TEODOR NEȘ

OAMENI DIN BIHOR 1848–1918

MOTTO: *»Deci vă poftesc, cetitorilor, pre unde ar fi greșit condeiul meu, să priimiți«.*

ION NECULCE

ORADEA
TIP. DIECEZANĂ
1937

TEODOR NEȘ

OAMENI

DIN

BIHOR

1848–1918

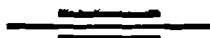

MOTTO: *Deci vă poftesc, cetitorilor, pre unde ar fi greșit condeiul meu, să priimiți«.*

ION NECULCE

ORADEA
TIP. DIECEZANA
1937

CUPRINSUL:

Exemplarele semnate s'au tipărit pe cheltuiala autorului.

— *Cetitorii sunt rugați să consulte „Indreptarul greșelilor de tipar". (pag. 647)* —

Trei cuvinte

Paginile următoare, în care am înmănunchiat multe rânduri scrise risipit despre Bihor, s'au zămislit dintr'o obligaţie impusă de calitatea noastră de director al liceului »Em. Gojdu«.

Am avut datoria să scriem în anuarul şcoalei câteva file comemorative despre viaţa şi activitatea lui Aurel Lazar, animator şi luptător de seamă, care, într'altele, fusese 8 ani de zile preşedintele comitetului şcolar. Şi atunci ne-am pus întrebarea firească: »Care a fost contribuţia şi nota nouă, originală, a lui Aurel Lazar în învălmăşagul luptelor naţionale din Bihor?«. Răspunsul pretindea lămurirea celuilalt termen de comparaţie: Care a fost nota caracteristică a Bihorului în luptele naţionale ale Românilor din Ardeal şi Ungaria?«. Am început să evocăm. ca pentru noi, pe cei dintâi luptători bihoreni: Em. Gojdu, Alex. Roman, Al. Wlad, Part. Cosma, să toarcem firul întâmplărilor şi să înşiruim pe el, toate figurile de căpetenie: fie luptători, scriitori, ori fondatori, rânduindu-i într'o galerie provincială. Fireşte, spaţiul dintre piscurile reprezentate izolat de cei mai de seamă Bihoreni, a trebuit să-l înnădim cu diferite manifestări sociale, politice şi culturale, care s'au desfăşurat pe pământul Bihariei. Şi aşa ne-am pomenit cu o serie de figurine, de dimensiuni reduse, care se potrivesc foarte bine într'o istorie regională, dar cernuţi prin sita selectivă a istoriei naţionale cad aici în solul nostru, fără să poată intra pe scena evenimentelor de un interes general.

Unii dintre aceştia trăiesc şi astăzi. Vremea i-a făcut mai buni, mai răi. Noi însă, i-am schiţat aşa cum ni s'au prezentat, până în 1919. Mulţi cititori din Bihor, vor rămâne surprinşi de metamorfoza prin care au trecut aceste figurine dela Unire încoace.

Al doilea cuvânt ni=l reclamă definiția criteriului, după care am selecționat figurile și figurinele înviate în aceste pagini.

Ne=am oprit exclusiv numai la ceeace a dat Bihorul, la figurile răsărite aici, chiar dacă o parte din activitatea lor publică s'a risipit în alte părți de țară,

Ne=a interesat, cu ce a contribuit Bihorul la mișcarea generală politică ori culturală și nu ne=am întrebat ce am primit noi din altă parte? După acest criteriu Bihorul își revendică pe Al. Wlad din Banat, Al. Gavra din Arad, Miron Pompiliu din Iași și alții, al căror drum în vieață a isvorît din Bihor, dar s'a pierdut în alte zări.

Din acelaşi motiv, ne=am văzut nevoiți să trecem cu= cernici pe lângă unele figuri frumoase, venite din alte col= țuri, ca să are și să samene aici, în ogorul culturii; lăsăm ca aceștia să fie revendicați de județele lor, chiar dacă în Bihor numele lor este vecinicit prin importante instituțiuni ori fapte patriotice și culturale.

Mai adăugăm, că noi ne ocupăm de figurile mirene și de faptele lor politice și culturale; nu intră în preocu= pările noastre galeria de arhierei români, uniți, întemeie= tori și ctitori de așezăminte culturale, de o covârșitoare importanță în viața noastră românească. S'au ocupat de ei alții, mai vrednici decât noi, în monografiile episcopiei unite. Din aceleași motive, nu stăruim nici asupra școli= lor și episcopilor din Arad, care au furnizat Bihorului multe generații de învățători și preoți; dacă totuși câte un episcop ca Miron Roman, ori Ioan Vancea ori arhiman= driții: I. Goldiș și Vasile Mangra, ni=se îmbie condeiului, ne oprim la ei, fiindcă sunt născuți în Bihor, ori au făcut politică în Bihor (I. Goldiș). Și în cazul acesta, înregis= trăm exclusiv activitatea lor politică și nu cea bisericească.

Al treilea cuvânt ni=l cere arătarea izvoarelor de care ne=am folosit.

Bibliografia dela sfârșit ilustrează o vie istoriografie provincială, locală, care s'a ocupat de trecutul Bihariei De altfel, după războiu, în Ardeal s'a înstăpânit în genera= țiile de astăzi o curiozitote puternică de a cunoaște trecu= tul regiunii, unde își trăiesc viața. Vreau să înnoade peste prăpastia anilor: 1914—1918, prezentul cu trecutul. Ar= hivele și bibliotecile, zăvorite de altădată, astăzi stau des=

chise şi ochii curioşi pot paşte în linişte slovele hrisoavelor, iar imaginaţia ţese cu interes trecutul.

Dintre izvoarele ce ne-au fost la îndemână, în deosebi două le-am întrebuinţat cu râvnă. Unul este »Cartea de aur« a lui P. V. Păcăţianu; iar celalalt, ziarele maghiare din Oradea, în special »Nagyvárad«, fondat în 1872. In cotidianele maghiare, oricât de superficial înregistrau fenomenele sociale, de aparenţe, se găseşte şi câte o notiţă despre Români; de cele mai multe ori: o săgeată, o batjocură, o ironie, un dispreţ. Ochiul însă, se deprinde uşor ca să desluşească formele reale, adevărate ale fenomenelor reflectate în aceste oglinzi concave. Făcând corecturile necesare şi uneori citind reversul notiţelor, se poate lesne însăila o stare de fapt. Şi cum n'am avut aici o presă românească, care să fi înregistrat zilnic manifestaţiile noastre, ne-am folosit de acest izvor, cu anumite corecturi. Mărturisesc, că nu-mi pare rău de frunzărirea zecilor de mii de file ale colecţiilor presei minoritare în Oradea. Găseşti în ele, lucruri vrednice de reţinut. Unele le poţi spune, altele nu. Patru portrete le-am conturat după lucrările d-lor: Gh. Tulbure (»N. Jiga«), Gh. Ciuhandu (»Georgiu Popa«), Dr. C. Pavel (»Miron Pompiliu«) şi Ed. I. Găvănescu (»Al. Gavra«). Celelalte le-am schiţat singur, aşa cum m'au îndrumat diferitele izvoare, în scris şi orale. Unele din ele s'au publicat în Revista »Familia« de unde le-a reprodus şi d-l Aurel Tripon, pentru monografia judeţului Bihor, care se tipăreşte acum.

Am întrebuinţat cu folos şi lucrarea lui Al. Márki, despre scriitorii români din Bihor (1880).

Incheiu cu o spovedanie. Nici odată nu mi-a trecut prin gând să scriu istorie, nici măcar anecdotică, necum pragmatică. ori sociologică. Datoria, însă, de care pomenii la început, apoi dragostea mea pentru acest Bihor, unde m'am născut şi mi-am lustruit zestrea intelectuală, mi-a împins irezistibil condeiul să adun pentru cei de azi, în paginile ce urmează câteva figuri şi fapte din acest colţ de ţară.

Comitetul şcolar al liceului şi Adunarea Generală a părinţilor elevilor, au socotit de asemenea că e vrednic să zăboveşti la învierea unor figuri şi întâmplări din Bihor, şi a crezut că e bine să fie tipărite în anuarul acestui li-

ceu, care poartă numele celui dintâi luptător după 1848 Emanuil Gajdu şi a avut de preşedinte pe ultimul luptă= tor naţionalist înainte de 1918, pe Dr. Aurel Lazar.

Mulţumim comitetului şi părinţilor pentru acest gest.

Oradea, 1936.

J. Neş.

Cadrul

Frământările naționale ale Românilor din Ardeal și Ungaria ilustrează cu plasticitate didactică legea diferențierii și integrării sociale.

Semințiile asvârlite în Transilvania de volbura migrațiunilor popoarelor, în secolul XII prind să se înțelenească în straturi sociale. Popoarele băștinașe amalgamizate cu troenele năvălitorilor de mai târziu, încep să se stratifice și diferențieze în organe sociale și politice. Decantarea se va înfăptui în baza puterii armate. Ungurii, Secuii și Sașii, înfrățiți prin interese economice și fapte de arme, se vor conglomera în blocuri suprapuse băștinașilor cuceriți. Cei dintâi vor alcătui stratul social superior, cu o nelimitată sferă de drepturi și infinite posibilități de a exploata pătura de jos. Ei au dreptul să prefacă prin alchimia opresiunii sociale și economice sudoarea iobagilor în imense bunuri, care să le satisfacă poftele variate ce se diversificau în mod crescător. Limba lor era singura vrednică a fi vorbită în fața lumii și a înveștmânta rugăciunile în sonorități plăcute lui Dumnezeu.

Pătura de jos, vlăguită de forță și oprimată până la desființarea ei ca om, degradată din „persona" în „res", din ființă în brută ori unealtă, n'avea niciun drept; nici libertatea fizică, cu atât mai puțin libertăți publice. Era un izvor de energie mecanică, care se transformă prin siluire în bunuri materiale, acaparate de seniori. Limba lor era o șoaptă pribeagă, care în codri se prefăcea în groaznicul strigăt al urii și morții; la coarnele plugului apăsat, în tânguitoare doine; în biserică, în pios murmur; la poalele iconiței din cocioarva de casă, într'o tăcere încremenită de durere.

In anul 1438, stratificarea și diferențierea era desăvârșită. In urma uniunii celor 3 națiuni privilegiate,

Ungurii, Secuii şi Saşii, se zăvoriseră în fortăreaţa tuturor drepturilor, în care pentru iobagi nu era nicio ascensiune, decât prin artificii strategice. Românii trebuiau să-şi lapede specificul: limba şi legea, dacă râvneau în cetatea crenelată a puterii publice. Pe vremea lui Ludovic cel Mare, Românii suspendaţi între cele două straturi s'au catolicizat; iar pe vremea reformaţiei, au trecut la reformaţi, pentru a produce între straturi un vid desăvârşit.

Această situaţie a dăinuit cu mici şi efemere zguduiri. Răscoalele ţărăneşti din 1436, 1514, 1784, n'au putut disloca aşezământul social; dimpotrivă, primejdia comună a cimentat şi mai mult solidaritatea oligarhiei, pentru o mai crâncenă împilare şi exploatare a ţăranului îndobitocit.

Incercarea din 1690—1700, făcută de o parte din Români, pentru a pătrunde în fortăreaţă prin religia catolică, sub raportul social n'a avut nici o urmare salutară. Straturile nu s'au despicat, pentru a se reface din nou, după o mai bună rânduială a firii. Ele au persistat. O lumină difuză s'a cernut doar din şcolile înfiinţate peste satele împâclite, ajutând la mijirea unei conştiinţe naţionale sub pletele năclăite şi smolite ale iobagilor. Sub tirania economică, sub regimul de bronz al organizaţiei sociale, s'a undit doar o reţea spirituală, care fortificată în cursul vremii, va dobândi putere suficientă pentru a sfărâma obezile în veleatul 1848.

In anul 1848, însemnat cu un sul de foc în istorie, s'a produs învălmăşirea, frământarea şi noua modelare a societăţii şi statului. Descătuşat, poporul român îşi va urma calea ce i-a arătat-o instinctul de conservare, devenit conştient şi limpede în suplicele mitropoliţilor către împărat. Vor înfiripa organizaţii puternice, vor inventa mijloace de luptă, pentru a cuceri locul de cinste ce li se cuvenea în viaţa politică a Transilvaniei.

Faţă de diferenţierea socială şi politică a trecutului, vor pretinde integrarea tuturor organelor într'o vieaţă armonios întocmită. Fragmentării societăţii în categorii, vor opune egalitatea de tratament public,

în baza dreptului la vieața și la demnitatea umană. In locul cacofoniei sociale, izvor de varietăți, de vrajbă și ură, vor pretinde armonia drepturilor egale. Numai în acest chip vieața economică și sufletească a Românilor, închistată veacuri de-arândul în biserică și școală se poate desface larg și desvolta conform aptitudinilor specifice, sălășluite potențial în etnicul românesc. Numai în cadrul unei libertăți generale putea ajunge poporul nostru — după o convalescență colectivă — la o înzdrăvenire desăvârșită în vederea idealului unirii, ce se proiectase în zările viitorului.

Zbuciumul anului 1848 aruncă la suprafață ceeace se zămislise încet și cu răgaz în adâncimile ființei noastre: unirea. Căile care promiteau a duce la realizarea idealului, s'au desfăcut tritonic chiar dela început. Ne găsim în fața unui fenomen social și politic cu trei fețe, acoperind aceleași impulsiuni centrale și chemările aceluiași ideal.

Cumpăna despărțitoare a curentelor de luptă a format-o creasta munților Bihorului. Curentul răsăritean coborît din cuiburile de stânci ale dârzilor Moți și amplificat de hotărîrile, strigate sub jurământ pe Câmpia Libertății din Blaj, în 1848, pornia spre Sibiu, unde se ținură conferințele naționale ale Românilor.

In Blaj s'a pronunțat și Sibiul a repetat cu răsfrângeri tunătoare, programul ultraist, intransigent al Românilor ardeleni, care începea cu autonomia Transilvaniei. Numai în granițele unui Ardeal condus prin sine însuși, se putea impune elementul majoritar, român, elementului minoritar, mozaic: maghiaro-săcuesc și săsesc, care dictau în trecut. Numai în Ardealul desfăcut de Budapesta, chiar opus Budapestei se puteau creea acele condițiuni prielnice, în care să răsară și să se consolideze libertățile publice. Lozinca acestui curent era: „cu Viena contra Budapestei". Stâncile din care izvora curentul, erau alcătuite din diploma leopoldină (1691) constituția din 4 Martie 1849, diploma din 20 Octomvrie 1860 și patenta din 26 Februarie 1861 și legile votate de dieta din Sibiu 1863 5. Toate aceste recunoșteau autonomia Ardealului, îl organizau

şi în dieta din Sibiu i-au îmbiat prilejul a se manifesta ca atare.

Curentul apusean, coborît de pe versantul de Vest al munţilor Bihariei, apucă calea Crişurilor şi se îndreptă peste pusta Ungariei către Budapesta. El inundă părţile ungurene. Banatul, Crişana, Maramureşul, reducându-l la o strategie politică comună. Părţile aceste, desfăcute constituţional de către Ardeal, căutau să găsească altă platformă de conservare şi afirmare naţională. Abandonaţi de Aıdeleni, transferaţi Ungariei de Viena — prin constituţia din 4 Martie 1849 — ameninţaţi de pericolul slav, muscălesc, persuadaţi de C. Boliac şi Nic. Bălcescu, Ungurenii au căutat o înţelegere cu Maghiarii. Conformându-se crudei situaţiuni. nădejdea înşelată de Viena şi-o puseseră în cavalerismul şi în imaginara înţelepciune politică maghiară. Curentul apusean avea deviza: „Cu Budapesta contra Vienei".

Al treilea curent, infiripat deodată pe ambele versante ale Munţilor Apuseni şi cu identic conţinut concepţional şi direcţional a fost politica arhierească, reprezentată în Ardeal prin Şaguna şi urmaşii săi, iar în Bihor inaugurată de episcopul unit din Oradea Vasile Erdeli, şi urmată de ambele biserici până la marea unire din 19˙8. Bisericile prin firele unor importante interese economice şi jurisdicţionale erau în funcţiune de guvernele zilei. Ardealul care în perioada absolutismului şi a provizoratului (1848—65) atârna direct de Viena, trebuia să se pună de acord cu ea; prin urmare biserica din Transilvania va detecta intenţiile Burgului şi li se va adapta. Părţile ungurene, în special Bihorul, în funcţiune nemijlocită de Budapesta, îşi vor căuta reperul politic în capitala Ungariei. Biserica ungureană va încerca să deslușească gândurile şi veleităţile Budapestei pentru a se conforma. Adaptările şi confirmările Bisericilor vor fi ţărmurite de interesele culturale religioase ale Românilor. Ele nu înseamnă renunţarea la individualitatea etnică, ci o străduinţă de armonizare a năzuinţelor poporului român cu concepţiile deţinătorilor puterii.

In Bihor curentul politic apusean şi cel arhieresc

merg paralel. Luptele naționale aici se desfășoară în zodia înțelegerii româno-maghiare. Multiplicarea punctelor de contact, acordarea aspirațiunilor, armonizarea vointelor disparate și netezirea asperitățile ce le înfățișau Românii și Ungurii aici, în zona demarcațională a celor două neamuri, va forma fondul, pe care se vor zugrăvi figurile bihorene. Luptătorii din Bihor vor concretiza rezumativ aceste stări spirituale. Energiile lor se vor risipi în slujba ocrotirii Românilor ca naționalitate, respectând integritatea teritorială a Ungariei Sf. Ștefan. Atitudinea lor era de circumstanță: în zările îndepărtate ei vedeau alipirea părților ungurene la Transilvania, așa cum o ceruse împăratului încă Șaguna și Vasile Erdeli (1850), și mai departe vedeau unirea mare a tuturor Românilor.

Răstimpul luptelor dela 1848—1918 îl putem împărți în trei perioade, în ce ne privește pe noi, Bihorenii.

1. *Perioada naționalismului oportunist: 1848—1881.* Reprezentanții acestei perioade sunt: Emanuil Gojdu, stegarul curentului, Aloisiu Wlad de Seliște, Alexandru Roman și Partenie Cosma. In jurul lor se grupau ostașii fără gradații care luptau după același plan. Ideologia politică a perioadei acesteia se rezuma în teoria „complexelor" despre patrie și națiune. Națiunea era o ficțiune, era complexul tuturor naționalităților coordonate ca valoare politică. Nici o națiune, deci nici poporul maghiar, n'avea dreptul la o asupritoare hegemonie față de naționalități. Din egala valoare politică a naționalităților rezultă ca un corolar imperativ, egala îndreptățire culturală și economică a tuturor neamurilor din Ungaria. Luptătorii recunosc integritatea teritorială a Ungariei; recunosc și unirea Ardealului cu Ungaria, deși aceasta s'a săvârșit neîmplinundu-se unele forme legale, încât Ardelenii înșiși au dreptul de a contesta legalitatea unirii din punctul de vedere al dreptului public. In jurul acestei concepții centrale făurite de Em. Gojdu, se rânduesc vederile celorlalți luptători, abătându-se unii la stânga (Aloisiu Wlad), care preconiza sistemul federativ de stat, în care Românii ar alcătui o provincie autonomă.

Leaderii acestei perioade, după irosirea energiilor în lupta apucată, s'au topit — cu excepția lui Partenie Cosma — în tabăra anonimilor resemnați. Cu iluziile zdrențuite, cu concepțiile sfărâmate de pumnul de fier al guvernului distrugător de naționalități, cu sentimente pacinice înșelate, s'au retras la o slujbă de stat. Fețele obidite, incadrate în argintul părului albit, oglindeau — ca amurgul de toamnă — o lumină tristă, aproape glacială, a luptelor aprinse, purtate pentru neam în apogeul puterii lor combatante. Amăgiți, Em. Gojdu și Nic. Zsiga instituesc celebrele fundațiuni pentru conservarea neamului prin cultură; Partenie Cosma trece în tabăra ultraiștilor, ajungând președintele partidului național român, înființat în 1881; Al. Roman se izolează la catedra sa universitară, până unde nu se mai aude zăngănitul armelor de pe arena politică; iar ceilalți duc viața de magistrați ori pensionari de stat, în suflete cu palide amintiri, tincturate cu sentimente elegice.

Sub zgomotul luptelor se undía în tăcere un curent cultural din cele mai frumoase. Societatea de lectură din 1854, 1864, condusă de Alexandru Roman, reînviată de Iustin Popfiu, contribui la solidaritatea culturală a studențimii și societății române bihorene. In aceeași perioadă apare „Familia" lui I. Vulcan, mutată la 1880 din Budapesta la Oradea, în care svâcnește sufletul românesc de pretutindeni.

In această perioadă Bihorenii răslețiți, Miron Pompiliu și Alexandru Gavra, au însămânțat cu ideile lor alte meleaguri românești. Fecunda lor activitate cărturărească se întinde și în perioada următoare stingându-se întâi Al. Gavra în Arad, apoi Miron Pompiliu în Iași.

2. *Perioada afoniei politice (1881—1905)* înseamnă la aparență o letargie politică. Bihorul e reprezentat în parlamentul din Budapesta prin figuranți mărunți, fără relief social; o seamă de oameni, cu structura psihică de transiție spre desființare, spre topirea desăvârșită în massa maghiară. Numele lor nu este vrednic de a fi așezat alături de luptătorii perioadei prime.

In realitate adâncimile erau agitate. Acolo jos se

plămădia un crez nou, se oțeliau voințe tari; se petrecea fenomenul tăinuit al anexării politice a Bihorului la Transilvania, după cum școlile și societățile culturale desăvârșiseră anexarea culturală a Bihariei la slova românismului universal. Din când în când câte-o răbufnire, ori o țâșnire violentă, mărturisea ceeace se desfășura în adâncimi. Literile erau reprezentate în aceasta perioadă de „Familia" lui I. Vulcan și de poeziile gingașe ale Lucreției Suciu.

In aceasta perioadă se incadrează Giorgiu Popa de Câmpani, care a turnat din comorile adunate prin școli și universități streine, organizația școalelor din dieceza Ardealului.

3. *Perioada naționalismului infransigent (1905—1918)*, ne desvălueşte unificarea politică și culturală săvârșită în a doua perioadă Privirile se desprind de Budapesta și se intorc prin Sibiu spre București, de unde sutele de cupole strecurau prin sita codrilor carpatini sclipiri infiorătoare și accente metalice eroice. Cumpăna celor două curente politice s'a prăbușit; curentul transilvănean se întâlnește cu cel ungurean, ingemănându-se în irezistibilul fluviu ce măcina în apocaliptica încăerere a neamurilor din 1914—18 Carpații desbinători de neam. Intre luptătorii acestei perioade găsim aici pe Nic. Zigre, Aurel Lazar, I. Ciordaș, părintele Vasile Lucaciu și Coriolan Pop.

4. *Politica bisericească* în Bihor era însemnată printr'o linie dreaptă, isvorîtă din manifestul episcopului Vasile Erdeli și pe care se inșiruiau, în forme și conținuturi identice, nuanțate doar puțin individual — atitudinile politice ale episcopilor uniți și ale vicarilor ortodoxi români. Ultima figură reprezentativă a acestui curent a fost părintele vicar, Vasile Mangra. In el se frânge linia politică inaugurată de alt bihorean, Miron Roman și care arăta grafic conduita ambelor biserici

Ultima filă a cărții în care se povestește viața Bihorenilor de sub stăpânirea maghiară, este grozava tragedie a revoluției din 1918—19. In cele câteva luni, descleștarea Bihorului de Ungaria, cu care fusese legat de multe veacuri, se înfăptui în convulsiuni ne-

grăite. Un cer însângerat, văzduh străbătut de gemete, dâre de sânge prin codri, pe pietre, nebunia groazei abia stăpânite, sunt elementele acelor zile. Stăpânirea se prăbuşea în neant ca surpări de munţi şi din colbul pietrelor sfărâmate se înălţau figurile mucenicilor cu feţe chinuite de spaimă şi torture, dar aureolaţi cu razele martirilor din vremurile biblice. I. Ciordaş, Nic. Bolcaş, Bogdan, M. Dănilă şi o ceată de mucenici înălţaţi la cer, au pus pecetea de sânge, pe noul zapis dela Trianon.

E o datorie să chemăm la viaţă pe marii Bihoreni care, ca retori ori oameni de condeiu, n'au lăsat să adoarmă pe veci aici conştiinţa naţională.

Aceştia au turnat uleiu în candela naţionalismului, aşteptând să vină mirele.

1848.

Formarea partidului ardelean autonomist

Baza luptelor politice din Transilvania o alcătueşte programul votat la adunarea naţională din 3 | 15 Mai 1848. La p. 3—4 se proclamă dinasticismul: „Naţiunea română declară că vrea să rămână pururea credincioasă Inălţatului Impărat al Austriei şi Mare Principe al Transilvaniei cum şi augustei Case Austriace". La p. 4 se proclamă egala îndreptăţire a Românilor cu naţiunile privilegiate din Transilvania: „Naţiunea română se declară şi se proclamă de naţiune de sine stătătoare şi de parte întregitoare a Transilvaniei, pe temeiul libertăţii egale". Cu privire la uniunea Ardealului cu Ungaria în preziua adunării se hotăreşte autonomia Transilvaniei şi respingerea uniunei. Adunarea are să protesteze în contra uniunii Transilvaniei cu Ungaria"[1]).

Aceste hotărîri pecetluite cu jurământul celor de faţă au format crezul politic al Transilvănenilor până în 1905 când în conferinţa dela Sibiu se suprimă din program autonomia, deşi ea rămăsese cea mai arzătoare dorinţă a lor.

Nu se putea concepe cucerirea libertăţilor publice într'o Ungarie, în care Românii ar forma o minoritate, în vreme ce în Transilvania autonomă izbânda era asigurată prin majoritatea absolută a elementului românesc.

Politica autonomistă a plăcut Vienei, câtă vreme ea se găsea în lupte cu Ungurii. Impăratul declară de nelegală unirea Ardealului cu Ungaria, votată la Cluj fără Români. Iar constituţia din 4 Martie 1849 consideră Transilvania ca o provincie administrată direct

1) T. V. Păcăţianu: „Cartea de Aur" vol. I p. 332 şi 16.

din Viena. Constituţia din Martie însă, avea puncte nelvralgice, supărătoare pentru Români. Aşa b. o. districtul Sibiu era calificat de regiune săsească deşi majoritatea populaţiei era românească. Apoi judeţele Caraş, Severin, Timiş şi Torontal erau încorporate în voevodina sârbească. Iar judeţele *Arad, Bihor,* Satu-Mare, Ugocia şi Maramureş au rămas încorporate Ungariei. Alipirea acestor judeţe la Transilvania a fost cerută în zadar de episcopul Andrei Şaguna (în Februarie 1849 în Olmütz) şi episcopul Vasile Erdely din Oradea (Ian. 1850).

După perioada absolutismului, caracterizată prin noianul petiţiilor ce luau drumul Vienei, urmează perioada semi constituţională a diplomei din 20 Octombrie 1860 şi a patentei din 26 Februarie 1861. Transilvania îşi are autonomia şi dieta sa, în care elementul românesc se poate afirma. Aşa în dieta din Sibiu, 15 Iunie 1863, după aprobarea diplomei şi a patentei se votează mult aşteptata lege de egală îndreptăţire a naţiunii române şi a confesiunilor ei, apoi se reglementează întrebuinţarea celor 3 limbi (română, maghiară, germană) în administraţie, cu drepturi egale. Ungurii nu pot renunţa la egemonia lor şi declară pasivitate, stăruind în hotărîrile dietei din Cluj, care a proclamat uniunea Ardealului cu Ungaria. Legile dietei din Sibiu sancţionate de împărat au format, alături de diploma leopoldiană, care statornicise autonomia Ardealului — adăposturile în care s'au retranşat Ardelenii români.

Evenimentele externe însă, războaiele cu Italia şi Prusia, au impus monarhului o apropiere de Unguri. Se convoacă dieta din Cluj (18 Nov. 1865) pentru a se pronunţa din nou asupra uniunii. Românii reprezentaţi în număr mic, în urma legii electorale maştere din Ardeal, declară solemn că deciziunile dietei sunt aduse fără asentimentul poporului român nereprezentat proporţional. Se cere convocarea unei diete noi, aleasă pe o bază mai echitabilă pentru a se putea pronunţa asupra uniunii. Disolvarea dietei din Sibiu şi uniunea cu Ungaria au evocat fantoma înfiorătoarei robii din trecut. Românii n'au voit să participe la dieta

de încoronare din Budapesta. Iar când au hotărît să se prezinte, au formulat rezerva: „Mergem pentrucă suntem chemați ca oaspeți la actul de încoronare a monarhului nostru. Dar din pasul ce-l facem nu voim să formulăm vreo renuntare la autonomia țării noastre, Transilvania, și la legile ei aduse pe cale constituțională din partea dietei din Sibiu"[1]).

Aceasta a fost poziția politică pe care Românii din Transilvania nu o vor părăsi până în 1905. S'ar putea formula astfel: „Nu recunosc uniunea proclamată de Unguri la Cluj (art. I din încheierile dietei din Cluj 1848). Vreau autonomia Ardealului în baza diplomei leopoldiene. Recunosc legalitatea hotărîrilor dietei din Sibiu, convocată în baza diplomei din Octomvrie 1860 și a patentei din Februarie 1861. Nu recunosc atribuția dietei din Cluj (1865) de a se pronunța asupra uniunei, fiindcă Românii n'au fost reprezentați proporțional cu numărul lor".

In dieta din Pesta (1865) Ardelenii au încercat să impună concluziile dietei din Sibiu în ceeace privește pe Români. N'au reușit. Nu s'a putut impune nici proiectul de lege al naționalităților întocmit de An. Mocsonyi, Ștefan Branovatzky și Svetozar Miletici și n'au putut putut împiedeca nici uniunea definitivă a Transilvaniei cu Ungaria. Prin proiectul de lege al naționalităților celor 3 deputați naționaliști: sârbi și români, influența Ungurilor s'ar fi redus — cum este just — numai asupra teritoriului locuit de ei. Ungaria ar fi fost împărțită în 6 părți după naționalități, subvențiile s'ar fi distribuit și instituțiile publice s'ar fi creat proporțional cu populația fiecărei naționalități.

Acest proiect de lege nu va lipsi din programul de luptă al Românilor.

Ardelenii s'au convins în dieta maghiară că nu este chip de a-și asigura naționalitatea și a izvodi legi favorabile care s'ar aplica, obiectiv și loial. Au hotărât deci să se retragă în tranșeele pasivității cum făcuseră Ungurii din Ardeal față de dieta din Sibiu.

1) T. V. Păcățianu: Cartea de Aur vol. IV p. 4.

In conferința din Miercurea (7 Martie 1869) în casa luptătorului Ilie Măcelaru, majoritatea prezenților au hotărât pasivitatea politică. Această atitudine a fost examinată și reaprobată în mai multe conferințe (1881, 1884, 1887, 1890, 1892, 1896). In perioada lungă a pasivității trebue să remarcăm concluziile conferinței din 1881 în care se constitue partidul național român și se redactează o programă comună pentru toți Românii din Ardeal și Ungaria. In această programă găsim dorințele: autonomia Ardealului, revizuirea legii naționalității, aplicarea loială a legilor existente și rezistența pasivă. Iar cu privire la Românii ungureni se scrie textual: „Pentru Românii din părțile ungurene se recunoaște oportunitatea de a participa la alegeri și dietă, pe cât le permite legea și executarea onestă și împrejurările locale spre scopul de a scoate un număr posibil de deputați naționali care în sânul legislației patriei să dee exacta expresiune a tristei situațiuni mai sus atinse și să stăruiască la revizuirea legilor rele și la mai loiala executare a acelor, întru îndreptarea actualei situațiuni“ [1]).

In conferința electorală din 10 Ian. 1905 se rupe cu politica tradițională a pasivității. In rezoluția adoptată în această conferință se pretinde: recunoașterea poporului român de individualitatea politică, întrebuințarea limbii materne la regimente, revizuirea legilor care ating principiul egalei îndreptățiri, autonomia confesiunilor, a comunelor și municipiilor, votul universal și reforma impozitelor. Se decretează intrarea în activitate în toate cercurile electorale [2]).

Prin aceasta politica autonomistă și pasivistă a Românilor din Ardeal ajunge la sfârșit. Cu toate acestea în perioada (1869—1905) în Transilvania se înjghebează și grupări politice moderate, conduse — sub presiunea guvernelor maghiare — de prelații bisericilor române. Așa vom avea în Sibiu partidul moderat al bihoreanului Miron Roman, care cu toată hula ce i-o aruncă Slavici, a colaborat în taină cu partidul național de sub prezidenția altui bihorean Partenie Cosma.

1) T. V. Păcățianu: Cartea de Aur vol. VII p. 32.
2) Idem p, 72.

In calitatea lor de membri de drept în Casa Magnaţilor, episcopii s'au luptat bine pentru drepturile Românilor, deşi poziţia lor politică — în deosebi în ce priveşte autonomia Ardealului — se deosebea de cea oficială a partidului naţional român.

De altă parte în perioada pasivităţii s'au ales şi unii deputaţi cu programa partidului român autonomist. Nu toate cercurile şi nu toţi politicianii au respectat principiul solidarităţii naţionale, în a cărui virtute hotărîrile majorităţii erau obligatoare şi pentru minoritate. Aşa găsim în Ardeal pe Străvoiu Nicolae raportorul minorităţii activiste în conferinţa din Sibiu, deputat ales la Braşov în ciclul 1878—1881, iar în ciclul 1901—1905 se alege deputat naţionalist, Dr. Vlad Aurel în cercul Dobra, dupăce renunţase la punctul 1 din programa dela 1881, adecă la autonomia Ardealului.

Formarea partidului român-ungurean în 1848

Direcţiunea curentului politic ungurean a fost determinat de mai mulţi factori:

Constituţia împăratului din 4 Martie 1849 lasă Bihorul şi celelalte părţi ungurene în Ungaria. Această situaţie se sancţionează prin diploma din Octombrie 1860. Şi atunci Bihorenii părăsiţi şi despărţiţi de fraţii lor din Transilvania, s'au adaptat crudei situaţiuni şi urmează direcţiunea politicii de înfrăţire româno-maghiară. Idealul lor mărturisit a fost dobândirea libertăţilor naţionale cu respectarea integrităţii teritoriale a Ungariei. Ei recunosc uniunea Transilvaniei cu Ungaria, admiţând însă că din punct de vedere constituţional şi de fapt Ardelenii cu drept cuvânt pot contesta legalitatea unirii şi pot cere revizuirea ei.

Un al doilea factor care a contribuit la fixarea atitudinii politice a Ungurenilor a fost primejdia rusească ce ameninţa libertăţile şi existenţa popoarelor neslave. Rusia, duşmana comună a Românilor şi Ungurilor şi aliata Vienei reacţionare, a provocat o apropiere între aceste două popoare, aşezate ca un istm în marea slavă.

Ingratitudinea Vienei faţă de naţionalităţile de

care s'a servit în vremea primejdiei maghiare, pe care le-a lepădat însă, la cel dintâi semn de pace statornică, n'a rămas desigur fără înfluență asupra politicei Românilor bihoreni.

La aceşti factori se adaugă prestigiul persuasiv al emegranților din Principate: Nic. Bălcescu, Cez. Boliac, etc. N. Bălcescu care ducea tratative cu Lud. Kossuth şi voia să opună Ruşilor pe Români şi Unguri, îşi mărturisea credința politică în cuvintele: „La Români, am zis, că trebue a rămânea lângă Unguri, chiar într'o poziție puțin mai jos şi că viitorul va fi al lor, că garanția cea mai temeinică a naționalităților este libertatea Valachiei Mari şi Mici şi Moldovei, şi că aceasta nu se va dobândi decât prin ajutorul Ungurilor"[1]).

Ideea lui Nicolae Bălcescu era crearea unui stat federativ româno-maghiar care să reziste primejdiei moscovite. Cererile Bănățenilor şi apoi ale lui Şaguna şi Erdely cu privire la anexarea părților ungurene la Ardeal, par a fi inspirate de Nicolae Bălcescu, care încă înainte de izvodirea lor (la 28 Febr. 1848) scria: „Am povățuit pe Românii din Banat ca să trimită deputați (la acele adunări din Transilvania) şi să ceară ca românimea toată care se află în imperiul austriac să formeze un corp nedespărțit având aceeaşi organizație şi aceeaşi administrație[2])". Ideea revine completată în scrisoarea Nr. 42 din Paris (6 Aprilie 1850), când Nicolae Bălcescu îi trimite lui Ion Ghica proiectul statelor unite ale Dunării, care ar fi fost o confederație între Români, Unguri şi Jugoslavi, grupați între hotarele lor etnice şi cârmuiți de o adunare centrală federativă. Este nucleul concepției confederației Statelor Dunărene care agita de atunci politica internațională.

Nicolae Bălcescu în calculele sale diplomatice se întemeia pe realitatea indiscutabilă a naționalității ca element de operațiuni politice. Trebue conservată naționalitatea mai presus de orice altă cerință. Naționalitatea, suma tuturor elementelor caracteristice, etnice, sociale şi psihice ale unui neam, este realitatea primi-

1) N. Bălcescu: Scrisoarea Nr. 16 din Pesta, 6 Iunie 1849.
2) Idem. Scrisoarea Nr. 3 din 28 Dec. 1843.

tivă, originară la care se pot asocia alte atribute, ca libertatea b. o. In tratativele cu Ungurii, Nic. Bălcescu pentru nimic n'ar fi renunțat la naționalitate. „Pentru mine chestia naționalității este mai presus de libertate. Până când un popor nu va exista ca nație, n'are ce face cu libertatea. Libertatea se poate lesne dobândi când se pierde, dar naționalitatea nu[1])".

Conducătorii Bihorului din acele vremuri n'au înțeles nici ei să renunțe la naționalitate. In 1861 Emanuil Gojdu, proeminenta figură politică a Bihorului de odinioară, a spus par'că parafrazând pe Nic. Bălcescu, celebrele cuvinte:

„Românul taxează mai sus susținerea naționalității decât libertatea sa personală, pentrucă el consideră viața națională de bază a libertății, iar nu libertatea individuală de scut al vieții sale constituționale[2])".

In astfel de împrejurări și cu aceste vederi s'a limpezit directivele politice ale Ungurenilor pentru asigurarea naționalității române între granițele istorice ale Ungariei. Undită încă în vremurile dinainte de 1848[3]), în urma revoluției din 1848 ea iese clară la lumină și se formulează în anii următori în repetate rânduri.

Ele se trasează prin rezoluțiile Românilor din Ungaria luate la consfătuirea din casa lui Em. Gojdu (21 Mai 1848), adunarea dela Timișoara (1869), Arad (1872) și în conferința națională din Sibiu (1881).

---

1) Idem. Scrisoarea Nr. 5 din 21 Ian. 1849.

2) T. V. Păcățianu. Cartea de Aur vol. II. p. 425.

3) Pe urma activității contelui Széchenyi Ștefan, la începutul veacului al XIX-lea, conștiința națională maghiară, trezită și exaltată, și-a fixat ca directivă politică desnaționalizarea elementelor nemaghiare din țară. Alături de iobăgia fizică, se institue iobăgia spirituală a Românilor: se recunoaște o singură supremație culturală, cea a Maghiarilor, din ale cărei fărâmituri se pot îndulci și nevrednicele naționalități: O singură limbă este armonioasă și sonoră, limba maghiară. Deaceea la § 4 al art. 8 de lege din 1830 scrie: „Incepând de-acum între hotarele țării nu poate ocupa o funcțiune publică cine nu cunoaște limba maghiară". Legile din 1836, 1840, 1844, lărgesc sfera de întrebuințare a limbei maghiare, strecurând-o în instituțiile particulare, confesionale ale popoarelor nemaghiare.

Delegația județului Bihor în 1832, prin diferite presiuni smulge inspectorului școlar I. Corneli și protopopul A. Boțco dealtfel oamenii de treabă și cu grijă pentru Români, un program de răspândire a limbei maghiare: să fie numiți la confesiuni numai învățători care cunosc perfect limba maghiară, preoții pe lângă studii speciale să cunoască și să vorbească bine ungurește; să se introducă calendarul gregorian pentru toate confesiunile; în centre românești să se înființeze cât mai multe școli ungurești. (Cf. Karakas Károly în ziarul Nagyvárad din 22 Mai 1904 Nr. 125).

In Bihor

In consfătuirea din 21 Mai 1848 după adunarea din Blaj, Bihorenii: Em. Gojdu, I. Dragoş, Nic. Jiga, G. Fonnai şi o seamă de deputaţi bănăţeni şi maramureşeni cer în adresa redactată: 1) Emanciparea bisericii ortodoxe de sub supremaţia sârbească. Nicolae Jiga avusese în acest senz o delegaţie dela comitetul parohial al bisericii ortodoxe din Oradea. 2) O organizaţie şi administraţie bisericească independentă şi cu fii aleşi ai naţiunei. 3) Intrebuinţarea nestingherită a limbei materne în biserică, şcoală şi în toate trebile naţiei noastre cele dinlăuntru. 4) O secţie deosebită, românească pe lângă Ministerul Cultelor. 5) La numiri de funcţionari să se ţină seamă mai mult, de fiii naţiei româneşti. 6) La regimentele româneşti să se aşeze ofiţeri români. 7) Recunoaşte limba maghiară ca limbă diplomatică[1]).

Atitudinea Ungurenilor precizată în Budapesta sub stăpânirea zodiei de frăţească înţelegere româno-maghiară, a fost girată aici, acasă în Bihor de cele două biserici româneşti: ortodoxă şi gr. cat.

Sinodul judeţean al bisericii ort. rom. în şedinţa din 17—19 Martie 1848, ţinută la Chişineu-Arad, convocat de episcopul Gherasim Raţiu, comisar guvernamental fiind Ioan Dragoş, se constitue astfel: preşedinte Iosif Popoviciu, protopop de Peşteş iar preşedinte mirean Dumitru Haica, primarul Aradului, secretar Ioan Papp („Füstös", bunicul lui Aurel Lazar), protopop de Beiuş şi Gheorghe Popa de Teiuş advocat. Intre membrii sinodului figurau Bihorenii: A. Boţco, Iosif Popoviciu şi Păr. Raţiu, protopopi, Ioan Papp Simon Bica, Ioan Bodea şi Gavril Nettyö administratori protopopeşti; apoi mirenii; Ştefan Boroş advocat, Martin Boţoc, Gheorghe Fonai, Mihai Fericeanu, Teodor Lazar, advocat şi secretarul consistorului din Oradea (tatăl lui Aurel Lazar), Emanuil Mag, Petru Paul advocat, Mihail Stupa, Moise Vid, Nicolae Jiga, directorul şcoalelor din Oradea, Ioan Ioanovici primpretor, Ioan Poinar şi Dem. Costa consilieri municipiali. Sinodul votează încrederea în guvernul maghiar şi alege de vicar pe Ioan Chirilescu preot în

1) T. V. Păcăţianu. Cartea de Aur vol. I. p. 347.

Talpoş şi asesor consistorial[1]). Acelaşi spirit de înţelegere româno-maghiară se desprinde din rezoluţiile bi sericei româno-ortodoxe din Oradea la 4 Iunie 1848, prezidată de Nic. Jiga. La proclamaţia mitropolitului sârb din Carlovitz, prin care Românii ungureni sunt invitaţi la alianţa cu Sârbii contra Ungurilor, comunitatea răspunde: „Aceasta proclamaţie noi o reprobăm şi nu o primim, glasului ei nu-l urmăm şi nici într'un chip nu ne lăsăm seduşi pe căi rătăcite, dimpotrivă atât proclamaţia cât şi scrisoarea cu care ni s'a trimis nouă ca pe nişte mijloace prin care s'a intenţionat conturbarea relaţiunilor pacinice cari au existat între Unguri şi Români, începând dela anul 1848 le vom depune la mâna comitetului suprem al comitatului ca probă invederată a patriotismului nostru... Noi ţinem morţiş de declaraţiunea care am făcut-o înaintea înaltului guvern naţional al ţării şi rămânem credincioşi aceluia în firma speranţă că justele noastre postulate se vor realiza pe calea legislaţiei publice[2]).

Parohia a trimis o delegaţie la guvernul ţării, care condusă de Em. Gojdu arată plângerile şi aspiraţiunile poporului român şi cere satisfacerea lor.

Episcopia română unită din Oradea în anul revoluţiilor europene 1848, era astfel alcătuită: Episcop Vasile Erdelyi. Canonici: Ioan Corneli, după moartea acestuia (3 Sept. 1848) Nicolae Borbola, apoi Ioan Pak, Alexandru Dobra, Ioan Alexi, Iosif Papp-Silaghi. Canonici onorifici: Simion Silaghi preot în Olosig, P. Aron interpret oficial de limba română. Membrii consistorului erau: Mih. Serban, Petru Papp—Dállyay din Poceiu, Simeon Silaghi, Ioan Bozântan din Bedeu, Nicolae Vulcan din Leta Mare, Ioan Papp directorul Seminarului, Vasile Nistor din Vaşad, Gheorghe Covaci din Selindru, Ioan Goidici preot rutean în Oradea, Ioan Vancea secretarul episcopiei, Andrei Pappfalvy din Beiuş, Alexandru Papp Moise din Beliu; directorul şcoalei normale a fost Iosif Papp-Silaghi, iar profesori erau: Ioan Vancea şi Ioan Papp [2]).

1) Hegyesi Márton: „Biharvármegye 1848—1849-ben". pag. 185.
2) Gh. Tulbure: Nicolae Jiga p. 20—21.
2) Hegyesi M. op. c. p. 174.

La izbucnirea revoluției episcopul Vasile Erdelyi a dat (11 Mai 1848) celebra circulară pacifică și loială prin care sancționează și din partea bisericii unite politica de naționalism oportunist a Bihorenilor:

Poporul român s'a liberat grație revoluției maghiare. Deaceea el trebue să fie „recunoscător și devotat patriei maghiare, dulci și binecuvântate de Dumnezeu". Abolirea iobăgiei trebue mulțumită „generozității nobilei națiuni maghiare". Maghiarii și Românii sunt constrânși să trăiască în bună frățietate fiindcă Maghiarii nu au pe fața pământului alți frați de rasă, iar Românii, deși au pe Italieni și Francezi, aceia sunt departe și în urma situației geografice suntem inconjurați de Slavi și de aceea Românii și Maghiarii numai prin luptă comună și solidară își pot apăra existența[1])".

In luptele din 1848, Bihorenii, cu excepția părților din Sud-Est ale județului au luptat alături de Unguri în companiile și regimentele acestora. Numărul soldaților români însă, a fost redus; ei s'au înrolat mai mult sub presiune decât din însuflețire. Intre Bihorenii care au luptat alături de honvezii lui Kossuth întâlnim, în regimentul 3 vânători pe locotenentul Petruș Ioan (Mon. Of. 157 | 1849), sublocotenentul Véghsö Gellert (Mon. Of. 25 Iul. 1849) și fruntașii: Cioban Teodor, Damian Iosif, Mărcuț Vasile, Milea Ștefan, Bogluț Simion, Purge Vasile ș. a. iar în regimentul 55 de honvezi surprindem pe căpitanii: Mile Dariu, Stupa Teodor și sublocotenentul Paul Papp de Popa din Bezna. Viața acestuia din urmă se îmbie la o biografie romanțată.

Pavel Papp de Popa, fiu de învățător, s'a născut în Bezna (17 Dec. 1827). In 1848 ca elev de liceu s'a înrolat în batalionul 55 de honvezi „compus mai tot din Români". După lupta dela Sibiu (21 Ian. 1849) fu numit ofițer. După înăbușirea revoluției maghiare (1849) emigrează din țară. Ia parte la războiul din Crimeea, apoi în războiul pentru independența Italiei. Obține rangul de colonel. La bătrânețe se retrage la

---

1) Iacob Radu: Istoria Diecezei române-unite a Orăzii 1932 p. 124.

Chiavari. In Italia îl vizitează de mai multe ori pe Kossuth la Torino. Intreţine corespondenţă cu ziarele maghiare din Oradea. E interesant interviewul ce-l avusese cu Kossuth în 1893 despre chestia naţionalităţilor în Ungaria. Scrisoarea lui din 20 Nov. 1892, trimisă din Chiavari (Italia) ziarului Nagyvárad (nr. 325 din 23 Nov. 1892) în legătură cu incidentul dintre foaia umoristică „Vulturul“ lui I. Ardelean şi studenţii maghiari dela Academia de Drept, arată parţial climatul politic al Românilor din Bihor în 1848. Intre altele spune: „Când au izbucnit revoluţiile în Banat şi Ardeal am declarat în adunarea noastră (a studenţilor) că binele patriei depinde de solidaritatea naţionalităţilor în deosebi a Românilor şi Ungurilor. Binele public rezultă din colaborarea strânsă a cetăţenilor de diferite limbi ai patriei. Lozinca tinerimii din Oradea a cutreerat ca fulgerul împrejurimile şi aici în Bihor a avut drept rezultat că poporul român şi maghiar s'au întrecut în a se înrola sub steagul tricolor pentru apărarea patriei comune. S'au format batalioane după batalioane şi Românii s'au luptat ca tovarăşi credincioşi de arme alături de honvezii maghiari. Cea mai mare parte a Românilor cu excepţia celor din Ardealul înşelat şi-au luat partea din războiul pentru libertate. Au fost multe batalioane în care soldaţii, negradaţii, subofiţerii şi ofiţerii au fost în majoritate Români. Aşa a fost batalionul Nr. 55 de honvezi care dela Ciucea până la Turnul-Roşu a luat parte în toate luptele din Ardeal şi care prin conduita bravă şi disciplina sa a fost trupa favorită a bătrânului Bem. Nu vorbesc din auzite sau citite, ci ca participant la faptele de arme ale batalionului Nr. 55 honvezi. Ca Român şi eu am luptat sub comanda lui Bem“.

In continuare recomandă studenţilor maghiari dela Academia de Drept o conduită justă şi echitabilă faţă de Români, fiindcă numai prin aceasta şi nu prin prigoniri şi abuz de putere se poate face educaţia Românilor pentru apărarea patriei.

Entuziasta apologie a colonelului P. Papp de Popa şi isprava toboşarului Braşoveanu produce o falsă optică a evenimentelor din 1848.

Pomelnicul dezertorilor români din tabăra maghiară ne desvăleşte absenţa entuziasmului în rândurile Românilor prinşi cu arcanul pentru armată ; încât din prezenţa soldaţilor români în batalioanele de hcvezi, nu se poate trage nici o concluzie asupra unei adânci convingeri politice de frăţietate romano-maghiară, difuzată profund în largile masse româneşti. In raportul maiorului Szépszögi, despre efectivul batalionului de voluntari din Bihor, se vede că din 26 de dezertori 17 erau Români (Ardelean P., Onuţ Teodor, Pascu Vasile etc.[1]).

In afară de Românii pompaţi prin teroare în tabăra honvezilor, găsim un însemnat contingent de martiri condamnaţi la moarte de tribunalul revoluţionar volant care a funcţionat cu schimbul în Oradea, Gurbediu, Beliu, Beiuş, Vaşcău, Aleşd, adecă în ţinuturile megieşe cu regiunile stăpânite de Moţii lui A. Iancu. Nu găsim o listă completă a celor condamnaţi la spânzurătoare; cele câteva nume însă, ca: Puşcaş Gavril şi Puşcaş Alexandru din Căuaşd, Panea Petru din Tulca, Forlogge Vasile din Pietroasa, Bonduraş Mihai din Chişcou, spânzuraţi pentru dârjenia lor româneaccă [2]), ne arată că şi în 1848 ca şi mai târziu cu 70 de ani, în 1918 Bihorul şi-a dat prinosul de sânge eliberării noastre naţionale.

In 1848, găsim între deputaţii din apropierea lui Kossuth şi câţiva bihoreni.

Ioan Dragoş 1810—1849

Ioan Dragoş era de „statură mijlocie dar bine făcut, cu o frunte lată, faţă rotundă şi neagră stricată de vărsat, ochi întunecaţi, foarte mobili, cu o căutătură de lup“. A fost „bun orator“ [3]).

I. Dragoş a fost tipul Românilor în care influenţa mediului maghiar s'a înfipt până în adâncimi organice, adumbrind orice ideal naţional superior de emancipare de sub tutela politică a Ungurilor. Cele câteva ţâşniri de sentimente româneşti, în clipe de luciditate afectivă, au fost repede înăbuşite de încruntările oameni-

1) Hegyesi M. op. cit. p. 339 doc. LXXV.
2) Hegyesi M.: op. cit. p. 91.
3) S. Dragomir: „Avram Iancu“ p. 71.

lor politici maghiari, față de cari I. Dragoș avea un nețărmurit respect. Se simțea fericit să-i poată servi și să se sorească în prestigiul lor.

Deformarea caracterului și a nativei sale sensibilități de Român, încrederea în sinceritatea Ungurilor, în cavalerismul și imaginară generositate a lor, au deslănțuit tragicul sfârșit al acestui orădan.

Născut la 5 Martie 1810 în Oradea, dintr'o familie nobilă de Topliță, urmează școlile în orașul său natal. In anii 1842—43 și 1843—44 îl întâlnim la Academia de Drept în Oradea[1]).

După absolvirea Academiei de Drept ocupă diferite funcțiuni în administrația centrală județeană.

Paralel cu activitatea sa administrativă se interesează și de chestiunile bisericii ortodoxe din localitate. Ca membru al Comunității are diferite delegații pe care le împlinește cu bun rezultat.

In 1848 e ales membru în comisia instituită în baza circulării din 22 Martie a primului Ministru Batthányi Ludovic. Comisia avea atribuția să observe și să suprime prin persuasiunea ori violența orice mișcare revoluționară în județ iscată în urma nemulțumirii moșierilor expropiați dar neplătiți încă, ori a iobagilor eliberați[2]).

Se vede că Dragoș expropiase o mare încredere la Unguri.

La alegerile județene pentru Dietă, în 26 Iunie 1848 I. Dragoș este ales deputat de Beiuș față de Emeric Csengery, mai târziu notarul dietei. Ziarul „Pesti Hirlap“ [3]) îi impută lui I. Dragoș că n'are nici o aptitudine și capacitate pentru a fi deputat. Are singurul merit de a fi Român. Il acuză că (în 1845) ar fi condus haiducii în sala de ședință a județului, provocând la ordinul conservatorilor Tissza-iști măcelul liberalilor al căror șef, Beöthy Ödön, abia scapă cu vieață[4]).

Ca deputat ia parte la consfătuirea din 9 | 21

1) Bozóky Al.: A nagyváradi Kir. Akadémia százados multja p. 209—210.
2) Hegyesi M. o. c. p. 14.
3) Nr. 95 din 30 Iunie 1848.
4) Hegyesi M. o. c. p. 58.

Mai 1848 din Casa lui Em. Gojdu. Semnează în calitate de secretar „Inştiinţarea către Românii din legea răsăriteană numită", cerând desfacerea de mitropolia de Carloviţ.

Semnează alături de Bihorenii: Em. Gojdu, Nicolae Jiga şi Fonnai „Petiţia neamului românesc din Ungaria Banat către Ministerul unguresc" în care declarau „coronatului împărat din Ungaria şi până aci necurmat arătată credinţă, însufleţiţilor luptători pentru dreptate mulţumiri, către fraţii noştri unguri dragoste, iar către întâi neatârnatul ministerium unguresc simpatie şi încrezemant mărturisind cumcă ne ţinăm de cea mai sfântă datorie cu patriotică jertfire a ne lupta pentru mărirea coroanei ungureşti şi pentru întregirea împărţiei"[1]). E politica Românilor ungureni.

Ioan Dragoş, mai adresează şi personal un apel către Românii ardeleni, invitându-i, în opoziţie cu rezoluţie dela Blaj, să-l urmeze pe Kossuth. In apel desvăluie simpatic gândul Ungurenilor. „Eu sunt aici moştean ca şi maghiarul, dar numele lui pătrunde astăzi sfera înseninătoare; el urmează înainte şi-mi face cale, eu cu dânsul voiu păşi şi când va veni vremea, eu voiu păşi înainte şi el după mine[2]).

Devine prieten intim al lui L. Kossuth împreună cu Sigismund Pop, Alex. Buda şi I. Gozman deputat de Ceica.

In Dieta din 26 August 1848, I. Dragoş interpelează guvernul în chestiunea asasinării preotului Român din Mediaş şi cere măsuri energice ca Românii să nu fie persecutaţi.[3])

Ceeace însă a conservat numele lui Dragoş în analele Bihariei şi istoria revoluţiei din 1848 a fost „periculoasa misiune" de a pacifica pe Români.

Pacificarea Românilor a întreprins-o neoficial şi Beöthy Odön. Gheorghe Rozvány, grec ortodox din Salonta, în legătură cu încercarea lui Beöthy Odön, după falşa şi impresionista descriere a stărilor din Zarand — desminţite de revoluţia lui Iancu — con-

1) T. V. Păcatianu: o. c. vol. I. p. 345.
2) S. Dragomir: o. c. p. 65.
3) T. V. Păcăţianu: o. c. vol. I p. 402.

tinuă în „Pesti Hirlap“[1]). „Am fost martorele bucuriei înălţătoare a poporului de rând când acesta, adunat în Hălmagiul-Mare, l-a primit pe comisarul Beöthy Odön însărcinat cu reanexarea părţilor separate. Acest bărbat onorabil a fost salutat de popor ca un mântuitor. Când a auzit cum preamăresc buzele lui, în limba maternă a poporului, libertăţile noui, a căzut în genunchi înaintea sa. Cu astfel de omagiu a primit Românii din Zarand pe nestorul cărunt al Bihorului[2]).

Cea dintâi delegaţie oficială de a împăca pe Românii lui Iancu a avut-o I. Dragoş. Pe el l-a ales Kossuth L. din cei trei: Dragoş, Sig. Pop şi Alex. Buda, cari s'ar fi oferit pentru această sarcină „atât de periculoasă, încât — cum spunea L. Kossuth — nu poate garanta vieaţa nimănui, nici a lui I. Dragoş nici a altuia care ar cuteza să se angajeze la o misiune atât de primejdioasă“. Mediaţiunea lui I. Dragoş n'a reuşit.

S'a creat o mică literatură istorică pe marginea intreprinderii lui I. Dragoş. Cercetătorii încearcă prin documente să lămurească că din trinitatea: Kossuth L., Dragoş I. şi advocatul-aventurier Hatvanyi, cine a fost vinovat de măcelul din Abrud din 9—10 Mai 1849?

Istoriografia maghiară, ca să-l apere pe Kossuth, îl acuză pe semeţul şi desechilibratul Hatvani de eşecul tratativelor lui I. Dragoş cu Românii. Caracterul şi temperamentul lui Hatvani care era să fie arestat în Bihor de primpretorul Alex. Csanády, dar fusese numai expulzat în urma „mârşavelor sale fapte[3])“, justifică această ipoteză.

Istoriografia română, documentată cu corespondenţa lui Kossuth L. cu Hatvanyi şi Dragoş, susţine cu temei complicităţile dictatorului Ungariei cu ad-

1) Pesti Hirlap nr. 73 din 3 Iunie 1848.

2) Faptul amintit de Gh. Rozván, că Beöthy Odön ştia româneşte, apoi delegaţia ce i s'a dat la 5 Aprilie 1849 de a trata cu guvernul din Bucureşti (Hegyesi o. c. pag. 31) şi în sfârşit faptul că în matricola credincioşilor bisericii ort. române din Oradea, se găseşte un „Beöthy“ de religie ort. rom. duc la prezumţia ca mărgăritarul Bihariei maghiare din 1848|49, a fost Român de origină cu toată genealogia maghiară arătată de Unguri.

Beöthy Odön distins orator în dieta maghiară a murit în exil în Hamburg (7 Dec. 1854). S'a născut în Oradea la 3 Dec. 1796.

3) Hegyesi M. o. c. p. 146.

vocatul-comandant, cari împreună au întins o vicleană cursă „Craiului Munților“. Nu este însă unisonă istoriografia când se discută complicitatea lui Dragoş I. A fost acesta de bună credință, ori a fost instrumentul conştient al lui Kossuth? Să nu fi ştiut oare de hainul gând al şefului revoluției maghiare care a dat ordine lui Hatvani ca să-l atace pe Iancu în cursul tratativelor?

Să fi fost Dragoş Ioan atât de hipnotizat de şeful său politic încât să nu fi prins mişcarea suspectă a acestuia şi să nu fi văzut tăinuitul plan al răspunerii lui Iancu?

Un mănunchiu de documente şi unele mărturii orale grăesc aproape limpede pentru vinovăția lui Dragoş I. lăsând impresia că cei trei: guvernatorul Kossuth, comandantul Hatvani şi deputatul de Beiuş au fost de acord în prinderea lui Iancu. Momentele principale ale dramei desfăşurate în Munții Apuseni, sunt semnalate în câteva scrisori de ale lui Dragoş.

In scrisoarea din 20 Aprilie 1849 către Comisarul guvernului Sántha Gh., Dragoş comunică acestuia că A. Iancu şi Butean au acceptat întrevederea ce li-o ceruse, ceeace „îl îndritueşte la speranța că va pune capăt prin pace situației triste de până acum“ [1]).

Intâlnirea a avut loc cam în 23. 24 Aprilie. Conform însemnărilor prefectului Vasile Moldovan, Butean i-a cerut lui Dragoş în cuvintele violente recunoaşterea naționalității române. După această întrevedere, deputatul Beiuşului, într'o scrisoare din 25 Aprilie 1849 către Comisarul Sánta Gh., raportează că Românii s'au arătat dispuşi să depună armele în condiții onorabile. Il înştiințează pe Sántha că e în drum spre Debrețin, la Kossuth, pentru a-i raporta. A întârziat însă la Criştior, fiindcă i-se răsturnase căruța. S'a înțeles cu comandantul Csutak Coloman să nu atace pe Români, până la noui dispoziții. Despre aceasta a avizat şi pe şefii revoluționarilor români.“ Aşa stau lucrurile astăzi, — încheie Dragoş. Ce va fi mâine? Vom vedea“ [2]).

---

1) Hegyesi M. o. c. p. 330 doc. LXIX.
2) Hegyesi M. o. c. p. 333—334; doc. LXXI.

Locul lui Csutak Coloman însă îl lua Hatvani care afirmativ a trimis solie lui A. Iancu că acceptă armistițiul pe un timp nelimitat.

Dragoş I. îi ia lui L Kossuth faimoasa scrisoare din 26 Aprilie No. 6219 | 1849 în care acesta îşi fixează condițiile de împăcare, pronunțând o vagă amnestie[1]), afară de A. Şaguna pe care nu-l poate ierta, fiindcă chemase pe Ruşi în țară.

Dragoş I., nu primi împuternicirea pentru armistițiu nici pentru 48 de ore [2]).

A doua întâlnire a lui Dragoş I. cu Avram I. s'a întâmplat în 3 Mai 1849 în Mihăileni unde, deşi nu avea împuternicire pentru armistițiu, Dragoş „l-a mințit pe Iancu" [3]) determinându-l să slăbească paza munților şi să dimită o parte din tabăra sa sub cuvânt că până ține armistițiul n'are să se teamă de invazia Ungurilor [4]).

Deaici, tratativele se mută la Abrud în casa viceprefectului Boieru. Se citeşte scrisoarea lui L. Kossuth primită cu răceală .de majoritatea celor prezenți. Dragoş I. cere lui Iancu depunerea şi predarea armelor. Iancu refuză. La masă Dragoş I. toastează pentru Kossuth L. Iancu se încruntă. In adunarea poporală din 5 Mai din Abrud şi Câmpeni Dragoş I. urcat pe o masă, invită gloatele să depună armele şi să se împace cu Kossuth. Mulțimea murmură. In 6 Aprilie, zi de duminecă, Dragoş I. dispune să se arboreze steagurile maghiare în Abrud şi ia consiliului comunal jurământ de credință pentru Kossuth. Iancu e uimit de îndrăsneala lui Dragoş şi de discursurile kossuthiste. Curierul vesteşte sosirea lui Hatvani. Dragoş nu vrea să creadă. Iancu pleacă în munți. Hatvani ocupă Abrudul conform instrucțiunilor primite dela Kossuth, cum se vede din scrisoarea către acesta. Arestează pe Butean şi

---

1) „Va trage văl peste delictele politice din trecut".

2) „Să-mi fi dat dv. împuternicire numai pentru un armistițiu pentru 48 de ore aş fi cu desăvârşire liniştit şi sigur de reuşită", scria lui Kossut L. într'o scrisoare în care cerea interpretarea frazei nebuloase din condițiile de pace referitor la amnestie (S. Dragomir o. c. p. 69).

3) „Despre armistițiu sunt asigurat prin cuvântul lui Kossuth. Fiți liniştit că în toată Ungaria nu s'ar afla un suflet de om care să îndrăsnească a compromite pe Kossuth" (S. Dragomir. o. c. p. 71).

4) S. Dragomir: o. c. p. 69.

Dobra. Butean îi asvârle în faţă lui Dragoş cuvintele: „trădătorule". Dragoş bâlbăe. Trimite scrisori după Iancu (6, 7, 8 Mai) să depună armele şi îl asigură că nu i se va întâmpla nimic. La ultima scrisoare Iancu răspunde că între ei şi Unguri numai sabia va decide. Armata lui Hatvani fu sfărămată. Dragoş ascuns la Simion Şuluţiu fu descoperit. Doi Albăceni luându-l în lănci i-au străpuns capul, apoi ajutaţi de tovarăşii lor îl turtiră ca pe o plăcintă[1]).

Aşa s'a sfârşit I. Dragoş, deputatul Beiuşului în 1848 | 49.

Iancu l-a crezut de bunăcredinţă. „V'aţi luptat cu honvezii atât de viteješte — spunea oştenilor săi — că-mi vine să vă sărut pe toţi, dar că l-aţi omorât pe Dragoş mi-aţi amărât sufletul".

Duplicitatea însă cu armistiţiul, presimţirea sinistră a sfârşitului tratativelor, cum se vede din scrisoarea a doua către Sántha şi cum relatează Beiuşenii, toastul pentru Kossuth, arborarea steagurilor maghiare, insistenţa cu care l-a chemat în 6—8 Mai pe Iancu, deşi Dobra şi Butean erau arestaţi, fac aproape certă complicitatea lui Dragoş I. cu dictatorul Ungariei şi Hatvani.

Astfel „Dragoş a fost — cum scrie d-l S. Dragomir — cel dintâi dintre marii trădători ai istoriei noastre contiporane[2])".

E reprezentantul acelui grup de Bihoreni care s'a răsleţit chiar şi dela calea medie a politicei oportuniste a lui Emanuil Gojdu, Alex. Roman ş. a. absorbindu-se, fascinat de prietenia lui Kossuth, în tabăra Ungurilor şi uitând de interesele superioare ale neamului său. Activitatea sa arată începutul politicei servile ale Bihorenilor. Aceasta numai după perioada oportunismului (1848—1881) şi a atoniei politice (1881—1905) în anul 1905 se colorează cu nuanţa intransingenţei prin Aurel Lazar, Coriolan Pop, Nicolae Zigre, I. Ciordaş, V. Lucaci şi Dumitru Lascu, pregătind Bihorul pentru Alba Iulia.

---

1) S. Dragomir. o. c. p, 86.
2) S. Dragomir. o. c. p. 69.

I. Gozman

Alt deputat român din Bihor în 1848, a fost Ioan Gozman. O personalitate fără contur şi cu un conţinut difuz, disolvată complet în politica maghiară, cu reminiscenţe imprecise despre originea sa de român, cu opacă prismă politică în privinţa dorinţelor Românilor şi cu o clară intuiţie a intereselor sale personale, I. Gozman a fost trimis în parlament de cercul electoral Ceica.

In cercul românesc, în 26 Iunie 1848, a eşit cu o mare majoritate faţă de Anton Csengery, redactor la ziarul liberal „Pesti-Hirlap". Nu calităţile sale oratorice, ori o deosebită inteligenţă politică l-au impus electorilor ci starea civilă de a fi Român născut i-au aglomerat voturile alegătorilor cari considerau extrasul de naştere ca un semn al conţinutului sufletesc pe care ar fi trebuit să-l aibă înmatricolatul.

„Majoritatea alegătorilor fiind Români — scria „Pesti-Hirlap[1])" l-au ales pe I. Gozman. Acesta n'are nici un merit decât că e Român. Caracterul lui politic e flexibil, nu are calităţi de a fi deputat".

Fost advocat în antistia comunală, ales în 23 Mai 1848, deputat în dieta din Budapesta, apoi Debreţin, I. Gozman dispare în vâltoarea vremurilor de atunci fără să-şi fi înregistrat existenţa în analele vremii, decât doar prin a doua misiune oficială eşuată ce i s'a dat lui şi colonelului Simonffy de a-i împăca pe Români. Dintr'o scrisoare a lui Iancu trimisă lui Gozman se desvăluiesc concepţiile amândurora despre prietenia cu Ungurii[2]).

Gozman îl avertizează pe Iancu: să nu fie instrument orb în mâna camarilei, să-i comunice dorinţele poporului român, pentruca dieta să le aibă în vedere şi să n'aştepte ca întreaga ţară să se scoale împotriva Moţilor.

La acestea, cu data de 15 | 27 Iunie 1849, răspunde Iancu că Românii nu sunt instrumentul camarilei ci „oamenii libertăţii". Ungurii vorbesc numai despre „egy magyar nemzet, egy magyar haza" („o naţiune maghiară, o patrie maghiară") şi niciodată n'au

1) Pesti Hirlap, Iunie 1848.
2) N. Buta: Avram Iancu şi epoca sa, Cluj 1924 p. 62—63.

declarat că vreau să garanteze naționalitatea (Românilor) pe temeiul dreptului egal". De aceea mai bucuros luptă alături de Viena care cel puțin promite libertățile naționale.

In ce privește dorințele Românilor, Iancu răspunde corosiv: „Cu cea mai adâncă durere am citit aceste ordine, când domniavoastră, ca reprezentanții unei națiuni, nu știți care sunt durerile ei spre a căror vindecare ziceți că sunteți trimiși la aceea dietă". Toate dorințele Românilor sunt formulate în petițiunea de pe „Câmpul libertății" din 15 Mai. Nici la o literă nu pot renunța din acestea!

La amenințarea cu răscoala țării întregi contra Românilor, Iancu răspunde că „va ține atac cu toată țara cât se poate mai eroicește". Mai bine s'ar răscula țara împotriva aristocraților conservativi". Românii doresc o împăcare cu Ungurii, „dar condițiile atinse le pretindem realizate; fără acelea a muri mai bine suntem resoluți".

N'a reușit nici de data aceasta ispitirea lui Iancu prin I. Gozman, care după lichidarea răscoalei maghiare la Șiria dispare din nou ca un fir de praf în vârtejul vremilor. Abia după limpezirea zărilor se ivește din nou pe arena publică ca deputat în ciclul 1872-1875.

Intregim aci prin câteva linii portretul lui I. Gozman care apoi dispare fără dâră în neant. Intr'o vorbire în parlament (4 Oct. 1872), întreruptă cu 20 de râsete în câteva minute, I. Gozman declară că el stă pe temelia compromisului din 1867. E contra armatei maghiare separate, cerută de opoziție, deoarece în acest caz naționalitățile s'ar recruta în armata austriacă care are ofițeri „mai blânzi". „Și eu sunt Român, exclamă, om naționalist care sprijinesc din inimă cauza națiunii mele din care m'am născut și îi promovez și îi voiu promova întotdeauna cu conștiință cauza". Dar „cu mintea trează nimeni nu poate spune că dualismul e păgubitor pentru naționalități". „Eu nu sunt naționalist bigot". Chestiunile de naționalitate sunt rezolvate, „puțin mai este de făcut"[1]).

In 3 Martie 1873 vorbind la buget cere ca sub-

1) T. V. Păcățianu: Cartea de Aur, vol. VI pag. 118.

venția de 4000 fl. să se dee gimnaziului din Brașov fără condiții; „naționalitatea și limba noastră e asigurată prin lege". Românii învață bucuros ungurește. Iată liceul din Beiuș. „La intrarea în liceu elevii nu știu ungurește, după absolvire ei vorbesc perfect"[1]).

In 1874 mai ia cuvântul la legea notarilor publici; apoi în 29 Mai 1874 se declară contra doctoratului la advocați.

In 10 Februarie 1875, intervenind în discuția bugetului are o frază țâșnită dintr'o lucidă reminiscență a originei sale. Legea naționalităților nu se execută. E ca și când „invit pe cineva la masă, când îl văd însă, că se întinde după mâncare, îl lovesc peste degete". Dar îndată declară că Bihorul e mulțumit; aici procesele verbale se redactează în românește. Nimeni n'are nici o plângere. Pledează pentru limba maghiară ca limbă diplomatică[2]).

Spre dualism

După desarmarea lui Görgey Artur la Șiria (13 August 1849) în Ungaria se aplică „Verwirkungstheorie" a guvernului Schwarzenberg, în baza căreia Maghiarii, prin răscoala și proclamația lor de independență, și-au pierdut drepturile istorice. Ministrul de interne Bach (1849—60) tinde să încorporeze Ungaria în Monarhia unitară și s'o guverneze din Viena și absolutistic. In școli și oficii se introduce limba germană. Față de tendințele de germanizare și centralizare ale lui Bach, Ungurii au decretat pasivitatea politică. Au refuzat în general să ocupe slujbe administrative. In perioada absolutismului Românii în deobște au profitat de împrejurări. S'a înființat liceul din Brașov (1850); iar în liceul din Beiuș, Blaj se introduce limba română.

Evenimentele politice externe însă, au determinat guvernul austriac să se reîntoarcă la constituționalism și să se apropie de Unguri. Atitudinea Austriei pe timpul răsboiului de Crimeea (1854—1856) față de aliata sa din 1849, Rusia, făcu cu neputință ca aceste două Imperii să se mai înțeleagă; dealtăparte, în 1859, în răsboiul pentru unitatea Italiei, Austria s'a găsit

1) Idem. p. 182.
2) Idem. p. 459.

în conflict şi cu Franţa. Cu Prusia era în rivalitate pentru egemonia între statele germane. Emingraţii maghiari: Kossuth şi cei români: Golescu, Ghica, etc. urzesc planuri de eliberare a Ungariei, a Principatelor şi întocmesc proiecte pentru federalizarea Statelor Dunărene. In 1852, în conferinţa revoluţionarilor emigranţi în Lugano, Kossuth încă nu voia să audă de nici o combinaţie politică în care Românilor, atât în Principate cât şi în Transilvania, li s'ar asigura autonomie. Lui Teleky Ladislau între altele îi scrie următoarele: „Tu înafară de organzaţie vrei să mai asiguri Românilor şi Sârbilor existenţa provincială. Aceasta înseamnă desmembrarea Ungariei şi moartea ei politică. Nu da mâna la nici o întreprindere, al cărui rezultat e mai prost, decât tot ce am putea pierde pe alte căi"[1]).

Nu numai atât, dar în Lugano a fost adversar violent al lui Mazzini care voia ca şi emigranţii Români din Paris să aibă delegaţii proprii în comitetul central al revoluţionarilor. Kossuth cu orice preţ voia să împiedece propagarea idei Confederaţiei Dunărene şi să oprească intrarea Românilor în diferite comitete internaţionale, afirmând că Românii nu formează o naţiune, ci triburi adunate în diferite grupuri, fără limbă comună, conştiinţa naţională, tradiţie şi istorie şi trăind în duşmănie continuă întreolaltă"[2]). Kossuth era încă sub vraja ideii de Stat unitar maghiar, cum o arătase în răspunsul său la interpelarea lui Ioan Dragoş, în dieta din 1848. In proiectul său din Brusa, elaborat la cererea emigranţilor maghiari din Paris, Kossuth crede că chestiunea naţionalităţilor se poate rezolvi: prin autonomia comunelor şi judeţelor, care singure vor hotărî din când în când asupra limbei lor oficiale. Asupra limbei de predare din şcolile comunale şi liceele judeţene vor hotărî comunele şi judeţele. Admite mai departe, spre deosebire de 1848, că naţionalităţile se pot grupa sub conducerea unui voevod, căpitan sau gospodar; dar ţine morţiş la în-

1) Jancsó Benedek: Szabadság harcunk vol. I. p. 197.
2) B. C. Livianu; Ziarul „Constituţionalul" din Bucureşti. După Jancsó B. o. c. vol. I. p. 199.

tegritatea teritorială a Ungariei şi la unitatea politică[1]). Faţă de acest proiect emigranţii români propun o confederaţie cu Ungaria independentă, cu condiţia ca partea de Est a Ungariei dela linia: munţii Săcueşti, Oradea, Arad, Timişoara, să formeze un Stat unitar sub Principalele Române.

In preajma războiului italo-austriac, emigranţii maghiari ar fi dorit să intervină cu ajutorul Principatelor Române şi cu concursul lui Napoleon al III-lea. Generalul Klapka, în conferinţa din 22 Mai 1859 cu Principele Cuza, obţine voia ca să înfiinţeze magazii de arme la graniţele Ardealului, obligându-se să restitue Principatelor: Bucovina şi să asigure autonomia comunală şi judeţeană a Transilvaniei. Aceste concesiuni nu l-au mulţumit pe Ion Brătianu, care a declarat: „Noi nu ne vom înţelege niciodată cu Ungurii din cauza Transilvaniei, pe care sub nici un cuvânt nu o putem lăsa Ungariei"... Dreptul istoric la care se refereşte Ungaria e ridicol!"[2]).

Cu toate că Kossuth a protestat la Cavour faţă de iredenta română, totuşi în 1862, în proiectul său asupra Confederaţiei dunărene, el admite autonomia Ardealului cu condiţia ca acesta să rămână în uniune personală cu Ungaria. Prin urmare, sub influenţa evenimentelor externe, Kossuth a evoluat dela intrasigenţa dela 1848 la concepţia Confederaţiei Dunărene, cu Ardealul autonom. Revolta opiniei publice maghiare însă, a fost atât de mare, încât s'au căutat diferite motive atenuante şi pretexte pentru a bate în retragere. In 1893, cu un an înainte de moarte, exilatul din Torino, Kossuth vorbeşte pe alt ton despre chestiunea naţionalităţilor. In interviul ce i l-a dat colonelului Pavel Papp de Popa[3]), într'altele declară că e cea mai mare utopie să crezi că vei putea forma din naţionalităţile diferite din Ungaria un stat unitar maghiar cu aceeaşi limbă. „Cu popoarele din Ungaria nu poţi trata ca şi cu nişte colonişti venetici. Popoarele din Ungaria locuesc acolo de multe veacuri şi ţin

1) Jancsó B. o. c. p. 210—212.
2) Horváth Ienö: Magyarország és a nemzetiségi kérdés, pag.
3) Nagyvárad, nr. 110 din 14 Mai 1893.

foarte mult — şi cu drept cuvânt — la acel pământ. Limba şi religia acestor popoare se consideră ca o comoară veche şi sfântă care nu se poate confisca. Politica care ar face-o aceasta, nu stă pe temelii morale"... In privinţa limbei spune: „Fiecare funcţionar de comună, plasă şi judeţ trebue să cunoască perfect limba poporului şi s'o întrebuinţeze în contact cu poporul... Ca limbă de stat şi în parlament fireşte, numai limba maghiară poate avea loc". E revenirea la Brussa.

Sub influenţa evenimentelor internaţionale şi a pactului dintre Klapka şi Cuza — transportul de arme din Galaţi pentru Ungurii emigraţi, trecerea recruţilor maghiari din Ardeal în Principate — s'a redactat diploma din 20 Oct. 1860, care dăduse un fel de constituţie Ungariei şi Ardealului. Se instituesc diete provinciale, iar pentru rezolvirea problemelor comune se înfiinţează senatul imperial din delegaţii dietelor provinciale. Maghiarii refuză să se prezinte în senatul imperial şi stăruesc la întoarcerea la 1848. Schmerling, şeful guvernului imperial, introduce „provizoratul" până ce se vor domoli Ungurii. Aceasta însă, nu s'a întâmplat. In urma conflictului cu Rusia, Austria caută definitiv să se împace cu Ungaria, ceeace s'a şi făcut în 1867.

Perioada naționalismului oportunist 1848—1881

Luptătorii bihoreni din aceasta perioadă, în căutarea unei busole politice, își puneau nădejdile în cavalerismul și generozitatea maghiară. Vor încerca experiența, dacă se poate clădi temeinic și statornic pe aceste ipotetice calități și dacă, prin admiterea lor, vor putea ocroti specificul neamului românesc. Nu vor contesta legile din 1848 și pactul dualistic ; se vor nizui însă ca în cadrul acestora să asigure individualitatea etnică a Românilor și să coordoneze trebuințele economice și culturale ale naționalităților fără să recunoască nici în principiu, nici de fapt egemonia spirituală și economică a Maghiarilor. De altă parte scriitorii modești, dela Societatea de Lectură vor desprinde din lira lor, pe lângă tremurul sentimentelor erotice, accente patriotice, prin cari să înflăcăreze conștiința națională, a cărei mijire o produseseră școlile românești.

Afirmarea răspicată a drepturilor noastre în parlamentul maghiar, secundat de membrii Societății constituesc conținutul acestei perioade. Energia, însă, cu care s'a dus lupta pe ambele scene : politică și literară, a slăbit pe măsura ce se eclipsa parțial, apoi total credința în generozitatea Budapestei.

Luptătorii și-au dat seama, în fața drasticelor și neomenoaselor măsuri politice și administrative, că Ungurii urmăresc cu o maniacă îndărătnicie o singură țintă : desființarea naționalităților și absorbirea lor în masa maghiară.

De aceea luptătorii sau se vor resemna, părăsind terenul de luptă, sau se vor constitui în fundatori, ajutând cu averea lor instruirea în credința și limba românească pe fiii de țărani cu aptitudini pentru științe și litere. Așa au făcut Em. Gojdu și Nic. Jiga.

Scriitorii, atinși de gerul vieții publice, își vor

spânzura lira în cui, vor tăcea un răstimp și vor zămisli planuri noui.

In această perioadă vom încadra prin urmare activitatea literară a Societății de Lectură din 1854 și 1864 și vom insera luptele lui Em. Gojdu, Al. Wlad, Alex. Roman și Partenie Cosma, înconjurați de figurine mimetice. Aici se potrivește și Fundațiunea lui Nic. Jiga.

Spre sfârșitul ei monoton, perioada este punctată de înființarea societății corale, Hilaria, în 1875, iar în 1877 Românii din Oradea a trebuit să simtă repercusiunea înfrângerii Rușilor la Plevna, în semne de ferestre sparte și demonstrații organizate de Ungurii care se bucurau de izbândele Turcilor, frații lor de sânge.

»Soc. de leptură«

Pe timpul absolutismului și provisoratului, în activitatea dătătoare de lumină a școlilor, se împletesc manifestările culturale ale „Societății de Leptură" „a junimei române studioasă la Academia de Drepturi și Archigimnasiul din Oradea". Aceasta societate a reușit să zgâlțâie Bihorul din piroteala culturală, exploatând emefera îngăduință și libertate națională dăruită Românilor din Viena recunoscătoare. In aceasta vremelnică fază de nestingherită circulație spirituală, colțul de pământ românesc dela apusul neamului a tresărit, fecundat de curentele literare din Vechiul Regat și Ardeal. In penuria ideologică și culturală, ce se înstăpânise în aceste ținuturi, activitatea societății însemna o boierească merinde pentru sufletele înfometate de aici. Din acest motiv societatea, deși avea numai un prestigiu regional și nu general, se învrednicește de o specială atențiune a cronicarului acelor vremuri.

Zămislirea și activitatea ei se definește documentar din raportul secretarului de ședințe al ei, Nic. Oncu, care în antologia „Fenicele", editat de societate, în 1867 o epiloghează cu un istoric al ei[1]).

„Junii români, studioși la școalele din Oradea, cu inima arzândă de amoare pentru limbă și națiune, con-

1) Fenice. „Almanacu Beletristicu dela Societatea de Lectură a Junimei romane studiase la Academia de drepturi și archigimnasiului din Oradea". Cu tiparul lui Acațiu Tichy 1867, pag. 245—290.

cepură înfiinţarea societăţii acesteia de lectură îndată după catastrofa nefericită din 1848, în care năzuinţă prea nobilă, patronaţi de răposatul episcop Vasile Baron de Erdelyi, îndemnaţi şi sprijiniţi mai vârtos prin Ilustrăţile Sale Iosif Silagyi, episcopul diecezei orădane, [pe atunci canonic şi consilier şcolar] şi Dumitru Ionescu secretar aulic [pe atunci inspectorul şcoalelor greco-orientale]. Societatea proiectată se înfiinţează către capătul anului şcolar 1851—2, atunci când în Românimea întreagă nu ieşise încă nimeni la lumină cu un asemenea proiect, cel puţin nu se află nici o urmă de o atare instituţiune[1])".

Adunarea generală de constituire a fost convocată de Alex. Roman, profesor de limba şi literatura română la liceul rom. cat. din Oradea. Aprobarea statutelor de inaltul „guvernământ civil şi militar din Buda" s'a făcut la 21 Martie 1852, cu Nr. 838 la cererea lui Iosif Papp-Szilagyi şi Dimitrie Ionescu, inspectori şcolari. Coducătorul ei fu: Alex. Roman, iar „supraveghetorul" era: Iosif Papp-Szilagyi, rectorul Seminarului gr. cat. In prima sa formaţie societatea se prezintă astfel: Preşedinte: Petru Venter, secretar cu corespondenţa; secretar de şedinţă, Gh. Delianu; casier: Paul Vele-Ventrarul; bibliotecar: Vasile Iuţiu.

Conform art. 5 din statutele societăţii, membri ordinari pot fi „Românii dela Academia juridică şi cei din clasa VIII şi VII gimnazială". Comitetul este compus din preşedinte-profesor, doi notari, unul pentru redactarea proceselor-verbale, altul pentru corespondenţă, un casier şi bibliotecar.

Membrii „faptuari" ai societăţii în 1854, sunt; Antonescu St., Brenduşian Iacob, Bota Samuil, Caba Flore, Cârtice Eusebiu, Cosmuţia Vasile, Cupa Paul, Delian Georgiu, Grama Carol, Ghejeu Ioan, Iutiu Vasile, Iuhoşiu Ferdinand, Moga Iosif, Marchişu Georgiu, Marienescu Atanasiu, Mihali Petru, Muntean Ioan, Papp Georgiu, Papp Emanuil, Palladi Anton, Pelle Samuil, Popdan Ioan, Popoviciu Ioan, Popoviciu Iosif, Raţiu Mihai, Roman Iosif, Sadi Ştefan, Secuiu

1) „Fenice" pag. 246—257,

Ioan, Sfura Dumitru, Vălean Pamfiliu, Paul Vela-Ventrariul[1]).

In perioada 1851—1858, la prezidenţie s'au părândat: Alexandru Roman (1851—3), Dion. Păşcuţiu, succesorul lui Roman la catedra de l. română (1853—55), Ioan Pop (1857—58), în anul 1856—57 societatea a fost sincopată; apoi Iustin Popfiu (1864—67).

Ca secretari cu corespondenţa, care era primul funcţionar al societăţii, îi găsim pe Petru Venter, (1851—2), Gh. Delean (1852—3), Paul Vela (1853—4), Carol Grama (1854—56), Iosif Papp (1857—8), Ştefan Abrudan (1864—5), Dum. Popa (1865—6).

„In anii 1858—64, „şase ani fatali" suntem în sezonul când o răceală, indiferentismul, trase un văl negru pe faţa Societăţii, sub care îşi începe neconturbat somnul său letargic. Niciun diletant, niciun june nu fu atât de temerar, să conturbe somnul dulce, în care se balansa Muza română, cel puţin cronica în respectul acesta cu totul tace"[2]).

Ea se regenerează în 1864—65, la imboldul „energicului pilot" Justin Popfiu, şi soarele, în 16 Octomrie 1864 şedinţa de deschidere şi constituire, „vivifică un corp, despre care credea naţiunea ca acuma a şi putrezit. Glorios nume! Memorabilă ziuă în viaţa Societăţii"[3]).

Cu toată energia conducătorului ei Societatea, după 3 ani fu atinsă de fatală comă a morţii fără inviere.

Manifestările societăţii s'au arătat în două direcţiuni, în organizări de şezători literare şi editări de antologii.

Şezătorile societăţii erau prilejuri de a difuza în Oradea produsele literaturii române prin recitări şi disertaţiuni, de altă parte ele plămădiseră un prielnic climat pentru desvoltarea aptitudinilor literare, originale ale membrilor.

Un efect secundar, de-o practică valoare socială

1) Diorile Bihorului 1854 Adaos.
2) Fenice p. 267.
3) Fenice p. 268.

al acestor întâlniri, era promovarea solidarității între Românii răsfirați în mijlocul Maghiarilor.

Lucrările originale, poezie și proză, ale membrilor s'au publicat în antologii. In anul 1854, la 12—30 Răpciuni, apare volumul: „Diorile Bihorului. Almanac naciunal de la Sotietatea de Leptură a Junimei Romane studinte la școlile orădane". Cu tiparul lui Aloisiu Tichy 1854.

In același an Societatea publică o antologie din diferiți poeți români, în afară de Bihor: „Versuinți Romani adecă Culesiune versuaria din Foile Naciunale dela 1838, edată de Societatea de leptură a Iunimei Romane studinte la școlile orădane".

Colaboratorii „Diorilor" au fost I. Brendușian, Carol Grama, V. Iutiu, Atanasiu Marinescu, D. Meciu, Ioan Popdan, Iosif Roman, (I. R.) Dem. Sfura și Paul Vela-Ventrariul (P. V. V).

Antologia a fost îmbiată publicului cu următoarele versuri ale lui I. Roman:

„Iată niște viorele
Culegeți copii din ele,
Culegeți, legați cununi
Propășindei națiuni"

Importanța acestui eveniment literar fu versificat de V. Jutiu. Ceața și umbrele ce învăluiau Bihorul, s'au înfuriat la mijirea Zorilor care le tulbura domnia. Adresându-se Zorilor, se răstesc:

„Cine sunteți furioase?
Lăsați-mă a domni
Umbrele-mi întunecoase
Line fură, line-or fi".

Zorile răspund patetic:

„Noi suntem, de vrei a scire
Zorile Bihorului,
Și voim a ta ieșire
Din vatra poporului

Ce aice locuește,
Adus încă de Traian
De ce semeț se numește
A fi sânge de Roman", etc.

Toate poeziile cu accent naționalist, ori erotic și eligic, arată o vădită influență bolintineană, atât ca inspirație cât și ca expresiune. Ele erau acordate cu diapazonul literar curent al vremii, strecurau insidios în sufletul cetitorilor muzicalitatea minoră a oftărilor și suspinelor, ori răsunau ca o stridentă trompetă de gloria voivodească a divului Traian.

Intre colaboratori găsim puțini Bihoreni de baștină. Cei mai mulți sunt din județele megieșe. Poeziile lor, informațiile lui Marki Sandor și ale lui Iustin Popfiu, ne oferă câteva date pentru a contura în puține linii profilul poetic al acestor umili trubaduri și temperați Tirtei ai veacului trecut în Oradea.

Carol Grama[1]) (1834—1860), a lăsat în manuscris un volum de poezii și proză. A colaborat la „Foaia pentru mintea și inima poporului" din Brașov. După Iustin Popfiu, a fost unul din cei mai talentați și zeloși membri ai societății. In cele cinci poezii din „Diorile Bihorului" brodează imagini delicate („Fluturelul, Eroul rănit") pe tema unui discret amor.

V. Iuțiu de origină din Dengeleg, Satu Mare (11 Febr. 1833—30 Iunie 1886. Doctor în teologie, actuar, secretar episcopesc, asesor consistorial și preot în Vad). La început scrie poezii elegice, cernite de un pesimism de suprafață. Mai târziu, trimis la Roma (1859) se inspiră „de locurile sacre ale strămoșilor noștri unde toată floricica-ți vorbește de eroi, unde toată petricica-ți spune de bravurile romane". Despărțirea de pământul Patriei sale o cântă în poezia „Din țiermurii Patriei", publicată în „Fenice". I. Popfiu în poezia sa: „Lui Vasile Iuțiu"[2]), îl invită să-și „încoarde din nou lira" și să „plece înainte pe urma glorioasă" a barzilor: Alexandri, Sion, Bolintineanu și Mureșianu. După întoarcerea în țară să se oprească pe „pulberea străbună a lui Menumorut și să stârnească virtutea din trecut în ăst popor".

Cu tot îndemnul lui I. Popfiu, V. Iuțiu părăsește „câmpul înflorit al poeziei" și se dedică teologiei, scri-

1) Márki Al. o. c. p. 117.
2) I. Popfiu: Poezia și proza p. 53—56.

ind: Constituţiunea, libertatea şi autonomia în Biserica lui Hristos"[1]).

D. Sfura (1835—1858) sătmărean de origine, şi-a făcut studiile liceale şi teologice în Oradea. In 1857 e numit inspectorul şcoalelor greco-cat. din dieceza Orăzii. A scris multe poezii patriotice şi erotice, dintre care unele au devenit populare, cântate de intelectuali. A colaborat la „Zorile Bihorului" şi „Gazeta Transilvaniei". A scris poema: »Luca pescereanul" şi novela: „Cursoriul lui Horia şi Cloşca" publicate în „Diori". Din poeziile lui popularizate, reproducem după „Fenice"[2])

„Grânele vara se coc
Zis-a badea să nu joc
Până la storsul vinului
Când voi fi mireasa lui".

Sau cântectul de lebădă:

Mai turnaţi-mi înc'odată
Vroiu să beau căci sunt setos
Insă nu-mi umpleţi paharul
Numai dela miez în jos, etc.

Paul Vera-Ventrariul din Siria (1830—1903) îşi face studiile liceale în Oradea şi Beiuş iar teologia o urmează în Oradea şi Viena în institutul „Ad. Sanctam Barbaram". In 1858 e numit profesor la liceul din Beiuş, iar în anul 1865 trece la şcoala normală unită din Oradea. In 1879 e promovat canonic. Ca profesor a scris: „Biografiile celor mai vestiţi români". Oradea 1865. In „Diorile Bihorului" a publicat patru poezii erotice: „Amoarea (2 poezii), I-ei şi L-ei[3]).

Antologia „Diorile Bihorului", găzdueşte în filele sale o interesantă şi veche poemă a lui Demetriu Meciu, cu titlul: „Poema Munţilor Beiuşului. Intru onoarea onomasteca a repausatului episcop Samuil Vulcan, scrisă de şpanul domnesc din Beiuş, Dimitriu Meciu în anul 1816. Tramisa pentru Almanac de Moise Sora Noac".

Poema este o alegorie în patru „Cânturi". Some-

1) Márki Al. o. c. p. 40.
2) Fenice p. 265—266.
3) Márki Al. o. c. p. 55; C. Pavel: Şcoalele din Beiuş p. 169.

şul şi Drăganul, personificaţi, hoinăresc prin regiunea munţilor beiuşeni. Poposesc la Plaiu, unde zeiţa Diana cu driadele şi nimfele sale duce o veselă viaţă. De aici hoinarii ajung pe piscul Boteasa, unde îngroziţi văd, cum îngrămădesc smeii munţi peste munţi. Joe, de teama răscoalei smeilor — o mai pătise el cu giganţii — asvârle fulgere între ei. Smeii se refugiază în peşterea Onceasa. Călătorii obosiţi adorm. Cel dintâi se trezeşte Someşul, care o ia singur la drum, să descopere o cale nouă spre Cluj. Drăganul trezit mai târziu, se sperie, văzându-se singur. Porneşte să-şi caute tovarăşul. Cutreeră întreaga regiune pitorească a munţilor, unde alături de Mocani îmbrăcaţi în haine de pânză, împodobite cu arnici, încălţaţi în opinci cu zurgălai la pulpe şi cu căciule negre în cap, toată fauna mitologiei greco-romane trăeşte în veselie.

In pribegia sa fratele său Someş, ar fi plecat în Urbea Mare (Oradea). O ia spre Oradea şi a întrat în curtea episcopească unde a găsit multă lume adunată să prăznuiască ziua onomastică a episcopului S. Vulcan. Drăgan a sărutat dreapta episcopului şi l-a întrebat de frate-său. Episcopul îl trimite în a treia curte unde locuesc Muzele, care-l desfată pe Apolo. Aici la porunca lui Apolo, „popii din Delphi" adunaţi în grabă. declară că Someşul a întrat în Tisa. Drăgan întristat o apucă domol spre Tisa, unde îşi îmbrăţişează fratele.

Poema Munţilor Beiuşului e interesantă mai mult ca vechime decât ca valoare estetică-literară. Scrisă după canoanele prozodice ale baladelor populare, ea conţine un amestec de elemente mitologice greco-romane şi de moravuri actuale ale regiunii. E pătrunsă de un primitivism expresiv, ici-colea înflorit doar cu o imagine simpatică.

Ortografia Almanahului e fonetico-etimologică, un compromis al influenţelor bucovinene (A. Pumnul) şi a şcoalei ardelene.

După sincopa de şase ani (1858—1864), Societatea reluându-şi activitatea, editează în 1867 „Fenicele".

„Plini de bucurie — spune prefaţa — cu mâine tremurânde veniau junii români dela Academia juridică şi archigimnasiulu din Oradea-Mare, a pune acest

scarificiu neînsemnat pe altarul naţiunii, mândri în conştiinţa noastră că amăsurat puterilor fragede, putem face şi noi un mic serviciu Mamei iubite".

In aceeaşi prefaţă se lansează apelul către „fraţii noştri dulci din toate provinciile locuite de Români, pentru a se inrola sub acelaşi stindard, a se intruni, a se asocia în corporaţiuni spre acelaşi scop nobil şi măreţ".

Scumpa naţiune să îngădue „a se împleti şi aceste floricele modeste în cununa de glorie, ce cu amoare ţi-o prepară 12.000.000 de Români".

In acest an patronii societăţii erau: Iosif Papp-Szilagyi, episcop, Ioan Pop canonic, Ioan Darabant paroh. Conducătorul Societăţii era: Iustin Popfiu. Membrii onorari în a. 1866—7 erau: Dr. Vasile Iuţiu, notar consistorial Oradea, V. Ranta—Buticescu, practicant la sedria orfanală din Cluj, Victor Rusu teolog. Viena, Moise Pompiliu, student în Drept, Pesta şi Ioniţa Bădescu, elev în cl. VIII Blaj. Intre membrii ordinari întâlnim numele Nicolae Zigre casier, Elia Traila, notar cu corespondenţa, Nicolae Oncu notar de şedinţă, elev, în cl. VIII. Total 59 de inşi. La Fenice au colaborat: Vasile Iuţiu (Valer Iordan), V. Ranta—Buticescu, Elia Traila, Ioniţa Bădescu, şi Moise Pompiliu.

Vasile Ranta—Buticescu, e originar din judeţul Cojocna (Nierţea, 1842), unde în anul 1867 funcţionează ca „vice fiscal" la tribunal. In anii următori funcţionează ca magistrat în Cluj şi Bistriţa. In Fenice publică novela: „Fata Pădurii" şi câteva poezii: „Doine", „Mergi", „Am iubit", „Un dor" şi iar „Doine". A colaborat la revistele: „Familia" lui I. Vulcan, „Amicul Familiei" revista de litere-ştiinţe-arte-pedagogie-industrie, ce a apărut în anii 1863—66, în Bucureşti de două ori pe lună, redactată de Constanţa Duma Schian, revista „Lumea Literară".

In „Rândunica" lui Silv. Moldovan din Sibiu (1834—5) şi „Minerva".[1])

Poeziile sale sunt scrise cu prozodia poeziilor populare:

1] C. Diaconovich: Enciclopedia română, vol. I.

„Mergi leliță la izvoare
După frunze de cicoare".

Nu numai ca formă dar și ca simțire poeziile lui se înrudiau cu cele poporale-lirice.

Elia Traila[1]), publică în Fenice, câteva poezii: „Fetița bănățeană și ciucurelul", „Fluturelul de seara", „Nostalgia", „Ostașul orbit", „Tricolorul Român" și o nuvelă: „Frica lăi Menumorut", a cărei acțiune se desfășoară în Bihor. Bănățeanul Elia Traila (Ciundanovița 1845) și-a făcut studiile în Lugoj, Beiuș și Oradea. La Academia de Drept a fost bursierul lui Mocsonyi Gheorghe. A colaborat la mai multe ziare și reviste românești. A mai scris alegoria: „Vulturul mâhnit", povestea: „Strigoiul", „Tratat despre ortografie" și „Teoria emigrării și încrucișării".

In unele poezii vibrează, deși în forma primitivă, o caldă dragoste de neam. In poezia: „Către o fiică română" se revoltă în contra unei Române maghiarizate, etc.

„Tu râzi hah! apostată
De limba lui Traian
De ginta ta faimoasă
De numele roman"!

O blestemă teribil. Printr'o intorsătură îi cere iertare: Nu ea, ci părinții ei sunt de vină.

Sentimentul de mândrie, stârnit de tricolorul român, îl exprimă în poezia: „Tricolorul",

Ionița Badescu-Scipio, de origine din județul Cluj (Reșcolț, 2 Mai 1847), a fost bursier în liceul din Beiuș și Oradea. A colaborat la „Concordia" și „Familia" din Budapesta. Științele universitare le face în Budapesta, Viena și București unde colaborează la ziarul „Românul". A colecționat poezii poporale, a colaborat la revistele: „Foaia Societății pentru Literatura Poporului Român" din Bucovina, la „Convorbirile Literare" Iași, și „Curierul Român" din Iasi, la „Trompeta Carpaților" din București și „Familia" lui I. Vulcan din Pesta.

A debutat în „Aurora Română" cu poezii erotice

---

1) C. Diaconovich: o. c. vol. III, p. 1117.

de tonalitate elegiacă. A scris versuri patriotice. Istoriograful Marki S. pretinde că poeziile lirice ale lui Bădescu Ioniță au fost influențate de lira lui Vőrősmarty Mihai și Petőfi. De altfel Bădescu a tradus mult din literatura maghiară în românește și din românește, (Emmi, de V. Alexandri) în ungurește, sub pseudonimul Bagyai[1]).

Dintre Bihorenii de baștină a colaborat la Diorile, Iosif Roman, iar la Fenice: Miron Pompiliu. Supraveghetorul Societății a fost Iosif Papp-Sălăgianul, președinte în 1852 Alexandru Roman, iar în 1874 Iustin Popfiu.

Vom încadra aci aceste figuri bihorene, cu excepția lui Alexandru Roman, despre care va fi vorbă în altă parte.

Iosif Pop Sălăgianul 1813-1873

Supraveghetorul „Societății de Lectură" în anul 1852, interesanta figură arhierească de mai târziu (1862-73), a fost un temperament de o pronunțată combativitate și un polemist înnăscut; o personalitate cu convingeri și concepții proprii, inflexibilă, chiar dacă se găsește în opoziție cu opinia publică ori curentul larg al zilei; a încercat nu odată prin condeiu, ori persuasiunea orală să-și impună principiile nu numai în sferile bisericești din imediata apropiere, dar a întreprins și o convertire a superiorului său, a mitropolitului de Blaj și chiar a Romei pentru unele idei și planuri îndrăznețe ale sale.

Fața ovală, rasă, fără mustață, încadrată frapant într'o ramă de favoriți și barbă, poleită cu un zâmbet care abia mijește, privirea fixă, hotărâtă, arată un om de concepții originale, animat de-o credință proprie și o dârză voință, care nu se înmoaie în fața nici unei autorități, alta decât dialectica sa.

Ca om de acțiune și-a cucerit simpatiile unanime ale tinerimii de odinioară, care se întrecea în instrunirea osanalelor în cinstea lui Iosif Papp-Szilagyi.

Familia Papp-Szilagyi e străveche și distinsă cu blazonul de nobil de Bășești. Un strămoș al său, Ștefan Papp, fusese din nou confirmat de nobil de către

1] Márki Al. o. ç. p. 123—124 și 139.

principele Apaffy în 31 Octomvrie 1678, recunoscându-i titlul mai vechiu, conferit de Emeric Tőkőly. Odată cu reconfirmarea titlului i se dăruiră moşiile: una în Oarţa de jos şi două din Băseşti. Intre descedenţii lui Ştefan Papp întâlnim familia lui Gheor-

EPISCOPUL JOSIF PAPP SZILÁGYI
NĂSCUT IN TARCEA
1813-1873

ghe Pop de Băseşti şi a episcopului Papp-Szilagyi, răsleţită din Sălaj în Bihor, în Tarcea, apoi în Poceiu şi mai târziu în Oradea[1]).

Iosif Papp-Szilagyi s'a născut în Tarcea la 13 Aprilie 1813. Studiile primare şi liceale le-a făcut în

1] Radu I. Istoria diecezei româno-unite a Orăzii-Mari 1932. p. 146.

Oradea ca elev în Seminarul gr. cat. In 1830 e trimis la teologie în Viena, unde în 1837 ia doctoratul.

In 27 August 1836, a fost hirotonit de preot în Oradea de către Samuil Vulcan. După întoarcerea la Oradea a ocupat mai multe funcţiuni administrative la episcopie: cancelist, secretar în 1845, directorul cancelariei diecezane.

In 27 Mai 1845: e numit canonic „a latere" lângă episcopul V. Erdely.

In 1845 publică „Scurta istorie a credinţei Românilor" în care agită pentru unire, însă în mod tendenţios cum remarcă Marki Al.[1]).

In 1848 e inspector şcolar judeţean în locul lui I. Corneli. In aceasta calitate insistă pentru construcţii în toate comunele unde sunt mai mulţi decât 50 de copii obligaţi la şcoală; pretinde respectarea obligativităţii şcolare sub sancţiuni şi plănueşte o nouă repartizare a învăţătorilor calificaţi, ca să ajungă în fiecare sat câte unul[2]).

In anul 1848 e deputat în dieta de Pojon, în calitate de delegat al Capitlului gr. cat. Aci în 11 Ianuarie 1848 solicită energic intervenţia guvernului pentru înlăturarea mizeriei şi a sărăciei; iar în discuţia din 4 Aprilie pretinde pentru biserica sa drepturi egale cu ale celorlalte confesiuni[3]) In ziua următoare susţine teza că în caz de treceri în masă la alte confesiuni, biserica să fie a majorităţii.

După revoluţie, e numit consilier şcolar şi rector al Seminarului gr. cat. din Oradea.

Ca rector al Seminarului prezidează şedinţa de constituire a „Societăţii de Lectură" din 25 Iunie 1852, comunicând celor prezenţi aprobarea statutelor prin ordinul Nr. 838 din 21 Martie 1852, de către guvernul civil şi militar din Buda. Intervenţiile pentru înfiinţarea „Societăţii" şi aprobarea statutelor s'au făcut mai vârtos prin canonicul consilier şcolar, Iosif Papp-Szilagyi şi Demetriu Ionescu, inspector şcolar grec. ort.

Preşedintele („supraveghetorul") societăţii a fost

1] Márki Al. o. c. p. 39.
2] Radu I. o. c. p. 149.
3] Márki Al. o. c. p. 36.

Iosif Pop-Selăgianul[1]), iar conducătorul efectiv era Alexandru Roman, profesor de limba şi literatura română. Şedinţele se ţineau în Seminarul gr. cat. Prin frecventul contact ce-l avea cu tinerimea română in cadrele Societăţii, I. Pop-Selăgianu îşi creease o mare ascendenţă spirituală asupra ei şi îşi asigurase o categorică înrâurire asupra formării ei, de altă parte dobândise dragostea şi devotamentul junilor, care stihuiau laude întru proslăvirea lui, cum puţinilor li se întâmplase asemenea. De altfel el însuşi a scris câteva poezii, afirmă Marki Al.

Bercian Ioan, în 17 Mai 1863, la instalarea lui Iosif Pop-Selăgian, ca episcop în scaunul văduvit prin moartea lui V. Erdeli, i-se adresează printr'un „carmen" latinesc, în care invită Peridele să cânte imnuri în cinstea noului episcop.

Iar poetastrul Vasile Iuţiu dela Fenice publică pe 7 pagini o poezie „Resunul" (1863) întru proslăvirea lui I. Pop-Selăgianul (Marki Al. 105).

In 1864 Iustin Popfiu îi publica biografia în albumul lui A. Mendlik, tipărit în Pécs.

Aceste fenomene arată prestigiul pe care-l avea I. P. S. în ochii tinerimei. In 1862 tipăreşte: „Euchiridon iuris Ecclesiae orientalis catholicae", reeditată în 1880 de Laurian.

După moartea lui V. Erdeli, I. Pop-Selăgian fu numit episcop al Orăzii (1 Noemvrie 1862), preconizat de Papa Piul al IX-lea la 16 Martie 1863, consacrat de mitropolitul dela Blaj, Al. Sterca Suluţiu, la 3 Mai şi instalat la 17 Mai 1863.

In 1864 publică „Catechismul Unirii tuturor Românilor" în care tratează foloasele ivite pe urmele unirii cu Roma. E scrisă într'un stil „polemic" şi nu didactic. Preconizează două căi pentru a face prozelitism: 1) prin condeiu şi 2) administrativ prin autoritatea episcopească. Papa Pius al IX-lea l-a chemat

1] Pe ultimile file ale „Almanacului naciunal" [„Diorile Bihorului"] scrie: „Patronii Societăţei". Excelenţia Sa Vasiliu Erdeli, Episcopul unit Orădan. M. Onoranţia Sa Ioan Darabant Vad. do Satu Mare. Supraveghiatoriul: Măria Sa Iosif Pop-Selăgian, can. Orad şi CR. Ins. Şcolar".

la Roma în chestiunea unirii bisericii orientale cu cea apuseană. Actul unirii I. Pop-Selăgianu a înțeles să-l facă cu drepturi egale, acordându-se o mai bună situație materială clerului român sărac[1]), pentru care dealtfel intervenise la Viena.

Politica episcopului I. Pop-Selăgianu se situiază pe linia politicei oportuniste a lui Em. Gojdu și V. Erdeli. In 1865, îndeamnă credincioșii să voteze numai pentru candidații români.

In vorbirea sa la mesaj, în 17 Aprilie 1866, ca membru al Casei Magnaților, cere egalitate de drepturi pentru naționalitatea română și stărue pentru autonomia justiției.

Presiunea guvernului însă devine tot mai accentuată; episcopii se depărtează de politica masselor care începe să fie îndrumată de mireni spre intransigență.

In 1868, I. Pop-Selăgianu „reprobă aderența unor preoți diecezani la așa numitul „Pronunciament" din Blaj"[2]) în care Românii, în 3/15 Mai 1868 se declară a rămâne neclintiți pe lângă principiile și pretensiunile proclamate sărbătorește de națiunea română în adunarea generală și legală din 3/15 Mai 1848"[3]).

La alegerile din 1872, sub presiunea guvernului, episcopul I. Pop-Selăgianu sfătuește pe credincioși să voteze pe candidații români guvernamentali, apoi în lipsa acestora pe candidații guvernului, prieteni ai Românilor, și bisericii[4]).

După dualism (1867), contele Apponyi Adalbert pune problema autonomiei bisericii rom. cat. din Ungaria. Pentru congresul care avea să discute această problemă, Oradea a ales, în 1869, pe canonicul Ioan Sabo, Ioan Cucu, deputat, Alexandru Roman prof. universitar și Iosif Roman, advocat în Oradea. In a. 1870 s'a făcut o nouă alegere în persoanele: Ioan Sabo, Iustin Popfiu, Iosif Roman și Iosif Vulcan. Alegerea lui Ioan Sabo nu s'a validat, iar ceilalți prin Iustin Popfiu s'au retras din congres prin declarația citită de Iustin Popfiu în 3 Noemvrie 1870, nevrând

1] Márki Al. o. c. p. 35.
2] Radu I. o. c. p. 161.
3] T. V. Păcățianu, o. c. vol. IV p. 355.
4] Radu I. o. c. p. 161.

să fie supuşi în cazul unei eventuale autonomii catolice sub jurisdicţiunea primatului din Strigoniu. Episcopul I. Pop-Selăgianu a fost în opoziţie cu delegaţia aleasă, ceeace a provocat acuza lui Gh. Bariţiu: „Nicī decum nu-i plăcea să se substragă de sub domnia arhiepiscopului unguresc de rit latin"[1]) Atitudinea lui I. Pop-Selăgianu era o manevră, poate, pentru a nu primejdui interesele materiale ale bisericii sale, care „avea toată dotaţiunea din fondurile catolice comune", de altă parte nu voia să lase să se discute în congres „de nobis sine nobis". Acest gest al episcopului e semnificativ pentru dârjenia cu care se opunea opiniei publice în unele chestiuni.

La aceasta se mai adaugă divergenţa de păreri, subliniată de Gh. Bariţiu pe care o manifestase faţă de mitropolitul dela Blaj, Suluţiu, într'o chestiune de drept canonic. Intr'o pastorală episcopul I. Pop-Selăgianu luase atitudine categorică contra sinoadelor mixte, compuse din clerici şi mireni, cari „îşi arogă dreptul de a hotărî şi în chestiuni curat bisericeşti".

Episcopul Iosif Pop-Selăgianu moare la 5 Aug. 1873.

In analele mişcării culturale laice ale Bihariei, lăsând la o parte activitatea sa pastorală, şi-a rezervat o pagină prin înfiinţarea „Societăţii de Lectură" şi prin valurile stârnite de personalitatea sa dinamică în rândurile entuziastei tinerimi, pe care în cuvântările sale ocazionale o îndeamnă la descifrarea sufletului românesc din cărţi şi hrisoave şi la îndeletnicirea ei cu scrisul românesc, atât de trebuincios aici departe de inima românismului.

Iosif Roman 1829-1908

Iosif Roman, fratele lui Alexandru Roman, s'a născut în 12 Ianuarie 1829, în Auşeu. Studiile liceale le-a făcut în Beiuş şi Oradea. Iar dreptul l-a mântuit la Academia din Oradea, în anul 1847—48[2]).

In revoluţia din 1848 a fost funcţionar la Ministerul Instrucţiunii din Budapesta, unde a rămas până la 2 Iulie 1849. După lichidarea revoluţiei maghiare

---

1] Radu I. o. c. p. 159.

2) Bozóky: o. c. pag. 215, cu menţiunea: advocat, subprefectul al III-lea al Bihorului, directorul episcopiei gr. cat.

a ocupat diferite slujbe, mai ales în Bihor, unde a fost ajutor de judecător de ocol, pretor, primpretor şi subprefect până în 1866[1]).

In 1854 e „membru faptuar" al „Societăţii de Lectură" alături de Carol Grama, Georgiu Delian, Vasile Iuţiu, Gh. Marchişiu, A. Marinescu, Ioan Popdan, Dumitru Sfura şi Paul Vela-Ventrariul.

In 1881, conferinţa naţională din Sibiu îl alege membru în comisia de 30, alături de Alexandru Roman, Iosif Vulcan şi Nicolae Zigre.

Işi deschide, în 1866, cancelaria advocaţială în Oradea, unde îşi creease prestigiul de fruntaş al vieţii sociale şi culturale din acest oraş.

In 21 Iunie 1869, episcopia gr. cat, îl deleagă la congresul autonomist rom. cat. din Budapesta.

In a. 1880 devine administratorul domeniilor episcopiei gr. cat din Oradea.

In 1898 luna Mai, prezidează adunarea convocată pentru înfiinţarea Bihorenei, având de secretar pe Pop Coriolan. In consiliu întră: Iosif Vulcan, Iosif Roman, Nicole Zigre, Andrei Horvath, Lazar Aurel, Moise Neş, Vasile Ignat, Petru Pantea, Moldovan Iosif şi Pop Coriolan. Direcţiunea se constitue: preşedinte: Iosif Vulcan, vicepreşedinte: Nicolae Zigre, director: Pop Coriolan, cenzor: Ioan Buna[2]).

In 1900 participă sub prezidenţia lui Nicolae Zigre la constituirea despărţământului orădean al Astrei. E ales membru în comitet.

Moare în 29 August 1908, ora 4 d. a. în vârstă de 79 ani în casa din strada Beöthy Odön Nr. 17[3]).

I. Roman începuse să scrie încă înainte de 1848. Poeziile din aceasta perioadă (1846 | 49) au mai mult un caracter de exerciţii stilistice, la cari nu s'a oprit atenţiunea publicului.

In 1848—49 colaborează la „Amicul Poporului" şi „Democraţia" lui Sig. Popp din Budapesta.

Prin anii 50, apar în „Gazeta Transilvaniei" şi în „Foaia pentru minte, inimă şi literatură" câteva

1) Márki Al. o. c. p. 134.
2) Nagyvárad. Nr. 112,1898.
3) Astăzi Dem. Cantemir. Matricola morţilor: Nr. 985 | 1908.

poezii, remarcate de cercurile literare ale vremii. Se impune obşteştei atenţiuni îndeosebi: „Balada Tribunului“ cu un masiv conţinut patriotic, deşi cu o expresiune rudimentară, apărută în fragment în „Foaia pentru minte“ (1851 [1]).

I. Roman a fost colaborator la „Diorile Bihorului“ (1854).

In „Almanacul naciunal“ („Diorile“) din 1854 la „cuprinsul elucratelor“ îl întâlnim pe I. Roman cu următoarele poezii: „Apel către Slove“ (p. 321), „Fantazia vieţii“ (pag. 9), „Pe coşciugul Iulietei P.“ (p. 145), „Trandafir şi Sabina“ (p. 109) şi proza: „Trei epistoale“ (p. 253).

Scrie şi în „Gura Satului“ (sub pseudonimul Campanella) a lui Iosif Vulcan şi Mircea B. Stănescu, după anii 1881.

In „Apelul către Slove“ învită buchile cirilice să fugă din scrisul românesc, care trebue să „iee vestmânt capitolin“ şi să-l „părăsească pe cel străin“. Numai aşa va fi „acceptată de Mama Roma ca dulce fată“.

In „Fantasia vieţii“, cruzimea ursitei ce taie ca pe un „pigmeu“ pe aprigul luptător al libertăţii, nimicnicia gigantului creator care e un vierme, anul lumii ce îneacă orice bucurie, fărădelegea care păşeşte înaintea sfintei dreptăţi, făţărnicia care îţi oferă cu o mână floare, cu cealaltă venin, adulterul şi mai multe rele: creează un fond pesimist în sufletul poetului, învârstat însă cu auria rază a „amoarei“ care te leagă de viaţă.

„Aceasta una rază din ceruri provenindă
Toat 'unghiurile lumii le umple de nectar

Poema populară „Trandafir şi Sabina“ zugrăveşte dragostea feciorului de ţăran, sărac, Trandafir, pentru Sabina. Iubirea lui Trandafir e — cum o spune el însuşi — „foc ce arde în para lină“. „Raza soarelui“, ce se aşează pe flori şi „fluturează“ în jurul Sabinei, e „para sufletului lui“, iar „boarea duioasă“ de prin pădure e suspinul lui şi picăturile de rouă îi sunt lacrimile, ce le varsă pentru „lelea“ sa. La aceasta

1] Libertatea numai acolo înfloreşte,
Unde pentru dânsa un popor găseşte
Sângele a-şi vărsa.

declarație, tinerii își jură credință până la moarte. Un vânător însă, printr'o vrăjitoare îi face Sabinei farmece, s'o despartă de Trandafir și să-l iubească pe el. Intr'o seară Sabina s'a dus să culeagă fragi:

„Cu cea boare'ncetișor
Cântă cântece de dor
Cânta hori preaiubitoare
Duse'ncolo de o boare
Ce flutura-a ei cosițe
Și vestmintele-i albițe".

O fură somnul. Când se trezește, vânătorul era lângă ea. Ii promite aur și argint, numai să-l iubească. Sabina se lasă sărutată. Trandafir, trimis de intriganta vrăjitoare, îi surprinde. Se hotărește să se apuce de haiducie. Nu-l lasă însă omenia. Se'ntoarce în sat.

„Voiu fi om de omenie
Duce m'oiu să lucru'n sat
Și-oiu trăi ca și-un sărac
Chiar de nu m'oiu sătura".

Işi îndreaptă pașii spre olatele Sabinei. O surprinde din nou cu vânătorul, pe care îl ucide cu toporul ce-l avea pe umeri. E prins și închis. Noaptea, Sabina vrea să-l scape. Refuză. Dimineața e spânzurat. Toporul i-l-a furat Sabina, care dispare fără urmă din sat.

Balada are multe bihorenisme „a buduli" (a fugi în codri), „a reveni" (a răcori), „a fișcura" (fluera), „ospătar" (hangiu), „baseamă" (bagseamă).

In cele 3 scrisori: „Mamei", „Amantei" și „Prietenului", Iosif Roman se înfățișează sub ipostaza unui moralizator cu o nobilă concepție despre vieață, iubire și naționalism.

Spicuim câteva fragmente din scrisoarea către „Mama".

In viață, „toate sunt trecătoare ca strămutările universului, ca undele râului, care nu știe, nu simte, oare floare sau surcel uscat înverighează".

Ar trebui deci să fim liniștiți în fața întâmplărilor, a lucrurilor și necazurilor.

„Este însă, în om un ce viu, o particelă mică și

totuşi creatoare a tuturor ce sunt mari — inima". (suflet).

Inima brodează planuri înaripate, de care nu se leapădă decât după o experienţă tristă pentru a-şi ţese altele. Iar când soarta îl desminte necontenit, vine speranţa ca să ridice idealurile coborîte şi dacă nici aceasta nu izbuteşte, mintea apucă cârma corabiei. Ea însă e prea calculată. „Tot calculează, tot cumpăneşte cel mai punctual, până ce trece crida vieţii şi cu ea se pulverizează simţirea, puterea şi fiinţa".

Aceasta frază a lui I. Roman arată superioritatea ce-o atribue el simţirii faţă de raţiunea analistă, categorisitoare, care toarnă toate în tipar, în vreme ce fluidul vieţii îi scapă. O concepţie la modă în filosofia modernă.

Din a doua scrisoare („Amantei") reţinem:

„Ceeace ne dă demnitate peste tot ce există în natură, e imortalitatea sufletului şi a simţului înzeit", care e cu mult mai înalt în „piepturile femeilor".

Unei femei i se cer: virtutea femeească, blândeţe şi spirit cultivat. Rostul femeii e să împletească în fenomenele naturale „o amoare curată, ca flacăra unui obiect sănătos, nu putregăios".

Fetele să-şi aleagă cu isteţime spiritul, „carele să armonizeze cu al lor". Să nu se lase conduse de deşertăciunea aparenţelor „care întunecă făclia minţii". „Nu culoarea de afară trebue luată de măsură, ci preponderenţa valorii interne". Să se ţină seamă şi de opinia publică.

Să nu se uite că o Română numai cu un Român se potriveşte la suflet. „Simţul de Română nu vede aiurea acordare, că iarăşi în simţul de Român". „Copiii trebuesc educaţi ca Români, prin portretele Corneliei, a Veturiei, a lui Tit şi Traian".

Să se ferească de atei. „Fără religiune, fără cunoştinţa atotputernicului Dumnezeu, orice cultură aparentă, prefăcută, nu are fundament, nu are realitatea sa, căci aia în scurt timp se va descoperi în golătatea sa".

O căsnicie fericită se întemeiază pe încrederea reciprocă a soţilor. Virtutea conjugală e „cel mai scump tezaur".

In scrisoarea către un „Prieten" găsim următoarele sentinţe: Să nu se bucure elevul că a scăpat de şcoală şi nu trebue să mai învete. „Ştiinţa nu e ca zeama ce-o sorbim cu lingura; ştiinţa nu e alta, decât tot universul cel mare, carele niciodată nu-l poţi cuprinde". In şcoală se dă fundamentul pe care trebue să clădeşti necontenit mai târziu.

Pe noi, pe Români, nimeni nu ne-a întrecut în mizerie şi împilări. Câtă sărăcie trebue să înfrunte studentul român! Nu putem însă, rămâne nepăsători în faţa acestei mizere stări. „La suvenirul cel mai glorios, pe care dintre popoare numai viţele romane îl pot avea, nu ne vom îndestula mai mult cu însoţirea suspinului, ci generaţia noastră va şti lucra cu inima şi mintea".

Un tânăr trebue să ţină la faima neîntinată a numelui său. Deaceea el va cunoaşte bine lucrurile şi circumstanţele, va chibzui ca să se adăpeze. „E fortunat acela care în toate află calea mijlocie".

„Timpul, în abstract luat, nu poate avea influenţă la evenimente, ci din contră acomodarea, propăşirea omenimei aduce numele timpului: fericit de aur, sau nefericit de fier". Viitorul se întemeiază pe faptele noastre proprii, săvârşite în prezent.

Să muncim, să ne străduim, să'nvăţăm; pe aceste se clădeşte viitorul şi se dă conţinut Timpului.

Să se ferească „junii" de perceptul poetului: „Să vadă prezentul, să rupă floarea care se îmbie şi din care are să guste dulce". Să se ferească de sensualism, s'asculte de filozoful care zice: „Fructul florilor mai târziu e pârguit şi dulce, când le poţi gusta cu cumpătare". Plăcerile spirituale sunt „mai nobile decât cele corporale". Primele sunt speciale oamenilor; cele din urmă le au şi animalele.

„Albina din floare suge miere; tinereţea din florile plăcerilor: venin".

„De te-ai înveninat de mic, seminţa acestuia creşte şi îmbătrâneşte cu tine dimpreună".

„Veninul e un ce contrar cumplit vieţii şi naturii

omeneşti. Cu acesta se răsplăteşte acelora care lucrează contra naturii".

Faţă de naţiunea noastră înapoiată, tinerii au mari obligaţii. Generaţia tineră e nădejdea oricărui popor pentru viitor. Crişenii sunt ca „o materie în mâna maestrului". La realizarea nădejdilor noastre vor colabora ambele sexe. In deosebi se pretinde ca şi soţiile intelectualilor să vorbească numai româneşte în familii, pentrucă „din al lor sân să insugă crudele plăntuţe o natură română, şi dulcea primă vorbă a mamei s'o audă şi să răspundă în limba română, ce până acuma, pentru noi, numai la popor s'a întâmplat, aşa zicând. Şi experiarăm că după aceea cu trudă a trebuit să ne dedăm la acea, cu ce era neapărat să ne fi născut".

Incheie: „Deie Dumnezeu ca tinerimea noastră să aibă cuprinsă mintea şi pieptul cu meditaţiunea asupra faptelor brave ale străbunilor".

Ideile presărate în aceste trei scrisori, pe vremea formării conştiinţei naţionale şi a osăturei morale a neamului nostru, sunt de o necontestată şi înaltă valoare. Virtutea conjugală, apologia căsătoriilor pure, educaţia naţională a copiilor, vorba numai românească în familii, condamnarea ateismului ca stricător de familie, sunt concepţii vrednice de a fi susţinute şi astăzi în regiuni, mai ales eteroglote.

Poeziile lui I. Roman sunt de genul versificaţiilor zeflemisate cu drept cuvânt de Titu Maiorescu, care în plivirea sa în grădina literaturii n'a uitat să smulgă şi câte o pălămidă şi buruiană din Bihorul literar.

Scrierile lui I. Roman însă, dar mai ales viaţa sa de-o puritate morală şi naţională, au avut o pronunţată înrâurire asupra societăţii orădane. Intâlnirile din casa sa, celebre ca ale lui I. Vulcan, Nic. Zigre şi A. Lazar, îndemnurile adresate cu o acceptată autoritate tinerimii, au fost fenomene salutare în viaţa culturală şi naţională a Bihorului.

I. Roman s'a învrednicit prin aceste fapte de un loc onorabil în galeria Bihorenilor născuţi.

Miron Pompiliu 1847-1879

Viața lui Miron Pompiliu. izvorîtă din Șteiu-Bihor și încheiată după multe meandre în Iași, a dus cu sine, ca o admirabilă sarcină de polen, poeziile populare fredonate de codrul Vașcăului, murmurate de susurul isvoarelor cristaline, ce țâșnesc din roșietica argilă și conglomerate ale Mumei

Codrului. Toate dorurile ce pribegeau ca zvonuri desprinse din sufletele codrenilor, au încărcat sufletul lui Miron Pompiliu și s'au dus în cele depărtate culmi și zări, strecurându-se dela el în claviatura afectivă a marelui demiurg al poeziei române, în Mihai Eminescu. La marginile românismului, o sensibilă celulă a

înregistrat în colţul sudestic al Bihariei, frumuseţile învăluite în sonorităţi şi cadenţe populare, le-a transmis geniului sintetic creator, împletindu-le ca o contribuţie bihoreană în desăvârşita poezie eminesciană.

Miron Pompiliu a iniţiat circuitul înrâuririlor reciproce dintre poezia populară bihoreană, care absorbită şi amalgamizată în simţirea eminesciană s'a întors din nou în Bihor, filtrându-se în delicatele versuri ale Lucreţiei Suciu.

Acest fenomen literar, singur, ar fi suficient să închinăm câteva rânduri lui Miron Pompiliu.

Arătăm aci viaţa şi operile acestui bihorean în baza lucrării profesorului Dr. C. Pavel[1]).

Moise Popoviciu (mai târziu Miron Pompiliu) s'a născut în 1847, din părinţii Nicolae Popoviciu, preot în Şteiu lângă Beiuş şi Ana Popa, originară din Seliştea Beiuşului.

Şcoalele primare le-a urmat în comuna sa natală şi în Băiţa, un centru de băieşi germani, unde Miron Pompiliu învaţă nemţeşte.

Primele cinci clase liceale le face în Beiuş, următoarele două în Oradea, iar maturitatea a luat-o la Beiuş în a. 1865 | 6 „cum prima eminentia".

La liceul din Beiuş avea o seamă de camarazi cari mai târziu devin fruntaşi distinşi ai vieţii noastre publice. Partenie Cosma, folcloristul S. Fl. Marian, scriitorul Ioniţă Bădescu, Vasile Ranta-Buticescu, Coriolan Bredicean, Mihai Velicean, Nicolae Oncu şi episcopul Ioan I. Papp, erau dintre colegii de şcoală a lui Miron Pompiliu.

In a. 1876 | 7 Miron Pompiliu se înscrie la Facultatea de Drept din Budapesta.

In acelaşi an îl găsim alături de Vasile Iuţiu, V. Ranta-Buticescu, Victor Rusu şi Ioniţă Bădescu, stud. de cl, VIII în Blaşiu, membru onorific în „Societatea de Lectură" a lui Iustin Popfiu[2]).

In „Almanacul Beletristic al Societăţii", în Fenice (1867) publică poeziile: „Un orfan la mormântul mamei sale", semnând Moise Popiliu (p. 95). Aceasta

1) C. Pavel: Miron Pompiliu.
2) Fenice p. VI.

elegie, una dintre primele poezii ale lui Miron Pompiliu este dintre cele mai izbutite versuri din „Almanacu“, atât ca imaginaţie cât şi ca expresie literară.

In 1876 publică în „Familia“ (Nr. 18 | 1866) a lui I. Vulcan, din Pesta, câteva poezii: „Ecouri de suspine“, recomandată publicului de I. Vulcan ca prima încercare a „unui talent frumos care acum păşeşte întâiaoară în publicitate“. Apoi mai publică poeziile: „Rămas bun dela Crişana“ (Familia Nr. 30 | 1876), „In spital“, „Din Oraş“ (Nr. 35/1866), la Clara, Iarna (Nr. 15/1867).

In 1868 Miron Pompiliu publică volumul: „Balade Populare Române“ (Iaşi) „aşa — scrie Pompiliu — precum le-a improvizat nemuritorul geniu al poporului român în momentele sale de suspinaţiune cu prozodia lor neschimbată, cu rimele neatinse, cu limbajul lor provincial şi local nealterat, pe scurt: cu păstrarea originalităţii în toată puritatea sa“[1]).

Dintre balade, cele mai multe sunt din ţinutul Beiuşului: Bradul, Todoriţa şi Moşneagul, Gheorghiţă şi Mireasa lui, Fata Radului, Niţă şi Petre Banului, Pruncul şi Fata Ţapului, Tudor şi Catiţa, Voina şi Mândra lui şi Răscumpărarea voinicului“. Celelalte balade sunt din satul Gura-Riului de lângă Sibiu.

Este în afară de orice îndoială influenţa acestor balade asupra creaţiunilor în gen popular ale lui Mihail Eminescu.

„Bradul“, balada din Vaşcău:

„Bradule, brăduţ de jale,
Ce te legeni aşa tare
Fără boare, fără vânt,
Cu crengile la pământ“,

i-a inspirat lui Eminescu, tema şi forma poeziei: „Ce-te legeni codrule“.

In 1871 şi 1876, M. Pompiliu publică „Cântece populare de peste Carpaţi“ ca: „Cerceii şi mărgelele, Feciorul fărmecat, Omul drag şi Omul urît, Jalea în străinărri, Nevasta sburdalnică“.

In decada 1870—1880 M. Pompiliu traduce din Uhland, Heine, Lenau, Platon, Goeth, Rückert, Ger-

1) C. Pavel: o. c. p 36.

bel şi din Lamartine, apoi din poeţii maghiari Vörösmarty şi Arany.

După mântuirea studiilor universitare, se îndeletniceşte cu ziaristica şi se angajează ca profesor la diferite institute.

Intră în cercurile „Junimei“ unde, „fire blândă, cumpănită şi modestă de ardelean pribeag, se retrage într'un colţişor tăcut, observând doar oamenii şi înregistrând discuţiile şi vorbele cu duh ce se încrucişau în văzduh“.

Aci, începând cu a. 1875, se împrieteneşte cu M. Eminescu, cu care se întâlnise în paginile „Familiei“ în 1866.

In 1884, Eminescu întors din Italia, e găzduit la Miron Pompiliu, care-l îngrijeşte cu o deosebită afecţiune, intervenind când se ivia nevoia, la Titu Maiorescu, în favorul prietenului său.

După mărturiile profesorului Ion Paul, Miron Pompiliu şi M. Eminescu, „au locuit ani de zile împreună în Iaşi şi de aici se explică contribuţiile bihoreanului nostru la forma cântecelor lui Eminescu“[1]).

Eminescu „tolănit pe pat“ îi cetia lui Pompiliu din versurile sale, uneori greoaie, cu întortochiate fraze nemţeşti, pe care profesorul, Mirune le critica, cisela, mlădia certându-se uneori deabinelea elevul cu profesorul. In curând geniul lui M. Eminescu scapă de balastul frazeologiei germane şi se ridică la înălţimile unei limbi desăvârşite, muzicale, limpede, lăsând pe plan inferior pe dascălul şi prietenul său, care de astă dată va împrumuta el plasticitatea, dramatismul, imaginaţia şi lirismul lui Eminescu.

După trecerea sa la Iaşi M. Pompiliu nu încetează a colabora la „Familia“, deşi publică câteva poezii în „Convorbirile Literare“. Versurile lui din răstimpul 1869—1885, mai ales cele publicate în „Familia“, sunt brodate pe amintirile ce i le troenise în suflet Biharia. Sclipirile suvenirilor însă, sunt învăluite de o potolită tristeţă, ceeace îi timbrează elegic versurile. In alte poezii se îngână ura şi amorul ori iu-

1) C. Pavel: o. c. p. 24.

birea şi suferinţa, biruind cea din urmă. Ciclul îl încheie cu „Ultimul dor".

„La cea biserică de lemn
Când voi muri mă'ngroape
S'ascult prin somnul cel de veci
Cetaniile sfinte
Şi-acele cântări ce mi-aduc
De-a mea pruncie aminte
Să mai ascult ca de demult
Cum seara toaca bate,
Când duhul păcii maiestos
Pluteşte peste sate".

In „Osânditul din Carpaţi" — inspirată de închisoarea de 2 săptămâni, din 1886, când se întoarse din Regat pe furiş acasă, în Steiu, şi fusese prins de pretorele de Vaşcău — se vede pecetea poeziei lui M. Eminescu, a Satirei a III-a în fragmentul „Răsbunării":

„Mii icoane îngrozitoare îmi întâmpină privirea
Larmă, svonuri, surle, şuer şi fanfare 'n aer tremur
Munţii, vârfurile-şi clatin ca de un grozav cutremur
Fulgerile săgetează, vaşnic tunetul vueşte,
Codrul de stejari se 'ndoaie, valea urlă, clocoteşte,
In acest vârtej sălbatec, fulgere când trec prin ceaţă,
Se arată scene crunte, care sufletul înghiaţă.
Mai apoi lucind cu slavă, se pogoară dintr'un nor,
Sabie de foc în mână, îngerul răsbunător".

Dintre puţinele poezii patriotice ale lui Miron Pompiliu, reţinem Imnul Regelui Carol", armonizat de Humpel:

„Iată ziua triumfală
Iată visul împlinit....

L-a scris în 1881, cu prilejul încoronării de Rege a Principelui Carol.

Proza lui Miron Pompiliu cuprinde mai multe genuri.

A întocmit manuale de şcoală, a scris recensii despre poezii ori studii, a presărat articole în presa vremii, a rezumat conferinţe celebre, a scris studii pedagogice şi a compus o „Antologie Română" pentru şcoalele secundare

In studiul său asupra „Graiului Românilor din

Biharia" (Convorbiri Literare 1886), M. Pompiliu conchide că „limba Românilor din Biharea e mai aproape de graiul moldovenesc, decât de cel din Muntenia". Aceasta o dovedesc câteva forme comune în Moldova şi Bihor care nu se găsesc în Muntenia: „amu, ista, aista, o leacă, o lecuţă, o ţiră, etc. Vorbele terminate în Muntenia în „ia", în Bihor şi în Moldova se termină în „ie" = a tăia = a tăie. Perfectul simplu al verbelor *stau* şi *dau, stătui, dădui,* în loc de: *stetei, dedei* în Muntenia.

O particularitate, ce dăinueşte şi astăzi, a graiului de pe Valea Crişului Negru, sunt formele cu „regim repetat" ale pronumelui personal: *m'am dusu-mă, m'am arsu-mă,* etc.

Călcând pe urmele lui I. Creangă, scrie şi câteva poveşti din Bihor, în limbă şi idiome originale. Aceste sunt: „Ileana Cosânzeana" (Conv. lit. 1872), „Codreana Sânziana" (Conv. lit. 1875), „Păcală şi amăgială" (Familia 1888).

Prin aceste poveşti Miron Pompiliu a dat „noului crez literar — cum a scris Dr. C. Pavel — ceva din frăgezimea graiului munţilor bihoreni, păstrat până mai ieri ca într'un muzeu prin îndoiturile văilor, luminişurile şi deschizăturile codrilor dela isvoarele Crişurilor".

Şi astfel prin Miron Pompiliu în lexicul „Junimei" se încetăţenesc cuvinte şi fraze din Bihor, cum în simţirea eminesciană se urziseră tresăririle din baladele dela Vaşcău.

In Noemvrie (probabil 30) 1897, moare Miron Pompiliu, cu nervii zdruncinaţi de căsătorie nepotrivită, încheiată în 1895.

In cimitirul Eternitatea din Iaşi, în 2 Decemvrie 1897, s'a coborît în groapă corpul neînsufleţit al lui Miron Pompiliu din Steiu, care a înfibrat în sine frumuseţile Bihorului, dorurile şi jalea Codrului şi s'a înfiorat de atâtea ori gândidu-se din depărtări la „Casa din vale" şi la „Ileana Consânzeana", „din cosiţă floarea-i cântă, nouă împărăţii ascultă".

Iustin Popfiu 1841-1882

Profilul lui I. Popfiu încadrat cu frizura despărțită printr'o cărare la dreapta și cu o barbă neagră bogată, a rămas în amintirea generației de astăzi, dublat de un puternic talent oratoric și cu o dragoste de neam de înaltă tensiune.

Aceste două calități ne îndeamnă să ne oprim o clipă la numele lui.

Iustin Popfiu s'a născut în Dijir, la 23 Octomvrie 1841. Școala primară a făcut-o la Baia-Mare și Careii-Mari, iar liceul l-a urmat la Oradea, la liceul premontratens în anii 1851—59. Ca elev de liceu, re-

dactează pentru colegii săi, revistele „Deşteaptă-te Române“ şi „Musa Crişană“[1]).

In 1859 se înscrie la teologie şi intră în seminarul român unit dela Oradea. La 1 Ianuarie 1860 îşi verifică aptitudinile sale de versificator, într'o poezie ocazională, în ungureşte, scrisă în onoarea lui dr. Nogáll Ioan, în genul lui Daniil Berzsényi în metrica clasică[2]). In 1860 Episcopul Erdeli îl trimite la Institutul „Sf. Varvara“ din Viena. Aici I. Popfiu, Gh. Lazar şi ceilalţi clerici români, înfiinţează o bibliotecă românească şi o societate literară, care încurajează lucrările originale în româneşte şi traducerile. Se înfiinţează deci la Viena un nucleu de conştiinţă românească care putea lucra nestingherit în spirit naţional.

Cele mai multe din odele sale sunt scrise în Viena între anii 1861—63. După dualism. Ungurii au cerut desfiinţarea acestui cenaclu şi îndrumarea clericilor români uniţi la Seminarul central din Buda-Pesta, mai aproape de iscoditorii ochi ai lor[3]).

La 1 Noemvrie 1863, este hirotonit preot. Ocupă funcţiunile de arhivar, asesor şi notar consistorial. In anul următor, 1864, e numit profesor de limba şi literatura română la liceul premontratens din Oradea.

In 1864, în Almanahul lui Mendlik (Pécs), publică biografia episcopului Papp-Szilagyi Iosif. In 1864 (16 Oct.) reorganizează şi dă viaţă vechei societăţi de lectură care îşi ţinea cu preciziune şedinţele săptămânale şi organiza anual şezători literare cu concursul artistic al corului local.

In 1865 demisionează din toate tistiile dela episcopie.

In 1866 publică în „Sionul românesc“ dela Viena, un studiu despre sfinţirea episcopilor.

In 1868, scoate revista bisericească „Amvonul“.

In 1870 (3 Noemvrie) participă la congresul general catolic din Ungaria unde ţine un discurs tipărit în româneşte (Pesta) şi ungureşte (Oradea).

In 1870 apare în Oradea volumul: „Poezie şi

---

1) Márki S.: „Bihari román irók p. 114.
2) Idem p. 104.
3) Tămâian: „Istoria seminarului unit român). Oradea p. 74.

proză", în care înmănunchiază poeziile sale scrise între anii 1859—1866 și dizertația „Despre literatura română" rostită la adunarea generelă a „ASTREI", din 26—28 August 1867. Pentru acest adaos volumul a fost introdus ca manual de limba și literatura română la liceul premostratens de către Nicolae Mărchiș, numit la 16 Februarie 1880 în locul lui I. Popfiu.

In 1871 candidează ca deputat deakist la Marghita, în locul lui Klobusiczky F. decedat. Nu e ales.

Colaborează cu articole de pedagogie și didactică la „Amicul școalei".

In același an este promovat camerar papal. Episcopul Olteanu îl numește asesor consistorial, iar episcopul Pavel, preot și mai târziu protopop, în Leta-Mare. Scaunul protopopesc îl ocupă la 1 Febr. 1880[1]).

Moare în 1882 în Leta-Mare, în vârstă de 42 ani.

După informațiile autentice ale lui Márki Al. care, — dupăcum amintește în prefața lucrării sale citate mereu — cele mai multe și mai bune date despre preoții români din Bihor, le-a primit tocmai dela Iustin Popfiu, acesta în 1880 se ocupă cu întocmirea unui tratat de omiletică și avea în manuscris o gramatică românească critică. Nu cunoaștem soarta acestor manuscrise.

Activitatea literară a lui I. Popfiu a fost însuflată de două sentimente, cari au constituit pârghia personalității sale: sentimentul religios și cel național.

La literatura religioasă I. Popfiu a contribuit cu disertații, studii de specialitate, o carte de rugăciuni (1877), biografii și o liturgică din care cu un fragment despre înmormântarea creștinului, publicat în „Predicatorul săteanului" (1877 Gherla), I. Popfiu obține premiul de 10 galbeni.

Ceeace însă, i-a creat și promulgat reputația pe acest teren au fost predicile lui și „Amvonul" „foaia bisericească pentru elaborate din sfera elocinței sacre. Proprietar, redactor responsabil și editor Iustin Popfiu, profesor de religiune, de limba și literatura română la arhigimnaziul din Oradea-Mare, vice-rector

1) Márki S. o. c. p. 31.

şi spiritual în Seminarul domestic Oradea-Mare. Tiparul lui Otone Hugel str. Domnească nr. 702/5".

„Amvonul" (ex. 1868 trim. II) publică: A) „Predice de Duminece şi sărbători". B) „Predice ocazionale" la a) morţi, b) instalare în parochie, c) cununie, d) câteva parenese la ocaziuni diverse, e) contra păcatului beţiei. C) Din viaţa pastorală („Preotul la patul celor muribunzi"). D) „Poiesii".

Intre colaboratori întâlnim, pe lângă I. Popfiu, care semnează şi sub pseudonimul Marin Bihoreanul, pe Iosif Creţu preot în Cheniz, Ioan şi Iosif Murgu, Moise Bocşanu din Curticiu, Ioan Sabo din Tria.

Se mai publică predici din scriptele repausatului Luca Pop Munteanu, apoi altele de Petru Maior, ori traduceri din limbi streine (Bourdaloue, Liguori, Ruoff etc.).

In acelaşi volum (trim. II 1868) găsim panegiricul lui Vasile Erdeli, „La înmormântarea neuitatului episcop de Oradea-Mare Samuil Vulcan", (24 Decemvrie 1839), „apoi oraţia funebră a lui Elia Vlasa canonic": „La înmormântarea fericitului Mitropolit Alex. Sterca Şuluţiu".

Poeziile sunt semnate de Iustin Popfiu şi Iulian Grozescu. Pe cel din urmă îl întâlnim, colaborând şi cu I. Vulcan, cu care traduce în ungureşte împreună cu Gh. Ember „O antologie de poezii populare româneşti". In numărul 21 al „Amvonului" I. Popfiu anunţă cetitorilor că în curând va apare „Colecţiunea de poezii religioase, politice, naţionale, satirice şi umoristice" ale lui I. Grozescu. Scriitorii tineri au lipsă de îmbrăţişare ca să nu li-se stingă însufleţirea demnă de laudă prin răceala publicului".

Din cele 15 predici ale lui I. Popfiu publicate în trimestrul II al anului 1868, ne oprim la una: „Despre invidie" („Pisma"), prezentând-o ca o paradigmă care ilustrează plastic tecnica retorică şi arsenalul oratoric întrebuinţat de acest mare „orator sacru".

Tema i-a sugerat-o vindecarea femeii bolnave de către Mântuitor într'o zi de sâmbătă. Această faptă dumnezeească, a fost condamnată cu mânie de „mai

marele sinagogei", din invidie pentru puterea lui Iisus deoarece „6 zile sunt, întru care se cade a lucra".

Oratorul zugrăveşte colorat scena vindecării femeii gârbove, stăpânită de „spiritul necurat", laudele şi versul de mulţumire a acesteia cătră Dumnezeu şi mânia „mai-marelui" sinagogiei din cauza minunii săvârşite de Iisus. Analizând resortul acestei făţarnice revolte, precizează „invidia". Oh! blestemata de invidie! „Ea numai atunci are ziuă bună, când alţii lăcrimează şi se năcăjesc, iar când alţii se bucură, ea plânge şi suspină". După „captatio benevolentiae" a auditorului pnntru subiectul lămurit colorat, se întoarce către iconostas: „Doamne! lumină (luminează) cu darul tău inimile ascultătorilor mei, ca adevărul ce voiu a-l vesti, să producă frupturi bune spre viaţa de veci".

După această invocaţie îşi desvoltă tema, trecându-o prin următoarele faze:

1. „Ce este invidia?" Răspunde cu imaginea pictorului antic: „o femeie bătrână, zbârcită, cu şerpi şi cu făclia în mână, cu trup uscat, cu faţa suptă şi galbenă, cu ochii întunecaţi, ţinându-şi inima în mână, pe care o muşcă şi roade cu înşişi dinţii săi". Sau: „Ea este pasărea Nibus care în timp frumos, când străluceşte soarele, rămâne şezând tristă în cuib, iar în timp urît, ploios şi viforos, zboară roată în aer, voioasă şi cântând". Aşa pătrunde invidia în om până la oase, îl suge, îl uscă, îl roade, îl mănâncă", mistuindu-se el însuşi, cum în alegoria de sus femeia îşi mănâncă inima. Aşa, ca pasărea N i b u s, „invidiosul şade cu faţa posomorîtă, când vede că se scobor asupra deaproapelui său nourii nefericirii".

2. Caracteristicile invidiei sunt: a) Invidiosul, „fără a fi vătămat, fără a fi aţâţat, fără a avea nici măcar umbră de cauză adevărată, stă gata să mănânce pe cine?... pe semenul său". Nici fiarele nu se atacă fără motive, fără a fi împinse de foame.

b) In vreme ce omul se laudă uneori cu celelalte patimi ale sale, cu desfrâul, înşelăciunea şi minciuna, „invidiosul şi-ascunde această patimă în adâncul inimei ca să nu o vadă lumea şi e gata a se blestema că nu o cunoaşte".

c) „Fiecare altă patimă are dulceața sa care gâdâleşte şi ne răpeşte la păcat. Semețul se desfătează în diregătoria câştigată, lacomul în banii adunați etc.". Invidia n'aduce decât mâhnire şi amărăciune. Invidiosul este călăul său propriu.

Exemple: din invidie a ucis Cain pe Abel, au vândut frații pe Iosif, vrea Saul să ucidă pe David, a ucis Irod pe atâția prunci. Din invidie a aruncat Iustinian pe Belizar în temniță şi-i scoase ochii. „Şi ah! mintea tremură şi buzele abia cutează să vă spună că invidia răpi pe oameni chiar la acea fărădelege înfiorătoare, la a cărei vedere se întunecă soarele de spaimă, se despică stâncile de compătimire şi se cutremură pământul de durere" — la răstignirea lui Iisus.

3. Invidia se poate desrădăcina din suflete prin: a) iubire. „In contra invidiei — zice S. Isidor — înarmează-te cu iubire!" „Iubirea — zice Apostolul Pavel — este îndurătoare, nu invidiază" b) prin desrădăcinarea seminței, al cărei fiu este invidia. „Ucigând părintele va muri şi fiul" (Sf. Augustin).

Incheie: „Drept acea de câte ori simțiți că vrea a-şi prinde rădăcina sa vermoasă în inimele voastre invidia, cercați scăparea voastră la Dumnezeu, rugându-l să verse în inimele voastre spiritul său, să stingă în dânsele toate sentimentele păcătoase şi să aprindă în ele flacăra iubirii adevărate către toți oamenii".

Predicele lui I. Popfiu, alcătuite după acest clişeu i-au creeat o reputație de celebru orator. Ele au avut efect profund asupra credincioşilor, al căror suflet l-a vârtejit prin pateticul său.

In literatura laică I. Popfiu a contribuit cu câteva disertații şi cu volumul său: „Poesia şi proza".

Poeziile lui I. Popfiu, de o inferioară calitate, s'au zămislit în aceeaşi atmosferă de naționalism retoric ca şi poeziile lui I. Vulcan (1866). Deşi însuşirile stilistice, de expresiune, nu asigură nici uneia o viață îndelungată în flora literaturei din aceeaşi epocă, versurile lui I. Popfiu, cu un pronunțat timbru naționalist, au contribuit la urzirea conştiințelor individuale într'una colectivă, etnică. Prin ea şi înainte prin activitatea societății de lectură, iar pe urmă prin lucră-

rile lui I. Vulcan s'a creat tonica sentimentală, erotică şi patriotică, a acelor vremi în Bihor.

Influenţat de baladele istorice şi odele lui D. Bolintineanu, I. Popfiu se inspiră de figurile şi scenele istorice din vieaţa neamului său.

„Ştefan cel Mare şi mama lui" (Oradea, 1859) tratează acelaşi subiect ca D. Bolintineanu cu mai puţin dramatism şi în versuri greoaie.

„Ingroparea oştenilor căzuţi pe Valea Albă" (Beiuşiu 1863) este o evocare a lui Ştefan şi a oştirii lui: e oastea română „gătată solemn pe o câmpie lată, în miez se distinge marele Ştefan", fiecare soldat e înalt ca „cedrul din Liban", în faţa ei „s'aridică oşti în grămezi" şi deasupra tuturor „planează lăcrimând geniul României". Ştefan s'adresează mamelor ce plâng:

„Nu se cade dară vaeri plângătoare,
Ca să profaneze ultima onoare"

ce-o datorăm osemintelor acelora cari au luptat cu vrednicie pentru ţară. Acestora li se cuvin coroane, iar suspinele şi lacrimile să se lase pentru laşii goniţi de duşmani. Cum nu există şi astăzi un Român ca Ştefan să se bată pentru libertate!

In „Oda cu ocasiunea serbării zilei aniversării a unirii Principatelor Române, 24 Ianuarie 1862" (Viena) „înalţă un vers tremurător, în sunete suave de imn triumfător", proslăvind împlinirea „auriului vis de secole de a vedea învierea măririi noastre vechi".

Şi în celelalte ode ori elegii, mândria de Român şi grija pentru viitorul neamului se împleteşte statornic în diferitele sentimente ce le inspiră.

In „Plângere" (Viena, 1861), izbucneşte chiar în primele versuri:

„Până când eterne Doamne! Părinte! până când
vom geme ca.., în vechiul nost pământ?

In „Oda către Zeime" (Viena 1861) încheia:

„Ascultă Indurate, suspinele amare
Deşteaptă iar viaţa în braţu-i veştejit
Ca lumea, jumătate să vadă cu mirare
O nouă Românie sub scutul tău mărit".

In poeziile „Imnul pentru România" (Viena 1862), „Un suspin la anul nou 1863 (Viena 1863) „Ruga-

ciune" (Viena 1863); „Cântec contemporan" (Oradea-Mare 1863): „Intr'o noapte viforoasă" (Oradea Mare 1864), „Imnul meu de toate zilele către Preacurata vergură Maria" (Viena 1861), tablourile sumbre înmuiate în suferințele de veacuri ale poporului român, se colorează, la încheiere, cu nădejdea într'un viitor mai fericit ori cu o rugăciune către Dumnezeu să șteargă lacrimile „gintei sale" și să facă să „renască România din lunga-i agonie spre un mândru viitor".

Aceeași notă de patriotică îngrijorare și speranță, se simte și în odele ocazionale: „Către Românii din Ungaria" (1861); „Nepoții legiunilor făloase"; „Oda către contele român Alexandru Sterca Șuluțiu" (†1867) „Moartea lui Giorgiu Șincai„; „Domnișoarei Constanța Dunca". „Oda către Giorgiu Barițiu" (Viena 1862); „La Vasile Iuțiu" (Viena 1862)[1]; „La moartea poetului Ioan Văcărescu" († 15 Martie 1863) (Viena 1863) „La moartea poetului Andrei Mureșanu" (Oradea Mare 1864), „La Românii din Ardeal" (Oradea Mare 1866).

Remarcăm și elegia „La mormântul lui Carol Grama" (Oradea Mare 1860[2]).

Dacă spulberăm puțin armonioasele sonorități ale versurilor și restrânsa floră stilistică din poezia lui I. Popfiu, ne alegem cu o caldă și sinceră simțire patriotică de o incontestabilă valoare națională în perioada de formare a conștiinței românești în Bihor.

Critica contemporană, în special T. Maiorescu care analiza operele literare prin prisma artei pure, fără considerare la utilitatea lor practică și educativă, vede, justificat dealtfel sub acest raport, în I. Popfiu pe latinistul încătușat în dogmele filologice ale școalei ardelene, fără o respirație originală. Mai vede în el pe declamatorul care sbârnâia violent și fără armonie

---

1) Vasile Iuțiu colaborează la „Diorile Bihorului" (1854): e trimis la Roma pentru studii teologice. Acolo „inspirat de locurile sacre ale strămoșilor noștri unde toată floricica-ți vorbește de eroi", face mai multe poezii dintre cari a publicat și în „Fenice" (1867). „Durere el pare a fi părăsit câmpul înflorit al poeziei pentru totdeauna". (Nota lui I. Popfiu).

2) Carol Grama „unul din cei mai talentați tineri orădani, membru zelos al societății de lectură, a murit la 1858, puțin timp după absolvirea dreptului". Incă ca elev scrie versuri și le publică în „Dior le Bihorului" din Oradea și în „Foaia pentru minte" din Brașov. (Nota lui I. Popfiu).

din coarda naţionalismului exagerat, fără să fi cântat cu un specific timbru un sentiment personal.

Corosiva ironie a lui T. Maiorescu, justificată prin conţinutul plat şi fraza uzată a poeziilor lui I. Popfiu, se explică şi prin atitudinea acestui latinist neaoş faţă de noul curent al „Junimei".

Disertaţiunea: „O privire fugitivă preste literatura română şi lipsa unei istorici critice a literaturei române", ţinută la adunarea generală a „Astrei", în 1867, este un imn de laudă, fără discernământ critic, cântat pe octava superioară, în cinstea tuturor celor ce ştiu croşeta o slovă cu condeiul; dar e înstrunit mai cu seamă în onoarea barzilor naţionali. In cursul acestei disertaţiuni şi în „notele" dela sfârşit, I. Popfiu, când poate, trimite câte o săgeată lui T. Maiorescu, contestându-i orice autoritate în materie de critică literară.

E bine să ilustrăm prin citaţiuni afirmaţiunile noastre.

Intrebarea: „Oare acea viţă ce poartă cu mândrie numele de „Român", viţa latină plantată de providenţă ca o insulă în mijlocul oceanului elementelor străine, are ea drept, are ea titlu a cuprinde loc la masa popoarelor surori", primeşte categoricul răspuns: „da" ![1]).

Iată câteva osanale aduse celei mai faimoase plăsmuiri în istoria literaturei române: „Cronicile lui Hurul"[2]).

„Hurul este acela dela care datează literatura noastră în înţelesul mai strâns". El a scris latineşte dar cu inima, cu simţeminte române. „Luptele, gloriile, suferinţele ce ni-le narează nu sunt oare luptele, gloriile, suferinţele poporului român? „Au nu e română inima cu care ne scrie?" etc.[3])

„Dositeiu unul din cei mai înflăcăraţi naţionalişti şi din cei mai mari scriitori, apucă lira şi face a suna la urechile nepoţilor lui Traian în versuri dulci, armonioase, divinii psalmi ai marelui profet David"[4]).

1) I. Popfiu: „Poezie şi proză". p. 105.
2) Idem p. 112.
3) Idem p. 186.
4) Idem p. 112.

„Aceste opere deşteaptă superbia sacră în inima fiecărui român, convingându-l că limba ce o vorbim e limba strămoşilor, e limba românească care pe atunci umbla în suman iar astăzi în vestminte de saloane“.

„Ardealul, frumoasă dar nefericită patrie română!“

Citând din C. Boliac, G. Sion şi D. Bolintineanu exclamă: „ascultaţi! aceasta e lira română; pare că sună sub degetele unui Oraţiu sau Dante“ [1]).

Cu privire la desbinarea confesională şi indiferentismul religios, I. Popfiu, comentând strigătul lui D. Ţichindeal din 1814, („Să fim noi toţi românii una; nu e aci grecu sau latinu, uniţi sau neuniţi, una trebue să fie naţia românească“) face mărturisirea: „Uresc din adâncul sufletului indiferentismul religionar; sunt mândru de a ţinea cu tot sufletul la religiunea mea; ci dacă vitregia timpului a făcut ca să fim despărţiţi şi să lucrăm până astăzi pe terenul bisericesc în două tabere, ce ne opreşte de a fi solidari în toate acele cari nu ating religiunea?“ [2]).

La încheiere constată că nu avem o istorie a literaturii naţionale „unu opu criticu care să arate pe representanţii diverselor perioade literarie până la timpul cel mai nou“. S'adresează literaţilor din România liberă şi le strigă patetic: „Fraţilor! ascultaţi voturile a zece milioane de Români şi ne daţi cât mai curându o istoria critica a literaturii naţionale! Celu ce va face acést'a numai acelu va scrie adevărata istorie a gloriei române!“ [3])

Spicuim din „Notele lămuritoare“ ale disertaţiei.

Dupăce declară apodictic că „prin operele lui Cipariu, noi credem decisă pentru totdeauna direcţiunea în care e de a se continua cultivarea limbei noastre“, condamnă sistemul fonetic care „schimonoseşte forma şi frumuseţea limbii, care tulbură toate şi nu lumină nimic“. [4])

„T. L. Maiorescu în opul său: „Poesia română“, cercetare critică, ne-a dat o critică a poesiei române, care însă, ocupându-se mai mult cu criticarea produc-

1) Idem p. 146.
2) Idem p. 132.
3) Idem p. 157.
4) Idem p. 247.

ţiunilor unor poetaştri (de puţină reputaţiune, ne face a conchide că autorul nu are curajul a face o serioasă critică a poesiei române"[1]).

Această apreciere nu putea rămâne fără răspuns din partea lui T. Maiorescu, care îi consacră lui I. Popfiu câteva observaţiuni acide.

La poesia: „D-rei Constanţa Dunca", în care I. Popfiu, declară că „pieptul lui cel fraged o venerează", deşi nu cunoaşte încă pe „scumpa florioară" şi nu i-a privit „faţa-i rumenioară", şi „nici buzele-i mititele", T. Maiorescu observă: „Trebuie să ştiţi că Popfiu este preot, conrector al unui Seminar clerical, bărbat chemat să fie cel puţin serios înaintea publicului şi de altmintrelea plin de zel pentru literatura naţiunii".[2])

La comparaţia lui Gh. Sion, Tăutu şi Baronzi, cu Dante. şi Horaţ, T. Maiorescu face următoarea observaţie ironică: „Dante şi Baronzi! După această declarare patriotică, nu ne îndoim că d-l Popfiu va fi şi d-sa celebrat între „anteluptătorii naţiunii"[3]) şi va deveni cât mai curând membru al Academiei Române"[4]).

Necruţătoarea critică a lui T. Maiorescu, explicabilă prin îndârjita polemică dintre curentul junimist şi cel latinist, a exagerat de sigur, prin lupa pasiunii, toate defectele mărunte, dealtfel reale, ale adversarilor Aşa a fost judecat şi I. Popfiu şi toată poezia şi proza sa literară cu excepţia predicilor. A fost prefăcută în scrum de către „estetica pură". A rămas ceva însă, după risipirea cenuşei: calda şi sincera simţire patriotică, care a plutit multă vreme ca un funingel de argint în văzduhul Bihariei, până s'a împletit în tezaurul naţionalismului care se înfiripa atunci aici la margini.

Aceasta nu i se poate contesta.

---

1) Idem p. 262.
2. T. Maiorescu: Critice. Vol. I. p. 180.
3) Aluzie la grupul de „11" al lui Babeş alcătuit din „anteluptătorii" români din parlamentul maghiar.
4) T. Maiorescu: Idem p. 132.

Alexandru Gavra 1797-1884

Un om de litere şi de şcoală, care şi-a risipit energia pentru ridicarea preparandiei din Arad, a fost Alexandru Gavra. Activitatea sa ni-o rezumă în paginile următoare, d-l *Ed. Găvănescu*, profesor, cel mai bun cunoscător al acestei figuri bihorene.

CAVALER ALEXANDRU GAVRA
NĂSCUT IN ORADEA
1797-1884.

O soartă vitregă a urmărit amintirea lui Al. Gavra, fost profesor şi director al Preparandiei arădane, căci şi astăzi, după mai bine de o jumătate de veac, după moartea lui, el a rămas mai departe uitat, sau — şi mai rău — neînţeles.

Şi e păcat, fiindcă activitatea didactică, pe care

a desfăşurat-o Al. Gavra, este o frumoasă pagină din istoria învăţământului nostru românesc, din aceste părţi, la care se pot adăuga şi străduinţele lui literare, el, care îşi devansa contimporanii, atunci când, plin de o entuziastă admiraţie, îşi dădea seama despre necesitatea publicării lucrărilor istorice ale scriitorilor şcoalei ardelene, opere, care, din indiferenţa urmaşilor sau dintr'o curioasă mentalitate, stau şi până în prezent zăvorite şi inaccesibile. Cel puţin prin această mare ideie, încă nerealizată, Al. Gavra, e viu în mijlocul nostru ca o continuă mustrare.

El e un Bihorean şi s'a născut la Oradea, în ziua de 18 Decemvrie 1797, probabil înrudit cu aceeaşi familie nobilă a Gavreştilor, dela începutul veacului al XIX-lea ai cărei reprezentanţi se întâlnesc ca marinimoşi ctitori şi donatori pentru zidirea şi înfrumseţarea bisericii cu lună din Oradea.

Şcoala primară şi cursurile secundare le-a urmat, Al. Gavra, în oraşul său natal; îşi aduce aminte de vizita noului episcop român al Ardealului Vasile Moga, pe care acesta o făcea Orăzii, în 1811, atunci când se întorcea dela Viena. Al. Gavra, era în clasa III de gramatică latină — cum se numea pe atunci.

Işi termină studiile în 1818 şi îşi ia licenţa în Drept. Intră cancelist în serviciul Comitetului Bihor, dar cariera biurocratică nu-l atrage. Simţea în sufletul său şi altă chemare, mult mai înaltă. Deaceea dă, în faţa unei comisiuni speciale — Studiorum comissio — la Pesta, un examen care-i deschide perspectivele carierii de profesor. Păşise bine, căci, în primăvara anului 1821, se publica, la Arad, concursul pentru catedra de aritmetică şi geografie, dela Preparandia de acolo. Această catedră fusese ocupată mai înainte, de Iosif Iorgovici, nepotul vestitului bănăţean, Paul Iorgoviciu. Dar tânărul acesta — se pare primul Dr. în matematici al Românilor din Ardeal — de care atâtea speranţe se legaseră, moare în 1820, în plină activitate. Catedra lui avea s'o ocupe la 1 Iunie 1821, Al. Gavra, ca suplinitor, deocamdată. Intrarea în această carieră de apostolie în anul acela, care dincolo, peste Carpaţi, însemna ridicarea pentru o ideie politică ro-

-mânească — a lui Tudor Vladimirescu. La 4 Mai 1824, Al. Gavra, era definitivat ca „profesor public ordinar“, cum suna formula de atunci. Frământările anilor 1848—49, aduseră schimbări în conducerea Preparandiei dela Arad. Directorul Constantin Ioanovici este înaintat ca inspector peste şcoalele naţionale bănăţene. Al. Gavra e însărcinat cu girarea provizorie a direcţiei între 1850—1853, iar la 24 Ianuarie 1865, este director plin până la ieşirea lui la pensie, în 1876.

Conducerea lui Al. Gavra, înseamnă în istoria Preparandiei arădane o nouă fază. Epoca eroică a primilor profesori şi a întâielor orientări în ce priveşte materia de predat, se încheiase. Organizarea atât didactică, cât şi administrativă a şcoalei, se realizează sub Al. Gavra. Din această vreme datează dealtfel şi primul proiect de anuar al Preparandiei.

Localul şcoalei era tot cel vechiu din 1817. Cât era el de şubred îl descrie Al. Gavra într'un raport mai lung — inedit — din care voiu cita doar fragmentar, pentru ca să se vadă în ce condiţii se făcea învăţământul nostru românesc pe la mijlocul veacului trecut.

„Nainte de anul 1871, cam cu doi sau trei ani, strada din Arad, aşa numită a „Căprioarei“, pardosindu-se cu piatră şi nivelul ei cu câţiva policari ridicându-se, casa noastră de până aci pedagogică, dimpreună cu avlia ei, a rămas în groapă, şi în zilele ploioase şi pe dinlăuntru în avlie şi din afară la uliţă, zăcea în baltă, de care pereţii, mai vârtos cei din văioage (vălătuci) plăvindu-se; şi ploaia şi prin acoperământul cel vechiu, putrezit în mai multe locuri în chilii scurându-se, dela un timp încoace începuseră a crăpa şi a ameninţa cu căderea; fereştile i-se sparseră, ramurile lor de bătrâneţe coapte şi mâncate se deschiseră, ce mai vârtos iarna nu se putea suferi; poarta mare şi mică dela stradă trebuia să se razime; gardurile putreziseră şi de jumătate căzuseră; rămăşiţele lor noaptea pe furiş se risipeau şi care încotro se cărau. Cu un cuvânt zidul acesta în oraş devenise de scandal şi celor ce treceau pe lângă el, li-era frică ca să nu-i turtească.

Polițaiul, vecinii, orășenii, cu gura mare strigau în contra noastră, pânăce și Măria Sa Domnul Episcopul nostru de atunci începe a ne înfrunta; apoi precum se zice: „nulla calamitas sola“, încă și finanțierii pentru contribuțiune porniseră asupra noastră și ni puneau termin, zicându-ni: că dacă nu vom solvi până atunci și atunci, încă și băncile din școală ni-le vor scoate la licitațiune“.

Acesta este tabloul trist a școalei, din cauza boicotului pe care autoritatea școlară dela Pesta îl făcea învățământului românesc, refuzând neîncetat fondurile necesare.

„Cu inima frântă“, Al Gavra nu se lasă biruit și, dacă Ministerul Instrucțiunii dela Buda, nu-i acorda nici un sprijin material, directorul recurse la inițiativa particulară și astfel își refăcu pe cât îi stătu în putere, școala căreia îi acordase toate forțele sale. Acestei preparandii i-s'a dăruit Al. Gavra, zi cu zi, timp de 55 ani. Căci în afară de sarcinile directoratului și ale economatului, pe care le îndeplinea singur, el a predat sau a suplinit următoarele materii: Limba română, limba maghiară, pedagogia, economia, istoria, geografia, fizica și religia. Să adăugăm lecțiile de gimnastică, grădinărie, mătăsie, lecțiile practice, pentru viitori învățători. Toate aceste ne dau o icoană despre munca uriașă pe care o desfășura Al. Gavra.

Putea dar, să spună, când a eșit la pensie, făcând un bilanț, că atunci, „când alți profesori după 5 ore postmeridiane erau liberi de ocupațiunile lor, eu până către 7 ore mă fierbeam și asudam în duhoarea școlii; iară din orele antemeridiane, deabia mă puteam smulge la ora 12 pentru restaurarea trupului“.

O muncă uriașă, pe care a îndeplinit-o Al. Gavra, până la ieșirea lui la pensie în 1877. La 4 Iulie în acel an, în cadrul unei solemnități prezidate de însuși episcopul Ioan Mețianu, el își lua rămas bun dela colegi și elevi după o activitate didactică de 55 de ani. Serii întregi de învățători plecaseră din școala lui Al. Gavra, să aprindă până în cele mai depărtate sate, candela conștiinței naționale românești în Transilvania ce-și aștepta într'o zi eliberarea.

Dar icoana preocupărilor lui Al. Gavra, nu ar fi completă, dacă nu am adăuga câteva rânduri şi despre încercările lui literare.

Pela 1833, era vorba să întemeieze la Arad, „Cabinetul Muzelor române" ce-şi propunea să editeze în fiecare an câte două volume de opere interesante, precum şi un jurnal. Iniţiativa aceasta, nu s'a tradus în faptă, dar Al. Gavra, care era între animatori, a continuat ideea de a publica opere istorice. Voia, în primul rând, să publice lucrările celor doi „matadori" ai şcoalei ardelene, cum numea el pe Gheorghe Şincai şi pe Samuil Micu Klein.

Anunţul pentru această încercare editorială, apăru în suplimentul dela „Foaia pentru minte, inimă şi literatură" din 1842, numărul 14, cu titlul: „Mnemosimul" (sămn de aducere aminte) „Şinkaiklainian", precum şi un apel către: „Preaiubiţii Români".

Ca o introducere generală, Al. Gavra, publică în 1844 o dramă în cinci acte, intitulată „Monumentul Şincai-Klainean" sau „Preambulul hronico-istoricesc cu numele Şincai şi Klein" în Câmpii Elisului". E o frescă dramatică în care apar pe rând Şincai, S. Micu-Klein, Petru Maior, Gh. Lazăr, etc. Ei ţin adevărate lecţii de românism, de dincolo de mo mânt.

In Mai 1844, Al. Gavra dă la lumină primele coale din Hronica Românilor de Gh. Şincai. Intre cei care susţineau această acţiune editorială, se găsea la loc de cinste şi mecenatele orădan: Nicolae Jiga. Dar greutăţile materiale apărură imediat, căci abonaţii nu-şi achitară sumele subscrise, astfel, că Al. Gavra opri apariţia completă a Cronicei lui Şincai.

In Iulie 1852, se gândea din nou să-şi continue acest lucru, când află că în Moldova, Domnul Grigore Ghica luă iniţiativa publicării lucrării şincaniene pentru anul 1853, „anul secular al lui Şincai" — cum scrie A. Papiu Ilarian.

Al. Gavra se bucura de acest lucru şi găsea inutil să continue o muncă din care eşise atât de păgubit.

In 1848, el publică un „Lexicon de conversaţie istoricesc-religionariu". Tomul I şi singurul apărut, cuprinde literele A şi B. E o lucrare preţioasă, prin

unele amănunte contemporane şi date statistice, care dau o valoare şi istorică acestui lexicon.

Cu aceasta, activitatea scriitoricească a lui Al. Gavra, se termină. Trebuie însă să amintim şi numeroasele copii de lucrări istorice pe care le-a făcut cu migăloasă răbdare acest profesor îndrăgostit de trecutul nostru. Biblioteca Academiei Teologice din Arad, păstrează cărţile de religie de Al. Gavra, care dovedesc alesele lui preocupări.

Această expunere, nu a cautat să evidenţieze decât câteva momente dintr'o laborioasă existenţă închinată şcoalei şi culturei româneşti, care se termină în ziua de 23 Octomvrie 1884, când sufletul generos al lui Al. Gavra trecea în lumea veciniciei.

La împlinirea a 50 de ani dela moartea acestui dascăl, 1934, am[1]) reînviat o clipă în faţa auditorului Universităţii populare din Văleni, memoria sa. Era, dealtfel, singura amintire pioasă a lui Al. Gavra, fostul director al Preparandiei arădene, al cărui suflet s'a dăruit fără cruţare şi întreg, pentru luminarea Poporului Român de pe graniţa de apus a ţării libere de astăzi".

Luptători

Alături de activitatea societăţilor de lectură din 1854 şi 1864, cari urmăreau conservarea şi luminarea Bihorenilor, Românii din acest judeţ au luptat şi în dietele din Budapesta pentru asigurarea libertăţilor de limbă şi lege.

Dieta din Pesta fu convocată pe 2 Aprilie 1861 pentru încoronareaa regelui, alegerea palatinului şi luarea unor „măsuri legale şi de mare importanţă". Intre deputaţii români, originari din Bihor, sau streini care reprezentau Bihorul, întâi îl numim pe Emanuil Gojdu, comite suprem (prefect) de Caraş, în casa Magnaţilor, iar în camera deputaţilor avem pe Ioan Papp, protopop ortodox român în Beiuş şi Simion Bica, protopop de Oradea.

Ioan Papp

Deputaţii: Ioan Papp şi Simeon Bica nu se bucurau de reputaţia unor luptători naţionalişti, intransigenţi. Ei nu figurează în tabloul „anteluptătorilor naţionali", care au luptat cu energie

1) D-l Ed. Găvănescu.

şi curaj, făcându-se vrednici de recunoştinţa generală a Românilor.

Ioan Papp, protopop de Beiuş în 1861, s'a născut pela începutul secolului al XIX (1817) în Miersig. Până în 1848 a fost preotul robilor dela închisoarea din Oradea. In această calitate a scos un volum de „Predici pentru robi". In anul 1848—1861, a fost protopop de Beiuş. In 1861 e ales deputat în dieta din Budapesta. In legătură cu alegerea lui de deputat, corespondentul Gazetei Transilvaniei[1]) scrie că Românii adevăraţi erau cu Petru Papp şi numai Ungurii făceau propagandă pentru Ioan Papp „român renegat". Administraţia a făcut straşnice presiuni în favoarea lui. In ziua alegerii „juzii", „juraţii şi persecutorii" judeţeni, înarmaţi cu toporaşe („fokos") umblau călare printre alegători şi îi terorizau pe Români. Persecutorii baricadau uşile sălii de votare şi numai pe partizanii lui Ioan Papp îi lăsau să intre. A fost ales cu 803 voturi contra 34, obţinute de Petru Papp.

In aceste alegeri la Ceica a candidat şi Gozman; renunţă însă în favoarea lui Alexandru Roman. Dar nici acesta nu e ales, ci un oarecare Andrei Vertan devine deputatul cercului românesc, Ceica.

In cercul Tinca, candidează Georgiu Popa, intransigent. Cade faţă de Iosif Ambrus, fiul viceişpanului (subprefect) Ambrus, Român din Oradea. Despre acesta Gazeta Transilvaniei[2]) scrie, că „se bucură de stima" întregului judeţ român. Fiul său, Iosif, s'a încadrat până la desfiinţarea oricărei note originale, în partidele maghiare.

Ioan Papp participă la conferinţa din 7 Mai 1861, din casa lui Em. Gojdu. La vorbirea energică a acestuia, I. Papp a observat că Românii să nu se „arate cerbicoşi faţă de fraţii maghiari" dela care „aşteptăm tot ce dorim". Incolo este de acord cu Em. Gojdu.

Conduita reprezentantului Beiuşului în dieta din 1861, a provocat nemulţumirile alegătorilor săi naţionalişti din Beiuş. In cuvântarea sa din 3 Iunie aprobată deseori de deputaţii maghiari, Ioan Papp s'a do-

1) Nr. 29 din 8 Aprilie 1861.
2) Nr. 55 din 8 Iulie 1861.

vedit a fi intrat deabinele în apele politicianilor Kossutişti.

Aşa ni-l prezintă fragmentele:

El nu poate deosebi „interesele naţiunii române de ale maghiarilor", „pretensiunile naţionale pot fi aduse corect şi cu desăvârşire în consonanţă cu datorinţele patriotice, cel puţin la noi, în Ungaria". „Să nu creadă nimeni că fie naţionalitatea, fie limba, fie religiunea sa, a fost asuprită din partea maghiarimii, fie şi numai cât de puţin". „Dacă sunt neajunsuri, vina este a Vienei". El se consideră patriot cu limba străină; „Român" dar cetăţean ungur, care deşi de altă limbă, „de dragul imperiului unitar austriac, nu va renunţa niciodată la trecutul său, ci în înţelegere cu Maghiarii va apăra coroana Sf. Ştefan". Apoi, poate gândindu-se la alegătorii săi dela Beiuş, cere autonomia Bisericii ort. rom.; egalitatea de drepturi, promovarea instrucţiunei române pentru Românii, a căror „singura glorie va fi să trăiască cu fraţii săi maghiari, dacă se poate, sau să moară cu ei, dacă trebuie pentru binele Patriei comune"[1]).

Nemulţumirile alegătorilor dela Beiuş cu reprezentantul lor, Ioan Papp şi-au găsit expresiunea într'o adresă trimisă la 22 Iunie 1861 lui Emanuil Gojdu", în care încep: „Dupăce nouă, Românilor din comitatul Bihorului şi anume din cercul Beiuşului, nu ne-a succes pe lângă toată intenţiunea noastră bună şi năzuinţa bărbătească a ne alege vreun ablegat cu sentimente curat naţionale, care să reprezinte în dieta Ungariei interesele politice, naţionale ale noastre, etc., etc.

Ei mulţumesc deputaţilor români din alte părţi ale ţării, care mai presus de interesele lor particulare au pledat pentru fericirea poporului român[2]).

După 1861, I. Papp ajunge protopop de Borosineu. Moare în 1870[3]).

Inainte de moarte a prezintat Consistorului spre aprobare o colecţie de „predici pentru postul mare".

1) T. V. Păcăţianu: o. c. vol. II p. 333.
2) T. V. Păcăţianu: o. c. vol. II p. 525.
3) Marki Al, o. c. p. 31.

Vederile celuilalt deputat de Bihor, Simion Bica, nu vor fi fost diferite de ale lui Ioan Papp.

Simeon Bica

Ambii, dar mai ales Simeon Bica, a încercat să-şi corecteze activitatea politică printr'o intensivă activitate bisericească. Simion Bica a fost membru în sinodul eparhial din Arad, în perioada: 1870—1880. La alegerea de vicar al Orăzii avusese sorţi de isbândă. S'a retras însă, din cauza bătrâneţii[1]).

In locul lui a fost ales Iosif-Ieroteiu Beleş, protopop de Totvărădie. Iar lui .S Bica, sinodul îi exprimă recunoştinţă pentru colaborarea la lucrările adunării.

Gh. Bariţiu, face acestor doi reprezentanţi bihoreni, următoarea caracterizare: „Intre deputaţi apucaseră să intre şi doi protopopi din comitatul Bihor, anume: Simion Bica şi Ioan Papp, pe care ziarele nu-l numea pe româneşte ci era cunoscut numai cu numele Papp Iános. Acei doi clerici, pe lângă ce treceau în ochii Românilor de maghiarioni fanatici, apoi ei şi vorbeau cu dispreţ despre limba română, iar pe poporul dela ţară îl numea dobitoc. Mari neplăceri au avut Românii cu acei doi protopopi. „Papp Iános" mai era inculpat şi ca denunţător[2]).

Ioan Papp e bunicul lui Aurel Lazar, prin mamă.

Evoluţia politică a Bihorului e ilustrată plastic prin cele dou concepţii diametral opuse ale familiei A. Lazar.

Bunicul, I. Papp, era maghiarofil patent; Teodor Lazar, tatăl lui Aurel a fost bun român, harnic muncitor al Consistorului din Oradea, iar fiul său Aurel Lazar devenise luptătorul intransigent al Bihariei, încadrat în politica Transilvanenilor. Linia ascendentă însemnată prin aceste trei generaţii: oportunism servil — perioadă de pregătiri — şi intrasigenţa arâtă simbolic politica care a dus şi Bihorul la Alba Iulia, în 1 Decemvrie 1918.

1) Protocolul sinodului. 1880. Concl. 181.

2) Gh. Bariţiu: „Părţi alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă", vol. III. Sibiu 1891.

Emanuil Gojdu

Figura îndesată și spătoasă a lui Emanuil Gojdu, craniul lui poliedric, mascat de o față încadrată cu o barbă inelată pe-alocuri, încapsulau ideologia naționalismului oportunist în luptele Românilor bihoreni în perioada 1848—1881.

EMANUIL GOJDU
NĂSCUT IN ORADEA
1802 - 1870

Lumina și seninătatea ce alunecau din ochii-i vii prin cutele adunate a zîmbet, ori se cernea prin gene asupra feței și argintau barba, destăinuiau nobleța și generozitatea marelui mecenat al Românilor Transilvăneni.

Vom arăta în câteva linii originea, ideile politice

şi faptele acestui stegar care a dominat câteva decenii politica Românilor ungureni.

In veacul al XVIII-lea Peninsula balcanică era răvăşită de prigonirile pornite de Turci în contra creştinilor. Ingroziţi de păgâneştile masacre, Românii din Macedonia şi Grecii au escaladat în triste cortegii de bejenari munţii Balcani, revărsându-se în Nordul Dunării, în Ungaria, Galiţia şi Polonia. Adoptaţi de nouile patrii, unii s'au polonizat (Grabovsky, Adamovsky, Mutovsky), alţii s'au maghiarizat (Baronul Horváth, Eötvös, Baráthy, Simonyi, etc.) ori s'au serbizat (Rajkovici, Palyevici etc.) O seamă din ei, însă, şi-au păstrat numele original: Derra, Muciu, Blana, Guda, Sina, Dumba, Pometa, Dociu, Şaguna, Cuişor, etc[1]).

Familia Gojdu, după izvoarele ungureşti[2]) a plecat din oraşul Moscopole, din Macedonia, odată cu familiile Sina, Tilta, Dumba şi alţii şi s'a aşezat în Polonia. După împărţirea Poloniei între Rusia, Prusia şi Austria, aceşti Macedoneni au coborît în Ungaria, împânzind toate oraşele mai de seamă, ca negustori ori bancheri.

Budapesta, Vácz, Strigoniu, Miskolcz, Oradea, Arad, Timişoara, erau împănate de Greci şi de Macedo-români, care pe vremea tolerantului împărat Iosif al II-lea, înălţau pretutindeni biserici cu rit oriental.

Familia Gojdu, în intinerariul pribegiei sale, se stabileşte întâi în Miskolcz, unde poposise şi familia Şaguna.

De aici o ramură se răsleţeşte dincolo de Dunăre, în judeţul Alba, vlăstărind pe scriitorul şi juristul Gojdu Elek, asimilat şi absorbit complet de mediul pur maghiar.

O altă ramură se sădeşte cu alţi Macedoneni[3]), în solul Bihariei, în izbeliştea ciocnirilor făţişe ori subterane ale Ungurilor şi Românilor, sortiţi să trăiască aici împreună.

---

1) I. Cav. de Puşcariu: „Notiţă despre întâmplările contemporane“, Sibiu 1913, pag. 150.

2) Révai: „Nagy Lexicon“, vol. VIII.

3) Gh. Tulbure „Coloniile macedoromâne“, conf. ţinută la Universitatea liberă „Em. Gojdu“, în ziua de 25 Martie 1925.

In matricola botezaţilor dela Parohia ort. română din Oradea, tatăl lui Emanuil Gojdu e trecut cu numele de Atanasie Popovici şi numai în matricola morţilor i s'a adăogat ca o poreclă numele de Gojdu. Acest fapt a provocat discuţii cu privire la originea familiei Gojdu.

Partenie Cosma consideră această familie ca bihoreană, înrudită cu familia Popovici, care a dat comunei Didişeni o serie de preoţi.

Ion Cavaler de Puşcariu, care a cunoscut familia Gojdu totatât de bine ca Partenie Cosma, îl aminteşte pe Emanuil Gojdu, alături de ceilalţi membri macedoneni ai comunităţii bisericeşti din Budapesta, cum erau familiile: Mocioni, Derra, Dora, Guda, Muciu, Horváth, Lyka şi alţii, deosebindu-i nominal de membrii nemacedoneni ori greci.

D-l I. Lupaş, bazat pe un testament ce se află în posesiunea P. S. Episcop Roman Ciorogariu, conchide la originea macedo-română a familiei Gojdu. In acest testament, redactat la 1 Iulie 1798, în limba vulgară neo-grecească, Emanuil Popovici, lasă nepotului de soră Tănase Naşta Gojdu, (adică Atanasie Popovici, tatăl lui Emanuil Gojdu) angajat în prăvălia sa, o oarecare avere.

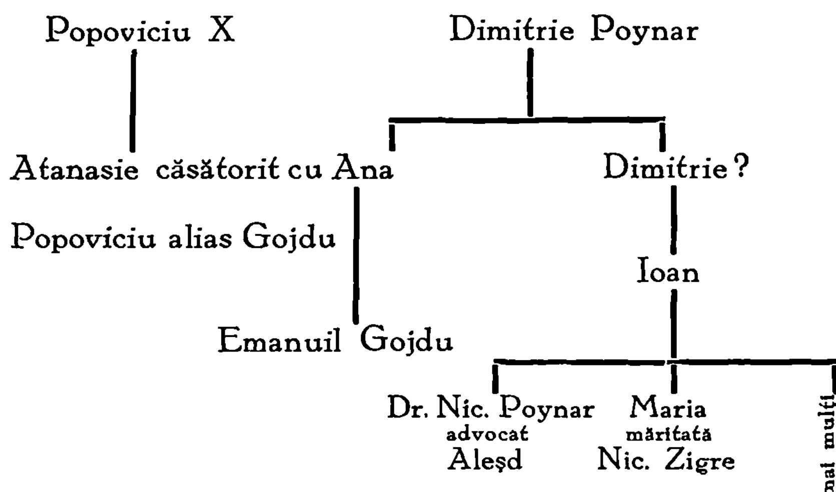
„Descedenţa lui Emanuil Gojdu — scrie d-l I. Lupaş — din tată şi bunică de origină macedoromână, apare destul de clar din dovezile istorice păstrate până în zilele noastre, înfăţişându-l ca pe un vlăstar viguros, răsărit din binecuvântata rădăcină care a odrăslit şi rodul vieţii eroice a Mitropolitului A. Şaguna“ [1]).

Emanuil Gojdu s'a născut în Oradea la 9 | 21 Februarie 1802. In matricola botezaţilor, la numărul curent 12 din 12 Februarie 1802, scrie: „Botezat şi cu mir s'a uns pruncul, Manuilă. Tatăl Popoviciu Atanasie, mama Ana“.

Mama lui Em. Popoviciu-Gojdu, Ana, îşi trăgea originea din nobila familie a Poynăreştilor din Királydarócz, ramura bihoreană. După datele Conscripţiei din 1856 (Nr. crt. 31) şi după completările, corectate de lămuririle testamentului şi I. Cav. Purcariu, ale oc-

1) I. Lupaş: „Originea lui Em. Gojdu“. Ziarul „Universul“, Febr. 1934

togenarului Dr. Nicolae Poynar, advocat în Aleşd, arborele genealogic al Poynăreştilor e acesta:

In baza Literelor Fundaţiunii § 7, familia Poynăreştilor avea un membru de drept în Reprezentanţa Fundaţiunei. Părinţii lui Em. Gojdu au murit în Oradea: mama sa în 3 Aug. 1816 st. n. şi tatăl său în 6 Aug. 1821 st. n.

In cimitirul Rulikovsky din Oradea Fundaţiunea le-a ridicat o cruce din marmoră[1]).

Em. Gojdu a urmat şcoala secundară în Oradea la liceul premonstratens şi în Pojon, după afirmaţiile lui Partenie Cosma. Din lipsa matricolelor n'am putut copia foaia matricolară a elevului Emanuil. Era nevoie de această verificare, deoarece Márki Al. — în general bine informat — susţine că liceul l-ar fi terminat în Eger ceeace ar îngădui urzirea unei noui ipoteze asupra familiei Gojdu[2]).

In anul 1820 | 21, e înscris la Academia de Drept din Oradea, în cursul I[3]). Celelalte cursuri le-a urmat în Pojon şi Budapesta.

1) „Memo iei părinţilor fericitului fundator Emanuil Gojdu, Atanasie Popoviciu Gozsdu repausat în 25 Iulie 1821, Ana Poynár de Királydarócz repausată în 22 Iulie 1816. In semn de recunoştinţă Fundaţiunea Gozsdu".
2) Márki Al. o. c. p. 61.
3) Bozóky Aloisiu: o. c. p. 191.

In 1821 entuziastul şi umanistul tiner, Emanuil Gojdu, însufleţit pentru artă în orice limbă ar fi îmbrăcată şi pătruns de ideea libertăţii pentru oricare neam, s'a arătat totuşi, în scrisoarea adresată „străluciţilor boeri ai naţiei româneşti şi a Moldovei", înväpăiat de o puternică dragoste de neam şi limbă. In vremea aceea a tipărit şi desfăcut Zaharie Carcalechi, a sa „Bibliotecă românească", în colaborare cu „prea învăţatul Damaschin Bojincă". Gândul lor l-a exprimat tânărul Emanuil Gojdu, într'o frumoasă scrisoare, al cărei stil poartă timbrul şcoalei lui Petru Maior, care fusese în anul 1809—1821 revizor în „tipografia crăiască" din Buda, unde se tipărea „Biblioteca". Reproducem după Il. Chendi, următorul fragment cald.

„...Şi numai acesta este cel mai de căpetenie al meu scop, iubită naţie, a aţâţa în voi, vrednicilor strănepoţi ai vestiţilor Romani, cari preţiitoarele în multe sute de ani ticăloase necazuri eroiceşte le-aţi învins, a deştepta, zic, o îmboldire de bine aducătoare şi un foc sfânt patrioticesc către limba noastră cea mumească.

„In toate părţile geme sufletul neamului nostru într'un întunerec înfiorător. Tristă dormitare a cutropit înaltele talente româneşti... Şi când toţi ceilalţi credincioşi fii ai neamului roman: Francii, Italienii şi Spanii înfloresc, numai Românii, pe cari Roma în cel mai călduros al său sân ne-a purtat, numai noi să gemem în desele măricini a întunerecului? Ci numai acum începe groaznica noapte a se despica, înfiorata a oarbei neştiinţă întunecime a se răsipi şi cu sburătoare săgeţi se arată printre raze lucitoare săpatul mormânt al neamului românesc. Acolo în acea groapă, prin care prin negrijirea cultivărei de limba sa şi-au gătit-o, acolo dimpreună cu limba va putrezi sufletul şi estimea neamului, dacă acum, când se poate, nu se va încunjura lenevirea"[1])

După absolvirea Academiei de Drept se stabileşte în Budapesta unde e numit practicant la Tabla Regească.

In 1824, trece examenul de advocat şi intră în biroul poetului sârb maghiarizat Mihail Vitcovici. Aici

1) Ilarie Chendi: Foiletoane. Bibl. scr. români pag. 155, Bucureşti, 1925

se cunoaşte cu cei mai de seamă poeţi maghiari: Kazinczy Francisc, Virág Benedek, Berzsényi Daniel, Fáy Andrei şi fraţii Kisfaludy, sub a căror influenţă a început să scrie poezii publicate în „Szépliteráturai Ajándék“ (1826)[1]).

Mai târziu îşi deschide un biurou foarte frecventat. Pledoariile şi rechizitoriile lui au fost publicate ca mostre în revistele de specialitate din Ungaria şi străinătate. A fost apreciat şi comentat în deosebi rechizitoriul contra asasinului lui Petru Mocsony[2]).

In 12 Iulie st. n. 1832, se căsătoreşte cu văd. Anastasie Pometa, o macedoromâncă, cu pronunţate sentimente româneşti şi bună ortodoxă.

In 1848, Gojdu împreună cu fruntaşii bănăţeni şi ungureni caută diferite soluţii potrivite situaţiei create de revoluţiune şi de proclamaţia dela Blaj din 3 | 15 Mai. Bihoreanul Ioan Dragoş, fascinat de Kossuth, în 9 Mai publică în „Pesti Hirlap“ un apel către Români în care ia atitudine faţă de hotărârile Adunării din Blaj. In 9 | 21 Mai, în casa lui Emanuil Gojdu, se ţine o consfătuire, la care participă din Bihor: Ioan Dragoş, Gheorghe Fonnai şi Nicolae Jiga. S'a redactat şi semnat de „Manuil Gojdu“ ca preşedinte şi I. Dragoş ca secretar „Inştiinţarea către Românii de legea răsăriteană neunită“.

In aceasta se hotăreşte convocarea unei adunări mari în Timişoara, în 13 | 25 Iunie, la care fiecare „comitate să trimită un mădular din sânul său“. In aceeaşi zi s'a redactat „Petiţia neamului românesc din Ungaria şi Banat“ în care se arată alipirea către Tron şi dorinţa Românilor de a se despărţi de către Sârbi în toate „trebile bisericeşti şi şcolastice“; se cere „ocârmuirea bisericească cu totul neatârnată de Mitropolitul Carlovitului“, învinuindu-se slavismul că „ne-a lipsit de literile noastre româneşti şi a vârît în toate cărţile cele bisericeşti şi şcolastice slovele lui Chiril şi a voit Naţia noastră a o despărţi de Europa civilizată“[3]).

1) Biharvármegye és Nagyvárad. Magyarország vármegyei és városai, p. 657.
2) Márki Alex. o. c. pag. 62.
3) T. V. Păcăţianu, o. c. vol. I. pag. 544.

Acumulatele nemulțumiri ale Românilor bănățeni și ungureni față de epitropia nejustificată, mașteră și silnică a Carlovițului au creat aici o atmosferă politică din cele mai ostile față de Sârbi. Cu temei ne putem întreba, dacă alături de opiniile sugestive ale lui Bălcescu și Boliac, alături de desfacerea Bihorului de Ardeal prin Constituția din 4 Martie 1849 și alături de perfidia Vienei și primejdia panslavismului în forma lui moscovită, n'a fost oare ura față de Sârbi, forța repulsivă ce a împins pe Ungureni în apele politicei maghiare?

In 1861, sub regimul Diplomei din 20 Octomvrie 1860 și a patentei din 26 Februarie 1861, Emanuil Gojdu e delegat prefect (comite suprem) în județul Caraș. „Dintre puținii comiți supremi de naștere română, nici unul n'a fost primit cu atâtea simpatii manifestate din toate părțile ca acest bărbat luminat al neamului nostru, popular la Români și stimat din partea streinilor"[1]). Tinerimea Română din Pesta, în 8 Ianuarie 1861, i-a făcut o caldă manifestație de simpatie. La cuvintele de felicitare ale lui Ioan Nemeș, Gojdu face făgăduința solemnă: „Mă voiu nizui din toate puterile spre ridicarea și înaintarea atât materială cât și spirituală a neamului meu... Eu voi lucra ca Român și patriot"[2]).

In drumul său spre Lugoj, în seara zilei de 18 Ianuarie, „Em. Gojdu a fost ovaționat în gara din Timișoara, de unde a fost condus în oraș cu făclii și călăreți.

Totuși Lugojenii nu i-au arătat o unanimă încredere din cauza atitudinei sale în chestiunea înțelegerii româno-maghiară. In 31 Ianuarie, în conferința din sala Prefecturei, Em. Gojdu, adresându-se celor ce-i contestau sentimentele, a declarat: „Dacă aș ști că numai un strop din sângele meu n'ar fi curat românesc, mi-aș tăia vâna cu sabia ca să-l scot din corpul meu"[3]).

Neîncrederea a fost alimentată de stăruințele lui Em. Gojdu de a se alege în reprezentanța județului

1) T. V. Păcățianu, o. c. vol. II p. 526.
2) T. V. Păcățianu, o. c. vol. II 526.
3) T. V. Păcățianu, o. c. vol. II p. 523.

cu 99% Români, 250 de Români şi 150 de neromâni. Dar nu erau „în comitat atâţia tineri Români cvalificaţi — scrie Partenie Cosma — câte posturi rezervase Em. Gojdu pentru Români. De aceea a însărcinat pe Part. Cosma şi Dr. Aurel Maniu să scrie la unii tineri din alte comitate, pe cari îi cunoştea decând erau studenţi în Budapesta, să ceară posturi de funcţionari în Caraş"[1]).

Respectarea unor proceduri şi formalităţi în discuţiile adunărilor judeţene, în jurul limbei române şi al Gimnaziului român proiectat în Lugoj, a încărcat şi mai mult atmosfera cu suspiciuni.

Rolul comitetului suprem de a ţine dreaptă cumpăna între naţionaliştii ultraişti şi neromânii reacţionari, l-a aşezat pe Em. Gojdu într'un fel de opoziţie faţă de curentele extreme şi l-a expus atacurilor deopotrivă ale acestora.

Canonicul Andrei Liviu, susţinut de Bihoreanul Alois Wlad, cere ca limba română să fie singura limbă oficioasă a judeţului cu excluderea limbei maghiare, pe care oficialitatea înţelegea să o întrebuinţeze paralel cu limba română. Iar majoritatea comisiei şi a adunării comitatense a hotărît ca gimnaziul proiectat să fie confesional: „român-naţional-răsăritean".

Din pricina acestor două hotărîri Em. Gojdu a fost violent atacat în Gazeta Transilvaniei[2]).

Gazeta Transilvaniei în Nr. 49 din 17 Iunie 1861, îşi exprimă admiraţia pentru clasica cuvântare a lui Em. Gojdu, ţinută în Casa magnaţilor. Discursul a fost „de o logică sfărâmătoare".

După două luni însă, Gazeta ia atacul contra lui Em. Gojdu pe chestia limbei române şi a gimnaziului.

In Nr. 65 din 19 Aug. 1861, corespondentul din Lugoj al Gazetei scrie: „Gimnaziul acesta nu se va înfiinţa pe ruinele bunei înţelegeri între fraţii de un sânge. Mai bine fără gimnaziu".

In corespondenţa din Nr. 63 din 16 Sept. 1861 al Gazetei se reliefează: D. Faur, Andrei Liviu şi Al. Wlad, învăluindu-l pe Em. Gojdu cu ceaţa suspiciu-

1) C. Diaconovich: Enciclopedia Română vol. II.
2) Nr. 13 din 15 Febr. 1861 şi Nr. 21 din 15 Martie 1861.

nei. Lui Al. Wlad „meritatului şi laureatului ablegat", Românii i-au făcut o frumoasă manifestaţie cu serenadă, refuzată întâi de Al. Wlad ca să nu-l supere pe Em. Gojdu, dar acceptată mai târziu.

Atacurile au fost atenuate de un alt corespondent care în „interesul adevărului şi în favoarea istoriei, această „lux-veritatis", stabileşte că agresorul în corespondenţele trecute „n'a enarat faptele aşa precum s'au întâmplat; unele le-a adus iar altele le-a retăcut cu o incurie foarte culpabilă", încât publicul binesimţitor a a avut dreptul „de a se indigna de o atare corespondenţă nedeamnă de măreaţa luptă pe care a purtat-o Em. Gojdu"[1]). Precizează că pentru gimnaziul naţional au vorbit în comitet: Aurel Maniu, Marienescu, Stoian, canonicul Nagy, Costa şi Iova Popoviciu, iar în congregaţie: Rădulescu, Ianculescu, Pascu şi Marienescu, aproape toţi ortodocsi. Pentru gimnaziul confesional aù vorbit: D. Faur, Atanasievici, Haţieganu şi Mangiuca.

Rezultatul acestor frământări a fost adunarea unui fond de 15 000 florini pentru un liceu românesc în Lugoj şi votarea celebrului concluz referitor la întrebuinţarea limbei române în administraţie.

In acest concluz, în rezumat, s'a hotărît:

§ 1. „In cuprinsul comitatului Caraş limba oficială peste tot în afacerile din lăuntru sà fie cea română".

§ 2. „La sediile comitatense şi la judecătoriile de ocol limba oficială deasemenea este cea română, lăsându-se deocamdată şi cea maghiară".

§ 3. „Functionarilor judeţeni neromâni li-se dă o păsuire de 2 ani pentru a învăţa româneşte".

§ 4. Cu dicasterile şi judeţele neromâne se va coresponda în ungureste[2]).

In calitate de comite suprem, Emanuil Gojdu a fost membru de drept în Casa Magnaţilor unde a rostit câteva discursuri celebre.

La începutul sesiunii parlamentare, Em. Gojdu convoacă în 7 Mai 1861, în casa sa pe toţi deputaţii români pentru a stabilii programul şi tactica de luptă.

1) Gazeta Transilvaniei Nr. 75 d n 23 Sept. 1861.
2) T. V. Păcăţianu o. c. vol. II p. 530—532.

In cuvântul de deschidere Em. Gojdu face apologia solidarității și termină: „Trebue să ne specificăm pretensiunile și să pretindem cu toată energia recunoașterea lor. Să nu primim lege permisivă — aceasta-i nimica — ci să cerem lege imperativă“. In adresa sau rezoluțiunea ce s'ar vota să fie garanții suficiente pentru limba și naționalitatea Românilor. Românii trebue să aibă funcționarii lor în toate dicasteriile. Și Em. Gojdu, — care odinioară (1827) a prezentat cel dintâi o petiție în ungurește la Tribunalul din Pesta — cere acum ca petițiile să se scrie în românește și astfel să silească autoritățile superioare la cunoașterea și admiterea limbii române în administrație și justiție. Nu înțelege nici o blândețe în raportul cu Ungurii. In interese personale „omul poate fi generos“, dar când e vorba de „interesele națiunii“ trebue să se comporte fiecare cu o energie superlativă „cu fruntea deschisă cum se cuvine unui cetățean liber constituțional“ [1]).

Pentru a fi în discursurile sale cât mai documentat asupra sentimentelor Transilvănenilor a cerut Mitropoliților A. Șaguna și Al. Sterca-Suluțiu informațiuni referitoare la durerile Românilor ardeleni.

A. Șaguna, un bun prieten al lui Em. Gojdu, îi propune să stăruiască pentru ținerea „unui congres național care să formuleze modul și chipul egalei îndreptățiri a nației și limbei române“. Vederile politice ale Mitropolitului din Sibiu cuprinse în memoriul-răspuns se rezume în două puncte:

1. Dacă Românii ardeleni ar fi tratați omenește și echitabil, nu ar fi contra unirii cu Ungaria. O unire „prejudicioasă“ însă pentru Români, nu se poate accepta.

2. Să se dea Românilor „egalitatea, libertatea și frățietatea“ individuală, civilă, națională și confesională.

După părerile Mitropolitului dela Blaj, chestiunea româno-maghiară s'ar putea rezolvi prin:

1. Solidaritatea Românilor din Ungaria cu Ardelenii.

2. Infăptuirea postulatelor formulate de mitropoliții români în conferința regnicolară din Alba-Iulia, în 11

---

1) T. V. Păcățianu o. c. vol. II p. 296—298.

Febr. 1861. Adica: a) O lege electorală justă, b) Egala îndreptăţire a Românilor, c) Anularea Aprobatelor, Compilatelor şi Verböczianelor, care prescriu naţiunea şi religiunea română, d) Suprimarea art. 7 votat de Dieta din 1848 în Ungaria, care prevede absorbirea naţionalităţilor în „naţiuneau nitară maghiară" (magyar nemzetegység"[1])

Inarmat cu aceste informaţiuni în discursul său de o clasică factură, din 17 Iunie 1861, rostit în Casa Magnaţilor, justifică abţinerea Transilvănenilor din Dietă din următoarele 8 motive:

1. Dieta din Cluj (1848) a decretat fără Români, unirea Transilvaniei cu Ungaria.
2. In legile Ardealului din 1848, naţiunea Română nu e declarată egal îndreptăţită cu celelalte. Un popor de 1.353.000 Români, n'ar fi meritat un articol de lege?
3. Românii din Ardeal au fost desarmaţi, Secuilor li s'au lăsat armele.
4. Grănicerii din Ardeal n'au fost chemaţi în Dietă ca cei din Banat, Croaţia şi Serbia.
5. Art. 7 din legea din 1848 decretează „unitatea naţiunei maghiare ceeace înseamnă absorbirea naţionalităţilor în poporul maghiar. Românii însă, „preţuesc mai mult naţionalitatea decât libertatea individuală".
6. Să se abroge cumplitele „Aprobate şi Compilate", precum şi „Diploma leopoldiană" care a creat o stare de impilare pentru Români.
7. Legea electorală din Ardeal e mai rea decât cea din Ungaria, Românii din Transilvania sunt excluşi din vieaţa publică.
8. Unirea Ardealului cu Ungaria nu este fapt împlinit.

Ce păcat mare a avut legislaţiunea Ardealului că „o astfel de naţiune (ca cea română) plină de viaţă, un popor care între cele mai grele împrejurări a dat dovezi de atâta putere de viaţă, a fost condamnat la sclăvie de 400 de ani! Unde ar fi ajuns până acum

---

1) Gh. Bariţiu Anexă vol. III şi discursul lui Al. Sterca-Suluţiu: T. V. Păcăţianu o. c. vol. II p. 133—246.

Ardealul, această Sparta mică, dacă ar fi avut atâția cetățeni liberi câți heloți a avut?«.

In încheiere definește obiectivul luptelor naționale. „Românii doresc viața națională, conservată prin atâtea nenorociri de o mie de ani, pe care vrem a o păstra, cultiva și desvolta și pe viitor, iar pe fiii săi, aplicându-i în toate ramurile guvernării, poporul român voește a-i pregăti pentru un viitor mare pe care îl are nedespărțit de națiunea maghiară".

„Națiunea română n'are tendințe separatiste"[1].

Em. Gojdu a fost combătut de comitele suprem român din Maramureș: G. Man și ungurul Domocoș.

Discursul a avut un efect galvanizator asupra opiniei publice române. Em. Gojdu a fost încărcat cu laude și recunoștință din partea Românilor. Intransigenta „Gazeta Transilvaniei" prin Gh. Barițiu a subliniat cu multă căldură discursul.

„Pe când era să încheiem acest articol — scrie Gh. Barițiu în articolul său „Reacțiunea" în Nr. 51 din 24 Iunie 1861 — încă și cu alte citate de legi asupra cărora Românii au fost și sunt constrânși a reclama, ne sosi cuvântul Domnului comite suprem Emanuil Gojdu, al cărui cuprins spre cea mai mare a noastră bucurie ne scutește de osteneala de a ne mai continua disertațiunea, din cauză că cele opt puncte sau temeiuri enumerate de generosul membru român al Casei Magnaților cuprinde tot ce era să mai zicem și noi; preste aceasta cu aceleași se astupă gurile tuturor calomniatorilor cari la Românii transilvăneni nu vor să cunoască nici o scânteie de simț pentru libertate, ci îi țin „retrograd" sau cum zic ei reacționari, etc.".

In 2 Ianuarie 1863 moare soția sa Anastasia Pometa și în 8 Ianuarie 1864, Gojdu se căsătorește din nou — a doua oară — cu macedoromânca Melania Dumcea, care l-a îngrijit cu mult devotament, cum se vede din testament[2]).

După moartea lui Em. Gojdu, văduva Melania

---

1) T. V. Păcățianu, o. c. vol.
2) Testamentul lui Em. Gojdu p. 9.

Dumcea s'a recăsătorit cu moşierul Iosif Nemeshegy. Ea moare în 1911.

După disolvarea Dietei şi inaugurarea provizoratului din 1861, Em. Gojdu, om de principii şi cu solide concepţii despre constituţionalism, prezintă cancelarului Forgách, demisia sa cu cuvintele: „Un comite suprem constituţional când execută dispoziţiunile absolutistice ale unui guvern neconstituţional, nu se mai poate considera de comite suprem constituţional".

In anul 1866, Em. Gojdu e ales deputat de Tinca. Tradiţia orală povesteşte că celalalt candidat, nepotul episcopului romano-catolic din Oradea, a cheltuit sute de mii şi a cărat cu căruţele pe toţi alegătorii bolnavi din domeniul episcopesc, ca să smulgă o majoritate faţă de Em. Gojdu. In campania electorală, a rostit Gojdu faimoasele cuvinte înregistrate şi de istoricul maghiar Márki Al.: „Voi strigaţi să trăiască Gojdu! Eu răspund: „Gojdu numai până atunci să trăiască până când va trăi peniru voi, pentru poporul român!".

Ca deputat, în discuţia la adresă (20 Febr. 1866), dă definiţia reputată a naţiunii politice maghiare, adoptată şi de alţii.

„Sub numirea de naţiune liberă, independentă se înţelege totalitatea, complexul tuturor locuitorilor de orice limbă ar fi, din Ungaria". Numai complexul este independent, părţile componente deci şi Maghiarii, nu sunt liberi, ci formează o naţionalitate coordonată în cadrul complexului.

In şedinţa din 21 Aprilie 1866, Vichentie Babeş, şeful anteluptătorilor naţionalişti, care afirmase că guvernul a numit numai „Români răi" în comisia delegată pentru studierea chestiunei naţionalităţilor — şi Gojdu fusese în comisie — precizează: „Pe d-l Em. Gojdu îl ţinem de bun Român şi l-am ţinut întotdeauna. Nici prin minte nu mi-a trecut să-l trec pe d-l deputat Em. Gojdu de rău Român"[1]).

In 11 Decemvrie 1866, la discuţia pe articole a proiectului de adresă, într'un amendament Em. Gojdu cere ca expresiunea „naţiunea maghiară" să fie înlo-

---

1) T. V. Păcăţianu, o. c. vol. IV pag. 87.

cuită cu „patria noastră", pentru a nu se crede că naţiunea maghiară este privilegiată în paguba celorlalte naţionalităţi considerate inexistente[1]).

Din discuţiile asupra legii naţionalităţilor Em. Gojdu s'a ales desigur cu o penibilă decepţie în privinţa cavalerismului maghiar şi a încrederii ce şi-o pusese în spiritul de dreptate al acestui popor. Pentru a nu fi nevoit să-şi desmintă atitudinea politică, s'a retras din viaţa publică. In singuratatea sa s'a ocupat cu tehnica înfăptuirii gândului său alintat de a pune temeiul Fundaţiunei. La un toast Em. Gojdu a rostit cuvintele care-i destăinuiau intenţiunea de a înfiinţa un fond de ajutorare a elevilor şi studenţilor săraci: „Ca fiu credincios al bisericii mele laud Dumnezeirea, căci m'a creat Român; iubirea ce am către naţiunea mea, neîncetat mă îmboldeşte să stărui în faptă, ca încă şi după moarte să erump de sub gliile mormântului spre a putea fi pururea în sânul naţiunii mele"[2]). Prin celebra fundaţiune sufletul său a erupt într'adevăr din mormânt şi trăeşte „pururi în sânul naţiunii sale"! Gestul lui Em. Gojdu, adăugat la activitatea Societăţii de lectură din 1865 şi la fapta lăudată a lui Nicolae Jiga, fondator şi ctitor. a sporit armura de resistenţă a sufletului românesc.

Testamentul lui Em. Gojdu a fost redactat în 4 Noemvrie 1869, în faţa martorilor: Septemvirul Simion Popoviciu, consilierii curiali: I. Aldulian şi I. Cavaler de Puşcariu; secretarul ministerial: At. Cimpoieru şi advocatul Florian Varga. Aceştia au semnat clauzula testamentului, fără să-i cunoască cuprinsul. Em. Gojdu a declarat că ar vrea peste o sută de ani să se scoale din mormânt, ca să vadă ce s'a ales din testamentul său[3]).

Testamentul publicat în ziua morţii lui Em. Gojdu (3 Febr. st. n. 1870) are următoarele dispoziţiuni principale[4]).

1) T V. Păcăţianu o. c. vol. IV p. 117.

2) Ziarul „Concordia" din 1862 pag. 208. După I. Lupaş „Istoria bisericească a Românilor Ardeleni", 1918 pag. 243.

3) I. Cav. de Puşcariu o. c. pag. 105.

4) Literile Fundaţionale din Analele Fundaţiunei 1884—1889. Testamentul publicat în Protocolul congresului naţional bisericesc ordinar. Sibiu 1886.

In răstimpul 1871—1921 (50 de ani), din venitul Fundaţiunii două treimi se capitalizează, iar o treime se distribue ca burse „acelor tineri români de religiunea răsăriteană ortodoxă, distinşi prin purtare bună şi prin talent, născuţi în Ungaria (şi Transilvania încorporată Ungariei), ai căror părinţi nu sunt în stare cu averea lor proprie să ducă în îndeplinire creşterea şi cultivarea copiilor lor". (§ 5 p. 1). In perioada de 1921—1971, se capitalizează trei cincimi şi se distribuesc ca burse două cincimi; în răstimpul 1971-2021, se capitalizează $^1/_2$ din venit şi din ceealaltă jumătate se dau burse. In perioada de 2021—2071, din $^1/_{10}$ a venitului se constitue un fond de rezervă, iar restul veniturilor se întrebuinţează „în afară de ajutoarele amintite mai sus (burse), pentru orice scopuri ale Românilor de religiune ort. răsăriteană din Ungaria, având în vedere prosperitatea şi înflorirea Patriei comune, a bisericii şi poporului român de religiunea ortodoxă răsăriteană".

Fundaţiunea e administrată de o Reprezentanţă compusă din Mitropolitul-arhiepiscop ort. rom., toţi episcopii diecezani români gr. or. din Ungaria şi Transilvania, „mai departe din tot atâţia şi peste numărul acestora încă din mai trei membri mireni onorifici, cunoscuţi prin onorabilitatea şi prudenţa lor şi adepţi zeloşi în religiunea ort. orientale". In această Reprezentanţă se va alege cel puţin unul din familia Poynar de Királydarócz din judeţul Bihor, înrudită cu fundatorul, dacă între aceşti înrudiţi se vor afla indivizi capabili".

Reprezentanţa va avea sigilul şi inscripţia: „Lăsaţi pruncii să vină la mine. Fudaţiunea Gozsdu 1870".

Literile Fundaţionale au fost aprobate de congresul naţional bisericesc cu concluzul 241 din 1878 şi de către Min. Instr. prin Ord. Nr. 45.731 | 1885 cu observările: Numirea separată a Transilvaniei de lângă cuvântul Ungaria se declară ilegală şi superfluă; împrumuturi la particulari nu se admit, burse pentru streinătate se dau numai cu aprobarea Min. Instr. deoarece „trebue sporit prestigiul instituţiunilor din ţară şi bursierii în şcolile superioare din ţară învaţă

patriotism, iar dela universitățile din străinătate aduc numai repulsiune față de instituțiunile indigene".

Efectul în timp al Fundațiunei a fost prevăzut de guvernul maghiar și celelalte naționalități și confesiuni. De aceea chiar dela început s'a dus o campanie ocultă pentru a zădărnici rezultatele Fundațiunii. Em. Gojdu, care stilizase în vieață atâtea testamente rezistente la orice atac juridic, scrie — dealtfel de prisos, observă: I. Cav. Pușcariu — în testament la p. 7 lit. s) ca Sârbii și Românii gr. cat. dacă cu timpul ar ține împreună „sinoade bisericești ori congrese ori alte adunări amestecate", în chestiunile Fundațiunii să nu se asculte „opiniunea Sârbilor sau a Românilor uniți", iar la pag. 9 să prevede că „la caz când în testamentul acesta s'ar ivi astfel de îndoeli, după cari drepturile soției mele s'ar vedea a fi în colisiune cu interesele massei ce testez sau cu drepturile erezilor mei, rog pe executorii testamentului meu și pe respectiva jurisdicțiune a explica astfel de îndoieli în favoarea soției mele".

Aceste dispozițiuni au fost cum spune I. Cav. Pușcariu — călcâiul lui Achile al Testamentului.

Văduva instigată de cei supărați era pe cale să atace Testamentul. La intervenția energică și persuasivă a lui Ion Cavaler de Pușcariu și a președintelui Tablei regești Nicolae Mihailovici, sârb dar prieten cu Românii, văduva renunță la proces și Fundațiunea e salvată.

*
* *

Profilul psihologic al lui Emanuil Gojdu, trecut prin filierele școalelor maghiare, bizar deformatoare de suflete și gândire. este închegat din linii flexibile.

Individualitatea este în general, rezultanta a patru factori: rasa, sexul, familia și mediul[1]).

In cazul unui raport constant al individului cu toți factorii, în răstimpul copilăriei se plămădesc fragmentele care se vor însăila în turbulenta periodă a adolescenței, în sumara schiță a viitoarei personalități mature. Anii și troienele senzațiilor cernute de expe-

1) E. Thorndike „Individualty" Cambridge, 1911 p. 29.

rienţă în suflet, vor completa cu amănunte conturul, fără a-i modifica esenţial forma.

In cazul unui raport variabil al individului cu mediul uman, schiţa psihică se va mlădia, prezentând oscilaţiuni în jurul tipului ce l-ar fi de terminat constanţa factorilor hotărîtori.

Zestrea originară a unei individualităţi, influenţată de un mediu variabil, va înfăţişa o serie de schimbări formale, de atitudini şi de aparenţe, care, însă, în fond vor învălui esenţa hotărîtă de ereditate, sex şi familie.

Stăruitoarele sugestii, insistentele persuasiuni, firească ascendenţă a profesorilor din liceul premonstratens din Oradea, dela Facultatea de Drept din Oradea şi Pojon, secondată de influenţa permanentă a mediului maghiar din Budapesta, au determinat conturul iniţial ce se va urzi pe fondul robust românesc al individualităţii lui Emanuil Gojdu.

Poeziile ungureşti — amuzante îndeletniciri de versificaţie — publicate de Emanul Gojdu în Szép-literáturai Ajándék, gestul tânărului advocat român, colcăitor de frăţietate si umanitarism care prezintă cel dintâi (1827) o petiţie în limba maghiară, în locul celei latine, la judecătoria din Pesta,[1]) desele declaraţii patetice de înfrăţire română-maghiară, situează individualitatea lui Em. Gojdu într'o falşă perspectivă, dacă ne oprim la contigenţe.

Acest profil, răsfrânt astfel în presa maghiară şi în ziarele vrăşmaşe politicei de înţelegere a lui Em. Gojdu, va trece corectat de atitudini şi fapte, printr'o serie de inflexiuni în chipul definitiv al marelui Român şi binefăcător, către care se vor întoarce cu recunoştinţă privirile tuturor generaţiilor.

Echipamentul său psihic, de un patent românism şi ortodoxie, se vădeşte la fiecare pas prin năvodul aparenţelor.

Semnul crucii care introducea masa; cuvântul românesc şi cântecele naţionale ce-i umpleau casa, veselia studenţilor români adunaţi şi bine primiţi în ospitalierul său cămin, destăinuiau o caldă simţire ro-

1) „Quanta temeritas ab hoc juveno" exclamă judecătorul (Márki Al.).

mânească și respect față de obiceiurile și tradițiile neamului și bisericii sale. „Biblioteca Română", „Viața lui Hristos" a lui Iuga Diaconoviciu și „Calendarul lui Neagoe"[1]), tipărite pe cheltuielile lui, constituesc preambulul celebrei fundațiuni din 1868.

Pe terenul politic Em. Gojdu rezumă ideologia naționalismului oportunist. Abandonați de Transilvăneni, neîncadrați în politica generală ultraistă a Ardelenilor, Ungurenii s'au adaptat asprei situațiuni și-au inaugurat politica de înțelegere cu Maghiarii.

Em. Gojdu, însă, înzestrat cu o excepțională dialectică juridică, cu un temperament de impetuoasă combativitate și cu o retorică explosivă ori înflorită, adecvată subiectului, n'a înțeles nici o clipă să privească pasiv disolvarea naționalității române în națiunea maghiară dominantă. Obiectivul practic și imediat al luptelor sale, a fost găsirea unui fel de a trăi cu Ungurii. In toate amendamentele parlamentare a avut o deosebită grijă de a înlocui termenii, din care s'ar putea trage concluziile îndepărtate ale restricțiunii libertăților naționale. Iar unde avea inițiativa, cel dintâi gând i-a fost să aplice la poporul român vederile sale largi și pătrunse de dragoste de neam. Așa a procedat în calitatea sa de prefect al Carașului (în 1861) când introduce în administrație limba română, numește funcționari români, întemeiază un fond pentru înființarea unui liceu român și luptă pentru românizarea liceului de Stat din Lugoj [2]).

Pentru atitudinea lui frumoasă în parlament, Beiușenii, într'o adresă trimisă la 22 Iunie 1861, exprimă lui Em. Gojdu și celorlalți deputați români, vii mulțumiri pentru sentimentele naționale manifestate vibrant, în discursurile și acțiunea lor politică.

Mitropolitul dela Blaj, Alexandru Șterca Șuluțiu, într'o scrisoare îl încarcă cu atribute ornate, ca de pildă: „In nobilul piept al Ilustrității Tale locuiește un simț adevărat și curat național". „Acest nobil simț național pentru fericirea națiunii noastre, nu-l ții

1) Márki Al.: „Bihári román írók" Nagyvárad 1880 pag. 65.
2) I. Lupaș „Mitropolitul Andrei Șaguna" Ed. II Sibiu 1911 pag. 299

ţărmurit numai între marginile Ungariei şi singur pentru fraţii noştri din Ungaria, dar îl lăţeşti peste toată şi întreaga naţiune română, care este şi în Transilvania"; sau „Bărbat înţelept şi pătrunzător" ...etc. [1])

Profilul său psihologic se arată definitiv conturat şi retuşat în augustul gest al întemeierii unei fundaţiuni pentru studenţii ortodocşi români din Transilvania şi Ungaria. Prin aceasta, a adus un puternic corectiv politicei de maghiarizare, urmată cu străşnicie de Budapesta.

Prin testamentul său, dela 1869, înlesneşte selecţionarea elementelor române, dotate, dela ţară şi trecerea lor prin filiera celor mai înalte instituţii de cultură. Talentele native româneşti au putut fi sondate din imensa masă a ţărănimii; s'au şlefuit în şcoli de toate categoriile şi au răsfrânt mai târziu lumina culturii asupra mulţimii din care au răsărit. Aşa s'a creiat o pletoră de intelectuali ardeleni, cari au rezistat neprihăniţi formidabilei presiuni de desnaţionalizare practicată de Unguri. Prin aceşti intelectuali s'a răspândit apoi cultura la sate, ajutând incontestabil opera şcoalelor româneşti şi a Astrei de a menţine trează conştiinţa naţională în toate unghiurile Ardealului.

Acesta a fost ultimul act al strălucitului luptător şi princiarul sprijinitor al studenţimei române.

Atitudinea sa de apărător al naţionalităţii române, lupta pentru eliberarea bisericii ortodoxe de sub jurisdicţiunea Carlovitului şi Fundaţiunea sa l-au învrednicit de atributul „cel mai bun român", ce i l-a conferit I. Cav. de Puşcariu.

Bihorul de care e legat prin vieaţa părinţilor, prin naştere, prin prietenii politici şi de credinţă, îi reclamă osemintele ce zac părăsite şi cu somnul agitat în cimitirul din Budapesta. Ele trebuiesc aduse acasă, iar deasupra lor să se înalţe un lăcaş de închinare şi pelerinaj.

---

1) Gh. Bariţiu: „Părţi alese din Istoria Transilvaniei" vol. III anexe

Mormântul lui Emanuil Gojdu trebuie să fie în Oradea, o nouă şi neclintită piatră de hotar.

Alexandru Roman 1826-1897

In pleiada naţionaliştilor oportunişti (1848—1881) din Bihor, personalitatea culturală şi politică a lui Alexandru Roman apare dintru început desăvârşit lămurită. Liniile conturale n'au fost îmlădiate de influenţa mediului şcolar

Alexandru Roman
1826—1897

şi social maghiar; ele au stăruit inflexibile în forma lor iniţială cu toate variaţiile ambianţei.

Incă în primele sale manifestări, Alexandru Roman destăinue o consistentă masă de variate cunoştinţe juridice, istorice, filologice şi literare acumulate selectiv şi polarizate în jurul ideii naţionale.

Din noianul senzaţiilor, ce le cernea zodia vremii,

nativa calitate de român, fără zgura influenţei străine, a reţinut în lumina atenţiunii şi a fixat în memorie numai ce putea fi de folos naţiunei sale.

Iar prin condeiul său de polemist şi entuziast luptător, a pogorît din creerul disciplinat numai ideile care, rânduite în ordine de bătaie, puteau respinge cu izbândă imputările fără temeiu şi afirmaţiile de o superficialitate aştiinţifică, ce se debitau cu o nesecătuită prisosinţă în parlamentul şi presa maghiară la adresa naţionalităţilor.

Personalitatea lui Alexandru Roman, dinamic înzestrată cu un fond originar românesc, a modelat plastic expresiunea şi configuraţia musculară a feţei. Privirea în care pâlpăia o forţă sugestivă, nasul arcuit îndrăzneţ deasupra mustăţilor stufoase, răsucite discret, buzele strâns lipite, reţeaua de dungi reliefate ori subtil săpate, ce-i mascau faţa, oglindeau voinţa hotărîtă a proeminentului luptător bihorean.

Vieaţa de-o intensitate şi originală spiritualitate a lui Alexandru Roman, a svâcnit într'o formă senzorială punctată de anii istorici 1848, anul revoluţiilor, şi 1867, anul dualismului austro-ungar.

Născut la 26 Noemvrie 1826 în comuna Auşeu (judeţul Bihor) urmează liceul din Beiuş şi Oradea; teologia o audiază ca student în institutul catolic Sf-ta Varvara din Viena (1848).

In anul 1848 a fost profesor la liceul din Beiuş. Limba de propunere în acest liceu fusese la început limba latină. In perioada redeşteptării naţionalismului intolerant al Ungurilor — epoca lui Széchényi Ştefan şi Kossuth Ludovic — Budapesta a încercat în repetate rânduri să maghiarizeze liceul. Spiritul latino-român al acestei şcoli îl jena într'o regiune, uşor inflamabilă la contactul cu autorii latini şi români. Deaceea în 1841, guvernul maghiar pretinde ca istoria şi geografia în toate clasele să se predee în limba maghiară, iar în 1843—44 pretinde ca toate materiile în toate clasele să fie predate în această limbă. Rezistenţa profesorilor însă, a dus la revocarea acestor ordine şi la revenirea la limba latină ca limbă de predare.

Pe vremea revoluţiei, speriată de focurile străje-

rilor lui Iancu ce se țeseau în aureolă pe culmile Munților Apuseni, limba latină, învechită și silnic pricepută de elevii liceului din Beiuș, a făcut loc fiicei sale. limbei române[1]). Până la sorocul celei de a doua revoluție (1918) această limbă, hărțuită, hulită, amenințată cu izgonire de pe aceste locuri, a propovăduit gândul și simțirea românească în aceste ținuturi.

Lui Alexandru Roman i s'a hărăzit clipa istorică să primenească clasicul și internaționalul verb latinesc cu sonoritățile graiului românesc. Poate emoțiile paroxiste ale acestei întâmplări l-au uns de apostol neostoit al limbii românești.

Ca profesor de limba română la liceul premonstratens din Oradea — catedră înființată în 1850 la stăruințele episcopului Vasile Erdelyi pentru cei 25% de elevi români ai liceului — Alexandru Roman a lămurit, cel dintâi, pentru școlari structura limbei românești și a deslușit frumusețile ei prihănite de influența limbei maghiare.

Ca translator (1857) la locotenența regală din Budapesta, Alexandru Roman traduce în românește buletinul și ordonanțele guvernului redactate în limba germană și maghiară.

In 1861, împreună cu bihoreanul Partenie Cosma, colaborează la „Concordia", ziarul lui Sigismund Pop — fiul jurisconsultului domeniilor episcopești din Beiuș — căpitan de Chioar și luptător în parlamentul maghiar. Intr'un număr al „Concordiei", scria aceste frumoase cuvinte: „Nici frica, nici interesele materiale nu mă vor abate dela calea apucată, întru apărarea cauzei naționale față cu ori și cine, fiind rezolut a purta redacțiunea numai până când o voiu putea purta ca Român"[2]).

Armonia dintre cei doi redactori fu tulburată de oportunismul lui Sigismund Pop și intrasigența lui Partenie Cosma și Alexandru Roman. Colaborarea se desface și Alexandru Roman întemeiază, în 1868, ziarul

---

1) Oficial limba română s'a introdus la 8 Iulie 1851. Dr. C, Pavel: „Școalele din Beiuș", pag. 150—152.

2) „Cencordia" din Ianuarie 1863, după O. Ghibu: „Portrete pedagogice". Biblioteca pentru toți, Nr. 1111 pag. 57.

„Federaţiunea" care găzduia în coloanele sale articole de un naţionalism intens vibrător.

In 1865 miruitul apostol difuzează în paginile revistei „Familia" lui Iosif Vulcan fragmentele referitoare la Români, din ediţia franceză a lucrării lui Bruce Whyte: „Histoire des langues romanes et des leurs littératures depuis leur origine jusqu'au XIV siecle" apărută în Paris, în a. 1841. în trei volume.

De altă parte ca profesor titular provizor (1862-1880), apoi titular definitiv (1881—1897) la catedra de limba română — înfiinţată în 1860 la Universitatea din Budapesta, la intervenţiile repetate (2 Iulie 1855 şi 26 Decemvrie 1859) ale episcopului Vasi e Erdelyi pe lângă guvernatorul Albrecht — Alexandru Roman înzestrează studenţii români cu teoriile şi cunoştinţele noui referitoare la limba română. Ciparian etimologist şi latinist intransigent, Alexandru Roman făureşte din latinitatea limbii pavăză împotriva teoriilor vrăjmaşe ce se înfiripau contra latinităţii şi continuităţii noastre aici. Activitatea lui filologică, dublată de cea naţionalistă, l-a aşezat între cei dintâi academicieni români (1866) şi i-au adus oferta de colaborare la Dictionarul român din Bucureşti.

Ca academician Alexandru Roman a avut prilejul să lege prietenii cu personalităţile marcante ale vieţii literare şi sociale din România şi să reprezinte Ardealul la manifestările culturale din Principatul Român. In această calitate, în Septemvrie 1874, rosteşte la mormântul lui Golescu un panegiric în care arată că spiritul decedatului n'a rămas zăgăzuit între frontierele României, ci s'a revărsat asupra tuturor Românilor; şi încheie: „Amintirea lui Golescu va trăi pururi ca o pildă strălucitoare pentru tineretul nostru". Aceste cuvinte, precum şi activitatea sa politică au stârnit neîncrederea guvernului maghiar în luptătorul bihorean, deşi acesta prin discursurile sale politice s'a dovedit a rămâne în matca naţionalismului oportunist, inaugurat de Em. Gojdu, în 1848, pentru părţile ungurene locuite de Români.

Alături de activitatea sa filologică Alexandru Roman s'a îndeletnicit şi cu cercetări istorice, care îi

furnizau material solid pentru o armură retorică, reclamată deputaților naționaliști de atacurile maghiare din parlament. El a publicat în „Federațiunea" o serie de documente din 1848 | 49. In cercurile științifice din Europa strecoară prețioase date istorice cu privire la Românii din Ardeal și Bihor, prin informațiile ce le dăduse greografului Adolf Schmidt care, ajutat de episcopul Vasile Erdelyi, a cutreerat de 4 ori (1858—1863) județul Bihor și a scris volumul: „Das Bihar Gebirge" (Viena 1863) ce se bucură de o vie circulație științifică.

Alexandru Roman și-a întins tentaculele curiozității și a cules cunoștințe de seamă și din alte domenii ale științei. In 1852 fu trimis la Viena la filosofie pentru a-și lua doctoratul în științele fizice; iar mai târziu se inițiază în științele juridice la Universitatea din Budapesta.

Deși teolog, filolog, istoric, jurist, naturalist și ziarist, Alexandru Roman și-a reliefat personalitatea sa prin înființarea „Societății de Lepturä" din 1854 în Oradea, dar mai ales prin luptele politice duse în „Concordia" și „Federațiunea" și ca deputat de Ceica (1865—1887) în parlamentul maghiar.

In suta trecuta, în țara Bihariei, instituțiile bisericești și școlare se mai îngrijau doar indirect de candela naționalismului. Școlile confesionale primare, ortodoxe și unite, liceul din Beiuș, care pregătea cota laică a intelectualilor bihoreni, școala lui Țichindeal și teologia din Arad, care furniza Bihorului preoțimea și dăscălimea ortodoxă, școala normală unită. care dădea învățători uniți, episcopia unită din Oradea, în deosebi prin marii săi arhierei, Samuil Vulcan și Mihai Pavel, au lucrat cu sârg la trezirea și difuzarea conștiinței naționale în aceste meleaguri

Lipsia inițiativa societății laice, pentru formarea unor societăți cu scopuri patriotice și literare. Elevii liceului din Beiuș și studenții români dela Academia din Oradea nu erau satisfăcuți cu sonoritățile limbei române, filtrate prin limba oficială — cea latină — a școalei. Ei au redactat reviste proprii în românește („Mus'a Crisiana"; „Deșteaptă-te Române" a lui I.

Popfiu) în care se înmănuncheau cele mai reuşite produse literare[1]).

Prima societate însă organizată serios a fost „Soţietatea de Leptură a Junimei Romane studiose la Academi'a de Drepturi şi archigimnaziul din Oradea Mare“, înfiinţată în 1854, sub patronajul episcopului Vasile Baron de Erdelyi, îndemnată şi sprijinită „mai vertos“ prin Ilustrităţile Sale Iosif Papp-Silagyi, canonic şi consilier şcolar şi Demetrie Ionescu, inspectorul şcoalelor ortodoxe române[2]).

Societatea s'a înfiinţat la convocarea din 25 Iunie 1852 a lui Alexandru Roman şi sub supravegherea rectorului seminarial Iosif Papp-Silagyi. Şedinţele s'au ţinut în Seminarul unit-român. Membrii societăţii se recrutau din studenţii români dela Academia de Drept şi elevii români din cl. VII—VIII ale liceului romano-catolic [3]).

Ca un moment caracteristic din activitatea Societăţii, sub conducerea lui Al. Roman, încrestăm propunerea lui Giorgiu Delianu din 24 Aprilie 1853: „Dupăce în Moldova s'a înfiinţat o societate literară editoare de cărţi pentru ramurile de ştiinţe, ar fi cu scop să i se transmită din partea societăţii una adresă, prin care să se provoace, ca să eviteze, să lapede din ediţiunile sale ruginitele şi zdrenţoasele buchii de care e atât de înstrăinat tot sufletul roman“ [4]).

Această propunere care se situa în crugul vederilor lui A Roman, este o indicaţiune asupra contribuţiei acestuia la determinarea lui Sigismund Pop de a-şi tipări „Concordia“ cu litere latine (1863), când ieroglifele cirilice zburdau încă în presa noastră.

Mai mult decât prin conducerea acestei Societăţi, personalitatea lui Al. Roman a devenit legendară prin activitatea sa politică. Această activitate prezintă două aspecte: ziaristică şi parlamentară.

Inarmat cu variate cunoştinţe, juridice, istorice,

1) Márki Sándor: „Bihari román írók“. Nagyvárad 1880 pag. 46 şi 113—114.
2) „Fenice“. Almanahu beletristicu, 1867, Oradea, pag. 243.
3) Vezi pag. 35
4) „Fenice“, pag. 254.

filologice şi un bun cunoscător al tehnicei limbii şi al „dorinţelor poporului său“, A. Roman a fost ziarist de o patentă marcă. Naţionalismul său colcăitor — în deosebi până în anul 1875, când în politica maghiară începe perioada şovinismului paroxist, prin chemarea la putere a contelui Tisza Coloman, duşmanul fără scrupul, „zdrobitorul“ naţionalităţilor — l-a situat pe A. Roman pe liziera dintre ultraiştii ardeleni şi moderaţii ungureni.

Atitudinea sa, asemănătoare cu a lui Al. Wlad, iar mai târziu cu a lui Partenie Cosma, l-a pus în opoziţie cu compatriotul său Sigismund Pop, directorul ziarului „Concordia“, care urzia o politică de duplicitate: în ochii Românilor, se prezenta în postura de combatant neînfricat al naţionalismului intransigent, iar în secret stabilise un acord cu guvernul.

In această situaţiune, cei doi colaboratori bihoreni: A. Roman şi Partenie Cosma desfac triumviratul şi A. Roman fondează (3/15 Ianuarie 1868) „Federaţiunea“, în care vor răsuna articole de un viguros şi sincer naţionalism.

In primul număr al „Federaţiunei“ scrie: „Sufletele noastre la Dumnezeu! Inimile şi braţele noastre în serviciul naţiunei române. Să stăruim cu toţii a reedifica altarele cele dărâmate ale românismului; să bucinăm în toate zilele cauza naţionalităţii noastre, până ce se vor preface în sânge şi măduvă în toţi fiii Români... prin puterea condeiului să apărăm drepturile noastre, să combatem nedreptatea şi absolutismul îmbrăcat în zdrenţe constituţionale“ [1]).

Atitudinea răspicată a lui Al. Roman îl va pune în curând în opoziţie cu guvernul maghiar şi cu codul presei.

In anul 1868, prilejul aniversării a 20-a a evenimentelor din 3/15 Mai 1848, adunarea din Blaj, a redactat un pronunciament în care: 1) Se pronunţă pentru autonomia Ardealului, pe baza diplomei leopoldine şi după modelul raportului dintre Croaţia şi Ungaria. 2) Se pronunţă pentru aplicarea legilor fău-

1) O. Ghibu: o. c. p. 53—59.

rite în dieta din Sibiu 1863 | 64 și 3) Se cere convocarea dietei din Transilvania, conform procedurii propuse de Români în dieta din Cluj din 1865. Dieta din Budapesta nu poate legifera și pentru Transilvania.

Acest „pronunciamento", care invita în mod public românimea la nerecunoașterea legilor Uniunii Transilvaniei cu Ungaria — ceeace dealtfel trăia latent în sufletul fiecărui Ardelean — a fost încărcat cu o puzderie de adeziuni din toare colțurile Ardealului și a fost publicat în ziarele naționaliste mai de seamă. Așa și în „Federațiunea" lui A. Roman. Directorii ziarelor au fost dați în judecată pentru agitație.

Lui A. Roman, în afare de publicarea pronunciamentului, i se imputară și alte articole din Federațiune: „Din Transilvania 19 Faur", „Pesta la 2 Martie", „Românii în dualism" publicate în Nr. 25, 28, 30, a ziarului său.

Cu toată apărarea strălucită din parlament de către I. Hodoșiu, S. Borlea, Vich. Babeș, Andrei Medan și Al. Wlad, parlamentul ridică imunitatea lui A. Roman, iar curtea cu jurați din Budapesta îl condamnă la un an închisoare și 500 zloți amendă.

Inchisoarea din Vaț (18 Ian. 1870—18 Ian. 1871) îi împleti lui A. Roman aureolă de martir, iar compatriotul său Iosif Vulcan scrise faimoasa poezie, care cu 24 de ani mai târziu — adaptată vremilor memorandiste de învățătorul Gh. Bocu în Siștaroveț din Banat — fu cunoscută ca Doina lu Lucaciu[1]).

La redactarea „Federațiunei", A. Roman fu ajutat de Ioan Poruțiu, care asemenea suferise închisoare de mai multe luni pentru articolele ziarului. In 1876, la un an după inaugurarea regimului tiszaist — ziarul își încetează apariția din cauza greutăților materiale — se zice — de fapt însă din pricina violenței, cu care a înțeles Budapesta să rezolve chestia naționalităților.

Cealaltă față a activității politice a lui A. Roman — cea din parlament — se conturează la început

1) „Plânge mierla prin păduri.
Robu-i Român la Unguri" etc.
Dr. C. Pavel: „Alexandru Roman", Discurs, pag. 36.

cu linii hotărîte, aspre, parcă sculptate în bronz. Totuşi hărţuelile din dietă şi teroarea tiszaistă a frânt energia luptătorului, a dislocat liniile şi le-a rânduit în configuraţia expresivă a omului resemnat. Deşi în 1881 îi surprindem gestul de o îndrăzneală tinerească, de a participa la adunarea naţională din Sibiu şi a primi un loc de membru în comitetul partidului naţional ultraist şi autonomist, rolul său în parlament se reduce în perioada: 1881—1887, la o singură cuvântare, energică de sigur, dar parcă timbrată cu durerea ce încheie o viaţă de luptă.

Concepţia politică a lui A. Roman o desghiocăm din discursurile sale parlamentare.

In interpelarea din 25 Iunie 1865 Alexandru Roman declară în mijlocul unui vacarm că Uniunea Ardealului cu Ungaria, nu este „fapt împlinit"; ea a fost smulsă prin teroare, vânturându-se lozinca: „Uniunea sau moarte!" Din această alternativă Românii şi-au ales moartea, „mânjind" actul uniunii cu sângele a 40.000 de Români. Acesta este sentimentul public al Transilvaniei; în zadar vrea guvernul, prin urmare, să înlăture, în baza raportului comisarului regal, pe mitropolitul Alexandru Sterca Şuluţiu, care singur ar sta în calea politicei guvernului"[1]).

In şedinţa din 13 Decemvrie 1867, în discursul rostit cu prilejul discuţiei felului de repartizare între Ungaria şi Austria a datoriilor de stat, fixează următoarele idei şi fapte: 1) Ungaria este o ţară poliglotă. Totuşi naţionalităţile sunt considerate „duşmani ai patriei". 2) In consecinţă guvernul aplică politica forţei şi violenţei faţă de naţionalităţi, deşi puterea fizică fără cea morală e neputincioasă. 3) Existenţa naţională a naţionalităţilor se poate asigura mai ales prin autonomia judeţelor. 4) Presa românească din Ardeal este încătuşată prin „Verordnung"-uri. 5) Iubirea de neam la Români e considerată ca o crimă, iar la Unguri ca o virtute. Numai renegaţii sunt încărcaţi cu favoruri şi situaţii. 6) Românii au „sentimentul asupririi şi conştiinţa nedreptăţii", ceiace este un grav şi statornic motiv de nemulţumire. Chestia

1) V. Păcăţianu: „Cartea de aur", vol. IV, pag. 187—189.

naţionalităţilor trebuie rezolvită. 7. Incolo e convins de necesitatea unei sincere înţelegeri româno-maghiară. „Naţiunea maghiară şi română au misiune comună, providenţială pe locul unde se află“ [1]).

Formula din urmă era fraza stereotipă a politicei Ungurenilor, repetată mai târziu şi de urmaşii lui Al. Roman la deputăţia din Ceica: Iosif Goldiş şi Vasile Mangra.

La discuţia proiectului de lege pentru apărarea naţională, Al. Roman, în şedinţa din August 1868, fixează următoarele caracteristice ale proiectului vrăjmaş naţionalităţilor: 1) Pacea internă şi externă guvernul vrea s'o asigure prin armată mare şi nu prin mulţumirea cetăţenilor şi însufleţirea pentru patrie. 2) Unităţile de honvezi ce se creiază sunt jandarmerie deghizată contra naţionalităţilor. 3) Drepturile naţionalităţilor încă nu sunt asigurate. Aceste sunt nemulţumite şi atunci proiectul motivează, ridicol şi nediplomatic, necesitatea înfiinţării honvezimei prin apărarea ţării contra naţionalităţilor, în deosebi a Românilor agitaţi de guvernul din Bucureşti. „Dacă ţara — spunea răspicat Al. Roman — se identifică cu domnia nelimitată a naţiunei maghiare asupra celorlalte naţiuni din ţară, atunci există aici mulţi inamici interni: majoritatea populaţiunei“ [2]).

Problema naţionalităţilor se impusese parlamentului fără zăbavă.

Ungurii, exploatând conjuctura politică — care forţa Austria atacată din afară şi slăbită, la dualism — uitară repede proiectul de lege din Seghedin, în 1848 şi confecţionară alte proiecte, care reliefau mai bine supremaţia maghiară şi limitau mai strâns drepturile naţionalităţilor.

Românii, prin Sigismund Popovici, Vichentie Babeş şi dr. I. Hodoşiu, încă în 1866 întocmiseră un proect pentru rezolvirea chestiunei naţionalităţilor, caracterizat prin împărţirea Ungariei în şase naţiuni regnicolare: Maghiari, Români, Slovaci, Germani, Sârbi şi Ruteni, conduşi de „o universitate naţională“,

1) V. Păcăţianu: o. c. vol. IV, pag. 195—200.

2) V. Păcăţianu: o. c. vol. IV, pag. 386.

în frunte cu un „cap național" numit de împăratul. In acest proiect se asigură cea mai largă libertate limbii în învățământ, justiție și administrație. Cam în același spirit a fost redactat alt proiect din 1866, apoi proiectul lui V. Babeș—Hodoșiu—Miletici—Manoilovici. In 1868, delegații naționaliști: Anton Mocioni, Ștefan Branovatzky și Svetozar Miletici, membrii în subcomisiunea parlamentară, însărcinată cu redactarea proiectului de lege, opune majorității un proiect separat, în care se recunoaște limba maghiară ca limbă de stat, dar menține diviziunea și arondarea țării în șase regiuni regnicolare, în care majoritatea absolută ori relativă formează naționalitatea publică cu limba oficială proprie, tolerându-se și folosirea limbii minoritare locale. Proiectul majorității comisiunii, semnat de Kerkápolyi Károly și Horváth Lajos, decretează primatul limbii maghiare în toate ramurile de guvernare, în dietă, legi, în justiție, afară de prima instanță când în mod permisiv și nu categoric legea admite întrebuințarea limbii minorităților.

Alături de proiectul naționalităților și al majorității din comisiune, însuși Deák Francisc a mai depus un proiect, în general asemănător cu al comisiunii.

„Naționalitatea" este o realitate trăită de Români și lămurită în cumplite asupriri. Impilările de pe vremea lui Dragoș Vodă, „urgisita uniune a celor trei națiuni", Aprobatele și Compilatele — „aceste colecții de legi barbare" — au lămurit pentru Români esența naționalității. Iar expresiunea, „unitatea națională" a țării, din legile din 1848, prevestește la ce se pot aștepta naționalitățile. Dualismul pare a fi cea mai potrivită „unio duarum nationum contra plures". Forma de stat pentru Monarhie ar fi cea „federativă". Și „dacă dualismul nu e primul pas ce duce la federație, atunci de bună seamă e ultimul pas care duce la prăbușirea imperiului". El implică lupte interne.

Analizând proiectele de legi, despre proiectul lui Deák Fr. declară că „e o curată fantasmagorie politică, pentrucă titlul vorbește de egală îndreptățire națională, iar paragrafii nu fac altceva decât stabilesc domnia nelimitată a limbii maghiare, cu titlul de

limbă de stat. Mai mult. Decretează introducerea ei şi în afacerile bisericeşti, unde până acum nu era" [1]).

Chiar proiectul lui Al. Wlad este un regres faţă de cel din 1861.

Proiectul Mocioni—Branovatzky—Miletici, ar putea satisface justele dorinţe ale naţionalităţilor. Să se traseze linia demarcaţională „unde se termină sfera, puterea limbii mijlocitoare maghiare, pe care fiecare naţionalitate o acceptă bucuros şi unde începe cercul de activitate al limbilor naţionalităţilor". Nu se teme de pieirea naţiunii române. „Ea posedă puterea de vieaţă, particulară gintei la care aparţine şi pe fruntea ei poartă caracterul vitalităţii dovedite în cursul a 17 secole". Numai să nu i se pună piedici în desvoltarea sa. Guvernul să rezolve chestia naţională în aşa fel încât să nu fie siliţi alţii s'o facă după metoda lui Alexandru cel Mare.

Intr'o interpelare în chestia urbarială a Tofănenilor, Al. Roman face parlamentului un rechizitoriu de o rară violenţă şi un admirabil curaj, (22 Noemvrie 1869). „Am făcut constatarea că edificiul nostru constituţional pe dinafară e mânjit de-a grosul cu spoială, iar la grajdul lui Augias de dinlăuntru nu ne gândim să-l curăţim cu energie de cuprinsul infect, ci credem că, dacă propagăm cu glas tare principii mari ca „libertate", „egalitate cetăţenească", „libertate religioasă" şi altele, dacă strigăm tare şi prin aceasta aruncăm praf în ochii Europei, am făcut destul şi nu ne gândim că realitatea ne face de minciună la tot pasul şi fără cruţare„ [2]).

După două luni temerarul apărător al naţionalităţilor îşi începe osânda în închisoarea din Vaţ pentru acelaşi curaj dovedit în ziarul „Federaţiunea".

In luna Decemvrie 1869 şeful grupării de stânga extremă a opoziţiei, Irányi Dániel încearcă prin Al. Roman o înţelegere cu deputaţii naţionalişti. Aceştia, I. Hodoşiu, Alexandru Mocioni şi Svetozar Miletici, de acord cu delegaţia partidului democrat de sub şefia

1) V. Păcăţianu o. c. vol. IV, pag. 631,

2) V. Păcăţianu, o. c. vol. V, pag. 235.

lui Irányi au întocmit un nou proiect de lege pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor; dar partidul democrat maghiar l-a răspins.

Al. Roman a mai vorbit la 2 Aprilie 1872 la discuţia legii electorale, cerând votul universal. Incheie: „Eu aşa cred că „patria“ e compusă din toţi locuitorii ei; că statul îl formează toţi factorii săi şi atunci sarcinele egale pretind drepturi egale. „Dacă „statul“ sau „patria“ e altceva, atunci fac atentă Onorata Casă, că o astfel de procedură stârpeşte din sânul naţionalităţilor credinţa în viitor şi ce va fi oare când ele vor ajunge la convingerea că în patria aceasta, în statul acesta, ele pot fi asuprite dar fericite niciodată“?[1])

Era glasul luptătorului călit în temniţa dela Vaţ.

După discuţia legii electorale la 20 Iulie 1874, când Al. Roman din nou impută guvernului că dela 1867 încoace numai renegaţii ajung în slujbe mai înalte, la 1 Mai 1879 ţine un discurs amplu în chestiunea reformei şcolare cu următoarele idei principale: 1. Intre 1874—79 deputaţii naţionalişti au cam tăcut pentru a nu fi acuzaţi de lipsă de patriotism. Dar „calamităţile“ n'au încetat; ticăloşia a sporit. Nemulţumirile naţionalităţilor prin nesocotirea legii din 1868 s'au potenţat; ziarele maghiare asmuţă guvernul contra „puţinului“ ce-a dat naţionalităţilor această lege. 2. Deaceea arhiereii au fost forţaţi să se adreseze direct monarhului, protestând contra reformei şcolare. 3. Proiectul e mai draconic decât cele dinainte de 1848. El prevede întroducerea limbii maghiare în toate şcolile româneşti. E o cruzime „sadistică“ să întroducă limba maghiară în şcolile susţinute de confesiune fără ajutor de stat. 4. Adeziunea judeţelor şi municipiilor la proiect n'are valoare, fiindcă majoritatea membrilor din consilii, conform legilor în vigoare, e cea maghiară. 5. Nu e suficient să cunoşti o limbă pentru a iubi poporul care o vorbeşte. Pruşii nu-i au în drag pe Nemţi şi nici Polonii pe Ruşi, deşi la cunosc bine limba. Simpatiile se urzesc prin respectul reciproc, buna administraţie, interese comune, bunăstare şi o justiţie onestă. 6. In România libertatea

1) V. Păcăţianu, o. c. vol. V. pag. 731.

individuală și confesională este respectată cu sfințenie. In Ungaria cererile scrise românește sunt refuzate. Autonomia bisericească în România e mai largă decât în Ungaria. Pastorii reformați din România, originari din Săcuime, depind de superintendentul din Ungaria, deci de stat străin; fapt, care în Monarhie nu s'ar tolera.

Respinge proiectul din motivele: 7. Copiii pierd vremea înzadar cu învățarea limbii maghiare deoarece, întorcându-se la plug, o uită repede. Timpul pierdut s'ar fi putut folosi pentru achiziționarea altor cunoștințe trebuincioase. 8. Invățătorilor li se confiscă dreptul asigurat prin lege și diplomă, odată cu numirea — de a rămâne învățător pe vieață — deoarece după patru ani, dacă n'ar ști ungurește, ar fi scos din învățământ. 9. Autonomia bisericească este atacată, deși e garantată prin lege. Monarhia trebue să rămâne „Völkerstaat" și atunci n'are rost o lege care slăbește naționalitatea. 10. Ideea naționalității dărâmă imperii și noi, în această epocă, vrem un proiect de lege ce conține inspirațiuni bolnave. 11. Acțiunea provoacă reacțiune. Naționalitățile vor fi împinse în apele „camarilei" din Viena.

Incheie patetic: „Mă voiu ruga lui Dumnezeu să abată primejdia, ce plutește înaintea ochilor mei sufletești, dela patria mea și dela locuitorii ei".[1])

Tot în chestiune școlară a mai luat cuvântul la proiectul de lege pentru întroducerea limbii maghiare în școlile secundare (5 Martie 1883). Acest discurs a lui Al. Roman ne pare cel mai logic și persuasiv.

Ideile în jurul cărora se polarizează fraza sunt acestea:

1. Comisiunea parlamentară însărcinată cu redactarea proiectului a fost instituită cu excluderea deputaților români.

2. Certificatul de maturitate se face în două limbi: maghiară și latină, cu excluderea limbii românești.

3. Numărul de ore la limba maghiară este îndoitul orelor săptămânale dela limba română.

1) V. Păcățianu, o. c. vol. VI. pag. 756—774.

4. Limba majorităţii populaţiunii din imprejurimi trebue întrodusă obligator.

5. Maghiarizarea învăţământului duce la memorizarea mecanică a lecţiilor, fără a fi pricepute de elevi.

6. Profesorilor li se dau 10 ani pentru a-şi însuşi limba maghiară. In caz contrar vor fi excluşi din învăţământ.

7. Manualele se întocmesc cu scop pur negustoresc şi sunt scrise cu tendinţa de a ponegri naţionalităţile.

8. Nu se respectă autonomia bisericilor.

9. Nu se specifică raportul dintre biserica romano-catolică, greco-catolică şi stat în privinţa controlului suprem asupra şcolilor catolice confesionale.

10. Liceul din Beiuş este pus la discreţia Ministerului.

11. Dreptul de „veto" al comisarului va fi „un izvor nesecat de necontenite frecări".

12. Dacă confesiunile renunţă la autonomia lor, s'ar inaugura o epocă de silnică maghiarizare a şcoalelor.

13. Asigurările guvernului şi ale unor deputaţi — că nimeni nu are intenţiunea de a maghiariza naţionalităţile — nu sunt suficiente, fiindcă istoria Ungariei arată cu prisosinţă persecuţiunile ce le-au îndurat Românii pentru lege şi limbă.

14. Bruma de drepturi ce s'au dat naţionalităţilor, n'au fost respectate.

15. Maghiarizarea este susţinută de presa şovinistă, redactată de renegaţi şi venetici. Aceasta terorizează pe bieţii funcţionarii români, care îndrăsnesc să se înscrie în asociaţiile româneşti ori citesc gazete româneşti. In consecinţă, asigurărilor: „nu vă temeţi nu ne atingem de limba şi naţionalitatea română", se poate răspunde: „vestigia terrent".

Polemizând cu oratorii maghiari care atacau cu fier şi foc naţionalităţile, Al. Roman spune că „acest medicament eroic ar trebui aplicat şi la degeneratele supuraţiuni ale şovinismului maghiar". Dealtfel s'ar putea ca şi Românii să se folosească odată de fier şi foc. Subliniază înc'odată necesitatea înţelegerii româno-

maghiare, a acestor două popoare aşezate între Rusia şi Germania.

Incheie cu fraze de politeţă la adresa Ungariei pentru a retuşa efectul discursului său[1]).

Această cuvântare de-o factură energică a fost ultimul discurs, nu numai al lui Al. Roman, dar al Bihorului întreg.

Al. Roman, căruia i se discutase compatibilitatea de profesor universitar şi deputat, n'a mai rostit nicio-cuvântare până în 1897 şi n'a a mai candidat în fieful său, la Ceica.

In 1893, cu prilejul împlinirii a 30 de ani dela înfiinţarea catedrei de limba română, tinerimea şi obştea românească l-au învăluit cu o sinceră şi caldă dragoste pe luptătorul de odinioară. Un potop de scrieri şi telegrame de felicitare au sburat spre Budapesta, adresate lui Alexandru Roman, slujitorul cu credinţă care a evocat şi cădelniţat cu convingere trecutul nostru la o catedră minoritară streină. Dragostea şi închinarea neamului, cuprinse în scrisori şi telegrame au fost depozitate de Ilie Dinurseni [2]) în broşura: „Alexandru Roman. Material pentru biografia şi activitatea lui. Sibiu 1897" [3]). Iar d-l On. Ghibu, în „Românul" din 1913, când s'a împlinit un jumătate de veac dela înfiinţarea catedrei, cu o măeastră peană a evocat zilele frumoase de lupte naţionale, din care a desprins dârza siluetă a lui Alexandru Roman.

Retragerea sa de pe arena luptelor politice a fost determinată în bună măsură de mâna de fier a lui Coloman Tisza care n'a admis partizanilor săi români — între cari fusese şi Al. Roman — să aibă libertatea discuţiunii în chestiuni naţionale. Dictatorul Ungariei (1875—90), care a frânt cerbicia opoziţiei maghiare, a pretins deputaţilor liberali să cânte unison în toate problemele discutate în parlament. In aceste împrejurări deputatul de Ceica — cum făcuse şi Partenie Cosma la Beiuş în 1881 — a cedat locul unor figurine fără relief şi fără conţinut intelectual şi afectiv, de-o

1) V. Păcăţianu, o. c. vol. VI. pag. 99—115.
2) Pseudonimul I. P. S. S. Patriarhul Miron Cristea, după declaraţia d-lui On. Ghibu.
3) O. Ghibu, o. c. pag. 61.

tinctură națională. Véghsö Gellert, funcționarul județean și ofițer în armata maghiară în 1848, succesorul lui Partenie Cosma la Beiuș (1881—1896), și Rezey Silviu, succesorul lui Al. Roman la Ceica (1887—1896), au fost sateliții fără voință ai contelui bihorean.

Bihorul a intrat în perioada atoniei politice (1881—1905).

Aloiz Wlad

Spada arcuită ce se lămurește pe fondul roș al blazonului familiei Wlaad, Wlad, Vlaad, sau Vlad, a fost mânuită cu iscusință de cei patru strămoși, doi pretorieni, un consul și un căpitan, cari l-au însoțit în secolul al XIV-lea pe Bogdan în descălecarea sa din Maramureș în Moldova.

Segmentele de linii, articulate în imaginea unui pisc bolovănos din care răsar câteva fire de brazi, și intrarea boltită în ocnă desenate pe jumătatea albastră a blazonului, mărturisesc că această familie originară din Săliște (Maramureș) era și străvechea proprietară a ocnei Șugatag din Maramureș.

Iar una din cele trei stele aurii stropite pe fondul albastru deasupra piscului arvunea, poate, personalitatea lui Aloiz Wlad care în 1848—1869 în parlamentul maghiar, în loc de sabie, a luptat cu un bogat și variat panopliu retoric, împotriva potopului de sonorități în care voiau Ungurii să îngroape aspirațiunile de mai bine ale Românilor.

Obârșia familiei Wlad se pierde în nebuloasa secolului al XIII-lea. In marea și istorica migrațiune a Maramureșenilor de sub șefia lui Bogdan, hrisoavele amintesc de patru Vlădești [1]).

Trunchiul rămas în Săliște a odrăslit și ramificat o serie de descendeți cari s'au risipit în Ardeal și Ungaria.

Așa bunăoară Constantin, străbunicul lui Wlad, a trăit în Beud (Bödös) apoi în Țentea. Simion, fiul lui Constantin și bunicul lui Vlad, rămâne în Țentea, Se căsătorește cu Maria Todoruț și cade în luptele din 1849 [2]).

1) Al. Wlad: „Originea familiei Vlad", Lugoj 1865.

2) Nagy Iván: „Magyarország nemes családai etc." Pest 1865. Ráth Mór, v XIV.

Dănilă, fiul lui Simion şi tatăl lui Aloiz urmează liceul în Bistriţa. Absolvă teologia şi filosofia în Blaj. In 1800 funcţionează ca învăţător în Vaşad (jud. Bihor) locul de origină al mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa. In 1821 se stabileşte definitiv în Abrămuţ ca preot greco-catolic „cu multă cultură, cunoscând multe limbi şi cu rodnică activitate“. Moare la 18 Iulie 1844.

Aloiz Wlad, fiul cel mai mic a lui Dănilă şi Eva Orean, e născut în Abrămuţ jud. Bihor la 24 Februarie 1822. După absolvirea liceului şi dreptului în Oradea, avea de gând să urmeze şi teologia la Seminarul catolic din Budapesta. Nu s'a putut însă, îm-

păca cu regulamentul sever al institutului; a părăsit teologia şi s'a consacrat definitiv profesiunii juridice şi carierii politice.

In anii 1845—48 e numit jurisconsult de domenii în Guilvăs (Gülvész, jud. Torontal, 1845) practică avocatura în Timişoara (1847), apoi se stabileşte la Lugoj (1848).

In revoluţia din 1848 talentul său oratoric îl aşează alături de Eftimie Murgu, în fruntea mişcărilor române din Banat. In marea adunare a Bănăţenilor, ţinută la 26 Iunie în Lugoj, sub prezidenţia lui Eftimie Murgu, eliberat din închisoare, Aloiz Wlad împlineşte funcţiunea de secretar.

In calitate de deputat, ales la 24 Iulie 1848 în Zorlenţul mare cu program liberal (kossuthist) şi ca secretar al adunării din Lugoj, Aloiz Wlad semnează alături de Eftimie Murgu memoriul dela 1 Iulie 1848, în care Bănăţenii cer: 1. Aprobarea alegerii lui Ef. Murgu căpitan al Banatului. 2. Dim. Stoichescu alias Popovici, protopop de Lipova, să fie numit vicar general mitropolitan în Timişoara, emancipându-se în chipul acesta biserica ortodoxă-română din Banat de sub tutela mitropoliei de Carloviţ care face proselitism panslav, „întărîtă şi invită pe Români, căutând a face din poporul român inimic al Ungariei“ [1]).

Ca deputat kossuthist se refugiază cu parlamentul maghiar la Debreţin, Seghedin şi Arad. După revoluţie e arestat în Lugoj. Impăratul Francisc Iosif însă, îl graţiază la 20 Iulie 1850.

In 1855 e silit să dea un nou examen de avocat din codul civil, penal şi cambial austriac.

In 1861, Zorlenţul mare îl trimite iarăşi în parlamentul din Budapesta. Discursurile vibrante, de o masivă consistenţă logică şi o irezistibilă putere de persuasiune, rostite în favoarea tezei naţionalităţilor, îi împletesc un neperitor nimb şi provoacă în cercurile românilor spontane manifestări de admiraţie. Reuniunea Femeilor Române din Ardeal îi oferă o splendidă coroană pentru zelul arătat faţă de cauza românească [2]).

1) T. V. Păcăţian: „Cartea de aur“, vol. I, pag. 351.

2) Nagy Iván: o. c., pag. 248.

Iar la 5 Noemvrie 1861, a doua zi după adunarea de constituire a Asociațiunii Astra, tinerimea din Sibiu, organizează o feerică retragere cu torțe în cinstea lui Aloiz Wlad, apărătorul Românilor în dieta ungară.

Atitudinea de apărător al neamului nostru l-a învrednicit în această perioadă de ascensiune și apogeu politic, de atributul „anteluptător" acordat semnificativ și legendar celor 11 tovarăși ai lui Vich-Babeș.

După disolvarea parlamentului, încă în 1861, e numit prim consilier la tribunalul din Caraș și președinte al secției penale.

In 1865, Zorlențul îl trimite iarăși ca deputat în dieta ce avea să înfăptuiască compromisul austro-maghiar și să rezolve problema naționalităților.

In 1867, este ales subprefect (vicecomite) al Carașului și președinte al tribunalului județean.

In 1869 Zorlențul îi încredințează din nou reprezentanța în parlamentul maghiar.

Numirea de consilier la Curtea de Apel din Budapesta (1869), îl determină să demisioneze din parlament și diregătoriile județene ce le avusese în Caraș.

Retras de pe arena luptelor politice își deapănă viața în liniște ca magistrat superior.

Examinând profilul cultural și politic al lui Aloiz Wlad, constatăm, ca la Emanuil Gojdu, o serie de mlădieri determinate de faptul variabil al mediului. Școlile din Oradea, profesorii prin autoritatea lor persuasivă, permanenta înrâurire a societății maghiare, au turnat zestrea originară de un neaoș românism în nefirescul tipar al unei culturi străine. Această influență deformatoare a fost corectată parțial de mediul românesc al Seminarului greco-catolic din Oradea în care Aloiz Wlad a poposit câtăva vreme.

In primii ani de activitate literară și politică, zărim într'adevăr, pe fondul originar românesc, câteva incrustări străine cari pot produce o falsă perspectivă în aprecierea lui Aloiz Wlad.

Așa b. o. faptul că îl găsim în tabăra kossuthiștilor în 1848 | 49 alături de Bihorenii: I. Gozman, I. Dragoș, apoi Sigismund Pop și Alexandru Buda, ne îmbie optica ilusionistă de a-l crede pe acest antelup-

tător integrat cu desăvârşire în crugul politicei kossuthiste.

Colaborarea lui în anii 1848—1863 la ziarele maghiare: „Jelenkor" („Prezentul"), „Kossuth Hirlapja" (Gazeta lui Kossuth), „Martius 15-ke" (15 Martie) şi „Figyelmező" (Observatorul), apoi articolele publicate în „Pesti Napló" destăinuiesc un polei înşelător de cultură maghiară care i-ar fi procurat armătura stilistică şi retorică.

Articolele lui însă, publicate în periodicele maghiare, încă înainte de 1848, desluşesc o pronunţată divergenţă între părerile lui şi ale partidului liberal maghiar. Intr'un articol [1]), polemizând cu Szemere Bertalan, Aloiz Wlad, arată ineficacitatea metodelor violente de maghiarizare, decretate de dietele din 1842, 1843—44, când deputaţii maghiari erau stăpâniţi de mania maghiarizării naţionalităţilor. Armată maghiară în comune româneşti, învăţători români cari ştiu bine ungureşte, preoţi români gata de a răspândi limba maghiară: sunt măsuri pripite cari nu vor promova cu nici un pas desnaţionalizarea şi absorbirea popoarelor nemaghiare de către Unguri. In trecut Ungurii au asimilat elemente naţionaliste prin acordarea celor mai largi libertăţi constituţionale şi economice pe seama naţionalităţilor. Aceste libertăţi au îngăduit Ungurilor să se mândrească cu un Báthory german, Rákóczi slovac, Zrinyi croat, Frangepan italian şi Huniade român.

In anul 1848, Aloiz Wlad ca deputat liberal, protestează, într'un vacarm şi tumult necunoscut încă de dieta maghiară, contra brutalei ameninţări a ministrului Csányi Ladislau. Acesta a pus în vedere bătaia cu bâta pentru Românii cari nu se vor coborî la vetrele lor de pe munţii sălbateci" şi nu vor pleca „din taberele lor de unde îi va ridica mai curând sau mai târziu puterea neînvinsă a Ungariei unite" [2]).

Din proclamaţia lui Csanyi Ladislau şi din discuţia problemei naţionalităţilor, Aloiz Wlad a avut

1) „Társalkodó" nr. 102 din 1843. Al. Wlad; „A román nép és ügye" Lugoson, 1863, pag. 3

2) T. V. Păcăţianu, o. c. vol. I, pag. 550.

prilejul să cunoască esenţa politicei maghiare, mascată de seducătoare sonorităţi. Nu i-a fost greu să spulbere florile retorice ale oratorilor maghiari, să analizeze perioadele, să disece logic şi gramatical frazele, să exploreze isvorul central ideologic, pentru a prinde realitatea unei neîmpăcate vrăjmăşii faţă de naţionalităţi.

Evenimentele însă, cari au împins la capitularea lui Görgey în faţa oştirilor ruseşti, au smuls lui Kossuth aprobarea în general a proiectului de pacificare a Românilor, redactat de N. Bălcescu şi C. Boliac 14 Iulie 1849), iar guvernul a fost silit să voteze în Seghedin, la 21 Iulie 1849, legea naţionalităţilor. Aceste două acte asigurau limbii române o largă întrebuinţare în administraţie, şcoli, justiţie şi armată, iar pentru biserica ortodoxă prevedea o desăvârşită autonomie (art. 9—12). Ele însă n'au fost aplicate niciodată. S'au desfiinţat odată cu înăbuşirea revoluţiei maghiare.

Lămurit de experienţele culese în dieta maghiară şi din volbura revoluţiei, atitudinea viitoare a lui Aloiz Wlad arată o tranziţie spre un naţionalism intransigent. Conturul iniţial se mlădiază şi se schiţează lent în personalitatea temerarului luptător din 1861—1869.

In anii de tranziţie 1848—61 colaboratorul la „Sürgöny" (Telegraful) „Gazeta Transilvaniei" şi „Concordia", se scutură de lustrul influenţei maghiare. Fondul românesc, purificat în Banatul lui Ef. Murgu, apare complet lămurit.

In perioada 1861—69 în Aloiz Wlad răsună limpede postumul ecou al străbunilor săi pretorieni, căpitani şi consuli, cari au luat protivnică atitudine faţă de tendinţele de desnaţionalizare ale regilor maghiari şi au părăsit Maramureşul.

Din articolele publicate în ziarul „Wanderer" (6 Iunie 1850) şi „Sürgöny" (nr. 25—26 din 1862) şi din discursurile sale parlamentare se poate desface cu uşurinţă concepţia lui Aloiz Wlad despre problema naţionalităţilor şi refonta imperiului austriac.

Aloiz Wlad n'a fost dacoromân patent. Articolele politice şi discursurile sale parlamentare zămislesc în

cititor convingerea că acest luptător, credincios directivelor politice ale Românilor ungureni, nu se gândia la fericirea neamului său într'o ţară a tuturor Românilor, ci fascinat de legalism şi constituţionalism, dorea propăşirea poporului său în cuprinsul coroanei sf. Ştefan. La început, înainte şi după 1848, el apar-ţinea — cum scrie însuşi în ziarul „Sürgöny [1]) — acelei tabere a Românilor cari năzuia să satisfacă necesităţile culturale şi economice ale neamului său în cadrele constituţiei maghiare şi cu metode legale, înfruntând porecla de „maghiaron" ce li se atribuise de autonomiştii ardeleni.

Aloiz Wlad însă n'a fost nici dualist, căci aceasta însemna recunoaşterea hegemoniei maghiare asupra naţionalităţilor din Ungaria.

El protestează şi împotriva centralismului austriac.

Aloiz Wlad a fost federalist. El preconiza creiarea a trei state federale pe teritoriul imperiului habsburgic: 1) Coroana sf. Ştefan, 2) Coroana sf. Venceslav (Galiţia şi celelalte provincii nordice slave), 3) Coroana sf. Leopold (celelalte provincii ale imperiului). „In aceste 3 grupări principale regionale singuratecele ţări trebuie să-şi păstreze independenţa lor, deoarece oricât de mic ar fi un popor, e fălos de independenţa şi trecutul său [2]).

Românii să se bucure de o autonomie în aceeaşi măsură ca şi Croaţia. O astfel de unire va fi pentru ambele ţări (Transilvania şi Ungaria) isvor de binecuvântare şi va fi trainică. Dacă unirea se face după modelul Irlandei, Transilvania va pricinui Ungariei o serie de complicaţiuni interne. Cere convocarea unei noui diete în Ardeal, care să rezolve în amănunte chestiunea unirei acceptată de el în principiu [3]).

In privinţa rezolvării chestiei naţionalităţilor, Aloiz Wlad stăruia pe poziţia de a reveni la legea votată în Seghedin în 1849. Deoarece Ungurii, menajaţi de Viena ameninţată de Prusia şi Italia, luaseră o poziţie intrasigentă naţionalistă în această materie, Aloiz

1) Wlad Al.: „A román nép ügye" pag. 51.
2) T. V. Păcăţianu: o. c. vol. IV, pag. 93.
3) T. V. Păcăţianu: o. c. vol. IV, pag. 831.

Wlad cu Sigismund Popoviciu au prezentat parlamentului un proiect de lege (9 August 1861) cu următoarele caracteristice:

1. Naționalitățile să fie recunoscute ca egal îndreptățite cu Ungurii. „Totalitatea naționalităților formează națiunea politică a Ungariei".

2. In comune, orașe, districte, județe, limba oficială va fi cea vorbită de majoritatea absolută a populației.

3. Arondarea cercurilor și districtelor să se facă după naționalități.

4. Funcționarii și reprezentanții comunelor și districtelor vor fi numiți proporțional cu numărul naționalităților.

5. Corespondența între autorități se face în limba oficială a comunei și districtelor.

6. Corespondența de jos în sus și de sus în jos se face în două limbi, pe două coloane: limba maghiară și limba regională nemaghiară.

7. Limba oficială în parlament este cea maghiară. In consfătuiri însă, se poate întrebuința și limba maternă a deputaților.

8. Guvernul să aibă secții pentru școlile naționalităților.

9. Fiecare naționalitate are dreptul de a-și înființa școli și a beneficia de subvenții dela Stat.

10. Pe lângă istoria patriei se va preda istoria naționalității respective ca studiu obligator.

11. La universități se vor creia catedre de limba și literatura fiecărei naționalități.

12. Se garantează libertatea reuniunilor și asociațiilor.

13. Se garantează libertatea întrebuințării colorilor naționale și a costumului, specific pentru fiecare naționalitate.

14. „Rămâne neatinsă integritatea țării".

15. Legea naționalităților nu se poate schimba [1].

Proiectul a fost respins. A rămas doar ca document al felului cum a înțeles Aloiz Wlad să rezolve chestiunea naționalităților din Ungaria.

1) T. Păcățian: o. c. vol. II, pag. 496—500.

In articolele şi discursurile sale Aloiz Wlad a familiarizat refractara opinie publică maghiară cu istoria şi cultura poporului român. Argumentele sale istorice, ironia dozată şi înserată cu chibzuinţă, patosul retoric, au strecurat pe nesimţite în ascultători şi cetitori alte vederi decât cele solemn omologate de universităţile maghiare şi oficial difuzate în opinia publică.

Luptătorul din 1861—69 la o vârstă de abia 47 de ani se retrage parcă sleit de energie, cu iluzii spulberate şi idealuri stinse, în netulburata viaţă de funcţionar de Stat.

Emanuil Gojdu rămâne în memoria urmaşilor cu augustul gest al marelui fondator român. Aloiz Wlad, în desfăşurarea energiei pentru drepturile poporului român, trasează după culmea unei admirabile activităţi naţionaliste o linie orizontal coborîtă de resemnare şi istovire. El împreună cu Alexandru Roman fac tranziţia spre perioada atonei politice, calmă şi inertă în aparenţă, dar colcăitoare în adâncimi unde se zămisleşte perioada resurecţiei generale a naţionalismului intrasigent.

Lui Aloiz Wlad i-se poate aplica ceeace a scris el despre episcopul Vasile Erdely din Oradea: „I-a slăbit elanul, văzând zădărnicia luptei“ 1).

Partenie Cosma 1837-1923

Figura maiorescianä a lui Partenie Cosma incapsula o dinamică energie, cu patru ipostaze — ca patru flăcări împletite într'un sâmbure de lumină — care a îndrumat 50 de ani năzuinţele Românilor din Ardeal, obidit de vremuri şi oameni.

Patru însuşiri cardinale — patru pietre unghiulare — stăteau la temelia minunatei sale arhitecturi sufleteşti. O logică consistentă, o dialectică de jurist de o clasică factură, cu sclipiri oţel, se îmbina cu intuiţia limpede a realităţilor economice şi amândouă erau însufleţite, dinamizate şi colorate de o viaţă afectivă, bipolară: naţionalistă şi religioasă.

Luptător naţionalist, polemist cu un variat panopliu intelectual şi retoric, sfetnic luminat în chestiu-

1) Wlad Al.: „A román nép és ügye“ pag. 2.

nea de organizare a bisericii ortodoxe, economist constructiv şi iscusit întemeietor de instituţii financiare, un permanent protector al Asociaţiunii „Astra", P. Cosma şi-a imprimat personalitatea în toate manifestările vieţii noastre: naţionaliste, culturale, bisericeşti şi economice din Ardeal. Cele mai multe instituţiuni

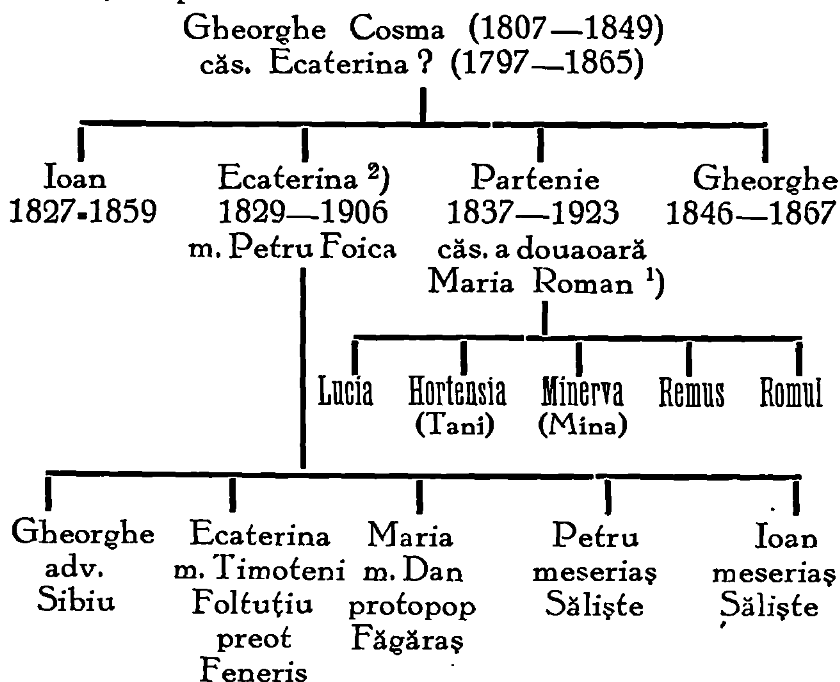
întemeiate în acele vremi: Statutul organic, partidul naţional român, Banca „Albina", Asociaţia „Astra", ş. a. i-au conservat încrustată efigia.

Şi iarăşi vieaţa acestei figuri a lăsat după ea o linie, o dâră deosebită de a celorlalţi luptători răsăriţi din solul Bihariei. Em. Gojdu, Al. Wlad, Alex. Roman — să vorbim de cei mari — au însemnat prin

viața lor un drum care, isvorît din satele românești, după câteva bucle evoluate prin școlile și orașele din Bihor, s'au pierdut în zările Pustei ori a. Budapestei. Traectoria vieții lui P. Cosma, însă, după luptele încăpățânate din parlamentul maghiar a șerpuit peste Munții Apuseni — despărțitori de ape și curente politice — la Sibiul congreselor naționale și al lui Andrei Șaguna, iar în perioada apocalipticei învolburări, ea s'a arcuit îndrăsneață și măreață peste prăpastia anilor 1914—1918, coborîndu-se în București, în inima României întregite, unde îl trimisese în Senat cercul electoral Beiuș în anul 1920.

Viața lui P Cosma s'a întins între două lumi — deosebite cu desăvârșire și despărțite de anul 1918 — ca un filon de aur care a rezistat cataclismelor și surpărilor sociale și politice din 1914—1918.

Arborele genealogic al familiei, după informațiile protopopului P. E. Papp, din Beiuș, în baza matricolelor, se prezintă astfel:

1) Din prima căsătorie a lui Partenie Cosma cu Irina Stupa, s'au născut doi copii: Eugenia, moartă la 6 luni și Gheorghe mort la 4 ani.

2) Moare în Făgăraș. In 1936 rămășițele sunt transportate la Beiuș.

Partenie s'a născut în Beiuş, la 31 Ianuarie st.v. 1837, din părinţii George şi Ecaterina. A fost botezat şi miruit la 7 Februarie st. v. 1837, de către preotul Pavel Pap. Naşă i-a fost Ecaterina Vaş din Beiuş [1]).

După examenul de maturitate trecut în Iunie 1855, la liceul român unit din Beiuş, s'a înscris la Teologia din Arad. După câteva semestre, neputându-se acomoda cu mediul seminarial, părăseşte Aradul şi se înscrie la Facultatea de Drept din Budapesta (1857). Ca student P. Cosma este angajat în cancelaria lui Em. Gojdu, unde i-se oferă prilejul să cunoască toate personalităţile marcante ale luptelor noastre politice. Dealtăparte cucernicia şi profundul sentiment religios ce sălăşluia în casa lui Em. Gojdu, unde nimeni nu se aşeza la masă fără să-şi fi făcut semnul crucii, l-au întărit în credinţa strămoşească, dovedindu-se a fi mai târziu un zelos sfetnic al mitropoliei din Sibiu, al congreselor naţionale bisericeşti şi al sinoadelor eparhiale. Mediul naţional şi creştinesc din casa lui Em. Gojdu au înrâurit fără îndoială zestrea afectivă a lui P. Cosma.

Ca student P. Cosma făcea şi pe cântăreţul în strană, în biserica greacă dela Budapesta.

Era firesc ca în casa lui Em. Gojdu unde se urzeau atâtea planuri politice, P. Cosma să prindă un viu interes pentru frământările Românilor şi să fie în curent cu stratagemele luptătorilor. Pentru informaţiile sale precise, în curând fu invitat să colaboreze la mai multe ziare româneşti.

In anul 1861, „Telegraful Român" din Sibiu publică regulat notele şi informaţiile lui P. Cosma trimise din „galeria dietei".

---

1) In matricola botezaţilor dela Parochia ort. română din Beiuş, găsim însemnată:

„1837 în luna lui Februarie, ziua 7, nr, 190. Sau născutu pruncului parte bărbătesc în luna Ianuarie ziua 31 anului mei susu pusu. Tatălu pruncului Cosma Georgie şi Muma Ecaterina locuitori în Beiuşiu, sau botezatu şi sau unsu cu sfantulu miru prin mine preotulu Pavel Pap Parochialnicu al Bisericei sfânt. Arh. Michail şi Gavrilu care se află în Beiuş luna şi ziua cea ce sau pusu suptu Anulu şi sau datu în sfântul Botezu Pruncului Numele Partenie. Naşu lui au fost Vas Ecaterina Lăcuit în Beiuşiu".

(Copiat de protopopul Petru E. Papp din Beiuş).

Vezi: „Enciclopedia română", vol. II, p. 21.

In acelaşi an împreună cu Alex. Roman, bihorean, întră în redacţia „Concordiei" întemeiată de Sig. Papp. In curând însă, părăseşte redacţia pentru atitudinea şovăitoare a lui Sig. Papp care oscila între intransigenţa luptătorilor români şi politica guvernelor maghiare.

In 1861 absolvă Facultatea de Drept.

In 1862 trece examenul de advocat şi-şi deschide biroul în comuna sa natală, în Beiuş.

In 1863, episcopul unit Papp-Szilágyi, îl numeşte advocatul domeniilor episcopeşti.

In anul 1872, Beiuşul îl alege deputat în parlamentul maghiar.

Cu acest an începe admirabila luptă a lui P. Cosma, pentru drepturile Românilor. Discursurile sale parlamentare, fulminante, logic închiegate, energice, se îmbie insistent să fie adunate într'o broşură ca documente a felului cum a înţeles această figură bihoreană să-şi slujească neamul.

P. Cosma împreună cu Bihorenii: Alex. Roman şi Arh. Miron Romanul participă la adunarea naţională dela Arad din 9 Mai 1872, însuşindu-şi rezoluţiile ei ca îndreptare în luptele parlamentare. Adunarea prezidată de I. Popovici Desseanu hotăreşte: 1. Partida naţională română constituită pentru părţile ungurene în Timişoara la 7 Febr. 1869 s. n. se va menţine mai departe ca „partida politică naţională de sine stătătoare". 2. „Chestia naţională să se deslege între marginile integrităţii politice teritoriale ale ţării" şi pe baza proectului de lege al clubului naţional din 1868 (Mocioni, Miletici, Branovatzky). 3. Se accentuează identitatea de interese cu Românii din Transilvania. Dacă acestia ar renunţa la pasivitate, în cercurile electorale cu masă compactă românească, să aleagă numai deputaţi români[1]).

In adunările din Timişoara şi Arad, Românii ungureni s'au declarat activi şi independenţi, fixându-şi programul de luptă în cadrele integrităţii Ungariei, recunoscând Uniunea Ardealului cu aceasta. Astfel Românii din Ungaria şi Transilvania s'au împărţit în două tabere: Partidul naţional român din Transilvania

1) T. V. Păcăţianu: Cartea de Aur. vol. VI. p. 6.

constituit la 7 Martie 1869 st. v. în Miercurea după propunerea lui Visarion Roman şi sub preşidenţia lui Ilie Măcelaru, a stăruit pe poziţia pasivităţii şi a autonomiei Ardealului, reprezentând dreapta autonomistă, iar „Partidul naţional Român de sine stătător" din Ungaria şi Banat constituit la 7 Febr. 1869 st. v. în Timişoara sub preşidenţia lui Anton Mocioni, a acceptat activitatea şi recunoaşterea integrităţii Ungariei.

Lui P. Coma îi revine mai târziu, în 1881, meritul organizării unui singur partid naţional care să comande luptele de dincolo şi dincoace de Munţii Apuseni.

In luptele parlamentare din 1872—1881, P. Cosma s'a orientat după directivele trasate de Adunarea dela Timişoara.

Spicuim câteva idei şi afirmaţiuni caracteristice pentru temeritatea şi dialectica lui P. Cosma:

La 11 Oct. 1872, în discuţia la adresă, P. Cosma pretinde ca în adresă să se freacă şi chestiunea naţionalităţilor, deoarece popoarele ţării nu sunt mulţumite cu soluţiile şi aplicarea legii din 1868. „Să se asigure prin lege, pe baza perfectei egalităţi, drepturile inalienabile ale tuturor naţionalităţilor pe lângă susţinerea integrităţii politice a statului precum şi a guvernării şi administraţiunii practice". Să se corecteze prin legi speciale situaţia din Ardeal.

Legea naţionalităţilor nu satisface dorinţele Românilor, deoarece ceeace-i dă un paragraf din lege, paragraful următor îl ia. Legea e permisivă şi acordă judecătorului şi organelor administrative drepturi discreţionare în ce priveşte folosirea limbii române. Aşa se face că judecătorii resping fără temei petiţiile româneşti. Chestiunea naţională trebuie tratată serios, altfel s'ar provoca mari prejudiţii. Politica şovinistă şi presa maghiară duc o sistematică campanie contra naţionalităţilor; deputaţii români ameninţaţi şi terorizaţi sunt nevoiţi să se izoleze. Românii din Ardeal sunt nemulţumiţi că n'au deputaţii lor, cu toată declaraţia bihoreanului I. Gozman: „Dacă Românii din Transilvania nu sunt aici, nu-i nici un rău; suntem noi (Ungurenii) destui".

Chestiunea Transilvaniei trebuie rezolvită încă în sesiunea 1872, pentru a apropia cele două „elemente avizate unul la altul" şi aşezate în „braţele de fer" a două naţiuni puternice: Rusia şi Germania[1]).

Intr'un lung lanţ de discursuri, alocuţiuni şi amendamente, P. Cosma se străduește să apere cât mai bine interesele neamului.

In şedinţa dela 3 Martie 1873, interpelează în chestia subvenţiei de 4000 coroane pe seama liceului ort. român din Braşov.

In ziua următoare (4 Martie 1873), arată ilegalităţile tablei regeşti din Mureş Odorhei, care „doi ani de-a rândul procedează contrar legii" [2]).

La 5 Martie 1873, luând cuvântul la bugetul Minist. de Justiţie, critică procedura civilă şi penală [3]).

La 19 Martie 1873, într'un discurs, analizează şi respinge proectul de lege asupra timbrelor, deoarece apasă poporul sărac şi sporirea timbrelor e „nedreaptă". Printr'o elementară aritmetică, arată ce cheltueli enorme are justiţiabilul într'un proces cât de mic. La discuţiile pe articole are un amendament judicios aproape la fiecare articol [4]).

In şedinţa dela 11 Iunie 1873, intervenind în discuţia asupra „provincializării confiniului militar". P. Cosma combate proiectul „fiindcă onoratul guvern nu l-a compus cu destulă grijă şi sârguinţă". Propune ca în confiniul militar din Banat să se aleagă numărul de deputaţi prevăzut de lege [5]) ceeace ar fi sporit numărul deputaţilor români.

La 6 Decemvrie 1873, în legătură cu petiţia Zărandului, propune—susţinut şi de George Pop de Băseşti, deputat Kossuthist pe acele vremuri—ca ministerul de Interne să menţină folosirea legală a limbilor naţionalităţilor nemaghiare.

In şedinţa dela 18 Decemvrie 1873, interpelează Ministerul de Justiţie „de ce nu s'au promulgat şi

---

1) T. V. Păcăţianu; o. c. pag. 121—128.
2) Idem p. 191.
3) Idem p. 195.
4) Idem p. 201.
5) Ibidem p. 228.

în româneşte legile din 1872—3? S'au luat măsuri ca ele să fie traduse în româneşte? Cum îşi scuză neglijenţa Minist. de Justiţie"? [1])

La 26 Ianuarie 1874, îl apără pe V. Babeş, a cărui extrădare s'a cerut pentru articolul: „Către Românii dela graniţa militară" apărut în ziarul „Albina" nr. 64 din 1873, redactat de V. Babeş [2]).

In şedinţa dela 12 Iulie 1874, criticând proectul de lege electorală, constată că censul în Transilvania este de 4 ori mai mare de cât în Ungaria. Pentruca cineva să fie alegător în Transilvania, i se cer 36 de jugăre de pământ, iar în Ungaria numai 8 jugăre. E absurd, e anormal să menţii în Transilvania o lege specială, care face cu neputinţă ca foştii iobagi din Ardeal să devină alegători. Legea e îndreptată contra cetăţenilor cu „buze streine" şi reprezintă interesele naţionalităţii maghiare, deşi aceasta este numai un fragment din naţiunea publică a Ungariei, compusă din toate naţionalităţile. Protestează contra atributului de „strein" ce se dă Românilor. „Neg că d-l ministru ori altul, în patria aceasta, şi-ar putea duce mai departe arborele genealogic decât şi-l poate duce şi cel din urmă opincar român". Cere ca legea electorală din Ungaria să se extindă şi în Transilvania [3]).

In discursul său dela 3 Decemvrie 1875, la bugetul Minist. Instr., P. Cosma cere pentru liceul ortodox român din Braşov, subvenţia de 5000 cor. cum se dăduse înainte. Mai târziu guvernul, încălcând autonomia bisericii ortodoxe, în schimbul acestei subvenţii, pretindea să numească el însuşi un număr de profesori la liceu în proporţie cu subvenţia. Această condiţiune n'a acceptat-o Mitropolia, iar guvernul a interpretat gestul drept refuz al ajutorului. Biserica nu putea să consimtă la „zdruncinarea" drepturilor de autonomie. In urma atitudinii guvernului maghiar, liceul din Braşov, a făcut apel către toţi Românii ca să ajute susţinerea şcoalei. Guvernul din România în aceste clipe grele a acordat liceului o subvenţie de Lei

1) T. V. Păcăţianu: o. c. pag. 260.
2) Idem p. 267.
3) Ibidem p. 352.

15.000 — fapt ce i se impută acum şcoalei de către guvernul maghiar, deşi România dăduse ajutorul prin Ministerul de externe al Monarhiei [1]).

La 10 Decembrie 1875, P. Cosma ia din nou cuvântul în această chestiune. Camera însă îi respinge propunerea.

In 1876, se mută la Sibiu, unde fu numit advocatul băncii „Albina", înfiinţată în 1871 din iniţiativa luptătorului român intransigent, Visarion Roman şi cu sprijinul material şi moral al familiei Mocioni.

La 30 Iunie 1877, discutându-se chestia orientală P. Cosma polemizează cu un deputat maghiar, care susţinea că România şi Serbia şi-au dobândit autonomia şi independenţa cu ajutorul Monarchiei Austro-ungare, iar recunoştinţa li este iredentismul românosârb, care vrea anexarea Transilvaniei şi Banatului.

Cel mai frumos discurs al lui P. Cosma ni se pare a fi expunerea asupra politicei externe a Monarhiei. O viziune de profet, un curaj civic de înaltă calitate, o logică impecabilă, o caldă şi intensă însufleţire pentru România, se desprind din cuvintele lui cari prevestiră cu 40 de ani înainte (1878) prăbuşirea Monarhiei din cauza Bosniei şi întemeierea de state noui pe baza „ideii de naţionalitate".

Ideile principale, în jurul cărora se gupează frazele, sunt acestea:

1. Cerând într'o scrisoare părerea alegătorilor săi în chestiunea anexărei Bosniei şi Herţegovinei, scrie: „Provinciile ce sunt de ocupat vor fi apte, dupăce cu enorme sacrificii le-am adus la majorat, să devină în corpul Patriei noastre dinamitul care o va sparge".

2. E contra ocupării Bosniei şi Herţegovinei, fiindcă prin aceasta se inaugurează o politică slavă.

3. In trecut Bosnia şi Herţegovina au fost focarul care a aprins, nu odată, Orientul; aşa şi în viitor ele vor provoca evenimente cari nu vor fi spre folosul Monarhiei.

4. Să le lase Turciei, deşi aceasta e condamnată la moarte, oricum ar apăra-o Ungurii în baza înrudirii de sânge. Turcia trebuie să dispară şi în locul ei să

1) Ibidem. p. 538.

se înfiinţeze state noui după „individualităţi naţionale“ cari să fie garantate de statele mari, europene.

5. Era bine, dacă Monarhia ar fi contribuit la eliberarea şi întemeierea acestor state, şi nu Rusia. Monarhia însă, procedează invers. Ea ocupă provincii cu populaţie eterogenă. „Nu ţine seamă de spiritul timpului, nu vrea să priceapă că a trecut vremea întemeierii statelor mozaice, că astăzi numai principiul de naţionalitate are puterea de a construi şi desfiinţa state“ [1]).

6. Contra acestui agent istoric, Monarhia ar fi trebuit să caute prietenia României şi să-i susţină pretenţiunile juste în chestia Basarabiei contra perfidiei ruseşti.

7. Ce înţelepte au fost Marile Puteri când au încuviinţat Unirea Principatelor! Iată, s'a creeat o Românie democratică cu regim parlamentar. A desfiinţat pedeapsa cu moartea, a introdus căsătoria civilă, a secularizat averile mânăstireşti, în justiţie a introdus codul cel mai perfect. A împânzit ţara cu căi ferate. a înfiinţat o mulţime de spitale, aziluri şi alte instituţiuni de binefaceri. Cu un cuvânt „a făcut un progres atât de admirabil încât nici o naţiune nu e în stare să producă asemenea“. A creat o armată modernă, şi-a consolidat finanţele, a purtat un războiu victorios, dovedind lumii „că colo jos la Dunăre există un popor brav şi tinăr care-şi cunoaşte chemarea sa europeană şi este în stare a o şi împlini, a cărui alianţă poate fi preţioasă pentru orişicine“.

8. Pentru Monarhie este un mare câştig, când ştie că în drumul Rusiei spre Dardanele se găseşte o ţară tare. Alianţa României, însă, trebuie să şi-o asigure Monarhia prin inaugurarea unei noui politici interne. Naţionalităţile trebuiesc tratate deopotrivă; să li se satisfacă cererile. Nu numai presa şi şoviniştii sunt răspunzători pentru actualele stări, ci şi guvernul. Sub acest guvern „tot ce-au făcut celelalte guverne în favoarea naţionalităţilor, s'a redus la zero“. Indeosebi, Românii sunt persecutaţi: s'a suspendat inamovibilitatea judecătorilor pentru a-i transfera pe Români,

1) In 1878! Parcă a rostit-o în 1919.

departe de conaționalii lor; unii funcționari Români au fost destituiți, fără nici o vină; de 10 ani nici un funcționar Român n'a fost avansat; apoi s'a ales un un parlament pe baza a două legi electorale diferite, numai ca să se împiedice intrarea Românilor ardeleni în parlament. In baza acestor realități constă că politica externă și internă a guvernului e greșită și primejdioasă [1]).

Discursul acesta arată autonomia gândirei lui P. Cosma. Deși ales cu un program liberal în palament, aria discursului său e în opoziție și în disonanță cu părerile oficial uniformizate ale partidului din care făcea parte. Concepția politică a lui P. Cosma în realitate era intransigentă, mascată doar de programul unui partid maghiar, cum se întâmplă și celorlalți politiciani ungureni: Alex. Roman și Al. Wlad.

La 5 Mai 1879, P. Cosma, vorbind la legea învățământului ține un discurs tot atât de categoric și important pe care îl rezumăm în câteva fraze.

1. Scopul proiectului de lege — afirmă P. Cosma — este maghiarizarea naționalităților, deși „nici un om serios nu crede că toate popoarele Ungariei să devină de aceeași limbă". Cu toate că legea e permisivă, în ceeace privește înființarea școalelor comunale maghiare, ea devine imperativă când indică executarea; dispozițiile de aplicare ale legii pretind categoric predarea limbii maghiare, nu numai în școlile statului, dar și în cele confesionale, susținute de particulari și biserici. Raportorul legii crede că prin limba maghiară se poate înfiltra în suflete patriotism, ca și când în trecut — fără a fi obligați să învețe limba maghiară — n'ar fi fost patrioți. Invețe ungurește cine vrea. Asimileze-se cine vrea, pe cale naturală, nu prin silă. „Volenti non fit injuria". Ziarele maghiare scrieau fără perdea că, în urma acestei legi, naționalitățile vor deveni maghiare.

2. Deputații mai diplomați se provoacă la garantarea limbii naționalităților prin legea din 1868. In realitate această lege s'a aplicat astfel:

1) T. V. Păcățianu; „Cartea de Aur" vol. VI p. 672.

a) Legile nu se promulgă în limba naționalităților cum prevede legea din 1868.

b) La judecătorii nu se admite întrebuințarea limbei române cum permite § 7 din Lege.

c) Judecătorii Români sunt transferați în regiuni ungurene, iar Românilor li-se dau judecători cari nu știu românește. In Seghedin ai putea înființa un „Senat" de judecători Români.

d) Când un Român își reclamă dreptul la limbă, Tabla regească îl respinge „deoarece Deciziunea atacată nu se află între Deciziunile aplicate". Casația deasemenea îl respinge pe motivul că „nu ea, ci judecătoriile din instanța I stabilesc uzul legal al limbii".

Ministerul de Justiție afirmă că judecătoriile sunt independente; el nu se amestecă în atribuțiunile lor, iar judecătoriile au decis că numai petițiile scrise în ungurește se înregistrează.

3. In privința aplicării, legea în discuție întîmpină deficultăți mari:

a) Cunoștințele de limba maghiară a învățătorilor le verifică organele ministerului în mod discreționar.

b) Inspectorii școlari nu cunosc limba școalelor confesionale. Atunci cum pot verifica cunoștințele elevilor și metoda profesorului.

c) Nu sunt precizate atribuțiile inspectorului și comisiunilor examinatoare.

d) Se atacă autonomia bisericilor.

e) In ce privește biserica ortodoxă, Statutul organic prevede că numai acele comune pot avea parohie cari au școală confesională; transformându-se aceasta în școală comunală parohia se degradează la filială fără preot. Iar populația, din lipsă de preoți, se demoralizează.

f) „Acel Român din popor care a fost servitor ori soldat sau în alt chip a ajuns să știe ungurește, este cel mai stricat, cel mai imoralizat din comună, considerându-se superior conaționalilor săi. E neascultător, nu se supune ordinei".

g) A fost un mare păcat din partea guvernului că n'a cerut părerea bisericelor interesate, cum s'a procedat altădată. Această lipsă de atenție justifică petiția directă către Tron a naționalităților.

h) In ciuda afirmațiilor lui Orban Balázs, în România nu se cere învățătorilor confesionali nici un examen de limbă ori alte condițiuni speciale.

In încheiere invită la realitate pe deputații cari nu vor să vadă că statul maghiar e poliglot. „Ideea de stat maghiar este un vestmânt atât de strâmt în care numai naționalitatea maghiară încape". Sunt promisiuni solemne făcute în dieta din 1861 și de către Rege, că vor fi satisfăcute dorințele naționalităților. Să se rezolve odată chestiunea naționalităților [1]).

Ultimul discurs al lui P. Cosma în parlamentul maghiar a fost rostit la 5 Iunie 1880, în chestiunea reformei agrare și a precizării raporturilor urbariale, adecă a raporturilor dintre foștii iobagi și proprietari.

In această problemă P. Cosma s'a făcut apărătorul „Memorandului" advocaților români, la a cărui redactare a luat parte în calitatea de secretar al conferinței convocate anume în acest scop la 28 Martie și la 21 Aprilie 1880.

In 1881 se încheie activitatea parlamentară a lui P. Cosma.

In perioada 1881—1884 P. Cosma continuă să ia parte activă în organizarea partidului național român, trecând dela politica de oportunitate a Ungurenilor la cea ultraistă, intrasingentă a Ardelenilor.

E prezent la consfătuirea dela 9—10 August 1880 care s'a ținut în casa lui Dr. I. Rațiu la Turda din inițiativa lui George Pop de Băsești. S'a hotărît să se convoace o conferință intimă la Sibiu, care să se pronunțe asupra celor discutate la Turda și să se întocmească un program de acțiune politică. Cu executarea acestei hotărîri au fost însărcinați Gh. Barițiu și P. Cosma. Aceștia au convocat la Sibiu, 29 fruntași din diferite părți, pe ziua de 17—18 Octombrie. Conferința s'a ținut în casa lui P. Cosma și cei 22 prezenți au hotărît:

1. Recunosc „necesitatea, utilitatea și posibilitatea unei acțiuni comune politice naționale, pe baza solidarității în general". Se vor întrebuința mijloace legale de luptă pe „baza legilor existente".

---

1) Idem. p. 786.

2. Se va elabora un program comun pentru Ardeal şi Ungaria.

3. Comitetul de 7 va elabora un program „pentru ţinuta faţă de alegeri“. Programul îl va supune votului adunării electorilor şi intelectualilor cari vor fi convocaţi la timpul său.

4. In comitetul de 7 sunt aleşi: V. Babeş, Gh. Bariţiu, P. Cosma, N. Popea, George Pop de Băseşti, Dr. I. Raţiu şi V. Roman [1]).

Conferinţa a fost prezidată de N. Popea, având ca secretari pe P. Cosma şi Dr. A. Mureşanu.

In baza acestei hotărîri comitetul central electoral din Sibiu (7 membri), ales la conferinţa din anul 1878, convoacă adunarea alegătorilor români din Transilvania pe ziua de 12 Mai 1881. Iar comitetul de 7, ales de conferinţa din 1880 convoacă pentru aceeaşi dată şi pe Românii din Ungaria. La conferinţa prezidată de N. Popea, preşedintele comitetului central electoral, s'au prezentat din Bihor între alţii: Iosif Vulcan, Nicolae Zigre, Alexandru Roman, Iosif Roman, cari sunt aleşi în comisia de 30 a conferinţei, însărcinată cu redactarea şi prezentarea moţiunilor. In această conferinţă s'a redactat faimosul program al partidului naţional român, care a dat directivele de luptă, sau mai bine zis, de pasivitate până la 1905.

Conferinţa alege un comitet electoral permanent sub prezidenţia lui P. Cosma.

Programul partidului a fost calificat de guvern ca „antipatriotic“ şi guvernul, prin Mitropolitul Miron Romanul din Bihor, unchiul prin alianţă al lui P. Cosma, a forţat înfiinţarea unui partid moderat „partida constituţională română“. Acest fapt a fost sever comentat de I. Slavici şi Tribunişti, încercând să arate complicitatea dintre P. Cosma şi Mitropolitul Miron Romanul [1]).

Comitetul electoral central prezidat de P. Cosma, acceptă memorandul din 1882 scris în 4 limbi: română maghiară, germană, franceză, redactat de Gh. Bariţiu.

---

1) T. V. Păcăţianu: „Cartea de Aur“ vol. VII p. 5.
1] I. Slavici „Tribuna şi Tribuniştii“ Orăştie 1896 p. 18.

Il răspândeşte în lumea întreagă, arătând rolul şi drepturile Românilor în trecut şi care este starea actuală.

Prin acest memorand, opinia publică mondială a fost transformată radical, în favorul Românilor din Ardeal. Presa germană (Viena), franceză şi italiană, au arătat accente de caldă simpatie pentru cauza Românilor, declarând că în luptele lor „Românii nu vor fi singuri“.

Guvernul maghiar, în faţa valurilor răscolite de memorand în străinătate şi văzând curajul tot mai pronunţat al Românilor susţinuţi şi dinafară, prin prezindentul său Coloman Tisza, dă faimoasa circulară dela 24 Februarie 1884 prin care pune în vedere Românilor o pedeapsă cu toată severitatea legii.

Ultima cuvântare politică a lui P. Cosma a fost discursul rostit în calitate de preşedinte al Comitetului central electoral, la conferinţa naţională dela Sibiu, în ziua de 1 Iunie 1884.

In acel discurs, „pe cât de plastic pe atât de veridic“ — cum spunea Gh. Bariţiu — P. Cosma a enumerat 11 cazuri de asupriri şi călcări de legi cari trebuiau să impună conferinţei votarea unei programe intransigente de luptă.

Abuzurile şi ilegalităţile subliniate de P. Cosma cu mult curaj sunt acestea:

1. Ungurii nu vor să audă de autonomia Ardealului, dar votează legi separate pentru Transilvania când e vorba de interesul lor.

2. Limba română a fost ostracizată chiar şi din comune.

3. Funcţionarii români sunt înlocuiţi în slujbe, chiar dacă ei sunt aderenţi ai guvernului.

4. Legea naţionalităţilor este o reclamă în afară, dar literă moartă şi batjocură înlăuntru.

5. Autonomia bisericească e încălcată pretutindeni.

6. Invăţământul românesc zădărnicit.

7. Statul nu dă nici o subvenţie pentru cultura românească, dar nici din averea noastră proprie nu ne îngăduie să înfiinţăm şcoli româneşti.

8. Legea electorală a rămas cea veche.

9. Şovinismul maghiar strică caracterele române; le cumpără şi le demoralizează.

10. Libertăţile publice nu se respectă.

11. Un singur „progres" s'a făcut — spunea ironic P. Cosma — „o performaţiune într'un grad fără exemplu la alte state civilizate", în ceeace priveşte urcarea sarcinilor publice şi executarea lor.

După acest aspru rechizitoriu, P. Cosma se retrage din viaţa politică. Il mai găsim doar în comisia de 30, alături de bihoreanul Vasile Ignat, advocat în Beiuş. Locul de preşedinte îl predă lui Gheorghe Bariţiu, iar în conferinţele naţionale după 1884, nu-l întâlnim în nici o comisie ori comitet naţional.

A fost oare atacurile lui I. Slavici, interesele Băncii „Albina", ori îndemnurile Mitropolitului Miron Romanul, cari l-au determinat să renunţe la luptele politice pe cari le-a dus cu atâta temperament? Sau frământările convulsive din sânul comitetului şi lipsa de disciplină internă l-au făcut să-şi depună mandatul încă din 1882? [1]).

Sau poate convingerile lui politice — era un minoritar activist şi nu majoritar pasivist — şi măsurile drastice ale guvernului maghiar faţă de deputaţii naţionalişti, a căror victimă fusese şi P. Cosma la alegerile din Beiuş din 1881, l-a scos pentru totdeauna din politica activă.

Fapt e că P. Cosma s'a retras din rândurile luptătorilor şi şi-a consacrat formidabila energie şi lucida pricepere intereselor Băncii „Albina", bisericii ortodoxe şi a asociaţiunei „Astra".

Activitatea lui P. Cosma la „Albina" o putem rezuma — după vorbirea de felicitare a lui Iosif Sterca Şuluţiu, rostită cu prilejul a 25 ani de muncă depusă de P. Cosma în slujba „Albinei" [2]), în următoarele linii generale:

„Albina" înfiinţează îndată după fondarea sa mai multe filiale la: Lugoj, Timişoara, Oraviţa, Sânnicolaul Mare şi Orşova. Acestea însă, nu prosperează, încât la 4 Ianuarie 1873 se desfiinţează sucursala din Timi-

1) I. Georgescu: „George Pop de Băseşti". p. 58.
2) Revista Economică Nr. 1 dela 1 Ian. 1911.

şoara, iar la 18 Aprilie 1874 încetează să funcţioneze şi celelalte. Cu procesele ivite în urma acestor desfiinţări, este însărcinat un advocat din direcţiune. Procesele şi execuţiile însă, s'au făcut fără niciun control, săvârşindu-se abuzuri, ceeace a discreditat „Albina".

La 7 Mai 1877 P. Cosma este ales în direcţiune şi însărcinat cu revizuirea proceselor. El întocmeşte un regulament sever pentru advocatul institutului, fixând un tarif de cheltueli. Advocatul institutului refuză regulamentul, pleacă, şi în locul lui, e numit P. Cosma. Rezultatul acestei schimbări a fost: destituirea unui executor, sinuciderea altuia, care a săvârşit fraude. Valoarea acţiilor, care scăzuse dela 100 fl. la 50 fl., se urcă din nou. Scrisurile funciare s'au declarat lombardabile la Banca Austroungară şi s'au cotat la bursa din Budapesta. După moartea lui Visarion Roman, la 10 Mai 1885, după provizoratul lui Ioan George Ioan, conducătorul filialei Braşov, la 18 Decembrie 1885, P. Cosma e ales director al Băncii. Funcţiunea de jurisconsult al „Albinei", deţinută de advocaţi particulari, se înlocueşte prin advocat-funcţionar, ceeace s'a dovedit o reformă excelentă, imitată şi de băncile săseşti şi ungureşti. După instalarea sa ca director executiv la 1 Ianuarie 1886, P. Cosma a continuat să muncească fără odihnă pentru propăşirea Albinei.

In 1907, capitalul social al „Albinei" se urcă la 2 milioane 400.000 fl.

In 1909, se înfiinţează o filială la Târgu-Mureş, agenţii la Sânnicolaul Mare şi Zorlenţ. Agentura dela Mediaş se transfomă în filială.

„Albina" a realizat în 1910 un venit neto de 231.007.41 cor.

Apreciind activitatea directorului său, conducerea „Albinei" hotăreşte, în şedinţa dela 24 Decembrie 1910, să se creeze un fond cultural „Partenie Cosma", de 40.000 coroane; să se procure portretul în uleiu al directorului; să se redacteze un album jubilant cu fotografiile tuturor funcţionarilor. Partenie Cosma să fie sărbătorit în cadrul unei şedinţe festive.

Aşa a înţeles „Albina" să-şi cinstească directorul

care, cu o mână de fier, cu un limpede simț practic, cu o energie ce nu cunoștea stăvilar, a redresat importanța instituție gata să se nărue.

Sumele dăruite de „Albina" pentru scopuri culturale au înviorat o serie de instituții ce lâncezeau și au creat altele noui. Activitatea lui P. Cosma este în această direcțiune astfel apreciată de d-l I. Lapedatu în Revista Economică: [1]).

„In 25 de ani, „Albina a distribuit sub titlul cotei de binefacere, nu mai puțin de 325.000 coroane, o sumă care capitalizată cu 4% ar reprezenta astăzi 500,000 coronne. Școala civilă de fete a „Asociațiunii" e martora spiritului de sinceră jertfă din partea „Albinei". Masa studenților și viitorul internat de băieți sunt și vor rămâne expresia fidelă a gradului înalt cu care directorul „Albinei", cu mintea sa profundă și cu inima sa caldă, a îmbrățișat și priceput trebuințele culturale ale neamului nostru. Fondul gimnaziului din Brad, muzeul Asociațiunii, catedrala din Sibiu, școalele noastre secundare și alte asemenea instituțiuni vor rămâne pe secole mărturie a jertfelor aduse pe altarul culturei române de cea dintâi și mai mare bancă ce-avem... Invățământul comercial încă a câștigat în „Albina", la inițiativa personală a directorului ei, un sincer sprijinitor. Dovadă sunt în această privință mulțimea manualelor de învățământ întrebuințate la școala noastră comercială din Brașov, tipărite pe cheltuiala și cu ajutorul „Albinei". Și, în fine, martori sunt și acei tineri de odinioară cari, cu sprijinul „Albinei", au fost puși în situația să-și continue studiile la Academiile comerciale din străinătate precum și multe alte ajutoare cari vor rămâne învăluite în taina trecutului".

După exemplul „Albinei" răsăriră în toate orașele bănci românești cari au dat un avânt nou creditului și gospodăriilor române. In 1885 se înființează „Timișana" la Timișoara, în 1887 se deschide „Victoria" la Arad, în 1888 „Librăria" S. A. la Șimleu. In noua situație creată de înmulțirea băncilor și, gelos de prestigiul creditului românesc, P. Cosma convoacă toate

1) Nr. 52 din 25 Dec. 1910.

băncile române la o conferință care s'a ținut la 25 Iunie 1898 la Sibiu. In conferință, între altele, s'a hotărît ca din contribuțiile de $^1/_4$% din venitul net al băncilor să se editeze un organ oficial periodic al tuturor instituțiunilor financiare. Aşa s'a fondat „Revista Economică" care apare în acelaşi an. Se decide ca pentru uniformizarea administrației băncilor, delegația permanentă de 5 membri, aleasă de conferință să trimita din când în când câte un expert la fiecare bancă. Să se reducă la minimum procentul după împrumuturi, să se satisfacă întâi necesitățile satelor din împrejurimile băncilor, să se trimită reciproc informațiuni despre debitori din raza fiecărei bănci. Ca preşedinte al delegației permanente a fost ales P. Cosma.

După câteva conferințe (20 Septemvrie 1901, 19 Octomvrie 1903, 23 Aug. 1905) în cea de a cincea (20 Sept. 1906) se acceptă statutele „Solidarității" : „asociațiune de institute financiare ca însoțire" în care se înscriu 121 bănci româneşti din cele 147 existente[1]).

Prin „Solidaritatea" P. Cosma îşi înfiltrează influența în toate băncile româneşti din Ardeal şi Ungaria, creându-şi o necontestată autoritate în această materie.

Am schițat în linii sumare trei ipostaze ale sufletului lui P. Cosma : dialectician abil, cu o solidă concepție naționalistă, şi cu simț clar al realităților economice.

A patra ipostază, cea religioasă, se întrezăreşte în fiecare pagină a protocoalelor congreselor național-bisericeşti şi ale sinoadelor eparhiale din Sibu, unde P. Cosma, prin moțiunile sale şi amendamente contribui luminos la făurirea unor salutare hotărîri pentru propăşirea Bisericii.

Din propunerile şi amendamentele făcute în sinoade se încheagă aceeaşi personalitate energică, perspicace, hotărîtă care nu poate răbda chinul unei si-

1) In privința acestor conferințe şi a statutelor „Albinei" şi „Solidarității" se poate consulta Veritas : „A magyarországi románok egyházi, iskolai, közmüvelődési, közgazdasági intézményeinek és mozgalmainak ismertetése." Budapest, Urania 1909.

tuaţiuni echivoce, ci vrea să lămurească oricare problemă cu orice jertfă.

Câteva spicuiri prin Protocoale ne vor oferi cu prisosinţă fragmentele din care se va compune această ipostază a atletului bihorean.

In sinodul din 1870 în Arad, propune şi motivează: „Considerând, cumcă oficiile bisericeşti sunt atât de sublime şi ponderoase, încât după canoane chiar cu dânsele numai aceia se pot ocupa care înafară de cunoştinţele recerute au şi deosebită vocaţiune la preoţie; considerând, cumcă agendele preoţilor sunt atât de numeroase, încât se recere o activitate neobosită şi continuă, ca cei inzestraţi cu oficiul preoţesc să-l poată împlini; considerând că cei înzestraţi cu oficii bisericeşti trebue să fie scutiţi de orice influenţă streină, considerând, în fine, cumcă canoanele nu conced ca o persoană bisericească să primească onoruri lumeşti, să decide cumcă *»orice oficiu lumesc e îmcompatibil cu oficiul bisericesc«*.

Propunerea, care ar face cinste şi în haoticile vremuri ale noastre, a fost predată comisiei: Sig. Borlea, P. Cosma şi I. Raţiu. Sinodul o primeşte cu amendamentul lui V. Babeş, în care se declară încompatibilitatea numai între „oficiul bisericesc şi orice oficu anticonfesional al potestatei lumeşti". Persoanele vizate sunt învitate în termen de 6 săptămâni, să renunţe ori la oficiul lumesc, ori la cel bisericesc[1]).

Cu aceeaşi intransigenţă pretinde P. Cosma, în concluzul 92 | 1870: „Protopresbiterii cari nu locuesc în protopresbiteratul lor, în termen de 3 zile să se mute în protopresbiteratul lor".

Il supără confuzele şi încâlcitele răzoare ale protopopiatelor şi în concluzul Nr. 128 | 1870 cere o nouă arondare.

In acelaşi an, colaborează la redactarea: „Regulamentului afacerilor interne pentru sinodul eparhiei arădane, gr. ort. române".

In 1874 este chinuit de instituţia hibridă a fondurilor comune Caransebeş—Arad. Insărcinat fiind cu

1) Protocolul din 1870. Concluzul Nr. 37.

verificarea lucrărilor comisiei, instituită ad-hoc în Timişoara pentru reglementarea administrării fondurilor, P. Cosma respinge proectul de regulament al Comisiei şi propune — ca mai târziu Nic. Zigre, — împărţirea fondurilor comune între cele două dieceze: Arad—Caransebeş, păstrându-se independentă fiecăre cotă, destinaţiunea şi administrarea ei în cadrul bugetului general al diecezei.

In 1878 îşi dă demisia din sinodul din Arad, fiind ales membru în cel din Sibiu, unde se va distinge cu aceeaşi judecată limpede şi hotărîre neinmuiată în toate propunerile sale.

Ca membru în congres, încă în 1874, interpelează Mitropolia în chestiunea celor 50.000 floreni testaţi de A. Şaguna pentru înfiinţarea celor două episcopii; apoi în chestiunea fundaţiunei: Faur din Oradea. Răspunsul prezidenţial a lui Miron Romanul, unchiul său de alianţă, nu-l mulţumeşte[1]).

In 1881, propune ca Sinodul arhieresc din Ardeal să se intereseze cum se vor retipări în România cărţile bisericeşti cu litere latine. Să se întroducă şi în Ardeal ortografia din Regat.

Iarăşi pentru a lămuri şi ierarhiza noianul cauzelor disciplinare, precizează care sunt cele neapelabile dela eparhie. Propune şi raportorul V. Babeş primeşte, să se redacteze un normativ general în această chestiune[2]).

P. Cosma, semnează alături de Nic. Străvoiu, Alexiu Popoviciu, Paul Rotariu, Const. Rădulescu, „Reprezentaţiunea episcopatului şi a deputaţiunii consistoriilor eparhiale din Mitropolie“, trimisă Regelui în chestiunea proectului de lege pentru obligativitatea limbii maghiare în şcolile confesionale[3]).

In 1888, propune ca alegerile contestate să fie anchetate înainte de adunare de către consistorul mirropolitan, pentruca sinodul să poată discuta în merit asupra lor[4]).

1) Protocolul congresului. 1874 Concl. 51.
2) Protocolul congresului. 1882 Concl. 20.
3) Viena, la 12 Februarie 1879.
4) Protocolul congresului. 1839 Concl. 89.

Protocolul din 1891 mărturiseşte că Partenie Cosma în 1889, a fost ales membru în Reprezentanţa fundaţiunei Gojdu. Alegerea a fost atacată de 4 membrii din familia Poynăreştilor. Executorul testamentului, Gh. Ioanoviciu, întrebat asupra persoanei lui P. Cosma, răspunde: „Cu toată promptitudinea îmi dau consimţământul la alegere în chestiune, fiind convins, cumcă alesul membru în toată privinţa va corespunde chemării sale".

Văduva lui Emanuil Gojdu, Melania Dumcea, remăritată cu Iosif Nemeshegyi, declară în aceeaşi chestiune: „Sunt convinsă că d-l Partenie Cosma ca bun confesional va avea la inimă în totdeauna interesele Fundaţiunii, fiindcă s'a ţinut, după cum ştiu, de cei mai aproape ai fericitului meu bărbat".

Astfel, P. Cosma, admiratorul lui Em. Gojdu, care şi-a petrecut tinereţea în casa marelui binefăcător, a fost confirmat în Reprezentanţa Fundaţională[1]).

In 1899, luptătorul de odinioară din parlamentul maghiar, propune următoarea moţiune: „Congresul regretă că în Ministerul de Culte şi Instrucţiune, de un lung şir de ani nu se află aplicaţi bărbaţi ort. de naţionalitatea română, care cunoscând bine afacerile bisericii şi însuşirile credincioşilor ei, să poată contribui cu cunoştinţele lor speciale la rezolvirea corectă a chestiunilor noastre bisericeşti şi şcolare, precum se aflau sub primul regim deakist"[2]).

La propunerea lui P. Cosma se înfiinţează cu salar postul de secretar mitropolitan, ocupat în 1907 de Nic. Zigre[3]).

Ca ajutor de preţ al mitropolitului Miron Romanul a colaborat la statornicirea regimului statutului organic; ca membru în reprezentanţa „Fundaţiunei Gojdu" (dela 1889) a avut din nou prilejul să fie un luminat sfetnic în chivernisirea averii „Fundaţiunii" şi ajutarea studenţilor români ortodoxi. „El care era concrescut cu epoca mare din jumătatea a doua a secolului al XIX-lea şi începutul veacului al XX-lea,

---

1) Protocolul congresului. 1891 Concl. 196.
2) Protocolul congresului 1899. Concl. 8.
3) Protocolul congresului 1907. Concl. 69.

era mărturia vie a zbuciumului şi împreună lucrător la toate faptele mari ale marelui ierarh Şaguna, ale luminătorului mecenat Gojdu. Personalitatea superioară i-a creeat o poziţie dominantă în corporaţiile noastre bisericeşti. Toate câte s'au făcut în viaţa noastră bisericească, constituţională printr'ânsul s'au făcut şi fără de dânsul nu s'a făcut nimic, din câte s'au făcut"[1]).

S'ar aduna maldăre de file, spicuind în protocoalele sinoadelor contribuţia lui P. Cosma la lucrările eparhiilor pentru propăşirea bisericilor. Ne-am ţărmurit să cităm numai o părere, a aceluia care l-a cunoscut de aproape pe acest atlet al Bihorului.

Prieten intim cu mecenatul basarabean V. Stroescu, acceptă să se trimită prin „Albina" subvenţiile acestuia pentru instituţiile româneşti de cultură din Ardeal. Aşa, Blajul, Aradul şi şcoalele primare ortodoxe de fete din Beiuş, primesc frumoase cote din daniile lui V. Stroescu. Sfătuit de P. Cosma, V. Stroescu depune suma de 500.000 coroane pentru mişcările naţionale din Ardeal. Guvernul maghiar, informat de un renegat, cere „Albinei" pensionarea lui P. Cosma care se refugiase la Călimăneşti[2]).

In 1916, fugind de armatele germane, a apucat drumul bejeniei la o vârstă înaintată — avea 76 de ani. Şi-a pierdut toate calităţile: de director, deputat sinodal, membru în congresul naţional bisericesc, membru în reprezentanţa „Fundaţiunii Gojdu", membru în consistoriul arhidiecezan. In pribegie, trece prin Moldova, Petrograd, Stokholm, Geneva şi Milano, întorcându-se în 1919 cu 82 de ani pe umeri, în Ardealul iubit.

Beiuşul pe care l-a reprezentant 9 ani în parlamentul maghiar (1872—1881) îl alege senator în parlamentul român.

Pornită din Beiuş viaţa ce s'a arcuit peste prăpastia anilor 1914—18 se coboară din nou pe pământul Bihariei desrobite şi ultimele destinderi ale acestui resort de oţel se desfac încet în România întregită şi

1) Roman Ciorogariu: „Zile trăite". pag. 499.

2) Ziarul „Beiuşul" Nr. 37—38 din 30 Sept. 1923.

liberă, cum o visase în vâltoarea luptelor din dieta maghiară.

Moare la 22 Septembrie 1923. E înmormântat la Sibiu. Congresul național bisecesc din Sibiu, în ședința dela 15 Oct. 1924, aduce postume omagii aceluia care „dela restatornicirea mitropoliei noastre pe temeliile statutului organic a fost unul dintre cei mai de frunte colaboratori la desvoltarea și cimentarea vieții noastre bisericești și unul dintre cei mai bine meritați fii ai bisericei noastre“ [1]).

Guvernul român i-a făcut funeralii naționale.

Așa s'a încheiat minunata viață a lui P Cosma, una din cele mai mari figuri pe cari le-a dat românimei, Bihorul.

Viața și faptele lui văzute ca la o străfulgerare i-au inspirat episcopului Roman Ciorogariu exclamația biblică : „Și tu, Biharie, întru nimic nu ești mai mică între ținuturile Ardealului“.

Fondatori

Sunt unii oameni sgomotoși, cari cu o retorică de bâlciu și gesturi largi, unghiulare, învolburează văzduhul, fără să producă nici o schimbare în mediul social. Potopul de vorbe se duce pe aripile adierii, iar gesturile se șterg repede de pe retina auditorilor. Sunt gălăgioșii cari nu lasă nici o urmă trainică în prezent, ori în viitor.

Categoria opusă a acestora, în ceeace privește efectul, o constituesc cezarii, imperatorii, dictatorii, eroii, oamenii dinamici, cari prin explozia energiei lor vor produce mari prefaceri în structura socială, construind noui tipare de vieață. Cauza puternică este urmată de un efect proporțional. Oamenii din această categorie sunt fericiții izbânditori, încă în vieață fiind.

A treia seamă de oameni, opuși acestora din urmă, în ce privește numai intensitatea aparentă a manifestării lor, este compusă din marii gânditori, inventatori, descoperitori, reformatori ideologici, cari o vieață întreagă ignorată de contimporani, dospesc o ideie, fac o descoperire, ori vre-o născocire. Aceasta modifică mai târziu profund societatea. Faptele creatorilor, făcute fără surle cresc în proporții în cursul vremii.

1) Protocolul congr. național-bisericesc ordinar, Sibiu 1925 pag. 122.

Aceste trei categorii de oameni răsar din masa amorfă a gregarilor, a categoriei a patra care e fără relief, fără sgomot în prezent şi fără efect în viitor.

In grupul al treilea am putea încadra şi pe mecenaţi şi fundatori. Aceştia, întrucât n'ar fi fost oameni politici, prin gestul lor tăcut şi discret făcut la imboldul dragostei de neam şi biserică, ajută o serie de tineri ori instituţiuni cari sunt ori devin importante în vieaţa publică. Gestul fundatorilor răsfrânt în sufletul bursierilor, transmis generaţiilor următoare, creşte în proporţii gigantice în conştiinţa unui neam. Efectul faptei bune va spori deasemenea în cursul timpului. Literele fundaţionale ale mecenaţilor constituesc primul fuşteiu pe care îşi pun piciorul copiii săraci, dotaţi dela natură, în suişul lor spre învăţătură. Prin ele fiii merituoşi primesc diplome, ocupă funcţiuni sociale, intemeiază familii, alcătuesc pătura intelectuală care se va aşeza în fruntea naţiunii în războiul de apărare a neamului. Prin bursierul ajutat şi devenit cap de familie s'a ajutat şi descedenţii acestuia astfel, încât numărul beneficiarilor, efectul faptei filantropice creşte în progresiune geometrică în scurgerea vremii. Dealtă parte bursierii, emancipaţi de sub tutela materială a fundaţiunilor şi societăţilor maghiare, îşi păstrează neatinsă zestrea sufletească originară, românească, punându-o în întregime şi fără teamă în slujba neamului. Prin burse s'a promovat circulaţia spirituală dintre intelectuali şi ţărănime, inlesnindu-se întregirea cadrelor de cărturari cu elemente noui, ţărăneşti mai ferite de influenţe streine.

In epoca naţionalismului oportunist cei mai de seamă fundatori de origină bihoreană au fost Emanuil Gojdu, Nicolae Jiga şi Nicolae Borbola; acesta din urmă cu mai modeste resurse materiale.

Nicolae Jiga 1792-1870

Faţa rotundă a lui Nicolae Judeu-Jiga, cu ondulaţiuni grase şi moi, cu bărbia răsfrântă sub streşina musteţei retezate arcuit, sunt semnele unui comerciant chiabur. Faptele lui, însă, arată că în vestonul încheiat până la gât, sub „crucea de aur" ce-i decora pieptul bătea o inimă insu-

fleţită de aristocratul sentiment al generozităţii şi de o caldă dragoste de neam şi biserică.

Nicolae Judeu[1]) s'a născut în Sânnicolaul-Român în 4 Octomvrie 1792[2]). Şcoala primară a făcut-o în comuna sa natală şi în Oradea unde urmează şi două clase gimnaziale. Cu un pumn de învăţătură intră ca

ucenic de prăvălie. In acest timp, îşi schimbă numele de Judeu în Jiga. După câtiva ani devine calfă şi în curând îşi deschide o prăvălie proprie de articole mărunte şi de manufactură.

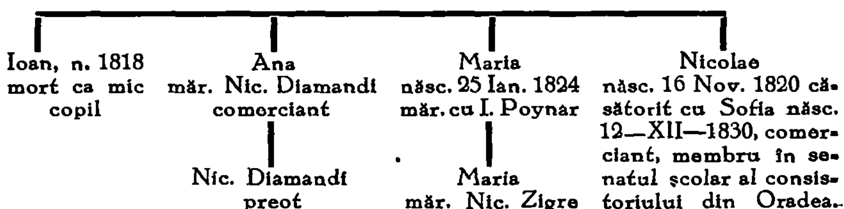
1) Pentru cele ce urmează vezi: Gh. Tulbure: „Vieata şi faptele mecenatului Nicolae Jiga". N. Firu: „Date şi documente" 1910 pag. 60—61.

2) Enciclopedia lui Diaconovich şi d-l Gh. Tulbure fixează data pe anul 1790. Noi o luăm din Conscripţia din 1856 Nr. 2.

In 12 Noemvrie 1817, se căsătoreşte cu văduva Ana Cosperda, originară dintr'o familie de Macedo-Români. Ca zestre primeşte prăvălia văduvei. Sub chivernisirea pricepută a lui Nicolae Jiga prăvălia înfloreşte şi sporeşte din zi în zi.

Din căsătoria lui Nicolae Jiga cu Ana Cosperda s'au născut 4 copii[1]): Ioan, Ana, Maria şi Nicolae. Schema familiei ni se prezintă astfel :[2]).

Nicolae Jiga căsătorit cu Ana Cosperda
născ. 4 Oct. 1792. născ. 20 Aug. 1783

Prin fiica sa, Maria, Nicolae Jiga se încuscreşte cu familia Poynăreştilor şi a lui Emanuil Gojdu.

In 12 Martie 1839, Jiga este numit un fel de inspector peste şcoalele româneşti din Oradea şi Sântnicolaul-Român („director de şcoale") de către inspectorul suprem al şcoalelor, Nicolae I. Temeşvari, la propunerea lui D. Konstantini directorul suprem[3]).

Această calitate Nicolae Jiga o păstrează până în 1870 când funcţiunea de director, în virtutea Statutului Organic, trece asupra preotului local. In cursul inspecţiilor sale Nic. Jiga a rămas profund impresionat de mizeria elevilor pe cari îi ajuta cu cărţi şi îmbrăcăminte ca daruri de Sf. Nicolae şi de Crăciun. Aceste ajutoare, mici în anii 1854—1864, sunt înlocuite cu un ajutor global anual de 50 floreni dat la 20 de tineri români, ortodoxi înscrişi la liceul premonstratens ori la Academia de drept din Oradea. A fost semnul arvunat al fundatorului de mai târziu.

Nicolae Jiga a participat activ în toate treburile şi problemele bisericeşti şi politice care frământau opinia obştească. Multă înţelepciune — deşi puţină

1) Nu trei, cum afirmă d-l Gh. Tulbure.

2) Conscripţia din 1856 Nr. 2.

3) Nicolae Firu : op. cit. pag. 59.

carte, — şi marea dragoste pentru biserică şi neam l-au predestinat pentru un loc de cinste în viaţa restrânsă a comunităţii bisericeşti. In Oradea Nic. Jiga a fost fruntaşul credincioşilor ortodoxi.

In 1839 cumpără pe seama bisericii în condiţiuni avantajoase casa fostului preot I. Popovici.

In 1842, în conflictul dintre Biserică şi protopopul Atanasie Boţco care era sau „comod" sau „incapabil"[1]. Nic. Jiga pretinde protopopului să-şi facă datoria sau să renunţe la salar. At. Boţco îşi alege alternativa din urmă: renunţă la salar, rămânând numai preşedintele onorific al comunităţii. In 1842 N. Jiga în fruntea unei delegaţii protestează la episcopul din Arad în contra alegerii secretarului consistorial: Dimitrie Antonovici.

In 1844, împreună cu Emanuil Gojdu este trimis în delegaţie la Patriarhul Iosif Rajacics în chestia împrumutului de 6000 floreni dat bisericii din fondul religionar sârbesc.

In 1 Ianuarie 1848, este ales primepitrop al bisericii. Cel dintâi gest al noului curator a fost dăruirea a 3000 fl. pe seama bisericii din care să se dea credincioşilor împrumuturi a 100 floreni. Din dobânda banilor să se dea preoţilor un adaus de salar.

In 1848, Nic. Jiga s'a luptat din răsputeri pentru emanciparea bisericii româneşti de sub tutela Carlovitului. Incă în 1830 ceruse, împreună cu alţii, ca în Arad să se numească numai episcop de origină română. Iar acum la proclamaţia Patriarhului din Carlovit, în adunarea comunităţii bisericeşti din 4 Iunie 1848, la propunerea lui Nic. Jiga, se hotăreşte să se respingă proclamaţia şi se declară: „Ziua aceea în care se va decreta prin lege despărţirea şi scoaterea noastră de sub tirana stăpânire a Sârbilor o vom prăznui ca pe o sărbătoare a triumfului şi a bucuriei obşteşti şi cu tot dreptul, pentrucă e fapt constatat că în tot decursul vremilor trecute, Sârbii s'au purtat faţă de noi în chip maşter şi duşmănos: din fondurile şcolare şi fundaţionale culturale bisericeşti au împărtăşit numai

1) Calificarea dată de d-l Gh. Tulbure.

pe consângenii lor, iar la ai noştri le-au pus numai piedeci şi le-au închis calea înnaintării"[1]).

Nic. Jiga a fost delegat cu I. Dragoş şi Gh. Fonnai în deputăţia condusă de Emanuil Gojdu în faţa guvernului căruia i-au cerut cunoaşterea şi împlinirea aspiraţiunilor naţionale ale Românilor ortodoxi. Comunitatea s'a identificat cu isprăvile lui N. Jiga şi I. Dragoş şi le-a votat mulţumiri protocolare.

Prin credenţionalul din 22 Iunie 1848, N. Jiga e delegat la adunarea naţională din Timişoara pe ziua de 25 Iunie 1848. Aceasta, însă, nu s'a ţinut din cauza episcopului sârbesc care intervenise la comisarul regal să oprească adunarea, deoarece Românii ar avea „scopuri primejdioase". Românii au protestat şi-au cerut destituirea episcopului Pantelimon Jivkovici.

După revoluţie N. Jiga s'a ţărmurit la o activitate pur şcolară, bisericească şi filantropică păstrând o rezervă faţă de evenimentele politice.

Faptele mai însemnate ale lui pe acest teren sunt:

1. In 1860, cumpără în Tinca un intravilan pentru biserica şi şcoala de acolo cu 4000 floreni.

2. In 1866, contribue cu 200 fl. la repararea bisericii din Sânicolaul-Român.

3. In 1868, cheltueşte din banii săi 2000 floreni pentru repararea bisericii ort. din Oradea şi aurirea turnului. La înzestrarea bisericii a contribuit şi buna sa soţie ortodoxă, Ana Cosperda.

4. Infiinţează un fond de 3000 fl. pentru comercianţii români cari n'aveau capitalul suficient să-şi încropească o prăvălie proprie.

5. A fost „un sprijinitor entuziast al literaturii şi culturii române". Intre abonaţii la „Cronica Românilor" a lui Gh. Şincai, editată de prof. Al. Gavra, îl întâlnim şi pe N. Jiga. Ajută tipărirea Antologiei: „Versuinti Romani. Almanachul naciunal" şi „Diorile Bihorului" din 1854.

6. Doria din tot sufletul să se mute la Oradea preparandia din Arad. „Nu pot să mă exprim deajuns — scrie lui Al. Gavra — cu câtă ardoare a inimei

1) Gh. Tulbure o. c. pag. 20—21. Protocolul Com. bisericeşti Oradea Nr 31 | 848.

doresc translocarea preparandiei noastre din Arad la Oradea şi eu, ca să-mi ajung scopul, aş suporta bucuros spesele ce se recer".

7. In 1869, înfiinţează în Beiuş un fond de pâine pentru elevii săraci gr. or. ai liceului de acolo. Ajutorul a fost de 3000 floreni. Din acest fond, mai târziu, s'au dat burse elevilor săraci din internatul ort. din Beiuş.

8. Cea mai importantă faptă a lui N. Jiga a fost intemeierea „Fundaţiunii Jigaiane" în anul 1860 pentru ajutorarea elevilor şi a studenţilor români ortodoxi dela şcoalele din Oradea.

In actul fundaţional scrie prea frumos: „Eu Nicolae Jiga, aducându-mi aminte de darul dumnezeesc, după carele eu câteva şcoli am putut învăţa, apoi la neguţătorie a păşi şi prin binecuvântarea Domnului cerului şi al pământului, după osteneala mea mi-am putut agonisi o avere, deşi nu multă, dar totuşi atâta încât un fiu al meu şi două fete ale mele ca cetăţeni cu purtare bună vor putea dintrânsa fără lipsă a vieţui, eu în urma mea am pus legătura înaintea Domnului Dumnezeu că pentru acest dumnezeesc dar, dar mare voiu face neamului meu şi anume tinerimii române de religia greco orientală care va studia la gimnazii şi Academia din Urbea mea un ajutor de vecie şi în folosul tinerimii acestia voiu face o fundaţiune şcolară" [1]).

Fundaţiunea era constituită din următorul imobil: Casa din Piaţa Unirii, lângă b-ca „Victoria", în colţul de întâlnire a străzilor: g-ral Moşoiu şi D. Cantemir, în valoarea de atunci de 18.000 floreni v. a.

Mai târziu senatul fundaţional a cumpărat două case în strada Nicolae Jiga („Lukács György") Nr. 23—25, unde funcţionează astăzi internatul Jigaian. Imobilul fundaţional amplificat cu un etaj e dat în chirie şi se administrează împreună cu internatul de o comisiune compusă din 10 membri, prezidată de drept de către protopopul ort. al Orăzii, astăzi Vasile Popovici.

Scopul fundaţiunii este „creşterea de oameni de omenie şi cetăţeni cu frica Domnului, creşterea de

1) Vezi testamentul la „Anexe". Apoi Gh. Tulbure o. c. p. 30—31.

Români şi creştini adevăraţi care să lucreze spre binele bisericii gr. orientale şi care să înainteze luminarea poporului român". Dela bursieri se cere purtare bună, în cele bisericeşti şi în studiul „limbii şi literaturii române".

Aşa s'a gândit şi a făptuit Nicolae Jiga pentru biserica şi neamul său. A murit în 5 Nov. 1870. Recunoştinţa foştilor bursieri s'adună în ziua de Sf. Nicolae în roiuri în jurul crucii de piatră din cimitirul Rulikovszky pe care s'au săpat, în ungureşte, şi româneşte aceste cuvinte, în care se rezumă o vieaţă plină de fapte bune româneşti şi creştineşti: „Nicolau Zsiga senior repausat la 24 Oct. | 15 Nov. 1870 în etate de 80 de ani. Familia jeleşte pre bunul părinte, biserica şi naţiunea pre fiul zelos şi bogat în fapte filantropice-naţionale, carele fundă un alumneu naţional ort. în Oradea, altul în Beiuş. Pentru merite a fost decorat cu „Crucea de Aur"[1]).

Nicolae Borbola 1786-1877

In perioada naţionalismului oportunist şi încă mult înainte surprindem în vieaţa culturală a Bihorului pe eruditul Nicolae Borbola, profesor la Academia de Drept şi canonic, a cărui figură încărcată cu nouă decenii se încheagă ca o interesantă apariţie pe fondul fenomenelor politice şi culturale ale vremii. Vieaţa lui isvorîtă spre sfârşitul veacului al XVIII-lea străbate liniştit ca un pârăiaş — cu toate cataclismele sociale şi politice — epoca napoleoniană, perioada de gestiune a revoluţiilor, sguduirile anilor 1848—49, răstimpul de consolidare a Monarhiei dualiste şi anii de limpezire a conştiinţei noastre naţionale în Bihor. Trainica sa pastă psihofizică a înregistrat cu lăcomie evenimentele vremii şi în creerul său receptiv şi harnic s'au scuturat troene de cunoştinţi juridice comunicate apoi studenţilor dela Academia de Drept într'o latinească clasică până la 1845. Şi când armura sa de legionar sub asprimea vremii ar fi trebuit s'o schimbe cu haina de gală a nemeşilor, a renunţat la catedră şi decât să ţină cursuri în ungureşte, mai bine s'a retras în pensie, păstrând neprihănit de furi, tezaurul său naţio-

1) Ridicat de ginerele Nic. Diamandi şi soţia, Ana Zsiga.

nal: o gândire juridică romană, o românească etimologică și o credință ce se adăpa dela Roma. In același timp de 90 de ani, cu o mână cruțătoare adună bani de ban să incropească modeste fundațiuni pe seama bisericii și credincioșilor gr. cat.

Despre viața și activitatea acestui bihorean, găsim puține date, repetate cam la fel, în cele cinci isvoare ce ne stau la îndemână [1]).

Nicolae Borbola s'a născut în 26 Noemvrie 1786, în comuna Sântandrei de lângă Oradea. Studiile liceale și primii ani (doi) de Drept, i-a făcut în Oradea, unde în anul 1804—5 absolvă cursul al II-lea de drept. Cunoștințele juridice le complectează la Budapesta unde absolvă și teologia. In 23 Mai 1811, intră în cinul monahal. E preot în Șauaieu și apoi în Oradea. In 4 Aprilie 1814, a fost numit director „al școalelor naționale române și profesor al candidaților de învățători" în locul lui Mihail Benei [2]), el însuși succesorul lui Corneli Ioan în această importantă funcțiune [3]).

In 2 Iulie 1816, e numit profesor de drept natural la Academia de Drept din Oradea. Această calitate și-o păstrează până în 1845, când silit prin art. 2 al legii din 1844 să-și țină cursurile în ungurește în loc de latinește cum se deprinsese, se pensionează și trăiește ca pensionar încă 32 de ani. La 1 Ianuarie 1817, se desparte de funcțiunea de director al școalelor naționale. La Academie în unele intervale (1818—20, 1823—28, 1832—34, 1838—40) a predat și științele politice. După retragerea dela catedră se consacră teologiei și bisericii. După ce i se conferise primele titluri ale ierarhiei monahale, în 4 Martie 1847 fu numit abate onorific, iar în 7 Nov. 1860 mare prepozit. Tinerimea și gloata maghiară în 1877, cu prilejul manifestațiilor de stradă pentru Turci și

---

1) Dr. Diaconovich: „Enciclopedia Română" vol. I, p. 533. — Dr. Al. Márki o. c. p. 72—73. — Dr. Radu Iacob, o. c .p. 211. — Dr. Bozóky Al. o. c. p. 81 și 184. — Vasile Bolca: „Școala normală română unită din Oradea" 1934 pag. 42.

2) V. Bolca: o. c. p. 42.

3) Dr. I. Radu: o. c. p. 209.

contra Românilor din Oradea, n'au cruţat nici casa fostului profesor Nicolae Borbola.

Moare în 19 August 1877.

„In lunga-i vieaţă de 91 de ani, prepozitul Nicolae Borbola fiind proverbial de cruţător, din modestul său salar, a lăsat mai multe mici fundaţiuni spre diferite scopuri“ [1]):

1.	Pentru biserica din comuna Şauaieu Lei	212
2.	Pentru şcolarii de acolo	1238
3.	Pentru cantorul de-acolo	1198
4.	Pentru cantorul bisericii catedrale .	2285
5.	Pentru capela din mahalaua „Teglás“	4094
6.	Pentru cantorul acestei capele . .	5017
7.	Pentru înmormântarea săracilor . .	1820
	Total . . .	15954

Aşa a înţeles solitarul profesor şi binecredinciosul prepozit, să dăruiască şcolilor şi membrilor slujbaşi ai bisericii, ajutoare desprinse din leafa sa de profesor şi veniturile sale de înalt demnitar bisericesc.

Credem că figura interesantă a nonagenarului profesor, care a asistat la multe şi de seamă întâmplări ale vremii, şi manuscrisele sale după cari şi-a ţinut cursurile ar fi vrednice de o mai lungă zăbavă a cronicarului. Arhiva fostei Academii de Drept mutată la Cluj, aşteaptă pe scormonitorul care să învieze şi să prezinte în proporţiile sale naturale, sociale şi culturale această figură bihoreenă.

Fapte diverse »Hilaria« 1875

După desfiinţarea „Societăţii de Lectură“, în anul 1874, s'a produs un vid în mişcarea culturală artistică a Bihorului. Românii erau lipsiţi de o asociaţie care prin farmecul frumosului să înrâurească asupra inimilor şi care prin chimvalele răsunătoare ale naţionalismului să ţină trează conştiinţa. In locul Societăţii trebuia înfiinţată altă organizaţie care să insufle încredere în Români. Aşa s'a întâmplat că în creerul studenţilor dela Academia de Drept s'a conceput ideea înfiinţării unei societăţi corale, chemată ca în hlamida sonorităţilor să strecoare în suflete cântece patriotice, elegii

1) Dr. I. Radu: o. c. p. 227.

şi doine de jale sau romanţe care înrourau genele şi să urzească solidaritatea între Români. S'a înfiinţat societatea corală „Hilaria" în anul 1875 [1]).

O seamă de tineri: Nic. Maior, Aug. Rezei, Patriciu Coroiu, Ioan Darabant, Liviu Drăgoiu, Ioan Cocişiu, Traian Farcaşiu, Ioan Clintoc, Moise Toma, Ioan Buna, Sabin Mezei şi Ioan Istin, în 7 Noemvrie 1875, s'au legat printr'un protocol să constituiască un cor particular, quasi „entre nous" şi să lucreze din răsputeri pentru realizarea ideii şi scopului, ce şi-a fixat şi să frecventeze regulat şedinţele. S'a ales ca preşedinte „ad hoc": Nicolae Maior şi Ion Buna notar. Acţiunea a fost iniţiată de Sabin Rezei şi Ioan Istin.

In şedinţa din 20 Nov. 1875, societatea constituită îşi alege de preşedinte pe Ioan Pop, subnotar judeţean, mai târziu primnotar judeţean, deputat de Ceica, filantrop şi membru în sinoadele eparhiale şi congresul matropolitan, iar de secretar l-au ales pe Ioan Buna, un tânăr de muncă, mai târziu deputat sinodal, membru în consistorul din Oradea şi notar public. Comitetul a fost compus din: Sabin Rezei, Traian Farcaş, Ioan Darabant, Liviu Drăgoiu şi Gh. Horváth.

Momentele principale din vieaţa „Hilariei" în perioada 1875—1881, care ne interesează deocamdată, sunt acestea:

Preşedintele Ioan Pop, Ioan Buna şi Sabin Rezei sunt încredinţaţi cu redactarea statutelor. Ca diriginte de cor este angajat Weinpolter, mai târziu Fejérváry. In şedinţa din 29 Dec. 1875, societatea e botezată „Hilaria". Statutele s'au aprobat în 13 Febr. 1877. In primii trei ani, societatea a organizat câteva şezători artistice, corale, dansante, la care erau chemaţi toţi intelectualii din Oradea şi împrejurimi. Cărturarii români au intins societăţii o mână de ajutor. Episcopul Ioan Olteanu, vicarul ortodox Andrei Papp, Iosif Roman, Nic. Zigre, Iosif Erdeli şi Ecaterina Rezei sunt catalogaţi între mecenaţii „Hilariei". Iar comitetul va fi inviorat prin concursul moral şi intelec-

1) Dr. Teodor Popa: „Almanahul Jubilar al Hilariei" Oradea, 1926.

tual al lui Florian Duma, Demetriu Kiss, și Ioan Gherlan, cari apar prima dată pe scena vieții publice românești.

In anii 1878—1896 au dispărut urmele activității Hilariei. Probabil — scrie d-l Dr. Teodor Popa — arhiva reuniunei a fost neglijată[1]), iar perioada de mai aprigă prigonire a Românilor ar fi stingherit o mai vie activitate. Dela 1897 „Hilaria" va rămâne un izvor sonor, fără răgaz, care în colaborare cu altele nu va lăsa să piroteascǎ conștiința națională aici. Ca un semn al felului cum înțelegeau Hilariștii să întrețină legături de prietenie și solidaritate între ei, încreștăm aci „deobligamentul reciproc", redactat în 18 Iunie 1876, la propunerea lui Ioan Buna și amendat de Ioan Pop și Nicolae Maior, în virtutea căruia membrii Hilariei se obligă „pe simțul lor național românesc" să se întâlnească din nou după 15 ani, în M. Lazuri, în pădurea Osoiu, lângă izvorul Scorușiu, — unde Hilariștii făcuseră și redactaseră deobligamentul. Semnează Mih. Popovici din Cociuba, notar în Lazuri, Nic. Maior din Macău, scriitor la Tribunalul de acolo; Ioan Popu din Ponora, președintele „Hilariei", vicenotar comitatens; Florian Duma din Mierlău, „jurist anul I", Ioan Buna din Gurbediu, secr. Hilariei, student în Drept, Ioan Gherlan din Vașcău, ajutor de notar; Ion Cocișiu, David Stier din Giula, student în Drept: Ioan Cosma din Domahida, absolvent de liceu și Demetriu M. Kiss din Chețiu, student în Drept[2]).

Demonstrafia din 1877

Unirea Principatelor a umplut pe Unguri de o legitimă îngrijorare. Era cea dintâi fază istorică — luminoasă și pentru opaca politică a Ungariei limpede grăitoare și pentru cei îndărătnici și întârziați — care însemna drumul spre unirea definitivă a tuturor Românilor. Deaceea vrăciuitorii politicei budapestane și opinia publică din Ungaria vor tresări nervoși de câteori în România se vor vădi semne de consolidare, prosperare și intărire ori succese în politica externă.

1) Dr. Teodor Popa: o. c. p. 11.

2) Dr. Teodor Popa: o. c. p. 34—36.

Atât parlamentul cât şi obştea ungurească vor reacţiona de frica viitorului ce se desemna în zări; de câte ori României îi mergea bine. Şi printr'o serie de legi; Budapesta va stingheri şi oprima şi mai mult libertăţile culturale şi economice ale Românilor din Ungaria, iar strada — când va avea prilejul — va organiza manifestaţii ostile faţă de elementul românesc, încercând să-l terorizeze.

Cea dintâi manifestaţie vrăjmaşă s'a întâmplat în 20 Septembrie 1877, în timpul luptelor dela Plevna. Ungurii din Oradea îndemnaţi de sentimente frăţeşti faţă de Turci, au improvizat o mare serbare în sala teatrului în cinstea fraţilor Turci şi s'au dedat la eroice vandalisme faţă de Românii din Oradea.

„In 20 Septemvrie — scrie Nagyvárad[1]) — lumină de sărbătoare s'a revărsat pe străzile Oradiei: lumina bucuriei şi a dragostei strălucia în ferestri şi lumina libertăţii, a izbândei şi iubirii de ţară strălucia în ochii tuturora". Casele erau iluminate şi ferestrile înflorite. Artiştii trupei teatrale şi studenţii purtau fez. Intre orele: 6—7 lumea năvăli în sala teatrului. Orhestra execută imnul turcesc care a fost repetat de 4 ori. Corul maghiar a cântat Hymnusul, apoi „Cântecul războinic", („Csatadal") al lui Huber Károly. S'a declamat o pezie a lui Emil Abrányi („Morţii războiului"): „A csatatér halottjai": apoi alta de Szász Gerö. Orhestra a intonat „Marşul lui Rákóczy". Scena era împodobită cu steaguri turceşti şi ungureşti.

Dupăce asistenţa îşi arătase bucuria în sonorităţile orhestrei, a corului şi a declamaţiunilor, îşi manifesta vrăjmăşia faţă de Români prin acte nedemne. Au început demonstraţiile de stradă. Lumea în desordine s'a adunat în faţa Bazarului (astăzi Banca de Credit) de unde a luat itinerarul: Ursuline—Prefectură—Tribunal—Episcopia rom. cat. — Şirul canonicilor — Liceul real de Stat—Academia de Drept—Seminarul gr. cat. — Primăria—Internatul Sf. Iosif etc... Toate erau feeric luminate. In casa lui Grosz Adalbert în ferestri era un imens transparent care înfăţişa arderea Plevnei şi silueta lui Osman Paşa. Românii n'aveau

1) Nr. 216 | 1877.

motive de frăţietate ca să-şi aprindă felinare în ferestri. Geamurile stinse au provocat urgia demonstranţilor. Au fost sparte ferestrile episcopiei greco-catolice, casa lui Nic. Borbola a fost stropită cu noroiu, ramele ferestrilor sfărâmate. Casa lui Nicolae Jiga, în care locuia vicarul Andrei Papp, şi a lui Nicolae Zigre a fost batjocorită în acelaş chip.

Ziarele i-au scos vinovaţi pe Români, fiindcă n'au ţinut seamă de sentimentele mulţimii.

O identică manifestaţie s'a mai întâmplat în 1893, precum vom vedea la locul său.

Rezumat

Inceputul politicei Românilor bihoreni, prezintă caracteristica unei nebuloase nediferenţiate. In vâltoarea revoluţiei găsim conştiinţe naţionale, dârze, mai cu seamă în pătura ţărănească, care au suferit moarte de mucenici pentru credinţa lor. Intre intelectuali surprindem o seamă de Kossuth-işti, prinşi în orbita şefului revoluţiunei maghiare, cari vor considera desfiinţarea iobăgiei române ca un plocon al Ungurilor şi nu ca un rod pârguit al evoluţiei. Lipsiţi de rutină politică, fascinaţi de conducătorii unguri, părăşiţi de Ardelenii cari se gândeau şi se îngrijau numai de Românii până la Munţii Apuseni, nevoiţi se trăiască în amalgamul cu Ungurii, aceşti bihoreni: I. Dragoş, I. Gozman, Ioan Papp, Simion Bica, Pavel Pop de Popa ş. a. vor căuta să se încadreze în politica maghiară, renunţând la orice notă de intransigentă naţională. Dacă concepţia şi atitudinea lor servilă s'ar fi transmis ereditar generaţiilor următoare, elementul românesc din Bihor s'ar fi desfiinţat şi ar fi servit doar de materie de asimilare colectivă pentru naţiunea maghiară. In şcoli s'ar fi păstrat poate încă mai multă vreme conştiinţa de neam; vieaţa publică, însă, continuată în făgaşul săpat de Kossuth-işti, ar fi înăbuşit orice manifestare accentuată a acelei conştiinţe, redusă la un ideal platonic şi în proces spre eclipsă totală.

Noroc că din nebuloasa anului 1848 s'au ales unii luptători în cari dragostea de neam şi grija de conservarea etnică a poporului român bihorean, le-au impus atitudini al căror sens naţionalist n'a putut fi contestat de nimeni. Deşi tactica oportunistă a lui Em. Gojdu, Alex. Roman şi Partenie Cosma, era plămădită din nevoile de adaptare

la o situaţie istorică, recunoscută şi consumată, obiectivul luptelor parlamentare şi publice a fost conservarea şi propăşirea neamului nostru. N'au renunţat la naţionalitatea Românilor şi s'au străduit să smulgă legi ori amendamente care să garanteze această individualitate etnică.

S'au mai închegat din vâltoarea vremilor o pleiadă de scriitori: »Lecturiştii« sau »Lepturiştii« cari sub influenţa diapasonului naţional din Principate, au cântat marşuri, imnuri şi ode, chemând trecutul să susţină prezentul.

Carol Grama, V. Istin, At. Marinescu, D. Meciu, Ioan Popdan, Iosif Roman, Dem. Sfura, Pavel-Vela-Ventrariul dela »Zorile Bihorului« şi V. Iuţiu, V. Ranta-Buticescu, Elia Trăila, Miron Pompiliu, Ioniţă Bădescu, Nicolae Oncu· dela »Fenice«, împreună cu conducătorii: Iustin Popfiu şi Ep. I. Pop-Sălăgianul au săvârşit o folositoare operă românească. »Oricât fur ĭ zeflemizate mai târziu de crainicul unei noui concepţii literare, de Titu Maiorescu, ediţiile acestei societăţi — »Diorile« şi »Fenicele« — incontestabil că şi-au avut şi ele, precum şi societatea literară dela Oradea, rolul şi rostul în răspândirea dragostei pentru scrisul şi vorba românească în cele mai expuse părţi locuinţe de Români«[1]).

Prin versuri primitive, la cari poetica putea zâmbi ironic, au zgândărit mândria şi naţionalismul Bihorenilor.

Aşa, prin colaborarea bisericii şi a şcoalei cu luptătorii politici şi ostaşii condeiului, s'a undit forţa proteguitoare de neam şi lege.

Din convulsivele frământări ale epocei s'au precipitat spre fund, fără dâră, figurinele, a-l căror rol ar fi fost nenorocit. S'au conturat în schimb şi s'au înălţat la valoarea de pildă, personalităţile politice şi literare, de o valoare regională, dar foarte utile, în jurul cărora se vor înciorchina Bihorenii spre a-şi păstra fiinţa.

Epoca de prigoană ce a urmat a văduvit Bihorul de personalităţi politice. Deasupra Românilor s'a aşezat parcă o lespede. Începe atonia, lâncezala sau letargia politică, când sub o aparenţă trândăvie se pregăteau sufletele pentru perioada naţionalismului intransigent şi pentru Alba-Iulia în 1918.

---

1) Dr. C. Pavel: Alexandru Roman p. 17—18.

Perioada atoniei politice (1881-1905)

In anul 1881, se înfiinţează partidul naţionalist atât pentru Românii ardeleni cât şi pentru cei ungureni. La această dată încetează politica regională, ardeleană, bănăţeană ori ungurească; răspunderile provinciale, autonomia locală, intreprinderi'e particulare în materie de politică sunt înlocuite prin directivele comitetului central din Sibiu. Este adevărat că în programa din 1881 Ungurenilor i se acordă privilegiul de a candida pentru camera maghiară, iar Ardelenii sunt osândiţi la rezistenţa pasivă, totuşi politica puţinilor Români din Ungaria se va face sub ochiul iscoditor al comitetului central din Sibiu.

Odată cu extinderea politicei intrasigente asupra tuturor Românilor, se ivesc, drept reacţiuni, trei fenomene însemnate.

Guvernul maghiar va înăspri măsurile faţă de naţionalităţi. Politica de maghiarizare se va continua cu străşnicie. Presa şi parlamentul unguresc vor vărsa cascade de injurii şi defăimări la adresa minorităţilor etnice. Vor încerca metode de demoralizare a Românilor prin mituirea unor politicieni slabi de înger cari trebuiau să ţină isonul partidelor maghiare. Este perioada lui Tisza Coloman şi Desideriu Bánffy care va culmina în prigonirile contra Memorandiştilor şi a tuturora cari îndrăzneau să se afirme de Români.

Din partea Românilor s'a arătat în aceste împrejurări, o atonie aproape generală. Conducătorii fuseseră daţi în judecată şi întemniţaţi, partidul desfiinţat, înlocuitorii fruntaşilor lucrau izolaţi, oamenii de seamă se retraseră îngânduraţi în casele lor din faţa acestei urgii. In golurile rămase pe urma înlăturării personali-

tăţilor respectate şi ascultate, guvernele din Budapesta au aşezat figurine moluşte, Români maleabili, ascultători de ordinele dela Centru. Aşa s'a întâmplat şi în Bihor. In locurile lui Emanuil Gojdu, Alexandru Roman, Partenie Cosma, apar figuri de duzină, suflete de gregari, caractere flexibile, oratori anemici. Cântecul de lebedă a lui Alex. Roman rostit în parlament după 1881 a fost ultima afirmare curajoasă a Bihorenilor.

In afară de Cameră, însă, şi sub reţeaua rară a politicianilor de circumstanţă şi a intelectualilor în drum spre maghiarizare, se continua învârtoşirea atitudinei intransigente. Lumea neoficială, presa românească, „Tribuna", scriitorii şi delegaţii cercurilor la conferinţele naţionale, vor frământa, agita şi modela fără răgaz masele în vederea sculptării tipului naţional conştient şi temerar.

In Bihor sub zgura spumoasă a oamenilor oficiali, mărunţi, se lămurea aurul conştiinţei pure. „Familia", mutată în 1880 la Oradea, devine centru important de radiaţiune naţională şi culturală. Scriitorii: Maria Bosco, Isaia Bosco, Lucreţia Suciu, Iosif Vulcan, Vasile Budescu, Ioan Clintoc şi G. Bodnariu prin stihurile lor erotice ori patriotice vor întreţine vie dragostea pentru limba şi literatura română. „Deputaţii" români pentru „dieta" din Sibiu vor aduce de acolo ca o beutură tonică, sugestii, încredere şi planuri irizate. Societăţile corale îşi reiau activitatea, se înfiinţează şi un nucleu economic prin Banca Bihoreană. „Astra" îşi organizează aici un despărţământ, tinerimea dela Academia de Drept se manifestă admirabil, încât la un moment ajunge în centrul atenţiunii obşteşti din vechiul Regat şi Ardeal.

Aceste constituesc fondul perioadei de atonie politică la care se mai adaogă întâmplările: prigonirea liceului din Beiuş în 1888, vandalismul de stradă contra Românilor din Oradea în 1893, persecutarea studenţilor dela Academia de Drept, măcelul dela Aleşd (1904).

In această perioadă vom pomeni şi numele unor figuri originare din Bihor, dar cari au lucrat în alte

judeţe în ogorul bisericii, slovei şi neamului. Sunt arhiereii Miron Romanul şi Ioan Vancea, apoi pedagogul Georgiu Popa din Câmpani. Nicolae Zigre senior în acest răstimp desfăşoară energie maximă în luptele sinodale atât de importante sub raportul naţional. Il amintim aci ca o închinare adunărilor eparhiale, deşi activitatea sa se prelungeşte şi în perioada următoare după 1905.

Spre sfârşitul perioadei apar pe arenă Aurel Lazar, Lucian Bolcaş, Demetriu Lascu, Ioan Ciordaş, Coriolan Pop — luptători fără frică şi fără prihană.

Fapte: Cazul liceului din Beiuş 1888

Şcolile din Beiuş au fost mereu ochite de autorităţile maghiare. Faţada lor era observată atent, geamurile fixate cu interes, sgomotul voios al elevilor detectat şi analizat cu grijă, profesorii urmăriţi în toate gesturile şi convorbirile lor de către administraţia vigilentă, socotind că vor descoperi ceva „compromiţător" şi vor putea închide acest templu laic în care se jertfea neamului. Instituţiile româneşti din Beiuş erau foarte incomode pentru planurile Budapestei. Odinioară Ungurii au stropit cu colonii regiunea aceasta pur românească, au înălţat, în oceanul Românilor, insule comunale împroptite cu multe privilegii, cu socoteala, că valurile teroarei şi ispita banului vor aduce aluvii de naţionalităţi cari să sporească suprafaţa teritoriului colonizat în paguba Românilor. Şi iată că din vrednicia episcopului Samuil Vulcan, în ultimile îndoituri ale Munţilor Apuseni, sub zarea focurilor de pe culmi, s'a înălţat în 1828 un locaş închinat literelor româneşti şi străbunelor virtuţi. Digul acesta va opri furia maghiarizării şi va vărsa văpaie în sufletele amărâte şi desnădăjduite, întărindu-le în crezul naţional. Liceul trebuia deci distrus. S'aştepta vremea cu prilej.

In 2 Iunie 1888, episcopul rom. cat din Oradea, L. Schlauch e aşteptat în Beiuş cu mare alaiu. Pretorele s'a îngrijit ca oraşul să fie pavoazat cu steaguri ungureşti. N'a scăpat nici liceul, căruia i se impusese anume ca să arboreze un steag cât mai mare, ceeace

nemulțumi pe profesori și pe elevi. Până aci școala fusese lăsată în pace. Nimeni nu-i ceruse să-și pună floarea ungurească la pălărie. Acum la streșină fâlfăia în bătaia boarei pânza tricoloră. Lumea forfotea pe stradă. Deodată se ridicară în aer câțiva pumni și amenințau în sus. La streșină, servitorul liceului, Vasile Duma, se zolia să ia steagul. L-a rugat un domnișor. A și făcut-o și pânza a ascuns-o în scocul de sub streșină.

Crima s'a săvârșit! Se putea proceda la închiderea ori maghiarizarea liceului. Elevul Aurel Borgovan, a fost dat în judecată; cică a dat ordine servitorului ca să ia steagul. Advocatul Vasile Ignat îl apără. Autoritățile administrative și școlare (Inspectorul șef) îi făgăduesc lui Aurel Borgovan, bani, ajutoare, un examen ușor de clasă în Oradea ori la Debrețin, numai să mărturisească că a fost îndemnat de director ori profesori[1]). A. Borgovan a rezistat, însă, și a fost condamnat la închisoare.

Presa maghiară a început o campanie violentă în contra liceului. „Budapesti Hirlap" pretinde a ști că au fost rupte și călcate în picioare trei steaguri. Un ziler a fost bătut crunt de elevi, fiindcă era ungur. Istoria „cu steagul nu e suspriză pentru cine cunoaște sălbătecia morală a elevilor din Beiuș". Să se închidă liceul. Ziarul „Nagyvárad" (Nr. 131 din 7 Iunie 1888) prin peana lui Hegyessi Márton — cunoscut din paginile precedente ale acestei lucrări — cere o pedeapsă severă pentru făptuitori. Românii din Bihor — scrie el — desigur se desolidarizează cu fapta din Beiuș. Ei nu sunt în contra ideii de stat maghiar — se complace a crede Hegyessi Márton. Același ziar în numărul următor (Nr. 132 | 1888) scrie: „Există fanatism și în apropiere, care se nutrește pe sine însuși ca să nu dispară din noua generație iluzia daco-română". Se impune o politică naționalistă mai energică, retorsiuni strașnice; ceterum censeo: „Să se închidă liceul!". In „Nagyvárad" (Nr. 132 | 1888) Lázár Adalbert încearcă să exploreze cu luminile istorice cauzele incidentului și ale iredentismului român. Românii îmbibați cu teo-

1) Dr. C. Pavel: Școalele din Beiuș, p. 204—205.

riile lui Xenopol şi Hajdeu se cred mai vechi decât Ungurii pe aceste locuri. De aci curajul lor de a se considera naţiune în naţiune. Cercetările recente — scrie Lázár Béla — ale lui Dr. Rethy László (Az oláh nyelv és nemzet magalakulása": „Formarea limbii şi poporului român", şi Gh. Alexi („Magyar elemek az oláh nyelvben": „elemente maghiare în limba română") pledează pentru teoriile lui Hunfalvy şi Cihac. Să se pună capăt mişcărilor şi îndrăznelilor naţionaliste.

Autorităţile şcolare au anchetat cazul. S'a pus problema închiderii liceului. Arhiereii români uniţi în consfătuirea cu faimosul ministru Csáki Albin au admis un compromis: „Toate materiile de învăţământ, afară de religia şi limba română să se predee în clasele superioare în limba maghiară, dându-se libertatea a se folosi de limba română decâteori interesele didactice ar pretindea aceasta" [1]). Cursul inferior a rămas românesc. In această organizaţie a funcţionat liceul până în anul 1918 când a fost reorganizat şi cursul superior. Episcopul Pavel, ca să astâmpere ranele produse de to pila lui Csáky Albin, înfiinţează internatul Paveleian în care elevii vor primi o educaţie românească, având bibliotecă şi pedagogi români. A mântuit ce a putut!

Pasivism şi activism

Ziarele maghiare care se osteneau din când în când să observe şi să înregistreze şi câte o manifestaţie românească, constată în anii 90 că şi în Bihor există o mişcare moderată daco-romană. S'arată la fiecare alegere de deputat, când Românii îşi trimit delegaţii lor la Sibiu, ori candidează pentru Budapesta cu program naţionalist. Cu toată opreliştea Sibiului, Bihorenii, deprinşi cu activismul din perioada precedentă, nu se molcomesc, ci se grupează în jurul unui bun Român local, pe care îl votează poate cu titlul unei încercări de mobilizare a conştiinţei româneşti: „Secta" daco-română şi în Bihor îşi are adepţi — scrie „Nagyvárad" [2]); deşi aici nu este aşa de fanatică din pricina politicii „loiale" a bisericilor, ale căror patriotism, înţelepciune, vederi şi

1) Dr. C. Pavel, o. c. pag. 207.
2) Nr. 23 | 1892.

tact se simt în toate manifestațiile culturale și politice ale poporului român".

Semnele de insurecție daco-română erau acestea:

In 1878, Mircea B. Stănescu președintele comitetului executiv din Arad, candidează la Tinca în fostul cerc al lui Emanuil Gojdu, invitat fiind de către intelectualii români și unguri. Era un mare orator și avea faima de un politician de marcă. Ceilalți membri din comitet: Georgiu Popa din Câmpani, Ioan Beleșiu, Alexiu Popovici, Iosif Popovici și Dr. Nicolae Oncu, desaprobă spargerea solidarității întru pasivitate[1]).

In 15 Ianuarie 1892 în Beiuș, în restaurantul „Köpincze" se ține conferința Românilor ultraiști în care își aleg delegații pentru adunarea națională din Sibiu. Conferința a fost prezidată de Vasile Ignat membru în comitetul de 30 din Sibiu. Secretar al conferinței a fost Paul Papp deputat sinodal, mare orator. Pentru Sibiu s'au ales delegații: Vasile Ignat, Paul Papp, Constantin Boițiu și Anton Palladi. In comitetul local al partidului s'au ales: Augustin Antal preot român unit, Paul Papp advocat, Vasile Papp protopop român ort., Constantin Boțiu preot, Dr. Gavril Cosma avocat, Dumitru Sălișteanu, Anton Palladi și Vasile Corbu [2]).

In 1892, în cercul electoral Tinca, candidează protopopul român ortodox, Iosif Vesa cu programa partidului naționalist. In cercul Ceica preotul ort. Nicolae Diamandi se războiește cu Silviu Rezey candidatul român al guvernului. In Marghita se vorbea de candidatura lui Demetriu Kiss advocat [3]). Deși Iosif Vesa [4]) s'a retras și Nicolae Diamandi a obținut 97 de voturi față de Silviu Rezey, opinia publică a început să se deprindă cu ideologia partidului național român, oficial și să se desfacă din baierile tradiționalului guvernamentalism. Privirile Bihariei se deslipiau de Budapesta și se îndreptau spre Sibiul tuturor Românilor. Pentru conferința extraodinară națională din Sibiu, din 6 Iulie 1892, cercul Tinca trimite pe Dr. Ioan Buna și Iosif

1) T. V. Păcățianu: o. c. vol. VI p. 668.
2) Nagyvárad. Ediție specială 23 Ian. 1892.
3) Nagyvárad Nr. 168 | 1893.
4) Iosif Vesa n. 1842 + 27 Dec. 1893. Soția Iulia Diamandi. Inmormântat în cimitirul Rulikovszky.

Vulcan. Dealtfel — constată „Nagyvărad“ — toţi advocaţii români din Oradea în frunte cu Coriolan Pop, reprezentau în Sibiu câte un cerc românesc din judeţ[1]).

In 1896 neastâmpăratul Român Dr. Ioan Buna, unul din victimele demonstraţiilor din 8 August 1893, îndrăzneţ şi integru, a mai candidat în Tinca pentru Budapesta cu program naţionalist. A ţinut cuvântări înflăcărate, dar nu a isbutit faţă de candidatul guvernamental.

Cazul Pituc Bela 1893

Demonstraţiile Ungurilor din 8 August 1893 împotriva Românilor din Oradea, constituiesc o ediţie amplificată a vandalismelor din 1877.

In 1892, atmosfera politică era încărcată. „Liga culturală“ (1891), înfiinţată la agitaţiile neastâmpăraţilor „băieţi“: Gh. Bogdan-Duică şi I. Rusu-Şirianu refugiaţi în vechiul Regat, „Memoriul“ studenţilor din Bucureşti, „Replica“ lui George Candrea şi Aurel C. Popoviciu (1892), prin care s'a răspuns studenţilor maghiari din Budapesta, au fixat atenţiunea străinătăţii asupra chestiunii române. Ungurii întărîtaţi de atâta îndrăzneală răspundeau prin măsuri de retorsiuni, procese, întemniţări şi manifestaţii de stradă. Craterul s'a desfundat în Turda, unde plebea a devastat casa lui Dr. I. Raţiu şi a protopopului Lugojan din cauza atitudinii acestora la conferinţa din 1893 [2]). In Oradea semnalul a fost dat de broşura preotului gr.-cat. Pituc Bela, destituit. Titlul broşurii: „Hazaárulók“— („trădătorii“). Subtitlul: „Országunk kellős közepén a jellen korunkban elolahositott 24.000 tősgyőkeres magyarjainkról“ („Despre cei 24.000 Unguri neaoşi românizaţi în timpurile prezente în mijlocul ţării“). Pamfletul s'a tipărit în tipografia lui Bloch H. şi conţine o serie de pretinse „demascări despre episcopia română gr.-cat.“.

Pituc Bela şi presa locală [3]) îl acuză pe episcopul Mihail Pavel cu următoarele 12 fapte:

1. A lăsat să se picteze în capela episcopiei de

1) Nadyvárad Nr. 168 | 1893.
2) Nagyvàrad Nr. 173 | 1893.
3) Nagyvárad Nr. 183 | 1893.

către profesorul Anton Szirmai, portretele reginei Maria Tereza şi al lui Leopold II, în locul Sf. Maria, patroana Ungariei şi a regelui Sf. Ştefan, întemeietorul ţării [1]).

2. Episcopul n'are inscripţii ungureşti în reşedinţă.

3. Profesorii din Beiuş suspendaţi cu ocazia incidentului cu steagul din 1888 sunt numiţi în funcţiuni grase.

4. Episcopul a dat circulară (Nr. 1759 | 1892) în care scrie: „Lăsăm a dispune că în acele parohii unde preotul, poate, nu vorbeşte mai mult limba bisericii sale, în şcoală totuşi cetirea şi scrierea, sfintele rugăciuni, cântul bisericesc, catehizarea elementară şi introducerea şcolarilor în împărtăşania cu sf. sacramente ale mărturisirii şi cuminecăturii, să se facă în limba bisericii, în limba maternă, pentrucă acolo unde se trece cu vederea aceasta, ni se ruinează însăşi biserica ritul şi religiunea părinţilor".

5. Nu dispune să se vorbească în ungureşte, când credincioşii sunt Unguri.

6. Copiii purtători de sfeşnice sunt îmbrăcaţi în cămăşi albe cu tricolor românesc.

7. Episcopul l-a primit în casa sa pe Vasile Lucaci.

8. S'a opus maghiarizării liceului din Beiuş în 1888.

9. Administratorul domeniilor episcopeşti, destituit pentru atitudine antimaghiară, a rămas în serviciu cu alt titlu.

10. N'a luat nici o măsură ca limba română în şcolile primare să fie predată intensiv de preoţii gr. cat. ca directori de şcoli.

11. A numit un învăţător într'un post fictiv pentru a-l scăpa de armată.

12 Ce s'a făcut cu preotul P. Dringo din Borod care a afurisit în biserică pe sătenii „ce-şi trimit copii la şcoală păgână", ungurească?

Pituc B. l-a acuzat nu numai pe episcopul Mihail Pavel, ci a înfăţişat exagerat opiniei publice maghiare pe toţi canonicii şi funcţionarii consistoriali ca pe nişte

1) Maria Tereza şi Leopold II, au subvenţionat episcopia.

daco-români periculoşi. Şi bietul Rezey Silviu ajunse un primejdios „daco-român" în Oradea şi numai în Budapesta făcea pe „maghiaronul" — cum îl caracterizase şi Moldovan Gergely, exemplarul clinic al Românului renegat. Episcopia era o pepinieră de iredentişti. Filomaghiarii erau isgoniţi de acolo. Insuşi Pituc Bela „căzu" jertfă simpatiei sale pentru Unguri. A trebuit să fugă scârbit de curentul antipatriotic „dela curtea episcopească", să pribegească şi să se întreţină ca preot în Vaşad, Chereluş şi ca învăţător în Galşa unde înfiinţă o şcoală româno-maghiară, lăudată de revizorul Varjassi Arpad.

In polemică a intervenit şi Moldovan Gergely, profesor la Universitatea din Cluj. De ce nu se înfiinţează — întreabă Moldovan Gergely — episcopii maghiare pentru Românii ort. şi gr. cat. din eparhiile Eperjes, Munkács, Oradea, Gherla etc.? De ce nu se suprimă autonomiile bisericilor române, şcolile confesionale şi congrua (ajutorul de stat) preoţilor?

Atacul presei din Oradea şi al lui Pituc Bela, au fost reproduse cu ecouri amplificate de ziarele din capitala Ungariei. Episcopul Pavel, în odihnă la Stâna de Vale, nu ştia nimic în primele zile de atacurile Ungurilor.

Silviu Rezei, deputat guvernamental, secretar consistorial încercă să-l apere pe episcop. Cică Pituc Bela era un nevropat incurabil; fusese în spitalul de alienaţi în Arad: pamfletul e lipsit de seriositate.

Piatra aruncată în puţ de un nebun, n'o scot nici zece înţelepţi Atacurile ziarelor continuă. „Trebuesc reduşi la neputinţă toţi cari atentează la integritatea ţării sau cari se fac complici cu aceştia". Ungurii se poartă loiali cu Românii patrioţi, cum sunt Moldovan Gergely, Pituc Bela, Venter Jenö şi Véghsö Gellért, dar nu rabdă propaganda Daco-românilor[1]).

Patimile intreţinute şi înferbântate de presă ajunseră sub o presiune înaltă. Explozia se aştepta în fiecare moment.

Intâmplatu-s'au faptele de groază în noaptea de 9—10 August 1893. Spre seara zilei de 9 August, —

1) Nagyvárad Nr. 183 | 1893.

scrie „Nagyvárad“, — pe străzi se tălăzuiau oameni înarmați cu pari și lațuri. Mulțimea se adună în piața Sf. Ladislau („Unirii“). In cofetăria de lângă episcopia rom. unită se îngrămădise o lume de doamne și domni eleganți, ca să privească din loje interesantul spectacol. La ora 9 se dete semnalul: „Jos cu trădătorul nemernic!“ O piatră, urmată de grindină de pietri, sbură spre ferestrile reședinței. N'a rămas întreg un geam. Sunete stridente, țipete, șuerături, fluerături învolburau aierul. Primarul Rimler Carol cu poliția sosi în pas alergător. Mulțimea continuă asediul cu pietri. Se 'ntonează „Szózat“-ul și „Kossuth nótája“. Reședința fu devastată,

După această ispravă mulțimea șerpui pe strada Teleki („Vasile Alexandru“) la locuințele canonicilor. Casa canonicului Kővári fu atacată cu pietri. Ferestrele și pervazurile fură sfărâmate. In casa canonicului Sarcadi Tih. n'a rămas o mobilă neatinsă. Urmează marșul spre casa lui Nicolae Zigre. „Aici locuește marele maghiarofob!“ In câteva secunde obloanele fură sfărâmate. Din casă se auziau fugă și țipete. Deaici mulțimea s'a 'ndreptat spre preparandia română unită. Toate cărămizile depozitate în stradă pentru construcție, fură asvarlite în fereștri: „Aici se fabrică trădătorii“!

„Sus la Seminar!“ Mulțimea în pas alergător trecu în tropote podul Crișului, ducând cu sine pietri și cărămizi. In drum mai atacară casa canonicului Aug. Lauran și a advocatului Florian Duma. Lui Coriolan Pop, delegat la conferința extraordinară din Sibiu, îi făcură manifestație. „Jos cu Pop Coriolan!“. „Să plece la Sibiu!“ Gloata se 'ntoarce din nou la episcopie. Rândurile ei sunt îngroșate de publicul care ieșea din teatru. Incepură un nou atac contra reședinței. In 10 minute sfărâmară tot ce mai rămăsese. In aer se amestecară țipete și clinchete de geamuri sparte, se agitau lațuri. La ora 10.30 mulțimea îngrămădită în piața Sf. Ladislau, cânta cântece patriotice.

Un nou svon. In cofetăria de lângă episcopie, advocatul român Dr. I. Buna a declarat: „Și eu i-aș bate pe Unguri!“ Mulțimea aleargă la casa lui Ioan Buna

din strada Szilágyi Des. (Regele Carol). „Aici locueşte omul care a strigat: „Păcat că răsare soarele asupra Ungariei!“ Au devastat tot, în casă şi afară de casă. Apoi iau pe rând casele lui Nic. Diamandi, I. Erdélyi, clădirile consistorului ort. român, a lui Dr. Demetriu Kiss din faţa poştei şi casa pensionarului I. Nistor. De aici s'au îndreptat spre Velenţa către biserica rom. ort., dar aici au fost opriţi de husari [1]).

O comisie oficială a constatat următoarele pagube:

1. La episcopia gr.-cat. s'au devastat toate ferestrele şi întregul mobilier din parter şi etaj.

3. La Nicolae Mărcuş, preot gr. cat. s'au spart trei ferestre.

3. La şcoala normală română unită au spart 24 ferestre şi au devastat mobilierul.

4. La Nicolae Zigre, ferestre, oglinzi, uşi, mese sparte.

5. La Toma Păcală, protopop ort. rom. 3 ferestre sparte.

6. La Gheorghe Cioara, cantor, 3 ferestre sparte.

7. La Kövari T. canonic, 8 ferestre.

8. La Tiberiu Sarcadi canonic, 5 ferestre.

9. La P. Vela canonic, 5 ferestre.

10. La I. Bochiş, 5 ferestre.

11. Casa Dr. I. Buna, 64 geamuri sparte, uşi, dulapuri, scaune sfărâmate.

12. La Dr. Papp Iosif, 32 geamuri.

13. La Dr. Florian Duma, 25 geamuri.

14. Seminarul gr. cat., 22 ferestre.

15. Internatul ort., 125 geamuri.

16. La Dr. Demetriu Chiş, mai multe obloane.

17. La Iustin Ardelean, 12 geamuri.

18. La I. Erdélyi, 2 geamuri.

19. Consistorul ort. român, 22 geamuri şi 10 obloane sfărâmate.

Ziarele „Pester Lloyd“, Egyetértés“ şi „Magyar Hirlap“ se temeau să nu aibă această demonstraţie un răsunet internaţional mai puternic decât „Memorandul“ şi „Replica“.

„Pesti Hirlap“, însă, aprobă devastările; agita-

1) Nagyvárad Nr. 183 | 1893.

ţiile daco-române deveniseră primejdioase pentru Stat, doar de Pituc Bela îi părea rău.

Opinia publică românească a rămas indignată de procedura străzii. Tinerimea din Blaj şi din Arad protestează. „Tribuna" atacă pe meseriaşul român renegat, Bertsey Gheorghe, care ceruse lui Nicolae Jiga să introducă, pe vremuri, limba maghiară în catedrala ort. română din Oradea şi care — după afirmaţiile din presă ale lui Dr. I. Buna — ar fi fost instigatorul demonstraţiei. Nici persoana episcopului Mihail Pavel n'a fost cruţată. „Tribuna" îi impută de ce a cerut ancheta în loc să pretindă energic regrete şi scuze din partea autorităţilor [1]).

Românii: canonicul Kővári T., Nic. Zigre, Paul Vela, T. Sarcadi, I. Erdelyi, Dem. Chiş, Coriolan Pop, S. Ciceronescu, D. Mureşanu, Nic. Mărcuş, P. Mihuţiu, M. Diţiu, Nic. Diamandi, P. Păcală, I. Buna, V. I. Papp, Fl. Duma, I. Bochiş şi Iustin Ardelean, în 16 Sept. 1893, au reclamat Ministerului de Interne, poliţia din Oradea pentru aceste demostraţii. Poliţia fusese avizată printr'un bilet de canonicul Ciceronescu, despre demonstraţia ce se pregătea. Dar nu a luat nici o măsură [1]).

Reclamanţii au intentat proces în contra instigatorilor. Prima desbatere s'a ţinut în 27 Mai 1896. Acuzaţii erau: Bertsey Gheorghe, Fehér Dezsö („Nagyváradi Napló"), Sas Ede („Negyvárad), Halász L. Vidovits I. ziarişti [3]). In 14 Aprilie 1897 procesul s'a desbătut la Curtea de Apel. Ziariştii au fost achitaţi de juraţi. Pedepsiţi au fost ţapii ispăşitori, obscuri: Gencz, Klein şi Szilágyi [4]).

Studenţii dela Academia de Drept

Un alt eveniment vrednic de înregistrat în cronica Bihorului este mişcarea studenţilor români dela Academia de Drept din Oradea.

Este o notă a psihologiei adolescenţei ca tinerimea universitară să fie depozitara celor mai pure şi

1) Nagyvárad, Nr. 197 | 1893.
2) Nagyvárad, Nr. 591 | 1895.
3) Nagyvárad Nr. 97 | 1896.
4) Nagyvárad Nr. 87 | 1897.

nobile idealuri. Din fermentaţia lor sufletească se cristalizează şi se limpezesc principii generoase care vizează colectivitatea. Toată energia vitală folosită pentru desvoltarea organismului, se sublimează în energie spirituală, împrumutând idealurilor o considerabilă forţă spre înfăptuire. Naţionalismul ori chiar umanitarismul vor pune stăpânire pe sufletul tinăr şi-l vor împinge la extremitatea din dreapta ori din stânga a frontului ideologic social-politic.

Studenţimea din Oradea, care în perioada naţionalismului oportunist s'a manifestat atât de frumos sub raportul cultural, în această perioadă de atonie politică reprezintă uvertura marelor frământări şi lupte de politică intransigentă care vor urma după 1905.

Petrecerile lor organizate în cadrul „Hilariei" ori sub altă firmă, vor fi prilejuri binevenite de închegare şi manifestare naţională. Toţi intelectualii din judeţ pelerinează spre centru la aceste serbări, în care se manifestă în deşăvârşită îngemânare naţionalismul şi credinţa lor creştină. Iar strălucirea acestor petreceri este suficientă pentru a lumina intervalul dintre ele, ţinând mereu treze cele două sentimente cardinale ale fiinţei noastre: naţionalismul şi legea orientală.

Alături de aceste petreceri desfăşurate la „Arborele verde" („Zöldfa") studenţimea orădană se manifestă activ şi în alte direcţiuni. Incă în 1892, studenţii din Oradea vor fi făcând legământul solemn:

1. Să vorbească numai româneşte între ei şi după posibilitate şi cu publicul orădan.

2. Să se abţină dela petrecerile şi serbările maghiare.

3. In cercul şi societatea de lectură a tuturor studenţilor dela Academie, să-şi impună candidatul lor.

Pentru această atitudine ziarele locale i-au atacat[1]). In acelaşi an s'a ivit un conflict între foaia umoristică „Vulturul" redactat de Iustin Ardelean şi I. Schiopul şi studenţimea maghiară. In paginile pline de spirit ale revistei apăreau şi poezioare patriotice care înţepau organizaţia de stat maghiar şi erau socotite primejdioase pentru Unguri ca orice suspin şi glumă românea-

1) Nagyvárad Nr. 254, 257, şi 292 | 1892.

scă dealtfel. Adunarea studenților dela Academie a hotărît excluderea lui Ardelean Iustin din cercul lor, dacă nu-și va cere scuze chiar în paginile „Vulurului", ceeace Iustin Ardelean a refuzat [1]).

Din acest moment foaia a fost urmăriră de privirea trează și dușmănoasă a procurorului, care n'a întârziat să-l dea în judecată la cel dintâi prilej. Procesul s'a desbătut în 1894. Cu această ocazie apărătorului Iustin Ardelean, bunul român Nicolae Zigre (senior) a ținut să arate prigonirea sistematică cu care este tratată presa română, în vreme ce față de presa maghiară se practică cea mai mare indulgență. Tratamentele acestea deosebite nu vor putea desigur promova consolidarea statului maghiar. Ele duc la disperarea naționalităților. Ce părinte e acela care pe un fiu îl desmiardă, iar pe celălalt îl prigonește? Cu teroare și închisoare nu se poate guverna într'un stat liber. In 1893, nimeni n'a luat la răspundere ziarele maghiare din localitate care au împroșcat în Români cu injurii și insulte și au provocat demonstrațiile de stradă [2]).

„Memorandul", „Replica" și procesele lor au provocat mișcări și în rândurile studențimei române din Oradea. Ei, ca ceilalți colegi ai lor dela celelalte universități streine, se solidarizează cu manifestele și memorandele redactate pentru apărarea ființei noastre culturale, politice și economice.

In 1894, o parte din studenții români dela Academia din Oradea semnează o declarație de solidarizare cu cei dela „Manifestul" și „Apelul" „către poporul român", cari au fost dați în judecată. „Aceste publicații — scriau studenții — prin prezenta le declarăm de ale noastre. Le-am scris în convingerea că așa ne-a dictat datoria. Deaceea pentru redactarea, tipărirea și difuzarea lor, ne luăm întreaga răspundere, ne declarăm întrutoate solidari și răspunzători." Urmează 68 de semnături ale studenților români din Graz și Budapesta. Din Oradea semnează Remus Chicin, Paul Chitiloviciu, Andrei Doboși, Vincențiu Mar-

1) Nagyvárad Nr. 243 | 1892.
2) Nagyvárad Nr. 241 | 1892.

coviciu, Iustin Miron, Aurel Petruţ, Ioan Raţiu, Ştefan Rozvan, Gh. Dogariu, Emilian Firezan, Ioan Gaitin, Andrei Horvat, Andrei Ille, Traian Şinca, total 14 inşi Declaraţia s'a publicat în „Tribuna“ [1]).

Această declaraţie a provocat o serie de articole şi polemici în ziarele maghiare. Gheorghe Rozvany, tatăl semnatarului Ştefan Rozvany, grec de origine şi autorul unei monografii despre Salonta, se lapedă de fiul său, care a dat dovadă de sentimente româneşti [2]).

„Nagyvárad“ [3]) atacă pe „acei apostoli blestemaţi care împiedecă strecurarea cuvântului maghiar în inimile Românilor“. Aceştia vreau cu orice preţ să fie martiri. Cu prilejul procesului Memorandului o seamă de tineri au lansat un „Manifest“ şi „Apel“ către poporul român, prin care se atrage atenţiunea părinţilor şi fraţilor asupra procesului, invitându-i să se solidarizeze cu cei ce se află pe banca acuzării. Acum când se intentează proces contra semnatarilor „Manifestului“ şi „Apelului“, tinerimea declară solem că le consideră de ale ei şi făgădueşte că va rămâne credincioasă lozincei: „Totul pentru naţiune“. Prin aceasta — scrie ziarul — s'au creeat martiri suplimentari. „Nu-şi dau seama că odată toată maghiarimea va fi de acord pentru a înăbuşi şi curma — cu toată puterea — aceste manopere. Studenţimea română din Oradea care a semnat adeziunea din „Tribuna“, a dat dovezi „de negarea ordinei legale şi de provocare la suveranitatea statului“. Se pretinde exmatricolarea semnatarilor.

Când un anonim („Doctor“) ia apărarea studenţilor, români, atenuând calificativul de „crimen laesae majestatis“ şi calificând atitudinea lor prin dominarea elementului psihic al imaginaţiei în sufletul adolescentului [4]), li se răspunde că nu se poate face nici o tranzacţie cu aceia, „cari se adresează cu plângerile lor direct împăratului“ sau „parlamentelor streine şi îi califică pe stăpânitorii acestui pământ cu atributele de oarde şi turmă asiatică“ [5]).

1) Nagyvárad, Nr. 156 | 1894.
2) Nagyvárad, Nr. 159 | 1894.
3) Nagyvárad, Nr. 157 | 1894.
4) Nagyvárad, Nr. 158 | 1894.
5) Nagyvárad, Nr. 159 | 1894.

Escortarea memorandiştilor: Vasile Lucaciu, Iuliu Coroianu, şi Gh. Raţiu din Cluj, prin Oradea la Seghedin, a fost un prilej de manifestaţie pentru studenţii şi Românii din Oradea. Locotenentul de jandarmi şi cei doi caporali au trebuit în ziua de 29 Iulie 1894, dumineca. ora 8.37—10.14, să asiste la o primire caldă şi spontană ce le-a făcut martirilor în gara oraşului Oradea. Românii şi studenţii orădani: Dr. Ioan Buna, Teodor Lazar, Iasif Roman, Iosif Vulcan, Dr. Demetriu Chiş, Dr. Iustin Ardelean, Dr. Iosif Nestor, Aurel Lazar, Florian Duma, Ananie Lupu, Coriolan Pop, Aurel Văleanu, advocaţi şi o mulţime de studenţi s'au întreţinut cu Raţiu şi Coroianu care fusese însoţit de fratele său Sabin Coroianu, preot şi sora lor: D-na Claudia Maniu soţia advocatului Ioan Maniu din Şimleul-Silvaniei.

Coroian şi Lucaciu s'au prezentat sprinteni, elastici şi bine dispuşi. Ioan Raţiu era cărunt, grav; uralele asistenţei nu i-au putut provoca nici-un zimbet. Martirii au fost conduşi în restaurantul gării. Societatea a fost distrată de Părintele Lucaciu cu o mulţime de anecdote de spirit. Un asistent observă: „Părinte pentru anii de închisoare la cari v'a condamnat în total justiţia maghiară, nu ajunge o vieaţă de om". „Românul are şapte vieţi" — ripostă Lucaciu. Povestia că la ultima sa eliberare din Seghedin şi-a lăsat acolo biblioteca, fiindcă „ştia că se va întoarce încurând la închisoare".

La ora 10.15 trenul în furtuna uralelor a pornit spre Seghedin cu cei trei luptători.

Ziarele maghiare din capitală („Magyar Hirlap" şi „Országos Hirlap") atacă pe studenţii români dela Academia de Drept din Oradea, fiindcă bursele primite din „Fundaţiunea Emanuil Gojdu" le întrebuinţează pentru agitaţii contra Ungurilor [1]).

Lucian Bolcaş

O manifestare care a trecut Carpaţii şi a avut răsunet în presa mondială şi în congresele internaţionale ale studenţilor, a fost cazul Lucian Bolcaş în anii 1898 | 99.

1) Nágyvárad Nr. 45 | 1898.

In vremile aspre dinainte de 1914, în viscolul sângeros, care în 1914—18 a troenit cu cadavre câmpurile de luptă, în societatea agitată de după 1918, când condotierii financiari şi politici se îmbulzeau în cetatea „High-life“-iştilor, viaţa lui Lucian Bolcaş desemnează o curbă de un aspect specific.

Fiinţa lui fizică — copilul cu ochi albaştri — s'a îmbăiat în valurile de aer proaspăt ce se revărsau în cotlonul Beiuşului, dinspre Munţii Apuseni şi Muma Codrului. Aici, în climatul sănătos din valea Crişului Negru i s'au învârtoşit nervii pentru zilele de zbucium. Pasta psihică — ca o placă de ceară — a înregistrat toate melodiile de bucurie, suferinţe şi eroism ale ţăranilor rezistenţi din Sud-Estul Bihariei. In sufletul său s'a îngrămădit, ca un resort de acţiune viitoare, dragostea de neam, simţită în familie şi învăluită în nouraşii de tămâie din biserica din Vălani. In acest mediu rural, sănătos, religios i s'a dăltuit caracterul intransigent românesc care nu cunoştea transacţii şi tocmeli.

Zestrea lui sufletească s'a lustruit în liceul din Beiuş şi a prins să oglindească limpede trecutul de frământări al neamului şi să proecteze în viitor visul de aur al desrobirii culturale şi, poate, naţionale.

In vârsta adolescenţei, resorturile intime s'au destins cu magică forţă şi l-au aruncat în fruntea mişcării tinerimei academice din Oradea, şi pe scena discuţiilor internaţionale din Torino. Caracterul său românesc, cioplit din piatră, fără posibilităţi de modelări de circumstanţă, a imprimat camarazilor aceeaşi atitudine dârză, separând prin forţă centrifugală pe studenţii români de Unguri. Pe vremea şi sub priveghierea lui s'a ales grâul de neghină îndoielnicilor şi a renegaţilor. A pretins mărturisirea pe faţă a crezului fiecăruia.

Exclus din toate universităţile din Ungaria, Lucian Bolcaş într'o noapte cu ger, călăuzit de trei ţărani, bătătoreşte o pârtie proaspătă din Râşnov peste Bucegi, în Azuga şi se duce la Bucureşti. Se întoarce iar în Ardeal şi cu oţelul condeiului ca ziarist continuă lupta pentru izbăvire. In războiul pentru între-

girea neamului luptă în rândurile armatei române, la Oituz.

După înfăptuirea Unirii, în noua orânduire, societatea era în plină fermentație și agitație. Indivizii sunt prinși în vârteje amețitoare și caută să-și statornicească un echilibru cât mai la suprafață. Drumul lui Lucian Bolcaș — drum de suferințe și lupte, susținut

LUCIAN BOLCAȘ

pe platoul înaltului patriotism — înseamnă după război o coborîre. Nu și-a putut păstra altitudinea față de unele elemente asvârlite în sus prin târgueli de conștiință și exploatări de mizerie și instincte zoologice. Nu era pregătit pentru acest epifenomen general, caracteristic tuturor războaielor și tuturor țărilor.

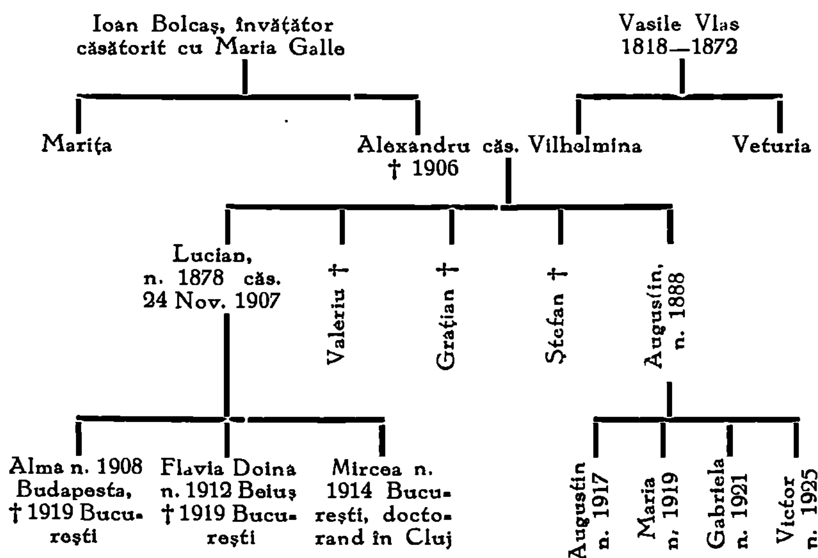
Așa s'a făcut ca ochii albaștri ai pasionatului naționalist cari priveau țintă spre idealul Românilor, după

războiu s'au trudit şi obosit, săltând pe pietrişul cifrelor contabiliceşti sau căznindu-se să desluşească din hrisoave trecutul comunelor din Transilvania. Cică pentru cel ce a privit din colo de sorocul unui examen şi dincolo de marginile unei existenţe personale, nu se găseşte nici o formă oficială, legală de a-l aşeza într'un loc de unde să radieze acelaşi naţionalism şi încredere în forţele noastre, cum a făcut-o în trecut.

Aşa i s'a întâmplat lui Lucian Bolcaş şi celuilalt tînăr de odinioară, învăpăiatului Demetriu Lascu, amândoi vrednici stegari ai tinerimei bihorene, în amurgul veacului trecut şi în crepusculul politicei intransigente în Bihor.

Lucian Bolcaş s'a născut în 27 Februarie 1878, în comuna Vălani, plasa Beiuş. Tatăl său Alexandru a fost învăţător cu pregătiri deosebite. Pe lângă Preparandie urmase în anii 1867—1870 şi trei ani de Drept la Academia din Oradea [1]).

Arborele genealogic simplificat se înfăţişează astfel:

Lucian Bolcaş a urmat liceul în Beiuş unde în 1895 a trecut examenul de maturitate [2]). Ca elev în

---

1) Bozókş Al. o. c. p. 225.
2) Dr. C. Pavel: Şcoalele din Beiuş, p. 252.

clasa VII—VIII s'a distins în Societatea de lectură cu mai multe poezii reuşite.

După terminarea liceului, în puterea unei tradiţii familiare, urma să studieze teologia. S'a şi înscris la teologia romano-catolică din Oradea, dar după o săptămână de dogmatică — cum scrie el însuşi — trecut la Academia de Drept în Septemvrie 1895".

Poate ar fi rămas teolog, dacă „n'ar fi fost fătul epocei memorandiste şi dacă sufletul lui n'ar fi sorbit cu sete tot dorul de luptă cu armele dreptăţii [1]).

In ultima decadă a veacului trecut vieaţa studenţilor Români dela Academia de Drept — cum am văzut — era în proces de a se colora tot mai mult cu o intransigenţă naţionalistă. In faza de tranziţie spre naţionalism, însă, petrecerile faimoase ale studenţimei, cu răsunet până în Viena şi Braşov, mai purtau încă reziduurile unei deplasate politeţe şi vechi iobăgii sociale. O bună parte din studenţii români trăiau prinşi în mreaja societăţii ungureşti. La baluri aceştia aduceau odată cu prietenii lor maghiari şi câte o melodie şi frânturi de fraze ungureşti cari plesneau disonant în sală. Dar nu numai studenţii, ci mai ales unele vechi familii româneşti, cădeau în păcatul de a împestriţa costumele şi dansurile româneşti cu colori şi mişcări ritmice streine care supărau sensibilitatea unor tineri. Studenţii însă nu reacţionau destul de viguros pentru a „pune capăt acestei promiscuităţi".

Lucian Bolcaş cât a stat în Oradea, şi-a fixat drept program organizarea tinerimei şi a societăţii româneşti într'un bloc solidar, fără nici un punct de contact cu Ungurii.

Era o intreprindere îndrăzneaţă şi privită cu vrăşmăşie de unii Români şi de toţi Ungurii.

Intr'adevăr exista în pătura intelectualilor români o mână de oameni în drum spre desnaţionalizare. Deşi încă nu-şi perduseră limba şi legea, obiceiurile şi gusturile însă erau împrumutate dela Ungurii cu cari întreţineau strânse legături sociale şi în a căror societate se simţeau mai bine decât în cercurile româneşti. Ace-

---

1) L. Bolcaş: „Cum am devenit ziarist". Gazeta antirevizionistă Arad Nr. 48 | 1935 15 Decemvrie.

ştia se adăpaseră la şcolile ungureşti şi în galeria cunoştinţelor lor istorice şi literare nu se găsea nici un voievod sau scriitor român. In afectivitatea lor n'a reuşit să se împletească nici un tremur desprins din vaerul neamului. Era firesc ca aceste familii să se simtă mai bine într'un cerc de cultură, pe care o absorbiseră şi ei în şcoli şi care le oferea, fără trudă, subiecte de conversaţie.

Dealtăparte politicei maghiare de asimilare nu-i convenea să-i vadă pe Români izolaţi ermetic şi scoşi de sub influenţa ei distrugătoare.

Deaceea, gândul lui Lucian Bolcaş nu era uşor de împlinit.

Tânărul student a început să lucreze prin presă faţă de bătrânii greu de urnit şi prinşi în vâscul societăţii maghiare. Prin corespondenţele sale la „Tribuna" şi la „Gazeta Transilvaniei" a reuşit să-şi creeze un prestigiu în Oradea, să elimine „csárdásul" dela petreceri, să înfiinţeze o societate clandestină a studenţilor români, să determine un curent pentru înfiinţarea băcii „Bihoreana", să se înfiinţeze despărţăminte de ale „Astrei", etc.

In calitate de colaborator la „Foaia literară" a Lucreţiei Suciu-Rudow ţese legături cu Gh. Coşbuc, Gh. Bogdan-Duică şi alţi colaboratori, înmulţind firile spirituale cu cari era legat Bihorul de celelalte centre româneşti şi de oamenii de condeiu.

In urmă isprăvirilor sale a fost trecut pe index de către autorităţile şcolare şi administrative. In 1898, faptele adunate la un loc, a determinat pe Ministerul Instrucţiunii din Budapesta să scape Oradea şi Ardealul de acest agitator primejdios. In acest an s'au întâmplat evenimentele arătate mai jos şi care s'au încheiat cu eliminarea lui Lucian Bolcaş din toate Universităţile din Ungaria.

In 1898—1902 îşi continuă studiile la Universitatea din Viena. Armata a făcut-o în Bistriţa în 1902-3, în regimentul 63 Infanterie. Aici făcu cunoştinţa distinsei familii Gherasim Domide, protopop, condamnat la 2½ ani închisoare în procesul „Memorandului".

In 25 Nov. 1907 Lucian Bolcaş s'a căsătorit cu fiica protopopului Gherasim Domide, Elena-Elisabeta.

In intervalul 1896—1916 a ocupat mai multe funcţiuni, a scris lucrări literare şi a colaborat la diferite ziare, ceeace arătăm aci cronologic,

In 1896—1902 a colaborat la „Tribuna“ din Sibiu.

In 1897 a fost redactor intern la „Foaia literară“ a Lucreţiei Suciu-Rudow.

In 1903—1904 a editat gazeta săptămânală „Voinţa“ în Bistriţa.

In 1905—1909, ajunde primredactor la „Poporul român“ şi „Lupta“, „Viitorul“.

In 1911—1912, e numit directorul Tipografiei şi Librăriei „Doina“ din Beiuş înfiinţată la iniţiativa lui Dr. Ioan Ciordaş.

In 1913 scrie pentru „Brockhaus: Konversationslexikon“, din Berlin.

1914—1916 e impiegat în Direcţiunea generală C. F. R. din Bucureşti.

In 23 Septemvrie 1916, e încorporat voluntar în reg. 80 inf. Bucureşti, cu gradul de plutonier cu termen redus. Se luptă pe muntele Brezoaia, sectorul Oituz, unde dupăce pierduse 130 de feciori din 170, a fost luat prizonier de Austriaci şi internat la Sopronnyek. Aici îi fu descoperită obârşia ardeleană şi deşi renunţase la supuşenia maghiară, era pe drum să fie condamnat la moarte.

In Sopronnyék prin sergênţii cu aprovizionarea, cumpără cărţi franceze-germane-româneşti, în preţ de aproape 15.000 coroane, precum şi hărţi militare pentru prizonierii români.

In anii 1918—1919 din nou e mobilizat la Marele Cartier General al Armatei din Bucureşti ca sub-lt.

In 1920—1923 e şef de serviciu în Resortul Sănătăţii şi al Ocrotirilor sociale din Cluj.

In 1921—1922 e directorul revistei „Sănătatea publică“, buletinul Resortului.

In 1923 e numit director administrativ cl. II la Direcţia sanitară şi de ocrotire din Arad.

In 1923—1928 e funcţionar superior şi procurist la Direcţiunea din Cluj a Societăţii de Asigurare „Agricola“ din Bucureşti.

In 1930 e delegat în Direcţiunea Recensământului din Bucureşti.

In 1933 e redactor în Direcţia Recensământului.

In afară de colaborările de mai sus, mai scrie ocazional la „Gazeta Transilvaniei" a lui A. Mureşan Braşov; „România Jună" a lui A. C. Popovici Bucureşti; „Epoca" lui Nic. Filipescu, „Naţionalul" lui Toma Stelian; „Adevărul" şi „Dimineaţa" lui Const. Mille; „Dacia" colonelului Ştefan Zăvoianu.

Are următoarele publicaţiuni:

1. „Chestia Autonomiei Bisericii Române Unite" Bucureşti 1900, Tipografia Minerva.

2. „Corda Fratres". Appello ai membri e a tutti gli amici della Federazione Internazionale degli studenti a proposito delle dichiarazioni che Sua Excellenza Giulio Wlassics Ministro del Instruzione d'Ungheria fece al Parlamento di Budapesta nella seduta del 12 Marzo, Viena Tip. Salzer 1902.

3. „Corda Fratres". Federaţiunea Internaţională a Studenţilor. Raportul Secţiei Române pe anii 1898 şi 1901. In colaborare cu I. Scurtu, Bucureşti Tip. Minerva 1902.

4. „Războiul ruso-japonez", Partea I 1905, Partea II 1907, Budapesta Ed. „Poporul român".

5. „Năvăliri barbare", Nuvelă, Ed. Luceafărului din Budapesta 1906, Ed. II în „Biblioteca pentru toţi" Nr. 531, Bucureşti 1909.

6. „Seri albastre" (Pentameron). Povestiri, Tip. Tribuna Arad.

7. „La cărările vieţii" Povestiri. Tip. Tribuna Arad. 1910.

8. „Străina" piesă în 4 acte. Tip. „Doina" Beiuş 1912.

9. „Genoveva" din nou întocmită după istoriile vechi. Gherla 1923 Ed. şi tip. „Aurora".

In lucrare:

10. „Vechimea aşezărilor din Transilvania".

11. „Transilvania în secolul XIII—XV. Neamuri şi moşii. Lucrată în baza documentelor vechi referitoare la 2700 comune din Bihor, Sălaj, Satu-Mare, Maramureş, Cluj, Someş, Arad, Timiş-Torontal, Caraş, Severin, Hunedoara.

Ca directorul „Doinei“ a editat: Alex. Ciura: „Foiletoane“ 1907—1910. Zaharia Bârsan: „Sirena“ piesă în 3 acte. Beiuş 1912.

Aceasta vieaţă în plină fermentaţie naţionalistă — care putea sluji de o minunată pildă pentru alţii cu ideologii mai puţin naţionaliste şi mai mult umanitariste, a fost osândită să se zăvorească în biroul glacial al unei bănci, să-şi astâmpărare svâcnirile româneşti şi să se macine în fatidice operaţiuni aritmetice, ori de statistică. Doar ocupaţia mai nouă, întocmirea registrului istoric al comunelor româneşti îi mai îngădue ca imaginaţia să nu fie veştejită de grindina cifrelor, ci să brodeze câte-o icoană pe marginea unor notiţe vechi din documente.

Pe noi, în această perioadă, ne preocupă mai mult activitatea publică şi politică a lui Lucian Bolcaş, decât cea literară, care se încadrează mai bine în perioada următoare.

O arătăm aci aşa cum ni se încheagă din presa maghiară locală, corectată cu unele informaţii primite direct dela autor şi din „Gazeta Antirevizionistă“.

La serata de cunoştinţă a studenţilor, 13 Oct. 1898, preşedintele Lucian Bolcaş, student în anul IV, a rostit un tost publicat în Tribuna Nr. 213 din 13 Oct. 1898, care se rezumă în următoarele fraze:

1. „Suntem tineri Românii, fii ai unui popor ce nu are condiţiile unei vieţi libere şi prospere naţionale şi luptă pentru realizarea acestora“.

2. Deviza ne va fi „Deşteaptă-te Române!“ pe toate terenurile

3. S'a făcut şi în trecut propagandă pentru această deşteptare. De vre-o 6—7 ani s'au dat concerte româneşti. S'a înfiinţat un club şi s'au organizat întâlniri colegiale pentru care presa maghiară în frunte cu „Pester Lloyd“ şi „Pesti Napló“ au alarmat opinia publică ungară şi au cerut intervenţia procurorului.

4. Organizarea trebue dusă mai departe. Se vor ivi greutăţi dar trebuesc învinse. Se impun noui înfăptuiri. In şcoală, pe stradă, în toate părţile s'au de numai vorbă ungurească. Trăim într'un mediu strein. Mai suntem şi săraci şi nevoiţi să muncim până la

sleire. Când totuşi vrem să înfăptuim o lucrare românească de emancipare, suntem urmăriţi şi persecutaţi.

5. Inimile, însă, sunt calde, dorul e nestins, vointa neînfrântă pentru a înfrânge sclavia pe care o „urîm“ !

6. De departe surîde biruinţa strălucită. „La luptă deci cu toţii ai Romei copii !“

Toastul a fost comentat şi de presa maghiară din Capitală, îndeosebi de „Budapesti Hirlap“, cu infloriri şi ieşiri şoviniste pentru a înfierbânta opinia publică ungurească.

Articolul din „Budapesti-Hirlap“ se completează cu unele date furnizate de studenţii maghiari, despre colegii lor români :

1. Românii boicotează cercul de lectură al Academiei.

2. Nu vreau să şadă în aceeaşi bancă cu studenţii unguri.

3. Studenţii români, cari au cerut la o petrecere românească să se cânte ciardaşul (csárdás) în onoarea primarului şi prefectului prezenţi, au fost atacaţi de ultraişti.

4. S'au constituit într'un club clandestin.

5. Au ovaţionat la Tribunal pe un ziarist Român condamnat [1]),

„Egyetértés“ relatează că studenţii români din Paris sub prezidenţia lui Fil. Slătineanu sau constituit în centrala studenţilor români dela toate universităţile din streinătate cu scopul :

1. De a întreţine legătura cu Românii dela toate universităţile.

2. De a redacta jalbele Românilor către toate parlamentele.

3. A stabili principiile de acţiune comună.

4, A informa în permanent pe studenţii români din Ungaria despre toate măsurile luate [2]).

Sub impresia celor publicate în „Budapesti Hirlap“ şi în ziarele maghiare locale, studenţii maghiari

1) E vorba de Triff Aurel, redactor la „Tribuna Poporului“, condamnat pentru articolul „S'a împlinit vremea“ (10 Dec. 1897). Sala de desbatere a fost ticsită de studenţii români, care l-au ovaţionat în de lung când s'a pronunţat sentinţa de condamnare.

2) Nagyvárad Nr. 248 | 1898.

dela Academia de Drept, prezidați de Papp Ion, colaborator la ziarele locale, autorul pamfletului contra lui V. Mangra și a multor articole insinuante la adresa Românilor, (după 1918 funcționar public în România) au hotărît:

1. Să se arate dispreț pentru năzuințele antimaghiare ale studenților.

2. Să impiedece după posibilități aceste nizuinți.

3. Să-i boicoteze pe toți studenții „nepatrioți".

4. Să se ia măsuri disciplinare față de Lucian Bolcaș.

5. Să se revoce ajutoarele și bursele Românilor nepatrioți.

6. Se deleagă o comisie care va întocmi lista Românilor absenți de la serata de cunoștință din seara de 13 Oct. [1]).

Dela serata de cunoștință a studenților maghiari majoritatea Românilor de fapt au absentat. Și în vreme ce în etaj la „Zöldfa" Ungurii executau programa seratei, în parter studenții români cântau demonstrativ cântece românești [2]),

Min. Instr. Dr. I. Wlassich a ordonat anchetă severă în contra lui L. Bolcaș[3]). In cursul anchetei de către profesori, pe stradă Ungurii au manifestat pentru a exercita presiune asupra comisiei. Lucian Bolcaș a fost huiduit atât la intrarea în Academie, cât și la eșire. A fost apărat de poliție. Studenții români au părăsit, în ziua următoare, institutul, deoarece decanul Academiei, Dr. Aloisiu Bozóky la cursul său a declarat că în Ungaria nu pot avea loc manifestări naționaliste. Românii s'au ridicat dela curs și au părăsit sala strigând: „Nu vom tolera mai departe această jignire!" Afară au fost din nou atacați și huiduiți de Unguri. S'a trimis o telegramă „Tribunei".

In 30 Octomvrie, studenții români protestează în contra ziarelor „Nagyvárad", „Nagyváradi Napló", „Egyetértés", „Tiszántul", care i-au acuzat de trădare

---

1) Nagyvárad Nr. 249 | 1898.
2) Nagyvárad Nr. 250 | 1898.
3) Dramatica anchetare s'a publicat în serii în „Tribuna" din 17 Februarie 1899, și zilele următoare sub titlul „Reamintiri".

de neam şi ură de rasă. Se denunţă ei înşişi arătând că:

1. Vor vorbi pretutindeni şi totdeauna limba lor scumpă.

2. Citesc totdeauna ziare române.

3. Aranjează întruniri prieteneşti şi serate de cunoştinţe.

4. Cu aceste ocazii se ţin cuvântări naţionaliste.

5. Organizează concerte româneşti.

In concluzie cer ancheta contra lor însişi.

Semnează: Dumitru Lascu, Augustin Mircea, Emil Costea, Desideriu Tempelean, Vasile Gheţie, Coriolan Steer, Duşan Spăriosu, Iuliu Luchiciu, Isaia Ardelean, Iustin Marşieu, Iustin Petruţiu, Nicolae Schian, Nicolae Diţiu, Nicolae Kövári, Leontin Boros, Victor Creţu, Valer D. Berceanu, Alexandru Pop, Aurel Petroviciu, Vasile Nicoruţia, Iosif Iacob, Cornel Iancu, Mihail Spăriosu, Gheorghe Novacoviciu, Alexandru Aciu şi Cornel Antal.

Acest gest de un admirabil curaj civic şi naţional a fost considerat de Unguri ca un act de provocare, prin care studenţii români nu pot stârni „simpatie" pentru acţiunea lor. Tinerimea fanatizată nu vrea cu nici un chip să asculte de binevoitoarele indemnuri ale presei. „In Ungaria după naţionalităţi se aruncă cu pâine şi ei aruncă cu pietri" — scrie Nagyvárad [1]).

Cazul Lucian Bolcaş şi solidarizarea studenţilor români cu acest tânăr îndrăzneţ a provocat unde largi de interes în toate cercurile româneşti. Studenţimea noastră dela universităţile streine s'a grăbit să trimită scrisori de aprobare şi încurajare.

Românii dela Universitatea din Viena au trimis două scrisori în Oradea. Una a fost adresată tinerimei maghiare dela Academia de Drept, celalaltă studenţilor români dela aceeaşi instituţie.

In prima scrisoare, studenţii români din Viena le impută Ungurilor că s'au lăsat impinşi de către politicianii profitori şi pătimaşi la fapte nedemne faţă de Români. Ungurii consideră drept crimă de trădare, dacă studenţii români organizează o petrecere ori vorbesc şi cântă româneşte între ei. „Ţinta voastră este

1) Nr. 259 | 1898.

— scriu aceşti studenţi români — să contribuiţi la maghiarizarea Ungariei. Ei bine, camarazi, aţi văzut voi un individ care de silă s'ar fi lăpedat de mama sa, de naţiunea sa? Da, există renegaţi voluntari, din interese, dar renegaţi făcuţi prin silă şi teroare nu există?"

„De 30 de ani se nizuiesc părinţii voştri să ne răpească limba şi religia. O mie de metode le-au stat la dispoziţie şi nu s'au îngrozit nici de cele mai nedemne mijloace".

„Poporul nostru, însă, Românii, nu numai că nu şi-a părăsit naţionalitatea, dar oţeliţi în lupte, jertfe şi nevoi, este mai hotărît ca oricât să-şi apere cele mai elementare drepturi".

In continuare subliniază că Sf. Ştefan a biruit pe duşmani numai cu concursul naţionalităţilor. Cu ajutorul lor a ocupat Viena, Românul Matia Corvinul. In 1848, Austria cu ajutorul Românilor a înfrânt pe Unguri.

Va fi greu să maghiarizezi un popor, care de 2000 de ani locueşte aici şi este „îmbibat cu multă amărăciune şi duşmănie faţă de orice e maghiar!". Dealtăparte să ştie Ungurii că ţăranii maghiari de pe Pustă, împinşi de împilările vrăjmaşe ale aristocraţiei, sunt în prefacere spre internaţionalism. Să nu se atingă nimeni de limba, Românilor! Aceştia ştiu că dacă şi-au pierdut limba, îşi pierd şi naţionalitatea. Să nu simtă nici un cetăţean de origină română, că el nu are nimic de dobândit, ci numai de pierdut în ţara aceasta. Vai de ţara în care cetăţenii nu pot nimic dobândi, ci numai pierde!" [1]).

In scrisoarea adresată studenţilor români, camarazii din Viena îşi exprimă satisfacţia pentru ţinuta românească şi demnă a Orădenilor prin care i-au întrecut pe studenţii dela celelalte universităţi. Ii invită să rămână în viitor solidari şi conştienţi de înalta lor misiune. Să înveţe dela Românii din Vechiul Regat şi dela Italieni, dela Irlandezi şi chiar dela duşmanii lor, dela „Unguri", cu câtă energie şi stăruinţă trebue să se lupte faţă de inamici. Poporul maghiar e în deca-

1) Nagyvárad Nr. 260 | 1883.

dență și atacat de microbii disoluției, dar poporul român e în plinătatea puterilor sale virgine. „Hula adversarilor voștri nu v'a putut murdări și înjosi, ci v'a sporit nimbul și a împletit aureola gloriei pe frunțile voastre“.

Și dacă ar încerca să vă distrugă, să răspundeți cu fraza dușmanului vostru, L. Kossuth: Când puterea amenință cu sdrobirea capului patriotului, acesta se înalță mai mândru, pătruns de ideea sublimă: „Mă poți distruge, dar nu-mi poți înfrânge credința [1])“.

Urmează 33 de semnături. Viena, în 28 Oct. 1898.

Ecoul manifestărilor din Oradea n'a răsunat numai în Viena. Studențimea din București a expediat studenților români o telegramă de felicitare. Dar fiindcă aceasta fusese interceptată și oprită de oficiul postal, le-a trimis o scrisoare semnată de C. Musescu, M. Chirițescu, A. P. Petrescu, N. Mihailovici, Sept. B. Mureșianu, N. Boca, N. Șerbănescu și Al. Ioanescu.

In această scrisoare studenții își exprimă indignarea „pentru purtarea, mai ticăloasă decât orice barbarie, a studenților unguri cari cu pietri și ouă clocite (singurele argumente de care dispun) vreau să stingă din Români dragostea de neam, de limbă și de religie ceeace nici baionetele și nici temnițele n'au putut-o face“. Lupta purtată pentru întegritatea caracterului unui popor e înălțătoare și sfântă. La luptă deci!“ [2])

Și studenții români din Graz, au trimis o telegramă în care îi felicitau pe Orădani pentru atitudinea lor față de „dușmanii nemernici“ [3]).

Scrisorile studenților Vienezi a revoltat opinia publică maghiară, precum în aceeași măsură a întărit curajul Românilor. Intr'un articol de fond, Hegyessy Marton preconizează oprirea studenților de la politică, iar celor 33 de vienezi „exaltați să li se răspundă printr'un „dispreț mut“ [4]).

Abia trecură două zile în care se absorbise puțin fierea revoltei obștești maghiare în contra studenților,

1) Nagyvárad Nr. 260 | 1898.
2) Nagyvárad Nr. 261 | 1898.
3) Nagyvárad Nr. 261 | 1898.
4) Nagyvárad Nr. 261 | 1898. Hegyessy: „A román ifjuság hecczei“.

aceştia primiră încă două scrisori de felicitare din Bucureşti şi Budapesta şi o telegramă din Cernăuţi.

Comitetul naţional al studenţilor din Bucureşti compus din: B. Demetrescu-Brăila, Georgiu Iorgala, M. Antemireanu, Sept. B. Mureşianu, F. N. Apostolescu, M. Vlădescu, C. Iorgoş, G. Eftimopol, C. Demetrian, într'un ton extrem de violent atacă politica de maghiarizare a Ungariei.

„Să-şi dea seama şoviniştii sălbateci că atunci când suferă Românii asupriţi din Ungaria, cu ei suferă şi întregul popor al României libere: să-şi dea seama că aici (în România) trăeşte o tinerime umană care participă la toate durerile îngrămădite în consângenii noştri de descedenţii odioşi ai Hunilor", etc. Studenţii din Pesta într'un ton, moderat desigur de vigilenţa parchetului, îşi exprimă admiraţia pentru atitudinea naţională a Românilor dela Academia de Drept faţă de prigonirile şi batjocurile camarazilor maghiari.

In acelaşi sens e scrisă şi telegrama din Cernăuţi.

Intreaga studenţime română — mărturie sunt telegramele — a fost galvanizată de conduita Orădanilor. Un fior de naţionalism i-a străbătut pe toţi, dela toate universităţile europene, şi toţi s'au simţit adunaţi într'o singură tabără fără deosebire de ţară, de origine. S'a produs o desăvârşită unitate afectivă, care în congresul internaţional din Torino s'a tradus într'o singură voinţă, încercând să realizeze simbolic, încă în anul 1898, unirea de fapt a tuturor studenţilor români, sfidând graniţele politice.

La 15 Noemvrie 1898, în prima zi a congresului studenţii români, prezenţi într'un număr mare, au voit să-l impună pe Lucian Bolcaş ca vice-preşedintele tuturor Românilor din Ardeal şi Regat în consiliul Federaţiei internaţionale „Corda Fratres". „Ungurii au protestat: că, fiind Lucian Bolcaş cetăţean ungur, n'ar putea reprezenta România în consiliul congresului. După două zile de discuţii aprinse, în cari chestiunea Românilor din Transilvania a fost discutată pro şi contra, congresul a votat propunerea delegatului francez Dr. Jean Basilique Paul Tissier: „După declaraţiunile studenţilor români şi maghiari, d-l Lucian Bolcaş

este acceptat ca reprezentant al Românilor din România". Tot la propunerea lui P. Tissier la care s'a aliat şi preşedintele congresului Dr. Giglio Tos, s'a votat cu o furtună de aplauze ordinea de zi:

„Congresul internaţional al studenţilor, exprimă toată simpatia sa delegaţilor români şi afirmă respectul său faţă de aspiraţiunile lor naţionale" [1]).

Aşa a izbutit să reprezinte un Ardelean şi pe studenţii din România la un congres internaţional.

S'a mai întâmplat şi minunea de necrezut, că reprezentantul Ungurilor: Paul Wolfner, „a declarat în numele studenţilor maghiari, că primesc şi ei moţiunea, exprimându-şi simpatia pentru delegaţii români şi pentru aspiraţiunile naţionale ale poporului român şi ale tuturor popoarelor" [2]).

Lucian Bolcaş pentru activitatea sa din Oradea şi rolul său la Torino, a trebuit să fie sancţionat straşnic.

A fost eliminat din toate Universităţile din Ungaria. Intr'o zi de duminecă, în 15 Ianuarie 1899 la ora 11, decanul Academiei: Aloisiu Bozóky, i-a cetit lui Lucian Bolcaş, citat în faţa conferinţei, hotărîrea Ministerului Instrucţiunii. „Deşi corpul profesoral a propus numai îndepărtarea Dv. dela Academia de Drept Regală din Oradea, Excelenţa Sa, d-l Ministru, luând în considerare ca fapt cu deosebire agravant atitudinea ce aţi manifestat-o după încheierea cercetării disciplinare, în congresul studenţesc din Torino, unde în modul cel mai nepatriotic aţi nizuit a Vă valida, nu ca un membru al studenţilor din Patrie, ci ca reprezentatul separat al studenţimei române, numai ca prin aceasta să manifestaţi contra caracterului unitar şi naţional al statului ungar, V'a exclus din toate universităţile maghiare odată pentru totdeauna, cu adausul că orice absolutoriu, sau diplomă aţi câştiga la vre-o şcoală superioară dinafară de Ungaria, nu va fi valabilă în Ungaria şi nu se va nostrifica" [1]).

Studenţii români cari aşteptau afară înfriguraţi

---

1) Gazeta antirevizionistă Nr. 48 | 1935.
2) Idem.
3) Idem.

decizia, au rămas uluiţi, cunoscând pedeapsa draconică aplicată acestui Român [1]).

Hotărîrea Ministerului Instrucţiunii a provocat comentarii şi critici violente în „Tribuna". Vasile Lucaciu îi trimite lui L. Bolcaş o scrisoare deschisă prin „Tribuna Poporului", iar „Tribuna" din Sibiu atacă pe Bánffy care ar fi forţat mâna ministrului Wlassich[2]).

Românilor cari s'au solidarizat cu Lucian Bolcaş, le rămânea o singură atitudine: să repete gestul de solidarizare cu riscul de a fi eliminaţi şi ei. Fapta s'a produs printr'o telegramă publicată în Tribuna: „Faţă de teroare declarăm că suntem solidari cu Lucian Bolcaş. Insufleţiţi de acelaşi spirit vom continua lupta". Oradea Mare, la 28 Ianuarie 1899. Semnaţi: Eugen Simonca, Ioan Ciordaş, Coriolan Steer, Gh. Novacoviciu, Leontin Boroş, Alexandru Pop, Demetriu Lascu, Duşan Spăriosu, Aurel Petroviciu, Vasile Gheţie, Vasile Nicoruţia, Iosif Maiorescu, Mihail Spăriosu, Aciu Alexandru, Cornel Bejan, Iuliu Luchiciu şi Augustin Mircea [3]).

Epilogul solidarizării a fost excluderea tuturora dela Academie.

In 4 Martie, Lucian Bolcaş apare în Bucureşti. Presa maghiară îi conferă titlul de „agitator". Neavând pasaport a trecut clandestin frontiera, călăuzit de ţăranii români. O întreagă legendă policromă s'a urzit despre fuga lui şi primirea sa în Bucureşti. „Bucarester Lloyd" şi „Tribuna" publică un reportaj senzaţional despre manifestaţia ce i s'a făcut de către Bucureşteni. Lucian Bolcaş a fost întâmpinat în Braşov de către doi delegaţi ai Centrului studenţesc din Bucureşti: Muşescu şi Solomonescu, care în 25 Februarie ora 3 d. m. l-au însoţit până la Râşnov. De aici noaptea, ora 11, pe ger şi zăpadă Lucian Bolcaş a fost condus de trei ţărani pe potecile tăinuite ale codrilor. In ziua următoare la ora 12, au ajuns la Azuga. In Bucureşti s'a dat un banchet la care au toastat Demetrescu-Brăila, Muşescu şi L. Bolcaş. Dela banchet

---

1) Nagyvárad Nr. 14 | 1899.
2) Idem nr. 22 | 1899.
3) Idem nr. 30 | 1899.

au plecat cu muzică la sediul Ligei culturale şi la statuia lui Mihai Viteazul [1]).

Aşa s'a încheiat o frumoasă pagină din luptele tinerimei române pentru apărarea limbii şi legii strămoşeşti.

Invăţătorimea

Odată cu limpezirea ideii naţionale şi recunoaşterea atributului de educator al învăţătorimei, dascălii satelor au început să se bucure de o mai aleasă cinste decât în trecut.

Oficialitatea îşi dădea mereu seamă că verbul învăţătorului încheagă, din nebuloasă, trecutul unui popor; el desemnează pe retina elevului hotarele reale ori visate ale unei ţări; prin fraza lui vorbeşte un neam despre bucuriile, suferinţele şi vrerile sale. Guvernele pot întocmi programe oficiale — o puzderie de propoziţii eliptice atât ca fond cât şi gramatică — şi pot fixa orare de lucru cum le place; fantezia învăţătorului, însă, e aceea care va înflori din sufletul popoarelor flora vie a cunoştinţelor; temperamentul şi credinţa sa va da conţinut duratei fragmentate în orar.

Guvernul maghiar a voit cu orice preţ, prin teroare ori mită şi ispită, să-şi asigure concursul învăţătorilor confesionali în opera lor de maghiarizare. Premiile distribuite i-au ameţit pe unii, teroarea i-a redus la tăcere pe alţii, cei mai mulţi — cum se întâmplă — au rămas indiferenţi şi numai puţini au opus o rezistenţă activă politicei guvernului.

Impotriva acestora guvernul a deslănţuit o sistematică prigoană.

In anul 1894 — anul faimoaselor admonestări regale cu cari au fost cinstiţi cei trei episcopi: Ion Meţianu al Aradului, Mihail Pavel al Oradiei şi Nicanor Popoviciu al Timişoarei, pentru slaba atenţiune dată limbii maghiare în şco'ile confesionale,[2]) — guvernul abia desmeticit din coşmarul memorandului a înţeles să ancheteze şi să pedepsească o serie de învăţători români, fiindcă nu ştiu ungureşte. Ioan Raţiu din Batonia, Ioan Roman, Gheorghe Roman, Ioan Crişan, Gh. Popoviciu, au fost printre primele victime ale inchiziţiei.

1) Nagyvárad nr. 56 | 1899.
2) Nagyvárad nr. 218 | 1894.

Vasile Teuca

In Bihor, îndeosebi învăţătorul Vasile Teuca a fost luat la ţintă. Acest luminător al satelor a fost unul dintre puţinii Români temerari cari, sfidând urgia administraţiei, s'a declarat şi afirmat ca Român în orice împrejurare. In 1892 ca elev în anul al IV-lea la preparandia din Arad, a făcut parte din garda de apărare a lui Vasile Mangra care era urmărit de Unguri. A făcut parte din garnizoana seminarului român ortodox, când acesta fusese atacat de către Unguri cu prilejul unei manifestări de stradă făcută în contra lui Vasile Mangra şi Nicolae Oncu. Ca învăţător în comuna Tăut a adunat la şcoală, în fiecare duminecă şi sărbătoare, pe toţi sătenii, învăţându-i cântece patrioticie şi educându-i într'un spirit naţionalist intransigent, încât la alegerile din 1906 şi 1910 fiecare tăutan a fost un activ agent electoral al candidatului Aurel Lazar. Vasile Teuca a asistat şi la procesul memorandului, atrăgându-şi ura primpretorului din Tinca, Ştefan Rékus care nu l-a slăbit din vedere ani de-arândul. Odată pentru „Doina lui Lucaciu" primpretorul, în fruntea alor 150 jandarmi, l-a scos din biserică în care oficia Iosif Bosco, fratele scriitoarei Maria Bosco, fost agent electoral al lui Emanuil Gojdu în anul 1865. Timp de nouă ore a fost ţinut în careul a 12 jandarmi, în timp ce se lua sătenilor interogatorul. Nu s'a găsit însă, nici un om care să fi depus în contra învăţătorului lor. Pentru activitatea şi atitudinea sa, Vasile Teuca a fost poreclit de ziarele maghiare de „micul Vasile Lucaciu" şi fusese considerat ca „o noţiune" a dascălului iredentist care nu vrea să înveţe ungureşte şi care agită poporul în contra Ungurilor. Intr'un articol de fond, ziarul Nagyvárad [1]) îl denunţă autorităţilor ca pe un element primejdios care trebue să fie înlocuit fără zăbavă. In preajma serbărilor milenare, la care se lucra cu zor dela Coroană până la umilul cerşetor, „Lucaciul din Tăut" Vasile Teuca, dascălul valah, refuză să execute dispoziţiunile autorităţilor şcolare. In loc să pregătească cu elevii „cântece patrîotice", el adună şi agită lumea din Tăut.

1) Nagyvárad nr. 4 | 1896.

Pe săteni îi învaţă cântece ironice, în care Ungurii sunt batjocoriţi. „Acest caz — scrie Nagyvárad — nu e izolat", Revizoratul şcolar trebue să se informeze cari învăţători nu voesc să organizeze serbări milenare şi să intervină cu energia „care nu cunoaşte cruţare şi osteneală" pentru apărarea autorităţii de Stat.

In campania electorală din 1906, a fost agentul partidului naţionalist şi făcea propagandă pentru Aurel Lazar. In ziua de alegeri jandarmii i-au oprit în drum pe Tăutani, le confiscaseră steagurile albe pe care era scris cu frunze verde de stejar numele lui Aurel Lazar. Vasile Teuca care conducea pe alegătorii din Valea Groşilor, plasa Beliu, apucă însuşi steagul în mână şi declară primpretorului Eder Geza şi jandarmilor că nu-l predă. In Ucuriş însă, i-au aşteptat mai mulţi jandarmi concentraţi acolo şi le-a confiscat steagul. Vasile Teuca a fost ajutat în conducerea alegătorilor de Ion Giga fost plutonier-major în jandarmeria maghiară. In Belfir, comună ungurească, Românii în drum spre Tinca sub ochii jandarmilor au fost loviţi cu pietri şi lemne. Vataful Giga a ameninţat cu aprinderea comunei. Alegătorii au fost lăsaţi în pace. In Tinca, Ungurii demontaseră vedrele dela fântânile publice, ca să nu aibă Românii apă pentru cai. Cu toate sforţările şi însufleţirea satelor, la scrutin n'a eşit ales Aurel Lazar.

Ziarele maghiare — Nagyvárad nr. 289 | 1906 — din nou îl atacă pe Vasile Teuca sub titlul „Magyarország Oláhországban" (Ungaria în Valahia), fiindcă acesta îşi permitea în orele libere să traseze frontiera României viitoare, aşa cum o cânta Eminescu.

Pentru confecţionarea steagului electoral din Haşmaş, aproape de Nermişul lui Isaiia Bosco, poet, în plasa Beliu — Vasile Teuca a fost condamnat la 15 închisoare şi preotul din Haşmaş, Aurel Pop la 10 zile şi alţii la 8 şi câte 5 zile închisoare.

Cu aceeaşi îndărătnicie a făcut propagandă Vasile Teuca pentru steagul naţionalist la alegerile din 1910. A fost suspendat din post pe un an. In revoluţia din 1918 a fost jefuit şi căutat pentru a fi executat. A

trăit prin păduri 4 luni de vreme, până la intrarea armatei române în Tinca.

In perioada naționalismului intransigent (1915-18) după draconica lege a lui Appony vom întâlni un lung pomelnic de învățători mucenici cari au purtat crucea suferinței pentru naționalismul lor cu aceeași bărbăție ca Vasile Teuca din decada „Memorandului".

Hilaria

Asociația corală „Hilaria" își vare lua activitatea întreruptă în anii 1878—1896. Concertele ei organizate, în 1897, în „Vulturul Negru", iar în ceilalți ani în „Arborele verde", vor chema întreaga bihorenime intelectuală la Oradea pentru câteva clipe de desfătare muzicală, de întâlnire socială, ascultând câte o disertație cu subiect istoric-literar, o poezie ori un fragment din drama unui scriitor român, însuflețindu-se și instruindu-se în același timp. Aspectul balurilor era pitoresc și încântător. Un lanț închis de tineri și domnișoare, îmbrăcate în costume naționale, se legănau și săltau în ritmul „Horei" ori flăcăi chipeși, în costume cu zurgălăi la opinci, executau „Călușerul", iar mamele rânduite pe la margini priveau fericite la perechile dansatoare, ori erau cuprinse de melancolia nostalgiei după cei trecuți ani. Bărbați închitați la mese vorbeau de necazurile și vrăjmășiile vremurilor și oamenilor și lichidul chilimbariu din pahar ori lacrima din colțul genei răsfrângeau câte o rază de nădejde în mai bine. Icoana balurilor și astăzi trăește, în sufletele celor ce au văzut-o; busuiocul s'a veștejit, colorile s'au uscat și crăpat, un strat de patină îi estompează strălucirea de odinioară, el însă dăinuește ca un obiect de mare preț, căruia amintirea i se închină repetat în clipe de destindere sufletească.

In 1897, balul din „Arborele verde" e prezidat de I. Vulcan. S'au executat „Numele tău" de C. Porumbescu. Corul a fost dirijat de Avram Papp. Aciu Alexandru declamă „Rugăciunea din urmă" a lui Gh. Coșbuc. S'a jucat piese lui Iosif Vulcan „Gărgăunii dragostei" [1]).

In anul următor corul a fost dirijat de Iosif Ma-

---

1) Nagyvárad nr. 28 | 1898.

iorescu. Alexandru Aciu, a declamat „Satira III-a" a lui Eminescu. S'a jucat comedia „Doctorul fără voie" a lui Moliére, tradusă de I. Schiopul, redactor la „Vulturul" lui Iustin Ardelean.

In 1900 corul „Hilaria" trece sub conducerea lui Nicolae Firu. In 1901, concertul are program bogat: coruri, monologul „Herşcu Bocegiu" executat de Victor Mercea şi orhestră. La executarea programului au contribuit şi diletanţi invitaţi din altă parte.

La serata din 27 Febr. 1902 se joacă piesa „Cinel, Cinel".

In 1903 „Hilaria" organizează o serată în com. Leş.

In 1904 această societate contribue la serbarea jubilară de 40 de ani a revistei „Familia". Preşedintele „Hilariei", Dr. Florian Duma a rostit o felicitare pentru Iosif Vulcan. La concertul de seara s'a jucat „Ruga dela Chisătău" de Iosif Vulcan.

Astra

Asociaţiunea „Astra" din Sibiu, n'a reuşit să răsădească în Bihor un vlăstar vietuitor. Pulsaţiile dela Sibiu slăbeau până la periferie. O seamă de intelectuali au încercat să le intensifice; s'au înscris la Asociaţie şi au întreţinut legături cu Sibiul. Intre aceştia au fost: Iosif Vulcan, Toma Păcală, Moise Neşiu, Dr. Pop Coriolan, Nic. Zigre, Dumitru Chiş, Floerian Duma, Banca „Bihoreana", Ioan Buna, Aurel Lazar, Iustin Ardelean, Dr. Nicolae Popoviciu.

Despărţământul Oradea, însă, nu era înfiinţat.

Serbările „Astrei" din Beiuş, în 1898 i-au îmboldit şi pe Bihoreni să se organizeze.

In 27 August 1898, „Astra" şi-a ţinut adunarea generală în Beiuş. Serbările s'au desfăşurat cu o deosebită strălucire. „Cununa de oaspeţi e atât de frumoasă, cum nu s'a mai văzut în Bihor" — spunea I. Vulcan, în cuvântul de salut. Din Oradea au participat la serbări: Dr. Ioan Buna, Nicolae Zigre, Aurel Lazar, Pop Coriolan, Demetriu Chiş, Iosif Vulcan ş. a. toţi membri vechi. Din alte despărţăminte au venit: Partenie Cosma, Coriolan Brediceanu, Dr. Augustin Bunea, Dr. C. Diaconovich, I. Gomboş, Dr. Il. Puş-

cariu şi I. Moldovan, preşedintele Asociaţiei, Gh. Pop de Băseşti, Nic. Şerban, Vasile Mangra, ş. a.

Mitropolitul Miron Romanul trimite adunării telegrama: „Salut din inimă adunarea generală ce se ţine în capitala micii provincii istorice de care mă leagă atâtea amintiri din copilărie. Pacea şi buna înţelegere să-i asigure propăşirea“ [1]).

Deputatul Nic. Şerban a distribuit 1000 de cărţi printre miile de ţărani adunaţi la serbare.

Programul artistic avea înt'raltele următoarele puncte: Prolog: Iosif Vulcan, Coruri dirijate de Nic. Diamandi, comedia lui I. Vulcan „Ploaie cu soare“ jucată de d-şoara Veturia Pop [2]), Viora Ignat [3]), I. Ciordaş, Iosif Maiorescu, Coriolan Steer. S'au înscris ca membri fondatori: Demetriu Negreanu, Nic. Cristea din Beiuş şi Dr. Coriolan Pop din Oradea.

Presa românească a fost reprezentată prin Lucian Bolcaş („Tribuna“), Triteanu Lazar („Telegraful Român“) şi Ioan Papp („Gazeta Transilvaniei“).

Serbările dela Beiuş au dat un nou impuls Orădenilor şi a zorit organizaţia despărţământului.

„Cu ajutorul lui Dumnezeu“ şedinţa de constituire s'a ţinut în 26 Februarie 1900, sub prezidenţia lui Nic. Zigre, delegatul Centrului, In primul comitet s'au ales: Nic. Zigre, preşedinte, Iosif Roman, Artemiu Sarkadi, Toma Păcala, Florian Duma şi Pop Coriolan membri. Procesul verbal de constituire e semnat de Nic. Zigre, Andrei Horváth notar ad-hoc, Iosif Vulcan, Iosif Roman, Pop Coriolan, Ioan Buna şi Iustin Ardelean.

In şedinţa din 26 Aprilie 1900, se constitue biuroul: Artemiu Sarkadi, vicepreşedinte, Coriolan Pop casier, Florian Duma cenzor şi Andrei Horvath secretar.

In 17 Iunie 1900, o seamă de tineri se însărcinaseră cu recrutarea de membri. Şedinţele se ţineau în localul băncii „Bihoreana“.

La adunarea generală ţinută în 9 | 10 Septemvrie

---

1) După textul unguresc din Nagyvárad nr. 200—203 | 1898.
2) D-na I. Lapedatu.
3) D-na Viora I. Ciordaş.

1900 în Mehadia, Oradea e reprezentată prin Nic. Zigre şi Iosif Vulcan.

Prima adunare generală judeţeană s'a ţinut în 8 Sept. 1901. Secretarul Andrei Horvath disertează despre „Importanţa literaturii poporane". Se alege nou comitet cu: Nic. Zigre preşedinte, Iosif Roman, Toma Păcală, Florian Duma, I. Ghenţ membri, iar episcopul Pavel Mihai şi Dr. Coriolan Pop membri de drept.

A doua adunare generală s'a ţinut la „Arborele verde" în Oradea, în 27 Nov. 1902 în care, „eu regret se ia la cunoştinţă indolenţa mare a publicului faţă de o instituţiune culturală cum este Asociaţiunea". Din rapoarte şi procesele verbale se constată zelul arătat de Ştefan Domocoş protopop şi Petru Ciopu învăţător întru înscriere de noui membri.

In intervalul 1902—1910 nu găsim nici o urmă despre activitatea despărţământului. „Indolenţa" publicului a produs o sincopă în activitatea filialei din Oradea.

Bihoreana

In anul 1897 se înfiinţează în Oradea „Banca Bihoreana". Inchiegarea unui nucleu financiar românesc care să ajute economia ţăranilor săraci, a fost de o importanţă deosebită într'o regiune în care alături de bătăliile ideologice şi de sentimente, se purta şi un răsboiu economic. Tablele mari de pământ roditor şi jugărele îmblănite cu codri erau în mâinile episcopilor şi ale marilor proprietari. Restul se găsea în mâinile celor cari aveau bani. Ungurii ajutaţi de zecile de sucursale ale băncilor mari şi cele mici: provinciale sau locale infiripau şi consolidau modele de gospodării. Alţii îşi deschideau şi înzestrau ateliere manufacturiere, etc. Românii n'aveau nici un reazim care să-i ajute în năzuinţele lor spre o înflorire materială. Trăiau la dispoziţia instituţiilor financiare maghiare.

Deaceea înfiinţarea băncii „Bihoreana" a fost cunoscută cu bucurie de către Românii din judeţ.

S'aştepta dela noua bancă o înviorare a vieţii economice şi culturale. Se nădăjduia că prin inventarul agricol îmbogăţit şi prin întinderea moşioarelor se va

asigura familiilor grele româneşti o existenţă mai omenească: în locul colibelor acoperite cu paie se vor clădi căsuţe mai sănătoase şi apoi se va ajuta şcoala, biserica şi satul cu câte o icoană, un ceaslov şi alte cărţi de folos. Intr'un astfel de mediu nou, văzut colorat de sufletul amărît şi însetat de mai bine al ţăranului, s'aştepta să se încuibeze o vieaţă nouă, fericită.

Apelul pentru înfiinţarea „Bihorenei" s'a lansat în 24 Iulie 1897, scriindu-se: „Pe zi ce merge se simte tot mai tare lipsa unui institut de credit şi economie, care să fie cu privire la interesele poporului nostru ce geme sub povara cămătarilor. Aceştia, folosindu-se de împrejurările materiale nefavorabile şi mai vârtos de aceea că poporul nostru în cele mai multe cazuri se adresează înzadar către instituţiile de bani streine, pentru o datorie bagatelă îi vinde moşia. Din aceste considerente ne-am decis şi am aflat de bine să înfiinţăm în Oradea un institut de bani şi cerem sprijinul fiecărui Român bun de pretutindeni" [1]).

In 23 Septemvrie 1897 s'a lansat prospectul de emisiune semnat de: Iosif Vulcan, Nicolae Zigre, Iosif Roman, Toma Păcala, Teodor Kővári, Petru Mihuţiu, Dr. Florian Duma, Gh. Pop de Băseşti, Vasile Ignat, Dr. Gavril Cosma, Dr. Nicolae Anca, Samuil Ciceronescu, Dr. Coriolan Pop, Petru Pantea, Dr. Aurel Lazar şi Andrei Horvath.

Intr'un interval scurt s'au subscris acţiuni în valoare de 200.000 floreni. Văzându-se răsunetul apelului şi îmbulzeala pentru subscrieri, capitalul s'a ridicat numai decât cu încă 100.000 de florini. Acţionarii s'au recrutat din întreg Ardealul şi mai ales din Banatul mai înstărit.

Adunarea generală de constituire s'a ţinut în 12 Mai 1898, în prezenţa alor 149 acţionari, iar deschiderea Băncii s'a făcut în 1 Octomvrie 1898 în mijlocul unei însufleţiri generale.

Primul comitet de supraveghere a fost constituit astfel: Iosif Vulcan preşedinte, Nic. Zigre vice-preşedinte, Pop Coriolan director, iar membri: Ioan Buna,

1) Datele ce urmează ni le-a pus la dispoziţie d.l Dumitrescu, directorul băncii „Victoria" cu care a fuzionat „Bihoreana" în a. 1931.

Samuil Ciceronescu, Dr. I. Nichita, Toma Pacala, Sava Raicu, Petru Pantea, Vasile Ignat, Dr. Aurel Lazar, Andrei Horvatn, Iosif Moldovan, Iosif Diamandi şi Clemente Hossu.

In 1907, capitalul s'a sporit la 1.200.000 coroane.
In 1912, s'a majorat la 2.000.000 coroane.
In 1918, s'a sporit la 5.000.000 coroane.
In 1921, s'a hotărît majorarea la 10.000.000.
In 1925, s'a decis sporirea cap. la 20.000.000 lei.

In 1927, Bihoreana a fost lovită de criza generală economică şi n'a mai putut rezista. S'a sbătut câţiva ani, întrebuinţând rezervele statutare; însă n'a izbutit în criza ce se accentua tot mai puternic. In 10 Mai 1931 s'a decis să fuzioneze cu „Timişana" şi cu „Victoria" sub firma de „Victoria".

Activitatea Bihorenei o rezumăm în câteva cifre.

In primul an de vieţuire acordă împrumuturi ţărăneşti în suma de Lei 800.000 coroane.

Prin repetarea anuală a acestor împrumuturi şi prin depunerile spre fructificare ale şcolilor, bisericilor şi particularilor, Bihoreana a iniţiat un sprinten circuit economic bancar a cărui binefăcătoare influenţa au simţit-o în curând satele. S'au refăcut gospodăriile ruinate şi casele aproape năruite şi s'au cumpărat pământuri, ceeace au dat de gândit autorităţilor maghiare. Ziarele ungureşti s'au alarmat. „Erdélyi Gazda" scria: „Să luăm aminte cum Valahii îşi înşuşesc proprietăţile de pământ ale Maghiarilor cari dau faliment". Iar în 1912, contele Ştefan Bethlen striga: „Ardealul este în primejdie. Pericolul îl prezintă Valahii şi politica de realităţi, conştientă şi sistematică pe care o duc prin băncile lor".

Bihoreana a participat la următoarele înfiinţări de întreprinderi:

Banca Frontiera S. A. „Librăria Românească", „Tipografia Românească", exploatări de păduri, comerţ de mărfuri şi a ajutat mica industrie.

Activitatea culturală a Bihorenei s'a arătat prin ajutoare în bani, date învăţătorilor cari au ţinut cursuri de iarnă cu analfabeţii, prin subvenţionarea şcolilor şi a bisericilor, a dăruit mai multe mii de coroane li-

ceului din Brad, a distribuit cărţi şi reviste printre săteni, a întreţinut câţiva studenţi la Academia de Drept din Oradea. In 1924, a instituit două burse a 50.000 Lei pentru doi studenţi dela Academia Comercială din Cluj. In total, în anii 1899—1919, a dat ajutoare în suma de Lei 72.849.09 coroane.

Bihoreana în cei 32 de ani a fost un organ sănătos în vieaţa economică a Românilor bihoreni, pe care i-a săltat spre o propăşire gospodărească şi le-a înseninat zilele de cele întunecate mizerii şi griji, pricinuite de prigoana băncilor şi particularilor maghiari din judeţ. A ridicat lespedea asupririi economice, îngăduind ţăranilor o revenire la viaţă şi o mai nestingherită respiraţie în cele materiale.

Măcelul dela Aleşd 1904

Perioada atoniei politice se încheie cu măcelul dela Aleşd (24 Aprilie 1904).

Pe la începutul veacului curent în Ungaria a prins putere curentul socialist. Latifundiile imense şi bogăţia clasei aristocrate au deşteptat şi aţâţat lăcomia ţăranului şi muncitorului. Desechilibrul economic, repartizarea inechitabilă a bunurilor, a produselor agrare şi industriale a limpezit în masele de jos ideea nedreptăţilor sociale. Agenţii socialişti au zgândărit în mase toate instinctele aţipite şi au început să-i organizeze în jurul steagului roş. In centrele mai importante ale judeţului se ţin meetinguri socialiste în care se împrăştie din belşug ideile noui. Şi cum se face întotdeauna, nouile idei au fost înmuiate în cele mai puternice emoţii pe care le poate trezi retorica demagogică şi au fost susţinute de instinctul primitiv al stomacului.

Românii încă erau prinşi, deşi în număr mic, în mreaja socialismului. La adunarea din Salonta participă şi câţiva Români din satele din împrejurimi. Intre oratori îi vedem pe: Onişor Todor, venit tocmai din Blaj, Murg Iosif din Berechiu şi Boiţ Moise din Gurbediu. Se accentuiază înfrăţirea română-maghiară pe terenul reformelor sociale [1]).

Politicianii români încep să se intereseze de nouă

1) Nagyvárad nr. 85 | 1903.

mişcare, al cărei animator a fost Bokányi Dezsö. Vasile Goldiş, rezumă, declarând următoarele despre mişcarea socialistă:

1. Principiul fundamental al socialismului: „fiecare să fie plătit după munca sa", trebue să fie aprobat de toată lumea.

2. Socialismul nu e primejdios pentru naţionalităţi, fiindcă nu le ameninţă cu răpirea limbei.

3. Atacul socialiştilor la adunarea din Salonta contra naţionaliştilor români se explică prin faptul că programa partidului se ocupă îndeosebi cu chestiunea limbei, lăsând la o parte problemele economice, votul electoral, autonomiile comunelor ş. a. [1]).

Ziarele socialiste „Adevărul" şi „Voinţa Poporului" sunt răpândite de colportori fanatici. Curentul parcă ar câştiga tot mai mult teren. Autorităţile simt nevoia de a pune stavilare. Incep reprimările. Privilegiaţii, având puterea în mână, nu vor ezita să înăbuşe în sânge mişcarea tinără ce se pornise cu avânt. Aşa s'a întâmplat şi la Aleşd în ziua de 24 Aprilie 1904.

Agenţii socialişti, exploatând ignoranţa ţăranilor români în materie politică, a adunat în Aleşd, în ziua de 24 Aprilie o mare mulţime de săteni pentru a organiza o demonstraţie faţă de partidul 48-ist care îşi ţinea adunarea politică în aceeaşi zi şi în acelaşi loc. Poporul lesne crezător s'a îngrămădit cu voie bună, punându-i-se în vedere că prin astfel de demonstraţii se va surpa tirania claselor burgheze şi se va inaugura stăpânirea claselor asuprite a muncitorilor agricoli şi industriali. Jandarmeriei i-a venit pe plac că cei doi duşmani ai statului maghiar: socialiştii şi Românii, se confundă de data aceasta.

Atmosfera în Aleşd era supraîncărcată, fiindcă socialiştii au jurat răsbunare faţă de partidul 48-ist. Primpretorele Bérczy Imre a cerut o companie de husari din Oradea. Adunarea s'a început la ora 3 după amiazi în piaţa Kossuth. Compania de husari a fost aşezată în faţa restaurantului, iar jandarmii patrulau cu perechea pela periferie şi prin piaţă. Primpretorele, simţind tensiunea puternică dintre cele două partide

1) Nagyvárád nr. 95 | 1903.

a cerut jandarmeriei să împrăştie mulţimea. Socialiştii au refuzat să plece. Afirmativ jandarmii au atacat cu baioneta, iar asistenţii au opus rezistenţă cu bastoane şi pari. Trompeta husarilor da semnalul de atac. Se descarcă un revolver şi strajămeşterul Resch Iosif cade împuşcat. Comandantul detaşamentului de husari şi al jandarmilor ordonă salve în plin. 15 jandarmi şi-au descărcat deodată puştile. „După răpăitul armelor — scrie Nagyvárad — văzduhul a fost cutremurat de ţipete şi strigăte îngrozitoare; corpuri însângerate descriau arcuri prin aer şi aproape la fiecare pas zăcea câte un mort, bărbaţi şi femei. Nici un Ungur între ei, toţi erau Români!" După salvă mulţimea a fost atacată cu baioneta. In 10 minute piaţa a fost evacuată. A rămas pe loc 25 de morţi şi peste 50 răniţi. Cei răniţi mai uşor au fugit. Husarii au atacat şi ei, strivind în copitele cailor morţii şi răniţii din piaţă. Ţăranii întorşi la vetrele lor luară atitudini ameninţătoare. Satele sunt împănate de soldaţi: Vad, Lugaş, Bratca, Borod, sunt ocupate de soldaţi [1]).

Muncitorii din Oradea, în urma evenimentelor din Aleşd, în ziua următoare, 25 Aprilie, au declarat greva generală. In parcul Rhédey s'au ţinut adunări, în care oratorii au relatat masacrul dela Aleşd. Intre corifeii socialişti din Oradea îl găsim, pe Pelle Iános. Armata sub comanda br. Kagry s'a aşezat în piaţa Sf. Ladislau („Unirii") lângă reşedinţa episcopiei rom.-unite [2]).

Deodată s'a lansat svonul că 3000 de Români de prin împrejurimi au sosit la barierile oraşului. Orădanii s'au zăvorit în case. Negustorii dela periferii şi-au desfăcut corturile şi au fugit.

Uzinele au fost ocupate de soldaţi. 200 de copii, cari voiau să plece în procesiune dela biserica Sf. Ladislau, din faţa Primăriei, s'au speriat de husarii în galop şi s'au retras, închizându-se în biserică. O panică nebună cuprinsese întregul oraş. Oamenii speriaţi se îmbulzeau la primarul Rimler Carol, cerându-i ajutor. In străzi se ridicară baricade. Faţă de forţa armată

---

1) Nagyvárad nr. 102 | 1904. Ediţie specială.
2) Nagyvarad nr. din 25 Aprilie 1904. Ed. specială.

mobilizată, socialiştii s'au răsgândit şi s'au împrăştiat fără a provoca ciocniri [1]).

In zilele următoare spitalul din Oradea, s'a umplut cu răniţii din Aleşd. S'au găsit morţi şi dincolo de hotarul târguşorului. Unii răniţi au murit pe drum, în fugă. Ziarul publică pomelnicul lung al morţilor şi răniţilor [2]). Numai Români: Cioran Maria, Iancu Demetriu, Jurca Demetriu, Faur Ioan, Arcuş Teodor, etc., etc.

„Poporul vrea o soartă mai bună dar nici el, nici statul nu este în situaţie să-i creeze o stare mai fericită. In Aleşd s'a spart buboiul inficiat al neglijenţelor de decenii" [3]).

Agitaţiile nu s'au potolit în judeţ. Ca un epilog al măcelului dela Aleşd, în Căbeşti, socialiştii (iar Români) s'au opus jandarmilor cari au rănit grav trei Români. Simptome de răsvrătire s'au arătat şi în Valea lui Mihai. Intreaga Biharie era ameninţată de erupţiunile vulcanice ale poporului nemulţumit [4]).

Era prostit cu vraja desfiinţării impozitelor şi a împroprietăririi cu pământ şi păşune. (Vezi declaraţia lui Mihai Tirla, primarul din Izsópallay) [5]).

Aşa a fost botezată cu sânge românesc doctrina socialistă pe la începutul veacului curent.

Parlamentarii români

In perioada atoniei, profilul politic al Bihorului românesc s'a schimbat. Piscurile personalităţilor marcante, care dantelau linia unduioasă, au fost nivelate de acţiunea corosivă şi erosivă a Budapestei. In locul conducătorilor însufleţiţi de dragostea de neam, cu voinţe hotărîte şi cu o concepţie proprie despre strategia izbăvitoare de lege şi fiinţă, oficialitatea a rânduit oameni mărunţi, cu entuziasmul potolit de refrigerentul Budapestei, cu voinţe legănate şi lipsă de concepţii. Urechile lor mai bucuros ascultau zvonul saloanelor decât murmurul mulţimei; ochii lor mai curând se încântau de tablourile încadrate în rame aurite, decât de peisajele dela

1) Nagyvárad nr. 103 | 1904.
2) Idem.
3) Nagyvárad nr. 104 | 1904.
4) Idem.
5) Nagyvárad nr. 108 | 1904.

țară și satele locuite de Români și simțul ofalctic era mai de vreme gâdâlit de artificialele parfumuri și esențe ale saloanelor, decât de simfonia miresmelor ce se înălțau din erburile câmpiilor și livezilor românești.

Așa s'a pomenit Bihorul cu o seamă de „conducători" împresurați de un vid, fără radiațiune de dragoste care să-i lege de sufletul mulțimii.

Au fost aleșii baionetei, ai corupției și ai alcoolului. Aveau însă, calitățile de a fi ascultători, îngăduitori față de cei mai mari. Un gest de aprobare de sus era mai mult prețuit decât mustrările celor de jos, decât săgețile înmuiate în ironie ale presei române intrasigente.

Nu le impută nimeni o totală renegare a limbii și credinței, deși erau unii între intelectuali, în cari aceste două caracteristice ale naționalității deveniseră aproape inexistente.

Erau în schimb alții cari întemeiau fundațiuni, ajutau bisericile și instituțiile românești — semne de o activă și vie conștiință etnică. Prin înjugarea lor însă, la politica maghiară au dat dovadă unei voințe slăbite, hipnotizată de exageratul prestigiu al politicianilor unguri. Și astfel au ajutat, poate contra convingerii intime, manevrele Budapestei pentru slăbirea și maghiarizarea naționalităților.

Aceste observațiuni se referă în întregime la politicianii laici. Acestora, cu efect retroactiv, li se poate aplica ceeace a scris d-l Oct. Goga, în perioada activismului politic, în 1909, despre oamenii șovăitori: „La noi se știa și se urma învățătura tradițională și implacabilă: „Cine e cu guvernul e un om vândut și să te ferești cu el". Aceasta era dogma politicei noastre, dogmă consacrată de spiritul public al atâtor decenii. Această dogmă ne era reazimul cel mai de căpetenie al existenții naționale" [1]).

In perioada 1865—1881, de zămislire a partidului național, intrasigent, s'a stabilit un etalon politic, oficial, cu care se măsura atitudinea fiecărui Român. Cine se abătea dela programa-etalon era considerat ca „maghiaron", „trădător", om slab de înger, care își pu-

1) Oct. Goga: „Insemnările unui trecător" pag. 89.

nea la mezat conştiinţa etnică pentru niscai foloase materiale.

Politica arhiereilor de ambele confesiuni, credem, trebue privită şi apreciată prin altă prizmă.

La început atitudinea bisericilor — moderată, de înţelegere cu Ungurii, de acceptare a durei situaţiuni create prin dualism, de rezervă faţă de oscilaţiunile extreme — era ornată cu aceleaşi calificative aspre, de osândă, ca politica transfugilor în tabăra guvernamentală. Andrei Şaguna şi Alex. Şuluţiu nu era imunizaţi prin înalta lor diregătorie bisericească, faţă de atacurile „Gazetei“, dar mai ales a şoaptelor anonime. Cu vremea însă, s'a înţeles situaţia excepţională a lor dintre „ciocan şi nicovală“, tescuiţi între partida naţională ultraistă şi guvernul maghiar. Şi atunci, când în opinia publica şi-a făcut drum această apreciere specială a situaţiei lor şi li s'a făcut concesiunea unei politici moderate, a început secesiunea elementului laic, desfăcându-se de arhierei şi adunând în jurul steagului oameni independenţi.

„Erau cunoscute şi până în acele zile — scrie Gh. Bariţiu — două momente şi anume: că arhiereii români aleşi ori nealeşi de către sinoadele bisericeşti, îşi pot ocupa scaunele lor numai dupăce depun jurământul care şi cum li se cere; al doilea că arhiereii români numai atunci sunt în stare să scoată dela potestatea supremă vreun drept sau vre-o favoare pentru naţiunea, chiar şi pentru biserica lor, când acelea ar sta în armonie cu interesele statului şi cele ale dinastiei, la caz contrar se poate şti din capul locului că, arhiereii nu vor fi în stare să scoată nimic la cale.

„Puteţi voi alege pe oricine voiţi şi de câte ori vă place, eu voiu supune spre confirmare numai pe care-mi convine mie“ — zicea desmeticul Trefort şi făcea aşa“ [1]).

In această situaţiune: Gh. Bariţiu, V. Babeş, şi Dr. I. Raţiu, au început organizarea Românilor fără arhierei, lăsându-le acestora libertatea să procedeze cum vor crede.

1) Gh. Bariţiu: Părţi alese din Istoria Transilvaniei, vol. III. pag. 418—419.

Deaceea, socotim că arhiereilor nu li se poate aplica cu preciziune aritmetică etalonul şi criteriile „bunului român", stabilite de presa şi conferinţele naţionale. Au fost ei vecinic chinuiţi de anevoiasa vâslire printre primejdii, să nu-i mai încărcăm şi noi cu o vină, pentru care răspundeau vremile şi nu ei.

Aceleaşi consideraţiuni sunt valabile în special pentru cele două biserici din Bihor, reprezentate prin episcopul unit şi vicarul preşedinte al consistoriului ort. român din Oradea.

In lumina acestor reflexii prezentăm în câteva linii pe parlamentarii români ai Bihorului în perioada atoniei politice.

Véghsö Gerard

Cercul electoral Beiuş a fost reprezentat în anii: 1865-1868 — înainte de Demetriu Ionescu (1868-1872) — şi în anii: 1872-1896, — după Partenie Cosma, — de Romanul sau Ruteanul Véghsö Gerard. A fost de origină din Beiuş, unde există şi astăzi în cimitirul din deal cripta familiei. In 1848, a fost notar public la judeţ, iar în 25 Iulie 1848 a fost numit locotenent în regimentul 3 vânători, recrutat în Bihor[1]). Pentru serviciile făcute revoluţiei maghiare în anul 1865 a fost ales deputat de Beiuş. „Cartea de aur" nu-i înregistrează nici o cuvântare. Atitudinea lui în chestiunile româneşti se învederează din alegerea notarului al II-a comunal în Beiuş, în 1884. Conform unei învoieli mai vechi avocatul român Vasile Ignaţ, susţinut de bunul român Paul Papp a pretins ca acest post să fie împlinit printr'un Român, Véghsö Gerard, deşi cunoştea învoiala, a intervenit pentru libertatea alegerii şi a reuşit un Ungur faţă de candidatul român: Ciupe[2]).

Véghsö Gerard era notat de Unguri de „bun român" şi trecut pe lista „patrioţilor": Pituc Bela, Moldovan Gergely s. a.

In 1896—1905 baionetele şi corupţia aleg în Beiuş deputaţi maghiari: Beöthy Algernon (1886—1901), şi Bartha Francisc (1901—1905).

In 1905 faţă de intransigentul Ciordaş Ioan,

1) Hegyessy M. o. c. pag. 87.
2) Nagyvárad, No. 224 | 1804.

cu aceleeaşi metode electorale va fi ales guvernamentalul: Butean Ioan, directorul liceului din Beiuş.

Rezey Silviu

Deputatul de Ceica: Rezey Silviu (1887—1896 „cu păr des, sprincene stufoase, barba neagră“, cu înfăţişare de daco-român[1]) a fost de fapt un guvernamental devotat politicei liberale. „Privirea lui zâmbitoare — scrie ziarul — îi desvălue taina: nu se simţea oprimat de oardele maghiare“ şi nu dorea să se despartă de Ungaria. Mikszáth Coloman corosivul portretist al deputaţilor maghiari, despre Rezey Silviu scria desmierdător şi cu blândeţe.

In 1883 ia apărarea episcopului Mihail Pavel, contra valurilor de furie stârnite de Pituc Bela. Cu toată prietenia lui cu directorul ziarelor (îi scria „Kedves barátom“) — n'a izbutit să împiedece demonstraţia şi urgia din August 1893. In Noemvrie 1894 ziarele îl candidează de episcop la Lugoj în locul lui Victori Mihali, ales Mitropolit. Nu s'a ales nimic de acest svon, ci în 1896 devine revizor şcolar şi demisionează din Cameră. S'a mulţumit modest cu această slujbă pentru serviciile aduse politicei maghiare.

Iosif Goldiş

In cercul electoral Ceica în 1896, după plecarea lui Rezey Silviu, candidează Iosif Goldiş, vicar al Orăzii, cel mai marcant reprezentant al acestei circumscripţii româneşti, până la Vasile Mangra (1910).

Iosif Goldiş ca vicar al Orăzii a făcut o politică moderată.

Dela calea mijlocie a arhiereilor însă, care şerpuia printre stâncile primejdioase ale politicei maghiare, Iosif Coldiş s'a răsleţit în tabăra partidelor ungureşti şi a luat atitudinea de guvernamentalist militant în loc să se fi mulţumit cu conduita rezervată a purtătorilor de cârje.

Deaceea, Iosif Goldiş a fost atacat violent de presa românească.

Arădan de origine — născut în 1837 în Socodor — a terminat liceul şi teologia din Arad. Dreptul în

1) Nagyvárad No. 191 | 1892.

Debrețin, filosofia în Budapesta. S'a călugărit în 1869, primind numele de Iosif în locul celui de Ioan pe care-l avusese. A funcționat ca profesor la teologia din Arad. Aici a colaborat și a condus câtva vremea foile: „Speranția" și „Lumina". In 1892 a fost ales vicar al Orăzii, iar în 1899, a devenit episcopul Aradului. Pentru activitatea sa literară a fost numit membru corespondent al Academiei Române. A murit în 1902.

Ideiile politice ale lui Iosif Goldiș se desfac clar din cuvântarea sa electorală ținută în 23 August 1896 în Ceica. Acest discurs reprodus în întregime în ziarul „Nagyvárad", îl putem fragmenta în următoarele idei:

1. Simte că stă în fața alegătorilor ca misionarul francez: Brydaine (1787) în fața imensei mulțimi din biserică: Suplicius din Paris.

2. Crede că va putea contribui ca deputat la binele public și în conformitate cu interesele patriei.

3. Face elogiul partidului liberal. El a fost acela care, condus de Deák Francisc, a dus la liman, în 1867, naia Ungariei izbită de diferitele curente politice din 1861—67. Opoziția (Coloman Tisza) a înțeles patriotismul și cumințenia acelui partid și a fuzionat cu el, deși îl atacase violent pe Deák, pentru încercările de împăcare cu coroana (1861) și pentru înțelegerea Deák-Beust din 1867. Astfel s'a creeat puternicul partid liberal. Coloman Tisza a stat 15 ani ca prim-ministru, (1875—1890) ca o stâncă în mijlocul valurilor amenintatoare.

4. Calea moderată a partidului liberal este cea mai salutară pentru patrie. Deaceea el, vechiu liberal, nu va părăsi niciodată acest partid.

5. Cultura este supremul bun, care promovează binele și înflorirea Patriei. In această privință dela 1848 încoace, Ungaria și-a cucerit un loc demn alături de națiunile culte ale lumii.

6. La acest progres însă, au contribuit și naționalitățile.

7. Statul trebue să se îngrijască de pacificarea confesiunilor, îndeosebi gr. ort. și protestantă, prin salarizarea mai omenească a preoților.

8. Legile naționalităților să se respecte și să se aplice, până când nu sunt abrogate. Să se împărtășească toți cetățenii de drepturi și datorii egale, așa cum a promis dieta în adresa către rege și cum a răspuns regele cu prilejul serbărilor milenare.

9. Pacea naționalităților o tulbură cei ce au atacat pe Deák în 1867, și cari l-au numit „nebun" pe Eötvös pentru legea naționalităților. „Razele binefăcătoare ale culturii progresive, întovărășite de respectul legilor vor avea o mai mare putere de asimilare asupra naționalităților, decât violența și alte erupțiuni asămănătoare cari resping". Forța Patriei rezidă în iubirea și înțelegerea reciprocă a cetățenilor.

10. Dorința oratorului prin urmare este să se consolideze intern țara prin legi și dispoziții cari să liniștească și satisfacă pe toți cetățenii și „cari să poată contrabalansa gravitația înafară a lor".

11. In privința politicei externe. dorește să se înfăptuiască o înțelegere cât de sinceră cu România. Încă Kossuth a arătat în 1848, răspunzând la interpelarea lui I. Dragoș, că Românii și Maghiarii își pot găsi fericirea în unirea lor frățească. Și dacă aceasta era părerea „celui mai mare Maghiar" în 1848, cu atât mai vârtos e necesară acum înțelegerea între aceste două state, dupăce România la Vidin, la Smârdan Palanca, Rahova, Grivița, Plevna etc. a dovedit că este un factor puternic care, datorită dinastiei Hohenzollern, dispune de o armată excelentă și disciplinată. Citează apoi cuvintele lui Emanuil Gojdu rostite în Casa Magnaților în același sens. Românii, pe vremuri încă, și-au dat seama că Dacia poate fi apărată numai la granițele ei de Est. Totașa trebue să înțeleagă Monarhia, că față de Rusia numai prin România se poate apăra. „România prin urmare nu e numai vecină cu Ungaria, dar totodată tovarășul interesat și cel mai folositor prieten al ei, precum și Ungaria trebue să fie al României.

In această vorbire electorală găsim unele gesturi de desaprobare a politicei autonomiste a Ardealului, precum și o atitudine puțin rezistentă față de tendințele de maghiarizare și asimilare a naționalităților. Nu

renunța însă, la drepturile Românilor, la limba și legea lor. Dorește apoi o alianță româno-maghiară, față de primejdia slavo-germană.

Un moment de mare însemnătate din vieața lui I. Goldiș a fost instalarea sa de episcop al Aradului. Cu acest prilej s'a dat un banchet, la care a participat și contele Tisza Ștefan, fiul lui Coloman Tisza. Această familie, ca și Brătianii în România, a stăpânit decenii politica maghiară. Bătrânul Coloman Tisza a fost dușman implacabil al naționalităților. Iar Ștefan Tisza a încercat atragerea nemaghiarilor în apele sale prin vraja unor promisiuni mieroase cari au și prins la unii mai „slabi de înger".

Prima cuvântare a lui Ștefan Tisza în această direcțiune a fost cea rostită la banchetul dela instalarea lui I. Goldiș (20 Iulie 1899).

Leaderul maghiar regretă că nu știe românește[1]).

Arată apoi că „națiunea maghiară numai așa a putut ajunge aniversarea milenară că n'a asuprit pe cei de altă limbă și numai așa va avea viitor, dacă nu va fi nici de aci încolo asupritoarea altora. Națiunea maghiară are o misiune mare de împlinit pe care însă, numai împreună cu aliatul ei natural, cu neamul românesc o poate împlini. Pentru Români iarăși, nu este alt mod de fericire decât înfrățirea cu Maghiarii.

La aceste declarații Românii și Maghiarii s'au îmbrățișat de bucurie.

A vorbit și Vasile Mangra intransigentul luptător naționalist, idolul tinerimei și națiunei de pe acele vremuri. In cuvântarea lui s'a simțit o schimbare de imlădieri și timbru, anunțând cotitura bruscă pe care o va face în cariera sa politică acest bihorean. Insistă să se lase popoarelor libertatea să adore pe Dumnezeu în limba maternă. Mulțumește contelui Ștefan Tisza pentru cuvintele entuziaste, emanate dela un om politic dătător de ton, dela un bărbat distins din toate punctele de vedere și își exprimă părerea că trebue căutat și aflat prilejul pentru înțelege-

1) Instructorul lui de l. română era Gh. Bogoevici, administratorul „Fundațiunei Gojdu" din Budapesta.

rea reciprocă. Se aşteaptă în această direcţiune nu numai idei ci şi fapte[1]).

Şi iarăşi s'au golit pahare pentru înfrăţirea româno-maghiară [2]).

„Tribuna Poporului" din Arad, foaia lui Vasile Mangra devine oficiosul episcopului I. Goldiş, susţinându-i politica de înţelegere româno-maghiară. După 1889 acest ziar arădan nu odată a avut conflicte cu „Tribuna" intransingentă.

Teodor Făşie

După plecarea lui I. Goldiş din Oradea la Ceica, guvernul va impune candidatura şi alegerea lui T. Făşie, perfect încadrat în partidul tiszaist.

T. Făşie s'a născut în 16 | 28 Februarie 1840. In matricola Botezaţilor (Nr. 407 | 1840) e însemnat „Tatăl: Pavel Făşie, Muma: Malan Maria, Naşi: Ana soaţa domnului Nic. Jiga, local director.

Liceul l-a terminat în acest oraş.

In anii 1860—1863 a urmat cursurile de Drept dela Academia din Oradea.

In anul 1863 primi numirea de jurat judeţean provizoriu în Oradea, iar în anul 1864 fu titularizat în Beiuş în aceeaşi calitate.

In anul 1867 trece examenul de advocat şi îşi deschide biuroul în Beiuş.

In 1873 e numit procuror supleant, iar în 1876 fu titularizat. Din 1899 Febr. până în 1803 a fost deputat de Ceica.

A murit în 3 Februarie 1903[3]).

In vieaţa publică a fost considerat ca „un credincios steagului". A fost „bun liberal şi patriot". Deşi Românl „a fost aderentul sincer al ideii de stat maghiar". N'a luat parte la mişcările naţionaliste şi decâte ori a luat cuvântul în parlament a dat dovadă de sentimente filo-maghiare, pentru aceasta s'a bucurat de o simpatie generală între deputaţi şi partid. La înmormântarea lui a asistat contele Ad. Apponyi, pre-

1) T. V. Păcăţianu o. c. vol. VIII pag. 55.
2) Nagyvárad Nr. 866 | 1899.
3) Nagyvárad Nr. 27 | 1903.

ședințele Camerei. Ecteniile le-a cântat corul studenților români din Budapesta.

Din cuvântările lui politice spicuim următoarele:

In 5 Februarie 1900, la discuția bugetului, afirmă:

1. Votează bugetul, fiindcă în programa guvernului vede o „garanție că Patria se va întări, prospera și înflori și va exista în mileniul acesta (1896-2896) ca stat puternic maghiar".

2. Crede că, cu toată „politica de stat unitar național maghiar, guvernul va susține și drepturile juste și legale ale naționalităților și confesiunilor".

3. Fiecare Român numai în înflorirea instituțiunilor liberale își poate găsi binele. Pe ceilalți — excepții — să-i erte Patria ca o mamă înțeleaptă.

4. Protestează că Românii ar înclina mai mult spre România, decât spre Ungaria. Ungurii și Românii au fost frați în trecut și frați vor rămâne și în viitor. Plasa Ceica o prezintă ca exemplu de bunăînțelegere între Români și Unguri.

5. Ia în apărare liceul ort. rom. din Brașov și pe mitropolitul Mețianu, atacați pentru subvențiile primite dela București [1]).

In 1900 este trimis la expoziția organizată de Unguri în capitala Franței. Aici toastează pentru contele Ad. Apponyi, organizatorul expoziției și se bucură de succesul ce l-a înregistrat Ungurii cu acest prilej [2]). La alegerile generale din 1901 ziarul „Nagyvárad" scrie: „este atât de popular în Ceica încât nici Wekerle și nici Apponyi nu i-ar putea smulge mandatul".

Propaganda electorală (22 Sept. 1901) a făcut-o cu următoarele principii: „Am convingerea că statul național maghiar nu înseamnă asuprirea sau maghiarizarea naționalităților, ci reliefarea caracterului maghiar în organizația lui, deaceea accept necondiționat programul ministrului-președinte" [3]).

Vorbirea ținută în ședința din 24 Febr. 1902, e mai energică și respicată. Reproșează deputaților maghiari că cer Românilor să iasă din pasivitate, să intre

1) T. V. Păcățianu o. c. vol. VIII pag. 77—79.
2) Nagyvárad nr. 194 | 1900.
3) Nagyvárad nr. 221 | 1910.

în dietă și să-și spună păsurile acolo, iar când îndrăznesc deputații sași să-și arate dorințele „sar unii să-i sfâșie". „Egemonia maghiară nu se poate realiza prin „confiscarea drepturilor de limbă și lege". Deputații cari nu știu românește să nu vorbească în chestie națională. Apără băncile românești „cari nu fac politică" și cere sancțiuni împotriva cămătarilor cari exploatează populația săracă; comunelor să li se dea pășune.

Prin aceste fraze retușează discursurile sale de până aci și le dă un colorit mai românesc.

Ioan Papp

Urmașul lui T. Fässie, în parlament a fost Ioan Papp, liberal, care a deținut mandatul de deputat până în 1905. Se luase în combinație și candidatura lui Vasile Mangra, care avea să continue politica lui I. Goldiș.

Robusta figură a lui I. Papp, protonotar județean, reprezintă paradigma conduitei pe care trebuia s'o aibă fiecare funcționar român de stat de pe vremuri. Situația diregătorească, mediul social, încruntările superiorilor, ispitele și amenințările lui Tisza, n'au izbutit să-i amuțească glasul conștiinței de Român, care a găsit atâtea prilejuri să facă bine pentru neamul său. Inteligența limpede, apreciată și de superiorii săi, a găsit totdeauna prin jungla opreliștelor câte o potecă tăinuită pe care conducea discret pe un Român ori o comună românească la luminișul însorit al unui câștig cultural ori economic. In vremea tiszaistă, când prigoana administrativă ajunsese apogeul, a fost adevărată fericire — spun contimporanii — că Românii l-au avut în județ pe Ioan Papp proteguitorul notarilor, a funcționarilor și comunelor românești. Dacă satele au reușit prin cumpărări de păduri urbariale și târsirea acestora să-și sporească hotarele cu fânețe și pământ arător, se datorește iscusinței lui I. Papp. El a sfătuit comunele cum să-și întindă hotarele în ciuda măsurilor administrative cari tindeau să închisteze satele românești în răzoare strâmte, sufocându-le.

Ioan Papp e de fel din Ponoara. S'a născut în 1849.

Studiile liceale le-a urmat în Oradea, dreptul l-a absolvit la Academia din Oradea.

S'a dedicat carierii administrative în care era susținut, înafară de aptitudinele sale intelectuale, și de legăturile cu familia Bozóky Alois decanul Academiei din Oradea. Ca instructor al copiilor lui Al. Bozóky Ioan Papp a făcut cunoștința cu cele mai distinse familii ungurești, pe care le-a cucerit cu farmecul vorbei și sclipirea inteligenței.

După absolvirea dreptului ocupă funcțiunea de practicant la județ. In virtutea calităților sale s'a urcat până la demnitatea de primnotar județean și când era vorba să fie numit subprefect, Tisza a declarat lui Bozóky că aceasta nu se va întâmpla niciodată. Județul și orgoliul maghiar nu poate suporta un subprefect român orice calități excepționale ar avea.

Ioan Papp a fost un membru căutat de toate asociațiile și corporațiile românești.

Membru statornic în comitetul parohial al bisericii ortodoxe din Oradea, deputatul permanent al Peșteșului în sinoadele din Arad și congresele naționale bisericești, a ostenit cu mintea și ajutat cu banii pretutindeni unde i-se cerea.

In 1876 e ales membru în senatul episcopesc al consistorului ort. rom. din Oradea[1]). Această calitate și-o mentine și în cursul ciclurilor următoare, până în 1912 când în urma vechei neîntelegere cu V. Mangra nu mai e ales.

Cu prilejul alegerii lui V. Mangra de vicar în locul lui I. Goldiș, în 1900, I. Papp s'alătură adversarilor noului vicar și împreună cu Nic. Zigre, Toma Păcala, Al. Filip, notar ș. a. contestă alegerea[2]).

In 1907 e ales în reprezentanța Fundațiunii Negreanu, alături de Vasile Mangra, Nic. Zigre, Vasile Papp, protopop, Nicolae Oncu, Roman Ciorogariu, Florian Dunca, G. Lazar, P Pantea, Gavril Cosma, Constantin Popovici, I. Fekete-Negreanu[3]).

Ioan Papp pe teren cultural a colaborat cu inițiatorii societății „Hilaria". In ședința din 20 Noemvrie 1875, e ales președinte și însărcinat împreună cu

---

1) Protocolul din 1876 p. 52.
2) Nagyvárad Nr. 123 | 1900.
3) Protocolul 1907 Concl. 161.

I. Buna și Sabin Rezey să redacteze statutele societății. După reactivarea „Hilariei", în 1899, I. Papp se înscrie membru fondator și comandă materialul trebuincios: stative, note, etc., pentru cor.

Dela luptele politice s'a abținut. In calitatea sa de funcționar public nici nu putea să ia parte activă la politica militantă. In 1903 însă, după moartea deputatului Teodor Fășie, guvernul l-a silit să candideze la Ceica. Acest cerc electoral din 1848, a fost feuda tuturor guvernelor, reprezentată în parlament prin Români. Cu I. Gozman (1848) s'a început seria deputaților români de Ceica și s'a încheiat în 1903 cu Teodor Fășie. Guvernul n'a voit să renunțe la acest cerc și la tradiția de a prezenta alegătorilor pe un Român popular. De aceea a impus funcționarului Ioan Papp să candideze. A trebuit să se supună. Increderea Românilor în el era atât de mare, încât o seamă de intelectuali de marcă cum a fost Nic. Zigre, și-au asumat răspunderea politică de a-l prezenta publicului. A fost ales cu 1189 de voturi față de opoziționistul Adorján Emil, care a obținut 841 de voturi [1]).

Campania electorală a fost adusă în discuția Camerei de către deputatul de Beiuș: Bartha Francisc. iar alegerea i-a fost contestată, în ședința din 26 Februarie 1903 [2]), de către 48-iști. S'a afirmat că alegătorii au fost mituiți de partidul tiszaist, iar administrația și judecătoria i-a terorizat pe votanți. Alegerea însă a fost validitată.

Despre activitatea sa parlamentară nu găsim nici o urmă. Sila cu care i-a fost impus mandatul se vede din gestul din 1905, când și-a dat demisia din parlament, iar după pensionarea sa s'a înscris în partidul național român [3]).

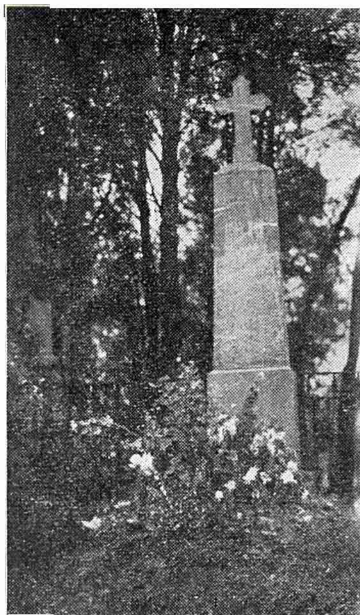
Prin testament a lăsat întreaga sa avere pentru educația și instrucția elevilor săraci și buni. A dispus însă, cu limbă de moarte ca aceasta să fie administrată în Sibiu și nu în Oradea de către consistorul prezi-

---

1) Nagyvárad nr. 46 | 1903.
2) Nagvv4rad nr. 47 | 190.
3) Informația d-lui Nic. Firu.

dat de V. Mangra, cu care nu s'a împăcat nici în pragul morții.

Amintirea aceluia, care s'a osârdit pentru neam cât i-au îngăduit legile, și a lăsat 50.000 de coroane pentru școlari este păstrată doar de o cruce de piatră cu o rețea de crăpături și o înscripție sură, cu litere spălate de vreme l-a lăsat. „Tot avutul său pământesc pentru creșterea tinerimei".

Mormântul lui I. Papp în cimitirul Olosig

Ziarul Nagyvárad No. 23 | 1914, din 29 Ianuarie, cu prilejul morții lui Ioan Papp, publică un reportagiu pe o coloană și jumătate din care extragem următoarele :

„Ca primnotar județean, dealtfel în general ca funcționar administrativ, a fost model de exactitate și conștiinciozitate ; a fost un funcționar neobosit care totdeauna s'a prezentat cel dintâi la serviciu și a părăsit cel din urmă biuroul".

„După pensionarea sa și-a consacrat toată vremea administrațiunii și înflorii S. A. Căilor Ferete Oradea—Beiuș al cărei director fusese ales".

„Ca om a fost amabil atent şi modest. L-a iubit întreaga Oradea şi tot Bihorul".

Ioan Papp a murit în Budapesta în hotelul „Hungaria". Corpul neinsufleţit a fost transportat la Oradea şi aşezat pe catafalcul, întins în sala festivă a Prefecturei. La înmormântare a cântat corul „Hilaria".

Au condolat: T. Beöthy, preşedintele Camerei, episcopul Ig. Papp şi Mitropolitul I. Meţianu.

Prin testament a instituit o fundaţiune de 50.000 coroane aur pentru elevii săraci, iar două imobile a lăsat bisericii ort. române din Loro-Remetea.

Cu executarea testamentului a fost însărcinat Nicolae Zigre.

Figuri Cele câteva încrestări de până aci ne lămuresc decorul scenei pe care au apărut cei mai de seamă Bihoreni în epoca atoniei politicei. In fond ni se prezintă palatul episcopiei gr. cat. şi casele Românilor, devastate de demonstraţiile din 1893. Deoparte se zăreşte în perspectiva orizontului însângerat, măcelul dela Aleşd (1904); de partea cealaltă, sub palma aşezată streşină la ochi, se desluşeşte „Pohodna Sibirul" românesc: convoiul Memorandiştilor escortaţi în temniţe, prigoana împotriva învăţătorilor, eliminarea lui Lucian Bolcaş şi a studenţilor români, de după culise se filtrează pe scenă corul „Hilaria", suspinând doine, ori isbucnind mânios într'un cântec ori marş patriotic, poruncind mai mult, decât cerşind soartei, să schimbe vremurile asupririi în izbăvire naţională.

In acest decor chemăm la rampă pe scriitorii: Iosif Vulcan, Maria Bosco, Isaia Bosco, Lucreţia Suciu, Vasile Budescu, Gavril Bodnariu. Evocăm din depărtări pe mitropoliţii: Miron Romanul din Sibiu şi Ioan Vancea din Blaj, răsăriţi din solul Bihariei. Aducem aproape de noi pe pedagogul Giorgiu Popa şi At. Tuducescu pripăşiţi în Arad. Aşezăm în grup simetric pe Nic. Zigre, înconjurat de modeştii, stăruitorii şi înfierbântaţii precursori ai naţionalismului intransigent: Dr. I. Buna, Dr. Florian Duma, Dr. Demetriu Kiss T. Lazar, din Oradea, V. Ignat şi Paul Papp din Beiuş.

Iosif Vulcan

Fața lui Iosif Vulcan, poleită de-o bunătate statornică, mustățile „sucite dârz", silueta înaltă, îmbrăcată cu îngrijire într'o solemnă redingotă așa cum se cuvine unui academician, 40 de ani a stăpânit și îndrumat mișcarea culturală din Bihor

prin revista „Familia", prin comediile sale de moravuri și monologuri.

Prin autenticul său spirit de gospodărie, prin bunătatea, polițeța și respectul ce-l avea pentru oamenii de condeiu și pentru colegii săi dela Academie, a izbutit să adune în paginile revistei sale colaboratori

din toate unghiurile pământului locuit de Români, şi să facă din „Familia" un organ de pulsaţie culturală la periferia românimei.

Simpatica şi activa figură bihoreană s'a născut în Holod la 31 Martie st. v. 1841 din părinţii Nicolau Vulcan — „parohus loci" în Holod în anii 1831—1844, înrudit cu episcopul Samuil Vulcan — şi din Victoria Irinyi. A fost botezat de preotul din Vintir, Gavrilă Papp, având de naş pe Ana Galbory şi Samuilă Galbory, Români uniţi [1]).

Studiile liceale le-a făcut în Oradea, la liceul premontratens în 1851 | 59, iar licenţa în drept a luat-o la Universitatea din Budapesta.

Ca elev de liceu, în 1853, împreună cu G. Ardelean, scoate revista „Umoristul", care apare până în 1870.

Ca student, continuă cu versificarea. „Cântecul meu", în care se simte părăsit şi-şi doreşte moartea, e scris la Pesta, în 17 Octomvrie 1859, în vârstă de 18 ani. In acelaşi an se plânge „In defectul ideilor" (Pesta 30 Nov. 1859) că nu mai poate scrie de când e departe de „fetişoara".

In 1861 redactează în Pesta „Gura Satului", care mai târziu, se mută la Arad şi Gherla, având ca redactor pe Mircea B. Stănescu. Cam în anii 80 această foaie umoristică, se sistează. In 1870 revista scoate „Calendarul Gura Satului".

Colaborează la „Concordia" lui Sigismund Pop şi la „Aurora Română", foaie beletristică apărută în Budapesta în 1863—65 de două ori pe lună şi redactată de Ioaniţiu Niculescu [2]), iar mai târziu de I. Vulcan[3]).

Ca student îşi petrecea vacanţa în Satu-Mare, unde fusese mutat tatăl său în anii 1841—1879 ca preot şi v.-arhidiacon. Aici scrie I. Vulcan cele dintâi versuri [4]).

---

1) Din extrasul de naştere eliberat de păr. Ghergariu din Holod. Nr. 5 | 1936.

2) Diaconoviciu: Enciclopedia Română, vol. I. pag. 320.

3) Dr. Marki Sandor: Bihari román irók Nagyvárad, 1880 pag. 145.

4) „Amant i mele" (1 Sept 1862). „O seară în grădină" (12 Oct. 1862). „Ţii tu minte" (3 Oct. 1862). „La despărţire" (4 Sept. 1862). „De te-ar vedea" (13 Sept. 1862)). „Câte stele sunt pe cer" (10 August 1859). „Căsuţa" (20 Aug. 1852).

In aceste poezii cu primitive imagini bucolice își exprimă iubirea față de „fetița dulce“, „dalbă ca steluțoara“ de seara dela apus, în fața căreia „orcanul se preface în zefir delicat“ ca să-i fure un sărut, „vulturul în porumbel“ să i se așeze pe piept, fluviul în râurel să se scalde'n el“.

In Leta îl inspiră și alte teme ca „Umbra lui Nicolae Dunca“ (8 Sept. 1862), „Către Romane“ (10 Sept. 1862), „Rămas bun dela Ardeal“ (21 Aug. 1862).

In același răstimp îl găsim trecând prin Poceiu unde scrie poezia „Vecina mea“ (18 Martie 1861), apoi prin Cluj, de unde iarăși se gândește la „îngerul iubit“ din Leta Mare.

In 1865 scoate în Budapesta revista „Familia“ la care strânge un mănunchiu de colaboratori din toate provinciile române: Ioniță Bădescu din Blaj, prietenul lui Eminescu;[1]) Moise (Miron) Pompiliu din Steiu-Bihor; Ioan Lapedatu-Brașov; I. C. Drăgescu, Mihail Străjan-Craiova, Ranta Buticescu, bihoreanul Isaia Bosco, Alexandru Tuducescu, Aron și Nicolae Densușianu, canonicul Gavril Pop ș. a.

In cei 40 de ani de viață, „Familia“ își va primeni necontenit colaboratorii, găzduind pe rând aproape pe toți oamenii de condeiu din Ardeal și România.

In 1866 I. Vulcan tipărește cel dintâi volum de „Poezii“ (Pesta 1866. Tipografia lui Alex. Kocsi).

In acest volum întâlnim unele traduceri din Heine „Don Ramiro“, „Pe ochii mei“, „Donna Clara“, „De-ar ști“ și o poezie de Béranger („Căputul meu“) [2]), publicate întâi în „Muza română“ a lui Iovița și apreciate de „Aurora Română“ în 1865.

In același an traduce romanul „Columba“ de Dumas și „Cavalerii nopții“ de Ponson du Terrail.

In 1867 face o călătorie în Franța, ceeace însemna o îndrăzneață derogare dela tipicul educației și instrucției germane din fosta Monarhie.

In 1868 vizitează România, unde culege vii și ho-

---

1) N. Iorga: Istoria Literaturii Românești Contimporane, vol. I. București 1934 pag. 42.
2) Veston.

tăritoare impresii, din cari se vor plămădi directivele sale de acţiune.

In 1869 scoate primul volum din „Panteonul Român" cu portretul şi biografia principelui Carol al României. In această antologie publică din lucrările lui A. Mureşan, El. Rădulescu, Tim. Cipariu, Treb. Laurian, M. Kogălniceanu, Gh. Bariţiu, V. Alexandri şi altele apărute în „Familia". Volumul este străbătut de-o sinceră însufleţire pentru România liberă şi pentru principele Carol, care. păşind pe pământul României a declarat: „Eu sunt Român" [1]).

In acelaşi an tipăreşte un volum de nuvele.

La 7 Aprilie 1870, se lansează în Pesta apelul către publicul român semnat de Dr. Iosif Hodoş preşedinte, Iosif Vulcan secretar, V. Babeş, P. Mihali şi A. Mocsonyi membri în comitet, în care se publică „programul preparativ la înfiinţarea unui fond pentru teatrul naţional român". Societatea s'a constituit în urma unui apel călduros al lui I. Vulcan, a cuvintelor de încurajare din partea lui Eminescu şi a lui Ion A. Lăpedatu[2]).

Dintre rezoluţiile mai importante ale societăţii prezidate, după I. Hodoş, de Iosif Vulcan, (1895—1907) încrestăm următoarele: In adunarea generală dela Orăştie (13—14 Iunie 1897), editura Nicolae Ciurcu din Braşov este însărcinată cu tipărirea pentru popor a celor mai bune şi potrivite drame româneşti. Se hotăreşte tipărirea anuarului societăţii. In adunarea dela Haţeg (5—6 Iunie 1898) se hotăreşte publicarea în anuar a biografiilor şi a fotografiilor celor mai de seamă membri ai societăţii. In 30—31 Iulie 1900, la Abrud, se hotăreşte să se vândă hârtiile de valoare originare din România şi banii să se plaseze la băncile româneşti din Ardeal. In adunările dela Şimleu (1—2 August 1901), Bistriţa (7—8 Sept. 1902) şi Orăştie (28—29 Aug. 1803), societatea se ocupă cu modificarea statutelor în sensul întemeierii unui teatru permament ori al organisării de trupe ambulante de diletanţi. Se hotăreşte alternativa din urmă. In vederea

1) Dr. Markt S. op. c.

2) I. Chendi: Familia Nr. 7 din 1901, pag. 74,

organizării acestora, Zaharie Bârsan din Braşov' absolventul Şcoalei dramatice din Bucureşti, este trimis cu o bursă de 1935 coroane la Viena şi Berlin prin hotărârea adunării dela Brad 28—29 August 1904), pentruca apoi, după întoarcere, să organizeze în 1907 turneele de diletanţi în Ardeal, Banat şi Crişana. Societatea a mai acordat burse lui Gheorghe Stoica şi Ionel Crişan[1]).

Paralel cu lucrările scrise în româneşte I. Vulcan publică în diferite reviste maghiare („Hazánk s a Külföld", „Magyarország és a Nagyvilág", „Vasárnapi Ujság") traduceri din poeţii români. Societatea „Kisfaludy", în 1871, îl alege membru „extern" şi-l însărcinează să facă o dare de seamă şi critică colecţiei de poezii populare române, adunate şi traduse în ungureşte de Gh. Ember. Discursul de recepţie al lui Iosif Vulcan rostit în şedinţa din 31 Mai 1871 a societăţii tratează despre poezia română.

In 1871 I. Vulcan se căsătoreşte cu Aurelia Popoviciu, trăind o căsnicie fericită, care i-a inspirat mai multe poezii din „Lira mea" („Farmecul amorului", „Dorul meu", „Dorinţa mea", „Ce este fericirea", „La anul cununiei mele" etc).

In 1877, în colaborare cu Ember şi I. Grozescu şi sprijinit de societatea Kisfaludy, tipăreşte, în ungureşte, un volum de 164 pagini de poezii populare române: romanţe, balade şi colinde. La această antologie Vulcan a contribuit cu 12 balade şi 16 romanţe

1) Veritas: A magyarországi románok etc. ed. II, 1909 pag. 225.40. In 1907 societatea avea următoarea conducere; preşedinte de onoare Dr. Mocsonyi Alexandru, preşedinte Dr. Mihu Ioan advocat Orăştie, vicepreşedinte Virgil Oniţ, casier Dr. Vecerda Nicolae director general al Albinei, membri: G. Dima compozitor, Vasile Goldiş secretar consis. ort. rom. Arad, Dr. Gh. Dobrin advocat Lugoj, Bărbaţii de încredere ai societăţii: Dr. Bordea Alexandru medic Abrud, Dr. Cristea Miron asesor consis. Sibiu, Dr. Ilie Dăianu protopop Cluj, Dr. Lazăr Aurel advocat Oradea, Dumitru Lăpedat director Sălişte, Dr. Novac Aurel advocat Biserica Albă, Dr. Oprişa Paul directorul gimnaziului ort, rom. Brad, Precup Gavril profesor la liceul rom. unit Blaj, Şotropa Vasile prof. la liceul grăniceresc Năsăud, Dr. Vas Octavian advocat Făgăraş, Verzea Romulus preot Hosufălău şi Mielea Tripon protopop ort. rom. în Satul-Nou.

Averea societăţii la 30 Iunie 1907 se cifrează la 409.419 cor. 91 fileri cu o dobândă anuală de 24.000 coroane.

In 1906 s'au ţinut 136 de reprezentaţii de către trupele de diletanţi. (In Bihor 2).

Veritas op. c.).

şi doine. A scris în prefaţă un stüdiu despre poezia populară română[1]).

In 1872—3 tipăreşte în Pesta, 3 volume de nuvele.

In 1875 publică în Pesta „Sclavul Amorului", roman în 4 volume. Mai scrie romanele „Fata Popii", „Barbu Strâmbu în Europa", „Măritată şi fără bărbat".

In „Schiţele de călătorie" (1877) în care descrie drumurile făcute în Ardeal, vibrează o mare dragoste de neam. Sentimentele lui pentru Avram Iancu şi evocările la „Gorunul lui Horea" îi sunt imputate de istoriograful maghiar Marki.

Aceluiaşi gen aparţin „Suvenirile de călătorie", în cari descrie drumul ce-l făcuse dela Pesta, prin Paris, la Bucureşti.

In 1877 tipăreşte în Budapesta comedia: „Mireasă pentru mireasă", reprezentată la Lugoj, la 2—14 Octomvrie de către „Reuniunea Română de cânt şi muzică".

In 1879 e ales membru corespondent al Academiei Române.

In 1880 I. Vulcan se mută la Oradea, unde revista „Familia" va flutura ca un steag de luptă la hotarele sufleteşti ale poporului român încă un sfert de veac. Incă din 1877 scoate un supliment popular al revistei „Şezătoarea", o harnică colecţie de produse literare din popor.

In 1891, ales membru la Academie, îşi ţine discursul de recepţie despre Dumitru Ţichindeal. „Dintre membrii de „dincolo" ai Academiei — scrie d-l N. Iorga — nu era unul mai nelipsit dela sesiunea generală decât I. Vulcan",

In 1882 tipăreşte în Oradea „Lira mea", un volum de poezii erotice şi patriotice.

Activitatea sa de scriitor dramatic devine spornică în ultima decadă a secolului trecut (1890—1900). Incurajat de primirea celei dintâi comedii şi simţind nevoile literare ale vremii sale, scrie pentru trupele de diletanţi următoarele comedii: „Ruga dela Chisătău" (Oradea 1890), „Sărăcie lucie" (Oradea 1893), „Mâţa cu clopot" (Oradea 1898), „Gărgăunii dragos-

2) Marki S.: op. c).

ței" (Oradea 1899) și în Biblioteca teatrală „Ploaie cu soare".

Decada resurecției sentimentului național, care a dus la faimosul proces al Memorandului, îl pune pe I. Vulcan să scrie tragedia istorică „Ștefan Vodă cel Tânăr", în cinci acte și 2 tablouri. S'a reprezentat „pentru prima oară la Teatrul Național din București, la 25 Octomvrie 1892".

In afară de lucrările dramatice apărute în această decadă, I. Vulcan mai tipărește în acest gen literar comediile: „Alb sau roș", „Chiriașul fugit" și drama „O Sâmbătă norocoasă". Mai vechi: „Cocoana Sultănița" (5 acte), „Cuiu cu cuiu" (1 act). Monologul „Prima rochie lungă" se recita cu mult efect la toate serbările artistice.

Pe lângă volumele sale, I. Vulcan a ținut un nesfârșit număr de cuvântări ocazionale la adunările generale ale Astrei, la șezătorile culturale ținute în toate colțurile Ardealului, împărțind pretutindeni tinerilor un sfat bun, îndemn la muncă și aprinzând nădejdi de mai bine. La aceste ocazii, când „se aclama persoana lui, o! atunci redingota se umfla mândră, mânile stângace făceau gesturi largi, câte o scânteie scăpăra în ochii pașnici. Acolo să fi fost să știi cine e Iosif Vulcan" [1]).

V'ața acestei active și respectate figuri bihorene s'a încheiat în ziua de 8 Septemvrie 1907, ora 6 d.m. curmată de o nefrită acută. La înmormântarea lui, serviciul divin a fost oficiat de episcopul Demetrie Radu. Toate societățile culturale române și maghiare au trimis delegați ca să rostească un cuvânt de rămas bun la sicriul lui I. Vulcan. Societatea Kisfaludy a fost reprezentată prin Beöthy Zsolt, profesor de literatura maghiară la universitatea din Budapesta. „Societatea pentru Fondul de Teatru" trimite o telegramă semnată de vicepreședintele Virgil Oniț și deleagă pe secretarul său, Iosif Blaga, s'o reprezinte. Academia Română e reprezentată prin Vasile Mangra.

A fost înmormântat în cimitirul Olosig în Oradea,

1) N. Iorga: Oameni cari au fost, vol. I, pag. 216.

strajă la hotarul neamului său pentru care a dus o vrednică luptă.

Analiza şi aprecierea maldărului de lucrări ale lui Iosif Vulcan, reclamă mai mult spaţiu. Conturarea desluşită a personalităţii lui şi fixarea ei în cadrul unei regionale şi generale mişcări culturale, aşteaptă omul cu zăbavă. Aci rezumăm în câteva cuvinte ampla activitate a lui Iosif Vulcan.

Poezia erotică a lui I. Vulcan („Poezii", „Lira mea") reprezintă o minimă valoare literară. Abia se şimte în ea o slabă pulsaţie, o vibraţie însurdinată, mai puţin intensă decât la poeţii Văcăreşti. In epoca lui V. Alexandri, după poezia profundă a lui Gr. Alexandrescu şi la zămislirea poeziei eminesciene, I. Vulcan prezintă publicului în „Poeziile" sale rudimentare încercări de versuire, perfecţionate imperceptibil în „Lira mea" din 1882. Absenţa unei viguroase simţiri care să-şi aleagă singură o verbală expresiune originală este înlocuită cu imagini fugare, decolorate de tocirea cotidiană. Aceste simboluri sonore trezesc o slabă tresărire a sentimentului, la care face poezia lui I. Vulcan o improprie aluzie. Fondul poeziei sale se recunoaşte print'o procedură inversă procesului de creaţiune. In acesta o puternică emoţie se materializează irezistibil în ritm şi imagini adecvate, la I. Vulcan însă o prozodie uzată şi flori ofilite de stil te fac să ghiceşti ipotetica simţire a poetului. Dealtfel poezia sa erotică se consideră — o considera poate şi el însuşi — ca, un joc de recreaţie cu sentimentul iubirii şi cu stilistica. Era doar, licărire de o clipă în cuprinsul unei vieţi intense şi active.

Poezia patriotică a lui I. Vulcan, deşi fără calităţi literare şi originalitate, reprezintă o reală valoare de educaţie naţională. Cei doi regi ai poeziei române: V. Alexandri, proclamat de Eminescu şi celălalt, D. Bolintineanu, încoronat rege de Ardeleanul Aron Densuşianu, prin contribuţia lor la exaltarea sentimentului naţional, au înrâurit şi poezia ardeleană unde se simţea mai multă nevoie de patriotice şi patetice accente în lupta pentru deşteptarea şi intensificarea conştiinţei de solidaritate etnică.

In Ardeal, cum ilustrează poeziile lui Andrei Mureşanu şi afirmă d-l Octavia Goga, scriitorul avea şi altă menire decât să se închidă în turnul de fildeş al artei pure. El trebuia să se arunce în vâltoarea luptelor politice, să trezească conştiinţi şi să le mobilizeze în vederea desrobirii naţionale. Poezia era instrument de luptă, oricum ar protesta estetica pură împotriva acestei concepţii.

Aşa vede şi I. Vulcan rolul scriitorilor ardeleni:

„Poetu'n astă lume nu este pentru sine,
El este dat naţiunei de apostol şi profet"
(„Către Andrei Mureşan". Pesta 29 Iulie 1861).

Lira lui I. Vulcan se inspiră şi de evenimentele politice sau istorice ale zilei. In oda sa „La Unirea Principatelor Române", regretă că

„In astă sărbătoare noi n'avem nicio parte
Căci soarta cea fatală de voi ne-a despărţit"
(Pesta, 11 Ianuarie 1862).

Dar invită Moldova şi România ca în marea lor bucurie să-şi aducă aminte de fraţii lor îndepărtaţi.

In 1865 I. Vulcan adresează deputaţilor români din dieta din Budapesta un apel la luptă pentru drepturile Românilor:

„Aduceţi bărbăteşte pe rana ce ne doare
Balsam de mângăiere, un leac de mult oftat".
(Pesta, 12 Decemvrie 1865).

„Liberarea ţăranilor din România" (Pesta 15 August 1864). „La moartea lui Andrei Mureşanu" (Pesta 31 Octomvrie 1863); „Despărţirea Basarabiei de România" 1888); „România Regat" fac parte din acest gen de poezii.

Iar când actualitatea nu-i oferă teme de inspiraţie, imaginaţia sa evocă figuri istorice ca să galvanizeze prezentul.

Ciclul de poezii şi poeme istorice cuprind următoarele titluri: „Premiul lui Mihai eroul" (Pesta, 25 Mai 1860): „Longin" (Pesta 28 Martie 1862); „Ioan Vodă" (Pesta 8 August 1866);[1]) apoi din „Lira mea", „Deşteptarea lui Traian", „Geniul Naţiunei", „Zimbrul lui Dragoş" Gorunul lui Horea", „Jigmond Bathory",

1) In formă bolintineană: Puştile răsună, spadele lucesc etc.

„Orfana Crişului", „Visul lui Iancu", „Moartea lui Ioan Buteanu".

In ultima decadă a secolului trecut (1890—1900) când procesul Memorandului a răscolit puternice valuri în ţară şi străinătate, poezia patriotică smulsă dintr'un marasm provizor, ajunge din nou la o puternică virulenţă. Luptătorii naţionali sunt încurajaţi prin ode personale, se scriu imnuri ocazionale de slavă ori elegii pentru fruntaşii întemniţaţi. O răsunătoare frazeologie învolbură văzduhul Transilvaniei, care, deşi lipsită uneori de corectitudine gramaticală şi frumuseţe stilistică, a contribuit la creearea unei generale tensiuni de spirit naţionalist, gata să exploadeze.

G. Bocu, A. Munteanu, A. Ciato, I. Crucianu, Nicu Stejărel şi alţii şunt animatorii acestui curent[1]).

Veteranul Iosif Vulcan şi-a înstrunit şi el lira şi, sfidând bătrâneţea potolită, imită patetic şi în fraze dinamice poeţii să „svârle duioasa liră". să sufle un bucium trezitor" fiindcă „s'adună norii", „fulgeră" şi „detună", par'că-i „turbat pământul", care se „zguduie în ţâţâni de atâta rău îngrămădit"[2]).

Din toată această literatură, numai două poezii au rezistat vremii.

„O doină naţională a colindat peste întregul pământ românesc cântată din sat în sat, din bordeiu în bordeiu, doina „mierlei din pădure" ce se tângueşte pentru un martir român, ajuns rob la Unguri. E doina lui Alexandru Roman, scrisă de I. Vulcan şi adaptată mai târziu la cazul V. Lucaci de G. Bocu.

Cealaltă poezie a fost: „Noi vrem pământ" de G. Coşbuc.

„Amândouă aceste poezii şi-au avut rolul lor în timpul frumoaselor mişcări naţionale şi de aceea şi-au asigurat oarecare importanţă istorică[3]).

Dintre romane, alegem „Ranele Naţiunii" un instantaneu documentar al vremilor.

In cele trei volume ale acestui roman politic-social, Iosif Vulcan ne prezintă tragedia desrădăcinaţilor

1) Chendi: Zece ani de mişcare literară în Transilvania 1890—1900. Familia Nr. 5 | 1901 pag. 51.
2) Chendi: o. c.
3) Chendi: idem.

şi renegaţilor cari s'au răsleţit de politica naţionalistă, ultraistă şi s'au infeudat Ungurilor, prefăcându-se în instrumente inconştiente în mânile acestora.

Deoarece în acele vremuri Românii produceau cu prisosinţă astfel de specimene politice, dealtăparte prin verdictul rostit de autor asupra renegatului Ştefan Zimbran, ni se desvăluesc sentimentele naţionale ale lui Iosif Vulcan, vom stărui în câteva rânduri asupra acestui roman.

Conţinutul se poate rezuma în câteva fraze.

Ştefan Zimbran, avocat tânăr, „cu o sârguinţă neobosită", cu „un caracter acomodabil" şi „bun român", la un bal făcu cunoştinţă cu o „tânără copilă, o figură iuonică, cu ochi negri şi plini de melancolie, cu farmecul inocenţei în expresiunea feţei". Era fiica vajnicului Aron Albinescu „de un caracter românesc, verde şi pronunţat". Tinerii se logodiră. Era în preajma alegerilor de deputaţi. In conferinţa naţională din casa lui Aron Albinescu, Românii în unanimitate şi cu mare însufleţire îl candidează de deputat pe acesta. Comitele suprem (prefectul de judeţ), un Ungur încarnat, vrea să zădărnicească alegerea lui A. Albinescu, om foarte popular într'un judeţ cu o majoritate covârşitoare românească. Il cheamă la sine; îi oferă alegerea de vice-comite (sub-prefect). Albinescu refuză. Comitele, contele de Szunygváry prin o seamă de funcţionari români îl determină pe avocatul Ştefan Zimbran să candideze cu un program moderat şi-l asigură de sprijinul unanim al Românilor şi Ungurilor. Intr'o scenă, advocatul este apostrofat de A. Albinescu, pentrucă părăsise stindardul adevăratei politice româneşti şi se declarase pentru o politică „moderată". Logodna se desface. Ştefan Zimbran ia lupta contra lui Albinescu. In ziua alegerii printr'o minciună electorală, fostul deputat român, guvernamental Cameleon Tufariu vesteşte retragerea lui Ştefan Zimbran şi candidarea prietenului său Hector Bérczfalvi care fu ales deputat contra lui Albinescu părăsit de cei mai mulţi Români. Ştefan Zimbran la stăruinţele vicecomitelui acceptă provizor să fie jude-administrativ (primpretor) şi se logodeşte cu unguroaica Irina Székelyhidi. De

dragul ei şi al socrului îşi maghiarizează numele în „Zimbrai" şi trece la religiunea calvină. Fosta logodnică a lui Zimbran, Aurora Albinescu, atacată de calomniile gentlemanilor unguri, s'a sinucis. Tânărul advocat Aurel Pompilescu, îndrăgostit de Aurora Albinescu, jură răsbunare. Ştefan Zimbran, acum Zimbrai Pista, ca să se răsbune asupra Românilor şi să-şi câştige merite în tabăra Ungurilor începe o prigoană contra Românilor. Arestează pe tinerii Români, cari demonstrativ i-au cântat „Deşteaptăte române" sub fereastră; primeşte să facă o percheziţie la Albinescu şi să-l aresteze. In urma acestor fapte „patriotice", Pista fu avansat de vice-comite. Vieaţa sgomotoasă însă, cu petreceri, baluri, serate aduce ruinarea sa materială. Se înglodează în datorii, delapidează, ia bani cu dobânzi mari. Poliţele lui Zimbrai le cumpără Aurel Pompilescu dela jidanul uzurar, ca să-şi răsbune asupra lui Pista. Acesta mai falsifică numele socrului său pe 5 poliţe. Această serie de fapte îl duc la sinucidere, părăsit de nevastă şi socru. S'a împuşcat lângă mormântul fostei logodnice, Aurora Albinescu, lăsând o scrisoare unchiului său în care scrie cu limbă de moarte ca fiul acestuia „să nu facă nimic ce nu e în consonanţă cu interesele naţionale! Şi dacă-i va veni timpul să se însoare să-şi ia de soţie o Româncă".

Conţinutul nu este o poveste complicată şi nici nu-i istorisit cu multă iscusinţă. Nu vom întâlni în cele 622 pagini nici profunde analize psihologice ori sociale sau ciocniri violente de stări sufleteşti, de pasiuni şi sentimente. Vom găsi însă, scene, moravuri şi tipuri reale aşa cum le vede ochiul fiecăruia cu puţină pătrundere. Şi apoi vom simţi cum zbiciueşte Iosif Vulcan, în anul 1876, pe renegaţi. Aceste constituesc valoarea romanului. Fără îndoială a avut o bună înrîurire asupra educaţiei naţionale a intelectualilor care alunecau lesne pe panta trădării.

Vom desprinde câteva fraze caracteristice care arată moravurile vremii.

Confesionalism: Intr'o discuţie „fiecare confesiune avea deosebit pe cel mai mare Român al său"[1]).

1) Vol. I pag. 34.

Naționalism: Soția lui Albinescu: Eu nici odată nu îngreunez anima soțului meu cu rugăminți familiare cari formează constrast cu aspirațiunile naționale"[1]).

Alegeri: „Notarii și juzii administrativi au fost opriți a da mână de ajutor la alegerea lui Albinescu"[2]).

Servilism: „Noi, bieții notari români căutăm să ne plecâm și să facem pe voința juzilor și a comitelui"[3]).

Scuza renegaților: „Vom ține totdeauna la programa națională și cel mult numai în privința tactului vom adapta o schimbare"[4]).

Intelectualii români, „ca să nu moară de foame, unii sunt gata a primi orice rol rușinos"[5]).

Moderații: „La noi vreau să treacă de buni Români, iar la Unguri de mari patrioți"[6]).

»Tinerimea maghiară«: „O parte în veci nu cetește și nu învață nimic, nu numără bancnotele când le asvârle muzicanților țigani și exçelează numai prin înjurături bicherești"[7]).

Renegații în slujbe: „Mai toți diregătorii români dela comitat, dimpreună cu notariu dela sate, nu numai desertară din tabăra națională dar încă deteră mână de ajutor contrarilor"[8]).

Ce ne-a conservat: „Poporul care cunoaște blestemățiile acoperite cu vălul numit „politica înaltă" și care niciodată n'a primit dela nimeni ajutoare și stipendii, știind că, dacă el nu se va ajuta, alții nu vor face nimic în interesul lui, în simplicitatea sa și în aceastâ încredere tare rămase ceeace a fost în decursul de secole: singurul conservator al caracterului național"[9]).

Hector Bérczfalvi arată sever ranele națiunii române: lipsa conștiinței de demnitatea națională care să-ți inspire un îndemn mai înalt, supra personal; coruptia, lipsa de fanatism, fiindcă națiunile mici trebue să se ferească și de urma unui cosmopolitism; aceste

---

1) Vol. I pag. 72.
2) „ I „ 73.
3) „ I „ 82.
4) „ I „ 93.
5) „ I „ 103.
6) „ I „ 105.
7) „ I „ 127.
8) „ I „ 203.
9) „ I „ 205.

numai prin timbrul lor național specific pot să existe[1]).

A. Albinescu zice: „Ne lipsesc bărbații cu caracter. Fără conducătorii onești, lipsiți de orice vanitate și interese materiale, nici o națiune nu poate să înflorească"[2]).

Influența societății maghiare asupra lui Zimbrai Pista: „Mai de mult Ștefan era un tânăr modest, blând, ducea o vieață foarte bună și lipsită de orice exces, de când însă fu introdus în societățile tinerilor maghiari se făcu și el un spulberat fanfaron și foarte excesiv"[3]).

Ce-i durea pe Români: „Ștefan era un tânăr de o capacitate excelentă care în orice tabără va putea să facă mari servicii și prin urmare avea să fie stricăcios pentru aceea dintre cari a eșit"[4]).

Altă rană; „Noi Românii nu știm să pregătim nimica în secret"[5]).

Căsătoriile mixte: „Până acum mai fiecare Român, care și-a luat de soție o unguroaică s'a făcut și el Ungur"[6]).

Persecuții: „Românul care cetește ziare românești nu se poate bucura de încrederea unui Ungur"[7]).

Altă rană: „La noi fiecare om cu gura mare e conducător"[8]).

Pe vremea pasivității politice: „Unii agitau înfocați pentru pasivitatea Românilor ca să poată vinde mai ușor cercul electoral unui Ungur bogat"

Liezanu un personajiu maleabil „subscria sume mari pentru intreprinderile românești, pe cari însă nu le plătea și era cunoscut ca un brav Român"[9]).

Altă rană: „Entusiasmul românesc disprețuiește procesul etern de desvoltare al lucrurilor". El vrea b. o. universitate în loc de școală primară rurală[10]).

Românilor, cu purtare „anti-română" li „s'a trecut cu vederea unele abateri de lege și câteva crime"[11]).

---

1) Vol. II pag. 23.24.
2) „ II „ 30.
3) „ II „ 75.
4) „ II „ 79.
5) „ II „ 81.
6) „ II „ 144.
7) „ II „ 180.
8) „ II „ 185.
9) „ III „ 14.
10) „ III „ 25.
11) „ III „ 79.

Leacurile rănilor: Ştefan Zimbran le arată în scrisoarea către unchiul său:

„Săraca şi mult duioasa naţiune română! Dacă toţi fiii tăi ar asculta numai de glasul conştiinţei lor, tu ai fi fericită"!

„Insă durere: traiul uşor, strălucirea şi îmbuibarea a amăgit pe mulţi. Pentru plăcerile unei vieţi trecătoare, ei sacrificau interesele vecinice ale unei naţiuni, pentru nişte favoruri momentane dânşii vând drepturile cele mai sfinte".

„Incep a lipsi din ce în ce mai mult caracterele nepătate. Şi fiecare lipsire de aceasta cauzează naţiunei câte o rană. Iată ranele naţiunii pe care trebuesc vindecate!"

„....Dacă înălţarea grabnică, strălucirea orbitoare, pompa şi mărirea n'ar fi corupt inima şi mintea mea, eu astăzi aş fi fericit!"

„Dar înzadar!.... Insă cel puţin alţii să înveţe din exemplul meu!....

„Nizuinţa cea mai mare să fie a rămâne totdeauna neclătit, un om de caracter. Să iubească virtutea şi să urască păcatul... Caracterul face mare şi fericită o naţiune. Virtuţile lor îi scriu numele în cartea veciniciei!"

„Toate faptele (nepotului) să-l arate că e Român. Să nu facă nimic ce nu e în consonanţă cu interesele naţionale! Şi dacă-i va veni timpul să se însoare, să-şi ia de soţie o Româncă".

Romanul se încheie cu monologul unchiului lângă cadavrul lui Ştefan: Ai pierdut stima confraţilor tăi, ţi-ai câştigat dispreţul lor! Iar aceea în al căror folos ai lucrat, râd de tine, căci nu le mai poţi fi de trebuinţă. *Iată plata renegaţilor!"*

Comedia „Mireasă pentru mireasă" e construită pe comicul de situaţii în care sunt puse personajiile prin nepriceperea servitorului Stan-Jean. Dealtă parte autorul caută să stârnească ilaritate în public prin stâlcirea latinismelor: ilustritate, respectabilitate, magnificenţă de către acelaşi servitor care reprezintă în comedie alipirea la tradiţiile şi la neaoşul graiu românesc. Franţuzita Ruxanda, soţia judelui administrativ, Simeon

Ilutan, prin întrebuințarea nepotrivită și involuntarele metagrame ale neologismelor, ar avea rolul de a provoca zâmbetele spectatorilor. Ambele personajii însă abuzează de rolul impus de autor.

Leitmotivul psihologic al comediei este acesta: Nu se poate înfiripa o dragoste și o căsnicie trainică decât între persoane cu „naturelul" asemănător. In consecință logodna dintre „vialul" Aurel Justinian, advocat, și „sentimentala și meditativa" Veronica Goron de-o parte, de alta dintre „melancolicul" Ioan Sempronescu și „viala" Virginia Cicărescu, trebue să se desfacă „fiindcă un suflet vial nu poate să consune cu unul sentimental". Rezultatul este refonta acestor două logodne și schimbarea mireselor, logodindu-se din nou fiecare cu „naturelul" ce i se potrivește, „vialii cu vialii" și „melancolicii cu sentimentalii".

Un caracter mai reușit e Cleopatra Movilescu, bârfitoare și ipocrită. Tânărul Tarquiniu Superbu Ulpianescu, fiul țăranului Varză Acră, ar reprezenta tipul parvenitului care nu vrea să muncească, ci să pună mâna pe avere, să aibă din ce cheltui. In dialogul acestuia cu Cicărescu (Act. I), autorul ironizează cu anemică vervă pe intelectualii români. Iși permite și o șarjă împotriva justiției din România.

Valoarea literară a comediei este aproape nulă, dar și pretențiile artistice ale publicului din 1877 erau minime, încât petreceu binișor la comediile lui I. Vulcan, cofecționate „adhoc" pentru o serbare determinată într'o regiune hotărîtă.

Tiparul acestei comedii e mulajul general în care I. Vulcan își turna acest fel de gen literar. In vodevilul „Ruga dela Chisătău" ni se înfățișează „o rugă", cu scene vesele și cu o tendință moralizatoare. In „Sărăcie lucie" se biciuește minciuna, risipa averii, luate chiar cu împrumut, pentru a păstra aparența de om bogat. In „Mâța cu clopot", își bate joc de abuzurile electorale la alegerea unui învățător. In comedia „Gărgăunii dragostei", săgetează amazoanele, cari țin întruniri și luptă pentru emanciparea femeii, și apoi sunt prinse în mreaja dragostei.

Diletanții din „Gărgăunii dragostei": I. Cornelia Marchiș, Gh. Vodă, Elena Pop (măr. P. Ardelean), Cor. Steer, Sab. Ignat, Nic. Schiau, Ida Pop, Marieta Iernea (măr. Dr. Anca). II. Hortensia Micle, Veturia Pop (măr. I. Candrea), Iosif Vulcan, Veturia Paladi, Viora Ignat (măr. Dr. I. Ciordaș). III. Gh. Boțoc, Em. Mircea

Dintre lucrările dramatice ale lui I. Vulcan, cea mai reuşită este tragedia istorică: „Ştefan Vodă cel Tiner", în 5 acte şi 2 tablouri. S'a reprezentat „pentru prima oară în Teatrul Naţional din Bucureşti la 25 Octomvrie 1892".

Ca limbă şi versificaţie este superioară tuturor creaţiunilor în vers ale scriitorului. După antrenamentul stilistic din „Poeziile" sale şi „Lira mea", I. Vulcan a reuşit să însăileze în muzical ritm trochei sprinteni şi să încălzească personajiile cu incadescente şi dinamice pasiuni, în opoziţie cu tremurul lin al lirei sale erotice, şi cu accentele subliniate dar nu suficient de intens, ale poeziilor sale patriotice.

Dar tocmai în acest fapt rezidă şi explicarea lipsei de caracter, de perseverenţă într'o direcţiune, a eroilor săi dramatici. Aceştia sunt purtaţi de pasiuni schimbătoare, oscilează în largi amplitudini antipodice, par neverosimili.

Ştefan Vodă cel Tiner îşi începe domnia cu „blândeţe" şi cinstirea datinelor şi legilor ţării, pentru a trece la cruzimile lui Lăpuşneanu Vodă. Tiranul ca în nuvela lui C. Negruzzi, este otrăvit de soţia sa, Magda, nepoata lui Arbore hatmanul

Despina, fiica vornicului Cărăbăţ, arată în piesă două mari oscilaţiuni: 1) Iubeşte atât de mult pe Nichita, fiul lui Arbore, încât îmboldită de iubire îi destăinueşte complotul urzit de tatăl său şi postelnicul Şerpe contra vieţii lui, 2. Iubeşte atât de mult pe tatăl său, încât o clipă, cât a crezut că Nichita l-a ucis pe Cărăbăţ, e gata să-l blesteme şi să-l alunge. 3. Dragostea ei din nou se concentrează asupra lui Nichita.

Logodnicul ei, Nichita, ca Hamlet, este într'o agitată pendulaţie între obligaţia ce i s'a impus de către boeri: asasinarea lui Cărăbăţ şi dragostea faţă de Despina. Atât a deliberat şi cumpănit tehnica asasinării, încât Cărăbăţ între timp fusese ucis de Şerpe.

In Doamna Magda se lupă dragostea de ţară cu umilirile îndurate din partea lui Ştefan. Ţara învinge şi Magda îşi otrăveşte soţul.

Doar Arbore, tipul boerului cinstitor de lege şi

Diletanţii din „Ruga déla Chisălău"

datini, apoi Şerpe intrigantul, sunt de-o factură constantă în această tragedie, în care sunt masacraţi aproape toţi boerii şi morţi pe scenă: Ştefan, otrăvit, Magda sinucisă, Cărăbăţ ucis de Şerpe şi Şerpe ucis de Despina.

Drama a fost tradusă în ungureşte de ziaristul Papp Ianoş şi jucată în Oradea la Teatrul Szigligeti (astăzi Regina Maria). După reprezentaţie s'a dat un banchet în onoarea autorului, la care au participat toate autorităţile maghiare şi intelectualii români.

Lucrările dramatice, ca dealtfel întreaga activitate a lui I. Vulcan, nu trebuesc analizate prin glaciala prismă a esteticei absolute, ci raportate la faza primitivă în care se găsea literatura dramatică la noi şi la pretenţiile artistice ale publicului.

In perioada de inaugurare a mişcărilor teatrale prin lucrările lui V. Alexandri şi într'o vreme când publicul începuse să se îndeletnicească cu descifrarea alfabetului dramatic, comediile lui I. Vulcan reprezentau o reală valoare practică şi educativă care satisfăceau apetitul aţâţat al obştei pentru acest gen literar. La I. Vulcan ca la V. Alexandri şi, mai târziu mult perfecţionat, la I. L. Caragiale, societatea cu ecrescenţele sale individuale, excentrice, groteşti, se lămureşte ca într'o oglindă concavă.

De altă parte societăţile improvizate de diletanţi, n'aveau cultură dramatică pentru interpretarea comediilor de caracter. In schimb, intrigile străvezii din comediile lui I. Vulcan, situaţiunile comice şi stilul curent, provincial, erau perfect potrivite atât pentru şcoala actorilor cât şi pentru gradul de pricepere al publicului.

Prin urmare comediile lui I. Vulcan au îndoita valoare de-o parte de a conţine sedimentar şi documentar moravurile societăţii de atunci, de altă parte de a fi potrivite pentru aţâţarea şi întreţinerea prin diletanţi a unei mişcări teatrale la noi [1]).

„Biletul de intrare" (O. Goga) însă a lui I. Vulcan în literatura română îl constitue revista „Familia". Ea reprezintă filogenetic fazele importante prin

1) I. Chendi: „Familia" anul 37 Nr. 7 pag. 74.

cari a trecut concepția istorică și literară la noi în secolul al XIX-lea.

In prima fază (1865—1880) revista lui I. Vulcan, tipărită în Budapesta, era desăvârșit influențată de școala latinistă cu toate corolarele sale filologice și istorice. Ideea latinității, zămislită la cronicarii moldoveni și la Simion Ștefan, susținută cu argumente filologice și istorice de către Blăjeni, constituia punctul arhimedic al luptelor politice într'o perioadă de mai accentuată și accelerată opresiune Era evident că, în Ardeal, trebuia să supravețuiască această idee și după înfiriparea curentului junimist în România Veche Dincolo de Carpați, într'o atmosferă de libertate, își putea face drum o nouă concepție literară lustruită de zgura considerațiunilor de utilitate politică; dincoace, însă, în vârtejul de luptă al naționalităților, se simția nevoia permanentă a unui punct de reazim.

Acesta îl oferea ideea latinității ce pâlpâia în toate revistele, lucrările literare și retorica ciscarpatină.

„Familia" latinistă, firește, se găsea în opoziție cu T. Maiorescu, care a săgetat-o mereu, cu o necruțătoare ironie, apreciind-o dintr'un sever punct de vedere estetic, și mai puțin prin prisma utilității. „Recunoștința ce se datorește acestor foi pentru serviciile aduse cauzei Românilor austriaci nu ne poate scuti de datoria unei opozițiuni temeinice în contra formei cu care se prezintă" [1]).

Consecvent atitudinei sale critice, T. Maiorescu zeflemizează stilul „Familiei", îndeosebi traducerile din cuvânt în cuvânt ale idiomelor germane și maghiare. Exemple: „Vin înainte multe observațiuni"; „încortelat"; „cu mai vreo câțiva bărbați"; „avută fără măsură" etc. [2]).

„Familia" protestează: „Satul arde, baba se piaptănă. Acuma, uită-te, acuma, la anul 1868, își află d. T. Maiorescu timpul de a cere dela publiciștii de dincoace stil neted, gramatică și ortografie" [3]).

Reprezentantul critic al școalei latiniste la „Fami-

---

1) T. Maiorescu: Critice vol. I pag. 84.
2) T. Maiorescu: Idem pag. 91.
3] T. Maiorescu: Idem pag. 154.

lia" a fost Silaşi. Colaboratorii, la început, erau într'un fel de alianţă cu obligaţia tacită de a se lăuda reciproc, ceeace iarăşi a provocat susţinute atacuri din partea junimiştilor[1]).

Atitudinea „Familiei" începe să se modifice când e mutată din Pesta la Oradea. mai aproape de satele româneşti. In această a doua fază (1880—1906), în coloanele ei se furişează, timid la început, în plină lumină şi impetuos mai târziu, produsele literare ale poporului. In mijlocul latiniştilor — flori de seră — apar cu miresme reconfortante şi pline de sevă, florile campestre ale poeziei populare. O mare şi sănătoasă primenire de atmosferă se produce în redacţia revistei orădane.

La început „materialul era deseori alcătuit din imitaţie şi contrafaceri ale acestei poezii populare, şi schiţe, ca ale lui Gheorghe Trăila, întrebuinţau în dialoguri graiul satelor bănăţene"[2]). Prin Miron Pompiliu, însă, intră în „Familia" autentice poezii populare culese dela Vaşcău; prin R. Buticescu, nuvelele îşi aleg subiectele din viaţa dela ţară; până şi portul popular „află preţuire în aceasta revistă"[3]).

De altă parte spiritul de clan al colaboratorilor revistei se transformă într'un spirit de liberă critică. Colaboratorii nu se cădelniţează reciproc. Insuşi curentul latinist începe să fie încolţit prin Miron Pompiliu.

„Familia" a binevoit a susţine cu vioiciune critica literară şi a confirma ruperea pactului tacit de lăudare reciprocă ce se încheiase mai înainte în această parte a vieţii noastre intelectuale"[4]).

---

1) In această perioadă colaborează la „Familia" M. Eminoviciu, al cărui nume I. Vulcan îl românizează în Eminescu:
„De-aş avea" (Fam. 25 Febr. | 9 Martie 1866).
„O clădire în zori" (Familia 15 | 27 Mai 1866).
„Din străinătate" (Familia 17 | 29 Iulie 1866)
„La Bucovina" (14 | 26 Aug. 1866).
„Speranţa" (Fam. 11 | 23 Septemvrie 1866).
„Misterele nopţii" (Familia 16 | 28 Octomvrie 1866).
„Ce-ţi doresc eu ţie, dulce Românie" (Familia 2 | 14 Aprilie 1867).
„La Heliade" (Familia 18 | 30 Iunie 1867)
„La o artistă" (Familia 18 | 30 August 1868).
„Amorul unei marmore" (Familia 19 Sept. | 1 Oct. 1868).
„Junii corupţi" (Familia 31 Ian. | 7 Febr. 1869).
„Amicului F. I." (Familia 30 Martie | 11 Aprilie 1869).
2) N. Iorga: Istoria Literaturii Române Contimporane vol II pag. 263.
3) N. Iorga: idem pag. 264.
4) T. Maiorescu: Critice vol. I pag. 139.

Intre colaboratorii revistei se înrolează tineri cari au strânse legături cu Junimea. In 1883 „Familia“ face loc unui articol în care se recunoaşte influenţa binefăcătoare a luptei dusă de noua direcţie[1]).

„Convorbirile Literare“ îşi asigură o ascendentă influenţă asupra revistei orădane. Dealtfel prin „Tribuna“ junimistului Slavici, curentul latinist îşi anunţă amurgul şi vesteşte crepusculul unei noui perioade în literatura ardeleană; Slavici-Coşbuc.

Şi iarăşi „Familia“, care a oglindit stăruitor ideologia latinistă şi şi-a îngăduit licenţe lexicale şi ortografice, va fi exponentul direcţiei noui, integrându-se în noua mişcare literară.

Distanţa prea mare însă, dela centrul de pulsaţie a direcţiei noui a lăsat revistei bihorene o patină latinistă, care nu s'a putut lustrui definitiv.

Adaptarea „Familiei“ la ideologia curentă a mişcărilor literare, constitue unul din marile merite ale acestei reviste. Prin ţinuta sa, ea a făcut cu putinţă înfibrarea Bihorului şi regiunii de Vest în universala conştiinţă şi năzuinţi româneşti. A contribuit cu energie la unificarea simţirii şi gândirii. A anexat Bihorul la cultura generală românească. Şcolile, prin natura şi programa lor analitică, sunt instituţii de transmitere în cari, în general, numai valorile vechi, consacrate de o critică selectivă, se oferă generaţiilor tinere. Frământările prezente, nepurificate de pasiunile ce susţin orice luptă, nu se pot schiţa elevilor. Ele se lămuresc în ziare şi reviste. Gândirea şi simţirea prin ele iau contact cu circulaţia actuală a valorilor. De aici importanţa lor funcţională. In această privinţă „Familia“ s'a achitat cu vrednicie şi laudă.

Iosif Vulcan a avut şi alt rol decât a fi fost redactorul unei reviste bune pe acele vremuri.

Fixată în timp, activitatea lui I. Vulcan se înserează în perioada de atonie politică a Bihorului. Năzuinţele lui, în Budapesta înainte de 1880, se pot considera ca pregătitoare pentru această perioadă. Caracterizarea răstimpului 1881—1905 o formează la noi o superficială acalmie socială; figurinele cu un oarecare

---

1) N. Iorga: o. c. pag. 270.

relief în activitatea publică, apar fără orientări precisă, cu o busolă politică defectată. Uneori își ațintesc spre Budapesta privirea fascinată de bogățiile, luxul și strălucirea metropolei străine, altădată, mai des, se mulțumesc să-și țărmurească orgoliul dilatat la fruntariile unui prestigiu și importanță regională, redusă în dimensiuni. Se mulțumesc să dobândească o mică atențiune, la ei acasă.

In această vreme de relativ repaus superficial, sau de fățișe ori discrete închinări spre Budapesta — când însă, totuși, în adâncimi energiile clocoteau și se pregăteau pentru perioada naționalismului intrasigent (1905—1918) — I. Vulcan făcea excepție atât cu fapta cât și în scris.

Silueta lui înaltă, purtată de sfiala ce o simți când pășești pe un pământ sfânt, era binecunoscută de oamenii dela Predeal. I. Vulcan făcea periodic drumul Bucureștilor, unde înnoda legături noui, aduna răvașe pentru revistă, dar mai cu seamă inhala o ozonată atmosfera culturală și națională.

Impresiile lui, convorbirile cu oamenii politici, cu mânuitorii de condeie, ședințele solemne ale Academiei, audiențele la Regele Carol I, n'au rămas fugare tulburări de retină, ori efemere vibrații de timpane, ci au fost îndemnuri la scris și teme de inspirație. Cronicele lui, în cari își povestea impresiile, vrăjau în pământul și sufletul Bihariei un colț din viața duhovnicească a Bucureștilor și a Regatului. A deșteptat un interes, care nu s'a mai întunecat, pentru toate manifestările transcarpatine. In acest fel, culturei maghiare disolvante de suflete i-s'a substituit o cultură acordată în chip firesc cu claviatura psihofizică a Românilor bihoreni.

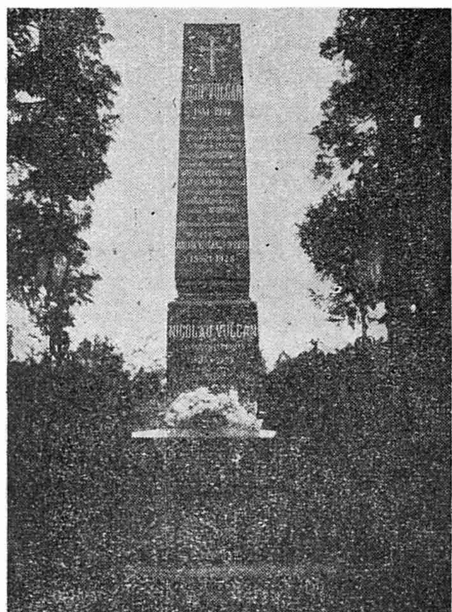
„In acest chip revista dela Oradea, devine pentru Ardeal un palpitant monitor de idei naționale, care aduce valul mântuirii și făcea să treacă în suflete acea presimțire minunată ce presărase de mult cu flori în mințile tuturora, drumul armatelor românești“ [1]).

Astfel Iosif Vulcan, scriitorul cu modeste aptitudini literare dar un răspicat și activ crez național, cu

1] O. Goga: „Iosif Vulcan“.

reale calităţi de animator, devine o personalitate, ce se revărsa dincolo de frontierele Bihariei.

Intreitele fapte, de a fi activat în „Oradea Ungurilor şi Jidanilor, unde orice publicaţie este un steag rămas pe o cetate năpădită de duşmani“ apoi de a fi „rupt cu rătăcirile latiniste şi a se fi întors la românească bună şi simplă a poporului“ şi, în sfârşit, de a fi ţinut legătura cu centrul firesc al culturii neamului, cu România“[2]) i-a asigurat un loc de frunte între precursorii unirii celei mari.

Mormântul lui Iosif Vulcan în cim. Olosig.

Vasile Budescu

Sensibilitatea elevului Vasile Budescu, tulburată de criza pubertăţii şi adolescenţei, a fost pusă de timpuriu în vibrare de cele dintâi imbolduri de dragoste pornite din adâncimile fiinţei sale. Claviatura nervilor a început să cânte timid, apoi răspicat, eterna melodie a iubirii. Esenţa aromată a dragostei, limpezită din fermentaţia sufletului său, a încercat s'o toarne în vasele răscoapte ale poeziei populare. In întâlnirea fondului erotic, personal, cu formele generale ale prozodiei poporale, a biruit uneori

2] N. Iorga: „Oameni cari au fost“ p. 218.

individul, alteori colectivitatea. Poeziile lui sunt câteodată originale ca fond și poporale ca formă metrică, altădată tiparele cu rămășițele lor artistice impun poetului și conținutul lor.

Lupta dintre original și poporal s'a desfășuat în ritm încetinit treptat de greutățile vieții. Familia grea — văduv cu patru fete — învălui repede într'un cojoc de ghiață simțirea caldă și spontană a tinerului. Vieața a restrâns în matca îngustă a preocupărilor materiale, simțirea care făgăduia a se revărsa în valuri largi și a rodnici câmpul poeziei bihorene. Încă înainte de a împlini 30 ani, lira nu-i mai sbârnăe și scriitorul rămase la expresiunea primitivă: „limba încâlcită, versificație necorectă, stil greoiu“ [1]) incorsetată în tiparele poporale, fără să fi avut vremea cu zăbavă să sculpteze forme originale.

Totuși „în mijlocul literaturii artificiale (dela „Familia“) — care isprăvise prin a desgusta pe aceia chiar, cari o adăpostiseră și lăudaseră — apăru în 1871 ca un fenomen de viitor, gluma lui V. Budescu mai puțin fericit în alte scrieri: „Țiganii“. Materialul popular cu verbul șerpuitor, cuprinzând o extraordinară bogăție de cuvinte pitorești, e foarte bine întrebuințat. Același găsește în poezia poporului ce-i trebue pentru a scrie din inădituri visibile frumoasă „Doină“ a lotrului [2]).

Vină dalbă primăvară
Să 'nverzească lunca iară,
Lunca și pădurile
Pădurea cu murile
C'arde sânul lotrului
De doruțul codrului“...

Contribuția originală a lui Vasile Budescu la literatura contimporană, este deci intrebuințarea formelor, a atmosferei și paletei poeziei populare într'o vreme când erau la modă florile stilistice de seră, și frazele clorotice ale saloanelor.

1] Gh. Cardaș, „Poeții și prozatorii Ardealului până la Unire. Bibl. pt. toți Nr. 1376—1382 p. 250.

2] N. Iorga Ist. lit. românești contimp. vol. I. pag. 264—265.

Vasile Budescu s'a născut în comuna Sititelec în 1847. Liceul şi teologia le-a urmat în Oradea.

In 1874—75 în vârstă de 27 ani e numit profesor suplinitor de religie, limba română şi maghiară la liceul unit român din Beiuş[1]).

In anii următori funcţionează ca preot în Borodul Mare, Ciuleşti şi în 1880 în Sititelec, apoi în Adonul de pe Eriu[2]) unde moare în 2 Mai 1900[3]).

Vasile Budescu, a debutat în „Familia" ca elev în clasa VI liceală şi a colaborat la foaia periodică pentru popor: „Cărţile săteanului român" redactată de Nicolae Fekete-Negruţiu în anii 1876—1889 şi continuată încă un an de I. Pop Reteganul.

In „Familia" a publicat şi câteva traduceri („Primul amor") de Turgheniev.

In cadrul natural al satelor şi pe un fond ţesut din elementele poeziei populare, Vasile Budescu brodează câteva versuri de dragoste şi cântece de dor („Dorul copilei", „Dorinţe", Suspinul Minei", „Doru Anei", „Doine" etc.) şi puţine poezii patriotice[4]).

Dintre aceste „Dorul copilei", „Hoţul" şi „Doiniţe" sunt mai reuşite trecute în Antologia d-lui Gh. Cardaş.

»Dorul copilei«

Am un bade dus departe,
Şi nu-mi mai trimite carte.
Nici pe vânturi, nici pe nori
Şi nici pe miros de flori
Mândrul soare în braţ de nori
Ori răsare, ori sfinţeşte
Luna, a nopţilor mireasă
In dor m'află, 'n dor mă lasă
Şi înlăuntru în chilioară
Şi la flori în grădinioară"...

„Hoţul" este un cântec în care amărăciunea se învălue într'o veselie prefăcută. Chiotele şi accentele de chef ale haiducului se ţes într'o pânză sonoră prin care se observă tristeţea hoţului, singuratec, huiduit şi gonit din lume.

1] Al. Márky o. c. p. 121.
2] Dr. C. Pavel. „Şcoalele din Beiuş" p. 177—178.
3] Extrasul nr. 28 | 1936 semnat de părintele Cor. Târnovean.
4] Eug. Potoran: „Poeţii Bihorului". Oradea p. 64—65.

„Lasă beau până'n prăpastă,
Nici am prunci, nici am nevastă,
De-aş muri, nu am pe nime
Cine ar plânge după mine
. . . .
C'aşa-i vieaţa hoţului
Ca şi frunza codrului:
Tot bea roauă până pică
Şi eu tot vin şi horincă".

In „Doiniţe" cântă uşor şi simpatic durerea ce o simte când află că i s'a măritat „mica". A căutat odată „cimbru îmbobocit" în vale şi a întâlnit „o dragă de fetiţă". A lăsat-o să mai crească şi „cu farmec să 'nflorească". La a doua întâlnire „mica era mărişoară". La a treia vedere, ea era măritată, dar si mult schimbată: „ochii-i nu-i erau cei de atunci", „faţa-i dalbă era strămutată".

„Nu ştiu, nu te-am cunoscut,
Sau de lacrimi n'am văzut?"

Poezia „Coriolan" era trecută în antologiile vechi ardelene [1]) şi declamată la serbările naţionale şi şcolare. E traducerea din ungureşte a „Coriolanului" lui Tárkányi Bela (1821—1886).

Blestemul lui Coriolan asupra Romei, tălmăcea par'că blestemul renegaţilor din veacul trecut la adresa naţiunei române, care însă le răspundea, înfruntându-i prin frazele Veturiei:

„De nu năşteam eu, Roma n'ar fi azi în teroare,
De nu te-aveam pe tine atunci vrea fi să mor
Ca o liberă femee şi 'n Patria de onoare
De mine cucerită la jug apăsător.
. . . .
Ucide-mă, de n'ai tu mai nobili simţiminte
Ucide-mă ş'apoi vrei să surpi pământul tău!"

Vasile Budescu în drumul său greu prin viaţă a desemnat şi el câteva slove în cartea literilor române din Bihor, drept mărturie a tinerei simţiri ce i-a încălzit sufletul în anii de frământare şi sbucium sufletesc şi fiziologic ai adolescenţei.

1] „Parnasul Român", Braşov 1892.

Numele lui se cuvine a-l pomeni.

Ioan Clintoc

Aici îl pomenim și pe stihuitorul ocazional Ioan Clintoc, care își turna admirația pentru înaltele zile bisericești în versuri acceptabile.

Ioan Clintoc e fiul administratorului parohial I. Clintoc.

S'a născut în 5 Octomvrie 1849. L-a botezat adm. parohial din Rogoz Alexandru Farkaș. Nașul a fost protopopul din Holod Alexandru Vlass [1]).

Studiile secundare și teologia le-a mântuit în Oradea.

In vârstă de 19 ani în 1868, redactează foaia umoristică „Huhurezul".

In anii 70, pe lângă câteva poezii originale, mai traduce și din românește în ungurește pentru ziarul „Nagyvárad". Așa în Nr. 42 | 1873 traduce poezia lui Sfura Dumitru: „Mai turnați-mi înc'odată!", tradusă și de Gh. Ember. In Nr. 85 | 1873 publică în traducere o poezie populară [2]).

In 28 Iulie 1876 a fost numit profesor de limba română și maghiară și de științe naturale, la liceul din Beiuș. „In această calitate — scrie Márky — a condus cu mult zel și pricepere societatea de lectură, îndemnându-i pe elevi la activitate".

In 1879, publică „Acrosticonul cu ocazia primei mergeri a episcopului Pavel la Beiuș".

In 1887 e numit preot în Cheniz, județul Sălaj.

După informațiile părintelui Aug. Sabău din Cheniz, I. Clintoc a murit în 1913.

Isaia Bosco

Septagenarul Gavril Dudaș din Nermiș, nepot prin alianță cu Isaia Bosco, ne-a dat câteva informațiuni asupra tinărului, înalt, spătos, castaniu, cu frizura tunsă ca „peria", al cărui drum a isvorit din comuna Nermiș, situată în sudul Bihariei. Isaia Bosco e originar dintr'o veche familie de preoți, care s'a ramificat aproape în toate comunele

---

1] Extrasul Nr. 14 | 1936 din Matricola Botezaților a. 1846. Semnează preotul Eugen Pantea.

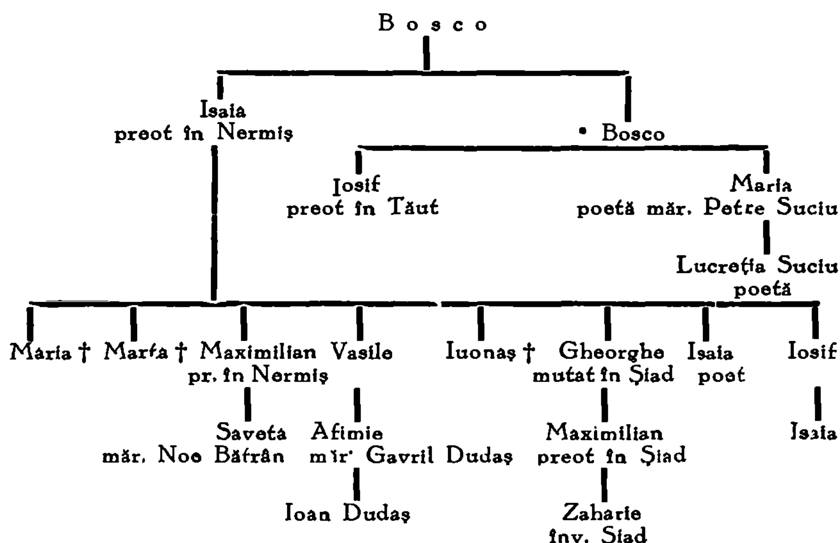
2] Alexandru Márki o. c. pag. 141—142 și 105.

din jurul Beliului: Nermiş, Archiş, Beliu, Mocirla, Chişlaca, Craiova, Şiad şi Ucuriş. O ramură s'a plantat în comuna Tăut din care a odrăslit Maria Bosco şi fiica sa Lucreţia Suciu.

Isaia s'a născut din părinţii: Isaia Bosco preot în şi Floarea. Bătrânul Isaia, după conscripţia din 1856, s'a născut în 10 Iulie 1809 în Nermiş unde a servit ca preot. Soţia sa Floarea e originară din Cermeiu, judeţul Arad, născută în 10 Ianuarie 1812[1]).

Conscripţia pomenită arată ca dată a naşterii lui Isaia Bosco ziua de 30 Ianuarie 1849, în loc de 17 Februarie 1848 cum scrie „Enciclopedia română". In lipsa matricolei botezaţilor nu putem preciza data sigură.

In urma informaţiilor orale ale lui Dudaş Gavril şi Isaia Bosco un nepot de frate, şi a conscripţiei, arborele genealogic al familiei Bosco s'ar schiţa astfel:

In 1883, Isaia avea trei fraţi în viaţă, pe Maximilian, Vasile şi Iosif. Acestora, în poezia „Fraţilor mei" din 5 August 1883, le trimite câteva poveţe versificate: să trăiască în „frăţească armonie" şi strâns legaţi „prin iubire şi credinţă", să iubească „munca zilei", să fie sârguitori şi deştepţi, să umble pe „cărările dreptăţii", să se „ferească cu pază de oamenii lin-

1] Adresa Nr. 27 | 1936 Ofic. paroh. ort. rom. din Nermiş.

-guşitori"; pe fii lor să nu-i „lipsească de a studiilor lumină", iar:

„Despre mine fiţi în pace,
Eu trăiesc la rândul meu
Precum sorţilor le place
Precum poţi — şi nu cum vrei".

Studiile secundare Isaia Bosco le-a mântuit la liceul român-unit din Beiuş, în anul 1872 [1]).

In anii 1872—74 urmează cursul I—II de Drept la Academia din Oradea [2]).

In acest interval s'a petrecut crima la care face aluzia în câteva cuvinte „Enciclopedia română" [3]). După mărturiile orale contimporane [4]), Isaia Bosco s'a certat cu ziaristul şi studentul P. Bujor, un prieten bun, pe care l-a rănit grav cu bastonul cu mâner de argint. Petre Bujor a murit. Isaia Bosco a fost condamnat. Nu şi-a ispăşit, însă, întreaga pedeapsă în închisoare, ci a fost eliberat. Dar simbolic, după obiceiul vremii, a purtat la mâna dreaptă un lanţ de aur închis cu un lacăt, semnul condamnaţilor la temniţă. Pricina certei a fost Maria Bosco verişoară din frate a lui Isaia Bosco.

Acest incident a avut o adâncă înrâurire asupra sufletului lui Isaia Bosco. Acesta în funcţiunile administrative şi locurile pe unde a trecut, a fost urmărit de o chinuitoare remuşcare, care mereu îi evoca fantoma prietenului ucis. Vedeniile i-au disociat conştiinţa şi în Chitighaz, în 6 Maiu 1884, dupăce trimisese acasă la Nermiş banii agonisiţi, s'a împuşcat. Informatorul Isaia Bosco, i-a văzut în Chitighaz mormântul însemnat cu o cruce şi cu inscripţia: „Isaia Bosco, poet".

Poeziile publicate în diferite reviste, I. Bosco le-a adunat în volumul: „Florile inimei" tipărit în 1884 în Arad, în tipografia română diecezană ort.

Cum aminteşte în prefaţă, poeziile le-a publicat la „sfatul unor persoane stimabile". Venitul ce s'ar realiza din vânzarea volumului l-a destinat în părţi egale fondului pentru seminariul ce se va înfiinţa în Arad

1] Dr. C. Pavel, Scoalele din Beiuş, pag. 185.
2] Bózóky Al o. c p.
3[Dr. Diaaonovich, „Enciclopedia română" vol. I.
4] Dir. I. Buzlu, octegenar, înv. dire tor în Ucuriş.

şi fondului pentru subvenţionarea profesorilor dela gimnaziul din Beiuş".

Volumul e dedicat mamei-naţiune:

„De-aş avea ori şi cât bine,
Tot l-aş jertfi pentru tine,
Dulce mamă-naţiune,
S'ajungi zile tot mai bune,
Dar n'am decât floricele
— Rodul lacrimilor mele —
Şi'mpletite în cunune
Ţi-le închin spre zile bune".

Poeziile lui, după temă, le grupăm în: erotice, religioase şi patriotice.

In poeziile sale erotice, I. Bosco a întrebuinţat paleta vremii. Pe un fond ţesut din razele lunii a zugrăvit un castel dc aur:

„Ce între murii albi ca spuma,
Ţine-o zână 'n pat de laur".
(„Cortul tău"),

In apropiere o alee de ulmi se rânduia geometric pe care mereu se vedea silueta poetului îndrăgostit.

Mai încolo:

„Pe-o colină înflorilată,
Paserile cântă 'n cor"...

mai ales filomela şi turturica cântau de dor, dar nu puteau să-i adoarmă năcazul greu care-l purta pe „valea rourată" („Pe coline").

In zări se profilau munţi cu izvoare reci, cu glasul mistic de frunze, cu port de floricele şi pomi verzi („Glas din munţi)".

In faţă se desemnau „valurile line ale mării smaraldine" pe care plutea barca îndrăgostiţilor, (Luntrea". Ori se înălţau talazuri spumoase care izbiau de stânci „barca neagră" a vieţii („Intre cruci"). Uneori zăria pe mal „două dragi lumini", şi atunci neastâmpărat zăria pe lopătar:

„Lopătar! Ce cauţi la mine?
Mână vasul către mal,
Să-mi încep zilele bine
Lângă scumpul sân vestal" („Lopătare").

Isaia Bosco în poeziile sale nu ne face surpriza unui

vocabular nou, cu imagini originale, oricât i-ar fi plăcut să scrie:

„Intr'un stil ne'ndătinat
In acest veac luminat" („Mi-ar place").

Culorile lui sunt fărâmituri din paleta poeților contimporani, îndeosebi a lui Eminescu, a cărui influență se simte dealtfel mai mult în expresiune decât în teme.

Versurile din „Pe sub ulmi":

„Pe sub ulmii din alee,
Drumul eu l-am bătucit
Pe când steaua ta, femee,
Vieții blând mi-a strălucit".

sau din „Cortul tău".

„Tu tot n'ai priceput încă,
Când şi frunza pricepuse,
Ce gândire dulce-arzândă,
Pe la geamul tău mă duce",

sau contrastele din „Idiotul", în care lărgeşte prăpastia dintre plebei şi stăpânitori:

„Al tău este disprețul... al lor spicul de laur,
Al tău râul de lacrimi... al lor munții de aur"...

ne evocă atmosfera eminesciană din „Pe lângă plopii fără soț" şi „Impărat şi proletar".

In gama comună a culorilor găsim pe alocurea şi câte una, foarte puține, originală. Plac următoarele versuri raportate la etalonul vremii:

„Răsai lună,
Şi 'ncunună
Eterul cu-al tău surâs
Că de-aseară
Pe hotară
Noaptea drumul mi-l-a 'nchis.
Nu ştiu merge
Să pot şterge
Doi ochi dragi de lăcrimiori,
Când m'aşteaptă
Ea, deşteaptă,
Suspinând în pat de flori". („Răsari lună").

Mai reuşită e expresiunea în zugrăvirea naturii, într'un fel de pasteluri, învârstate însă, cu motive erotice. In „Noaptea de iarnă" are versurile acestea:

„Vântul lin abia clăteşte când şi când creangul neuos
Ici, colea fulgii de tide joacă 'n aer căzând jos,
Vulpea 'n gaură fumează. La sburlita cucuvea
Cântecul stă 'mprins în guşe. Veverița pe nuiea,
Dăbilată în pumni îşi suflă, musteața sucind cârlig" etc.

Poeziile erotice ale lui I. Bosco în general sunt brodate pe sentimentul tristeții, ce-l cuprinde pe poetul despărțit de iubita sa. Acest tremur melancolic se simte în deosebi în poeziile: „Veste", „Drăguță", „Amintire", „Nu mă uita", „Adio".

In privința tonalității deci versurile poartă aceeaşi patină aburită de duioşie. Scad, însă, mult din intensitatea şi sinceritatea tristeții, poeziile dedicate şi scrise ocazional, care ni-l arată pe autor nestatornic în iubire. Obiectul afecțiunii nu este acelaşi, deci şi durerea şi tristeța lui par uneori artificiale. „Mărturisirea", dedicată d-şoarei Ecaterina B. şi „Amintirea" scrisă pentru albumul d-şoarei Marinca M., apoi poeziile „Mândra" şi „Epistola" trimisă unei „Madame" ne clătină credința în sinceritatea şi profunzimea sentimentelor poetului. Lui Isaia Bosco îi lipseşte izvorul central, puternic al unei simțiri sincere care să se reverse în fiecare vers cu impresionanta intensitate ce o întâlnim mai târziu la Lucreția Suciu.

Deaceea Isaia Bosco isbuteşte mai puțin în lira erotică, decât în poeziile patriotice şi cele religioase.

Poeziile religioase ale lui Isaia Bosco, în general, sunt frumoase şi original colorate. Chiar primele şire din „Rugăciunea", ne arată valoarea superioară a acestor poezii:

„Puternice Impărate! Al cărui sacru vers
Creat-a din nimica imensul univers,
Şi 'n sânul rece a firii vieața ai aprins
Iar tu ai rămas în taină un „Ce" ne mai cuprins
La uşa milei Tale cerşeşte al meu suspin" etc...

E frumos şi bine prins tabloul de pe Golgota, în poezia „Lângă cruce". Maica Domnului", strânge către piept crucea", se „clatină ca frunza 'n plop" şi „încearcă dureri a stinge într'al ochilor potop".

„Pe orizonturi se 'ntortoacă
Lați ca lumea, nori de nori

Iar în jurul Ei se joacă
Razele din şapte sori".

In „Apostolul perdut", evocă figura lui Iuda şi o încadrează într'un reuşit şi potrivit tablou.

„Era noapte. Umbra nopţii în tăcuta-i armonie
Domnia totul, numai râul curge în sunet plângător
Palida regină-a nopţii cu reci lacrimi argintie
Melancolică polee infinitul teritor".

Mai târziu, când Iuda se pregăteşte de „crunta crimă a trădării, creeată de un negru gând" şi-l caută pe Iisus:

„Luna palidă dispare. Ei, în noaptea adâncită,
Lâng-a faclelor lumină, cer cu furie pe Crist.

Al treilea izvor de inspiraţie al lui I. Bosco, îl constitue dragostea de neam. In poeziile sale de acest gen găsim versuri de un cald patriotism exprimate cu mai multă îndemânare decât cum întâlnim la Iustin Popfiu şi chiar la Iosif Vulcan.

In „Spiritul Carpaţilor", într'o noapte adâncă, fără lună, fără zefiri, fără murmur de izvoare, în depărtare:

„Sub a nopţii slabă zare,
Trece-o umbră călătoare
Peste văi şi colinioare
Şi p'o stâncă 'n vârf de munte
Işi ridică lata frunte,
Peste care
Iţi apare
O durere seculară".

Umbra îşi netezeşte pletele sure pe umerii laţi şi se întreabă:

„Unde-i ţara mea frumoasă,
Din vechi timpuri glorioasă
Unde sunt acei şoimani,
Ce vârau groază în duşmani?

Fantoma se duce la Domnul, s'o întrebe de soarta Daciei. După un răstimp:

„Sus pe munte-apoi apare
Un viteaz cu chip august
Sprinten, mândru şi robust
Pe cap ţine coif de aur
Decorat cu spic de laur,
Pică lungă de oţel

Ţine 'n dreapta lângă el"
şi glăsueşte: „Când va veni ceasul":
„Mii de bravi, vânjoşi eroi
S'or scula din morţi vioi
Duşmanul ce cu-alui mâini
Imi făcu cuibul ruini
Intr'un ceas ne mai visat
Va cădea îngenunchiat!".

In „Căpitanii" ni-l înfăţişează pe căpitanul Durdan, „vestit in oaste", legându-şi spada la coapsă, înfundându-şi capul în coif, despărţindu-se de Maria, iubita sa, asvârlindu-se pe murgul ce-şi muşca zăbelele şi scăpăra din copite", şi plecând la războiu. In tabără, Durdan şi căpitanii Foca şi Fulger, îndemnau la luptă oştirea română în patetice versuri:

Durdan: „Privi-va lumea toată cu ochi plini de-admirare
Românul mic de timpuri, cum ştie a fi mare".
Foca: „Virtuţile străbune ce atât se moleşiră
Sub sbiciul neînduratei ursite seculare,
Ca fulgere schintee pe 'ntreaga noastră ţară".
Fulger: „Şi îngerii şi morţii cu noi vreau să se mişte,
In contra acelora, ce scumpa noastră ţară
De veacuri, fără milă, au supt-o şi împilară"...

După descrierea bătăliei, — mai puţin reuşită decât a lui Miron Pompiliu, care aci îl imitase pe Eminescu, — Durdan legat la frunte se întoarce la Maria, care îl aşteaptă în balcon, cântând:

„Deşi ginta romană căzu cu mândru-i nume,
Căzuta să se scoale mai falnică în lume
Cum soarele ce seara s'ascunde în negru nor,
Răsare dimineaţa mai mândru, lucitor"...

„Marşul" („Sus cu toţii pe picioare!") cu versurile săltăreţe cheamă pe toţi Românii la luptă, blestemând pe trădători:

„Sari ortace în joc la luptă,
Şi-arma ta când va fi ruptă,
Iţi fă pumnul buzdugan", etc.
. . . .
„Cine nu-mi va urma mie
Când e lipsă în bătălie
Pentru ţară şi popor,

N'aibă 'n veci zile de bine
Şi să piară cu ruşine
Ca şi-un Iuda vânzător".

Volumul conţine şi poezii scrise în prosodie populară: „Frumuseţea", „Doina", „Câtă frunză", etc.

Poezii cu alte teme: „Intre cruci", poetul plânge părăsit pe mormintele mamei, tatălui, fraţilor şi surorilor. In „Idiotul", invoacă demonii să prefacă în pulbere lumea, ori să arunce în iad pe toţi asupritorii sociali, pe zbiri şi să lase să stăpânească dreptatea. „Elisa" e o romanţă. Fata desmeardă pe clavir visuri gingaşe, de primăvară, apoi plânge după amintirile stinse, înmormântându-le în clavir. „Capela", „Vlad şi Vioare" şi „Păun Codiş" sunt balade. „Cântecul voinicului" e un reuşit cântec haiducesc.

In vocabularul lui I. Bosco, găsim bihorenisme: „a custa", (a trăi), „brâncă" (mână, braţ), „chică" (şuviţă, frizură).

Nervii lui I. Bosco vlăguiţi de tragicile întâmplări din viaţa sa, n'au rezistat mult. Au plesnit ca nişte strune prea încordate. Iluzia a murit pe „glia rece a lumii de mizerie" — cum spune el:

„Ce'n idei mi-au lucit aur — în real apare zgură,
Inimile, mari crezute, — larve hâde în natură,
Dute-acum Muza mea 'n lume — ţi-ai făcut fatalul veac
Eu în birt îmi ridic şatra, îmi biau lira şi-apoi tac.
(„Mai 'nainte şi acum").

Poate că de fapt în cârciumă şi-a dăpănat restul vieţii, până când nu l-a curmat.

A murit cu zile cel ce ar mai fi putut trăi şi scrie stihuri mai desăvârşite pe aceste meleaguri însecetate. A dispărut, lăsând în Bihor o dâră de lumină, care se arcueşte între poeţii „Societăţii de lectură" şi între Lucreţia Suciu.

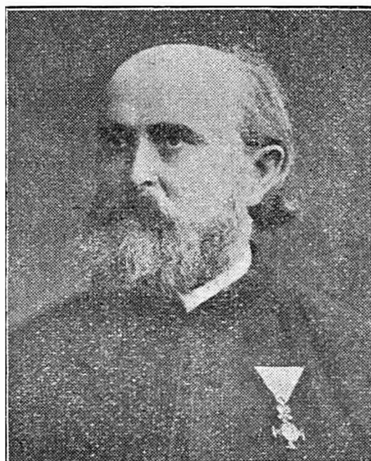
Familia Suciu

Poezia bihoreană cultă a atins apogeul în versurile delicate ale Lucreţiei Suciu-Rudow.

Tatăl ei Petre Suciu (1835—1903) originar din Sepreuş jud. Arad, a avut un rol însemnat în vieaţa bisericii ortodoxe române din Bihor. In calitate de re-

ferent şcolar al consistorului a fost ales deputat sinodal în ciclul 1870—1881 şi membru în senatul şcolar.

In 1870 a fost „spiritualul captivilor comitatensi". Ca deputat a intervenit în mai multe rânduri pentru îmbunătăţirea soartei preoţilor, în deosebi în tractul protopopesc Tinca. A fost ales şi în congresul naţional bisericesc din Sibiu.

Petre Suciu

In tot timpul cât a stat în Oradea, a avut şi calitatea de asesor consistorial.

In 1885, în urma conduitei soţiei sale Maria Bosco, a trebuit să candideze de protopop la Beliu. Administratorul protopopesc aici fusese întâi Ioan Căpitan, apoi preotul din Suplac, Iosif Pinţia, deputat sinodal în anii 1876—1878, inspector şcolar în circumscripţia Ursad şi contracandidatul lui P. Suciu la protopopiat. Deşi la alegere P. Suciu obţinuse mai puţine voturi decât I. Pinţia, vicarul episcopesc l-a confirmat pe el în scaunul protopopesc. Se stabileşte în Ucuriş unde stă până în 1896 când se pensionează. Apoi se mută la Oradea în strada Peţei nr. 237 (astăzi str. Cuza Vodă). Moare la 1 Ian. 1903 în vârstă de 68 de ani [1].

---

1) Nr. 7 Matricola Morţilor of. st. civile Oradea.

Maria Bosco-Suciu

Mama Lucreției Suciu a fost Maria Bosco, născută în 18 Iunie 1841 in Tăut [1]) județul Bihor. A fost fiica preotului Boczko de Sebényi [2]) și sora preotului Iosif Bosco din Tăut, [un sprinten agent electoral al lui Emanuil Gojdu, în 1865, în cercul Tinca, când gonit de jandarmii unguri a sărit de pe pod în Crișul Negru și a scăpat înnotând.

Maria Bosco

S'a măritat cu Petru Suciu în 17 August 1854. Maria Bosco a fost dintre cele dintâi poete din Ardeal. Colaboratoare la „Familia" în timpul lui Iosif Vulcan și la „Curierul din Iași", inaugurează seria poetelor de dincoace de Carpați: Lucreția Suciu, Maria Cioban, Maria Cunțan, Elena Farago, Elena din Ar-

1) Conscripția din 1857 nr. crt. 7.

2) Dr. W. Rudow: „Geschichte des rumänischen Schrifftums", Wernigerode 1892 pag. 151.

deal (Simtion), Ecaterina Pitiş, Viora din Bihor (Ciordaş), etc.

Maria Bosco a fost o femee de o frumuseţe excepţională. Ii plăcea societatea oamenilor spirituali. Poate că privirea vecinic încruntată şi vorba răstită a lui Petre Suciu a îndemnat-o să-şi caute prietinii şi să se refugieze în limanul literaturii. Cele mai multe poezii le-a publicat în „Familia“ [1]).

In cele câteva versuri ce ne stau la îndemână, afectivitatea Mariei Bosco se întrezăreşte colorată erotic.

In „Cununa de dorinţe“, ahtiează să fie „steluţă“, care să zâmbească pururi iubitului, să fie „înger“ care să-l conducă de mână, ori „roză“ care să-i „ofere mirosuri cereşti“, sau „păsărică“ care să cânte pururea, ori „zefir“ ca să-l legene pe „aripioare“.

Un gângurit monoton de turturea amărâtă constitue fondul elegic al stihurilor, pe care înfloresc tropii şi figurile curente în stilistica vremii. Nu ne surprinde nicăiri cu un profund şi dinamic sentiment şi nici imaginaţia şi urechile nu ni le desmeardă, măcar uneori, cu o îndrăzneaţă şi nouă întorsătură a frazei. Totuşi versurile ei au netăgăduită valoare raportate la etalonul şi duhul anilor de atunci. In opoziţie cu Iosif Vulcan care înstruna câte un ditiramb şi sentimentului de fericire, Maria Bosco pregăteşte prin tristeţea ce o cerne deasupra Bihariei, din pesimismul cosmic al veacului trecut, acea stare de generală amărăciune din care vor înflori mai frumoase, mai armonioase versurile Lucreţiei Suciu.

Dr. W. Rudow soţul Lucreţiei Suciu şi ginerele Mariei Bosco scrie despre aceasta: „Ea este cea dintâi femee care a publicat versuri româneşti şi întrece pe toţi bărbaţii scriitori din Nordul României în a-

---

1] „Cununa de dorinţe“ (Familia nr. 4 | 1868). „Mult suavă“ (Familia nr. 20 | 1878). „Era o noapte“ (Familia nr. 39 | 1868). „Dorul junelui“ (Familia nr. 3 | 1873). „Soarta mea“ (Familia nr. 3 | 1873). „Către negurile“ (Familia nr. 14 | 1873). „Zori de zi“ (Familia nr. 13 | 1884). „Trece Luna“ (Familia nr. 28 | 1885). „Doina“ (Familia nr. 2 | 1881). „N'am cui să mă'ncred“ (Familia nr. 82 | 1881). „Doina“ (Familia nr. 5 | 1882). „Spune-mi“ (Familia nr. 17 | 1882). „Suspinul“ (Familia nr. 33 | 1882) „Eu nu pot uita“ (Familia nr. 52 | 1882). „Inimioară taci“ (Familia nr. 52 | 1882).

2) Semnează: Oradea Mare 19 Ianuarie 1868, Maria Suciu născ. Bosco.

dâncimea şi gingăşia simţirii precum şi în stăpânirea limbii (la ea, cea dintâi, fără latinisme) şi a versului“ [1]).

„Ceeace e neobişnuit la această femee măritată — scrie mai departe Rudow — e dorul nestins după iubitul ei şi tristeţa după norocul apus, adecă amorul tomnatec“ [2]).

Aceste sentimente sunt deplin lămurite pentru cei ce i-au cunoscut viaţa.

Fondul poeziilor Mariei Bosco îl constitue durerea stârnită de iubirea neîmpărtăşită. Dragostea ei pribegeşte hoinar, se îndreaptă în special spre lumină, căutându-şi ca un luger de ederă un razim.

„Zori de zi când se revarsă,
Lacrimi grele ochi-mi varsă,
Gândurile nu-mi dau pace
Chinu 'n suflet nu mai tace

Es afară şi privesc
Cum din noapte se ivesc
Dealurile depărtate
Măgurile înviorate

Şi cum stau privind — m'apucă
Dor de cale, dor de ducă,
Ducem'aş colo departe
La bădiţa în cea parte

Ca să-i spun, să-i povestesc
De chinul ce-l pătimesc,
Şi de plânsul nesfârşit
De când el m'a părăsit [3]).

„Luna“ priveşte trist la ea, „vântul“ o îndeamnă în şoapte să „pună hotar chinului“, însă nu poate, căci „nu revine ce-am pierdut“ [4]). E atât de cutropită de durere încât n'are nici o nădejde să scape. „In minte-i

1) Dr. W. Rudow, „Geschichte des Rumänischen Schrifftums“, p. 151.
2) Idem pág. 151.
3) „Zori de zi“ (Familia nr. 13 | 1884).
4) „Trece luna“.

când apare un vesel viitor, destinul îi şopteşte: „Iluzii care sbor“ [1]). Stelele, întrebate când i se vor curma suferinţele, răspund: „Mormântul va fi scăparea ta“.

Toată durerea i se desprinde dintr'o taină precum negurile se înalţă dintr'o prăpastie. Şi n'are cui să-şi mărturisească „secretul ce-i apasă vecinic sânul“. A voit odată să se plângă stelelor, a reţinut-o însă, teama să nu fie povestită lumii.

„Nici în cer nu pot să găsesc cui să mă încred“ [2]).

In gama monotonă a colorilor cu care îşi povesteşte tristeţa, doar' nostalgia aduce o notă nouă în expresiune. Din Viena, în 1870, scrie aceste versuri:

Negurele
Uuşurele
Unde 'n zbor vă avântaţi?
Nu vă duce
Dourl dulce
Din colo peste Carpaţi?
La-a mea ţară
Mândră, rară,
Cu frumos romantic sân
Ce nutreşte,
Adăposteşte
Toţi fii bravi de-ai lui Quirin!

Şi dacă negurile pleacă spre Ardeal să spună Românilor că ea se roagă zi şi noapte să „scutească Dumnezeu“ şi să 'ntărească „braţul şi pe poporul său“ [3]).

Durerea s'a înfiltrat în sufletul sensibilei Maria Bosco ca un acid corosiv. Impulsiunile ei spre o mai mare libertate, mustrările de conştiinţă înăbuşite în urma uciderii lui P. Bujor de către I. Bosco [4]), severitatea excesivă a soţului, certurile familiare i-au sdruncinat nervii. Şi-a încheiat viaţa în sanatorul de alienaţi din Budapesta în 1891.

---

1) „Durerea mea“.
2) „Nam cui să mă încred“.
3) „Către negurile“.
4) Dr. C. Diaconovich: vol. I p. 539 şi mărturiile contimporanilor. N. Buzlu înv. în Ucuriş, G. Dudulescu protopop Miersig, etc.

Lucreţia Suciu

Imbrăcată în costum naţional, cu cosiţa adusă înainte peste umeri — părea un frag-

Lucreţia Suciu

ment dintr'un colier măsliniu — în colţul gurii cu un discret zâmbet de amărăciune şi cu o sitavă licărire

de fericire, Lucreția Suciu se plimba pe prăfoasele și înglodițele străzi ale Ucurișului, împărțind femeilor cari torceau în prag, ori stăteau la sfat, vorbe înțelepte.

Satul cunoștea sbuciumul și furtuna ce pustiau acest suflet sensibil, în care viața aspră a îngemânat armonic liedurile lui Heine, Lenau și Uhland cu profundă și tulburată simțire eminesciană. Sătenii știau că versurile Lucreției Suciu erau întunecatele cristalizări, cu zgârcite răsfrângeri de lumină, ale unei vieți înviforate de tragedii familiare. Viața ei chinuită ce se sbătea într'o siluetă fragilă, roasă de germenii tuberculozei, gingășia și manierele ei, i-au împletit o legendară aureolă în satul său Ucuriș și în tot județul.

Lucreția Suciu ca elevă

Iar activitatea sa literară de-o incontestabilă valoare regională și cu o remarcabilă rezonanță în mișcarea noastră culturală, o așează pe Lucreția Suciu pe primul plan al galeriei Bihorenilor.

Să le vedem pe amândouă — în rezumat după informațiile culese dela cei cari au cunoscut-o și-i păstrează „Versurile“ legate în pânză aurită, alături de „Panteonul“ lui Iosif Vulcan.

Lucreția Suciu s'a născut în Oradea, cartierul Velența, în 3 Septemvrie 1859 [1]).

Școala primară și complimentară a urmat-o în Ora-

1) Nr. 62 | 1859 Matricola Botezaților.

dea la Institutul Ursulinelor. Clasa V-a a absolvit-o în 1872—3 cu media generală „foarte bine" [1]). Incă în cursul primar s'a inițiat în limba și literatura germană, obținând la această materie nota „excepțional". Acasă, dela mama sa care fusese în Viena, și-a completat cu-

I. Gh Bogdan-Duică, Gh. Coșbuc
II. Septimiu Albini și Mihai Pârvu

noștințele, însușindu-și astfel un instrument de preț pentru cunoașterea scriitorilor germani pe care i-a îndrăgit și cari au avut o înrâurire vădită asupra versurilor ei.

1) Nr. 44 | 1936 Copia certificatului de clasă. Vezi anexa.

Cele dintâi poezii publicate în „Familia" au fost bine primite de către cititori şi public. Tânărul scriitor şi critic, Gh. Bogdan-Duică a căutat cunoştinţa acestui talent care promitea să se desvolte în plină amplitudine. Casa lor a fost cercetată pe vremuri adesea de o seamă de tineri bine înzestraţi, formând un fel de cenaclu literar în saloanele Mariei Bosco. La organizarea acestora a contribuit şi un văr de al Lucreţiei, Pârvu Mihai, care întreţinea legături de prietenie cu fruntaşii politici şi ai condeiului. Septimiu Albini, Gh. Bogdan (Duică), Gh. Coşbuc, se socoteau între oamenii casei.

După nenorocirea cu P. Bujor, familia P. Suciu, s'a retras în Ucuriş, în 1885. Aici tatăl şi fiica trăiesc aproape singuri, până în 1891. Maria Bosco stătea puţin cu ei, mai mult cu sora sa preoteasa Bejan din Tăut şi apoi în spitalul din Budapesta, unde s'a săvârşit.

Lucreţia Suciu s'a logodit cu căpitanul român A. din armata austro-ungară, un om încruntat şi dornic de aventuri. După şapte ani logodna s'a stricat, poate din cauza caracterului lui A., poate — cum afirmă contimporanii — din pricina mamei sale. Logodna şi desfacerea ei a lăsat o rană vie în sufletul Lucreţiei. Suferinţele ei vor fi cântate cu multă duioşie în versuri aproape fără cusur.

In anii 1890, scriitorul şi ziaristul german Dr. W, Rudow a scris în nemţeşte o istorie a literaturii româneşti. Cerându-i părerea lui Gh. Bogdan-Duică asupra lucrării, acesta l-a informat că nu se poate scrie o istorie a literaturii române moderne, fără a se pomeni de Lucreţia Suciu, un talent patent [1]). Dr. W. Rudow în baza acestei declaraţiuni i-a scris direct Lucreţiei Suciu, în Ucuriş, înfiripându-se între ei o frecventă corespondenţă literară şi de informaţiuni.

In desnădăjduita sa stare, provocată de plecarea căpitanului A. care s'a căsătorit în Banat cu o Româncă bogată, Lucreţia s'a logodit şi cununat în 11

---

1) Informaţia dela d-na A. Liuba cumnata Lucreţiei

Oct. 1891 cu W. Rudow, un om înalt, spătos şi cu umblet legănat [1]).

W. Rudow avea o afecţiune din cele mai delicate faţă de Lucreţia. P. Suciu fu nemulţumit de această căsătorie şi nu odată i-a imputat fiicei sale nesocotinţa de a se fi măritat cu un strein. A încercat chiar să o determine să divorţeze. Lucreţia la dragostea soţului său a răspuns cu un distins şi nobil gest, refuzând să divorţeze.

Căsătoria nu părea a fi cea mai fericită. Trecutul o obseda mereu pe Lucreţia şi-i tulbura seninătatea. Iar viitorul, cu moartea ce-şi aştepta în curând prada, îşi aruncă înainte umbrele în sufletul ei sensibil, întunecându-i orice licărire de bucurie. După căsătorie Lucreţia n'a mai scris nici un vers de dragoste, ceeace W. Rudow o justifică prin „freilich ist Dichtung un Wahrheit sehr verschieden" [2]).

La un an după cununie s'a mutat în Ucuriş şi Ana Rudow [3]), cumnata Lucreţiei. Aceasta a arătat o deosebită grijă pentru fragila sa cumnată şi a învălui-to cu o caldă simţire ce şi astăzi îi înrourează genele când povesteşte de ea.

După perioada 1885—1896 familia Suciu-Rudow

---

1) Actul de căsătorie cu Rudow înregistrat la Nr. 560 | 1891 of. paroh. Ucuriş îl transcriem în copia şi în traducerea lui P. Suciu:

„Promulgaţiune. Tânărul holteiu Friederich Wilhelm Rudow, Doctor de Philosophie. acum în Ucuriş în Ungaria, legitimul fiu al repausatului preot în Mehmke, August Friederich Teodor Rudow şi a soţiei sale Ana Clara născ. Bertram în Wernigorode, de confesiune evanghelică, născut în Neuhaldensleben la 17 Maiu 1858 şi

Domnişoara Lucreţia Suciu în Ucuriş în Ungaria, legitima fiică a asesorului consistorial gr. ort. şi preot Petru Suciu în Ucuriş, în Ungaria şi a repausatei soţii, născută Bosco, de religie gr. ort. născută în Varad Velenţia la 3 Septemvrie 1859.

Promulgaţiunea susamintită se află la XIX p. Trim. 4 Octomvrie 1819 în biserica sf. Ioan loc. ceeace cu aceasta este oficios şi cu apăsarea sigiliului bisericii întărit. Wernigerode, 30 Octomvrie 1891. Ebeling, preotul ajutant dela biserica St. Ioan".

Cununia e înregistrată în Matr'cola Of. parohial sub nr. 17 din 11 Oct. 1891, la doi ani (1889) după publicarea volumului de versuri.

2) W. Rudow, o. c. pag. 167.

3) Ana Rudow s'a măritat cu Liuba, licenţiat în Drept la Academia din Oradea, după Unire chestorul poliţiei din Timişoara. D-sale îi putem mulţumi fotografiile din text ale familiei Suciu şi identificarea mormântului Lucreţiei în cimitirul Rulikowszky.

se mută în Oradee în casa lor proprie din strada Peța (Cuza Vodă) Nr. 237 [1]).

Aici Lucreția și Rudow, scot „Foaia literară" în 1897.

Revista, care a trăit numai un an, prin greutățile materiale și redacționale, precum și atacurile dinafară au agravat boala Lucreției și i-a grăbit moartea. In deosebi soțul său W. Rudow a fost ochit de agresori, fiind neamț de obârșie. Lucreția și de data aceasta a dovedit o aristrocratică conduită, apărându-și soțul. Când acesta a fost atacat de revista umoristică „Vulturul", Lucreția scrie următoarele: „orice s'ar scrie în această foaie („Vulturul"), nu mă alterează, dar mă revoltă când trebue să citesc că un domn care a colaborat la „Foaia literară" din o dușmănie nemotivată față de Rudow și prin urmare și față de mine se pune umăr la umăr cu redactorul acestei foi ca să „ne tragă pe sfoară".

Motivul pentru care Secula — de el e vorba — l-a atacat pe Rudow ar fi fost aprecierea neloială, cutezătoare a acestui neamț față de Francezi.

W. Rudow, dealtfel s'a ostenit la îndemnul Lucreției să trimită bune informațiuni despre Români ziarelor din Germania. Lucrarea începută mai demult a terminat-o: „Gesichichte der Rumänischen Schriftums bis zur Gegenwart". Wernigerode. 1892. Lucrarea a fost revăzută din încredințarea Ministerului Instrucțiunii din București de I. Negruzzi. profesor și Gh. Bogdan-Duică. Ea a fost criticată și atacată de mulți, — cum amintește Rudow în „cuvântul de încheiere" — mai ales pentru atributele conferite domniei Fanarioților (pag. 10—11). Cu toate acestea lucrarea a difuzat printre Germani o seamă de folositoare cunoștințe și informații despre literatura română.

W. Rudow a mai scris cu privire la Români: „Rumänische Volkslie der" (peste 7 coale); „Verslehre und Stil der rumänischen Volkslieder" (5 coale); „Die

1) Prima semnătură a lui Petre Suciu în condica de expediție a Parohiei, se află la data de 20 Ianuarie 1885. La 13 Ian. semnase preotul Maximilian Boțco.

Ultima semnătură a lui P. Suciu în condica Parohiei se află la 20 Octomvrie 1896 Nr. 16.

türkischen Bestandteile des Rumänischen". Iar în lucrarea: „Um die Erde", Rudow ca membru în societatea orientală din Germania, a tradus din româneşte aproape două coale despre România.

W. Rudow moare în Oradea în 16 Aprilie 1899.

Lucreţia Suciu mai trăeşte un an după moartea soţului ei.

Microbii tuberculozei devin virulenţi şi sting la 5 Martie 1900 delicata simţire de dragoste ce pâlpâia în această legendară figură bihoreană şi curmă o viaţă sbuciumată şi chinuită. E înmormântată în Oradea, în cimitirul Rulikovsky.

„Versurile" Lucreţiei Suciu ca formă sunt lieduri uşoare, scrise sub influenţa lui Heine, Lenau şi Uhland. Săltăreţul, melodiosul şi desăvârşitul ritm ascunde o simţire delicată, înrâurită de marele demiurg al poeziei româneşti, Mihail Eminescu. Ea este colorată de întunecata tristeţă a unui suflet, căruia viaţa i-a rezervat numai dezamăgiri. In fiecare poezie se răsfrânge, ca desprinse dintr'un focar central, durerea şi regretul că dragostea ei n'a fost înţeleasă; a rămas fără răsunet în sufletul logodnicului rece faţă de caldele şi sincerile efluvii de iubire ale Lucreţiei.

Reproducem fragmente din mai multe poezii, cari arată fazele prin cari a trecut iubirea ei: dela dragostea neprihănită, prin îndoiala în iubirea logodnicului său, la definitiva renunţare la sentimentul acesta care alcătueşte esenţa vieţii.

Concepţia ei despre rostul vieţii se cuprinde în poezìa „Dragoste". Viaţa este o baltă, în care numai dragostea mai aruncă câte-o floare; tot mai mult te scufunzi în nămol:

„Pân'ce zilele de scârbă
Intr'o criptă se ascund

Numai dragostea mai pune
Câte-o floare pe sicriu
. . . .
Numai taina dulce-a ei
Pieptul îţi mai încălzeşte
Ca să uiţi viaţa ce-i".

In prima fază, iubirea ei are rezonanțe de felul acesta:

„Chip de înger, ochii-ți vineți
Sunt flecare mărturii;
Ei spun fără graiu-ți dulce
Ce nici tu n'ai vrea să știi“
(„Când încet“)

„In poarta cu ciocan de fier
Băteai și-ți deschideam,
Iar stelele pe cer zâmbiau
Șiret că te primiam“.
(„La poartă“)

Sau:

„Ai plecat dar tot la masă
Eu te văd și'n fată-mi stai;
Ducând inima la gură,
Vorbe dulci atâtea ai“
(„La noi acasă“)

In faza de tranziție e cuprinsă de îndoială, iar vizitele mai rari ale logodnicului îi strecoară în suflet umbra care întunecă și stinge dragostea, lăsând pustiiri în urma ei.

Dar nu-și „poate alunga gândirea tulburată de la ochii albaștri“, „dragi frământători de inimi“. De atâta vreme i s'a oprit în ureche o vorbă dulce, încât adesea apucă oglinda în mâini să-l surprindă la spatele ei („Intâia vorbă“). In lungile intervale de așteptare îi evocă figura:

„Atunci te văd cum calci în prag
Și blând privești la mine
Cum sfinții din privaz privesc
La suflete creștine“.
(„Amintire“)

O umbră însă „își cearcă locul între ei, amenințând“ să stingă focul iubirii („Intâlniri“). In inima ei încolțeste durerea, reproșurile și renunțarea. Tot mai mult e stăpânită de frica de a nu-l pierde definitiv.

El însă, o părăseşte la îndemnul „umbrei". Vizitele sunt mai rari, iar când ea întreabă nourii, unde-i este şi ce mai face „doru-i", vântul lin şi şiret îi îndeamnă să răspundă:

„Spuneţi-i că'n depărtare
Doru-i drag şi tăinuit
Gândul vechiu l-a dat uitării
Doruri noui i-au încolţit

Nor de aur e iubirea
Necredinţa-i vânt uşor
Gânduri vechi şi gânduri nouă
Vântul bate, norii zbor".
(„Norii")

Având certitudinea părăsirii, sufletul trece prin faza cumplitelor chinuri, cari îi smulg admirabile imagini şi accente.

expresiune din Gh. Coşbuc.

„S'au rupt firele iubirii ce de suflet fost-au prinse
— — — — — — — — — — — —
De-ascult freamătul de frunze de-aud vântul cum vueşte
Cum popas la casă-mi face, par'că şi el mă boceşte
Inchid ochii, îmi las fruntea între mâinile fierbinţi
Printre degetele strânse să fur lacrime cuminţi.
— — — — — — — — — — — —
Ingropaţi-vă'n sicriul vremilor ce n'or mai fi
Gânduri dulci de altădată, singuratic voiu jeli,
Că sburat-aţi aşa grabnic ca un vis, ce e, nu este
De vă caut, găsesc în minte, fragment palid de poveste".

(„Singurătate").

Ea l-a iubit cu „dor din cale afară" şi cu dragoste curată „şi n'ar fi crezut că gândul lui în alt noian de patimi să dispară". („A fost").

Ea, însă, îl va urmări ca o fantomă.

„Iubind pe alta, vei simți
Că tainic te privesc,
Când o săruți“
(„Te-am pierdut“).

Iar de se vor mai întâlni:

. , . . . om trece
Eu lin, de vânturi tremurând,
Tu cu privirea rece“
(„De bună seamă“).

In câteva poezii („Fără noroc“, „Dor“, „Toamna“, „De ieri și de azi“) plânge cu multă înduioșare pe cenușa visurilor prăpădite.

Pe semne i-a fost scris să alerge'n lume neîncetat, să-i crească drumu'n față....

Și atunci când soarele-a sfințit
Și-amurgul mi-a rămâne
Să plâng trecutul prăpădit
Și ziua cea de mâine“
(„Fără noroc“).

Ori:

„Toamnă dragă, dragă mie, tu ce'n umbra ta porți moarte
Când privesc frumsețea-ți tristă, las gândirea să mă poarte
Intr'o lume de iluzii prăpădite'n alte vremi
Toamnă tristă, toamnă dragă, ce nu treci, de ce mă chemi?
(„Toamna“).

Afară de aceste poezii erotice, în volum întâlnim câteva admirabile pasteluri și alegorii vrednice de-o celebră paletă.

„La scaldă“:

„Apa-i clară, liniștită, se văd pietrile din fund
Ea-și descinge haina albă de pe trupul cald, rotund
Părul negru, lung și moale îl desprinde, despletește
Și privind mereu în lături, către mal încet pășește
Surîzând și doritoare își privește în apă chipul.

Lin picioru-şi moaie'n unde şi se joacă cu nisipul
Şi cu spumele din margini apoi sprinten se aruncă
Unde valul ochiu îşi face...
— — — — — — — — — —
Clipocind de semn vrăbeţi stau prin crânguri liniştiţi
— — — — — — — — — —
Soarele să o ajungă, razele şi le lungeşte
De pe trup să-i soarbă stropii şi-i pândeşte toată taina
Supărat în nori s'ascunde, dacă ea-şi încinge haina".

E un autentic tablou de Watteau. „Singur acest tablou — scrie d-l N. Iorga [1]) — face mai mult decât toate volumele de versuri numerotate ale unui Haralamb Lecca. Poezia se poate pune alături de bucata l.i Victor Hugo în Orientale".

„La drum" este un minunat pastel de iarnă cu o specifică prozodie:

„Caii aleargă veseli, în tropot
Hai! Sub copite, tremură 'n ropot
Neaua se frânge.
Moale e jilţul, dragă mi-e lenea
Fără de gânduri, rece e vremea
Vântul se plânge.
Trece prin crânguri trist ca o jalbă,
Scutură 'n drum haina lor albă, etc.

O ciocârlie stă „gujulită" în nea, nu are soare fierbinte, să-şi închiege veselul cântec; poate, moare la noapte de dorul verii. Iar vântul „ţine sfadă cu fulgii"; vine amurgul serii.

„Intunerecul" este o alegorie care aminteşte de imaginaţia şi expresiunea din poeziile lui Gh. Coşbuc.

„Uriaşul întunerec
Bate lumea 'n lat şi lung
Şapte ţări de-a curmezişul
Pentru'n pas abia-i ajung.

(1 N. Iorga: Istoria Literaturii româneşti contimporane. Bucureşti. Ed. Adeverul 1934. Vol. I. pag. 369.

Iar mantaua ca cerneala
In văzduh a fâlfâit
Şi sub ea, ca pui sub cloşcă
Stă pământul ghemuit.
— — — — — — —

El aleargă să prindă Soarele din cer. Dar înzadar întinde mâna; acesta a săltat în fundul mării unde are un palat. Intunerecul şi Soarele sunt fiii Haosului; sunt duşmani, fiindcă nu-şi pot împărţi comoara vremii. Mânios de fuga fratelui său, Intunerecul îşi „aşterne adăpost“:

„Pentru cap e Albionul
Tălpile ajung în Ost

Podină pământul este,
Cerul, grinda casei lui,

Iar pereţii nalţi sunt munţii
Robii uriaşului.

Şi de grindă-i atârnată
Ca o candelă la sfinţi
Luna dulce şi bălae
Şi cu stelele cuminţi.

El adoarme la versul monoton al mării. Probabil a visat biruinţă, de zimbeşte mulţumit. Deodată simte sub gene raze calde, se'nfurie de apariţia fratelui său şi „oştirea lui de umbre“ fuge, cum fugiră

„Odată elefanţii
Unui rege din Epir“.

Când însă, Soarele va fi bătrân, Intunerecul va birui, dar nu va mai avea nicio frunză să-şi împletească coroana de biruinţă.

„Povestea“ este legenda crinului. Fluturelul cu aripele de aur s'a adăpostit dinaintea furtunei în corola unei flori. „Iubirea i-a furat mintea“ şi şi-au dat mii de

sărutări. I-a scăpat însă, chipul floarei şi acum fluturele îşi cântă durerea:

„Zbor cu gândul fermecat
Dor de moarte mă cuprinde
După sînu-i fermecat".

Cere jasminului să-i descopere vinovata. Albina, care pătise la fel cu „gura leului", îl vrăjmăşeşte pe fluturel, fiindcă îi „fură colbul florilor din zori" şi denunţă „lilianul" (crinul) „cu obrazul înălbit" că s'a indrăgostit de fluture. Crinul mânios de trădarea fluturelului îl cheamă la sine, îşi desface petalele şi cu „un ultim sărutat" şi-a vărsat tot veninul asupra lui.

Deatunci crinul are un parfum tare, ce-ţi aduce somn, să „nu te mai trezeşti".

In acelaşi ciclu de poezii se încadrează: „La morminţi" din antologia „Parnasul român".

Lucreţia Suciu, după aparaţia volumului de versuri a mai publicat câteva poezii în „Foaia Literară": „Primăvara" (F. L. Nr. 1, anul 1897), „Intime" (F. L. Nr. 2). „Carmen lugubru" (F. L. Nr. 29).

In ultimele două poezii îşi plânge viaţa fără rost.

„Pe orice căi eu pân'acum
Am dat mereu de mărăcini"
(„Intime")

Sau:

„Se'nchiagă în piept jalnici simţiri
In gând apar dulce amintiri"
(Carmen lugubru")

„Copii nimănui" (F. L. Nr. 27) este o baladă.

In poeziile Lucreţiei Suciu, alături de influenţa poeziei uşoare germane, se desluşeşte înrâurirea lui M. Eminescu, atât în privinţa formei cât şi a fondului. Poeta bihoreană nu crează o formă originală în care să-şi toarne sentimentele. Nu numai prozodia, dari uneori şi imaginile sunt eminesciene şi coşbuciene. Iată câteva imagini cari crează o atmosferă lirică pur eminesciană:

„Lacuri pe ale căror valuri lunec raze 'nvăpăiate". „tremur lin pe ape", luna poleeşte lacul", „freamăt lin de plopi („Răceala"). „Aş vrea când mor să mă'ngropaţi în codrul verde şi'nflorit", în loc de perină să-i pună „crengi cu flori de-arin", să-i fie „somnul dulce, lin" („Dor").

Cuvintele următoare, adresate stelei, amintesc de „Luceafărul" lui Eminescu:

„Eşti fericită'n calea ta curată,
Curată eşti în traiul tău şi'n vremuri
Fără simţiri, fără dureri tu tremuri,
Priveşti de-apururi lumea'ntunecată",

O apucă dorul să trăiască aşa cum trăeşte steaua, în lumea „nemuririi, fără simţiri, fără dureri, şi să clipească ca ea de curat" („Dor").

Cu toate influenţa lui Eminescu, Lucreţja Suciu, spre deosebire de ceilalţi imitatori eminescieni, arăta o superioritate de simţire, sinceră, intensă, răscolită de tragediile familiare, o versificaţie curgătoare şi mai ales, în pastelurile sale, o originală imaginaţie şi expresiune, care şi astăzi provoacă o plăcere estetică.

Volumul său de versuri era considerat de T. Maiorescu ca un punct de inflexiune în perioada posteminesciană, năpădite de lucrări de-o plată imitaţie.

„Cea dintâi surprindere în această privinţă ne-au adus-o poeziile d-rei Lucreţia Suciu, publicate într'o broşură dela 1889. E atâta adevăr al simţirilor în unele din ele şi pe alocurea atât naturalism senin până aproape de libertatea antică, încât mica broşură dela 1889, cu toate defectele ei merită să fie considerată ca primul simpton al renaşterii"[1].)

La activitatea Lucreţiei Suciu, înregistrăm redactarea „Foaiei Literare", în a. 1897. Ca editor şi proprietar semnează: Dr. W. Rudow. Ce rost avea această revistă în Oradea, unde „Familia" avea colaboratorii şi cititorii săi?

In „Cuvântul redacţional" L. Suciu promite cetitorilor o revistă ieftină care să „poată străbate şi în

1) Titu Maiorescu: Critice 1928 vol. III. pag. 200.

păturile care până acum nu pot fi părtaşe la mişcarea literară a poporului român“ (F. L. Nr. 1).

Chestiunile ce se ivesc în viaţa culturală au nevoie de a fi discutate într'o formă clară şi populară.

F. L. era adresată prin urmare stratului de modeşti cetitori, iar „Familia“ era considerată ca o revistă pentru aristocraţia intelectuală căreia i se putea adresa în termeni ştiinţifici.

La F. L. au colaborat efectiv, cum arăta L. Suciu în ultimul număr al F. L. (Nr. 30 din 7 Nov. s. n. 1897):

E. Hodoş, Gh. Coşbuc, Gh. Bogdan-Duică, Septimiu S. Secula, Dr. P. Barbu, Ion Pop Reteganul, Ilarie Chendi, A. C. Domşa, Ioan Scurtu, Emil Sabo, P. Bandu, P. Conda, Iosif Stanca, Vasile V. Suciu, V. E Moldoveanu, O. Pop de Sudişor, Gh. Ciuhandu, P. Obădeanu, Maria Cunţan, iar dintre bihoreni: D. Lascu, L. Bolcaş, V. Sala, Gavril Bodnariu.

După un an F. L. şi-a încetat apariţia, din lipsă de abonamente, din cauza atacurilor prea aspre pentru un suflet sensibil ca al L. Suciu, din partea revistei umoristice „Vulturul“, şi mai cu seamă din cauza boalei. (L. Suciu, „nu odată a lucrat şi bolnavă în pat“).

In F. L. Lucreţia Suciu a publicat o naraţiune istorică de un pasionant interes local şi de-o veracitate autentică, vericată de noi la faţa locului.

Titlul este: „Logodnica contelui Stuart“. Povestire din viaţa Românilor bihoreni. Naraţiunea a apărut în continuare în F. L. Nr. 1—19.

Contele Stuart este un descendent al familiei regale Stuart din Scoţia şi Anglia. Această familie, care a dat Scoţiei, după moartea regelui Robert Bruce, o serie de regi (Robert al II-lea, Robert al III-lea), prin ramura: Iacob Eduard, Carol Eduard etc. a trecut în Italia şi în Austria unde în a. 1865, când se petrece acţiunea din povestire, îl întâlnim pe contele Stuart C. Ed. de Albany, căpitan activ în armata austriacă, unitatea din Oradea.

Intr'o dimineaţă frumoasă din toamna anului 1865, arhiducele Albrecht, contele Stuart, „serios, cu faţa

lungăreață, palidă, încadrată de un păr blond", apoi „principele Eszterházy" „cu fața vecinic senină, cu părul și mustățile negre, cu ochii vioi", urmați de o ceată de 20 cavaleri, apucară drumul către castelul din Câmpani, unde fuseseră invitați la o vânătoare de urși de către contele P.

In drum, într'un mijloc de codru, au fost primiți și salutați de o delegație de țărani în frunte cu preo-

Logodnica Elisabeta Gale

Contele Ed. Stuart

tul Gale și fiica sa Elisabeta din Valea Mare. Contele Stuart face cunoștință Elisabetei Gale, îmbrăcată în costum național. „Spăcelul alb de bumbac, cusut cu flori pe umeri, peste el un mic pieptar brun, bătut cu fir de aur, și de mătasă purpurie, iar între gât și sân o bucată de mătasă roșie pe care scăpărau în razele soarelui, cu o lucire orbitoare, niște șire de monede de aur", apoi catrințele înflorite, poalele cusute cu fire albastre și roșii, părul despărțit în două „chice", dar mai ales „trăsăturile clasice", „caracterul sever al

marmorelor antice", amestecat „cu o expresie blândă, fantastică, ca basmele orientului", nasul subţire, destul de pronunţat „liniile rotunde şi moi ale guriţei şi obrăjorilor" Elisabetei, erau mult admirate de contele Stuart.

Chipul româncuţei îl urmărea pe Stuart întâi în Câmpani, unde soţia Contelui P. şi fata sa îşi întinseseră mrejile să-l prindă de ginere, cât şi mai târziu, îndemnându-l să-şi ceară mutarea la Salonta, unde de dragul ei şi al Românilor începuse să 'nveţe româneşte.

In Valea Mare, în casa părintelui Gale, Elisabeta cetia cu gândul la Stuart, liedurile lui Lenau — avea o cultură germană — iar părinţii puneau la cale căsătoria ei cu un comerciant grec „renegat" din Salonta. La stăruinţele mamei sale, Elisabeta la balul din Tinca, împotriva dorurilor sale tăinuite, într'un moment de îndârjire declară comerciantului Tachi S. din Salonta că e gata să se mărite cu el. Nunta se face cu multă băutură şi muzică; un deputat vorbeşte despre semnificaţia acestei căsătorii, care simbolizează înfrăţirea între Români şi Maghiari.

Tachi este brutal şi beţiv. Elisabeta e nenorocită. Se distrează cu patinatul. Aici îl întâlneşte pe Contele Stuart, în sufletul căruia s'aprinde cu nouă putere simpatia veche, transformându-se într'o dragoste pasionată, dar discret stăpânită.

Tachi ghici afecţiunea Elisabetei faţă de Stuart. Cam pe la Paşti, surprinzându-o că primeşte din fereastră salutul contelui, a bătut-o până la sânge. Stuart o scapă, o îngrijeşte şi când i se părea convalescentă o duce cu căruţa la Valea Mare, unde se logodeşte cu ea. Logodna s'a făcut în biserica ortodoxă din sat. Elisabeta era îmbrăcată în costum naţional.

Ameninţa însă, războiul pruso-austriac. Contele luă trenul Vienei, solicită o audienţă la arhiduce şi-i ceru intervenţia pentru aprobarea şi accelerarea cununiei. Incă în aceeaşi zi Stuart primeşte o telegramă din Valea Mare: „Vino îndată, Elisabeta e în pericol". Contele se'ntoarce prin Pesta la Oradea. Aici aude dela medicul curant vestea morţii logodnicei. Cu calul înspumat o apucă în galop spre Valea Mare. In casa lui

Gale „zăcea Beta, albă ca haina ei, la cap două lumânări aprinse, cu crucea pe piept! Stuart îngenunchie înaintea patului, își pune fruntea pe mâna rece a Betei, fără să zică un cuvânt". Târziu murmură: „N'a fost să fie".

Elisabeta fu înmormântată lângă biserică.

Sătenii povestesc că logodnicul a mai venit, 2-3 ani, de ziua morților s'aprindă o lumânare pe mormântul logodnicei. L. Suciu, spune că nu s'a mai întors niciodată.

Mormântul Elisabetei Gale

Crucea de piatră, cu un braț rupt, încă și astăzi grăește celor vii prin epitaful său, despre dragostea lui Stuart, conte de Albany, pentru Elisabeta Gale, fiica preotului din Valea Mare.

Iată epitaful în românește:

„Suflet nobil, odișnește-te lângă Dumnezeu, ale cărui raze au strălucit pe obrajii tăi învăpăiați: cenușa ta e așezată sub această moviliță, iar sufletul tău e sus, în ceriuri. Cine ți-a văzut fața când muriai, nu se'ngrozește de moarte.

Amintirii Elisabetei Gale
născ. 21 Iunie 1839 † 29 Mai 1867.

Logodnicul
Carl E. Stuart, Conte de Albany.

In povestirea aceasta, L. Suciu a reuşit să fixeze câteva moravuri locale, de pe acele vremuri. Cheful unguresc din Câmpani, nunta din Salonta, balul dela Tinca, sunt zugrăvite în culori vii şi reale.

Pânza întâmplărilor este învârstată cu sincere accente de dragoste pentru popor. Ironizează zelul administraţiei de a maghiariza numele românesc al comunelor, licenţa aristocratică de a-şi permite obrăznicii faţă de româncele mai frumuşele; Românii îi iubesc pe Germani, fiindcă oprimaţi de Unguri, Viena doar le-a acordat câteva libertăţi. Pe vremea aceea era „ceva nemai pomenit să cuteze să vorbiască un Român în limba sa, fiind de faţă vr'un Maghiar", „la petrecere se juca ciardaş ori nemţeşte, româneşte nici pomană" ş. a.

Aceste constatări banale şi îndeobşte cunoscute, cu cari L. Suciu îşi împănase povestirea, au contribuit totuşi prin sublinierea repetată a unor fapte la consolidarea sentimentului naţional al Românilor bihoreni.

Viaţa-i nenorocită şi boala ce se încuibase în ea, au împiedicat pe Lucreţia Suciu să-şi sporească numărul operelor sale literale. „Versurile" ei însă, cari au difuzat o limpezită simţire eminesciană în Bihor, şi au picurat multă duioşie în sufletele contimporanilor, apoi romantica logodnă a Elisabetei Gale cu Contele Stuart, — o întâmplare de-o valoare locală, de care şi astăzi vorbesc bătrânii din Valea Mare — asigură Lucreţiei Suciu un loc de onoare în galaria Bihorenilor.

Iar aprecierile lui T. Maiorescu, I. Chendi şi d-l N. Iorga îi consacră un modest loc în panteonul artelor literare. Prin ea şi Iosif Vulcan, Bihorul a intrat în literatura română.

Gavril Bodnariu

Viaţa ciudată a lui G. Bodnariu, ne-a povestit-o anecdotic şi cu mult umor părintele-protopop Gh. Dudulescu din Miersig.

G. Bodnariu s'a născut în Beiuş, în anul 1863.

Chiar în primele clipe ale vieţii, fu întâmpinat de soartă cu pozne. In matricola botezaţilor dela parohia din Beiuş îi găsim pe toţi fraţii; el lipseşte, deşi tatăl său fusese crâsnic-trăistar în Beiuş. A fost uitat

de preotul botezător, încât anul naşterii îl calculăm după datele găsite în matricola morţilor, unde e arâtată şi vârsta lui de 44 ani [1]).

Copilăria şi-a petrecut-o în mahalalele târguşorului şi pe colinele din împrejurimi, unde zbenguia ziulica întreagă. In săptămâna Patimilor pruncul Găvrila devenia eroul cetelor de copii. Nimeni nu ştia bate toaca cu tact şi ritm original ca şi Gavrişul lui Poli. Ii întrecea şi pe fraţii săi, pe Ioan şi Zaharia, mari meşteri şi ei în izbirea ciocanelor de scândura toacei. Noaptea, când ucenicii şi haimanalele dormeau desculţi cu tălpile spre focul lui Macomet-meşterul tunar, care descărca tradiţionalele treascuri în cinstea Invierii, Gavriş aşeza între degetele tovarăşilor săi, hârtii răsucite, pe care apoi le aprindea. Vraful de jeratec, în care îşi învârtea Macomeţ prăjina cu care descărca treascul, micul Bodnar îl scormonea şi admira arcurile scânteelor ce se înălţau şi cădeau ca o grindină de aur.

A trecut şi el ca mulţi alţii prin şcoala primară şi liceul din Beiuş.

S'a dus apoi la Arad la Teologie, unde uimise pe colegi cu vocea sa puternică. După terminarea cursurilor, cântăreţul cu „mare viitor", teologul Gavrilă Bodnariu, săria pe catedră şi într'o atitudine de mare artist de operă, îşi bomba toracele şi începea că cânte fortissimo. Prin ferestrele lăsate înadins deschise urmărea pe trecătorii cari se opreau şi-l ascultau, ori treceau nepăsători. Aceşti din urmă n'aveau simţ muzical". Increzător în talentul său şi-a cumpărat o vioară şi a plecat la Bucureşti, la Conservator. N'a fost însă primit. S'a întors acasă amărît, fiindcă „cei de dincolo nu ştiau aprecia talentele muzicale de dincoace". Neisbutind ca artist, s'a aciuit în comuna Bochia ca preot. Bochia pe vremea Unirii trecu la

1) Familia Bodnariu, în baza datelor matrico'e, e aceasta:
Părinţii: Paul Bodnariu şi Floarea.

Fii:	1. Ioan,	născut în	27 Octomvrie	1860	(Matr. Nr. 135 | 1960).
	2. Zaharie	„ „	22 Februarie	1867	(„ „ 9 | 1867).
	3. Alesa	„ „	25 Iulie	1868	(„ „ 15 | 1868).
	4. Maria	„ „	26 Septemvrie	1870	(„ „ 20 | 1870).
	5. Georgiu	„ „	24 Martie	1864	(„ „ 192 | 1864)

Gavril s'ar fi născut după Ioan, înainte de Zaharie, în 1862 ori 1863. Data din urmă e confirmată de declaraţia de decos din 1907, în care e trecută vârsta de 44 de ani. (Matr. Nr. 1 | 1907).

gr.-catolici; mai târziu, nu se ştie din ce pricină, s'a întors la ortodoxie. Preotul unit însă, Marinescu, frate cu profesorul Marinescu „domnul cel bun din Beiuş", a rămas în sat, unde avea casă, moşie şi o fată. Tânărul preot ortodox Gavrilă Bodnariu se căsători cu fiica preotului unit Marinescu şi se aşeză în casă, la socri. Slujbele lui G. Bodnariu erau vestite, fiindcă avusese o voce puternică, care făcea să tremure geamurile bisericii din Bochia. Preotul Bodnariu mai era şi om voinic. Bizuindu-se pe puterea muşchilor, introdusese o metodă proprie de a stârpi concubinajul din sat. Când un flăcău fura o fată, cum încă şi astăzi e obiceiul în Bihor, şi erau în drum spre satul vecin, popa Bodnariu se lua după ei, îi ajunge în pădurile întinse, şi-i aducea de urechi dela „popa Goron" la „popa cel adevărat".

Vieaţa familiară a lui G. Bodnariu n'a fost cea mai fericită. S'au iscat certe între el şi soţie. In cele din urmă Bodnariu a părăsit casa, nevasta şi pe socri şi s'a dus în comuna Dragoteni ca administrator parohial. In fiecare Joi se ducea la târgul din Beiuş, prin comuna Delani, de unde îl lua cu sine pe preotul unit cu care se împrietenise deabinelea. In Beiuş apoi, la „Klemencz" îşi îneca amarul într'un vin bun.

După câţiva ani se împacă cu soţia. Se întoarce la Bochia. Pacea însă, n'a fost trainică. O duceau într'o necurmată ceartă.

Pribegia şi cearta din familie a fost versificată de G. Bodnariu în câteva poezii.

Intorcându-se după trei ani şi jumătate în „Tot aceeaşi" se jeluește:

„Văd, timpul schimbă toate
Forma şi chipul făpturii,
Dar mă mir cum de nu poate
Schimba şi izvorul urei?"

Viaţa, care în copilărie era o zbenguială, iar în familie îi era un şir de necazuri, s'a curmat în Beiuş în 11 Ianuarie 1907.

Gavril Bodnariu a adunat folclor şi a scris poezii originale. A colaborat la „Familia" lui Iosif Vulcan şi

„Foaia literară" a Lucreţiei Suciu. N'a fost un scriitor fecund. A fost doar un modest muncitor în câmpul literaturii care a dat numai un volum de poezii, asupra cărora vom zăbovi câteva clipe.

In poeziile lui I. Popfiu şi I. Vulcan se desluseşte glasul de aramă al baladelor lui D. Bolintineanu şi tânguirile minore ale vremii în stihurile lor erotice. I. B. Bosco se încadrează în garda post-eminesciană cu poezii înmuiate în tristeţă, dar fără o vibrare şi imagine

Gavril Bodnariu

originală. Lucreţia Suciu ţine isonul, înflorit original, al versurilor lui M. Eminescu, iar G. Bodnariu reflectează palid ca un îndepărtat satelit influenţa coşbuciană.

Pe urma cetirii volumului de poezii a lui G. Bodnariu ţi se încheagă o icoană realistă zugrăvită în stilul lui Coşbuc, dar totuşi cu un conţinut original de o regională valoare artistică.

Intr'un peisaj, care-şi primeneşte coloarea după anotimpuri, în podgoriile dela Bochia se înrămează o cârciumă în care poetul, cu mândra lângă el, cu cupa plină pe masă, îşi petrece lângă un taraf. In prima-i fază limba deslegată chiuie imnuri în cinstea vinului şi a iubirii; în a doua fază, certat cu mândra, înstruneşte acorduri melancolice; în a treia fază îl copleşesc durerile neamului, apoi îi ţârâesc prin creer gânduri filosofice ca în sfârşit să-şi facă testamentul, cum şi

unde să fie înmormântat, iar urmaşilor le lasă o reţetă practică de a trăi bine.

Fiecare fază o putem ilustra cu versuri şi strofe rupte din poeziile lui G. Bodnariu. In general poeziile nu se pot publica în întregime, afară de 2-3, deoarece în cursul cântării, lira i se descoardă şi'n urechi ne ţiue sunete disarmonice. Găsim însă, sunete filate şi lin tremurate, care-ţi plătesc, deşi cu monedă măruntă, osteneala de a fi citit volumaşul acestui slujitor al altarului creştin şi al păgânului Bachus.

Cele două motive fundamentale le exprimă astfel:

„Şi de-o dată
Când s'arată,
Mândra'n cale şi-mi suride,
Raiu întreg mi se deschide.
Dar din muguri
Când văd struguri
Ce dau zor ca să răsară,
Uit viaţa că-i amară"[1]).

Sau:

„Când pe ea n'o am acasă,
Bură groasă
Peste ochii mei se lasă,
Şi se'ndeasă;
S'o alung şi să-mi răsară
Senin iară,
Imi umplu cupa cu vin
Şi-mi închin.
De nu-mi vine — o săptămână,
Eu din mână
Cupa plină n'o mai las
Nici un ceas"[2]).

Sau:

„Să-mi fie cupa plină
Şi mândra sănătoasă,
Căci ele îmi alină
Durerea când m'apasă"[3]).

1) „Când învie frunza'n vie".
2) „Când n'o am şi când îmi vine".
3) „Mormântul să mi-l udaţi".

Sau:

„Fire-ar moarte să mă rupă
Când mândruța-mi șede în brațe
Și-mi tot toarnă vin din cupă
Și din gura ei dulceață“ ?[1]).

Trebue să fie și taraf:

„Măi, tu, ! măi! Cum te și cheamă?
Cel din creerii lui Zubal
Răsărit, sau chiar de-o mamă...
Trage măi, să meargă val!“
Tu, tu, tu, care faci junii
Să se scuture de lene,
Și bătrânii, ca nebunii
Să clipească din sprincene“[2]).

„Dă-ți pe umăr vioara, care cuprinde o lume întreagă din ale mele visuri vechi“.

Podgoria și câmpia își schimbă colorile.

Vara:

„Ici pe văi, colo pe dealuri,
Iară mai jos pe câmpie,
Vântul suflă, născând valuri
De culoare aurie“[3]).

In „Toamnă“:

„Cade frunza rând pe rând
Tremurând și suspinând
Zarea sură'ntunecând
Și se lasă jos, tăcând
Iarba rară dintre ceri
Mult slăbită din puteri
De ploi dese și de vânt
Pleacă-și fruntea la pământ“[4])

1) „Liniștit“.
2) „Trage măi“!
3) „La seceriș“.
4) „Toamna“.

Iarna, în „Sonet“ :

„Se leagănă văzduhul, purtând în a lui spate
O mare înviforată de nori, iar norii cerne
Cât vezi în zarea întinsă, zăpada ce se-aşterne
Tot una-s drum şi câmpii, sunt toate ca'ntr'o mare“

Primăvara în poezia: „Din pribegie“ :

„Măgurile-s de mătasă,
Şi poiana lin zâmbeşte...
— — — — —
Zorile de primăvară
Dulce genele-şi ridică
În dumbrăvi s'aude iară
Melodii, ce se despică
Rând pe rând
Ce senin! Ce zi cu soare!
Noaptea stelelor regină
Printre stele lucitoare
În mărirea ei deplină
Pleacă blând“.

In faza a doua poetul impresionat de dărăpănarea viei, ori certat cu mândra pe care o părăseşte, se tânguește :

„Dragii buciumi şi mlădiţe,
Ce mă'n veseliau odată,
O să-i văd acuşi căpiţe
Şi cenuşă spulberată!
Sufletul parcă se stinge,
N'aflu loc de mângăere
Ah! de-aş bea puţin — aş plânge
Nici e vie, — nici muiere!“ [1])

Trebuia să se certe cu mândra, care era soţia sa, s'o părăsească, fiindcă :

Dar tu te schimbi ca luna
Tot creşti şi scazi într'una

1) „Mica eremiadă“.

La chip şi la simţire.
Furtuni produci din tine,
Prea rar zile senine
Senine, dulci gândiri.
A vieţii mele zile,
Ce trec prin grele sîle,
Abia le înseninezi,
Când iarăşi le ascunde
Potop de negre unde
Mă vezi... şi tot nu-mi crezi"[1]).

Continuând a petrece, sensualismul se sublimează într'o tristeţă, care pare a fi ruptă din sufletul umbros al neamului său în poezia, „Din goana vremii". Insistând ca I. Bosco, asupra prăpăstiei dintre stăpânii asupritori şi Românul iobag are următoarele caracterizări, ecouri îndepărtate, eminesciene.

„Ei se'mbuibă, se îngraşă şi se'mbată de deliciu
Voi purtaţi jugul vieţii şi vieaţa vi-e supliciu...
— — — — — — — — — — — —
Pentru voi legea e „frâul", iar ei n'au hotar, nici frică
Voi aveţi credinţă tare; ei reduc tot la nimică
Voi sunteţi a lor putere, ei a voastră slăbiciune"
— — — — — — — — — — — —

Dar:

„Puţin încă va mai trece, când — în sufletele voastre
Strălucind lumina clară — voi veţi scutura din coaste
Lipitorile spurcate, lighioanele necalme
Pricolicii şi flămânzii ce-i îngraşă a voastră palme"

Şi atunci:

„Opincuţă, soră blândă. desmerdat'n flori cu rouă,
Tu găteşte-te de nuntă şi candelele-ţi aprinde
Cu-ale tale surori mândre să poţi hora mândră'ntinde"

Ii mai târâesc prin minte concepţii filosofice, ca cea cuprinsă în „Materie şi spirit", un fel de glossă:

1) „Pesimism".

„Toate vin ca să se ducă,
Şi se duc să nu mai fie
Iar vieaţa-i o nălucă,
Ce dispare când se'mbie!"

Concluzia pesimistă a poeziei e că nu e statornicie şi nu e nemurire.

Indată însă, după aceste desnădejdi, în „Ştiinţa vremii" face corectura creştinească şi teistă:

„Ştiinţa vremii noastre este
Un poleiu, un lustru greu
Ce mânjeşte o poveste
Cu sfârşit: „Nu-i Dumnezeu!"
Pe aripile mânjite
A povestei diavoleşti
Incalecă fericite
Multe inimi tinereşti,

Insă: „Când deodată fără veste
Cad loviţi, striviţi. li-e greu
A vrea 'n suflet să-şi încreste
Icoana lui *Dumnezeu*".

In poezia „Din capul iernii" se opreşte din nou asupra raportului antinomic dintre săraci şi domni, şi încheie recomandându-le răbdare celor săraci, fiindcă:

„Scade marea deşi-i mare
N'or fi tot ninsori şi ploi
Calcă roata pe tot folul
Golind plinul, umplând golul"

In „Calapoda" îşi redactează testamentul:

„Dacă toţi m'aţi înţelege,
Toţi aţi face rând mătănii
Şi din a mele păţanii
Face-aţi regulă şi lege"

Anume:

„Nu bea" vin — dacă nu este

Şi : „Nu iubi mândruţa care
Dragostea pe luntre-o poartă"
Apoi: „De mai ai ş'altă plăcere
Sfântă şi neprihănită
Nu şovăi o clipită
Nu o'ngropa în tăcere!"

Işi mai exprimă dorinţa, cum şi unde să fie înmormântat, în poezia „Dor destănuit". Să moară aproape de satul său, „mormântul să i-se sape la poală de codru verde, lângă curgere de ape".

„Ca în codrul ca o noapte
S'aud cânt de păsărele
S'aud tainicile şoapte
A'ndrăgiţilor de ele
Ce prin frunzele de fag
Se furişe des, cu drag"

Să mai audă glasul apelor care suspină. Iar toamna şi iarna :

„Numai singur să rămân
Cu viscolul să mă'ngân" etc.

Din aceste mozaicuri afective a fost compus sufletul poetului Gavril Bodnariu. A cântat impulsiuni primitive într'o limbă abia mai bogat decât lexiconul indispensabil al ţăranului, cu 7—8 neologisme numai. A avut şi versuri în care schinteează sentimente şi idei superioare. A fost un bun imitator al poeziei poporale. „Doinele" lui sunt reuşite. Şi ca unul care şi-a depănat traiul la ţară, a scormonit literatura poporală şi a scos la lumină nestimate, ceeace l-au determinat pe Ilarie Chendi să aibă un şir măgulitor de apreciere pentru Gavril Bodnariu.

Truda lui în câmpul literaturii îl învredniceşte de aducerea aminte cel puţin a Bihorenilor. Nu cred că vreodată să-i scoată cineva în ediţie poeziile, de aceea ne-am îngăduit să cităm mai mult din ele, decât din ceilalţi poeţi.

Intr'o antologie însă, oricât de pretențioasă, s'ar putea găsi loc pentru 3 poezii: „Sonet", „Muguri", „Cu cupa goală".

Giorgiu Popa 1841-1897

Figura lui Giorgiu Popa, — o față ovală divizată în lungime printr'un nas coroiat și încununată cu o frizură pieptănată în sus și retezată a „perie", cum se purta pe atunci, — pe latura sa psihologică a fost o complexă împletitură de distinse calități: o inteligență pătrunzătoare, convingeri rigid cristalizate care nu se înmlădiau și metamorfozau în fața nimănui, o voință înflexibilă, modest și moderat dealtfel în vorbă și faptă, o imaginație vie, o frază captivantă, sonoră și fluentă, un raționament cristalin, cuceritor și persuasiv.

Aceste calități dela început l-a predestinat pentru un important rol pe scena culturală, politică și socială a Românilor dela margini. Răsărit dintr'o regiune asupra căreia Munții Apuseni ai lui Iancu își proectează necontenit umbra și de unde se vede fumuriu sau albastru profilul cuiburilor de stânci ale Moților, — format într'o epocă de frământări, dibuiri și orientări politice și naționale, — activ într'o perioadă când școala românească primară își căuta formele de existență și viețuire: Giorgiu Popa face parte din pleiada oamenilor de seamă cari au colaborat cu sârg și zel la lămurirea directivelor politice și culturale ale Românilor și la așezarea pe temeiuri solide ale școalelor poporale din eparhia ortodoxă română a Aradului. Concepțiile sale filosofice, colorate de un optimism luminos și împărtășite altora într'o frază limpede, cu sclipiri stilistice, au fost un izvor de inviorare pentru contimporani, pentru învățători și școlari.

Așa se deslușește silueta acestei figuri bihorene a cărei viață, după meandrele ce i le-a rezervat soarta, s'a stins în Viena. In Zentralfriedhof, o piatră frumoasă cu lapidara înscripție: „Dr. Giorgiu Popa 1841—1897", înseamnă punctul final al unui drum de vrednică activitate românească.

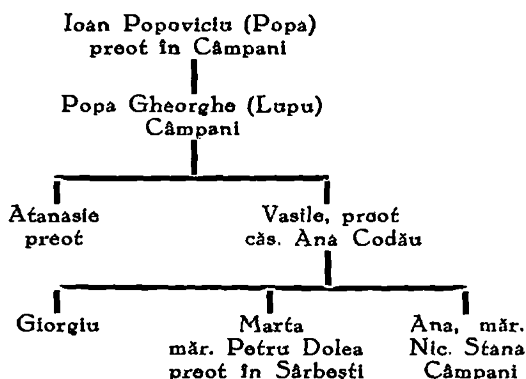
D-l Dr. Gh. Ciuhandu, prin volumul său con-

sacrat lui Giorgiu Popa [1]) a ridicat și difuzat în conștiința contimporană un mai vrednic monument decât piatra solitară din Zentralfriedhof.

In expunerea noastră asupra vieții lui Giorgiu Popa, vom urma acest izvor complet de informație, iar în schițarea concepției filosofice a pedagogului ne vom îngădui anumite licențe, dictate de „Merindea dela școală".

Giorgiu Popa este descendentul unei străvechi familii de preoți de pe Valea Crișului-Negru.

Genealogia lui s'ar putea schița astfel:

Giorgiu Popa s'a născut în 14 Iulie 1841, în Câmpanii de Jos, aproape de centrul minier Băița. Deși a rămas orfan de mamă, în vârstă de 12 ani, Giorgiu fu îngrijit, instruit și educat cu multă atențiune de tatăl său văduv. Școala primară a urmat-o în Băița la dascălul Dim. Cristian, iar după doi ani de învățătură românească, trece în școala germană a lui Anton Mayer. Pe urmele lui Giorgiu Popa a călcat întru nemțească și Miron Pompiliu din Șteiu, care deasemenea în Băița a învățat vorba germană [2]).

Școala secundară o urmeză în Beiuș, în liceul român unit Maturitatea o ia în 30 Iulie 1860 cu „eximiu".

In anii 1860—62 ca bursier și internist în Fundațiunea Jiga, audiează cursurile de Drept dela Aca-

1) Dr. Gh. Ciuhandu: „Dr. Giorgiu Popa". Bibl. Ateneului popular Arad. Nr. 3, 1934 și conferința aceluiași, publicată în revista „Hotarul" din Arad Nr. 5 din 1933.

2) Dr. Constantin Pavel „Miron Pompiliu pag. 10".

demia din Oradea, împreună cu foştii săi colegi de liceu: Gh. Horváth, mai târziu judecător, Alexandru Ferenţiu, Ioan Lucuţia mai târziu preot, Iosif Papp, Lazar Petruţia şi Timotei Varga[1]). Intre colegii lui studenţi remarcăm pe Tedor Făşie, mai târziu deputat

de Ceica şi Alexandru Véghsö, advocat în Beiuş. După aceşti doi ani Giorgiu Popa se transferă la Facultatea de Drept din Budapesta, unde în 1864 absolută Universitatea şi îşi ia licenţa în Drept.

Ca student şi instructorul copiilor notarului Drăgan din Mănerău, Giorgiu Popa face cunoştinţa cu

1) Dr. C Pavel „Şcoalele din Beiuş" pag. 180 şi Bozóky Al. o. c. pag. 218—220.

Sigismund Pop de Şomcuta-Mare, redactorul ziarului „Concordia“ din Budapesta. Sigismund Pop îl angajează de instructor pentru copii săi şi de colaborator la ziarul „Concordia“, la care se resimţea despărţirea din redacţie a lui Alex. Roman, Partenie Cosma şi Ioachim Mureşan.

Obţinând licenţa, îşi face stagiul de advocat în Budapesta, în cancelaria lui Fülöp Leopold. După un răstimp, îndemnat de dragostea pentru filosofie, trece în Viena unde se înscrie la Facultatea de filosofie. Aci Vincenţiu Babeş îl angajază ca prim-redactor la ziarul „Albina“, fondată de Mocioneşti şi Babeş. Timbrul moderat al Albinei devine treptat intransigent. In 1869, când Albina pledă făţiş pentru o „Dacoromânie morală culturală, una şi indivizibilă“, guvernul maghiar opri întrarea ziarului în Ungaria. Vicenţiu Babeş a hotărît să se mute cu gazeta la Budapesta, unde a şi tipărit-o până în 1876.

Giorgiu Popa a trebuit să se despartă de Albina şi să-şi ocupa în Oradea funcţiunea de asesor referent şcolar, ce i-o încredinţase sinodul eparhial din Arad, în alegerea din 12 Mai 1870.

După doi ani, în 28 Aprilie 1872, fu ales la Consistorul din Arad în aceeaşi calitate de referent şcolar.

La alegerile din 1872, Giorgiu Popa candidează în cercul electoral Tinca-Bihor. Campania electorală a fost vie şi însufleţită. Candidatul a fost primit cu cete de călăreţi, steaguri naţionale şi cântece româneşti. In piaţa din Tinca a fost salutat de preotul Damaschin Sârb. Nu i-a fost însă, hărăzit să izbutească a fi ales cum i se întâmplase lui Emanuil Gojdu în acelaşi cerc în 1865.

Adevărata activitate a lui Giorgiu Popa a început odată cu ocuparea funcţiunii de asesor referent şcolar în Arad, în 1872. Aci, întemeiază revista bisericească „Lumina“, care apare în 1—13 August 1872, cu subtitlul, „Foaia bisericească, scolastică, literară şi economică. Organ oficial al eparhiei române gr. or. aradane“. Apare de două ori pe săptămână, dumineca şi joia. Giorgiu Popa a redactat-o până în 6—18 Mai 1873, când anunţă că „la cererea d-sale motivată de

greutatea postului ce-l ocupă, consistorul plenar l-a dispensat dela redactare şi a instituit un nou redactor, pe profesorul Iosif Goldiş“ [1]). În anul următor şi I. Goldiş pleacă dela redacţia, care se încredinţează lui Vincenţiu (Vasile) Mangra.

In 1872 Giorgiu Popa devine vicepreşedintele celei dintâi „Reuniuni“ a învăţătorilor români ortodoxi din eparhia Aradului care alesese de preşedinte pe vajnicul Vich. Babeş. Colegul lui Giorgiu Popa la viceprezidenţie, era luptătorul I. Popovici Desseanu, advocat. Asesorul-referent înzestrat cu o gândire independentă care nu se putea incorseta lesne în raporturi de subordonare, s'a gândit să-şi câştige diploma de advocat pentru zile negre. S'a înscris şi a figurat ca stagiar în biroul advocatului I. Popoviciu-Desseanu, până în 1887.

Ca asesor-referent, Giorgiu Popa întocmi proecte pentru reglementarea obligaţiunii directorilor locali şi a inspectorilor cercuali. Proectele fură aprobate de senatul şcolar şi de sinod. Articolele din ziare şi instrucţiunile sale şcolare i-au consolidat buna reputaţie în cercurile oamenilor de şcoală. In 1873 ministrul României, Titu Maiorescu îi oferă un post de revizor şcolar în Principiat. Giorgiu Popa n'a primit.

In anul 1875, scaunul episcopesc din Arad e ocupat de energicul Ioan Meţianu, o personalitate dotată cu un ascuţit simţ practic şi cu o idiosincrasie pentru teoriile vagi şi întinse din câmpul pedagogiei. El zoria înfăptuiri, dictate de nevoile locale. De aici se iscă un conflict între el şi dârzul asesor şcolar, Giorgiu Popa. Acest conflict ilustrează caracterul inflexibil şi convingerile statornice ale lui Giorgiu Popa, care n'a înţeles să schimbe nimic în credinţele şi atitudinea sa pedagogică.

In 1877, Giorgiu Popa întocmeşte „Planul de învăţământ“ şi „Normele pentru administraţia învăţământului“ prin care s'a creat o matcă rezistentă pentru învăţământul confesional din eparhia Arad. Pentru noua şcoală în revista „Reuniunii învăţătorilor“ în „Minte

---

1) Roman Ciorogariu „Speranţia“, „Lumina“, Biserica şi Şcoala“, „Tribuna“ pag. 9.

şi inimă" (1878) publică o serie de modele de lecţii din fizică şi economie. Revista şi-a încetat apariţia după un an şi Giorgiu Popa împreună cu prietenul şi consăteanul său, bihoreanul I. Tuducescu, s'au îngrijit să întocmească manuale bune pentru şcoală. Giorgiu Popa scrie: „Fizica în şcoala poporală" (1878, 8°, 93 pag.). „Istorie Universală mai ales a naţiunii române şi a regatului Ungaria" (1879) 8°, 85 pag.) în care locul de căpetenie l-a ocupat istoria Românilor şi „fiindcă mai sunt şi Unguri pe lume" — scrie ironic Al. Márki, — s'a ocupat în câteva pagini şi de trecutul Maghiarilor[1]). Mai scrie „Istoria biblică" a testamentului vechiu şi nou şi o „Carte de rugăciune".

In ce priveşte învăţământul secundar, senatul şcolar prin referentul său, cere în 1877 înfiinţarea unor gimnazii şi licee româneşti, confesionale în Arad, Lipova, Timişoara, Buteni şi Tileagd. In această chestiune, însă, a fost combătut de episcopul I. Meţianu şi deputatul sinodal Paul Rotariu. Giorgiu Popa îşi prezintă demisia, dar fu respinsă. In 1878, Giorgiu Popa se opune numirii de profesor definitiv a lui Vincenţiu (Vasile) Mangra, Teodor Ceontea şi Dr. Lazar Petroviciu, deoarece nu se pot „institui profesori definitivi ca ceia care nu au diploma de profesor". Totuşi senatul îi alesese pe: Vinc. Mangra şi Teodor Ceontea, iar pentru Lazar Petroviciu se deteră voturi egale, rămânând să decidă episcopul. Giorgiu Popa din nou ajunse în opoziţia faţă de episcopul său în această chestiune, înfăţişându-se iarăşi ca un puritan desăvârşit în convingerile şi atitudinea sa.

In 1878, ia doctoratul în Drept la Universitatea din Budapesta.

In conferinţa din 1881, la care era delegatul cercului electoral Radna, Giorgiu Popa pretinde o atitudine identică atât pentru Ardeleni cât şi pentru Ungureni. S'a declarat pentru pasivitatea politică.

In 1887 e ales de preşedinte al „Reuniunii învăţătorilor".

In anul următor scoate a doua ediţie din „Planul de învăţământ" şi „Normele administrative". Tipăreşte

1) Al. Márki o. c. p. 54.

lucrarea „Merinde dela şcoală seu invaţiaturi pentru popor culese din diarul unui şcolariu de Dr. Giorgiu Popa" Gherla. Tiparul „Aurora". p. A. Todoran 1888. Invăţăturile pentru „popor", însă, erau presărate cu înalte idei şi concepţii etice, cum vom vedea.

In 1890, cu titlul „Manuducere la afacerile învăţământului poporan", tipăreşte o colecţie de legi, regulamente şi decizii şcolare, cu texte explicative.

In 1891, participă la şedinţele comitetului naţional central din Sibiu, în care s'a discutat Memorandul şi procedura unor membri din Comitet: Dr. A. Mureşian, Dr. V. Lucaciu şi I. Coroianu, cari în drumurile lor la Bucureşti au informat cercurile politice de acolo în aşa chip încât unitatea de vederi a comitetului parcă era primejduită. După discuţiuni aprinse la care a luat parte şi G. Popa, comitetul printr'un eomunicat a desavuat pe membrii săi care au făcut declaraţiuni inoportune.

In procesul Memorandului, Giorgiu Popa a fost invitat să intre în rândurile apărătorilor. Se şi pregătise temeinic, a adunat date şi informaţiuni din Bucureşti, prin ruda sa Iuliu Tuducescu, funcţionar la Arhivele Statului. Nu se ştie însă, din ce motive nu-l vedem la bară, rostindu-şi pledoaria.

O boală de stomac, care-l păştea de mult, îl slăbeşte zi de zi. Băile de Gleichenberg (1896) nu-i ajută la nimic. In 1896 îşi aranjază drepturile la pensie. In 1897 „tuşea, îi slăbise vocea, încât la şedinţele sinodului abia mai putea fi auzit". In 30 Iunie e dus la Viena de prietenii: Nicolae Diamandi catihet în Beiuş şi cumnatul său Petru Dalea. In 4 Iulie ora 3.30 s'a săvârşit. Ioan Tuducescu şi Petru Dalea i-au înălţat un semn de piatră, în cimitirul Zentralfriedhof cu inscripţia „Dr. Giorgiu Popa: 1841—1897".

Din „Merindea dela şcoală" şi „Carnetul" care se află în posesiunea d-lui Gh. Cihandu se poate înseila lesne concepţia filosofică a lui G. Popa.

Volumul „Merindea dela Şcoală" (Iulie 1888) a fost inspirat de „ilustra" familie de Mocioni, distinsă prin „acordul din sânul său şi iubirea de naţiune". „După îndemnul (lor) se înşirară aici în carte „idei

şi cugete: candele modeste pe cărarea naţionalităţii". Să se cerceteze dacă „a înşirat bine: limba şi religiunea, virtuţi străbune, tradiţiuni şi datini de cultura naţională şi religioasă, dorul la învăţătură şi nizuinţa la progres".

„Dacă n'a rămas deplin, e că „sunt modeste puterile lui şi apoi nu scrie din călămar, scrie din inimă şi această manieră consumă".

Cartea este ziarul unui elev care urmează cursurile şcoalei primare, superioare, din comuna fictivă, Câmpeni, cu învăţătorii: Traian Capet în şcoala inferioară, Eugeniu Umbrian în şcoala superioară şi d-ra învăţătoare Catinca Viorean. Preotul era Vasile Mărgineanu. Din cele XXXII de însemnări, scrise frumos, cu vii forforescenţe de stil şi idei, ni se lămuresc astfel vederile lui Giorgiu Popa despre problemele filosofice importante.

Existenţa lui Dumnezeu este o axiomă ce se desprinde din toate datele furnizate inteligenţei prin simţuri. Este punctul central de reper în concepţia sa. In jurul acestei credinţe se vor cristaliza toate vederile asupra celorlalte probleme. Credinţa, teismul, va impregna cu culoarea sa toate frazele sale afirmative despre celelalte lucruri.

Acest Dumnezeu este creştin, este „al îndurărilor, al iertărilor, al facerilor de bine, care în vifor curăţă atmosfera spre folosul nostru". Nu este Dumnezeul răsbunărilor carele fulgeră şi trăsneşte cu foc şi cu pucioasă" cum şi-l închipuesc alţii[1]).

Deaceea, „teologia este regina între ştiinţe; când s'ar retrage, izola şi nu s'ar mai simţi necesitatea, autoritatea şi puterea sa în societate, atunci ar pierde diadema de regină". Teologia este luminătoarea ştiinţelor naturale şi sociale. Lumina ei o reflectează disciplinile poziţive, şi dacă undeva se iveşte dezacord între ştiinţe şi teologie, vinovaţi suntem noi, mărginiţii, cari înapoiaţi în cultură nu zărim acordul desăvârşit între ele. „Natura e un comentar de fapte la cele ce Scriptură le conţine în vorbe".

1) „Merindea" pag. 18.

Comentarul naturei și textul scripturei în o deplină armonie, se întregesc împrumutat"[1]). Contrazicerile, ce au socotit unii că le-ar fi aflat mai vârtos în istoria creațiunii, toate s'au redus până acum la cazul în care sau preotul n'a înțeles bine textul Scripturii sau naturalistul n'a ajuns încă să cunoască natura. Sfânta Scriptură nu s'a scris numai pentru secolul nostru, stadiul prezent al științelor, ci pentru eternitate. Caută dar să progresăm, preoți și naturaliști, căci progresul netezește până la dispărere sau înfrățire".

Precum teologia este regina științelor, așa în filosofie — „cimitir de sisteme" — numai religia supraviețuește.

„Biblia vorbește din cer și e de graiu dumnezeesc. In ea auzim vocea sonoră și dulce a Mântuitorului... Mare don (dar) este evanghelia că ne arată precis legile la care să conformăm viața noastră"[2]).

Universul, creațiunea lui Dumnezeu, este străbătut de armonie. Aceasta este o lege universală, care se desprinde din toate lucrurile. Armonia se vădește în muzică și în arhitectură. „Armonia muzicală purcede dela momentele de timp, dela distanța ce o posed sunetele: pe când armonia arhitecturei purcede dela momentele în spațiu, adică dela distanța ce-o posed întru sine singuraticele locuri în cari s'au așezat stâlpi, statue, columne, arcuri ș. a. Așa fiind un edificiu, clădit după recerințele frumosului, încă ne poate vorbi cânta și încânta ca o muzică"[3]).

Legea armoniei pretinde acordul dintre cuvintele Scripturei și faptele „Naturii". Nu poate fi contrazicere între ele, căci amândouă sunt dela un autor, dela Dumnezeu, iar Dumnezeu în perfecțiunea sa și în iubirea sa de oameni nu va să ne amăgească sau să se seducă într'o privință sau alta"[4]).

Legea armoniei e activă și în fenomenele sociale, nu numai în cele fizice. „Cum li-a dat Dumnezeu păsărilor — scrie în Carnet — mai multe moduri de cântece și oamenilor mai multe limbi, așa poate că a

1) Reciproc.
2. „Morindea" pag. 122.
3) Idem pag. 62—63.
4) Idem pag. 93.

voit să avem mai multe religiuni spre a se desfăta în capacitatea şi eficacitatea fiecărei forme de cult şi din toate a compune o armonie, un buchet. Marele creator, al armoniei n'a voit dizarmcnia sau „bellum omnium contra omnes"[1]).

Cum e conceput omul, în această lume creată de Dumnezeu şi condusă de legea universală a armoniei?

In fiinţa umană admite creştineşte existenţa sufletului nemuritor. Supărările oamenilor mari din antichitate şi ale necredincioşilor de astăzi se motivează prin aceea că nu „erau tari în credinţa că putrezirea carnei şi a corpului nu va atinge şi nu va opri nemurirea sufletului nostru"[2]).

In om se întâlneşte spiritualul cu materialul. O luptă se încinge între ele pentru stabilirea armoniei. Spiritualul din noi, activ, dinamic, se luptă contra corpului leneş, inert, dela natură. Numai ciocnirea dintre aceste două elemente produc virtuţile spirituale, individuale şi sociale. Forma în care lucrează spiritul este „lucrul", munca, fie economică, fie duhovnicească", „Lucrul este o lege dela creeatorul; că din lucru ni se desvoltă inteligenţa, şi dobândim plăcerea de viaţă. Toţi trăim sub această lege"... „Lucrul ne desvoltă atenţiunea şi inteligenţa, curajul şi tactul, paciinţa şi iubirea de om — aceste împreună constituesc ale noastre capitale morale, virtuţile noastre"[3]). Aşa se uneşte în om lumea materială cu cea morală, spirituală şi colaborează în armonie pentru sănătatea trupească şi cea sufletească".

Aşa concepe, Giorgiu Popa, omul în plin elan, în vie activitate, modificând lumea fizică „prin muncă şi modificându-se pre sine însuşi prin experienţă, prin educaţie, prin influenţă asupra propriei personalităţi". „Fiecine — scrie în Carnet — datoreşte mulţumită lui Dumnezeu că l-a creat. Eu datoresc mai mult că pe mine m'a creat de repeţite ori după fiecare smintă prin care m'am dat morţii"[4]).

---

2) Merindea pag. 18.
1). După Gh. Ciuhandu o. c. p. 42.
1) Idem pag. 217.
1) După Gh. Ciuhandu o. c. pag. 43.

In ce priveşte natura originară a omului, G. Popa pledează pentru uniformism. Abia admite o nuanţă diferenţială între copii, în opoziţie cu psihologia individualistă modernă. „Unii pedagogi afirmă că toţi pruncii sunt buni dela natură, alţii din contra că dela natură toţi sunt răi. Dar în fapt s'a lămurit şi astăzi învităm doctrina să primescă adevărul faptelor că pruncii sunt ceeace învăţătorul va şti să facă dintrânşii. „Factorii educaţiei sunt de multe feluri, dar materialul e numai „prunc"[1]). Copii se aseamănă cu materialul de constructi cu cărămida. Din aceleaşi cărămide un arhitect va înălţa edificii monumentale, — din aceeaşi prunci, învăţătorul va educa omeni epocali". Educaţia, influenţa mediului extern produce diferenţierea între oameni. Este o credinţă habotnică în a tot puternicia educaţiei, care poate grefa pe sufletul copilului calităţi noui.

Faţă de acţiunea de diferenţiere a educaţiei şi instrucţiei lucrează în sens contrar agenţii nivelatori: al imitaţiei, şi al tradiţiei. „Se aseamănă societatea cu apa în care piatra aruncată formează cercuri noue; aşa bunele exemple. Nu e piatră cât de mică fără cerc, nici un om, să nu i se găsească imitatori". Tradiţia şi cultul morţilor este un factor educativ de superioară calitate, prin care generaţia actuală este adusă la un fond comun moral. O naţiune fără tradiţie nu poate prospera. Noi Românii după o mărire atât de strălucită, de ce am căzut? „S'au împiedecat tradiţiunile noastre naţionale şi religioase a căror menire era să vină a continua lucrarea lor în naţiune, s'o frământe ca să nu adoarmă facultăţile unui spirit românesc şi să nu amuţească"[2]).

Aşa ni se prezintă în general omul: un suflet activ în luptă cu corpul leneş, inert; din sufletele uniforme educaţia şi mediul vor scoate conţinuturi diferite, iar imitaţia şi tradiţia — deşi nu accentuează deosebit acest rol al lor — vor încerca să le asimileze şi uniformizeze cu trecutul ori cu personalităţile vii.

Omul fiziologic se diferenţiază pe sexe şi pe nea-

---

1) „Merindea" pag. 112.
2) „Merindea" p. 237.

muri, deaceea G. Popa va fixa deosebit rostul femeii şi va determina calităţile şi chemarea naţiunii române.

Viaţa femeii să se depene în familie. Frământările publice sunt rezervate bărbaţilor. Femeia „pe scena publică este expusă la agitaţiile spiritului, care desfigurează fiinţa; o despoae de graţiile feminine şi răpesc divina pace şi linişte de pe fruntea ei"[1]). Rostul femeii fiind încălzirea căminului familiar, ea va fi educată în această direcţiune, cultivându-i-se inima. „Poeţii cântă muierea de inimă, nu cea de cap". O fericită căsnicie cere femeii un temperament blând şi voios. Cu blândeţa va înlătura mânia din cămin. Omul ascultă de blândeţă şi se revoltă la ameninţări.

Pentru graiul, pământul şi naţiunea română, Giorgiu Popa are admirabile rânduri de naţionalism şi patriotism.

„Graiul Românului posedă cea mai mare varietate. Noi avem accente sau tonuri viguroase din epoca de glorie a naţiunii, sunete lirice din amorul naţional; altele sunt pioase pentru „aliluia" din biserică; mai avem accente triste sau elegice din timpul suferinţelor; altele sunt dulci de pe când a fost şi Românul în ori (dispoziţii) bune, în ori dela Dumnezeu. In scurt, istoria noastră naţională cu toate perioadele sale este tradusă în o lungă melodie ce se numeşte limba românească... Să cetim sonor ca să se resimţească istoria naţiunii şi de o dată tonurile să se perfecţioneze pentru acea zi mare în care Românul va cânta Domnului cântece de biruinţă şi de mulţumită" [2]). Limba noastră e veche, „pătrunsă şi străbătută de sfinţenie până sus la timpul în care Dumnezeu a umblat pe pământ". Ea a fost limba bisericii, ea „ducea rugăciunile noastre şi aducea binecuvântarea dela Dumnezeu. Când veţi considera această sfinţenie a limbei noastre, va să vă cutremure responsabilitatea şi nu veţi zice o vorbă de scădere în auzul fiilor voştri [3]).

„Pământul nostru este „un osar sacru". Şi când stăm la osarul părinţilor, punând pomeni şi înălţând

1) „Merindea" pag. 145.
2) Idem pag. 111—112.
3) Idem pag. 280.

rugăciuni, gata la moment a ni-l apăra cu viața, atunci cine să fie străinul așa barbar și crudel să denege Românilor amorul la Patrie, patriotismul? [1]).

„In pământ dorm părinții si epoce vechi de cultură. Ni-e teamă să-l atingem cu piciorul. S'ar cuveni să-l atingem cu buzele. „Vine însă religiunea și zice să nu ne temem a păși că ni s'au sfințit picioarele în botez, când ni se unseră tălpile cu sfântul mir... Intăriți de religiune pășim după încredințarea că pașii noștri nu vor fi o insultă pământului și nu o blasfemie pe cât timp vom păzi poruncile Domnului [2]).

In ce privește națiunea română, ea este de origină pur romană, nu un amestec de Romani și Daci sau alte popoare. Pe aceste locuri s'au așezat întâi apostolii și părinții apostolici: apostolul Andrei, apoi episcopul Clemente. Aici a stat crucea, așteptând să răsară „vulturii legiunilor". Apoi în epoca fermentațiunilor imperiului roman „toate sufletele nobile", care se desgustaseră de plăceri și pretindeau idealuri morale, fură exilate pe calea lui Ovid și Clemente. Militari valoroși, legiuni încreștinate fură trimise de absolutismul cesaric la gurile Dunării. Așa se întruniră la noi tot ce a fost sublim, sfânt, nobil și valoros; veni „chelmul [3]), din toată împărăția romană". Aici au și rămas, și nu s'au retras la porunca lui Aurelian.

Au stat aici și s'au luptat pentru țară și religie. „Și-au dat viața ca să afirme și să sigileze o nouă conștiință națională și religioasă și un patriotism nou și independinte: alt raiu cu alți sfinți". Și cine a avut „atâția eroi la spadă și sfinți la cruce" ca poporul nostru? [4])

Națiunea română însă, n'a putut să se desvolte și să ocupe locul de cinste în rândul popoarelor mari, fiindcă a fost „prigonită, oprită dela învățătură și n'a putut ajunge la virtuți". „A căzut la pământ — scrie G. Popa — își ascunde fața, punându-o pe genunchi și plânge. Nu din disperațiune, ca un slab, nici nu se tânguește că ar fi dispărut din inima sa puterea di-

1) „Merindele" pag. 83.
2) Idem pag. 80—81.
3) făină fină.
4) „Merindea" pag. 284—285.

vină de viață, dar o consumă durerea, când și-aduce aminte de cele pierdute. Intreba-voiu trist cu profetul Irimia: „au poate fecioara să uite podoabele sale, muierea să uite găteala sa de nuntă?". Plângi națiune, tu fecioară, că ai de ce. Eu ți-ajut".

„Dacă ochii tăi ar fi două izvoare de lacrimi n'ai putea plânge de ajuns să împaci și să alini necazul tău, căci ai fost creată să reprezinți pe Dumnezeu în lume și acum este lovită dripilită și călcată".

A fugit visul feciorei tale. Suspină, doar te-aude Dumnezeu" [1]).

Ne trebuesc apostoli, sfinți și dascăli, depozitarii virtuților strămoșești. Nu-i vorbă, „avem inteligenți civili români destui. Românește însă, nu știu bine și prin casele lor vorbesc alte limbi. De literatura și afacerile românești se feresc. La biserică nu umblă. De popor nu se interesează. In clasa acestora are naționalitatea română cei mai mulți renegați" [2]).

Până vom sta fără virtuți religioase și calități naționale, „fie oricât de mărețe intențiunile ce le-am nutri", nu vom prospera.

Ideile sociologice ale lui Giorgiu Popa arvunează palid legea „imitației" a lui G. Tarde și principiul solidarității a lui L. Bourgeois. Ideea de quasi-contract social din concepția lui L. Bourgeois a găsim anticipată în următoarele rânduri: Când ajutăm pe cineva „nu capătă dela noi nici un dar sau milă ce să-l umilească în fața conlocuitorilor, fără li-am dat numai un împrumut", pe care îl va restitui societății, lucrând și ajutând pe alții în cadrul ei. Un astfel de legământ contractual se produce între minorul sau orfanii ajutați și comuna care-i ajută.

Paralel cu solidaritatea transversală în spațiu, cu membri societății de astăzi, preconizează solidaritatea longitudinală, în timp, cu generațiile trecute. Cultul pentru străbuni și pentru tradiție, aceasta va să zică.

Admite ideea revoluției care duce spre desăvârșirea socială. „Procesul de perfecțiune e vechiu ca omenimea. S'a continuat din generație în generație până

1) „Merindea" pag. 237—288.
2) Idem pag. 73.

la noi. Existența noastră cu toate calitățile intelectuale și morale întru care ne desfătăm astăzi, este productul unei desvoltări de mii și mii de ani. Fără această operă de perfecționare omul devenia o fiară sălbatecă în peșteri și păduri" [1]).

Agenții importanți ai acestui proces spre desăvârșire sunt familia, școala și biserica, iubirea din familie, învățătura și virtuțile religioase concentrate în educație. „Biserica cu religiunea, familia cu amoarea și școala cu învățătura: iată cei trei factori cari au să conlucre la cultura noastră. In conlucrarea lor factorii sunt solidari, va să zică unul fiecare este dator să lucre pentru toți și toți pentru unul". Biserica ne dă învățătura după poruncile lui Dumnezeu și ne iubește ca o mamă. Familia, prin șefii ei, dau învățătură ca un institutor și trebue să aibă în casă un mic altar, o icoană a Domnului sau a Fecioarei, iar școala ar lipsi dela datorie dacă ar da numai învățătură și nu s'ar îngriji totodată și pentru educațiunea religioasă a tineretului" [2]).

Colaborarea convergentă a celor trei factori este hotărîtoare în formarea generațiilor. „Fiul este continuarea părinților, în corp și suflet. Primind dela tatăl existența, a primit prin educațiune și rezultatul perfecționării: fiul resimte în pieptul său toate virtuțile părintești și dintre înclinațiunile rele el resimțește acelea, care tata sau mama nu le-au putut stârpi din ei înșiși. Repețesc: fiul este al părintelui urmaș natural, intelectual și moral, urmaș la problema și datoria de a continua opera perfecționată" [3]).

Cu aceiași termeni subliniază înrâurirea școalei și a bisericii în plămădirea caracterului și furnizarea cunoștințelor. „Invățătura", însă, morală și cognoscitivă trebue să fie activă, lucrătoare, ceeace se înfăptuește în „lucru". „Studiul se nutrește din lucru și lucrul din studiu. Unul altuia inspiră viață. Invățătura s'a măritat cu lucrul, împreună au făcut casă mare să încapă în ea națiuni. Toți oamenii celebri au fost a-

1) „Merindea" pag. 180.
2) Idem pag. 29.
3) Idem pag. 179.

postoli ai învățăturii și ai lucrului pe care le-au îmbinat".

In concepția sa despre absolutismul educației și negarea zestrei originale a individului, Giorgiu Popa are nevoe de învățători și preoți ideali. Școala cea mai potrivită pentru educația morală-religioasă, e cea confesională. „Numai într'o școală națională și confesională se vor naște între elevi legături naționale și confesionale" [1]. Despre această școală a zis Martin Luther, că fără de ea nu poate exista nici un popor.

Invățătorul confesional pus în slujba neamului și a bisericii e convins „că activitatea sa pedagogică a purces pe regule divine". Invățătorii sunt organe ale lui Dumnezeu în societate. Prin ele Dumnezeu lucrează în comună și națiune"... „Misiunea sau chemarea noastră este providențială, este „parte din Dumnezeu ce-l simțim în noi" [2]).

Așa sublim ni-l prezintă Giorgiu Popa pe umilul dascăl dela sate! Și cu multe calități împodobește sufletul pedagogului: Invățătorul are „comuniune de sentimente cu școlarii"; pe elevul care plângea după mama sa moartă, îl strânge la piept, cu vorbe de mângăere", pe elevul care se schimonosește la spatele lui îl mustră blând, punându-i mâna pe cap zicându-i: „asta să n'o mai faci!" pe elevul „somnoros", fiindcă-i slab de sănătate, nu-l înfruntă. Și preotul fictiv Vasile Mărgineanu, are calități alese. „Preotul nu trebue să vorbească numai din carte, ori cât de frumos ar cuvânta și cu oricâtă plăcere l-ar asculta sătenii, vorbele lui ar rămâne sterpe; osteneala n'ar produce în comună nici o ispravă. Și apoi nu se poate țărmuri la o activitate izolată, oricâte fapte bune și folositoare lui însuși ar isprăvi. „Păstorul bun își pune sufletul pentru turma sa și am să mă învârtesc între voi, să lucrez aș voi și prin voi... Numai atunci este cativă preoția mea, când vă pot îndemna și porni să luați parte și voi la dânsa că în biserică toți sunteți membri — se adresează țăranilor — la preoția universală" [3]).

Dupăce arată sătenilor lupta „defensivă și ofen-

---

1) „Merindea" pag. 27.
2) Idem pag. 272.
3) Idem pag. 95.

sivă" ce se dă sub pământ de către rădăcinile plantelor pentru hrană și învederează că prin distanțele fixe, măricele, dintre cuiburile de porumb, se poate „neutraliza" lupta și se poate asigura păpușoiului o desvoltare liberă, — declară: „Nu mi s'a dat mie să pot neutraliza ofensiva dintre națiune, dar voiu tinde cu toată puterea preoției mele la neutralizarea dintre parohienii mei". Căci dacă s'ar neutraliza ofensiva și defensiva dintre națiune, dacă fiecare individ și fiecare popor va fi avizat a se desvolta liber și idependent din sine și dela sine, atunci Doamne, la ce perfecțiune înaltă și la ce multă fericire s'ar putea să ajungă genul omenesc!" [1]).

E preotul-tip, Popa Tanda, care atât dela amvon cât mai vârtos prin fapte practică învățăturile creștine și virtuțile obștești care garantează și propășirea unei comune..

In politică Giorgiu Popa a fost pristavul rezistenței pasive pe care o justifică istoricește.

„Străbunii n'au voit să fie rebeli în contra împărăției, n'au putut primi nici să fie apostați sau renegați, față cu religiunea, față cu patria și cu naționalitatea... Nici rebeli, nici apostați!... Din această împreunare s'a născut deviza noastră: „rezistența pasivă" ce ca o tradițiune sfântă am păstrat-o și am afirmat-o în lungul secolelor, oricând un pericol amenința, fie credința, fie limba noastră" [2]).

Giorgiu Popa a candidat ca deputat la Tinca în 1872, în același an a fost secretarul (notarul) adunării politice din Arad (9 Mai 1872) în care s'a înființat „partida politică națională de sine stătătoare"; în 5 August 1878 semnează în calitate de membru în comitetul de cinci al partidului național, adresa către advocatul Mircea B. Stănescu din Arad, care spărgând solidaritatea Românilor întru pasivitatea politică, a candidat în cercul electoral Tinca din Bihor [3]); în anul 1881 în adunarea națională din Sibiu combate propu-

1) „Merindea" pag. 97.
2) Merindea, pag. 284.
3) T. V. Păcățianu: o. c. vol. V pag. 668. Procedarea constitue o flagrantă infracțiune a rezoluției și solidarității de pasivitate — scrie în adresă — și cere demisia lui M. B. Stănescu.

nerea care preconiza pasivitatea pentru Ardeleni şi activitatea politică pentru Ungureni.

Cu toate aceste Giorgiu Popa n'a fost un politician militant, agresiv. Avea în el temperament de combatant, dar acesta îl întrebuinţa în răfuelile sale polemiste cu arhiereii şi alte perşonalităţi contimporane, cum se vede din volumul său „Scrieri şi vorbiri".

Alături de aceasta idee centrală, pentru diferitele probleme publice şi politice avea următoarele păreri: Democraţia înseamnă egalitate economică, parlamentarismul este fiica feudalismului, a statelor generale din Franţa şi a democraţiei. Ideea imperialistă, plăzmuită în a. 800 şi depozitată în arsenalul politic al Austriei, înseamnă „o sabie materială universală şi economică ca şi sabia spirituală a Papei. Un asemenea imperiu este în colisiune cu ideea de naţionalitate. Şi totuşi noi dela împărăţie să sperăm satisfacerea postulatelor noastre naţionale?"[1]).

Este categoric împotriva Vienei şi contra oricărei concesiune politice faţă de Budapesta. O concesiune cât de mică este o „picătură" care te obligă. O astfel de tranzacţie nu este în direcţiunea gândirii lui G. Popa. Deaceea el s'arată un duşman pronunţat al politicei moderate, inaugurată de Miron Romanul.

El doria ca mai târziu d-l Oct. Goga, o intransigenţă naţionalistă dela capii bisericii, rămânând în grija arhireilor, cum să se justifice şi impace cu puterea politică a vremii.

Aceeaşi atitudine o cerea şi intelectualilor, din cari vai! se recrutau renegaţii. „Poporul român e conservativ, păstrător, element de cultură", cu mult simţ artistic şi harnic. Are mult tact politic. Deşi intelectualii şi arhireii au o „politică defectuoasă", poporul ţine la conducătorii săi. „Onorează pe arhierei şi le conservă autoritatea ca să aibă trecere în lume pentru cazul când s'ar întoarce dânşii la lucru şi la probleme naţionale"[2]).

Acestea sunt câteva din vederile lui Giorgiu Popa din Câmpani de Jos: om învăţat, ziarist, publicist, om

---

1) Dr. G. Ciuhandu: o. c. pag. 72.
2) Merindea, pag. 73.

de şcoală, doctor în Drept, organizatorul şcoalelor poporale, ortodoxe din Dieceza Aradului, un caracter inflexibil, călit de vederile focurilor de strajă ce clipeau prin desişul codrilor pe crestele Munţilor Apuseni.

Ioan Tuducescu

Ioan Tuducescu a fost prieten cu Giorgiu Popa şi colaborator în ogorul învăţământului primar confesional. S'a născut — ca Giorgiu Popa — în Câmpanii de Jos, unde valurile Munţilor Apuseni, ostenite şi potolite, se topesc în unduierile line ale bazinului Beiuşan. Pe retina copilului încă din primii ani s'a desemnat cu irizări de legende profilul masivului de munţi şi în creerul său receptiv bătrânii satului au făcut să înflorească de timpuriu scene minunate din luptele lui Avram Iancu.

Apoi Câmpanii mai sunt aproape şi de Steiul lui Miron Pompiliu şi nu departe de Vaşcău, leagănul baladelor şi al poeziilor poporale din care s'a inspirat şi M. Eminescu. Odată cu ozonul pădurilor, Ioan şi fratele său Atanasie Tuducescu au sorbit şi beutura duhovnicească a legendelor eroice şi farmecul poeziei populare care au lucrat în ei ca o apă vie, îndemnându-i la bune şi roditoare fapte pentru neam.

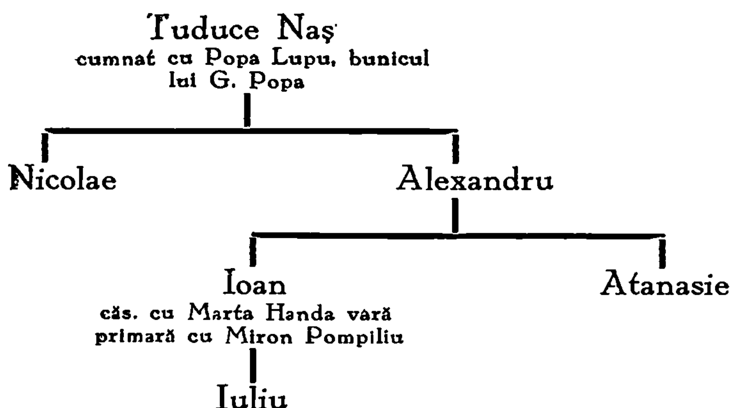
Aşa s'a trezit Ioan Tuducescu, dascălul, că scrie cu atâta avânt şi colcăitoare dragoste „Istoria" neamului pentru şcolari, încât Min. Instr. din Budapesta i-a interzis manualul. S'a cuminţit şi s'a mai astâmpărat, a scris alte manuale în care cunoştinţele de economie, geografie, ştiinţe şi aritmetică le diluase în aşa măsură că ele putură fi mistuite şi reţinute lesne de şcolarii dela sate. Ioan Tuducescu a fost un autor clasic de manuale pentru şcolile primare.

Drumul vieţii şi şirul faptelor lui Ioan Tuducescu îl înădim în câteva fraze.

Bunicul fraţilor Ioan şi Atanasie Tuducescu, a fost Tuduce Naş, cumnat cu Popa Lupu, bunicul lui Giorgiu Popa. Tuduce Naş a avut doi copii: Nicolae şi Alexandru, tatăl lui Ioan şi Atanasie.

Schiţa se prezintă astfel: [1]).

1) Dr. Gh. Ciuhandu: „Giorgiu Popa" o. c. pag. 101.

Ioan Tuducescu s'a născut în 1842.

A făcut câteva clase liceale în Beiuş, apoi s'a înscris la preparandia din Arad.

După obţinerea diplomei de învăţător, fu numit în Băiţa, lângă Câmpani, unde a functionat 10 ani (1857—1867) apoi s'a transferat la Lipova: 1867-1897. Aici, având şi diploma de maestru de gimnastică, predă şi educaţia fizică în şcoala civilă.

A fost deputat sinodal în mai multe cicluri şi asesor onorific în consistorul din Arad.

In 1870 scrie: „Istoria Românilor: manual didactic pentru şcoalele poporale române". Arad 1870. Min. Instr. din Budapesta a oprit manualul şi a cerut Consistorului suspendarea autorului. „Consistorul ia apărarea lui I. Tuducescu, răspunzând că va publica oprirea cărţii, dar află de neîntemeiată suspendarea autorului pentru o carte ce nu fusese mai dinainte oprită. Urmărirea autorului până nu a i se fi oprit cartea, ar micşora autoritatea învăţământului [1]).

In 1877 colaborează la organul „reuniunei învăţătorilor", revista „Minte şi Inimă" împreună cu Giorgiu Popa[2]).

In 1877 tipăreşte manualul: „Socoata". Partea II Arad (31 pag. 8⁰). In 1889 scrie şi publică manualul „Introducere în economie", (62 pag. 8⁰).

Mai tipăreşte: Geografia, Istoria naturală, limba

1) Dr. Gh. Ciuhandu: „Giorgiu Popa" o. c. pag. 101.
2) Dr. Gh. Ciuhandu o. c. p. 19.

română şi Exerciţii intuitive[1]). Avea în manuscris un Abecedar.

Ca autor didactic I. Tuducescu şi-a ipotecat un loc de frunte în literatura didactică a şcoalelor confesionale. Manualele sale apreciate, limpezi ca logică şi fraze, au fost auxiliarul indispensabil al învăţătorilor în perioada de reformă e învăţământului primar.

Atanasie Tuducescu

Fratele lui Ioan, Atanasie Tuducescu, a avut o pregătire ştiinţifică multilaterală.

S'a născut în 1850 în Câmpanii de Jos.

Liceul l-a absolvit în Beiuş în anul 1870, având de colegi pe V. Mangra, M. Veliciu, om politic, Ioan Clintoc, profesor şi scriitor[2]).

In 1870, se înscrie la Academia de Drept din Oradea, împreună cu Mihai Veliciu. In 1873 absolvă dreptul[3]) şi ocupă funcţiunea de notar la epitropia fondurilor comune cu eparhia Caransebeşului.

In 1878, absolvă şi teologia.

Atanasie Tuducescu a colaborat la „Familia" cu poezii şi proză, la ziarul „Albina", „Gazeta Transilvaniei" şi „Biserica şi şcoala".

In 1881 fu numit profesor la institutul pedagogic-teologic din Arad.

In 1885 tuberculosa mistue o viaţă plină de avânt spre ştiinţă.

Părintele Ic. Stavrofor: Moise Popoviciu a scris duioase rânduri întru pomenirea profesorului său At. Tuducescu, cu prilejul împlinirii al 50-lea an dela moartea acestuia[4]).

„Ca profesor s'a distins nu numai prin prelegerile sale clare şi atrăgătoare, ci şi prin iubirea părintească faţă de elevii săi. Ne ştia pe toţi săraci şi eram convinşi că ne-ar fi ajutat în lipsele noastre, dar nu prea putea s'o facă, căci — precum ne spune dânsul — trebuia să ajute pe mama şi fraţii săi de acasă". Unui teolog i-a oferit timp de şapte săptămâni porţia sa de mâncare, iar el a postit.

1) Marki Al. o. c. p. 77—78.
2) Dr. C. Pavel: „Şcoalele din Beiuş" p. 184.
3) Al. Bozóky o. c. pag. 236.
4) „Legea Românească" Nr. 8 | 1935.

In Septemvrie 1884, îl îngenunchiase boala. Totuşi în cele dintâi trei luni îşi ţinea regulat cursurile. Abia se ridica dela catedră; lecţiile calde, vibrante, însă, îi poleiau faţa cu o strălucire transcendentală, făcându-l să uite de boală. „Nu mă lasă conştiinţa să fac altcum, decum fac", — răspundea celor îngrijoraţi de sănătatea şi de sforţările lui.

A murit într'o zi de primăvară, în 25 Aprilie 1885, în suflet cu icoana satului său de naştere şi în inimă cu nostalgia comunei unde credea că sub privirea caldă a mamei şi a fraţilor săi, s'ar fi putut vindeca.

A fost înmormântat în cimitirul din Arad.

Pentru a-i vecinici pomenirea, colegul, său profesorul Roman Ciorogariu, a întemeiat Fundaţiunea „At. Tuducescu", încredinţată comitetului parohial ortodox din Beiuş pentru administrare.

Arhiereii

Dacă ne-am identifica prin „simpatia intimă" bergsoniană cu fruntaşii vieţii politice, am surprinde printr'o fugară introspecţie două feluri de stări sufleteşti.

O seamă de oameni e stăpânită de o singură idee călăuzitoare; inima li-e plină de un sentiment unic, întreaga lor nervură se reduce la o coardă, în rezonanţă cu o categorie intim ţesută de excitaţii. Ideea centrală, în jurul căreia se polarizează roiul gândurilor şi se rândueşte mozaicul percepţiilor, poate fi de obârşii diferite. Ea poate fi o cristalizare, singularizată într'o persoană, a aspiraţiunilor unui neam oprimat. Aşa au fost politicienii naţionalişti intrasigenţi, a căror conştiinţă era focarul de concentrare a luminii difuze ce mijia în sufletul colectivităţii. Aceeaşi structură psihică însă, o aveau şi guvernamentalii infeudaţi cu desăvârşire în partidele maghiare. Sufletul acestora, cu poleiu de sateliţi, era în funcţiune de ideologia antinaţionalistă a tuturor guvernelor maghiare. In faptele şi declaraţiunile lor se orientau după semaforul Budapestei. Erau prea departe pentru a auzi clocotul mulţimii asuprite.

In amândouă cazurile atitudinea lor era determinată de-o singură idee; gesturile, faptele şi voinţa erau

în funcțiune de o singură variabilă: fie aceasta de origine colectivă, naționalistă, fie refelexul glacial al politicei guvernului.

In a doua categorie am surprinde pe oamenii politici cu atențiunea împărțită în două. Vor urmări deoparte cu multă băgare de seamă intențiunile guvernului; vor înregistra dealtăparte pulsațiunile sufletului românesc. Vor fi atenți simultan la două concepții diametral opuse: politica maghiară de desnaționalizare și de absorbire a naționalităților și politica românească de reintegrare socială care urmărea refonta cetățenilor și organizarea unui stat nou întemeiat pe drepturi și principii egale, fără considerare la originea etnică.

Atitudinea politică a oamenilor din această categorie este în funcțiune de două variabile: politica oficială maghiară și programul naționalităților. Activitatea lor în consecință va fi o primejdioasă vâslire între două stânci [1]). Sub raportul volitional această categorie arată un regres față de prima. Oamenii monoideiști sunt sclavii unui ideal atât stăpânitor; atitudinea lor e hotărîtă de o singură simțire, fără confuzii; voința se desprinde fulgerător, automatic din conținutul unic al conștiinței și afectivității lor. Oamenii cu un conținut psihic bipolar, cum sunt cei din categoria a doua, vor arăta o voință vecinic înfrânată de cele două resorturi, active în sens contrar.

Retorica lor va acoperi convingerile și fața va masca sentimentele autentice. In deliberare vor fi chinuiți de oscilațiunile dintre cei doi poli.

Exemple de categoria aceasta ne imbie galeria luptătorilor cu multă dragoste de neam, — vădită și în viață și după moarte — dar de un oportunism politic, cari înțelegeau să tempereze gama ce le-o impunea svâcnirile sângelui românesc, cuprinzând poate, într'o prefăcută dragoste și pe Ungurii cu cari erau nevoiți să trăiască alături.

Aici se înmatriculează și politica arhiereilor români din Bihor: Miron Romanul și Ioan Vancea.

1) Vezi pag. 211 212.

Mitropolitul Miron Romanul

Moise — Miron Romanul s'a născut în 23 August 1828 în comuna Mizieş, plasa Beiuş, din părinţii ţărani Gheorghe Roman şi Ana Solomie. D-na Maria Cosma, văduva lui Partenie Cosma şi nepoata de frate a lui Miron Romanul, ne comunică tradiţia orală ce circulă în familie, că adecă Romaneştii ar fi originari din Moldova, jud. Roman şi s'ar fi sădit

Casa în care s'a născut Mitropolitul Miron Romanul

un vlăstar din această familie în Mizieş pe vremea prigonirilor turceşti. D-l Fl. Goina, preot în Mizieş, ne-a trimis un temeinic raport despre familia Roman, în baza căruia schiţăm mai jos arborele genealogic al ei[1]).

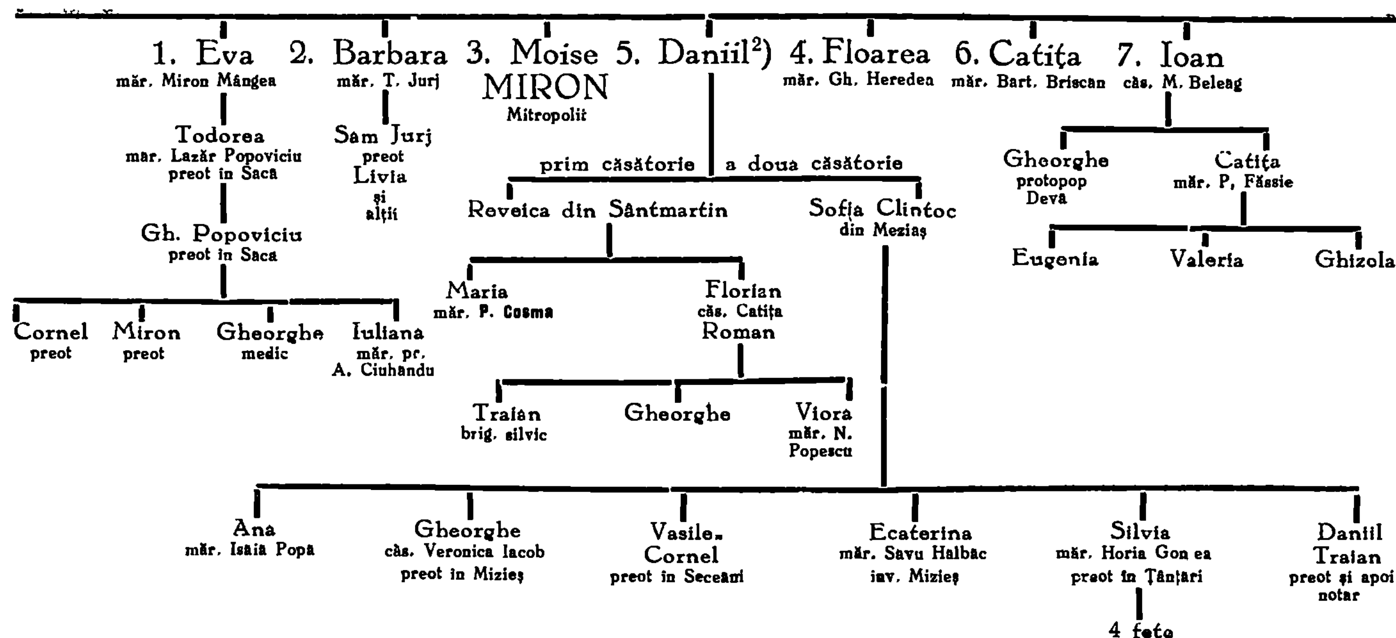
Naşterea lui Moise Roman e trecut în matricolă cu următorul text:

„Anul 1828 August 26 s'au născutu pruncului parte bărbătească în luna lui Augustu 23 de zile, a anului celui mai susu pusu. Tatăl pruncului Roman George şi mama Ana, locuitori în Mizieş sau botezatu şi sau unsu cu Sf. Miru prin mine Teodor Balint parohulu bisericii hramului sfintei înalţare a Domnului care se află la satulu Mizieş, în luna Augustu 26 care sau pus subt anul şi sau dat în sf. botez pruncului

1) V. pag. 319.

GHEORGHE ROMÂN [1])

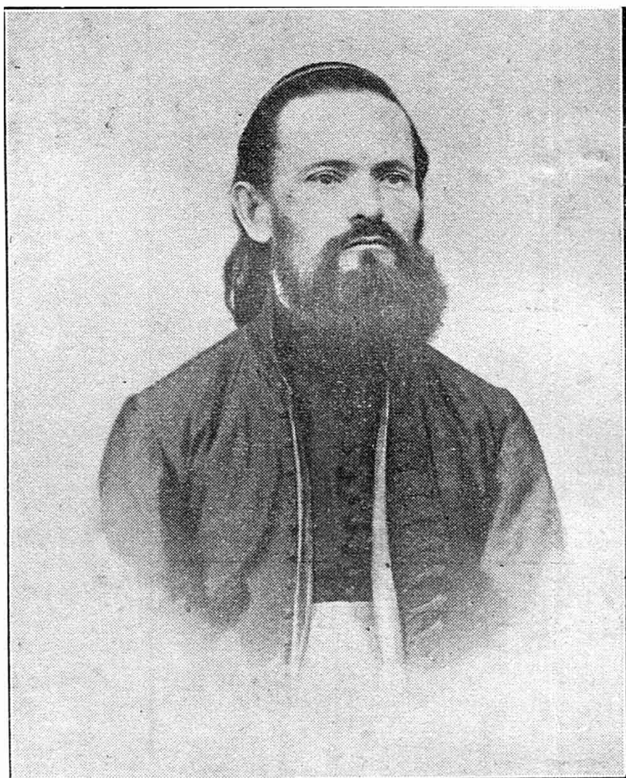
căs. cu Ana Solomie

1) Vezi Anexa.
2) Pentru a exploata spațiul, am inversat ordinea: 4 și 5.

numele de Moise. Naş au fost lui, Briscanu Gligor locuitoru în Mizieş"[1]).

Odată cu graiul românesc, Moise a respirat în căminul părintesc şi tradiţionala religiositate şi alipirea ţăranului la credinţa străbună şi la glia strămoşească. Acestea vor forma axa personalităţii sale şi când mai târziu se va abate dela rezultanta celor două forţe contrare: politica maghiară şi cea naţionalistă, Miron Romanul va devia uneori spre intransigenţă, cum se desprinde din discursurile sale în Casa Magnaţilor.

Mitropolitul Miron Romanul

Clasele liceale le-a urmat Moise Roman la liceul român unit din Beiuş, avându-l de profesor într'alţii pe Sigismund Pop.

1) Extrasul eliborat de părintele Florian Goina, Nr. 30 | 1936.

Clasele de filosofie le-a mântuit în arhigimnaziul premonstratens din Oradea, iar în anul 1846 se înscrie la Teologia din Arad [1]).

In 1849, sub episcopul Gherasim Raţiu, ocupă în Arad funcţiunea administrativă bisericească de vicenotar şi notar consistorial. Sub episcopul următor, Procopie Ivacicovici, continuă să lucreze în arhiva şi cancelaria consistorială.

In 1857, e numit profesor la Institutul Teologic din Arad, apoi se călugăreşte la mânăstirea Hodoş-Bodrog.

Ca profesor de teologie scrie mai multe manuale folosite multă vreme în manuscris de studenţi.

In 1857, e sfinţit diacon, în 1858 proto-diacon, în 1862 sincel, în 1864 protoşincel.

Colaborează la „Concordia" lui Sigismund Pop, „Albina" lui V. Babeş, „Federaţiunea" lui Alex. Roman, „Telegraful Român" şi în ziarul maghiar din Arad „Alföld".

In 1861, în calitate de preşedinte al partidei române dela Arad, cu concursul lui Gheorghe Popa de Teiuş, conduce alegerile de deputaţi cu atâta măestrie, încât afară de unul toţi candidaţii români reuşiră.

In 1868, e membru în primul congres naţional bisericesc din Sibiu în care se pun bazele Statutului Organic. In acelaşi an, Mitropolitul A. Şaguna îl deleagă în comisia regnicolară să reprezinte şi să apere interesele bisericii cu prilejul organizării învăţământului poporal.

In 1869, fu deputat de Chişinău pentru dieta convocată pe 20 Aprilie 1869. In scurtul interval nu avu prilejul să se manifeste în Cameră şi nu-l întâlnim nici în grupul de zece de sub conducerea lui Anton Mocsonyi, cari în şedinţa din 30 Aprilie 1869 declaraseră „a urmări politica naţională în solidaritate". După câteva luni, fiind numit de către baronul Eötvös inspector şcolar regesc de Caraş-Severin, îşi prezintă demisia din Cameră şi în locul lui e ales Mircea B. Stănescu.

---

1) Vezi biografia din „Telegraful Român" Oct. 1893, cu prilejul morţii lui Miron Romanul", „Enciclopedia Română" vol. III, p. 841. şi Márki Al. o. c.

In 1870, e ales vicar de Oradea, preşedintele comisiei de scrutiniu fiind: Partenie Cosma [1]). In sinoadele eparhiale Miron Romanul a fost delegatul clerical al cercului Vaşcău. După alegerea de vicar, în 1871, fu ridicat la treapta de arhimandrit.

In 1873, Miron Romanul este ales episcop de Arad în locul lui Procopie Ivacinovici care îi urmă lui A. Şaguna în scaunul mitropolitan. Instalarea s'a făcut în 3 Februarie 1874, prin Nicolae Popea.

In 1874, arhimandritul Teofil Bendela din Cernăuţi fu hirotonit în Sibiu de către Mitropolitul Procopie Ivacinovici, de arhiepiscop şi mitropolit al Bucovinei. Cu acest prilej Miron Romanul, prin cunoştinţele şi atitudinea sa, făcu o excelentă impresie asupra delegaţiei din Cernăuţi, încât Facultatea de Teologie de acolo îi conferi titlul de „Doctor în teologie".

După numirea lui Procopie Ivacicovici de Patriarh la Carloviţ, Miron Romanul fu ales Mitropolit al Românilor, în ziua de 12 Nov. 1874, în locul lui I. Popazu, ales ca succesor al lui Procopie Ivacicovici, dar neconfirmat de Coroană.

In calitate de Mit·opolit, Miron Romanul prezidează toate congresele naţionale bisericeşti din Sibiu, remarcându-se prin cuvântările sale sobre şi tactul deosebit cu care a condus şedinţele.

In 1879, conduce în Viena delegaţia română, compusă din arhierei şi deputaţi sinodali, prezentând Tronului o „Reprezentaţiune" contra legii prin care se introducea obligator limba maghiară în şcolile primare.

In 1881, printr'o adresă cere guvernului maghiar să recunoască bisericii ortodoxe rangul şi cinstea cuvenită între celelalte confesiuni.

In 1883, în Casa Magnaţilor, vorbeşte contra legii de organizare a învăţământului secundar.

In 1888, August 29, mitropolitul Miron Romanul sfinţeşte biserica din comuna sa natală Mizieş, înălţată din osârdia fratelui său, Daniil, agricultor şi primar şi a preotului Mihai Blaga [2]). Preacredinciosul primar a

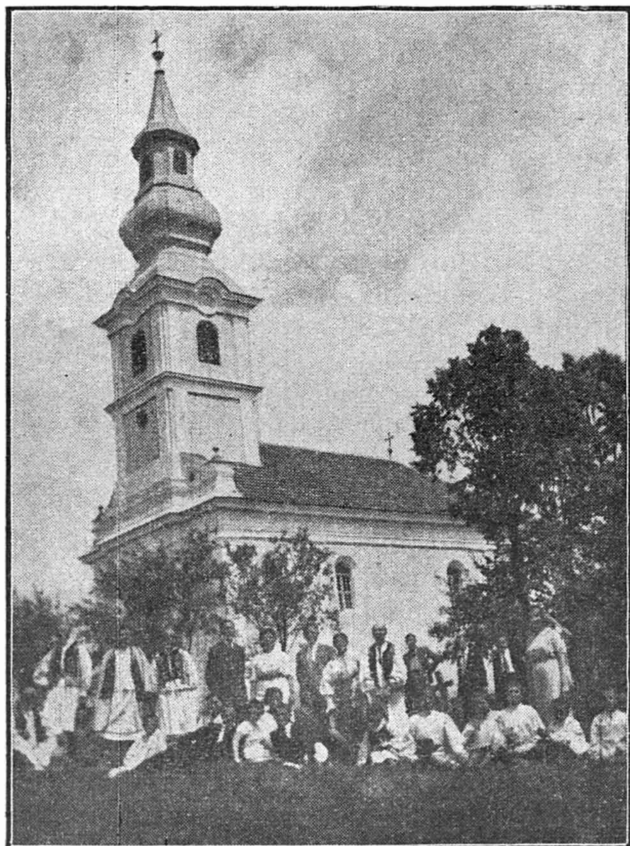
---

1) Protocolul din 1870. Concluzul: 142.

2) Mihai Blaga a fost tatăl preotului Eftimie Blaga (Tulca), Demetriu Blaga (Homorog) şi Gh. Blaga (Beba-Veche).

fost ajutat în munca sa şi de învăţătorul Nicolae Ciavici, tatăl advocatului Dr. Aug. Ciavici din Beiuş.

Actul sfinţirei s'a făcut cu mare strălucire. Au slujit mitropolitul Miron Romanul, episcopul I. Meţianu, mulţi protopopi şi preoţi în faţa unei mulţimi

Biserica din Mizieş

de credincioşi neobişnuit de mare adunată din basinul Beiuşului.

In 1895, ia atitudine contra legilor politice bisericeşti. In 1897 protestează contra maghiarizării numelor de comune.

Ca Mitropolit a desăvârşit organizarea autonomiei bisericii ortodoxe române în spiritul Statutului Organic.

A murit în 6 Octomvrie st. v. 1898.

A fost înmormântat cu mare paradă în ziua de 8 | 20 Octomvrie 1898. Liturgia a fost celebrată de episcopul Caransebeşului, Nicolae Popea, înconjurat de vicarii: Dr. Ilarion Puşcariu, Sibiu; Filaret Musta, Caransebeş; şi Iosif Goldiş Oradea. La ceremonia funebră a asistat în rasă călugărească Ghenadie, fostul mitropolit-primat al României. Panegiricul l-a rostit episcopul Ioan Meţianu, iar ecteniile şi troparele au fost cântate de corul tinerilor seminarişti, condus de însuşi maestrul compozitor, Gh. Dima.

La orele 11,30, sicriul a fost dus pe braţe de 8 protopopi până la carul mortuar. A fost înmormântat în cimitirul din suburbiul Josefin.

In privinţa atitudinii politice, Miron Romanul a trebuit — cum pomenirăm — să vâslească între şovinismul maghiar al lui Coloman Tisza şi baronul Banffy şi intrasigenţa Românilor ultraişti.

Ideile lui politice se desluşesc din discursurile ţinute în Casa Magnaţilor şi în delegaţiuni.

In şedinţa delegaţiei (14 Nov. 1878) a rostit un discurs cu următoarele idei călăuzitoare:

1) Opinia publică maghiară este ostilă ocupării Bosniei şi Hertzegovinei, precum şi toate naţionalităţile, fiindcă aceasta pretinde jertfe de sânge şi bani şi fiindcă elementul slav ar ajunge la preponderenţă faţă de celelalte naţionalităţi.

2) Turcia este în descompunere. Procesul îl accelerează Rusia care a ajutat întemeierea Sârbiei şi Muntenegrului independent; în schimb România care „în momentul cel mai critic a salvat onoarea armatei ruseşti, a fost scoasă din poziţia sa însemnată dela Dunăre". Rusia face o politică panslavă în Orient şi favorizează absolutismul.

3) N'a reuşit Rusia să înfiinţeze o Bulgarie mare cu jertfirea României şi o Rumelie levantină şi o Sârbie mare până la Debreţin? Dar cine ştie de nu va isbuti în viitor?

4) In consecinţă, bine s'a lucrat cu ocuparea Bosniei şi Hertzegovinei de către Monarhie. Aici se găseşte o bună poziţie strategică contra panslavismului în Balcani.

5) E mai mare nevoia de înțelegere cu România. In încheiere aprobă politica externă, în ciuda opiniei publice. Numai prin această politică crește prestigiul Monarhiei și se zădărnicește întemeierea Sârbiei-Mari-ideale[1]). Iar în ședința din 14 Martie 1879, a delegației, Miron Romanul cere ca Austro-Ungaria să susțină interesele României față de Rusia, care acum, după Turcia, începe să destrame hotarele României. Interesul Monarhiei este s'o aibă pe România „ca un zid puternic de despărțire și de apărare între noi și Rusia[2]).

Argumentele rânduite contra legilor școlare cari s'au discutat, în 13 Mai 1879, în Casa Magnaților se pot grupa astfel:

1. Respinge suspicionările anticipate ale presei șoviniste, neofite, jidovite, că toți cari vorbesc contra legii ar fi neloiali și centrifugi.

2. Proectul știrbește autonomia bisericii ort. române și arată și o notă de neîncredere în autoritățile superioare bisericești.

3. Naționalitățile numai acolo au nevoe de limba maghiară, unde locuesc amestecat cu Maghiarii. Iar acolo ele o învață nesilite.

4. A învăța limba maghiară în regiuni compacte românești, este un lux și acesta se face în detrimentul celorlalte obiecte.

5. Românilor le arde de scăderea impozitelor grele și promovare culturii și limbei proprie. Să se treacă peste proect la ordinea zilei[3]).

In 1881, prin înființarea partidului național român și redactarea programei, toată suflarea românească se consideră organizată în jurul unui steag de luptă, cu inscripție precisă, dintre care se sublinia îndeosebi autonomia Ardealului. Opinia publică maghiară era alarmată, mai cu seamă că se vântura posibilitatea unei alianțe militare și politice între România și Austro-Ungaria, ceace nu se putea înfăptui cu o Ungarie în care naționalitățile erau nemulțumite.

---

1) T. V. Păcățianu vol. VI. pag. 690-698.
2) Idem, pag. 741-744.
3) T. V. Păcățianu, vol. VI. pag. 824—828.

Deaceea, guvernele maghiare vor exercita o considerabilă presiune asupra vlădicilor ca să-i pună în fruntea politicei române, ca odinioară, şi să le smulgă o slovă de loialitate.

Miron Romanul, strâmtorat de silnicia Budapestei, redactează, în Mai 1881, faimoasă programă a „partidei constituţionale române" care va servi mai târziu ca îndreptar al „partidului naţional moderat", înfiinţat la sugestia bănăţeanului Dr. I. Gall, magnat, în 14 Martie 1884.

In acest program se accentuează: activitatea pentru consolidarea statului maghiar; recunoaşterea legilor din 1865 | 77 şi 1868; nevoia armoniei dintre Unguri şi Români, activism politic, dar se pretinde în acelaşi timp „îndestulirea justelor pretenţiuni ale Românilor", „deplinirea, respectarea şi libera desvoltare culturală a naţionalităţilor", „egală îndreptăţire a tuturor confesiunilor", o atitudine loială; nu se solidarizează însă, cu nici un partid maghiar, care nu renunţă la slăbirea naţionalităţilor şi nu vor să respecte drepturile nemaghiarilor [1]).

In afară de acest act, Miron Romanul sub presiunea guvernelor a dat circulara din 1881 (11 Iunie), prin care desaprobă încheierile conferinţei naţionale: autonomia Ardealului şi pasivitatea.

Circulara a provocat agitaţii şi nemulţumiri în rândurile preoţimei şi ale mirenilor.

Cu toată atitudinea de moderaţie aparentă a lui Miron Romanul, I. Slavici, pretinde a fi o înţelegere între arhierei şi partidul naţional, laic, în privinţa programei şi tacticei de luptă [2]).

In răstimpul acestor frământări (1881—1884) mitropolitul Miron continuă să lupte în Parlament pentru drepturile Românilor.

In 20 Februarie 1882, Miron Romanul trimite dietei o adresă-protest contra reformei învăţământului secundar, în care îşi arată îngrijorarea pentru soarta limbei române. Exprimă „deprimarea" credincioşilor, care văd prin noua lege că li-se atacă autonomia şi

1) T. V. Păcăţianu, o. c. vol. VII. pag. 37—38.
2) I. Slavici „Tribuna" şi „Tribunişti 1896 pag. 14—19.

li-se „desconsideră interesele culturale". Biserica trebuie să țină seamă de „conștiința națională" și se alipește ferm la „religia și naționalitatea sa". Dar tot atunci acordă interesele sale cu ale statului. Răsplata acestei alipiri la stat este că prin proectul de lege se pune piedecă desvoltării naturale a naționalităților și se tinde la maghiarizarea popoarelor nemaghiare din patrie". Așa, se prevede în proect că în viitor numai licee cu limba de propunere maghiară se pot înființa (§ 39); limba regiunii e facultativă și e lăsată la discreția Min. Instr. Apoi în școală se întroduce control polițienesc, ceeace arată neîncrederea în confesiuni. Aceeași neîncredere s'a vădit și prin faptul că la întocmirea proectului, biserica ort. rom. n'a fost invitată. Dealtfel, în expunerea de motive, se arată că „institutele confesionale deschid teren la rele morale și direcțiuni contrare statului". Se mai atacă direct liceul ort. rom. din Brașov, căruia i se interzice a primi subvenții dinafară (din România), ceeace ordinelor călugărești catolice li se îngădue. Se mai cere examen de limba maghiară dela toți profesorii confesionali, fără deosebire de specialitate; certificatul de maturitate se eliberează în două limbi: maghiară și latină, cu excluderea limbii institutului, examenele profesorilor se fac în limba maghiară etc. Toate acestea produc, firește, o vie nemulțumire între naționalități. Așa se vede că Ministerul nu-și dă seama că naționalitățile au o conștiință atât de desvoltată. încât „aceasta nu se mai poate zugruma, aplice-se contra ei orice sistem sau orice măsuri!"[1]).

In anul următor (1883), din nou repetă protestul bisericii ort. rom. contra aceluiași proect de lege. Iar când proectul se discuta în Casa Magnaților (1 Mai 1883), Miron Romanul, stăruie din nou pe poziția celor două proteste și când nu poate impiedeca primirea în general al proectului, aproape la fiecare articol propune amendamente în interesul bisericii și a națiunii române[2]).

Cu toată atitudinea loială a a arhiereilor români,

1) T. V. Păcățianu oc. vol. VII. p. 75—85.

2) Idem pag. 120.134.

guvernul maghiar a ţinut, prin cuvântul regelui, să-i silească să determine pe fruntaşii români la resemnare şi la aprobarea politicei maghiare. Aşa s'a făcut că la vizita regelui, în Seghedin, 14 Oct. 1883, mitropoliţii ambelor biserici, ieşiţi întru întâmpinarea regelui, au fost admonestaţi şi invitaţi să intervină la credincioşii lor, „nu numai pentru alipirea credincioasă către religiunea şi naţionalitatea lor, ci şi la adevărata iubire de patrie şi la reverinţa către legi".

Cuvântul aspru şi nemeritat al Regelui a apropiat mai mult pe mitropolit de credincioşii săi cari l-au primit, în Arad, cu un alai de 200 de ţărani călări şi cu cuvântări pline de laudă şi alipire, dar şi de amărăciune[1].

Chinuit mai mulţi ani de boală, Miron Romanul nu se manifestă în parlament decât în anul 1891, când Ungurii găsesc un nou prilej de a impune şi propaga limba maghiară în azilurile de copii. In şedinţa din 9 Martie 1891, Miron Romanul constată ca „teoria şi practica de executare a propagării limbei maghiare, acum numai cunoaşte margini". Ba se angajează chiar şi la ce este imposibil, căci astăzi propagarea limbei maghiare este identică cu restrângerea totală a dreptului limbilor nemaghiare, cu extirparea naţionalităţilor din patrie. Românii, ajunşi în slujbuliţe de stat, trebuesc să-şi maghiarizeze numele. Nu-i contra cunoaşterii limbii maghiare, dar este obligat „să apere caracterul naţional al credincioşilor săi", şi protestează contra maghiarizării forţate. Respinge proectul cu privire la azilul de copii, considerându-l de un nou mijloc de maghiarizare forţată [2]).

La discuţia legii despre salarizarea învăţătorilor (din 29 Mai 1893), Miron Romanul a găsit din nou prilej de a accentua: „conştiinţa naţională şi alipirea la propria sa naţionalitate a prins aşa de tari rădăcini şi este atât de desvoltată la toate clasele locuitorilor, încât aceea nici prin educaţie, nici prin învăţământul şcolar, nici prin orice violenţă nu se mai poate stârpi".

1) T. V. Păcăţianu, vol. VII. pag 133-135.

2) Idem, pag. 432-433.

Cere că de altădată să nu se ţină desbateri în zi de sărbătoare a Românilor[1]).

La discuţia legii despre căsătoria civilă (7 Mai 1894), a rostit un discurs hotărît contra ministrului de justiţiei. In Ungaria poliglotă nu se poate introduce căsătoria civilă unitară, fiindcă se produce conflict între confesiuni şi Stat. Şi iarăşi e greşit a crede că obligativitatea căsătoriei civile va promova unitatea politică a naţiunii. Naţionalităţile sunt atât de nemulţumite, încât legea căsătoriei civile nu le poate îndestuli, doar învrăjbi le poate"[2]).

In 1808, moartea stinge suflarea mitropolitului Miron Romanul, care a trăit grele clipe de frământare într'o perioadă când intrasigenţa Românilor devenia tot mai accentuată, iar reacţiunea guvernelor maghiare sporia amărăciunile naţionalităţilor şi satura atmosfera cu carburantul explozibil al desnădejdii. I-a trebuit risipă de suflet şi energie, ca să poată găsi o potecă printre vulcanii ce stăteau gata de erupţie.

Ioan Vancea de Buteasa

In noaptea spre 31 Iulie 1892, ora 12,30 sub ochii priveghitori ai secretarului mitropolitan din Blaj, Dr. Ioan Bunea, s'a stins Mitropolitul Ioan Vancea din Buteasa, care după mărturiile contimporane şi graiul instituţiunilor înălţate de el a fost o podoabă a bisericii greco-catolice române.

Faţa rumenă, încadrată cu favoriţi şi barbă colilie, masca un creer lustruit în cele mai înalte şcoli teologice ale vremii, o logică limpede, persuasivă care a stors uimire, în Congregaţia din Roma, prin conferinţa din 2 Iunie 1870, despre „Biserica lui Cristos". Iar crucea de aur şi Ordinul Leopoldin, decorau un piept plin de duhul blândeţei, „de geniul păcii, al concordiei, între diferitele naţionalităţi şi confesiuni", cum îl caracterizează în telegrama de condoleanţe Mitropolitul ortodox din Sibiu, Miron Romanul.

Această figură arhierească, bihoreană este originară din comuna Văşad, aşezată până în 1918 în judeţul Bihor. Născut în 18 Mai 1820, din părinţi ţărani, nobilul George Vancea şi Floarea (Floriana) Ni-

1) T. V. Păcăţianu, vol. VII, pagina 617.618.
2) Idem.

stor [1]), „n'are a mulțumi nimănui decât meritelor sale înălțarea la cea mai înaltă treaptă a diregătorilor bisericești“ [2]).

Literile „Fundațiunii Vancene“ [3]) și Testamentul,

mărturisesc că a avut încă un frate, Gheorghe și trei

1) Matricola botezaților. Copie Nr. 205 | 1936 semnată de păr. Gh. Hubic.

2) „Tribuna“ Nr. 164 | 1892.

3) La paginile următoare am întrebuințat articolele din „Unirea“ din Blaj: „Numărul extraordinar“ din 31 Iulie 1892; apoi Nr. 32 din 6 August 1892; Nr. 33 din 13 August 1892 („Testamentul“); Nr. 34—35 din 20—27 August 1892 („Literile Fundaționale“); Biografia din „Unirea“ Nr. 32 e scrisă după broșura: „Mitropolitul Dr. Ioan Vancea. Schiță biografică. Blasiu 1892. Am întrebuințat încă „Cartea de Aur“ și lucrarea citată a lui Marki Al.

surori: Maria, Floriana şi Ana, dela care au rămas nepoţii şi nepoatele: Gheorghe, Iosif, Ioan şi Alexandru Vancea (dela frate) şi Dumitru, Gheorghe şi Maria Bandici (dela soră), născuţi în Vaşad.

Doi ani de şcoală primară i-a făcut în Vaşad, iar în anii 1831—1833 îl întâlnim în şcoala primară gr. cat. din Oradea, condusă de Iosif Godşa, învăţător cu multă carte pe acele vremuri.

Liceul l-a urmat la premonstratensi în Oradea, ca bursierul „Fundaţiunei Dărăban" şi elev intern al Seminarului Domestic gr. cat.

In 1841, e trimis la Universitatea din Viena, în Institutul Sf. Varvara.

In 1845, trece examenul de biblie, limba elină şi limbile semitice. Se întoarce la Oradea. Cu prilejul sfinţirii bisericii din comuna sa natală, Vaşad, în 10 August 1845 e hirotonit de preot celibe. I se încredinţează apoi modeste funcţiuni administrative, actuar şi protocolist până în 19 Noemvrie 1845, când e trimis în Macău capelan lângă viceprotopopul Ignat Balc de Bistra, cărturar cu reputaţie.

La 7 Decemvrie 1845, episcopul Vasile Erdélyi îl cheamă la Oradea, apoi îl trimite la Viena, în Institutul „Sf. Augustin", unde în 31 Iulie 1848 trece doctoratul în ştiinţele teologice.

In răstimpul 1848—1849, e funcţionar în consistor: arhivar, protocolist, vicenotar, apoi profesor la şcoala normală unită şi secretar episcopesc.

In 1855, fu numit canonic „a latere", director de cancelarie şi inspector şcolar diecezan.

In 1861, tipăreşte broşura „Dialog despre constituţiunea bisericească şi despre sinoade". Broşura s'a zămislit în timpul frământărilor constituţionale din Ungaria. Pe teren politic, Ungurii se luptau să scape de absolutism şi provizorat şi să li se asigure o constituţie în baza legilor din 1848. Pe teren bisericesc, Reformaţii, în 1869, reuşesc să impună guvernului respectarea autonomiei bisericeşti a lor, cum o avuseseră în vechime. In opinia publică românească, în ambele biserici, se încropesc curente autonomiste, care pretind

1) Al. Marki o. c. pag. 41.

ca biserica să fie condusă de către cler şi mireni în chip autonom. La ortodoxi curentul va duce la Statutul organic al lui A. Şaguna. In biserica greco-catolică, arhiereii s'au opus amestecului elementului mirean în trebile bisericeşti. Exponentul lor a fost canonicul de Oradea, Ioan Vancea, care în „Dialogul" său pledează pentru cârmuirea exclusivă a bisericii de către sinodul arhieresc, iar intervenţia elementului mirean să se îngăduie în măsura admisă de canoane [1]).

Broşura a fost viu criticată în coloanele „Gazetei Transilvaniei" (Nr. 61 din August 1861). I se imputǎ că apără absolutismul şi despotismul bisericii, care atâta stricăciune, ba şi, disperare a căşunat Diecezei.

In 4 Iulie 1865, e ales episcop de Gherla în locul lui Ioan Alexi. A fost hirotosit de episcop de către Iosif Pop-Sălăgean de Băseşti, din Oradea. Instalarea s'a făcut în 28 Ianuarie 1866.

In 17 Septemvrie 1867, moare mitropolitul de Blaj: Alex. Şterca-Şuluţiu. Dreptul bisericii unite de a alege mitropolit, era în primejdie. Blajul, în Septemvrie 1867, prin comisarul Péchy intervine la Rege pentru recunoaşterea acestui drept, iar episcopul Ioan Vancea îl determină pe ministrul Instrucţiunii, Carol Eötvös, să-şi dea avizul favorabil.

In 11 August 1868 s'a făcut alegerea:

Ioan Vancea a întrunit 59 de voturi; Canonicul Timoteiu Cipariu a întruni 49 voturi, iar canonicul I. F. Negruţiu 36 de voturi.

Diploma regală din 21 Noemvrie 1868, îl confirmă pe Ioan Vancea de mitropolit.

La instalarea sa Ioan Vancea îşi schiţează programul: „După cât ne vor ajuta puterile de care dispunem din darul lui Dumnezeu, ne vom nizui a fi spre folosul şi prosperarea, spre înflorirea, mântuirea în toate privinţele a Arhidiecezei şi Provinciei noastre bisericeşti[2]).

In 1869—1871 şi 1874 şi 1876 vizitează Dieceza.

In sinodul ardiecezan, din 20—22 Oct. 1869, stabileşte 50 de canoane disciplinare despre: 1. Ţinerea

1) Al. Marki o. c. pag. 41.
2) Foaia „Unirea" din 6 August 1892. Nr. 32.

cultului divin. 2. Frecventarea bisericii. 3. Predici. 4. Promovarea moralității. 5. Impărțirea averii parohiale între antecesor și succesor. 6. Administrarea și conducerea spirituală a parohiei.

Rolul și discursurile mitropolitului Ioan Vancea în conciliul Vatican din 1869—1870, constituesc un punct culminant, de glorie, în viața acestui arhiereu.

Aici se luptă din răsputeri, cu argumente convingătoare, rânduite în discursuri cu un stil sobru, dar cu un conținut masiv, pentru emanciparea bisericii greco-catolice, de sub mitropolia romano-catolică.

In 5 Martie 1870, spune cardinalului Capalti: „Bisericii gr. cat. trebue să se lase depline puteri și libertate ca în cele disciplinare să se desvolte pe baza legislațiunii sale canonice".

Prezintă memoriul semnat și de episcopul Oradiei: Iosif Pop-Sălăgean, în 20 Martie1 870, în care se cere: „Ritul și disciplina bisericii gr. cat. trebuesc să se păstreze neștirbite".

E remarcabil și impresionant duelul oratoric cu cardinalul Pitra, bun cunoscător al bisericii grecești. In 2 Iunie 1870, în congregație, mitropolitul I. Vancea ține o conferință despre „Biserica lui Hristos" pentru care fu felicitat de toți episcopii streini. Afirmațiunilor arhiereului român, a răspuns, în 13 Iunie, cardinalul Pitra, care a întrebuințat termeni aspri, supărători chiar, pentru biserica grecească. In replica din 14 Iunie, Ioan Vancea într'un stil „moderat" (atributul e dat de episcopul Franchi), cu „o logică clară, cu preciziunea termenilor și spirit de conciliațiune" (atributele i le-a conferit episcopul Zwerger din Leckau) a spulberat argumentele lui Pitra, încât acesta în scrisoarea sa din 18 Iunie retractează frazele jignitoare pentru biserica grecească.

Pentru activitatea desfășurată întru apărarea ritului oriental și emanciparea bisericii gr. catolice de sub jurisdicțiunea celei romano-catolice, deputații români din parlamentul maghiar îi trimit lui Ioan Vancea, în 26 Iunie 1870, o telegramă de felicitare.

In timpul zăbovirii în Roma, Mitropolitul Ioan Vancea reușește să scoată Sighetul Marmației din e-

parhia ruteană de Muncaci şi să-l încorporeze în eparhia gr. cat. de Gherla.

După întoarcerea din Roma prezidează mai multe congrese de preoţi şi mireni (1—4 Iunie 1873 şi 1885), cari se ocupau cu reorganizarea şi ajutorarea şcoalelor poporale gr. cat. şi dotarea preoţilor. Infiinţează un fond scolastic, apoi un fond pentru preoţii bătrâni şi bolnavi. Intocmeşte regulamentul fondului văduvelor şi orfanilor.

In 1879, reorganizează învăţământul teologic. La materiile învăţământului adaugă studiile: Ritul oriental, Cantul şi Tipicul bisericesc, Dreptul civil, Economia rurală, Medicina pastorală, iar în 1889 completează programa analitică cu: Filosofia creştină, Liturgica şi Oratoria sacră.

In 1884, înfiinţează internatul de băieţi al elevilor de liceu: „Ioannes Vancea Metropolita scientiis et pietati juventutis rom. gr. cat."

In 1885, zideşte o nouă aripă la internatul teologic. In 1891 se construeşte sala de gimnastică.

In 1 Septemvrie 1892, avea de gând să deschidă internatul de fete.

In noaptea de 30—31 Iulie, ora 12^{30} însă, apoplexia i-a curmat zilele.

Profesorul canonic, Dr. Alexandru Grama i-a ţinut un admirabil panegiric, vrednic de-o antologie.

Moartea Mitropolitului a provocat o puternică afluenţă de condoleanţe spre Blaj, ca semn al valorii celui decedat. Curtea Regală din Ischl prin secretarul aulic: Parisini, episcopii tuturor confesiunilor şi „fii sufleteşti din Sibiu: Georgiu Bariţiu, Dr. Raţiu, Baron Urs, Iosif Sterca Suluţiu, Dr. Russu, Tobiaş, I. V. Rusu, Dr. Diaconovich, Dr. Frâncu şi Tilea" şi-au exprimat prin adrese şi telegrame lungi mâhnirea pentru moartea arhierului Ioan Vancea.

„Gazeta Transilvaniei" (Nr. 161 | 1892) scrie: „Rezultatele învederate ale liniştitei, dar roditoarei activităţi, vor fi tot atâtea monumente ce vor eterniza memoria lui Ioan Vancea şi vor face să locuiască numele lui între acelea ale marilor binefăcători ai neamului nostru".

„Timpul" (Nr. 160 din 3 August 1892) subliniează modernizarea Blajului, datorită Mitropolitului Ioan Vancea.

Sicriul a fost coborît în cripta bisericii curții mitropolitane, lângă arhiepiscopii: Petru Paul Aron, Atanasiu Rednic, Grigore Maior, Ioan Bob, etc.

Prin „Testamentul" din 22 Octomvrie 1887, mitropolitul Ioan Vancea a lăsat toată averea sa „în bani parați, aur, argint, aramă, bancnote, obligațiuni de asigurare la societatea „The Gresham Life Assurance Society", în valoare de 30.000 florini, precum și casa din Oradea (strada Kőfaragó, astăzi: Nicolae Jiga Nr. 821) pentru „Fundațiunea Vanceană [1]).

Prin „Literile Fundaționale" [2]) lăsământul testamentar l-a mai sporit cu 36.000 florini, crutați cu „mare parsimonie" (art. I).

Cu o parte din acești bani s'au cumpărat domeniile din Sânmiclăuș și Căpâlna, al căror venit se va repartiza astfel:

1 | 5 se va da profesorilor din Blaj, „subțir" dotați în sume de 50—100 floreni.

1 | 5 se va distribui preoților săraci, în sume de 25—50 floreni.

1 | 5 se da clericilor și studenților gr. cat. în sume de 100—300 floreni.

1 | 10 se dă învățătorilor din Blaj, în sume de 60 floreni.

1 | 10 se distribue fetelor de preoți, în sume de 100—150 floreni.

1 | 5 se dă ucenicilor dela meserii, în sume de 25 floreni, iar:

2 | 15 se va capitaliza.

Mitropolitul Ioan Vancea a fost un bun organizator și animator. Clădirile frumoase, ridicate în centrul Blajului, parcurile acestui orășel istoric, sunt mărturiile spiritului organizator și de jertfă al arhiereului Ioan Vancea. Organizarea învățământului poporal, liceeal și teologic, fondurile de ajutorare ale școalelor și corpului didactic subliniează marea iubire ce a avut

1) Art. I. din „Testamentul", „Unirea Nr. 33 | 1892.
2) „Unirea" Nr. 34 | 1892.

Mitropolitul Ioan Vancea pentru învăţământul românesc, păstrător de limbă şi datini.

Polemicile pentru conservarea ritului oriental în biserica gr. cat. arată cum a lucrat tradiţia în acest arhiereu, care prin lepădarea ritului răsăritean, vedea primejduită însăşi existenţa naţională a Românilor. Fondurile pentru ajutorarea preoţilor, văduvelor şi orfanilor grăesc de marea milostivire practicată în înţelesul biblic de către mitropolitul Ioan Vancea. Infăptuirile sale bisericeşti îl indrituesc la un loc de cinste în seria arhiereilor dela Blaj.

Mitropolitul Ioan Vancea, alături de bihoreanul Miron Romanul, mitropolitul Sibiului, a înţeles că în calitatea sa de membru de drept în Casa Magnaţilor, să sară, de câte ori era nevoe, pentru apărarea naţionalităţii române, atacată în parlamentul maghiar.

Vederile politice se desprind din discursurile ţinute în Casa Magnaţilor.

Ideile centrale ale discursului ţinut în 13 Maî 1879, la proectul de lege referitor la introducerea obligatoare a limbii maghiare în şcolile poporale sunt acestea :

1. Judecată din punct de vedere al educaţiei, instrucţiei şi metodei, introducerea limbii maghiare în şcolile confesionale este păgubitoare pentru celelalte materii fundamentale de învăţământ.

2. Un stat poate fi puternic chiar atunci când nu toţi cetăţenii îi cunosc limba.

3. Naţionalităţile pot fi fericite, fără să cunoască limba de stat.

4. Patriotismul nu este în funcţiune de cunoaşterea limbii de stat.

5. Practic judecând, învăţătorii români cari nu cunosc limba maghiară — cca : 3 | 5 din Mitropolia Blajului, — vor fi aruncaţi pe drumuri şi vor fi înlocuiţi probabili cu învăţători maghiari cari nu cunosc limba şcoalei şi locuitorilor comunei. Cum vor preda aceştia celelalte materii ?

6, Biserica nu poate lăsa să-i scape din mână libertatea conştiinţei, religiositatea şi educaţia morală

ceeace s'ar întâmpla prin numiri de învăţători ne-români.

7. Pentru biserica gr. cat., limba română este o condiţie „sine qua non" a existenţii sale [1]).

Biserica gr. cat. sub semnătura mitropolitului său, Ioan Vancea, a înaintat prin Alexandru Roman o „reprezentaţiune" (obiecţiuni respectuoase) contra reformei învăţământului secundar. Se arată în această adresă că prin reforma proectată :

1. Se atinge autonomia bisericii, se institue o „tutelă" asupra şcolilor, se presupune că confesiunile n'ar fi capabile a organiza, conduce şi supraveghea şcolile, se amestecă învăţământul, religia şi morala.

2. Se tinde la maghiarizarea naţionalităţilor, introducându-se „limba statului de limbă vehiculară de instrucţie". Limba examenelor profesorilor, testimoniilor, vădeşte limpede tendinţa proectului, deşi „ideea de naţionalitate şi convingerea născută din îmbrăţişarea conştientă a ei, este astăzi în Europa unul dintre cei mai puternici motori spirituali". Legea naţionalităţilor, bună, rea, încă este contra reformei, care contribue în mod însemnat la iritarea spiritelor [2]).

Cu prilejul vizitei Regelui la Seghedin, în anul 1884, Mitropolitul Dr. Ioan Vancea a fost admonestat de Rege cam în aceeaşi termeni ca şeful bisericii ortodoxe, Miron Romanul. I s'a cerut să influenţeze credincioşii săi în direcţiunea ca ei să fie nu numai aderenţi zeloşi ai religiunii şi naţionalităţii lor, ci totodată şi cetăţeni credincioşi ai statului unguresc [3]).

Discursul ţinut la legea despre azilurile de copii (19 Ianuarie 1891) desvoltă ideile :

1. Legea se amestecă în raporturile sfinte şi intime ce există între părinţi şi copii, când îi răpeşte pe copii înainte de a se fi urzit trainic o legătură între membrii familiei. Azilurile să nu fie obligatoare, ci facultative.

2. In aziluri desigur nu se vor cultiva sentimentele ce le datoresc copiii faţă de părinţi şi nu vor fi trataţi cu blândeţe, ci cu teroare şi silă.

---

1) T. V. Păcăţianu, o. c. vol. VI. pag. 816—824.

2) Idem, pag. 87—94.

3) T. V. Păcăţianu, vol. VII. pag. 134.

3. In azil nu se poate respecta individualitatea copilului, ci copiii din diferite clase sociale şi confesiuni vor fi trataţi la fel de către guvernante

4. Copiii nu vor primi educaţia religioasă, tocmai în vârsta când creerul este mai plăpând, mai plastic şi retentiv.

5. Azilurile, dacă se vor infiinţa, să fie confesionale şi încredinţate bisericilor, care îi vor educa pe copii în limba lor maternă şi nu în cea maghiară, cum se proectează.

6. Azilelor se pot face obiecţiuni şi din punct de vedere igienic.

7. Infiinţarea lor înseamnă o sarcină în plus pentru bieţii oameni, care au început să apuce drumurile emigrărilor [1]).

In anul următor, clopotele Blajului şi ale tuturor bisericilor gr. cat. anunţă moartea mitropolitului Ioan Vancea, organizator distins, defensorul convins al ritului oriental, naţional, al bisericii sale, fondator generos şi apărătorul neamului său în Parlamentul din Budapesta.

In anii: 1878—1892, durata comună a păstoririi celor doi mitropoliţi, Bihorului i-a revenit cinstea ca fiii săi: Miron Romanul şi Ioan Vancea, să cârmuiască corabia celor două biserici româneşti, bântuite de viforul vieţii politice a neamului lor.

Pioneri: Teodor Lazar

Timp de 86 de ani conştiinţa lui a înregistrat, ca o peliculă sensibilă, întâmplările vieţii bisericeşti din raza vicariatului orădan. In cupa inimii sale a adunat miresmele naţionalismului pur, nepângărit de ispitele stăpânirii. Colecţionar de idei, principii şi atitudini şi-a restrâns activitatea doar la discursivitatea, prin care împărtăşia altora ce a captat la o conferinţă, întrunire, sinod ori şedinţă.

N'a fost un temperament impulsiv, o voinţă viguroasă, care să frământe mediul uman şi să-l modeleze după o concepţie proprie. N'a stăpânit forţele sociale; nu le-a rânduit în ordine de bătae pentru atingeres unui scop lămurit.

1) Idem pagina 43[illegible]—439.

Teodor Lazar a fost o figură mai mult receptivă, decât dinamică şi teleologic activă.

Felul său de activitate discursivă a avut totuşi o binefăcătoare înrâurire asupra activităţii în care se învârtea. Prin el — vehicul de comunicaţie orală — ideile, principiile, atitudinile, sentimentele conducătorilor români, s'au propagat în cercurile intelectualilor orădani, cari nu puteau ajunge în contact direct cu leaderii vieţii bisericeşti şi politici.

Trebue să reţinem că Teodor Lazar, asesor consistorial, deputat sinodal, a avut fericitul prilej de a respira în adunările din Arad o atmosferă de naţionalism superior, de a asista la discuţii academice, a observa atitudini mândre, a simţi tălăzuirile unui puternic sentiment naţional. In primul sinod şagunian a avut de tovarăşi pe Partenie Cosma, Ioan Popovici-Desseanu. Sigismund Borlea, Eugen şi Victor Mocioni, Vichentie Babeş, E. B. Stănescu, oameni cu o plastică suprafaţă politică şi cu un viguros conţinut afectiv.

Rolul modest al lui Teodor Lazar s'a ţărmurit la transmiterea spiritualităţii sinoadelor în viaţa bihoreană.

Viaţa lui o găsim schiţată rezumativ în autobiografia ce se găseşte în posesiunea nepotului său, Dr. Liviu Lazar, profesor universitar în Cluj [1]).

Familia Lazar îşi trage originea din comuna Săldăbagiul de Bărcău, o comună aproape de târguşorul Marghita. Acolo, în sec. XVIII-lea vieţuia Ioan Lazar, bunicul lui Teodor. Ioan Lazar s'ar fi pripăşit din Transilvania în Săldăbagiu; a fost un om cu frica lui Dumnezeu şi credincios religiei ortodoxe. Om înstărit şi epitrop al bisericii din Săldăbagiu, a insistat să se construiască un nou locaş de închinare, zidit din piatră, în locul modestei biserici de lemn. S'a şi făcut. Drept recunoştinţă comunitatea bisericească i-a acordat favoarea să stee în scaunul prim din dreapta, lângă altar. Ioan Lazar a avut patru „feciori" dintre cari: Mihail, Gavril şi Ioan-Dumitru, au rămas plugari în sat, iar al patrulea, Ştefan, tatăl lui Teodor Lazar, la stăruinţele preotului gr. cat. Ioan Corneli din Ghida a fost dat la învăţătură, fiind iniţiat în meşteşugul scrisului şi cititului de către însuşi Ioan Corneli, „un preot

1) Vezi anexa.

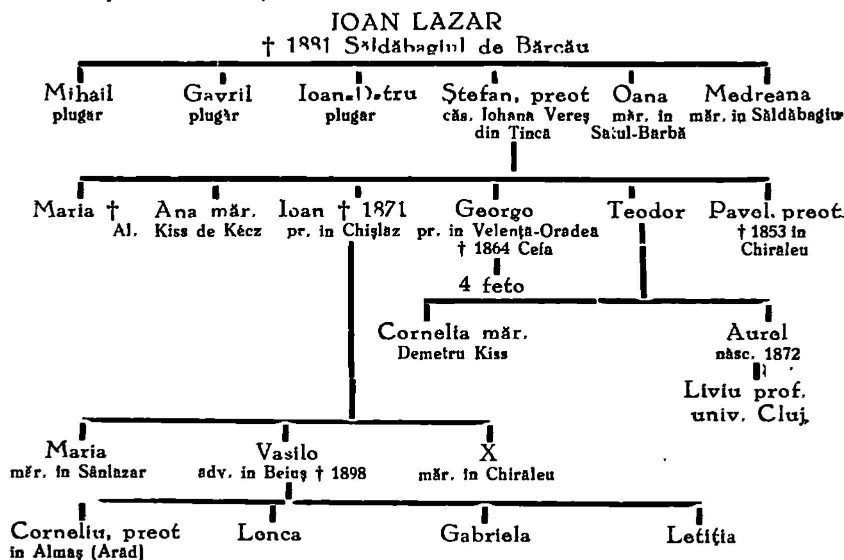
cult, cu mare învățătură și iubitor de cultura neamului românesc", în urmă prepozit în dieceza gr. cat. din Oradea, până în 1848, când a murit.

Ștefan Lazar a absolvit și teologia. S'a căsătorit cu Iohana Vereș din Tinca, fiica lui Ioan Vereș, funcționar dominial al episcopiei romano-catolice. Iohana Vereș a învățat carte în școala primară rom. cat. din Tinca, știa „scrie și ceti în limba maghiară, dar precum tatăl ei, așa și ea au fost fideli credincioși ai religiunei ortodoxe orientale până la moarte".

Ștefan Lazar s'a hirotonit și s'a așezat preot în Chiraleu, o comună nu departe de Săldăbagiu și Marghita. A avut patru „feciori" și două fete. Una din fete s'a măritat cu nobilul Alexandru Kiss de Kécz (Cheț) încuscrindu-se cele două familii alese românești din nordul Bihorului: familiile Kiss și Lazar.

Dintre cei patru feciori cel dintâi, Ioan, a fost preot în Chișlaz, mai târziu în Chiraleu, al doilea, Georgiu, a fost preot în Velența-Oradea, apoi în Cefa, a fost asesor consistorial, vicar protopopesc pe lângă „îmbătrânitul protopopresbiter" Atanasie Botzko, a murit în Cefa în 1864. Al treilea fecior a fost Teodor Lazar, tatăl lui Aurel; al patrulea fiu, Pavel Lazar, fusese preot în Chiraleu, înainte de Ioan Lazar.

Arborele geneologic, în baza acestui document, îl schițăm astfel;

Teodor Lazar ne prezintă astfel autobiografia:

„Eu subscrisul, Teodor Lazar, m'am născut în anul 1818 luna Februarie 17, după calendarul Iulian, chiar în sărbătoarea Sfântului Teodor Miron, pentru aceea în sfântul botez mi s'a dat numele de „Teodor". Carte am învăţat acasă dela instructor privat, apoi două clase normale[1]) am absolvat în Şimleul Silvaniei; de acolo în anul 1831, am venit la Oradea Mare unde am absolvat arhigimnaziul[2]), apoi studiile filosofice şi în urmă ştiinţele juridice[3]). In anii şcolari 1841 | 42 şi 1842 | 43 am absolvat studiile teologice în institutul clerical gr. ort. din Arad pe lângă speciala indulgenţă a episcopului de atunci, în Domnul răposatul Gherasin Raţiu. După absolvirea studiilor teologice la începutul anului 1844, prin comitatul Bihor am fost ales practicant la Dieta din oraşul Pojon, lângă renumitul deputat dietal, Eugen Beöthy şi fiind absolut[4]) iurist, m'am înscris de notar la tabla regească care era în localitatea Pojon, unde se ţinea şi dieta regnicolară.

După finirea dietei regnicolare am mers la Pesta, unde în anul 1845 luna Februarie, am depus censura advocaţială şi în 1 Martie 1854, după calendarul gregorian, chiar în ziua naşterii şi onomasticei mele am depus jurământul advocaţial.

Dela Pesta am mers la Arad, unde fiind absolut teolog, în 1845 luna Octomvrie 9 | 21 episcopul diecezan Gherasim Raţiu m'a denumit de notar la veneratul Consistor gr. ort. din Oradea Mare, deci m'am aşezat în Oradea, fungând ca „notar consistorial şi ducând praxa de advocatură".

După revoluţia din 1848 | 49 la anul 1853, episcopul diecezan de atunci, Procopiu Ivacicoviciu, fiind aici la Oradea Mare ca episcop nou în vizitaţiune canonică şi fiind la veneratul Consistoriu gr. ort. de aici fiscal[5]) consistorial, răposând fostul fisc octogenar Ludovic Erdely, m'a numit de fiscal consistorial şi înde-

1) Primaro.
2) Liceul Premonstatens.
3) 1839—1841 Al. Bozóky o. c. pag. 206—208.
4) Absolvent.
5) Jurisconsult.

lungat timp am dus şi notariatul şi fiscalatul la veneratul consistoriu.

La anul 1859 luna lui Mai 22, după calendarul gregorian, căsătorindu-mă am luat de soţie pe fiica protopresbiterului Beiuşului Ioan Papp cu numele „Lila“[1]). Din această căsătorie s'au născut fiica mea cea prea dulce Cornelia, la anul 1860, luna lui August 27, după calendarul gregorian care s'au măritat după advocatul Dr. Demetriu Kiss, iară în anul 1872 luna lui August 17 s'au născut fiul meu cel prea dulce Aureliu.

In anul 1860 luna Decemvrie prin comitatul Bihor am fost ales subfisc comitatens cu unaminitate“.

In calitatea sa de jurisconsult consistorial, Teodor Lazar a fost ales aproape în toate sinoadele bisericeşti şi în senatele consistoriale.

In cel dintâi sinod eparhial şagunian în 1870 Bihorul îl trimite ca deputat la Arad, alături de Iosif Vesa, Gavril Neteu, Partenie Cosma şi Simeon Bica. E ales asesor în senatul şcolar al cons. ort. rom. din Oradea, împreună cu Gavril Vasilieviciu protopop de Beiuş, Partenie Cosma, Ioan Făşie şi Nicolae Jiga[2]).

In ciclurile 1876-1881, nu candidează pentru Arad, îşi păstrează însă, calitatea de asesor în senatul şcolar.

După 1882 îl întâlnim iarăşi deputat în toate ciclurile următoare şi membru în diferitele comisiuni sinodale.

In 1902 îşi prezintă demisia din funcţiunea de fisc, pe ziua de 25 Aprilie. In locul lui e ales fiul său Aurel Lazar [3]).

1) Iuliana. Despre socrul său, Teodor Lazar are următoarele însemnări: „Socrul meu Ioan Papp a fost deputat dietal din cercul electoral Beiuş, apoi din Beiuş a fost promovat de protopresbiter la Boroş-Ineu în comitatul Aradului, unde fiind în bună armonie şi bună amiciţie cu proprietarul domeniului Boroş-Ineu Petru Aczél şi fiind biserica gr. ort. din Boroş-Ineu într'o parte îndepărtată şi veche, din lemn edificată, prin intrepunerea sa a esoperat dela Petru Aczél, proprietarul domeniului Boroş-Ineu, loc de biserică chiar în mijlocul satului Boroş-Ineu, unde cu râvna sa şi cu sârguinţa sa neobosită s'au edificat biserică frumoasă, mare şi de model şi la edificarea nouei biserici, numitul proprietar în mare măsură au fost într'ajutor. Socrul meu având mare cunoştinţă cu toţi miniştrii în special cu ministrul cultelor, Iosif Eötvös, au fost denumit şi inspector regesc de şcoale în comit. Arad şi Cianad şi ca atare la anul 1870, Iulie, în etate de 58 de ani a răposat de moarte grabnică“.

2) Protocolul Concl. Nr. 165.

3) Idem din 1902, pag. 102.

In 1904 se stinge viaţa ostenită de cei 86 de ani. O frumoasă cruce de marmoră neagră arată în cimitirul Olosig, locul unde se odihneşte acela care a reprezentat în viaţă, faza de tranziţie a Bihorului dela servilismul politic spre naţionalismul dinamic, intransigent al perioadei următoare.

Influenţat în fiecare clipă de mediul bisericesc şi consistorial, Teodor Lazar a devenit adaptat şi asimilat cu desăvârşire de către biserică.

Vasile Ignat

Favoriţii şi barba deasă încadrau o faţă ovală, inundată de paloarea unei stăruitoare boale de piept. Câteodată, ca de-o proaspătă şi viguroasă svâcnire de sânge, faţa i se rumenea de o pornire naţionalistă, lăuntrică provocată de multele nelegiuiri şi silnicii cari saturau atmosfera politică a Ungurenilor. Trupul lui cariat de o persistentă tuberculoză, era cuprins uneori de fiorii unui ideal şi dragoste de neam, care-i insuflă un elan tineresc, îi conferea atitudinea de combatant şi îl înălţa de pe planul suferinţelor omeneşti într'o sferă în care fiinţa pământească se disolva în etericul valorilor superioare naţionale şi religioase.

Au fost momente în viaţa lui, către apusul ei, când sufletul a fost biruit de chinurile trupului şi istovit s'a clătinat în clipe de cumpănă. Suferinţele lăuntrice şi spectrul prigonirilor şi al temniţelor din Vacz şi Seghedin, cu aerul mucegăit, umed şi rece — fatal pentru boala lui — i-au îmlădiat vocea şi i-au smuls cuvinte cari, deşi adevărate, poate, nu se potriveau în gura aceluia care a avut o atitudine naţională, fără prihană, un gând românesc lămurit.

Ne gândim la procesul Memorandului, în care ancestrala furie a despoţilor s'a năpustit asupra omului tot mai mult subjugat de moarte. Vasile Ignat, membru în comitetul executiv al partidului naţionalist, n'a fost condamnat, fiindcă pe vremea marilor mişcări era internat într'un sanatoriu în străinătate, să-şi caute de sănătate. Achitarea sa—ca pe vremuri, în 1893, cruţarea casei lui Iosif Vulcan de către demonstranţii unguri din Oradea — a fost răstălmăcită de opinia publică şi

învăluită în svonuri şi şoapte, procurând vieţii lui V. Ignat, spre amurgire, suferinţe nejustificate.

Vasile Ignat s'a născut în Delani, lângă Beiuş, în anul 1847.

Studiile liceeale le-a urmat în Beiuş. In 1861—62 a trecut examenul de maturitate, fiind coleg de clasă cu Rubin Patiţia, o persoană marcantă în conferinţele naţionale din Sibiu şi Paul Rotariu om politic şi fruntaş în sinoadele din Arad şi Sibiu [1]).

---

1) Dr. C. Pavel: Şcoalele din Beiuş pag. 181.

In răstimpul 1862—65 e înscris la Academia de Drept din Oradea [1]).

Ca advocat, a fost nu numai sfetnicul juridic, ci și politic al Românilor din plasa Beiuș.

In 1884 împreună cu Partenie Cosma, e ales membru în comisiunea de 30 a partidului naționalist[2]).

In 1888 în faimosul proces contra elevului Aurel Borgovan, care ar fi indemnat servitorul liceului unit din Beiuș să rupă steagul maghiar, Vasile Ignat a fost advocatul acestui tânăr.

„Văz pe marele român — scrie A. Borgovan — pe advocatul Vasile Ignat, alergând să mă scoată din ghiarele Ungurilor".

A. Borgovan a fost condamnat prin sentința Curții de Apel din Budapesta. In 2 Februarie 1884 acesta intră în închisoare. „O lună de zile cât a stat în temniță doamna V. Ignat i-a trimis de mâncare și de toate".

„Caracterul și tăria sufletească a acestui tînăr, ținuta demnă și adânc românească a advocatului Vasile Ignat sunt două erupțiuni pilduitoare ale sentimentelor naționale românești cari pe alocurea dormea mocnite în spuza altor preocupări [3]).

In adunarea națională din Köpincze" în Beiuș, în 15 Ianuarie 1892, Vasile Ignat a fost președintele comitetului și unul din delegații Beiușului la conferința națională din Sibiu [4]).

In urma meritelor sale pe terenul propagandei naționale, în 1892, Vasile Ignat, deși nu era prezent, fiind bolnav, a fost ales membru în celebrul comitet electoral, împreună cu colegul său de școală: Rubin Patiția, și întreaga gardă memorandistă: Dr. I. Rațiu, Septimiu Albini, Iuliu Coroianu, George Pop de Băsești, Dr. Vasile Lucaciu, Eugen Brote, Dr. Daniil P. Barcianu, Dr. Teodor Mihali, Alexandru Filip, Vasile Rațiu, Ludovic Ciato, Patriciu Barbu, Dr. Gavril Pripon, Nicolae Cristea, Gavril Nanu, Demetriu Comșa, Aurel Suciu, Dr. Ioan Nichita, Mihail Veliciu, Gavril

1) Bozóky Al. o. c. pag. 223.
2) T. V. Păcățianu o. c. VII. pag. 161.
3) Dr. C Pavel o. c. pag. 204—205.
4) Vezi pagina 171.

Lazar, Dr. I. T. Mera, Gherasim Domide şi Aurel C. Popoviciu [1]),

In procesul Memorandului, acuza în contra a lor: Vasile Ignat, Dr. I. P. Mera, Gavril Lazar de Purcăreţ, Alexandru Filip şi Dr. Ioan Nichita, a fost revocată de procuror, deoarece „aceştia nu au participat la şedinţa comitetului în care s'a decis tipărirea şi răspândirea Memorandului [2])".

Cauza absenţei, Vasile Ignat a mărturisit-o însuşi în interogatorul ce i s'a luat la judecătoria din Beiuş, în 2 Iunie 1893. „Eu am fost membru al comitetului executiv al partidului naţional român, dar la şedinţa acestuia care a hotărît multiplicarea prin presă, imprimarea şi răspândirea broşurei, intitulată „Memorandul", nu am fost de faţă din cauză de boală". „Cu ocazia apariţiei Memorandului am petrecut trei luni la băi în streinătate [3])".

Cu toate acestea în anul 1896 cu prilejul serbărilor milenare. Ungurii din Beiuş au manifestat contra lui Vasile Ignat.

„Era ordin de sus — povesteşte Petru E. Papp — să se arboreze steagul ţării şi seara ferestrele caselor să fie iluminate.

Vasile Ignat pleacă la primărie şi declară că acest ordin nu-l obligă, neputându-se bucura de jubileul unei ţări în care Românii sunt despoiaţi de drepturile lor cetăţeneşti.

Seara, Ungurii aranjază retragere cu torţi. Ajung înaintea casei lui Vasile Ignat. Ferestrele erau deschise, dar neluminate. O piatră asvârlită de către demonstranţi cade lângă scaunul pe care sta Vasile Ignat la masă, în jurul familiei sale. La una din ferestre, apare — instruit de mai înainte — un servitor dela moşie cu puşca în mână.

In faţa casei — ca la un semnal — se opreşte mulţimea ameninţătoare. Muzica intonează Imnul maghiar. Servitorul, o mândreţe de Român, ridică puşca la ochi şi strigă cu voce tunătoare:

1) T. V. Păcăţianu, vol. VII. pag. 161.
2) Idem pag. 664.
3) „Procesul Memorandului". Acte şi documente. Buletinul Justiţiei vol. I. pag. 192.

— Dacă mai aruncaţi cu pietri şi nu vă împrăştiaţi în parc trag în carne vie.

Din mulţime s'aud glasuri:

— Fugiţi! Ţăranii din Delani şi Sânmartin, inarmaţi stau ascunşi în podurile casei, gata să descarce puştile" [1]).

Ungurii s'au risipit fugind. A treia zi însă, s'au răsbunat şi au bombardat cu pietri casa „daco-românului" Vasile Ignat, „care şi-a făcut din dragostea de neam şi dreptate, o lege".

Vasile Ignat a murit de tuberculoză, în Noemvrie 1898. Sătenii au venit în roiuri la înmormântarea aceluia care fusese „figură impunătoare, inteligenţă pătrunzătoare şi prin insuşirile lui catoniene, prin calităţile lui mari, naţionalist intransigent; în acele vremuri de grea cumpănă fu steaua călăuzitoare a Românilor din Bihor şi groaza Ungurilor [2]).

Dimitrie Negreanu

Dimitrie Negreanu a fost un Nicolae Jiga al Beiuşului, un comerciant priceput, harnic, de omenie şi cu multă dragoste de lege şi neam. Figura lui robustă constituia nu numai elementul decorativ, ci şi activ în toate întrunirile religioase, culturale şi naţionale, Simţul lui practic, observaţia lucidă a realităţilor au sugerat comitetelor, al căror membru era, cele mai potrivite soluţii pentru deslegarea problemelor administrative şi a pornit iniţiative lăudabile. Iar unde se ivia nevoia unui ajutor material, mâna lui economică, imediat, s'a deschis larg şi a dat cu eleganţa şi dărnicia unui boer.

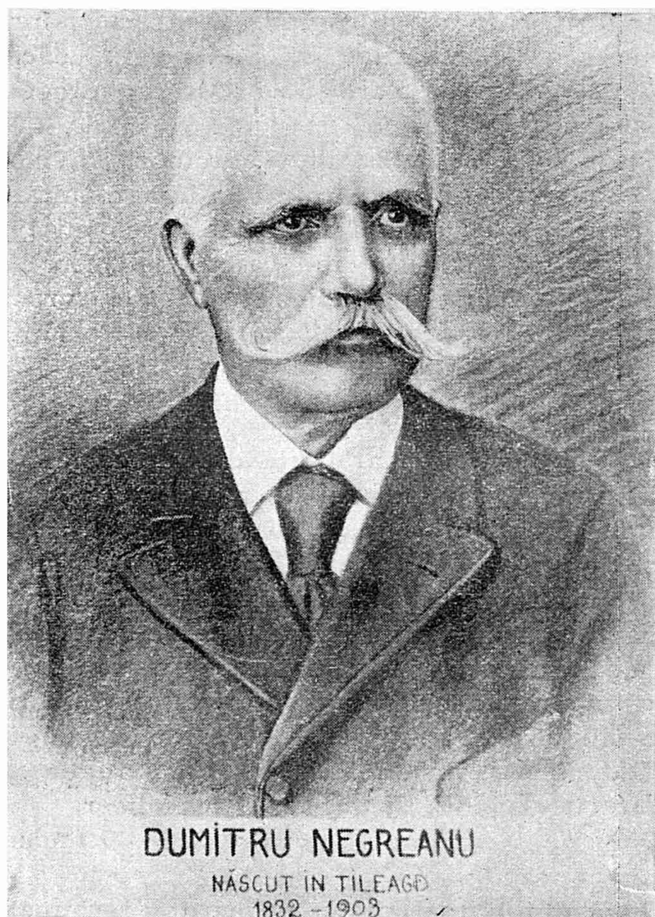
Dimitrie Negreanu, s'a născut în 15 Octomvrie 1832, în Tileagd.

După absolvirea şcoalei primare şi terminarea stagiului de ucenic şi calfă, cu puţină învăţătură dar multă pricepere profesională, s'a stabilit în Beiuş, deschizând o prăvălie în centru târguşorului.

„Dimitrie Negreanu — scrise Ic. Stavrofor Moise Popoviciu, care l-a cunoscut bine — şi-a câştigat simpatia şi respectul tuturora mai ales prin împrejurarea

1) Petru E. Papp „Din trecutul Beiuşului" pag. 42—25.
2) Petru E. Papp „Din trecutul Beiuşului" pag. 43.

că prăvălia lui era un fel de şcoală în care se creşteau viitorii comercianţi români şi unde ucenicii erau crescuţi în cinste, în omenie, în respect şi iubire faţă de biserică şi şcoală şi faţă de neamul românesc. Prin silinţă şi cruţare. dânsul a ajuns proprietarul celei mai

frumoase case şi prăvălii din centrul Beiului; pe care neavând moştenitori în linie dreaptă, a atestat-o ca fundaţiune de stipendii tinerimei ortodoxe române din Beiuş şi jur.

In 1888—1903 a fost permanet membru în senatul epitropesc al Consistorului ort. român din Oradea.

In 1897—1903 a fost deputat sinodal pentru. Arad.

Dimitrie Negreanu s'a osârdit mai vârtos pentru înfiinţarea internatului de băieţi ort. rom. din Beiuş, călcând pe urmele lui Nicolae Jiga, care prin literile sale fundaţionale a lăsat parohiei din Beiuş o casă în preţ de 3028 florini 50 cruceri, cu gândul ca mai târziu să se înfiinţeze un internat în casa fudaţiunii [1]).

In calitatea sa de preşedinte al comitetului parohial, D. Negreanu a fost organul de legătură al Beiuşului cu Consistorul ort. român din Arad, care adunase fondurile şi făcea plăţile măeştrilor zidari.

Membrii acestui comitet parohial, vrednic de pomenire în istoria internatului au fost: Dimitrie Negreanu, preşedinte, Dr. G. Cosma, advocat, Nic. Diamandi prof. de religie, Paul Papp, advocat, Alexa Ardelean, proprietar, Ioan Pante, Vasile Sferlea, Ioan Lazar, Giorgiu Papp şi Ilarie Crişan membri; Vasile Papp, protopop, membri de drept. Notar: I. Pinteriu, învăţător. Epitropi: Nicolae Cristea şi Gheorghe Papluca. Membri supleanţi: Dr. Const. Popoviciu, advocat, Simion Poinar şi Mihai Potoran, meseriaşi [2]).

Cu prilejul sfinţirii internatului în 18 Septemvrie 1899, episcopul Iosif Goldiş fu întâmpinat de Dimitrie Negreanu şi Paul Papp, delegaţii comitetului parohial.

După deschiderea internatului, D. Negreanu e ales preşedintele comisiei epitropeşti, numită mai târziu, „senatul internatului ortodox român din Beiuş". Ceilalţi membri fură: Dr. G. Cosma, casier, Paul Papp, Dr. Const. Popoviciu şi Nic. Diamandi membri [3]).

Această calitate a păstrat-o până la moartea sa, în 29 Octomvrie 1903.

„Literile fundaţionale" lămuresc executarea dispoziţiunilor sale din testamentul, dat în 11 Iulie 1901 în Arad şi întregit prin codicele din 16 Iulie 1903.

Dispoziţiunea testamentului este aceasta:

„Toate averile mele înşirate în punctul 1, al acestui testament, după detragerea legatelor şi speselor, după moartea mea vor forma proprietatea fundaţiunii: „Fundaţiunea lui Dem. Negreanu, văduva lui Daniil

---

1) Ic. Stavrofor Moise Popovici, o. c. p. 10—12.
2) Idem pag. 18.
3) Idem pag. 36.

Moldovan, născută Iuliana Vass, Augusta Moldovan, măritată Negreanu F. Dimitrie și Ioan Traian Negreanu"[1]).

Capitalul fundațiunii e constituit din „mobile, libele, acții la institutele de bani, argintării, pretensiuni și alte oferte în valoare de: 48.156 coroane și 82 fileri". Realități: casa și intravilanul din Beiuș, în valoare de 30.000 cor., pământ de vie alt intravilan, competință de pășune etc. în valoare totală generală de: 79.236 cor. 82 fileri[2]).

Conform § 6 din venitul curat 40% se va capitaliza, iar 60% „se vor împărți ca stipendii și ajutoare tinerilor ort. rom. născuți dela părinți ortodoxi români, cununați legalminte și bisericește din comitatul Bihor, în special din protopopiatele Beiuș și Vașcău", cari vor studia la vreun institut de învățământ public din Patrie sau se vor pregăti în cariera comercială, ori industrială".

După 31 de ani, se vor capitaliza 20% și se vor distribui 80% ca stipendii. După 50 ani de existență se vor da stipendii tinerilor originari din întreaga mitropolie, în ordinea de preferință: Beiuș, Vașcău, Bihor, Ardeal.

Prin § 29, fundatorul a constituit el însuși primul comitet. „Vasile Mangra, vicar episcopesc și președintele consistorului ort. român din Oradea, Nicolae Zigre, advocat în Oradea, Ioan Papp protonotar comitatens, Vasile Papp, paroh în Beiuș, protoprosbiterul Vașcăului, Dr. Nic. Oncu advocat în Arad, Roman Ciorogariu, profesor, director la institutul teologic-pedagogic în Arad, Florian Duma advocat în Oradea, Giorgiu Lazar, advocat în Arad, Petru Pantea, comerciant în Oradea, Dr. Gavril Cosma, advocat în Beiuș. Dr. Constantin Popoviciu advocat în Beiuș și Ioan Fekete-Negreanu, econom și locuitor în Oșorheiu".

Literile fundaționale sunt semnate în 22 Ianuarie (4 Februarie) 1904 de Vasile Mangra, președinte și Dr. Gavril Cosma, notarul comitetului.

Portretul filantropicului Dimitrie Negreanu, așezat

1) Protocolul sinodului eparhial Arad, a. 1909 pag. 161—176.
2) Idem §. 2.

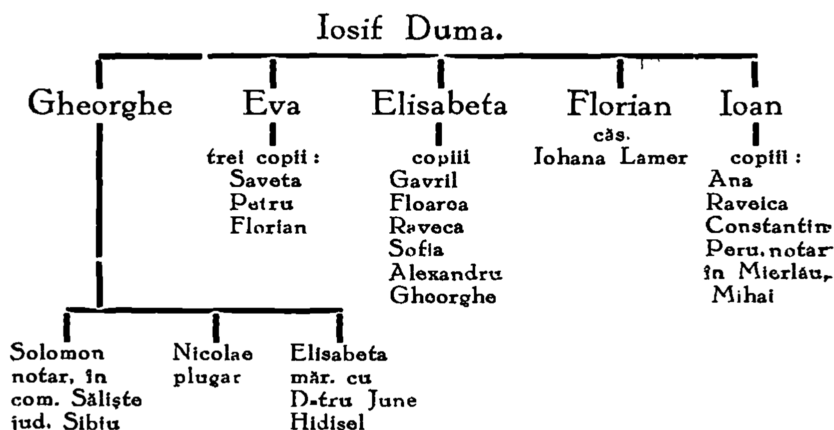
în internatul ort. român din Beiuş, va vorbi multă vreme generaţiilor care se părândă în acel institut, despre gestul generos al comerciantului român, cu grijă şi dragoste pentru elevii săraci, dotaţi, originari îndeosebi din colţul Sudestic al Bihariei, care-i cunoscuse dărnicia şi înainte de moarte.

Florian Duma

Florian Duma a fost o figură reprezentativă şi agilă în strâmtul crug al unei activităţi regionale. Preşedintele societăţii Hilaria, membru în toate congregaţiunile hisericeşti, prin zestrea sa dinamică adusă dela ţară, a fost un animator foarte trebuincios în perioada lâncezelii politice. De altăparte în epoca recrutării renegaţilor — când elementele absoibite dela sate erau captate în mrejele lui Tisza şi Bánffy alcătuind pătura desrădăcinaţilor şi a dezertorilor — Florian Duma prin alipirea la vatra pământului — ca Dr. Ioan Buna —, prin desele vizite făcute comunei sale natale şi părinţilor săi ţărani, a fost parcă un canal capilar prin care seva sănătoasă dela ţară s'a filtrat în pătura de intelectuali. Şi apoi mai era un fericit eveniment în strana din Mierlău când figura frumoasă, cu o virilă siluetă a lui Florian Duma cânta din ciaslov câte un antifon, un condac, tropar, irmos, ori priceasnă. Vizitele lui în satul său de naştere erau, ca şi astăzi încă pentru intelectualii răsăriţi din sate şi neînstrăinaţi, prilejuri de o reală reculegere şi întărire a sufletului atât pentru el cât şi pentru sătenii lui. La aceste vizite, amintirile din copilărie îţi roesc în minte prin straturile senzaţiilor orăşeneşti, ca o înviorătoare mireasmă câmpenească, ozonându-ţi sufletul. Iar sfaturile ce le împărţeşti neamurilor se răspândesc în sat ca puncte de reazim şi de susţinere ale moralului atât de încercat al sătenilor.

Subliniem această calitate a lui Florian Duma, punându-l în opoziţie cu o mare parte a cărturarilor cari în faţa Ungurilor se lăpădau de originea lor umilă şi se îmbăiau în parfumuri pentru a spăla urmele persistente ale miresmelor dela ţară,

Florian Duma s'a născut în 1851 în comuna Mierlău, din părinţii plugari: Iosif şi Ana. Familia s'a încrengurat astfel:

Scoala primară a urmat-o în comuna sa de naştere. Indemnat de atitudinile fiului său, bătrânul Iosif Duma şi-a dat feciorul la învăţătura mai înaltă în Beiuş, la liceul român unit de acolo. Ultimele clase le-a urmat în liceul premonstratens din Oradea.

După trecerea examenului de maturitate, în anul 1875 se înscrie la Facultatea de Drept din Oradea, în anul I, având de colegi români pe: Alexandru Făssie, Ioan Grofşereanu, iar cu un mai sus pe Dr. Ioan Buna şi Demetriu Kiss.

Intre Florian Duma, Ioan Buna şi Demetriu Kiss se urzise o prietenie bazată pe idealuri şi năzuinţi cemune. In 1875 Ioan Buna atrage în societatea „Hilaria" şi pe Florian Duma şi Demetriu Kiss, iar faimosul „Deobligament reciprocu" din 18 Iunie 1876 îl semnează tustrei: Ioan Buna, Florian Duma, născutu în Miarlău, juristu de anul I" şi „Demetriu Kiss juristu născut în Chet, cott. Bihor [1])".

In cadrul Hilariei, Florian Duma a desvoltat o frumoasă activitate alături de Ioan Papp, primul preşedinte al ei. In anul 1899 a fost ales preşedintele societăţii, păstrându-şi această calitate până în anul 1907, când a murit.

In 1906, la îndemnul preşedintelui Florian Duma, societatea „Hilaria" a luat parte la marele serbări din Arenele Romane din Bucureşti, cu prilejul „Expoziţiei Generale Naţionale Române". Florian Duma a fost

1) Vezi pagina 162.

bolnav şi n'a putut întovărăşi corul în memorabilul şi entuziastul său itinerar şi n'a putut fi de faţă la succesele secerate de „Hilaria". Preşedintele „Hilariei", Florian Duma, a fost decorat în absenţă cu „Medalia comemorativă".

Florian Duma în calitatea sa de preşedinte al „Hilariei" şi la imboldul unor smerite aptitudini artistice a scris câteva romanţe armonizate pentru cor de I. Fehérváry: „Mi-ajungă zilele triste", „Arde cu foc inima 'n mine", „La vin". Iar poezia „In pădure" a îmbrăcat-o în melodie însuşi autorul. C. Porumbescu, marele compozitor, a armonizat-o pentru coruri [1]).

Florian Duma a lucrat şi pe terenul bisericesc şi economic.

In 1885, e ales membru în senatul şcolar al Consistorului ort. rom. din Oradea, alături de Ignatie Pap, Elie Bochiş, Teodor Lazar, Paul Pap, Nic. Zigre şi Gh. Morărescu. Această calitate o păstrează până în 1902 [2]).

In intervalul: 1891—1907 e deputat sinodal. Cam în anul 1900, a edificat o şcoală confesională ort. rom. în Mierlău, pe un intravilan dăruit de el pentru acest scop.

In 1897, semnează apelul pentru înfiinţarea „Bihorenei" [3]).

Pentru faptele sale româneşti a fost răsplătit, în anul 1893, cu pietri, de către demonstranţii unguri, spărgându-i-se 25 ferestri dela casă.

Atitudinea de bun român a lui Florian Duma a rămas nestrămutată cu toate sugestiile ispititoare ce i le-au făcut Ungurii, pentru a-l abate dela linia de conduită şi intransigenţă. In anul 1901, un mănunchiu de renegaţi au înfiinţat „Liga Românilor patrioţi". In listă l-au trecut şi pe Florian Duma. Riposta energică a acestuia a spart Liga şi a zădărnicit orice intenţie de a mai înfiinţa un club al renegaţilor în care doriau să intre unii slujbaşi români ai statului şi câţiva învăţători, astăzi pensionari ai statului român [4]).

1) Informaţiile le avem dela d-l Nic. Firu.
2) Protocolul sinodului eparhial 1900. Concl. 90.
3) Vezi pag. 205.
4) Informaţia d-lui Nicolae Firu.

Figura lui Florian Duma a lăsa o bună amintire, păstrată cu cinste de cei ce l-au cunoscut și ni-au sugerat aceste rânduri.

Paul Papp

In Septemvrie 1902, când soarele obosit începe să cearnă deasupra arborilor clorotici o lumină potolită și în suflete se strecoară melancolia toamnei, Moartea se rotea deasupra Beiușului. Pe patul de suferințe se iroseau ultimele picături ale unei vieți pline de energie și demnitatea românească. Se stingea, ca mistuit de depărtări, un glas care îndrăzneț și răspicat a mărturisit și binevestit crezul național, în regiunea Beiușului, mai multe decenii de-arândul. Mâinile cari subliniau prin plastice gesturi frazele și gândul oratorului Paul Papp, erau întinse ostenite dealungul trupului în luptă cu moartea. Fruntea, odată iluminată de viziunea unor vremuri mai bune, era îmbrobodită cu sudori reci.

In această luptă, în 7 Septemvrie 1902, advocatul Paul Papp și-a dat obștescul sfârșit.

Figura fruntașului naționalist stărue încă în amintirea multora din Beiuș și Bihor.

Paul Papp a fost fiul pilarului Ioan Papp și nepotul protopopului Paul Papp din Beiuș, nobil de Belkenpajána [1]).

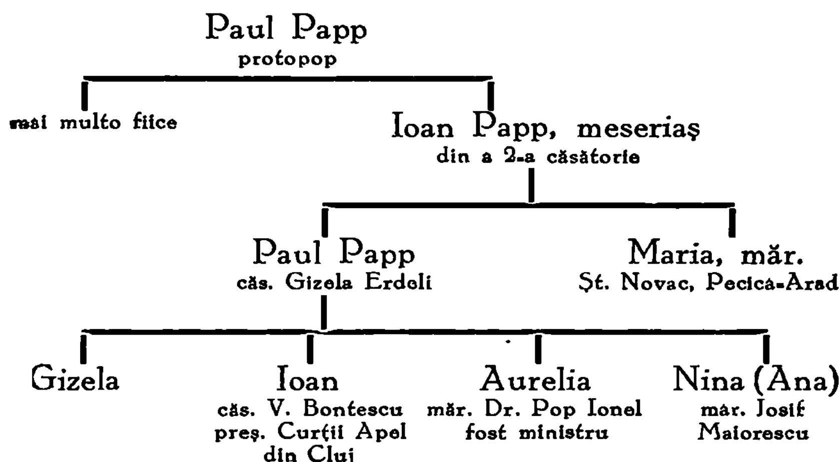
Protopopul Paul Papp, odată, cu sabia în mână și îmbrăcat în costumul de nemeș a trebuit să se așeze în ușa bisericii ortodoxe din Beiuș, pentru a o apăra în contra catolicilor cari voiau să ia jumătate din ea pentru cimitir.

Paul Papp a urmat liceul în Beiuș. A fost coleg de școală cu Coriolan Brediceanu și Ign. Papp și cu doi ani în urma lui V. Mangra și At. Tuducescu. Paralel cu clasa V—VI a terminat și școala comercială germană a lui Ioan Röser din Budapesta, unde fusese dus neastâmpăratul elev la o mai severă disciplină.

---

1) Vezi: Dr. Gh. Ciuhandu: „Dr. Giorgiu Popa" o. c. p. 109—112. Petru E. Papp: „Oameni din trecutul Beiușului: Paul Pop de Belkenpajána". Ziarul „Gazeta de Vest" Oradea Nr. 129—136 din 1929
I. Lupaș: „Anuarul Institului de Istorie națională" Cluj, vol. V.

Increngătura familiei se prezintă astfel:

In anul 1868, ca elev în cl. VIII în Beiuş, a rupt steagul maghiar comandat de colegul său Eder pentru serbarea câmpenească a şcolarilor. A fost eliminat din liceu cu dreptul de a da examen particular la liceul premonstratens din Oradea [1]).

Maturitatea a trecut-o cu succes la acest liceu, în a. 1868 luna Iunie.

In anul 1868—69, s'a înscris la Academia de Drept din Oradea, luând în anul 1870 absolutorul [2]).

In anul 1871 fu ales pretor în Beiuş.

In 1872 trece în Arad ca advocat stagiar unde se împrieteneşte cu Nicolae Oncu şi Romul Ciorogariu.

In 1875 se întoarce la Beiuş, lucrează în cancelaria lui Partenie Cosma. E ales de notar al comitetului parohial în locul lui Partenie Cosma mutat la Sibiu.

In 1875, deschide un biurou propriu advocaţial.

In răstimpul 1884—1887 e judecător în Văşcău. In 1886 îl tăinueşte în casa sa pe Miron Pompiliu, refugiat în Vechiul Regat şi întors acasă pentru câteva zile. Paul Papp denunţat de primpretorele Gh. Domşa, român renegat, ar fi trebuit să-şi ispăşească fapta sa printr'o transferare în mediu strein. A plecat însă, dela judecătorie şi şi-a reluat vechea profesiune de advocat independent.

---

1) Dr. Gh. Ciuhandu: Giorgiu Popa, pag. 109—112.
2) Al. Bozoky o. c. pag. 230—233.

Ca advocat a luat parte la toate mişcările culturale şi naţionale ale vremii.

In 1873, e ales deputat sinodal pentru Arad. Această calitate o păstrează până la moarte.

In 1876, ajunge membru în senatul şcolar al consistorului ort. rom. din Oradea, alături de Petre Suciu, Teodor Papp, Ioan Pap din Bunteşti, Damaschin Serb, Teodor Lazar, Nicolae Zigre, Ioan Pinter, Paul Fässie, St. Totoran şi T. Ciocan[1]).

In 1900, trece în senatul epitropesc.

In 1895, e ales deputat pentru congresul naţional bisericesc din Sibiu.

In Beiuş a fost membru activ în toate corporaţiunile bisericeşti locale. Impreună că Dr. G. Cosma, Demetriu Negreanu, Dr. C. Popoviciu şi Nicolae Cristea, lucrează din răsputeri pentru înfiinţarea internatului ortodox de băeţi şi sporirea „Fundaţiunei Jiga" din Beiuş.

In primul senat al internatului, P. Papp e ales membru sub preşidenţia lui Demetriu Negreanu şi alături de Dr. G. Cosma, Vasile Papp protopop, Nic. Diamandi, Nic. Cristea şi Dr. C. Popoviciu [2]).

A contribuit prin intervenţiile şi persuasiunea sa la constituirea fundaţiunilor „Nic. Cristea" şi „Dem. Negreanu".

Pe teren politic, P. Papp — am văzut — a fost un membru marcant al partidului naţionalist şi decâteori s'a ivit prilejul a luat poziţie faţă de Românii guvernamentali [3]).

Paul Papp era şi om de duh. Inzestrat cu un pătrunzător şi analitic spirit de observaţie, dintr'o privire prinde caricatura socială a individului, pe care apoi o turna în fraze acide, ori în versuri ironice. Aşa bunăoară oda „Deşteaptă-te Române" a lui Andrei Mureşianu, o întrebuinţează pentru a-şi bate joc de pasivişti.

O strofă de mostră:

„Ne-ajunge iataganul barbarei semi-lune

---

1) Protocolul din 1876, pagina 61.

2) M. Popoviciu, ic.-stavrofor: „Monografia Inst. ort. rom. din Beiuş", pag. 57.

3) Vezi pag. 171.

A cărui plăgi fatale şi azi le mai simţim.
— „Nici sabia nu tae un cap plecat, nebune,
Sau cum sa-l pleci mai tare, ca atuncea când dormim!?“

In altă poezie, publicată în revista umoristică „Vulturul“ din 1895, îl atacă pe Iosif Vulcan, care deoparte scria poezii patriotice, iar de altă parte era „tălmaciul oficial“ la judecătorie şi scria uneori câte un foileton, pentru ziarul maghiar „Szabadság“ din Oradea.

E vorba de o poezie în care Iosif Vulcan, invită poeţii români să lase la o parte glumele, „căci nu e timp de îndrăgostit“ şi în mijlocul furtunei ce ameninţă lumea să-şi înstrunească lira pentru cântece patriotice.

La fiecare strofă a lui Iosif Vulcan, Paul Papp răspunde prin alta, punând faţă 'n faţă, cuvântul şi fapta directorului „Familiei“. Exemplu:

Iosif Vulcan: „Au nu vedeţi ce nori s'adună,
Pe ceruri sus, în jur de noi,
Cum fulgeră şi cum detună,
Cum urlă 'n jos un crunt puhoi?!“

Parodia: „Au nu vedeţi ce nori s'adună,
Pe ceruri sus, în jur de noi?
E timp de-o foişoară bună,
In „Szabadság“ şi 'n alte foi?“ [1]).

In 7 Septemvrie 1902, prin Paul Papp a dispărut în Beiuş o figură implatoşată cu solide cunoştinţe juridice şi însufleţită de un naţionalism patent. Verbul lui ironic a reţinut pe mulţi Români dela alunecarea pe panta ispitelor politice şi cu temperamentul său combativ a respins multe atacuri îndreptate de Unguri contra Românilor.

A trăit o viaţă familiară de o catoniană severitate morală, strălucind ca exemplu multora, cari începeau sub spiritul vremii, să-şi îngădue anumite licenţe. Viaţa românească şi moravurile puritane, străvechi, au

---

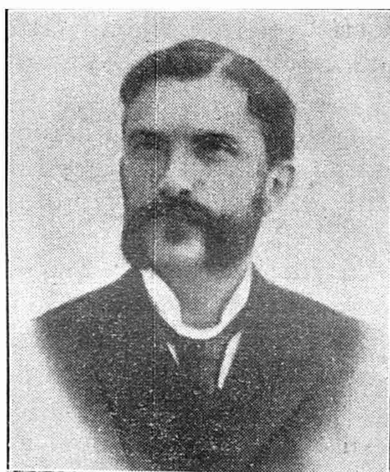
1) Petru E. Papp o. c. „Gazeta de Vest“.

găsit un cald culcuş în casa lui Paul Papp, în care ca într'o biserică s'au păstrat, neprihănite tradiţiile.

Omul „excentric", prin intransigenţa sa naţională şi morală, inadaptabil la postulatele stăpânirii, rămâne ca o frumoasă şi pilduitoare amintire în sufletul Bihorenilor.

Ioan Buna

Ioan Buna — cu favoriţii săi a la Franz Iosef — a fost în Oradea o figură tipică de advocat român, deschis, curajos, orator, care a spus Ungurilor multe adevăruri crude şi le-a făcut maliţioase, ironice, dar şi judicioase rechizitorii cu multe

Ioan Buna

prilejuri. In vreme ce mulţi Români din Oradea, îşi ascundeau convingerile într'o impenetrabilă tăcere sau prin gesturi schiţate cu mâna ori cu capul aprobau toate afirmaţiunile şi invectivele Ungurilor la adresa Românilor, Ioan Buna le riposta lapidar, îndesat, fără a le cruţa centimentele şi părerile, accentuând superioritatea noastră şi punând degetul pe tumorile canceroase ale administraţiei, justiţiei şi politicei maghiare.

Ioan Buna s'a născut în 27 Septemvrie 1851, în comuna Gurbediu, plasa Tinca, din părinţii ţărani: Dumitru Buna şi Laza Floarea. Naşii i-au fost Laza Petru şi Faur Maria [1]).

După absorvirea şcoalei primare, la îndemnul preo-

1) Nr. 33 din 1851 din Matricola botezăţilor.

ţilor oan Ilieş, Constantin Catona şi Gavril Ilieş, a urmat liceul pe care l-a absolvit în 1873-74 în Beiuş [1]).

In anii 1874—78 urmează Academia de Drept din Oradea, având de colegi pe Românii Demetriu Kiss, Traian Farcaş, iar Florian Duma era cu un an mai jos.

După trecerea doctoratului în drept, îşi deschide cancelaria advocaţială în Oradea.

In urmarea şi terminarea studiilor liceale şi academice, a fost ajutat de fratele său Mihai Buna.

Deşi ajuns în mediu orăşenesc, Ioan Buna a iubit mult casa cu paie în care a văzut lumina zilei. A vizitat-o adesea şi cu mâhnire s'a hotărît s'o dărâme fraţii şi să zidească alta cu ţigle.

Prin căsătoria sa cu Antonia Pop, o nepoată de soră a părintelui Gavril Ilieş [2]) din Gurbediu, Ioan Buna a intrat în alianţă cu străvechea familie de preot Pop din Bunteşti, ai cărei descedenţi direcţi şi aliaţi, foarte numeroşi, trăesc şi astăzi în Beiuş, Tinca, Oradea şi Aleşd.

Ioan Buna, încă de tânăr s'a ocupat de trebile obşteşti şi a iniţiat vrednice mişcări.

In 1875, ca „notar" redactează „Protocolul" de constituire al societăţii „Hilaria", care îl alege de secretar pe lângă preşedintele Ioan Pop. E ales în comisia de redacţie a statutelor. In 18 Iunie 1875, iniţiază „Deobligamentulu reciprocu", prin care membrii Hilariei se obligă să se întâlnească în pădurea Osoiu lângă Lazuri, inaugurând prin aceasta seria întâlnirilor sociale atât de utile în Oradea. In anul 1878 ca student în cursul al IV-lea, e ales deputat sinodal. Nu e validat însă, neavând absolvenţa Academiei [3]). In anul următor, la alegerile generale, e ales din nou pe ciclul 1879—1881.

In 1882—1884 e reales ca deputat sinodal. După absenţa din 1885—87, în ciclul 1888—1890, e trimis iarăşi în sinod ca deputat. In ciclul 1894—1896

---

1) Dr. C. Pavel: „Şcoalele din Beiuş" pag. 186.

2) Sora păr. Gavril Ilieş s'a măritat după preotul Ioan Pop din Bunteşti. Au avut mai mulţi copii: Iustin, Terente, Antonia, Lucreţia (măr. A. Catone, preot), Ioan, Veturia (măr. I. Candrea, notar public), Elena (măr. P. Ardelean, preot) şi Silvia (măr. Ic. stavrofor Petru E. Papp).

3) Protocoalele sinodului din 1878 Conc. 20.

e notarul de şedinţe al sinodului. In 1894, e ales în senatul epitropesc al consistorului ortodox român din Oradea; se retrage însă, până în 1903, când din nou e ales atât în sinod cât şi în senatul epitropesc. Calitatea din urmă o păstrează până în 1915, când trece în senatul şcolar pe tot timpul războiului. După unire intră ca deputat în cel dintâi sinod al eparhiei reînfiinţate din Oradea.

E delegat de mai multe ori la conferinţele naţionale din Sibiu. In anul 1893, cercul electoral Tinca îl trimite împreună cu Iosif Vulcan la Sibiu, ceeace provoacă atacurile presei maghiare.

In 1893, demonstranţii unguri i-au devastat casa din strada Szilágyi Dezsö (astăzi Regele Carol II). După aceste vandalisme, el îl acuză în public pe renegatul Bercsey György, că acesta ar fi instigatorul[1]).

In 1896, cu toată oprelişte a Sibiului, candidează ca deputat naţionalist în Tinca, unde ţine cuvântări înflăcărate.

Duminecă, în 29 Iulie 1894, împreună cu Iosif Roman, Teodor Lazar, Dr. Dem. Kiss, Ardelean Iustin, Florian Duma, Ananie Lungu, Iosif Nestor, Pop Coriolan şi o mulţime de studenţi dela Academia de Drept, i-au făcut lui Vasile Lucaciu, Dr. Ioan Raţiu şi I. Coroianu, o caldă manifestare în gara Oradea, unde se oprise trenul de escortă spre Seghedin al memorandiştilor condamnaţi.

Până în 1918 Ioan Buna, n'a încetat o clipă să demonstreze în cafenele, la întruniri, cu sentimentele sale româneşti.

In cursul răsboiului mondial, de lângă şvarţul ce-l sorbea în cafeneaua „Elite", aruncă peste capetele Ungurilor până la Românii dela 3—4-a masă observaţiuni tari, în româneşte: „Măi! Iară au mâncat Ungurii bătae la Lemberg!" Sau: „Românii i-au bătut pe Unguri şi au ocupat Braşovul!" Exclamaţiunile acestea îi făceau pe unii „Români", să se ferească de Ioan Buna.

In anul 1919, după Unire, a fost numit notar public. Casa sa era vecinic deschisă şi masa aşternută

1) Nagyvárad Nr. 190 | 1893.

pentru soldații și ofițerii români din garnizoană, pe cari îi întâmpinase cu lacrimi în ochi și cu vocea înnecată de emoții.

A murit la începutul anului 1924, dispărând cu el o interesantă figură din societatea românească Orădană, în care se vorbește încă de îndrăsnețul advocat, cu favoriții a la Franz Iosef și de orele fripte ce le făcea Ungurilor în cafenele, în timpul războiului mondial.

Demetriu Kiss

Ni se pare că-l vedem încă plimbându-se agale, îmbrăcat în tradiționalul costum negru și cravată albă, cu genele cărunte aduse aproape paralel ca o minusculă alee de mesteacăn. Prin s'ța acestora se filtra o privire blândă, senină, potolită pe care n'am văzut-o întunecată de patimi și furtuni. Fața cu ondulațiunile moi, fără muchii aspre, rugăciunile murmurate în genunchi în fața iconiței din casă, împărtășania zilnică cu sf. cuminecătură, constituesc semnele vădite al unui suflet echilibrat, poleit de-un optimism statornic și dominat de un adânc sentiment religios. I s'a întâmplat și lui Demetriu Kiss să fie atins de amărăciune, să-i fie junghiat sufletul de o durere mare și să-i fie stricată liniștea de o chinuitoare grijă. Acestea, însă, erau umbre fugare, valuri trecătoare peste o apă, care nici odată nu s'a sbătut colcăitoare în matcă.

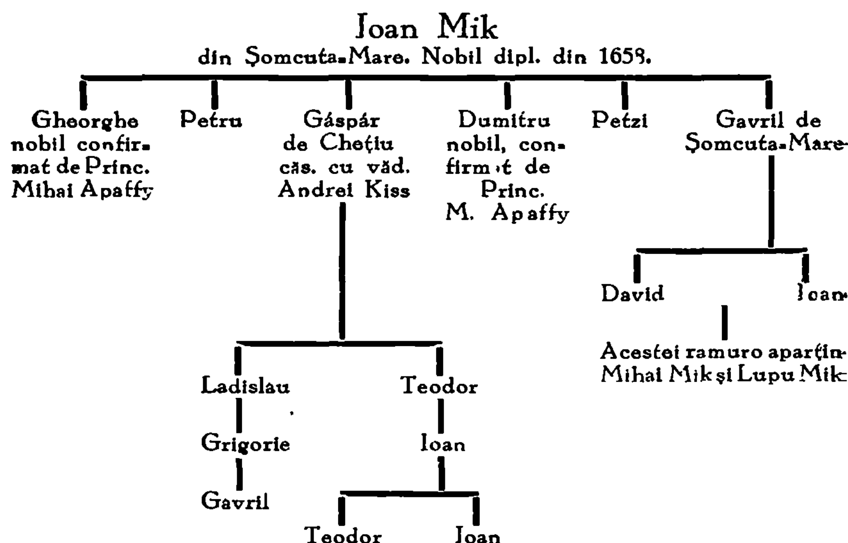
N'a fost nici el cum nu fusese nici socrul său, Teodor Lazar, un temperament dinamic care să-și imprime pecetea personalității asupra mediului uman. Puțin, prea puțin a avut din firea combatantă a cumnatului său, Aurel Lazar. A strălucit însă, în cercurile sale prin viața religioasă, printr'un echilibru moral sănătos, la care zăboveau cu plăcere, gândurile și firile înviforate ale contimporanilor, bântuiți de crivățul asupririlor politice.

Demetriu Kis-Mik-Micu își trage obârșia dintr'o veche familie, căreia Principele Gheorghe Rákóczi prin diploma din 7 August 1658 și Principele Apaffy Mihai, prin diploma din 23 Mai 1663, îi acordase titlul și privilegiile de nobil de Șomcuta-Mare.

Strămoșul familiei Kiss-Mik-Micu amintit în diploma lui Gh. Rákóczy a fost Ioan Mik, din Șomcuta.

Un fiu al acestuia, Gaşpar, s'a răsleţit în Bihor în comun Cheţ unde s'a căsătorit cu văduva lui Andrei Kiss, împrumutând dela ea şi numele de Kiss, în locul românescului Micu, sau ortografiat ungureşte: Mik..

In baza documentului Nr. 150 a Căpitanatului Chior, din 23 Sept. 1814, la care se anexează în copie autentică diploma lui Gh. Rákóczy şi Mihai Apaffy, încrengătura familiară a Mik-eştilor o putem schiţa astfel:

Demetriu Kiss, descendent din ramura Gáspár Mik, s'a născut în comuna Cheţiu, jud. Bihor[1]). Câteva clase primare le-a făcut în comuna sa natală. In 9 August 1864, învăţătorul din Cheţiu, Teodor Suciu şi preotul Antoniu Bonyi ca director local i-au şi eliberat un „testimoniu" despre „obiectele învăţate" în anul 1863—64[2]).

Apoi a fost trimis în Seminarul gr. cat, din Oradea de unde a urmat liceul premonstratens în anii: 1866—1874. Unele certificate de clasă au fost văzute şi semnate de Iustin Popfiu, vice-rectorul Seminarului gr. cat. (Trim. I-III: 1869; Trim. I-III: 1870[3]).

1) S'a născut în 27 Oct. 1854 din părinţii Dimitrie şi Cristă Maria.

2) Documentele la care ne referim sunt în posesiunea d-nei V. Bianu, fiica lui Demetriu Kiss.

3) Semnează Pappfy Jusztin a g. kath. román finöveldei aligázgató.

In anul 1872, 29 Februarie semnează Paul Vela, supraveghetorul institutului.

După trecerea examenului de maturitate, în anul 1874[1]) se înscrie la Academia de Drept din Oradea, unde se împrieteneşte cu Ioan Buna şi Traian Farcaş, cu cari va activa în cadrele „Hilariei". La şedinţa din 29 Dec. 1875, a „Hilariei", îl găsim împreună cu Florian Duma, între membrii prezenţi.

Demetriu Kiss

Ca student, în 1875—76, a ocupat o slujbuliţă de diurnist, plătit cu 80 cruceri pe zi, la Cartea Funduară din Oradea[2]).

In 28 Ianuarie 1884 obţine diploma de avocat[3]) la Universitatea din Budapesta.

Anii de stagiar i-a mântuit în cancelaria lui Iosif Roman, vajnic român şi ospitalier amfitrion al societăţii româneşti din Oradea.

In 16 Februarie 1884 se căsătoreşte cu Cornelia, fiica avocatului Teodor Lazar şi sora lui Aurel Lazar. Această căsătorie a fost binecuvântată cu mai mulţi fii: Demetriu Aurel mort în 3 | 15 Mai 1903, în vâr-

1) Cert. 18 din 10 Iulie 1874.
2) Certificatul de serviciu e semnat de Gyalókay Lajos, 27 Oct. 1876.
3) Cert. Nr. 5 | 1884.

stă de 19 ani; Cornelia, moartă în etatea de 5 ani, în 6 Iunie 1891; apoi Eleonora măr. I. Hossu și Valeria, măr. Bianu.

Inzestrat cu diploma de avocat, în 1884 e numit advocat diecezan onorariu pe lângă titularul Iosif Erdelyi. Această calitate o păstrează până în 1888, când devine titularul acestui post, renumerat cu 1000 floreni pe an, în loc de 340 floreni, cât primise în ultimii ani.

In 1900 e numit fisc consistorial.

Nervura lui Demetriu Kiss a fost acordată cu o profundă religiositate formală și de conținut. Credința în Dumnezeu și în practica mântuitoare a bisericii sale constituia tonica acestei vieți evlavioase. Ritului și învățăturii creștine s'a conformat cu o rară severitate și scrupulozitate. Amănuntele de practică religioasă peste care unii trec cu ușurință ca peste o problemă de mică importanță pentru Demetriu Kiss dobândiau aspectul unei chestiuni grave de conștiință. A nu posti, de exemplu, din cauza unor motive ponderoase igienice, era pentru cei mai mulți o problemă pe care o rezolvau ei înșiși. Demetriu Kiss, sever cu el însuși, a cerut episcopului Mihail Pavel, deslegarea și a și obținut-o prin adresa oficială Nr. 2823 | 1892.

Toate societățile religioase: Agrul, Asociația Mariană, Societatea Euharistică au cerut concursul moral și material al acestui om cucernic, ales în toate comitetele cu caracter religios. Pentru devotamentul său față de biserică a fost decorat cu ordinul „Sf. Grigore cel Mare", civil, în gradul de comandor[1]). Ordinul s'a dat pentru „integritate vitae nonminus quam pietatis studio, religionis observantia atque erga Romanam Cathedram fide".

Pe teren politic a fost mai puțin activ. Luptele de pe arenă nu se potriviau cu firea sa rezervată și consacrată mai mult meditațiunilor religioase.

Inainte de Unire, numele său a fost pomenit în campaniile electorale. Cică ar fi fost odată candidat oficial în Marghita, ceeace arăta că avea încrederea

---

1) Decretul Nr. 11026 din 29 Febr. Min. Afacerilor Străine.

Românilor sub raportul purităţii sentimentelor sale româneşti.

După unire, în 1922, a fost ales senator.

In 1930, a fost decorat cu Steaua României în grad de comandor.

A murit în seara zilei de 12 Noemvrie 1932.

Ziarele minoritare locale, apoi „Gazeta de Vest", „Patria" şi „Vestitorul", au scris cuvinte frumoase despre Demetriu Kiss.

„Agrul" în cuvinte pătrunzătoare şi-a luat rămas bun dela primul său preşedinte eparhial.

Inmormântarea s'a făcut cu mare strălucire de către I. P. S. Dr. Valeriu Traian Frenţiu, episcopul român unit, asistat de un sobor de 10 preoţi.

Mormântul comun al lui T. Lazar şi Dem. Kiss în Olosig

Nicolae Zigre

Strategia Românilor ardeleni şi ungureni în perioada 1848—1918 a avut ca obiectiv apărarea fiinţei noastre etnice, atacată în limba şi legea sa.

In privinţa tacticei părerile s'au trifurcat. O parte a Românilor, în deosebi Ardelenii, au decretat rezis-

tența pasivă pe terenul politic, demonstrând că nu vreau să recunoască prin colaborarea lor, chiar în opoziție fiind, starea de fapt a Unirii Ardealului cu Ungaria și nu vreau să știe nici de legile aduse de un parlament în care ei nu sunt reprezentați proporțional.

A doua parte a Românilor — îndeosebi Ungurenii și Bănățenii — au înțeles să adopte politica oportunistă și activă, încrucișându-și spadele cu Ungurii în întruniri publice și în parlamentul maghiar. afirmând solemn drepturile noastre asupra libertăților personale și publice.

Amândouă fracțiunile întrebuințau ca arme de luptă întrunirile publice, ziaristica și memoriile. Cuvântul rostit în adunări era vehiculul aerian care transporta din sufletul oratorului și infuza în inima ascultătorului revolta sentimentelor și a demnității jignite și îndârjirea împilatului care nu vrea să renunțe la o viață omenească și națională. Condeiul cobora în ziare și memorii idei, principii și argumente, cari susțineau logic, ca pilaștri indestructibili, teza românească. Conferințele și discursurile, răspicate în urechea lumii, se cuirasau în aceste argumente și ideologie.

A treia fracțiune a Românilor s'a baricadat în biserica păzitoare de limbă și datini, căreia, în ce privește pe ortodoxi, strategul Andrei Șaguna i-a dăruit o desăvârșită autonomie. In vreme ce pe câmpia din jurul cetății bisericei, vuia lupta activiștilor și impresiona tăcuta scârșnire a pasiviștilor, în dosul parapetelor și a crenelurilor, în sânul bisericii, în comitetele parohiale, protopopești, consistoare și sinoade se muncia, departe de iscoadele Budapestei, la întărirea credinței, la sporirea și modernizarea școlilor confesionale. In cetățuia bisericilor și școlilor nu se strecura sila administrației și nici mentalitatea și simțirea, streină și stricătoare de suflete românești. Aici s'au desvoltat, deși închistate în spațiu limitat, potențialitățile neamului nostru, așteptând vremea cu soare să-și spargă chistul.

Oricărei fracțiuni ar fi aparținut însă, un Român, activitatea sa nu se grănițuia cu precizie geodezică la matca în care se încadrase. Ea se întindea, în scară

redusă poate, în toate direcțiile, din colo de jaloanele ce limitau activitatea grupării. Pasiviștii vor activa la întruniri, în presă și biserică. Activiștii vor lupta cu zel egal în biserică și afară. Iar ostașii Statului Organic au arătat steagului naționalist elan și supunere.

Sunt unii cari s'au aruncat în luptă cu un avânt identic fie pe câmpul deschis, fie pe parapete. Alții și-au concentrat osteneala asupra întăririi bisericii, organizând acolo rezistență, cheltuind numai o parte redusă pe terenul politic.

Silueta lui Nicolae Zigre — o față austeră, încadrată în păr bogat și un barbișon brumat de ani, în-

văluită în-velința abia perceptibilă a unui discret zâmbet; sobru la gesturi și econom la vorbă — apare suspe întărituri cu praporele în mână, dând poveți celor dinăuntru, din corporațiile bisericești și așteptând apropierea dușmanului care în anii 1890—1918 a torpilat autonomia bisericii ortodoxe.

Nicolae Zigre, membru în toate corporațiile bisericești, secretarul consistorului mitropolitan, advocatul gratuit al prigoniților politici, s'a înscris prin faptele sale în galeria Bihorenilor de seamă.

Din mărturia tradiției orale și scrise, din filele „Protocoalelor" sinodului arădan și ale congresului național-bisericesc din Sibiu și din paginile presei locale viața și activitatea sa o închegăm, rezumativ în următoarele:

Nicolae, fiul țăranilor Flore Zigre din Lupoaia și a Catiței din Gepiș, s'a născut în 1844. A mai avut două surori, Ana și Floarea și doi frați, Florian și Pavel. Dela acesta din urmă prin fiica sa Saveta, măritată cu Alexandru Sarba, din Lupoaia, au rămas patru copii: Eva, Spiridon, Gheorghe și Maria.

Nicolae și-a petrecut copilăria și primii ani de școală primară prin viroagele și coclaurile comunei natale, în Lupoaia. Școala secundară a urmat-o în Beiuș și Oradea, luând examenul de maturitate în a. 1863-64.

Deși străbunicul lui Nicolae, după mărturia d-lui Dr. Nicolae Zigre, fusese preot, strănepotul după absolvirea liceului nu s'a înscris la teologie, cum era datina în familiile preoțești bihorene, ci s'a înmatriculat la Academia de Drept din Oradea, în anul 1865—66. Anuarul Academiei ni-l arată în anul 1865—68 ca student în cursul I—III [1]).

In anul 1866—67 îl găsim în „Societatea de Leptură" a tinerimei române din Oradea în calitate de casier. Dintre membrii ordinari ai Societății arătați de noi cu alt prilej subliniem aci pe Nicolae Oncu, elev în cl. VIII gimnazială, notar de ședințe, tovarășul de mai târziu al lui Nicolae Zigre în sinoadele eparhiale din Arad și congresul național-bisericesc din Sibiu.

In a. 1870, ia cenzura de advocat la Facultatea

1) Al. Bozóky o. c. pag. 228.

de Drept din Budapesta şi se înscrie în Baroul din Oradea.

In acelaşi an (1 Nov. 1870) se căsătoreşte cu Maria Poynar de Király-Darócz (1847—1910) fiica comerciantului Ioan Poynar din Oradea.

Familia Poynar este o familie străveche, nobilă. Ea îşi trage originea dela Pavel Poynar, căpitanul cetăţii Széchény, jud. Nograd. Acesta, cu fratele său Ioan, au fost ridicaţi la rangul de nobili, în a. 1655.

In 1750, descedenţii Ioan, Gheorghe şi Teodor se mută în judeţul Bihor, în comuna Ianoşda, plasa Salonta de unde se ramifică întreit, în Oradea, Peştiş şi Gepiu. Diploma de nobil a fost promulgată în Bihor în 1840. Din ramura bihoreană a Poynăreştilor s'au distins: Nicolae, protopop ort. rom. în protopresbiteratul Peşteşului, vicar şi preşedintele consistorului din Oradea. Ioan ia parte în resurecţiunea nobilimii maghiare contra lui Napoleon (1809), iar Alexandru Poynar se distinge pe terenul administrativ şi public al Bihorului, în sfârşit Dionisie, membru în reprezentanţa Fundaţiunii „Gojdu" şi deputat congresual în Sibiu, a fost consilier la Tablă[1]).

Descedenţii lui Ioan Poynar, socrul lui Nicolae Zigre, în baza Conscripţiei din 1856 Nr. crt. 31, sunt aceştia:

Ioan Poynar, nobil, comerciant căsătorit cu Maria Jiga, fiica fundatorului Nicolae Jiga. Au avut următorii copii: Ana (născ. 8 Dec. 1840), Dionisie (născ. 13 Febr. 1845), amintit mai sus, cumnat cu ministrul maghiar Szilágyi Dezső, pe a cărui soră o avea de soţie, apoi Maria (născ. 28 Mart. 1847) măritată cu Nicolae Zigre, la 1 Nov. 1870; urmează Gabriela (născ. 29 Iulie 1853), Olga, Nicolae, Dimitrie şi Alexandru, total: 8 fraţi şi surori.

Acest conspect certifică că Nicolae Zigre prin alianţă devenise nepotul mecenatului Nicolae Jiga, iar prin Poynăreşti intrase în familia lui Emanuil Gojdu a cărui soţie fusese Ana Poynar de Crai-Doroltţ.

Căsătoria a fost un punct de inflexiune în cariera lui Nicolae Zigre. Calităţile sale individuale, susţinute

1) Biharvármegye és Nagyvárad, p. 642.

prin alianța cu familia lui Nicolae Jiga și a lui Emanuil Gojdu, îi deschide o frumoasă perspectivă de viitor în viața publică.

Anul 1870 are o deosebită subliniere în viața noastră bisericească. Este anul când se aplică Statutul Organic șagunian. El înseamnă începutul înțelenirii unei vieți care s'ar putea numi, printr'un transfer de înțeles, constituțională bisericească. Se încropește o tradiție, se taie o matcă în care se va adăposti viața bisericească și națională, năzuind spre țelul final: conservarea ființei noastre de neam.

Aplicarea principiilor șaguniene reclamă o seamă de oameni care printr'o instruită dialectică juridică să formuleze deductiv toate corolarele pentru toate cazurile concrete, oferind deslegări pentru complexitatea vieții religioase și culturale. Incepe o vastă și admirabilă colaborare a celor mai sclipitoare talente românești, ortodoxe, în vederea rezolvirii problemelor practice în lumina Statutului Organic. In sinoadele eparhiale se vor întâlni fruntașii vieții românești ortodoxe, ostracizați, prin sila guvernului și prin auto-determinare, la pasivitatea politică, ori nevoiți dintr'un oportunism politic să cânte, în surdină și după o intonație streină, aria națională. Aci, în atmosfera adunărilor eparhiale s'a respirat în desăvârșită libertate o viață națională și s'au putut discuta nestingherit cele mai salutare și mântuitoare măsuri pentru ocrotirea neamului.

In primul sinod eparhial din Arad, în 1870, prezidat de episcopul Procopie Ivacicovici se 'ntâlnesc figuri cu un plastic relief politic și public: Ioan Popoviciu-Desseanu, Partenie Cosma, Sigismund Borlea, Eugen Mocioni, Vichentie Babeș, Sigismund Popoviciu, E. B. Stănescu. Dintre Bihoreni găsim pe Teodor Lazar, tatăl lui Aurel Lazar, Gavril Neteu, Iosif Vesa, Iulian Grozescu poet și orator bisericesc.

In această pleiadă de organizato i intră în sesiunea următoare (1873—1875) Nicolae Zigre, rămânând fără întrerupere pe parapetele bisericei până în 1918.

Spicuind în „Protocoalele" adunărilor eparhiale, încrestăm fragmente din activitatea sa sinodalnică.

In 1873, alături de Nicolae Zigre sunt trimiși în

parlamentul bisericesc regional al Aradului, Bihorenii: Miron Roman, mitropolitul de mai târziu, Partenie Cosma deputat şi luptător în parlamentul maghiar, Petre Suciu, tata Lucreţiei Suciu, scriitoare, Simion Bica, care prin activitatea sa bisericească a încercat să decoloreze atributele ce i le-a conferit G. Bariţiu pentru activitatea sa politică. Teodor Lazar, Ioan Făssie, Gh. Vasilieviciu protopop de Beiuş. Găsim apoi, întreaga falangă din 1870.

In 1874, este ales în congresul naţional-bisericesc, în care se întâlniau cei mai de seamă fruntaşi ai vieţii politice şi ai bisericii ortodoxe. Din Bihor găsim între primii deputaţi congresuali pe Ioan Meţianu, alesul Peşteşului, Simion Bica delegatul cercului Tinca-Beliu, Petru Sabău reprezintă cercul Beiuş-Vaşcău, Ioan Papp delegatul mirean al Peşteşului, Gh. Popa (Tinca), Paul Făssie (Vaşcău), Partenie Cosma (Beiuş) şi Nicolae Zigre (Oradea).

Atât în sinoadele din Arad cât şi în congresul dela Sibiu Nicolae Zigre e ales membru în toate comisiile, instituite pentru rezolvirea atâtor probleme complicate, ivite pe urma separării ierarhice a Românilor de către Sârbi şi pe urma arondării episcopiilor Arad şi Caransebeş, cari aveau averi comune. Apoi îl găsim colaborând la redactarea diferitelor regulamente, menite să rezolve o serie de probleme practice şi proceduri în spiritul şagunian.

Câteva ilustraţiuni.

In 1874, congresul din Sibiu îl alege în comisiunea pentru întocmirea procedurii la judecătoriile bisericeşti în cauze disciplinare şi matrimoniale (cu: Simion Mangiuca şi Mircea V. Stănescu.)

E raportorul comisiunii pentru verificarea socotelilor („raţiociniului") Fundaţiunei Gojdu.

In 1877, e referentul comisiunii însărcinate cu verificarea fondurilor comune ale Caransebeşului cu Carlovitul. In problema aceasta s'a specializat şi a dobândit o incontestabilă autoritate.

In 1878, intervine ca în vederea pregătirii profesionale a învăţătorilor confesionali, absolvenţii de teologie numai dupăce vor face doi ani de practică peda-

gogică în şcoalele primare să se poată prezinta la examenul de calificaţie.

In acelaşi an, — dintr'un sentiment de corectitudine ce l-a caracterizat în întreaga sa viaţă, dobândind nobila poreclă de „invulnerabil" — interpelează în chestiunea „Fondului cultural" de 11.250 floreni care după foaia „Minte şi Inimă" nu se foloseşte conform destinaţiei. In polemica cu Georgiu Popa din Câmpani, Nicolae Zigre pretinde ca acest fond să se întrebuinţeze pentru şcolile secundare (gimnaziile) româneşti.

E delegat în comisia de trei (Iosif Babeş, Paul Vasici şi Nicolae Zigre) care cu delegaţii Caransebeşului aveau să se prezinte la Mitropolitul din Sibiu şi să ceară în numele sinoadelor convocarea statutară a congresului naţional-bisericesc şi să reclame ca şedinţele consistorului mitropolitan să se ţină regulat, deoarece altfel — vorba lui Nicolae Oncu — „stagnează organismul bisericesc".

In 1879, e reales în consistoriu şi în sinod. Alegerea sa a fost atacată de noul deputat sinodal Dr. Ioan Buna pe motivul că e încuscrit în al IV-lea grad cu Simion Bica. Alegerea a fost validată.

In sesiunea 1879—1881, ca raportor al comisiei pentru fondurile comune, cere să se intervină la guvern că acesta să nu decidă în chestiunea despărţirii ierarhice în baza hotărîrii unilaterale a delegaţiei sârbe. Chestiunea mănăstirilor să fie deferită, Tribunalului din Budapesta. In comunele mixte române-sârbe să se înceapă procesele de despărţire, dacă congresul sârbesc nu s'ar pronunţa până la sfârşitul anului 1880.

In acest ciclu se pune problema înfiinţării episcopiilor de Timişoara şi Oradea, sulevată în 1878, în congres de către mitropolitul Ioan Meţianu. La scrisoarea Mitropolitului Miron Romanul, din 22 Aprilie 1880, sinodul din Arad la propunerea lui Nicolae Zigre hotăreşte : „Sinodul aderă şi din partea sa în principiu la înfiinţarea acestor episcopii, aşteptând planul înfiinţării dela Consistorul Mitropolitan, exprimându-şi dorinţa ca cu această ocazie să se ia în consideraţiune şi împărţeala întregei provincii mitropolitane. Işi re-

zervă dreptul de a se pronunţa la timp asupra planului şi modalităţilor înfiinţării acestor episcopii noui"[1]).

In 1881, Nicolae Zigre este ales în comisiunea juridică a sinodului, compusă din Vich. Babeş, Pavel Rotariu, Ioan Popoviciu-Desseanu, Petre Chirilescu şi Iosif Goldiş. Comisiunea avea chemarea să se pronunţe în „cauzele juridice" ce i s'ar deferi; în prezent, în special, trebue să lămurească chestiunea „sesiunilor de controversă cu uniţii" [2]).

In chestiunea separării averilor comune între Caransebeş şi Arad, Nicolae Zigre solidar cu toţi deputaţii bihoreni, propune ca repartiţia să se facă în raportul 3:2 în favorul Aradului.

Pentru lichidare să se constitue o comisie din 6 Arădani şi 6 Caransebeşeni. Această propunere cade cu 16 voturi faţă de propunerea lui V. Babeş (18 voturi), care cere ca lichidarea averilor comune să se săvârşească numai după înfiinţarea episcopiilor din Oradea şi Caransebeş.

Timpul a rezolvit această controversă în spiritul propunerii lui Nicolae Zigre. După o gestaţie de 2 ani vederile deputatului bihorean s'au înfiltrat tot mai mult în opinia publică, încât în discuţia reluată în a. 1883 în această chestiune, propunerea lui N. Zigre este acceptată cu 30 de voturi contra lui Vich. Babeş (13 voturi) [3]).

In ciclul 1882—1884 Nicolae Zigre este ales (1882) cu Ierotei Beleş, vicarul Oradiei, şi Vich Babeş în comisia constituită să elaboreze procedura pentru alegerea deputaţilor sinodali [4]).

In 1882 s'a lansat cea dintâi torpilă împotriva autonomiei bisericii ortodoxe. Guvernul maghiar a suspendat, fără avizul Consistorului arădan, printr'o simplă procedură administrativă pe învăţătorul confesional din Giula : I. Mărcuş. Sinodul sesizat de această jignire alege o comisie de trei: pe Nicolae Zigre, Vich. Babeş şi Mircea V. Stănescu, pentru întocmirea unui memoriu adresat guvernului, ori regelui, în care să se

1) Concl. 202 din „Protocolul" sinodului din 1880 p. 67.
2) Protocolul din 1881 pag. 31. Conl. 106.
3) Protocolul 1882 pag. 47. Concl. 179.
4) Protocolul 1882 pag. 19. Concl. 66.

protesteze împotriva încercărei de a ştirbi autonomia bisericească şi să ceară reîntegrarea învăţătorului suspendat [1]).

Alături de P. Rotariu şi Vasile Mangra, naţionalist intransigent în această perioadă, Nic. Zigre este însărcinat să revizuiască regulamentul pentru afacerile interne sinodale.

Se deleagă în comisia pentru împărţirea fondurilor comune: V. Babeş, Lazar Ionescu, Ioan Popoviciu Desseanu, Mircea Stănescu, Ieroteu Beleş, Vasile Mangra, Nicolae Zigre etc.

In 1883, Nicolae Zigre înregistrează frumoase succese în sinoade. Inafară de rezolvirea conflictului cu V. Babeş, pe chestia împărţirii averilor comune, conform vederilor sale, Nicolae Zigre printr'o energică propunere pretinde disolvarea comisiunii delegate cu revizuirea socotelilor fondurilor comune din care făceau parte personalităţi marcante din sinod ca V. Babeş[2]). In acelaşi an elaborează şi semnează „Proectul delegaţiunii privitor la cheia şi modalitatea împărţirii fondurilor comune între diecezele Arad şi Caransebeş[3]).

In urma acestei activităţi este ales în „delegaţia fondurilor comune" alături de Nicolae Oncu, Vas. Mangra, Ieroteu Beleş, Gh. Crăciunescu, Dem. Bonciu, I. Popoviciu-Deseanu şi Gh. Dringou [4]).

In ciclul 1885—1887, Nicolae Zigre îşi continuă activitatea ca raportorul comisiei organizatoare şi membru în senatul şcolar. Intervine pentru ajutorarea şcoalei şi învăţătorului din Beliu, pretinde ca protopopul să domicilieze în protopopiatul său, ceeace provoacă o serie de demisii şi mutări în rândul protopresbiterilor. Protopopul Gavril Neteu nu vrea să se mute în Tinca din Oradea-Velenţa unde era preot, In locul lui se alege Iosif Vesa, un bun luptător naţionalist.

In 1887, Nicolae Zigre cu Paul Rotariu, Vich. Babeş, I. Popoviciu-Desseanu, Gh. Crăciunescu, C. Gurban sunt aleşi în comisiunea pentru rectificarea

1) Protocolul 1882. Concl. 121.
2) Protocolul 1883 pag. 39 Concl. 137.
3) Protocolul 1883 pag. 87.
4) Protocolul 1883 pag. 85. Concl. 245.

în cărţile funduare a proprietăţilor bisericii ; o lucrare importantă chemată să consolideze juridic drepturile reale ale bisericii asupra sesiunilor şi şcoalelor.

Raportul consistorului orădan publicat în Protocolul din 1887 accentuează în special sârguinţa secretarului consistorial, Nicolae Zigre, dovedită prin provederea agendelor dela senatul şcolar.

In această perioadă, Nicolae Zigre era referentul senatului şcolar şi secretar consistorial.

In şedinţele congresului naţional-bisericesc din Sibiu tot mai mult se reliefează persoana lui Nicolae Zigre.

In 6 Iulie 1886, e ales asesor ordinar în senatul epitropesc mitropolitan. Intervine să se reglementeze definitiv condiţiunile de calificare ale preoţilor[1]).

In 1889, în discuţia „Regulamentului pentru alegerea protopopului", face o serie de amendamente a căror discuţie angajază şedinţe întregi (§ 9 în deosebi). Propune să se pretindă protopopului : 8 clase de liceu şi maturitate şi să „binemerite" adecă să aibă 5 ani de serviciu efectiv pe terenul bisericesc-şcolar, să dovedească „zel şi diligintă", să aibă lucrări literare[2]).

In ciclul 1888—1890, Nicolae Zigre cere ca examenul de calificaţie al preoţilor să se ţină alternativ în Arad şi Oradea[3]).

In intervalul 1891—1906 munceşte cu acelaşi zel în toate comisiunile în senatul şdolar din Oradea şi Sibiu şi ca secretar consistorial.

Impreună cu Paul Rotariu şi Iosif Goldiş redactează regulamentul pentru afacerile interne[4]).

Iar în colaborare cu Augustin Hamzea şi Pavel Rotariu, întocmeşte statutele pentru pensionarea profesorilor dela institutele pedagogico-teologice din Arad şi redactează normele de pensionare ale funcţionarilor consistoriali şi ale preoţilor[5]).

In 1896, este ales în comisia de trei jurisconsulţi : Nic. Zigre, Nicolae Oncu şi M. Ungureanu pentru

1) Protocolul 1886 pag. 33. Concl. 65.
2) Protocolul 1886 pag. 39—40. Concl. 90
3) Protocolul 1890 pag. 14. Concl. 63.
4) Protocolul 1891 pag. 37. Concl. 76.
5) Protocolul 1893 pag. 51 Concl. 85.

studierea proceselor de despărţire ierarhică de către Carloviţ[1]).

In acelaşi an cere o nouă arondare a episcopiilor sufragane, încât acestea să cuprindă pe toţi credincioşii de religie ortodoxă şi pe cei răsletiţi în Ungaria[2]).

In 1898, cu Nic. Oncu şi Gh. Popoviciu constitue comisia pentru studierea asigurărilor clădirilor contra incendiului[3]).

In 1899, propune că, deoarece Vasile Mangra n'a depus jurământul de asesor referent, această funcţiune să se declare vacantă. Să se rezolve odată definitiv cazul Mangra, deoarece e anomalie ca un funcţionar public să tragă plată şi ca atare să nu facă serviciu[4]).

In 1901, lucrează în comisia pentru „Regulamentul administrării afacerilor epitropeşti"[5]).

Vasile Mangra, ales vicar al Oradiei cu 30 de voturi contra 20 bile albe, e instalat în 12 Iunie st. n. 1900. Noul preşedinte al consistorului nu se poate lipsi de experienţa lui Nic. Zigre cu toate divergenţele de păreri în unele privinţe. Vor colabora strâns pe teren bisericesc, chiar dacă pe terenul politic vor fi cantonaţi în tabere adverse.

In acelaşi interval: 1891—1906 ca membru în congres va contribui cu sfaturi, propuneri şi amendamente pentru stârpirea concubinajului; va cere statistică exactă despre situaţia şcolilor confesionale şi a elevilor; va preciza incompatibilitatea de a fi membru în două consistoare în acelaşi timp[6]).

In răstimpul 1870—1906, Nicolae Zigre a lucrat în cadrul sinoadelor şi congreselor — dupăcum vădesc extrasele de sus — pentru consolidarea vieţii bisericeşti prin diferite regulamente şi concluse. Numai odată s'a ivit cazul respingerii amestecului guvernului maghiar în drepturile bisericei ortodoxe. Era cazul învăţătorului I. Marcus din Giula. Sinodul a reacţionat

---

1) Protocolul 1896 pag. 32 Concl. 32.
2) Protocolul 1896 pag. 43 Concl. 36.
3) Protocolul 1898 pag. 68 Concl. 74.
4) Protocolul 1899 pag. 66 Concl. 85.
5) Protocolul 1900 pag. 65 Concl. 89.
6) Protocolul 1903 pag. 56 Concl. 90.

impulsiv, fiind de o superlativă sensibilitate întru apărarea autonomiei sale.

Anul 1907 — anul Legii lui Apponyi — inaugurează în viaţa bisericească lupta de apărare a autonomiei, atacată sistematic de guvernul maghiar. An de an câte-o decizie ministerială caută să dărîme un pilastru al bisericei şi şcoalei româneşti păzitoare de limbă, datini şi lege. Se'ncepe o luptă desnădăjduită pe viaţă şi pe moarte, care nu ştim cum s'ar fi terminat, dacă anul 1918 n'aducea „plinirea vremii".

In această luptă pe parapete, piept la piept, Nicolae Zigre s'a distins cu un curaj admirabil. In calitatea sa de secretar consistorial al Oradiei, pensionat pe 1 Martie 1908, apoi dela 21 August 1907 secretar mitropolitan — urmaş al lui Elie Măcelariu şi Leontin Simionescu — redactează diferite „remonstraţiuni" în care protestează contra ilegalităţilor deslănţuite împotriva bisericii ortodoxe.

In zadar convoacă mitropolitul pe episcopi şi elaborează o „reprezentaţiune" predată guvernului de către episcopul Aradului: Ioan I. Papp din Bihor. „Ne-am întors — spunea episcopul — cu sufletul mâhnit şi cuprins de cele mai serioase îngrijiri pentru soarta viitoare a şcolilor noastre confesionale" [1]).

Comisia organizatoare compusă din: V. Mangra, Dr. Traian Puticiu, Iosif Gall, Nic. Oncu, P. Truţia şi Nic. Zigre, redactează un concluz şi o motivare celebră contra legii lui Appony.

„Sinodul eparhial al diecezei ort. române a Aradului protestează cu toată energia în contra tendinţelor acestui proect de lege... roagă episcopul bisericii gr. ort. române să recurgă la înţelepciunea şi părinteasca iubire a celuilalt factor legislativ, la purtătorul Coroanei Sf. Ştefan, Preagloriosul Impărat şi Rege Apostolic Francisc Iosif I... să se îndure preagraţios a denega sancţionarea proectului de lege despre raporturile de drept ale şcoalelor poporale elementare şi despre dotaţiunea învăţătorilor poporali dela şcoalele confesionale şi comunale".

Motivare:

1] Protocolul din 1907 p. 7.

1. Proectul „vatămă“ autonomia bisericii gr. or. garantată prin Legea IX din 1868 şi Statutul Organic.

2. Art. XLIX din 1868 oferă cenfesiunilor dreptul de a înfiinţa şi susţine şcoli cu limba ei de propunere.

3. Art. XX din 1848 obligă Statul să ofere mijloace materiale pentru trebuinţele şcoalei.

4. „Prin propunerea limbii maghiare în şcoalele cu elevi nemaghiari, pe deoparte se împiedecă cultivarea acestora în limba lor maternă şi li se îngreunează, ba li se face aproape imposibilă, însuşirea cunoştinţelor de lipsă pentru împrejurările lor de viaţă; pe de altă parte se produce nedreptatea vătămătoare simţemintelor patriotice că unor popoare ale Statului prin impedimentul unei a doua limbi li se îngreunează cultivarea, câtă vreme acei fii ai ţării a căror limbă maternă este limba maghiară, se bucură de dreptul de a se cultiva exclusiv în limba lor maternă şi astfel li se creează situaţiune privilegiată“.

„Chemarea proprie a şcoalei poporale este să fie pusă în serviciul culturei poporului şi nu a maghiarizării. „Dreptul tuturor popoarelor de a fi şi trăi după firea lor specifică, în limba lor proprie, este un drept dumnezeesc“ [1]).

„Remonstraţiile“, „reprezentanţele“ şi „concluzele“ n'au putut opri intrarea în vigoare a legii lui Appony, ceeace s'a întâmplat la 1 Iulie 1907. Această lege care a definit condiţii precise de construcţii şcolare şi a pretins bisericilor să completeze salariile învăţătorilor confesionali la o sumă minimă, a pus confesiunile în situaţiunea precară de a-şi închide şcolile ori a-şi slei rezervele materiale, adunate cu trudă, satisfăcând cerinţelor impuse fără milă de contele Apponyi.

Sinodul din Arad, în 1909, protestează din nou împotriva amestecului guvernului maghiar în atribuţiunile bisericii.

S'a întâmplat ca Min. Instr. din Budapesta, cu Ord. Nr. 43.907 | 1909 să ordone cercetări în legătură cu alegerile sinodale din Mehadia, Sacsa şi Zgribeşti; dealtăparte prin rescriptul Nr. 147.441 | 1908 din 8

1) Protocolul din 1907 pag. 20—22.

Februarie, Min. Instr. Magh. afirmă că sinodul este numai un organ consultativ; episcopul nu este dator a-i respecta hotărîrile; deasemenea consistorul nu e autoritate şi n'are răspundere faţă de guverne; episcopul e responsabil de toate actele emanate din sinoade şi consistoare.

Faţă de aceste două acte, sinodul decretează şedinţa secretă. O comisie de 12 — Augustin Hamzea, V. Mangra, Roman Ciorogariu, Traian Puticiu, Nic. Oncu, Nic. Zigre, Nestor Opreanu, Em. Ungureanu, Mihai Veliciu, George Popa, Vasile Goldiş şi Ioan Rusu-Şirianu — redactează protestele sinodului.

Se declară că „sinodul află în dispoziţiunea d-lui Ministru de Culte şi Instrucţiune publică călcarea dreptului autonom al bisericii noastre, garantat prin Statutul Organic, lege sancţionată de M. Sa... protestează contra acestei ingerinţe, lipsită de temeiul legal, în drepturile autonome ale bisericii".

Invită la solidarizare celelate eparhii [1]).

Cu privire la atribuţiunile sinodului şi consistorului, adunarea eparhială, prin comisia de 12 declară:

Afirmaţia este în flagrantă contradicţie cu Statutul Organic. Ministrul vrea „să scoată din valoare o instituţie constituţională a bisericii noastre, făcând iluzorie funcţionarea organismului bisericesc". Protestează contra ingerinţelor guvernului şi-l invită pe P. S. S. să respecteze dispoziţiile Statutului Organic referitoare la atribuţiunile consistorului şi să respingă atacurile îndreptate contra autonomiei bisericii [2]),

In calitatea sa de secretar mitropolitan, Nicolae Zigre, intervine pentru solidarizarea Sibiului cu Aradul pe chestiunea atribuţiunilor consistorului şi sinodului. La protestul solidar al eparhiilor, Min. Instr. maghiar bate în retragere şi declară că în adresa protestată, s'a strecorat o greşală de stil cu privire la atribuţiunile consistorului.

In 1909, Nicolae Zigre împreună cu episcopul Ioan I. Papp şi Dr. Eusebiu Roşca, este delegat să redacteze o nouă „remonstraţie" contra legii Appo-

1) Protocolul 1909 pag. 70. Concl. 42.
2) Protocolul 1909 pag. 73. Cocl. 43.

nyiană Protestul s'a tipărit în 500 de exemplare; 'n'a putut însă împiedeca sancționarea fatalei legi și a unor dispozițiuni suplimentare, cum este cea semnată de Komlóssy, Ord, Nr. 133.704 | 1907, care pretinde ca cele mai importante principii de credință și cele mai importante părți ale articolelor de credință în clasele superioare (primare) să se explice elevilor și în ungurește [1]).

Ultima faptă însemnată a lui Nicolae Zigre în sânul sinoadelor a fost colaborarea din 1918, cu Aurel Lazar și George Popa din Bihor și alți fruntași politici români, la respingerea categorică a tutelei instituite de guvernul maghiar asupra sinoadelor prin trimiterea delegaților spioni cari asistau, observau și suspendau ședințele când o credeau oportun.

Pentru sinodul din Arad a fost delegat Barabás Béla. In comisia specială care avea să discute adresa guvernului în chestiunea comisarului regal, au fost aleși Roman Ciorogariu, Gh. Ciuhandu, Mih. Păcățianu, Gherasim Sârb din partea clerului Nicolae Zigre, Dr. Ioan Suciu, Dr. Gh. Popa, Dr. Aurel Lazar, Sever Raicu, Petru Ionași, Dr. Gh. Adam și Vasile Goldiș din partea mirenilor.

Raportorul comisiunei a fost Nicolae Zigre. Lui i-a revenit sarcina să citească în fața comisarului regal hotărîrile comisiei brodate pe tema vechilor remonstrațiuni.

Teza era aceasta: „Min. Instr. din Budapesta, prin ord. Nr. 4919 | 1918 din 7 Mai, comunică episcopiei arădane că statul maghiar trebue să-și exercite mai intensiv dreptul de suprema inspecțiune în adunările bisericii ort. rom. și trimite cu puteri discreționare un delegat regal la sinoadele tuturor eparhiilor.

Sinodul prin comisia și raportorul său, Nicolae Zigre combate această dispoziție și hotărește:

a) Suspendarea ședințelor, cerând revocarea ordinului.

b) Președintele să convoace sinodalnicii pentru continuarea ședințelor, când va crede de cuviință.

c) Să se cheltuiască în cadrele bugetului trecut.

1 Protocolul 1909 pag. 318.

Preşedintele, episcopul Ioan I. Papp, declară şedinţa închisă spre uimirea lui Bela Barabas, al cărui singur rol a fost să asculte protestul sinodului împotriva prezenţei sale în sala de şedinţe[1]).

Nicolae Zigre şi-a concentrat esenţa energiei pentru luptele naţionale în sânul bisericii autonome. Apărarea independenţei bisericii ortodoxe, sub al cărei scut înfloria învăţământul primar şi secundar şi putea trăi graiul nostru, a constituit pentru el şi mulţi alţii o axiomă tactică.

Pe lângă această luptă dintre zidurile bisericii, Nicolae Zigre a cheltuit o parte de energie şi pe arena frământărilor politice. Impregnat cu duhul tovarăşilor întru cele bisericeşti: Vich. Babeş, Elie Măcelariu, Partenie Cosma, Ioan Popoviciu-Desseanu, Sigismund Borlea ş. a. n'a zăbovit când i s'a îmbiat prilejul să ia atitudini hotărîte şi intransigente în chestiune românească. Interesul său preponderent pentru cele bisericeşti l-a datorit poate spiritului binefăcătorilor şi ctitorilor: Emanuil Gojdu şi Nicolae Jiga cu cari se aliase, iar faptele sale politice — semne de o patentă simţire românească — au fost desigur precipitaţiile naţionalismului înalt al camarazilor săi de luptă, altoit pe ancestralul fond de răzeş român al lui Nicolae Zigre.

In adunarea naţională din Sibiu, din 12 Mai 1881, Nicolae Zigre alături de Bihorenii: Alexandru Roman, Iosif Roman, Iosif Vulcan şi Partenie Cosma a fost ales în comisia de 30 instituită pentru redactarea şi prezentarea proectelor de hotărîri [2]).

In 1894 este apărătorul lui Iustin Ardelean redactorul „Vulturului", dat în judecată pentru spiritul naţionalist al frazei şi ironia usturătoare la adresa Ungurilor [3]).

Măcelul dela Aleşd din 1904 este pus în discuţie publică prin Nicolae Zigre[4]) care cere anchetă pentru a lămuri răspunderile în acest masacru.

---

1) Protocolul 1918 pag. 15.21 Concl. 19.

2) T. V. Păcăţianu, VII pag. 15.

2) Nagyvárad din 11 Oct. 1894, Nr. 241.

4) Nagyvárad Nr. 111 din 5 Mai 1904.

Şi înainte, dar mai ales după votarea legii lui Apponyi, Nicolae Zigre a fost apărătorul învăţătorilor români prigoniţi pentru necunoaşterea limbii maghiare şi a ţinutei lor naţionale.

Aşa în congregaţia judeţeană din 9 Mai, 1907, rosteşte o pledoarie pentru învăţătorii urmăriţi: I. Vereş, Ambroziu Catone, Paul Petruc, Alex. Mărcuş, Gh. Gherdan, ş. a. [1]). In 1909 apără la judecătorie pe învăţătorul C. Popoviciu din Şerghiş, cel mai aprig urmărit de autorităţile şcolare şi administrative maghiare [2]).

După declararea activismului politic, Nic. Zigre ia cuvântul de mai multe ori la întrunirile politice organizate în judeţ. Subliniem adunarea electorală din Ceica, la care Nicolae Zigre, fiul acestei plase, s'a prezentat alături de Dr. T. Mihali, Aurel Lazar şi Rusu-Şirianu în faţa alegătorilor.

La alegerile din 1906, Nicolae Zigre a fost candidatul oficial al partidului naţionalist pentru Ceica. In turneul său de propagandă a fost întovărăşit de preoţii din circumscripţie; îndeosebi, Ioan Moga din Răbăgani şi Toma Păcala din Oradea s'au dovedit a fi vrednici [3]).

In 1907, în preajma alegerilor judeţene, Ştefan Tisza a început tratative cu preşedintele partidului naţionalist, Nicolae Zigre, pentru admiterea unui număr de Români în congregaţie. Aşa au fost aleşi 12 naţionalişti şi o seamă de Români Tiszaişti. După alegeri, naţionaliştii au ţinut o consfătuire în restaurantul „Arborele verde („Zöldfa") sub prezidenţia lui Nicolae Zigre. Preşedintele a cerut tuturor mărturisirea pe faţă a credinţei lor politice. Toţi, afară de unul numai, s'au declarat pentru programa naţionalistă, intransigentă şi au hotărît să formeze un bloc de opoziţie în şedinţele congregaţiei [4]).

La alegerile din 1910, în Ceica a candidat Vasile Mangra, cu program guvernamental.

1) Nagyvárad Nr. 108 din 9 Mai 1907.

2) Nagyvárad Nr. 65, 1909. Poate se va găsi un avocat harnic, care să scrie o carte despre „Procesele politice din Bihor".

3) Nagyvárad, Nr. 101 | 1906.

4) Nagyvárad, Nr. 267 | 1907 şi 268 | 1907.

Nicolae Zigre, după perioada furtunoasă a redeşteptării politice a Bihorului, şi-a concentrat energia şi activitatea din nou asupra problemelor bisericeşti.

In 21 Octomvrie 1918 a murit. L-au despărţit câteva săptămâni de data fatală a prăbuşirii Ungariei.

N'a avut fericirea să vadă Unirea Românilor şi reinfiinţarea episcopiei ortodoxe din Oradea pentru care s'a străduit o viaţă întreagă.

S'a stins când murmurile subterane prevesteau năruirea Monarhiei şi la răsărit se desluşia geana zilelor izbăvitoare.

Incruscrit cu „puternicul ministru de justiţie Szilágyi Dezsö, n'a optat la funcţiile înalte ce i se ofereau, ci a rămas advocatul şi secretarul consistorului din Oradea, strajă credincioasă poporului său. Din această poziţie modestă a luptat în rândul întâi al luptelor naţionale, în adunările naţionale şi în adunările bisericeşti“ [1]).

Amintirii lui, şi luptelor din sinoade pentru apărarea limbii şi a bisericii închinăm aceasta evocare.

Rezumat *In perioada atoniei politice, Bihorul tânjia sub teroarea Budapestei, care a înţeles să reacţioneze drastic faţă de partidul naţional, înfiinţat în 1881. Asupririle Ungurilor au avut repercusiune în opinia publică europeană care, mulţumită iscusinţii conducătorilor politici români şi ai Ligii Culturale, au prins simpatii pentru durerile şi năzuinţele noastre. Această milă a lumii pentru naţionalităţile obidite din Ungaria, s'a manifestat uneori în articole de violentă agresiune în contra Maghiarilor. Pe măsură ce creştea însă, interesul şi înţelegerea străinătăţii pentru nevoile neamului nostru, în aceeaşi măsură sporia reacţiunea guvernelor împotriva naţionalităţilor, încercând să le desfiinţeze şi să accelereze procesul de maghiarizare. Deaceea, în această perioadă se va atenta la la desfiinţarea liceului român unit din Beiuş, se va aţâţa strada împotriva Românilor din Oradea; studenţii români dela Academia de Drept vor fi eliminaţi, învăţătorimea va fi prigonită şi se va organiza de către Unguri »Pohod na*

1) Ep. Rom. Cioroşariu: „Zile trăite“ pag. 151.

Sibirul« memorandiştilor, împinşi spre temniţele din Seghedin şi Vaţ.

Dealtăparte vor organiza — pentru ochii lumii — potemkiade politice, scoţând în Bihor 2—3 deputaţi »români« ca să demonstreze dincolo de graniţe generozitatea şi libertatea din Ungaria. In locul figurilor mari din perioada precedentă, vor apare pe scenă figurinele cu structură de moluşte politice care vor cânta în tonica dată de guvern.

Şi cum a fost siluită conştiinţa românească şi stricate caracterele ca să poată fi aleşi aceşti reprezentanţi!

Reproducem ca mostră alegerea din 1901, din Beiuş, pentru a ilustra metodele electorale de atunci.

Bieţii Români erau agitaţi şi fanatizaţi de agenţii Kossuthişti. Demagogia opoziţiei independente, fără nici un scrupul, aţâţau satele împotriva »domnilor«, »pe care îi vor mânca fripţi«. Ţăranii fură prostiţi că se vor desfiinţa legile şi apoi nu le va porunci nimeni, nici pretorele şi nici regele, fiindcă acesta va fi detronat şi în locul lui va fi înălţat Kossuth Francisc, fiul lui Ludovic, care va revărsa asupra bietului Român din Roşia şi Budureasa cornul belşugului. Se va desfiinţa şi puterea episcopului Pavel Mihail; domeniile şi pădurile lui se vor parcela şi împărţi între oamenii cari până aci priveau cu jind la păşunele grase ce fuseseră oprite pentru dobitoacele lor. Inginerii au şi plecat, trebue să sosească în prima zi după alegere. Impozitele s'au suprimat; notarii cari le vor cere să fie daţi afară. Şi apoi — pupăză pe colac — li se mai striga Românilor la ureche să nu uite: »Voiu aprinde casa pe tine, câine, dacă vei vota cu liberalul Gajári!« Bieţii săteni se zăpăciseră. Nu îndrăzneau să plece la votare. Cine ştie ce li se poate întâmpla pe drum. Omul avea acasă nevastă şi copii, amar de el! Şi are o căpiţă de fân care poate arde peste noapte; un purcel care poate fi înjunghiat.

Şi apoi opoziţia nu cruţa nici organele administrative. Pretorul trebuia să se ascundă de înfierbântaţii Kossuthişti; judecătorul Poynar fu silit să scape cu fuga, iar în Hinchiriş jandarmii s'au refugiat în curtea casei parohiale. Poporul excitat striga: »Jos cu episcopul Pavel!« »Jos cu Gajári!« Intre armele de luptă se amestecau trucuri ingenioase. Se zvonia că Gajári ar fi dat bucătăresei lui Ko=

ssuth Fr. 500 de coroane ca să=l otrăvească. S'a și făcut. Kossuth e mort! Bucătăreasa e arestată și Gajári e căutat de jandarmi. Țăranii aveau slobozenie de a fierbe țuică. Ocoalele din Tărcaia și Finiș erau o pară de foc ce pâl= pâia sub alambicurile de fiert țuică. Garda financiară nu cuteza să intre în sat. Judecătorii nu cutezau să facă »ocu= late» (»la fața locului«). Iar în ziua votării, Tărcăienii, Finișenii terorizau satele românești: Curățele, Budureasa, Delani; îi prindeau pe bieții alegători români, îi încărcau în căruțele lor și îi duceau la votare, șoptindu=le la ureche și subliniind cu ghionturi pe cine să voteze. In Budu= reasa, arendașul Markovits a fost bătut, deasemenea copilul său și primarul comunei, care intervenise în acest scandal. Kossuthiștii erau înarmați cu coase și săcuri. Cutreerau sa= tele, pe preoți îi amenințau cu răstignire. Tabăra lui Bartha Francisc, părea că e banda lui Gh. Dózsa. Libe= ralii îi aveau pe slujbașii nevoiași: preoți și învățători care=și temeau congrua (ajutorul de stat) și se temeau de revizorul școlar care la o inspecție îl scotea pe învățător că nu știe ungurește. Kossuthiștii îi amenințau cu aprinde= rea bisericilor și școlilor, dacă nu vor vota cu ei. Și când te gândești că votul era nominal și public! Trenul cu ale= gătorii lui Gajári a fost cât p'aci să deraeze din pricina bolovanilor ce=i așezaseră pe șine la Negru, oamenii lui Bartha.

Așa erau alegerile maghiare în 1901. Așa ni le po= vestește Karácsonyi Aladár în Nr. 230 | 1901 din »Nagy= várad«, adăogând în numărul din 6 Oct., că=și i=a ră= spunderea pentru cele scrise cu toate desmințirile oficioase= lor guvernului.

Față de reacțiunea guvernelor și de metodele electo= rale, rămânând de altfel și în nota pasivității politice, Ro= mânii de inimă s'au țărmurit să se organizeze pe tăcute. Fără mare sgomot și=au ales »delegații« pentru conferin= țele naționale dela Sibiu și pentru sinoadele eparhiale. Ace= ști „deputați« cari au respirat mai nestingherit în »parla= mentele« din Sibiu, Arad, Caransebeș, s'au întors acasă încărcați cu polenul unor idei și principii intransigente, răspândind în cercurile lor sociale o înviorată simțire românească, care se lărgea și prindea în crugul său aproape toată suflarea.

Dealtăparte, o seamă de scriitori au înţeles ca prin slova lor, desenată cu grijă, să întărească conştiinţele de aici măcinate necontenit de valurile maghiarimii. Au lucrat cu osârdie: Iosif Vulcan, Vasile Budescu, I. Bosco, Maria Bosco, Lucreţia Suciu, Gavril Bodnariu, strecurând prin ritme vioae şi stihuri patetice, dragoste şi însufleţire pen= tru soarta neamului.

In opera lor li=a venit în ajutor societatea corală »Hilaria« care a ştiut să=şi întocmească programe artistice, variate, cu tânguitoare elegii şi romanţe, şi marşuri naţio= nale, revoluţionare.

S'a mai adaogat la acestea, către sfârşit, înfiinţarea »Bihorenei", care deveni un pilastru în organizaţia eco= nomică a Românilor mărgineni.

Aşa, prin aceste împletituri de forţe, s'a conservat su= fletul românesc pentru luptele din perioada naţionalismului intransigent, a cărei schiţare ne cere alte file.

Perioada naționalismului intransigent

1905–1918

Anul 1905 deschide o nouă perioadă în istoria luptelor naționale ale Românilor din Ungaria și Transilvania. El pune capăt pasivității fără rod, căreia se supuseră, cu unele excepții (Nicolae Stăvroiu, Aurel Vlad), Ardelenii. Până aci luptele dintre Unguri și Românii din Ardeal se dăduseră în străinătate, în presa și opinia publică europeană. Ei nu se întâlniseră piept la piept în parlamentul din Budapesta. Suferințele și nelegiuirile ce le îndurau Românii, mocneau sub spuză în Transilvania; numai câte-odată țâșnia para focului care înspăimânta străinătatea și trezia simpatie pentru noi. In vreme ce presa streină era sensibilă pentru ilegalitățile săvârșite de Unguri față de naționalități și din noianul evenimentelor europene desprindeau cu plăcere întâmplările referitoare la noi, aceeași presă rămăsese impermeabilă față de țipetele de protest ale Maghiarilor, prin cari aceștia voiau să covârșească murmurile și izbucnirile uneori violente ale naționalităților asuprite.

In anul 1905, din programul conferinței din 1881, s'au suprimat unele puncte „indezirabile" cari deslănțuiau toată urgia guvernelor maghiare asupra Românilor. S'a abandonat, oficial, problema autonomiei Ardealului, rămânând fără îndoială idealul tăinuit al luptelor Românilor și considerată ca o fază de tranziție către idealul definitiv al Unirii tuturor Românilor.

Principiul naționalităților era atât de puternic, încât se prevedea frământarea societăților și orânduirea nouă a statelor după consecințele lui logice și practice. Ceeace Partenie Cosma afirmase în parlamentul maghiar, criticând anexarea Bosniei și Hertzegovinei, a

fost o idee care se înstăpânea tot mai mult în suflete şi schimba vederile politice învechite. Ea devine miezul unei concepţii politice care va culmina practic în celebrele puncte wilsoniene, îndeosebi în principiul autodeterminării neamurilor. Evoluţia îşi făcea nestingherită cursul, trebuia doar conservată materia umană.

Deaceea grija politicianilor români se îndreptase spre această conservare, prefăcându-se că nu văd direcţiunea evoluţiei, pe care Ungurii cu ereditara lor miopie politică de fapt n'au întrezărit-o.

In programul din 1905, deci, vom găsi următoarele puncte cari vor jalona luptele viitoare ale Românilor:

1. Recunoaşterea poporului român ca individualitate etnică alcătuitoare de stat.

2. Armata comună cu Austria, cu limbă şi conducere germană; dar întrebuinţarea mai intensivă a limbii fiecărui regiment.

3. Asigurarea întrebuinţării limbilor naţionalităţilor în administraţie, justiţie, instrucţiune. Funcţionarii să cunoască limba regiunii.

4. Autonomia confesiunilor şi împărtăşirea lor la subvenţiile de stat. In şcoalele confesionale de stat sau comunale din satele româneşti, limba de predare să fie cea română. Căsătoria bisericească să fie obligatorie.

5. Autonomia comunelor şi judeţelor; arondarea lor după limbi.

6. Votul universal; libertatea întrunirilor şi asocierilor.

7. Reformarea sistemului impozitar.

8. Reforma agrară, desfiinţându-se fidei-comisele şi împroprietărindu-se ţăranii.

Protestează contra menţinerii legii electorale actuale, care impiedeca ca naţiunea română — a două naţiune din ţară — să fie reprezentată proporţional în parlament. Condamnă abuzurile electorale, violenţa, teroarea, mituirea, practicate de organele administrative şi candidaţi. In încheiere „se decretează întrarea în activitatea parlamentară a alegătorilor români, pentru toate cercurile electorale“ [1]).

In noul comitet executiv al partidului întră şi

1) S. V. Păcăţianu: o. c. vol. VIII. pag. 168—172.

Bihoreanul Dr. Aurel Lazar, care în această perioadă apare cu toată vigoarea pe scena politică şi care va trebui să înfăptuiască anexarea definitivă a Bihorului la politica fraţilor Ardeleni, aşa cum a făcut-o aceasta, sub raportul cultural, Iosif Vulcan.

Adunări politice

Indată după lepădarea pasivităţii, conducătorii Românilor aveau să înceapă opera de educaţie politică şi civică a alegătorilor. Până acum — ne ilustrează alegerea mostră din 1901 — ţăranul român fusese lăsat să fie corupt cu diurne şi plocoane de batjocură, sau să fie operat cu baioneta pentru a scoate la alegeri pe un Ungur sau un Român guvernamental. Adevăraţii conducători români stăteau înfrânaţi de pasivitate; nu s'au aruncat cu întregul elan în luptă, imprăştiind lozinci călăuzătoare şi indemnuri.

In campaniile electorale viitoare, ţăranii se vor prezenta cuminecaţi de păcatele trecutului; li se va cere o desăvârşită primenire în ce priveşte ţinuta lor, vor fi înţărcaţi de urîtele moravuri electorale cu care-i deprinseseră Ungurii; li se va insufla o conştiinţă mândră şi o voinţă care să nu se sfiească să spună pe faţă, înfruntând răstirile jandarmilor şi ale preşedintelui, numele „urgisit" al candidatului român.

Această operă de educaţie cetăţenească o vor săvârşi pionerii: Coriolan Pop, Nicolae Zigre, Gavril Cosma şi tinerii învăpăiaţi: Aurel Lazar, Ion Ciordaş, Demetriu Lascu, Lucian Bolcaş, Petru E. Papp, urmaţi de o prea numeroasă falangă de invăţători şi alţi intelectuali şi studenţi.

In 1905, se inaugurează seria adunărilor poporale, în cari oratorii vor rosti crezul naţionalist şi vor lămuri directivele şi atitudinile viitoare. La activitatea Bihorenilor în acest sens, au contribuit aproape toţi şefii politici ai Românilor din Ungaria şi Transilvania.

Ziarele maghiare locale, înregistrează, îngrijorate, următoarele adunări:

In Sânnicolaul-Mare (8 Oct. 1905) vorbesc Dr. A. Vlad, Aurel Lazar, Lucian Bolcaş şi preoţii Dem. Blaga şi Romul Blaga. In procesul verbal al adunării se găseşte următoarea propunere făcută de A. Lazar: „Adunarea alegătorilor şi a poporului din Sânnicolaul-

Român şi din comunele din jur... cere întroducerea prin lege a votului universal, egal pentru toţi, nemijlocit, cu votare secretă, în comună" [1]).

In Săcădat (12 Nov. 1905) au fost: Aurel Lazar, Ioan Russu-Şirianu şi preoţii din jur. Şi aici s'a cerut votul universal, fără restricţiuni.

In Husasăul de Tinca, (Joi 23 Nov. 1905) s'au prezentat oratorii St. Cicio-Pop şi I. Russu-Şirianu.

In ziua următoare, în Cociuba, au vorbit A. Lazar, Lucian Bolcaş şi Novac Aurel [2]).

In 27 Nov., în Ceica, animatorii erau Nic. Zigre senior, Dr. A. Lazar, T. Mihali şi I. Russu-Şirianu [3]). Aici adunarea era să fie zădărnicită de condotierul Emirul Inger Suliman Abdulah, un Ungur care s'a bătut în Somalia Africană, s'a îmbrobodit apoi cu orientalul titlu şi nume şi s'a aşezat în castelul lui Porcia şi Platter din Câmpani. Acesta, nechemat, a luat cuvântul şi a făcut elogiul partidului maghiar 48-ist [4]).

Colţul Beiuşului a fost frământat de localnicii Dr. I. Ciordaş, Dr. G. Cosma şi Dr. C. Popoviciu.

In 26 Nov. 1905 la adunarea din Beiuş, iau cuvântul, afară de localnici, T. Mihali, preşedintele clubului parlamentar al Românilor, apoi I. Russu-Şirianu. In moţiunea citită de Dr. I. Ciordaş s'a cerut, ca la toate adunările generale, votul universal. Adunarea a fost tulburată după vechea şi verificata recetă de către Ungurii din Tărcaia, mobilizaţi înadins de partidul maghiar.

Toate adunările s'au ţinut cu scopul de a porni curente mari pentru votul universal. Se credea cu drept cuvânt că numai prin votul universal vor dobândi Românii o reprezentanţă proporţională în parlamentul maghiar. Curentul, început şi la îndemnul indirect al socialiştilor, a câştigat o amploare şi intensitate atât de mare, încât Budapesta a fost alarmată. Ziarele ungureşti scriau de întoarcerea vremii lui Hoşia şi Cloşca şi a lui Avram Iancu. Ziarul „Arad és

1) Procesul verbal e în posesiunea d-lui L. Bolcaş, Vezi „Nagyvárad" Nr. 237 | 1905.

2) Nagyvárad Nr. 276 | 1905.

3) Nagyvárad Nr. 279 | 1905.

4) Nagyvárad Nr. 290 | 1905.

vidéke" publică ştiri fantastice despre răsmeriţile din Munţii Apuseni. Ca reacţie protopopul Vaţan din Arad a fost atacat de Unguri, iar ministrul Kristoffy interzice adunările poporale ale Românilor.

Prigoana învăţătorilor

Faimoasa lege a lui Apponyi a abătut o straşnică furtună asupra învăţătorilor români.

Revizorii şcolari adulmecau urmele învăţătorilor cari nu ştiau bine ungureşte ori nu erau buni patrioţi. Cazierele lor erau examinate cu microscopul preocupării pentru ideea de stat maghiar. O dungă întunecată, care a umbrit această idee, era suficientă de a arunca pe drumuri o familie, o statifică o şcoală, a admonesta un episcop, a arunca în faţa parlamentarilor români insulta „trădării de patrie" şi a ameninţa cu suprimarea subvenţilor ce s'au prevăzut pentru şcoale şi biserici. Zeloşii urmăritori ai duşmanilor patriei au scotocit arhivele şcoalelor să găsească un manual interzis, un tablou ce reprezintă o figură românească proeminentă şi-şi aplecau urechile la piepturile elevilor să surprindă o simţire tăinută, primejdioasă pentru stat, infiltrată în ei prin melodia unui cântec românesc pe index.

In raportul său către congregaţia judeţeană, revizorul Ludovic Vasadi arată vânatul recoltat într'o raită prin judeţ. La învăţătorul Gh. Gherdan din Micherechiu, Ioan Vereş din Sânnicolaul-Român, Ambrozie Catone din Homorog, a găsit manualul interzis: „Istorioare bisericeşti" cl. III de Petre Barbu. Această carte de religie pentru şcoalele poporale conţinea istoria Românilor în lumina daco-românismului, iar istoria Ungariei — spune revizorul — o modifică conform aspiraţiunilor politice ale Românilor. Invăţătorii Paul Petru din Berechiu şi Alexandru Mârcuş din Perbarthida instruiau cântece potrivnice ideii de stat maghiar. Caietele au fost confiscate. Ele cuprindeau următoarele bucăţi incriminate:

1. „Deşteaptă-te Române". 2. „Marşul lui Iancu". 3. „Hora Unirii". 4. „Ticolorul". 5. „Marşul anului 1848". 6. „Ah! Sabia lui Traian". 7, „Marş românesc".

8. „Calcă Române, plin de mândrie". 9. „Gotterhalte" (Imnul austriac).

Bieţii învăţătorii, executaţi în congregaţie, fuseseră apăraţi de advocatul tuturor Românilor prigoniţi, Nicolae Zigre, care încerca să dovedească că manualele şi cântecele înpricinate erau întrebuinţate şi cântate acasă, afară de şcoală, în mod particular [1]).

Consistorul ort. român din Oradea se găsea în penibila situaţie de a deschide anchetă împotriva învăţătorilor şi a rosti simulacre de pedepse, formulate în cine ştie ce fraze şi motivări întortochiate. Pe mulţi — dacă le găsia un cât de slab motiv — consistorul i-a achitat. Aşa avem ordinul Nr. 2899 | 314 sc. 1908 Consist. prin care se achită d-l Ambroziu Catone, învăţător în Homorog, deoarece i s'a cerut pedeapsa în 16 Aprilie 1907, pentru manualul P. Barbu: „Istorioare bisericeşti" ed. III, interzis de ministerul Instrucţiunii Maghiare în 4 Iunie 1908.

Prigoana învăţătorilor, deslănţuită în 1907, nu se va mai curma nici în anii viitori. La începutul anului 1908 învăţătorul Cornel Popoviciu din Serghiş a fost dat în judecată, pentrucă ar fi agitat contra Ungurilor şi jandarmilor. A fost condamnat la 6 luni temniţă şi 200 coroane amendă. A fost apărat de Nic. Zigre [2]).

In comuna Lorău învăţătorul Cipou P., vrednicul pioner al Astrei pe valea Crişului, a săvârşit crima de a fi strigat: „Trăiască armata română". In Girişul Negru, Gavril Dudulescu a instruit cântarea: „Moarte duşmanilor". Istoria o predă în spiritul lui Iancu. Invăţătorii — raportează Vasadi Ludovic — nu contenesc a agita populaţia, îndrumând-o s'apuce coasele şi sapele. („Kaszára, kapára Románok!) [3]). Intr'un articol din Nr. 161 | 1908 Nagyvárad opune acestor învăţători, duşmani ai patriei, pe vrednicii aderenţi ai ideii de stat maghiar: Salusinszki Emeric, Dr. Papp János şi Gedeon Rezsö (alias Radu Cupar) profesor şi ziarist [4]). Şi fiindcă atenţiunea revizoratului se dispersase pe o rază atât de întinsă, se cere înfiinţarea unui nou re-

1) Nagyvárad nr 107 | 1907.
2) Nagyvárad nr. 149 | 1908.
3) Nagyvárad nr. 130 | 1908.
4) Nagyvárad nr. 161 | 1908.

vizorat şcolar pentru plasele: Ceica, Beiuş, Vaşcău, Beliu şi Tinca în interesul maghiarizării [1]). Au mai fost luaţi la ţintă Vasile Teuca din Tăut care s'a declarat „infamant" despre Românii filomaghiari, apoi învăţătorul Paptămaş Florian din Bicaciu. Revizorul şcolar a constatat că nici unul nu ştia ungureşte [2]).

In „Calvarul" Tribunei, întocmit în vederea congresului internaţional din München din 1907, şi „Anexa" la cartea d-lui Vasile Stoica („Suferinţele Ardealului") se găseşte încă pedepsit în perioada 1907-10: Petru Mihuţia, învăţător în Câmp, condamnat la 7 zile temniţă şi 20 coroane amendă anuală pentru „agitaţie" (11 Ian. 1908); se începe o anchetă asupra a 54 învăţători pentru propovăduirea „spiritului nepatriotic în şcoală" [3]).

Fireşte că între învăţătorii români se găsiau şi câteva uscături care încasau premiul de 100 coroane pentru progresul arătat la limba maghiară.

Mpnifestări contra legii lui Apponyi

Legea lui Apponyi Adalbert din 1907, combătută în parlamentul din Budapesta de către arhiereii şi deputaţii români, sârbi şi slovaci, a provocat o violentă reacţiune din partea Românilor.

Prin această lege, ajutorul de stat acordat învăţătorilor este condiţionat de o serie de factori care fac iluzorie subvenţia. Ea institue controlul statului asupra şcoalei în aşa măsură, încât însemna aproape statificarea şcoalelor confesionale. Limba maghiară se va preda după planul şi în orele stabilite de Minister, învăţătorul confesional poate fi suspendat la adresa Min. Instr., trecându-se peste autorităţile bisericeşti.

In streinătate, naţionalităţile au desfăşurat o vie propagandă în contra lui Apponyi şi Ungariei, demonstrând prin noua lege tendinţa lămurită a Budapestei de a maghiariza popoarele de altă limbă şi obârşie din teritoriul Ungariei. Presa şi oamenii politici streini. cari nu uitaseră încă procesul memorandului, au luat o atitudine ostilă faţă de Apponyi. „Tribuna" din

1) Nagyvárad nr. 250 | 1908.
2) Nagyvárad nr. 158 | 1908.
3) O. c. pagina 326—327.

Arad, prin peana d-lui Sever Bocu, a întocmit un lung pomelnic de suferințele și condamnările Românilor din Ungaria („Calvarul"). Aceste date împrăștiate în streinătate și legea lui Apponyi, au creeat pentru Unguri o situație foarte grea, dar meritată, în preajma congresului interparlamentar din München în 1907. Scrisoarea lui P. Björnson, susținută de Leon Tolstoi, prin care anunță comitetului de organizare al congresului că nu poate participa la lucrările acestuia, fiindcă nu poate sta alături de contele Apponyi, călăul naționalităților, a fost o lovitură de măciucă dată politicei maghiare [1]).

Cu toate acestea, Ungurii, îndărătnici ca omul care din largul orizont nu vede decât o potecă îngustă de care nu se poate despărți, vor continua politica de maghiarizare. In 1909, Apponyi Adalbert va da o circulară suplimentară prin care va impune predarea religiei ort. române și unite în limba maghiară.

Circulara a provocat polemice juridice în presa minoritară locală. Profesorul Dr. Florian Stan din Beiuș, întreabă, în baza legii din 1868 art. XLIV § 17: „Dacă statul e obligat să se îngrijească de instrucția elevilor din școalele primare și secundare în limba regiunii, cu ce drept se cere acum instrucția religiei în limba maghiară?" Ziarul Nagyvárad [2]) prin peana lui Dr. Papp Iános susține că stabilirea limbei de predare într'o școală este de competința ministerului." Circulara e legală, mai presus de toate e necesară". „Vinovați sunt aceia cari niciodată n'au înțeles noțiunea de frate; aceia cari cu plângerile imaginate se adresează „împăratului"; aceia cari în afirmarea drepturilor statului maghiar văd nedreptăți".

Ziarele românești vor ataca legea și Circulara. Vlădicii protestează împotriva nouilor încălcări ale drepturilor noastre. Streinii din nou ne iau apărarea. Dar contele Apponyi Adalbert declară că nu va modifica nici o literă din lege și Circulară [3]).

Gromovnicul politic prevestea furtună. Năzuințele

1) Nagyvárad nr. 212 și 228 | 1907.
2) Nagyvárad Nr. 214 | 1909.
3) Nagyvárad Nr. 192—194 | 1904.

Românilor de aci încolo se vor concentra asupra scoaterii din vigoare a acestor legi.

Pentru combaterea lor, au fost puse în mişcare şi masele ţărăneşti române. S'a organizat o nouă serie de adunări poporale, în care se protesta şi se vota moţiunea în contra tendinţelor de maghiarizare.

In Sânnicolaul-Român, adunarea s'a ţinut sub prezidenţia ţăranului Ellenes Teodor. Raportorul adunării a fost Dumitru Lascu. Intre oratori îl întâlnim pe Teodor Mihali, preşedintele clubului deputaţilor români. Moţiunea cuprinde 12 puncte.

1) Adunarea îşi exprimă neîncrederea în guvernul din Budapesta.

2) Invită guvernul să-şi respecte obligaţiunile legale faţă de naţionalităţi.

3) Cere votul universal, impozitul progresiv şi libertatea întrunirilor publice şi a reuniunilor.

4) Protestează contra prigonirilor organizaţiilor profesionale.

5) Cere parcelarea latifundiilor.

6) Din fondurile afectate lucrărilor publice să beneficieze şi Românii.

7) Infierează pe deputaţii maghiari cari au jignit în parlament pe deputaţii români cu prilejul discuţiei şcolare.

8) Constată că deputaţii români au rămas credincioşi programului partidului.

9) Să se respecte drepturile şcoalelor confesionale faţă de cele de stat.

10) Să nu se ştirbească drepturilor acestor şcoale la limba de predare.

11) Să se convoace o adunare mare naţională.

12) Se votează încrederea în conducerea partidului [1])

Adunarea din Ceica, la care au participat Dumitru Lascu şi Gh. Popescu, pretorele şi emirul Inger au zădărnicit-o, smulgând celor de faţă o declaraţie pentru Kossuth şi Ad. Apponyi [2]).

In 22 Septemvrie, în comuna Sititelec, s'a ţinut

1) Nagyvárad Nr. 72 | 1907.

2) Nagyvárad Nr. 89 | 1907.

o renumită adunare poporală la care au participat comunele: Oşand, Şumugiu, Miersig, Husasău etc. Adunarea a fost prezidată de octogenarul Ioan Vaida, preot în Husasău [1]). Oratorul Dumitru Lascu a cerut votul universal şi a conjurat pe cei prezenţi să voteze numai pe candidaţii partidului naţionalist la alegerile pentru parlament şi judeţ [2]).

Adunarea din Beiuş a fost convocată de Ioan Ciordaş, C. Popoviciu, Gavril Cosma şi alţii. Inainte de adunare o seamă de intelectuali cutreeră satele şi fac propagandă vie pentru ea. In ziua de 14 Aprilie, piaţa Beiuşului s'a umplut într'adevăr de mii de ţărani, îmbrăcaţi în costumul lor pitoresc. Prezidează I. Ciordaş, iar secretar ad-hoc fu ales preotul de Pocola, Petru E. Papp. Advocatul Const. Popoviciu atacă legea lui Apponyi. Tărcăienii întonează „Kossuth nóta". Pretorele de Cefa, Col. Markovits, fu rugat de preotul Aug. Antal să restabilească ordinea şi să-i reducă pe Ţărcăenii scandalagii la tăcere. N'a făcut nimic. Ungurii aruncă cu pietri în Români. Aceştia ripostează. Se produce tumult. Invăţătorul român, Vasile Sala, e rănit. Jandarmii evacuează piaţa. La protestele delegaţiei, compusă din Nic. Zigre, I. Ciordaş, Gavril Cosma, Const. Popoviciu, Ioan Iacob şi Corneliu Palladi, prefectul judeţului, Glatz Anton, răspunde cu trufie: „Pretindem respectarea ideii de stat maghiar" [3]).

Campaniile electorale din 1905-1906

Proclamarea activismului politic, în 1905, a fost pentru Biharia începutul unei noui perioade de viaţă. Până la data aceasta, ideologic şi afectiv, Bihorul se încadrează bine în curentele culturale, generale. Ideile propovăduite prin şcoli şi prin reviste au ţesut sufletul acestui judeţ mărginean în pânza conştiinţei obşteşti româneşti.

Ceeace nu se întâmplase încă, a fost lipsa unei mobilizări a Bihariei alături de Ardeleni pentru un identic obiectiv de luptă. Până în 1881, Ungurenii aveau politica lor proprie. Prin programa din 1881 a partidului naţionalist, părţilor ungurene li s'a lăsat mai

1) Bunicul d.lui adv. Dr. C. Vaida.
2) Nagyváradi Napló Nr 220 | 1907.
3) Nagyvárad Nr. 89 | 1907 şi Petru E. Papp o. c. p. 62-64.

departe libertatea de a alege deputați pentru dieta maghiară, în vreme ce în Transilvania se respecta o severă pasivitate.

Privilegiul acordat Bihorenilor se transformă în liberalism politic, de care n'au știut să se folosească cuminte și chibzuit. In loc să se grupeze în jurul unor candidați de un patent naționalism, s'au lăsat ispitiți și stricați de administrația magbiară, dându-și voturile pentru câte un candidat obscur, fie ungur, fie român.

In 1905, campaniile electorale vor fi conduse unitar din Sibiu. Candidații vor fi trimiși de conducerea centrală a partidului, opunându-i guvernamentalilor. Așa Bihorul ajunge sub comanda unică a tuturor Românilor din Ungaria și vor lupta după același plan strategic și pentru același scop. In 1905, a început sub raportul politic frăția activă de arme a Bihorenilor și Transilvănenilor.

Campania din 1905

Alegerile din Ianuarie 1905 s'au desfășurat după rețeta din 1901. In Bihor, Românii încă nu erau pregătiți desăvârșit pentru grelele lupte fățișe, naționale. Alegătorii se năraviseră atât de rău, încât trebuia vreme cu răgaz să spele zgura ce acoperea sclipirea pură a conștiinței de Român. Aceasta se putea face numai printr'o răbdurie educație cicivică, ce le incumba fruntașilor bihoreni.

Deaceea, în alegerile din Bihor din 1905, garda intransigentă încă nu intră în luptă. In schimb, guvernul speriat de programul dela Sibiu și părăsirea pasivității, prezintă alegătorilor, în general, pe falșii Români guvernamentali, opunându-i anticipat naționaliștilor pentru a capta de cu vreme bunavoința electorilor în favorul unșilor săi politici. Se creează după tipicul lui Gozman Ioan, Véghsö Gellért și Rezei Silviu, ciracii guvernelor dintre cari Siegescu I., Burdea Constantin și Ciocan Ioan deveniseră exemplare „tip“. O nenaturală și antisocială atrofiere a egoismului copleșiră la câtiva Români instinctul solidarității naționale cu cei de aceeași lege și sânge. Aici nu mai era vorbă de arhiereasca politică oportunistă, reclamată de interesele bisericilor române, ci de imboldul unora de-

a parveni. S'au creeat în măsură mai mare acele figurine care se complăceau a se îmbăia în antica strălucire a castelului Tisza din Geszt. Tribuniştii din Arad, în frunte cu d-l Octavian Goga, vor săgeta această deosebită specie de politicieni, cu o pădure de condee incisive. Sufletul lor va fi analizat până în cele mai tăinuite cute; imperceptibilele vibrări egoiste vor fi detectate, amplificate şi prezentate opiniei publice cu toate deformările lor nearmonice.

In tabăra aceasta vom găsi şi unele figuri cari trebuiau să-şi sacrifice prestigiul public, intereselor de ordin superior al bisericilor. La ordinul şefilor bisericeşti aceştia trebuiau să accepte umbrele, ce le proecta opinia publică asupra personalităţii lor culturale. Erau un fel de sacrificaţi, aruncaţi peste bord, pentru izbăvirea şcoalelor şi bisericilor naţionalităţilor. Liceul din Beiuş era un ghimpe în ochiul guvernului. Se căuta cu lupa pricina de a-l închide, ori maghiariza. Şi atunci s'a forţat această instituţie de răspândire a graiului şi luminii româneşti, să şi renege prin fapte toate mărturisirile sale de credinţă. Directorul Ioan Buteanu, fu silit să candideze pe lista guvernului. Agenţii lui electorali erau profesorii de limba română şi istorie: Kéri Ioan şi Traian Farcaş, care în 10 Ianuarie 1905, traduceau în „româneşte" vorbirile politice dela adunarea din Beiuş [1]).

Şi pentrucă nu se ştia cine va eşi biruitor la alegeri, candidatul 48-ist, Bartha Francisc, fu salutat de alt profesor: Radu Cupar, alias Gedeon [2]), un adevărat maghiarofil.

Deasemenea în celelalte cercuri electorale, preoţii şi protopopii sunt împinşi în tabăra guvernului. La Tinca candidează colegul de şcoală al lui Tisza, Nicolae Roxin, protopop de Micherechiu [3]). Cuvântările sale în cercul Tinca, n'au fost bine primite de către opoziţia maghiară şi nici de către guvernamentali, cari vedeau cu ochi răi alegerea unui preot „valah" de reprezentant al lor. Preoţii români cari

1) Nagyvárad nr. 10—13 | 1905.
2 Idem nr. 12 | 1905.
3). Dealtfel un harnic muncitor pentru biserică şi şcoală, în serviciul cărora şi-a pus cunoştinţa cu Şt. Tisza.

atârnau direct de şeful lor, protopop Nicolae Roxin, nu se vânzoliau spre a se face luntre şi punte pentru superiorul lor.

In Ceica, candidatul guvernamental, îl avea de agent pe preotul din Petrani, Augustin Antal, iar în Aleşd candidatul liberal era secondat în turneul său de preotul Abrudan.

In aceste alegeri a eşit învingătoare opoziţia lui Kossuth. La Beiuş însă, este scos Ioan Butean, faţă de Kossuthistul Bartha Francisc. La Tinca, Nicolae Roxin cade faţă de opoziţionistul Horti Adalbert.

Contele Tisza îşi trage consecinţele şi prezintă demisia cabinetului. Guvernul-darabant al lui Fejérvari Geza vieţuieşte până în 1906, când se vor face alegeri noui, în care se va arunca toată suflarea românească din Bihor.

Campania din 1906

Opoziţia care avea scrisă în program desfacerea de Austria, nu putea avea încrederea Vienei. Deaceea, în 1906, s'a disolvat parlamentul ales în 1905, când 48-iştii scoaseră o mare majoritate faţă de Tiszaişti. La alegerile generale din 30 Mai 1906 vor candida şi Românii. Era momentul să se verifice roadele campaniei de educaţie a maselor. Era momentul să se vadă cum va rezista baionetelor conştiinţa ţăranului român, toropită şi tulburată de metoda vechilor alegeri şi abia luminată de zorul fără odihnă a animatorilor bihoreni. Românii au candidat aproape în toate cercurile electorale, unde erau în majoritate, încât toate unghiurile Bihariei erau răscolite de chemarea la luptă făţişă.

Guvernul maghiar după reţeta-i veche va pune în cercurile mai importante contra-candidaţi români, guvernamentali, ori va pune în funcţiune toate şuruburile teascului electoral, presionând fără nici o considerare asupra alegătorilor prin organele administrative, şi direct, asupra arhiereilor.

Kossuthiştii încurajaţi de succesul din 1905 vor lupta pe două fronturi: contra Românilor şi contra guvernului. Inainte de alegeri, în toiul campaniei, partidul independent va scoate în Budapesta în române-

şte ziarul „Lumina", redactat de Emeric Salusinszky, fiul unui pantofar din Beius. In primul articol de fond şeful partidului opoziţiei, Kossuth Francisc, adresează Românilor un apel, cerându-le voturile şi îndemnându-i „să învețe ungureşte". D. Lascu, într'o scrisoare publică, apărută în Nagyvárad din 4 Martie 1906, protestează contra semnelor de realizare a ameninţării făcute de Ştefan Tisza în 1905: „Să nu îndrăsnească Românii să candideze, fiindcă îi vom extermina". Totuşi Românii vor depune candidaturi şi se vor arunca în vâltoarea luptelor.

In Beiuş, la 17 Martie, se ţine o consfătuire cu fruntaşii români la locuința advocatului D. C. Popoviciu. Sub prezidenţia lui Dr. Ioan Ciordaş s'alege un comitet din cei mai de seamă luptători. In şedinţa din 14 Aprilie, Dr. G. Cosma şi Dr. C. Popoviciu conving pe Dr. Ciordaş să primească candidatura şi să renunţe la ideea de a-l aduce pe d-l I. Maniu sau A. Cosma. I. Ciordaş acceptă şi se începe marea luptă care inspiră Ungurilor teamă şi îngrijorare [1]).

„Naţionaliştii au intrat în acţiune în 4 cercuri, cu sorţi de isbândă. In deosebi în Beiuş spiritele sunt extrem de agitate şi primim ştiri triste — scrie Nagyváradi Napló (Nr. 97 | 1906). Românii sunt fanatizaţi de agenţii candidatului Dr. I. Ciordaş. Ei terorizează şi ameninţă pe toţi aceia cari vor vota cu Francisc Bartha (48-ist). Preşedintele partidului 48-ist, Báthori Zoltan, a condus la Budapesta o delegaţie, cerând lui Andrássy Iuliu înlocuirea pretorului Desideriu Tempelean, care nu arată suficientă energie întru reprimarea agitaţiilor naţionaliste. Peste câteva zile pretura cere o companie de soldaţi. Prefectul e chemat la Budapesta, iar pretorele Desideriu Tempelean e înlocuit cu faimosul pretore din Cefa: Coloman Markovits, duşmanul fără suflet al Românilor [2]).

Străzile Beiuşului vuiau de „Kossuth nóta" (Doina lui Kossuth). Elevii cutreerau străzile în mase, cu cocarde verzi, demonstrând contra Ungurilor. Alegătorii români jurau descoperiţi, cu stânga pe inimă, pe

1) P. E. Papp o. c. pag. 50—61.
2) Nagyváradi Napló Nr. 98 | 1906.

steagul național[1]). Cauza marei mișcări românești, „Nagyvárad" (Nr. 97 | 1906) o explică prin faptul că deputații „aleși de popor n'au făcut nimic pentru naționalități, decât aprobau doar dispozițiunile și proectele de legi ale guvernului". Și atunci nu e mirare dacă se agită contra ideii de stat maghiar. In fruntea agitatorilor sunt preoții, învățătorii și elevii. Românii pretutindeni poartă insignii românești. Insignele electorale, pana și frunza, formează tricolor românesc: pana e albastră, frunza e galbenă și numele candidatului român e roșu. La casele românești se arborează peste noapte steaguri române. Preoții se duc din casă în casă și iau credincioșilor jurământul că vor vota cu naționaliștii. Intre agenții electorali, studențimea din Oradea e reprezentată cu 9 Români[2]).

Guvernul presionează asupra vlădicilor să potolească spiritele și să interzică preoților și învățătorilor de a lua parte în propaganda electorală.

In situația aceasta, isbânda era problematică. Cu toată presiunea și corupția deslănțuită de Unguri, totuși țăranul român — nărăvit să-și dea votul aceluia care făgăduia mai mult — s'a adunat în număr impunător în jurul steagului politic al Românilor.

Brigadierul silvic, Dan I. din Budureasa e arestat de jandarmii unguri[3]).

Deși fusese ales Bartha Francisc cu 918 de voturi, tot atâtea conștiințe românești au fost smulse taberei maghiare și au fost salvate de pieire. Ele au alcătuit cadrul alegătorilor mobilizați din 1907, care în lupta decisivă a naționalismului prin părțile Beiușului, au dus la biruință steagul candidatului român, părintele Vasile Lucaciu.

In *Aleșd*, candidatul Sibiului a fost Dr. Pop Coriolan. Campania electorală maghiară s'a desfășurat prin teroare și asasinate. Candidatul român, în dimineața zilei de 22 Aprilie, a fost insultat în Peștiș. In noaptea spre 23 Aprilie (sf. Gheorghe) Ungurii au tras două focuri de armă, prin fereastră, în casa preotului

1) Nagyvárad Nr. 92 | 1906.
2. Nagyvárad Nr. 97 | 1906: „Nemzetiségi izgatás Biharvármegyében". Ziarul e 48-ist.
3) Nagyvárad Nr. 104 | 1906.

român din Auşeu [1]). In zilele următoare s'au tras focuri de revolvere asupra lui Dr. C. Pop. Contracandidat a fost vechiul deputat al cercului Aleşd, Farkasházi Sigismund, 48-ist, iar cel mai zelos agent al acestuia era părintele Clintoc din Bezna [2]). Intre agenţii opoziţiei e şi redactorul „Luminei" Em. Saluszinszky. In faţa teroarei deslănţuite, candidatul român fu silit să se retragă [3]).

In *Ceica* candidatul partidului naţionalist a fost Dr. Nicolae Zigre. Din raportul pretorelui Fr. Szöllösy se constată că aici campania electorală, cu toată agilitatea candidatului şi a studenţilor români din Oradea, se desfăşoară în linişte [4]).

Totuşi în Bucium, un husar a despicat cu sabia capul unui alegător român, fiindcă sătenii naţionalişti i-au oprit în drum pe Sânmartinenii 48-işti [5]).

In turneul său electoral Dr. Nic. Zigre era însoţit cu schimbul de preoţii ort. români, dintre care protopopul de Răbăgani, Ioan Moga şi Toma Păcală din Oradea s'au dovedit a fi mai vrednici [6]).

Tema propagandei era lozinca: „Ungurii vreau să răpească dreptul de vot, biserica şi crucea". Pentru asigurarea ordinei, au sosit la Ceica 56 de husari [7]).

Românii n'au reuşit nici aici să-şi impună candidatul.

In *Tinca*. In cercul electoral Tinca, agitatorii români răscolesc masele în proporţii înfricoşetoare. Intre aceşti agitatori se află Lucian Bolcaş. Intelectualii umblau noaptea ca cucuvaele şi ţineau consfătuiri secrete. Românii sunt opriţi de a purta insignele şi steagul maghiar. O ramură verde în pălărie li este semnul distinctiv, iar deviza: „Trăiască România!". Agitatorii au sugerat maselor că acest pământ e românesc şi se va încorpora în România. „Chiar dacă ştiţi, nu vorbiţi ungureşte! Nu e permis s'o faceţi aceasta!". Limba română în curând va lua locul celei maghiare şi nu

1) Nagyváradi Napló. Raportul preotului Bérczy 98 | 1906.
2) Nagyvárad Nr. 101 | 1906.
3) Vezi mai târziu la Cor. Pop.
4) Nagyvárad Napló Nr. 98 | 1906.
5) Nagyvárad Nr. 105 | 1906.
6) Nagyvárad Nr. 101 | 1906.
7) Nagyvárad Nr. 100 | 1906.

veți plăti 5 zloți tălmaciului. Șefii agitatorilor erau: Petru Serb, protopop în Beliu, cu preoții din protopopiatul său [1]).

Invățătorul Teuca Vasile a organizat o „mafie" contra Ungurilor [2]).

Cu prilejul adunării electorale din Beliu, acest agent al lui Aurel Lazar a îndemnat pe Români la solidaritate în jurul steagului naționalist. In acest caz se va uni Ardealul, inclusiv Bihorul, cu România. Pentru aceste declarații a fost dat în judecată și condamnat la 8 luni închisoare și 500 cor. amendă de Tribunalul Oradea. Apărător i-a fost Aurel Lazar [3]).

Așà scriu ziarele maghiare. Administrația a ripostat acestei campanii cu reprimări sălbatice. In raportul său pretorele din Tinca, Verner, arată că ferestrele băncii „Bihoreana", filiala Tinca, au fost sparte în seara zilei de 21 Aprilie. In 22 Aprilie, clădirea a fost din nou asaltată, fiindcă acolo trăsese în gazdă candidatul Aurel Lazar. In urma acestor fapte, satele românești din împrejurimi se revoltară. Securitatea locuitorilor unguri era în primejdie. S'a sporit efectivul jandarmeriei din Tinca [4]).

Mijloacele de luptă ale lui Dr. Aurel Lazar erau „extraordinare". Alerga pe jos, cu căruța, din sat în sat, din casă în casă și încuraja la luptă pe fiecare Român în parte. Față de această propagandă, Ungurii cer, în locul lui Horhy Bela, alt candidat cu suprafață [5]). In Cociuba, preotul român îl oprește pe Horthy să-și țină vorbirea. Ungurii din Belfir, veniți la adunarea din Cociuba, sunt amenințați cu revolver de soldatul Moise Păfucan, care rupsese steagul maghiar și cu ruda îi snopise bine pe 48-iști. S'a produs o încăierare între partide, din care s'au ales mai mulți răniți. In Mociar și Râpa, Dr. Andrei Ilie, ajutorul lui Dr. Aurel Lazar, e oprit să vorbească alegătorilor români [6]). In comuna Căuașd s'a produs o

---

1) Nagyvárad Nr 92 | 1906.
2) Idem nr. 99 | 1906.
3) Idem nr. 289 | 1906.
4) Nagyváradi Napló nr. 98 | 1906.
5) Idem nr. 100 | 1906.
6) Nagyvárad nr. 104 | 1906.

ciocnire sângeroasă cu jandarmii maghiari. Românii au tras focuri de arme în jandarmii ce se duceau la Tinca contra agitatorilor naţionalişti. Jandarmul Toth Ludovic e rănit. S'a tras apoi salve în mulţime. Doi Români sunt morţi şi mai mulţi răniţi [1]).

In teroarea aceasta, naţionaliştii n'au reuşit să trimită în parlament pe candidatul lor, Dr. Aurel Lazar. Dealtfel, satele româneşti fuseseră oprite dela vot. D. a. la ora 5 s'a închis votarea; Românii au fost îndrumaţi la vetrele lor.

Al 5-lea cerc electoral frământat de candidatul Sibiului, Dumitru Lascu, a fost *Ugra,* fieful lui Ştefan Tisza. Dintre comunele româneşti, Roitul şi Giri-şul s'au afirmat îndeosebi credincioase steagului românesc. Deaceea alegătorii din Roit au fost terorizaţi. La rândul lor aceştia îi prigoneau pe Românii din Sânnicolau, care se declaraseră pentru candidatul oportunist. Tânărul agitator Demetriu Lascu, în această perioadă, a devenit legendar pentru îndrăzneala ce o opunea administraţiei şi neastâmpărul cu care a agitat zi şi noapte satele româneşti. Figura lui rămâne una din cele mai interesante de pe acele vremuri.

Deşi Românii n'au reuşit în nici un cerc să aibă majoritatea, campania electorală din 1906 are o semnificaţie şi importanţă deosebită. Ea a fost cea dintâi care s'a făcut cu lozinca naţionalismului intransigent. Bihorul somnolent a fost şi el trezit de animatorii români, cari proectaseră alegătorilor, departe pe orizontul viitorului, imaginea nedefinită încă bine a împlinirii dorinţelor naţionale. In Tinca, candidatul Dr. Aurel Lazar, cu o admirabilă bărbăţie şi clară viziune a lămurit imaginea aceasta. Era Unirea Ardealului şi a părţilor româneşti din Ungaria şi România. Această imagine va fascina masele până la 1 Decemvrie 1918, ţinându-le prinse in vraja sa. Ea se va coborî tot mai adânc în suflete, va pune stăpânire pe întreaga conştiinţă românească şi va desăvârşi prefacerea întregei structuri sufleteşti a Românilor în direcţiunea înfăptuirii ei. Razele difuze ce le împrăştia şcoala primară, secundară şi internatele româneşti din Bihor, se con-

1) Nagyváradi Napló nr. 105 | 1906.

centrau cu încetul, lămurit, în această imagine care va fi idealul aspirațiunilor naționale în Bihor. Odată el aruncat pe firmamentul Bihariei, nu se va stinge nici-o clipă, ci va călăuzi străduințele Românilor în următorii 8 ani de luptă și în vârtejul sângeros al cumplitului războiu, în anii 1914—1918. Făurirea acestui ideal este neperitorul merit al luptătorilor din Bihorul de odinioară.

Alegerea lui Lucaciu, 1907

Adunările politice din 1906 și protestele contra legii Apponyiene au avut darul de a promova solidaritatea Românilor în jurul steagului naționalist și a întări conștiința națională. Acest efect s'a vădit într'un chip strălucit în alegerile parțiale de deputat din cercul Beiuș, al cărui reprezentant opoziționist, Bartha Fr., își dăduse demisia pentru a fi ales notar public. In alegerea din 1907, sforțările românești din acest județ au ajuns la tesiune maximă.

Teroarea baionetelor, sclipirea argintului, viclenele curse ale Ungurilor n'au putut opri biruința sufletului românesc redeșteptat.

Uimiți și speriați de victoria Românilor, Ungurii vor reacționa în anii 1907—1918 cu toate mijloacele ce le oferă puterea și le poate inspira spectrul desființării lor ca națiune.

După minunata și apocaliptica erupțiune a conștiinței românești din 1907, silnicia fără lege și morală, va prăvăli un munte peste Bihoreni, slăbindu-le până la asfixiere orice respirație culturală și națională [1]).

Candidatura lui Vasile Lucaciu a stârnit în opinia publică maghiară o reacție furtunoasă. „Popa" dela Șișești era considerat ca întruparea aspirațiunilor dacoromâne. Prestigiul lui incontestabil, fondat pe o amplă cultură și o sclipitoare vervă oratorică, îl decretase în decada memorandului de îndrumător al partidului naționalist. Opinia publică română încunună fruntea mar-

---

1) Despre alegerea lui Vasile Lucaciu în Beiuș, vezi ziarele maghiare citate, apoi: Petre E. Papp: „Din trecutul Beiușului" pag. 65—78. Manuscrisul d-sale; „Biruința dela Beiuș a lui Vasile Lucaciu, deputat dietal", reprodus aproape în întregime de Corneliu Meza, în lucrarea: „Dr. Vasile Lucaciu", Presa liberă, Satu-Mare 1986, pag. 77—100.

tirului, întemnițat în repetate rânduri, cu o aureolă legendară, considerându-l ca expresiunea desăvârșită a năzuințelor sale. Era prin urmare o sfidare a ideii de stat să candideze și eventual să fie ales omul care a luptat din răsputeri, acasă și la congresele internaționale, pentru revendicarea drepturilor noastre și în același timp la slăbirea Ungariei.

„Acest nume — scrie Nagyvárad nr. 180 | 1907 — în Ungaria a devenit noțiune. El este expresiunea agitației naționaliste, sălbatecă și plină de ură. Pe vremea mișcării memorandiste, „popa" din Șișești a ajuns celebru și faimos, și de atunci numele lui se confundă cu agitația". Candidarea lui era socotită de către Unguri primejdioasă pentru raporturile românomaghiare din Bihor. In preajma alegerilor, toate gazetele și-au descărcat ura în calificative injurioase, cum nu se pomenise la adresa vreunui politician.

„De ce l-au candidat Românii pe cel mai ticălos dintre ei", „pe vrăjmașul poporului maghiar, al ideii de stat, al constituției maghiare? Numele lui evocă sânge și moarte. Vrea Beiușul să fie reprezentat printr'un trădător? Vrea un scandal mondial? Vrea jertfe de sânge?" [1]).

Gândindu-ne la reversul acestor fraze, putem ghici puternicul sentiment național și amploarea calităților sufletești cu care se luptă „leul" dela Șișești.

Vasile Lucaciu a sosit în Oradea, vineri 16 August 1907. A tras în casa lui Aurel Lazar, unde a avut o consfătuire cu prietenii politici. D. a., la ora 4 însoțit de Aurel Lazar, Gavril Cosma și Nicolae Zigre senior, făcu o vizită la prefectul județului, cerându-i să asigure libertatea alegerilor. Din Oradea urma să plece la Beiuș, unde avea să-și țină cuvântarea la ora 3 d. a.

Ioan Ciordaș era concentrat pentru manevre. Ca militar, publică în ziarul „Lupta" din Budapesta un apel nesemnat către Românii din cercul Beiuș, în care îi lămurește: „Povățuitorul vostru și arătătorul adevăratei căi nu va fi acela care va veni că aldămaș și cu mită, ca să vă cumpere, ci acela care va lua și el

1) Nagyvárad nr. 188 | 1907.

pe umerii săi sarcinile grele, cari va apăsa şi suferinţele cari vă seacă puterile“ [1]).

„Tribuna“ din Arad, în nr. din 2 | 15 Aug. în articolul de fond „Trăiască Vasile Lucaciu“, într'altele scrie: „Al Beiuşului este meritul de a-l fi readus pe Lucaciu în arenă. A Beiuşului rămâne însă, marea răspundere de a-l alege pe Vasile Lucaciu. Căci Vasile Lucaciu nu este iertat să cadă! El duce în cercul Beiuşului, nu steagul de simplu candidat al unui cerc electoral, ci steagul nostru al tuturora, steagul care înobilează trecutul, prezentul şi viitorul nostru naţional“...

„Cât pentru alegătorii din cercul Beiuşului, ei să nu piardă niciodată din vedere că o lume întreagă de Români privesc la dânşii“.

„Ii conjurăm deci în numele tuturor să fie toţi, dacă va fi nevoe, chiar eroi pentru a duce steagul naţional la izbândă“.

Aceeaşi importanţă deosebită o atribue campaniei şi presa maghiară.

Deputatul maghiar, Halász Ludovic, ajutorul lui Kardos Arpad, într'o gazetă din Budapesta punea chestiunea în felul următor:

„Dacă Lucaciu cade la Beiuş — unde sunt şcoli româneşti, o reşedinţă episcopească română şi societăţi culturale româneşti — s'ar asigura acolo statornic şi necondiţionat egemonia maghiară; înfrângerea Românilor dela Beiuş, ar potoli elanul de luptă al celorlalţi candidaţi români şi ambiţia de a fi ales deputat. Izbânda sau înfrângerea va avea repercusiune asupra alegerilor viitoare din cercurile cu populaţie mixtă. Opinia ţării prin urmare, nu trebue să vadă în alegerea din Beiuş o simplă luptă de partid şi să treacă uşor peste ea la ordinea de zi, ci ea trebue să se mişte şi să pună în linia de bătae pe toţi soldaţii maghiarimii... Implor îndeosebi pe deputaţi să se grăbească în cercul Beiuş, nu pentru sprijinirea lui Kardos Arpad, ci pentru salvarea maghiarimei [2]).

---

1) Peuru E. Papp o. c. pag. 69.
2) Nagyvarád nr. 193 | 1907.

Intre timp, în cercul electoral Beiuş, Românii îşi desfăşurară toate forţele.

Rândurile localnicilor, întărite cu parlamentarii români: Ioan Suciu, Aurel Vlad şi Pop-Cicio, apoi cu animatorul Demetriu Lascu, cutreerau comunele, însufleţind masele. Satele se împănau cu steagurile lui Vasile Lucaciu. Flăcăii şi fetele îi cântau „doina". Studenţii purtau cocarde cu tricolori româneşti. Se aclama „România Mare". Ordinea de bătae se întocmise în cancelaria lui Ioan Ciordaş, întors dela manevre.

Prefectura însărcină cu ordinea pe faimosul Markovits Col., pretorele din Cefa. Insufleţirea Românilor era mare, dar straşnică se prevedea a fi şi presiunea administrativă. Un tâmplar maghiar, practic, ciоplea cu zor la sicrii. Cunoştea el metoda alegerilor. In Beiuş se concentrase 250 husari şi 300 de jandarmi.

Ungurii, întâi, au voit să-l candideze pe Em. Salusinszky, redactorul ziarului kossuthist „Lumina". Acesta însă, n'a primit. In locul lui l-au candidat pe Kardos Arpad. Ziarele atacă violent pe fostul deputat Francisc Bartha, care prin demisia sa i-a pus pe Unguri într'o situaţiune critică, în Beiuş

Lucaciu a sosit la Beiuş, Sâmbăta seara, la 17 Aug. La gară a fost întâmpinat de Ioan Ciordaş şi Demetriu Lascu. O adunătură de Unguri l-au huiduit. Geamurile iluminate dela casa lui Gavril Cosma au fost sparte.

In cuvântarea sa ţinută în Beiuş, Vasile Lucaciu pretinde votul universal, singura mântuire a unei onorabile vieţi politice româneşti. Cere respectarea principiilor 48-iste formulate în ultima lor ediţie de către exilatul din Torino, Ludovic Kossuth [1]).

Vorbirea a fost încadrată în coruri, dirijate de prof. Ioan Buşiţia şi doine, executate de cimpoierii aduşi din Ardeal de I. Suciu. Taraful de cimpoieri, care răscolea satele cu „Doina lui Lucaciu", a fost arestat şi dat afară din judeţ [2]).

Vaşcăul, aparţinător cercului electoral Beiuş, era deasemeni în plină fierbere. Pe casele Românilor:

---

1) Vezi pag 35.
2) Nagyvárad nr. 189 | 1907.

Nonu Maxim, Ioan Todan ş. a. se ivesc steaguri româneşti. Pretorele român dispune imediat să se coboare drapelele, ca să se împlinească ceeace spunea plebanul din Vaşcău: Emil Pák. Acest pretore „în cariera sa administrativă de 30 de ani a dovedit sentimente filomaghiare. Aceste sentimente nu se pot masca timp de 30 de ani. El a avut nenorocul de a se fi născut Român, deaceea acum ziarele maghiare îl bănuesc, iar cele româneşti îl înjură pentru atitudinea sa“ [1]).

Răscolitorii satelor primesc ajutoare şi din alte judeţe. Din Arad ar fi sosit 9 preoţi care împreună cu cei localnici agitau masele. Preotul de Pocola şi corespondentul Tribunei din Arad, Petru E. Papp, agită în pieţele din Beiuş; Gh. Roman în Nimoeşti, Miron Botişel în Şteiu, satul lui Miron Pompiliu.

Incepe silnicia. Pretorii români din Beiuş şi Vaşcău sunt reclamaţi de Aurel Lazar. Dumitru Lascu e ameninţat cu moartea. Nicolae Bogdan, director de bancă, e sechestrat în locuinţă.

Campania ia proporţia unui războiu civil. Ungurii încercau la început să se consoleze. „Chiar dacă Beiuşul l-ar alege pe Lucaciu, Românii vor rămâne tot atât de departe de realizarea României-Mari ca şi când ar fi votat pe Kossuth. Popa Lucaciu 200 de ani de ar trăi nu va vedea înfăptuită România Mare“ [2]).

Se întrebuinţau diferite trucuri electorale de ambele părţi [3]).

In Vaşcău s'au produs încăierări între 48-işti şi Românii conduşi de Nic. Bogdan, directorul „Şoimului“.

In Budurasa agentul naţionalist a fost Dan Ioan, brigadier, care a desvoltat o vie agitaţie naţională şi la alegerile din 1906.

In Poieni, teologul Popa Terentie, e pus în lanţuri şi dus pe jos la Beiuş.

---

1) Nagyvárad nr. 192 | 1907.
2) Nagyvárad nr. 194 | 1907.
3) In Lunca o ceată de Români 48-işti aşteptau în gară trenul electoral. Trebuiau opriţi să plece la Beiuş. Preotul Miron Botişel şi Ştefan Pop-Cicio au speriat femeile din sat, zugrăvindu-le primejdia de moarte ce-i aşteaptă pe bărbaţii lor în Beius. Soţiile cu părul despletit, în ţipete şi vaete, au alergat la gară şi şi-au târît acasă bărbaţii.

Pretura se dedă la ilegalităţi. Aurel Lazar protestează la Prefectură. 1. Primpretorul nu vrea să semneze legitimaţiile de alegător. 2. Jandarmii nu lasă să se circule decât cu legitimaţii. 3. Tărcăienii cu asistenţa jandarmilor au bătut pe un naţionalist [1]).

In ziua alegerii, în curtea liceului, erau aşezaţi 2 companii de soldaţi din Reg. 37 Oradea. In Beiuş mai erau masaţi 500 de jandarmi sub comanda maiorului Szilágy Odön.

Satele veneau din diferite direcţiuni, conduse de un fruntaş politic. Văşcăuanii sosiţi cu trenul, fură conduşi dela gară de Vasile Goldiş. Alegătorii din regiunea Câmpani-Băiţa au fost aduşi de Ioan Suciu şi Ştefan Cicio-Pop. Un convoiu de trăsuri e condus de Aurel Lazar. Deputatul Aurel Novac şi Iustin Marşieu conduc pe alegătorii din direcţiunea Budurasa. Mieziedanii sunt aduşi de Aurel Grozda.

Naţionaliştii n'aveau pana electorală; purtau la pălărie numai o frunză de stejar şi cântau „Doina lui Lucaciu",

48-iştii din Finiş conduşi de Emirul Inger Soliman aveau o pană albă, lungă. Tărcăienii cu întreaga tabără Kossuthistă se aşează în piaţă. O parte din ei se fixează în dreptul casei lui Ioan Ciordaş, unde era cartierul general al Românilor. Tărcăienii după metoda lor încep bătaia. Atacă pe un naţionalist. Jandarmii intervin şi-l rănesc la ureche pe ţăranul Pandici Moise din Binşele. Corespondentul Tribunei, Ghiţă Pop şi dela „Lupta", Onisifor Ghibu, sunt atacaţi de Ungurii cari încep să asvârle pietri în casa lui Ioan Ciordaş.

D-na Ciordaş (Viora din Bihor) care se întreţinea la fereastră cu Părintele Vasile Lucaciu fu lovită în piept cu o piatră. Ea observă: „Să ştii părinte, când duşmanii atacă femeile, cauza lor e pierdută".

Ungurii pentru a zăpăci pe alegătorii Români au mai depus următoarele candidaturi:

1. Vasile Lucaciu, pleban în Csikszentmiklós (jud. Ciuc).

2. Kardos Arpad, director de bancă Budapesta (adevăratul candidat opoziţionist).

1) Nagyvárad nr. 191 | 1907.

Românii au avut un singur candidat: Vasile Lucaciu, preot în Şişeşti.

S'au votat la două secţiuni. Bărbaţii de încredere ai naţionaliştilor erau: Aurel Lazar şi Const. Popoviciu (sec. I-a); Gavril Cosma şi Gh. Bogdan (sec. II-a). Românii văzând trucul Kossuthiştilor cu candidarea plebanului din Ciuc, Vasile Lucaciu, la sfatul lui Ioan Ciordaş depun încă o candidatură: Kardos Arpad, industriaş din Budapesta, iar alegătorii naţionalişti sunt repede instruiţi să voteze pe „Vasile Lucaciu, popă românesc". Se înlătură orice echivoc.

Vicleşugul şi teroarea n'au slăbit entuziasmul Românilor. Pe la amiazi biruinţa părea câştigată [1]).

Seara la ora 9.30 în ferma episcopiei gr. cat. Tărcăienii au aprins 2 căpiţe de fân pentru a produce panică. Ungurii au cerut suspendarea imediat a alegerii. Preşedintele secţiei I-a, Wallner Edmund, spre cinstea lui, n'a cedat, ci a condus mai departe alegerea până dimineaţa. Nici focul din cazarma provizorie a jandarmilor, produs cam pe la miezul nopţii, nu l-a impresionat.

Dimineaţa la ora 4 preşedintele publică rezultatul: Părintele Vasile Lucaciu a întrunit 1718 voturi, iar Kardos Arpad 914. Insufleţirea Românilor era netărmurită!

Cerul Bihariei, moborît de nourii mâhnitelor zile şi abia luminat de propagandele din ultimii doi ani, se însenină o clipă. Bihorul a biruit şi în bucuria lui jubilă întregul Ardeal. S'a dovedit tocmai de ceeace Ungurii se temeau, că baionetele nu sunt suficient de tari pentru a înăbuşi voinţa ţăranului român de a se alipi la conducătorii săi fireşti. Biruinţa dela Beiuş are o deosebită importanţă şi pentru motivul că asupra alegerii parţiale de aici s'a concentrat întreaga a-

1) Emirul Somalului Inger Soliman, tuldurătorul adunărilor naţionale din Ceica, aderentul fervent al 48-iştilor, stătea îngândurat în cotetăria Virágh, unde se instalase cartierul Ungurilor. Se întrebă năcăjit de ce n'au fost arestaţi învăţătorii şi preoţii români. Se sculă repede şi plecă la restaurantul „Egy etértés" un chefuia tovarăşul său de arme Korda Bandi dela Ceica. Aici într'un cerc mai prietenesc Inger Soliman îşi îngădue să strige plin de necaz şi ironie: „Am pierdut tot. Trăiască Lucaciu!" Şi a prins să cânte „Doina lui Lucaciu". Prietenul Korda Bandi l-a luat la bătaie; i-a rupt haina şi pălăria de panama care preţuia 1000 coroane. Abia l-au scăpat jandarmii din mâinile amicului său. Nagyvárad nr. 196 | 1907.

tenţiune a Românilor şi Ungurilor neangajaţi în alte lupte electorale. Şi unii şi alţii trăgeau din alegere cele mai îndepărtate consecinţe politice. „Tribuna" consideră izbânda ca o renaştere naţională a Bihorului.

De aceea alegerea lui Vasile Lucaciu fu salutată în cuvinte calde de toată suflarea românească din Ungaria şi Vechiul Regat.

Acelaşi răsunet a avut alegerea şi în presă. O însufleţire generală şi o înviorare obştească, cuprinse toate inimele; un tămăduitor elixir învigoră organizaţiile noastre politice, din toate colţurile, insuflându-le o masivă încredere în biruinţele viitoare.

D-l Nicolae Iorga în „Neamul Românesc" („Alegerea dela Beiuş şi părintele Lucaciu") scrie între altele: „Românii au câştigat o mare luptă politică în părţile Beiuşului şi au ales acolo pentru întâiaşi dată după un lung şir de Unguri şi Evrei, pe unul dintre ai lor pe părintele Vasile Lucaciu". Arătând stările din Beiuş şi imputând directorului liceului, Ioan Buteanu şi profesorului Radu Gedeon că fac politică maghiară, are aceste cuvinte pentru Vasile Lucaciu: „S'a impus dela început prin frumuseţea feţei sale „romane", prin siguranţa de sine, prin armonia gesturilor, învăţate la bunele şcoli de predicatori ale Romei, prin rotunjirea frazei sale şi putinţa de a putea vorbi curgător şi înflorit asupra chestiunilor generale. Talentul înăscut şi buna pregătire pentru elocvenţa amvonului a dat Românilor de acolo pe cel mai mare orator al lor".

In alt articol („Invăţăminte din biruinţa dela Beiuş") din 6 Septemvrie 1907, d-l Nic. Iorga atribue ţărănimei victoria, în opoziţie cu intelectualii filo-maghiari, vizând iarăşi pe Ioan Buteanu şi Radu Gedeon. „Câte-o familie ca a d-lui Ioan Ciordaş face o frumoasă excepţie şi de aceea s'a asvârlit cu bolovani asupra ferestrelor casei şi de aceea stăpâna casei a primit în piept o bombă electorală deacestea".

Meritul minunatei isprăvi (dela Beiuş) e aproape întreg al ţăranilor.

„De veacuri stau ei în acele sate ale lor cu aşa de vechi, caracteristice şi frumoase porturi româneşti. Stau cu limba lor simplă, cu datinile lor patriarhale

cu slujba lor românească. Aceia ce vorbiau de însușirile bune sau rele ale Bihorului, de aplecarea ținutului către streinism, de slugărnicia politică sau anumite speranțe ce se mai puteau avea, aceia aveau în vedere pe „domnii de Români" din Beiuș și Vașcău (pe aceia care-și iau unguroaice de nevastă, vorbesc ungurește în casă și cresc serioși candidați pentru desnaționalizare sub ochiul zâmbitor al administrației" [1]).

D-l Nicolae Iorga s'a gândit la pretorii români, slujbași și o mână de profesioniști liberi cari într'adevăr țineau isonul politicei maghiare; au fost însă, multe familii în care se trăia o curată și intensivă viață românească și care au înrâurit cu folos, în sens național, gândirea și ținuta poporului.

Ziarul „Lupta" din 15 | 28 Aug. 1907 cu titlul: „Mărire Beiușului", scrie despre biruința din Beiuș:

„In ziua de ieri s'a șters rușinea ce zăcea asupra Bihorului".

„Bihorul sărac și înapoiat, Bihorul huiduit, prigonit de dușmani și hulit de ai săi, s'a înălțat ieri prin simțirea lămurită, năvalnică a iubirii de neam și cu fruntea ridicată și încununată de fericire, primește îmbrățișarea și strigătul de bucurie al întregei suflări românești ce își ațintește acum asupra Bihorului, privirile uimite de schimbarea ce s'a făcut aci, de minunea ce se desăvârșește în țara Codrilor",

„Neues Pester Journal" face bilanțul alegerii: „Ce s'a întâmplat în Beiuș în ziua alegerii, nu se poate descrie. Lucrurile întâmplate trebuiau văzute și înțelese. Intr'o parte era armata adunată cu forța, desfrânată, zbierând, în dispoziție de a ucide, răsculată cu numele lui Kardoș, plătită, beată. La vederea acestui tablou mi s'a înroșit fața și *m'am rușinat că sunt ungur...*"

„Au deținut și insultat deputați și ziariști. Partizanii lui Kardos au pătruns în comuna Cresuia și au străpuns trei femei și o copilă de 4 ani. Am văzut cu ochii mei victimele desperate. Anei Borha i-au străpuns capul așa că poate niciodată nu se va mai vindeca. Pe femeia lui Vasile Poruț și pe copila de patru ani, Floarea Vesa le-au străpuns în gât. Mariei Vesa

1) Manuscrisul d-lui P. E. Papp, și Cor. Moza. o. c.

i-au rupt mâna în casa ei, mişeii flăcăi tărcăeni, cu asistenţa jandarmilor, pentrucă bărbaţii acestor femei au votat pe Lucaciu. Eu singur n'aş crede, de n'aş fi văzut".

„Afară de aceste crunte bătăi, câte deţineri nu s'a făcut! Dar sunt dator dreptăţii să declar: „Jur că dintre alegătorii lui Lucaciu nici unul n'a turburat ordinea. Mai bine a răbdat poporul acela de sclavi oprimat, dar n'a lăsat să-l terorizeze" [1]).

După această minunată şi biruitoare expansiune a sentimentului naţional, au urmat zile de oprimare şi răbdare până în anul 1918.

Ungurii încercau să găsească cauzele înfrângerii. Ei le socoteau a fi patru: 1. Desorganizarea în Beiuş a partidului Kossuthist. 2. Trebuia să se candideze o persoană de mâna întâi în locul lui Kardos Arpad. 3. E păcătos Bartha Francisc care şi-a dat demisia. 4. Dar mai ales s'a făcut rău că nu s'a aplicat teroarea de pe vremea lui Coloman Tisza [2]).

„Deutsches Volksblatt" din Viena, ziarul filoromânului Lueger, îi felicită pe Bihoreni pentru strălucita afirmare de conştiinţă naţională, alegându-l pe Vasile Lucaciu.

Alegerile din 1910

Contele Ştefan Tisza a simţit instinctiv primejdia ce o reprezintă pentru Unguri problema nesoluţionată a naţionalităţilor. Deaceea, încă la banchetul dela instalarea episcopului I. Goldiş (1899) a început să cânte aria înfrăţirii româno-maghiare.

Ideea a repetat-o de mai multe ori, dar mai ales în preajma alegerilor din 1910 a simţit nevoia s'o accentueze mai puternic.

---

1) După manuscrisul lui P. E. Papp.

Starea de spirit a Ungurilor se poate caracteriza prin alegoria unui ziarist publicată în „Nagyváradi Napló" nr. 207 | 1907:

Lângă soclul monumentului milenar din Beiuş o femeie bătrână, zbârcită, înfăşurată în văl şi manta cernită, plângea amar. Un bărbat rumon drept ca un paltin cu ochii plini de viaţă şi vigoare o întreabă:

— Cine eşti tu femee? Ce te doare?

— Tocmai tu mă întrebi? Eu sunt politica naţională maghiară, am îmbătrânit într'un an ca într'o mie. Acum simt că sunt bolnavă de moarte".

„Bărbatul râse cu hohot şi plecă. Era Vasile Lucaciu!".

2) Nagyvárad nr. 196 | 1907.

La constituirea partidului „muncii" în Arad, în 15 Martie 1910, declară în rezumat următoarele:

Recunoaşte că raporturile Ungurilor cu naţionalităţile s'au stricat foarte mult în ultimul timp şi agitaţiile naţionaliste prind teren, fiindcă exploatează divirgenţa dintre coroană şi naţiunea maghiară. Agitaţiilor contra Coroanei, ce le fac 48-iştii din Ungaria, Românii opun iperloialitatea lor, vrând să înstrăineze astfel dinastia de poporul maghiar. Toate partidele politice sunt vinovate de înrăirea situaţiei politice în urma propagandei naţionalităţilor. Greşelile partidelor au îndepărtat de Unguri pe acei Români cari doreau să colaboreze în mod sincer la solidarizarea poporului român, cu politica naţiunii maghiare. Partidul naţional român, prin cuvântul lui V. Goldiş, a declarat că partidul naţionalist va trăi atâta vreme cât în Ungaria vor exista naţionalităţi. Or, oratorul, Tisza Ştefan, nu înţelege rostul unui partid separat, care are în programul său puncte comune cu partidele maghiare: votul universal chestiuni economice ş. a. Fiinţa independentă a partidului român ascunde scopuri nemărturisite. De aici vine neîncrederea Ungurilor în el. Singura cale de împăcare este desfiinţarea partidului naţionalist român, ca grupare separată, şi încadrarea Românilor în partidele politice maghiare. In cazul acesta Românii vor avea tot sprijinul guvernului de a se afirma liber pe toate terenurile. Iar dacă conducătorii partidului român nu vor accepta desfiinţarea, Ungurii vor contesta calitatea lor de a fi adevăraţii reprezentanţi ai Românilor. Vor impune arhiereilor să-i conducă pe Români pe „calea moderaţiunei şi a înţelegerei frăţeşti cu naţiunea maghiară". Cu tot dreptul se poate apela la conducătorii bisericeşti, în ale căror mâini „se află depusă puterea supremă a conducerii Românilor", să „părăsească atitudinea indiferentă şi să nu tolereze ca profeţii mincinoşi să conducă neamul românesc pe cărări greşite si primejdioase". Arhiereii vor fi secundaţi fără îndoială de toţi Românii, cari şi până acum au luat parte la viaţa publică ungară ca membrii ai unuia sau altuia din partidele politice maghiare". „Situaţia — spune Ştefan Tisza — e extraordinar de serioasă. Sunt convins că ne aflăm la răscruce de unde

trebue să apucăm sau în dreapta sau în stânga pentru a decide soarta ţării fie în spre bine fie în spre rău" [1]).

Ceeace nu se găseşte în broşura „Românului iubitor de adevăr", dar se află în toate ziarele care reproduc vorbirea întreagă a contelui, este pasajul: „Dacă la acest apel apel naţionaliştii vor răspunde cu tendinţe separatiste, apelul rămâne un glas în pustiu şi asupra capetelor noaşte se vor izbi valurile; aceasta va însemna primejdie pentru Maghiari; dar oricare ar fi primejdia, naţiunea maghiară va avea atâta tărie să-şi strivească duşmanii [2]).

Declaraţiile şi oferta de pace a lui Ştefan Tisza nu i-au dezarmat pe Români în alegerile din 1910.

Cu prilejul „Şezătoarei" lui C. Brediceanu, în Oradea fruntaşii politici au elaborat planul de luptă. Conferinţa naţională din Sibiu a fixat următoarele candidări pentru Bihor.

In Aleşd: Coriolan Pop naţ. rom.; în Beiuş Vasile Lucaciu; în Ceica Valer Moldovan; în Marghita Ghiţă Pop; în Tinca Aurel Lazar; în Ugra Nicolae Vasca sau Victor Bontescu, trebuiau să se lupte cu însuşi contele Stefan Tisza [3]).

Cu program guvernamental au candidat: Gavril Rednic în Beiuş şi V. Mangra în Ceica.

Lista aceasta a fost modificată. In Ceica se vorbea şi de Aurel Grozda, iar definitiv a fost candidat Ioan Suciu, care s'a retras faţă de Vasile Mangra în cursul votării. In Ugra naţionaliştii n'au avut candidat. Nicolae Vaşca se retrăsese. A candidat însă, Românul Demetriu Balog din Oradea, cu program Kossuthist. In Aleşd candidatul Sibiului, Coriolan Pop, s'a retras, lăsându-se acest cerc electoral pradă tiszaiştilor şi independiştilor.

Inmănunchiem pe cercuri electorale reportajiile ziarelor despre campania naţionaliştilor şi Românilor guvernamentali.

In *Beiuş*, agita Vasile Lucaciu cu membrii partidului naţionalist. In gara din Beiuş, deputatul acestui

1) Discursurile lui St. Tisza pag. 31-39 de un „Român iubitor de adevăr".
2) Nagyváradi Napló, ziar tiszaist, nr. 59 | 1910.
3) Nagyvárad Napló nr. 72 | 1910.

cerc a fost aşteptat de o mulţime de elevi cari l-au urmat şi aclamat până la casa lui Ioan Ciordaş. In adunarea poporală din Beiuş, la care a asistat în costum naţional şi d-na Viora Ciordaş, Vasile Lucaciu a combătut în termeni energici politica tiszaistă.

Frazele lui baritone şerpuiau insidioase printre pletele năclăite ale ţăranilor. Feţele aspre le înmuia în lumina unei nădejdi de mai bine. Muchiile şi brazdele sculptate de greul unei vieţi amare, le disolva. Şi poleiul feţelor se aduna în focarul pupilelor, se închiega în scântei ameninţătoare, galvaniza muşchii cari se contractau nervoşi ca în preajma unei furtuni mari. In galerie, în sprintena fantezie a elevilor de liceu [1]), pe urma înaripatelor, unctuoaselor, ori pateticelor fraze se schiţa harta României Mari. Carpaţii se topiau în ironia acidă a oratorului şi aici la vestul românismului, analiza celor două suflete: românesc şi maghiar, săpă şi adânci o prăpastie, o frontieră, peste care nici o politică nu va putea dura puntea unei înţelegeri româno-maghiare.

Puterea de persuasiune a oratorului a fost fără pereche.

In aceeaşi adunare mai vorbeşte: Ioan Ciordaş. Pretorele Beiuşului Wertheinstein Emil, întrerupea mereu vorbirea, invitându-i pe oratori la temperarea vervei şi elanului [2]).

In drumul său, Vasile Lucaciu a fost însoţit de advocaţii Ioan Ciordaş, Gavril Cosma, Constantin Popoviciu şi Demetriu Lascu. O scrisoare din Beiuş publicată în Nagyvárad [3]), denunţă publicului maghiar cuibul agitaţiilor, care şi de astădată este casa lui Ioan Ciordaş. Acolo sunt adunaţi şi instruiţi agenţii naţionalişti. Ioan Ciordaş cutreeră satele întovărăşit de soţia sa. Corespondentul se plânge că episcopul Dr. Demetriu Radu, nu înfrânează zelul preoţilor gr.-catolici.

Aceeaşi stare de spirit, dovedeşte scrisoarea din Beiuş a lui Emeric Hant (116 | 1910). O parte din Români, aderenţii lui V. Mangra, se grupa în jurul

1) Eram elev în cl. VIII la lic. din Beiuş.
2) Nagyvárad nr. 112 | 1910.
3) Nr. 113 | 1910.

candidatului tiszaist G. Rednic, iar cealaltă parte se înşira sub steagul lui Vasile Lucaciu. Ştefan Tisza a reuşit să producă spărtură în rândurile Românilor din cercul Beiuş. Victoria era problematică, mai ales cu teroarea administraţiei; era tot atât de crâncenă ca şi în alegerile trecute. Apoi calitatea de „român" a candidatului guvernamental, a smuls naţionalităţilor multe voturi.

Vasile Lucaciu a obţinut abia 740 de voturi faţă de 1899, câte a avut candidatul Gavril Rednic.

Abuzurile electorale, Ioan Ciordaş le-a cuprins într'un memoriu-interpelaţie, prezentată congregaţiei judeţene al cărei membru era. Interpelaţia nu s'a făcut, fiind refuzată din motive de formă. S'a publicat însă, în ziarele maghiare. Spicuim câteva fragmente mai interesante pentru a înlesni schiţarea manierelor electorale ale guvernului maghiar.

„Enumerarea abuzurilor electorale săvârşite în cercul Beiuş ar umplea volume întregi. In interpelaţie am vrut să arat evenimentele din ultimele zile pe cari — în lipsă de timp fizic — nu l-am putut raporta Min. de Interne. Câteva zile înainte de alegeri, în Beiuş a fost adevărată stare de asediu. S'au luat măsuri excepţionale, dar numai faţă de aderenţii partidului naţionalist. Dacă doi oameni stăteau de vorbă în stradă, jandarmul intervenea pe motivul că ţin consfătuiri interzise. Bărbaţii noştri de încredere, advocaţi şi studenţi, ajunşi în Vaşcău erau puşi sub supravegherea poliţiei; noaptea, în hotele erau supraveghiaţi, iar dimineaţa excortaţi acasă. Li s'a ordonat şi perchiziţie. Jandarmul cu bun simţ a refuzat executarea ordinului nemaipomenit. Bărbaţii de încredere au primit legitimaţii, dar pretorele din Beiuş a dat jandarmeriei instrucţiuni secrete ca naţionaliştii provăzuţi cu legitimaţii să nu fie admişi în comune. Astfel toţi bărbaţii de încredere au fost îndrumaţi înapoi. In acelaşi timp agenţii partidului tiszaist au lucrat fără de control. Când a voit candidatul naţionalist să meargă în comuna Ucuriş cu prietenii săi, au fost excortaţi la Tinca; candidatul a fost străjuit de jandarmi. Insuşi prefectul judeţului s'a indignat când i s'a raportat

cazul. „Doar nu suntem în Asia!?“ a strigat. Văzându-ne revolta, funcționarii mi-a pus sub supraveghere mașina cu care venisem din Oradea. In orășelul nostru trei companii de infanterie, o companie de husari, 50 de jandarmi călări și un post fix cu efectivul sporit, au grija ordinei publice, totuși mi s'a dat ordin să-mi încui ușile locuinței [1]). Observ că în casa mea era biroul partidului naționalist, de aceea s'a ordonat închiderea ușilor. In Ucuris, în ziua alegerilor, jandarmii au oprit trecerea partizanilor noștri. După 2 ore și jumătate, candidatul s'a dus în comună să se intereseze, cât voiu aștepta încă. Numai soția notarului era acasă. Aceasta declară că, fiind ea înzestrată cu atribuțiunile administrative, în baza unui ordin numai la amiazi îi lasă pe Români să treacă prin comună, adeca ca să nu ajungă la Beiuș la votare. In comuna Betfiu jandarmii au adus la votare pe săteanul Ilie Clitan, legat cobză. Antistia comunală din Groși a fost dusă la votare cu forța armată. Părintelui Alexandru Popoviciu din Ucuriș, i s'a trimis căruța la Tinca ca să nu poată merge la votare“ [2]).

In *Ceica*, Vasile Mangra are sprijinul clerului și învățătorilor români. In turneul său de propagandă era însoțit de protopopii: Toma Păcală din Oradea, Nicolae Roxin din Micherechiu, Alexandru Ion Muntean, Aleșd, Adrian Teodor-Desseanu, Vașcău și Gh. Papp consilier eparhial și de o întinsă scară de rudenii.

In vorbirea sa ținută în Ceica, Vasile Mangra a încercat să-și justifice politica.

Partidul naționalist — spunea — nu renunță în fond la programa sa din 1881, care cere autonomia Ardealului. Dar aceasta este o chestiune aranjată definitiv prin lege; menținerea ei la suprafață provoacă neîncrederea cercurilor politice conducătoare. Ea a provoçat procesul memorandist și a dus la disolvarea partidului. Deși oamenii de factura lui Alexandru Mocioni, au militat pentru schimbarea programului din 1881, comitetul executiv al partidului îl menține intact.

---

1) Ord. nr. 1907 | 1910.
2) Nagyvárad nr. 136 | 1910.

Arhiereii români nu se identifică cu acest program; mai bine se retrag din politică. Unii laici vreau însă, să facă politică fără arhierei, deşi — cum spune d-l Nicolae Iorga — „toată opera culturală, socială şi politică se datoreşte preoţilor".

Oratorul se asociază la politica lui Ştefan Tisza, în urma declaraţiilor făcute de acesta. „Trebue să le recunoaştem Românilor — spunea Tisza — dreptul la limba lor maternă în materie de religie şi cultură. Nu trebue să ne supărăm dacă ei ţin la aceasta. Nu trebue să ne displacă, dacă Românul se simte Român, Slovacul se consideră Slovac şi Sârbul se simte Sârb. Trebue să avem o atitudine de sinceră frăţietate cu aceia cari nu-şi reneagă naţionalitatea. Trebue să le îmbrăţişăm toate interesele juste; în contactul social să introducem sentimentul de adevărată fraternitate; asemenea şi în vieaţa publică şi administrativă. Trebue să lăsăm teren liber pentru afirmaţiile fiecărui cetăţean patriotic şi nu trebue să-l lăsăm să se simtă străin şi desconsiderat" [1]).

Ştefan Tisza recunoaşte interesele comune culturale ale Românilor din Ungaria şi cei din România [2]).

Dealtfel Vasile Mangra în dubla sa calitate de arhimandrit, vicar şi candidat de deputat a fost primit strălucit, cu călăreţi, în cercul Ceica. Candidatul maghiar s'a retras şi gazetele se plâng că şi Ungurii sunt „cuprinşi de un extaz nebun şi ruşinos" pentru Vasile Mangra.

Cu toate aceste declaraţii ziarele din Budapesta nu uită pe agitatorul fără pereche din ultima decadă a sec. XIX-lea, care pribegea ca o arătare a conştiinţei naţionale, mustrând şi încurajând pretutindeni. Il primesc cu rezervă în tabăra partidului maghiar. Ii recunosc calităţile de mare agitator şi cred că trecerea lui în tabăra lui Tisza va fi urmată de mai mulţi fruntaşi. Deaceea — scrie Budapesti Hirlap — ziarele naţionaliste sunt pline de revoltă contra lui Vasile Mangra.

La alegeri în Iunie, Vasile Mangra, a fost ales

1) Intr'adevăr acesta era vâscul politic al lui Tisza Ş.
2) Nagyváradi Napló nr. 115 | 1910.

cu 1783 de voturi față de 121 luate de naționalistul Suciu Ioan, care se retrase în cursul alegerilor.

In cercul electoral *Tinca*, campania a fost organizată și condusă de Aurel Lazar. „Agitația era neînfrânată, încât a trebuit să intervină autoritățile. Intrebuințează dicționarul demagogic, caracteristic agitatorilor". Pretorele din Beliu urmărește atent activitatea lui Aurel Lazar. In Agriș și Căușad, Aurel Lazar în prezența autorităților a îndrăsnit să agite contra statului; a vorbit despre opresiunea poporului, declarând că statul este vinovat de această stare. Primpretorele l-a reclamat parchetului, care a deschis acțiune publică contra lui [1]).

Cu toate calitățile de elector și animator și în ciuda marei popularități, Aurel Lazar, n'a izbutit nici de data aceasta. A primit numai 1218 voturi, față de 1700 întrunite de candidatul tiszaist. Cifrele crescătoare ale voturilor obținute de Aurel Lazar, în seria alegerilor din 1905—1910, mărturisesc că acest bihorean este în plină ascensiune politică. Lui, precum și lui Ioan Ciordaș, i se datorește risipirea descurajării ce-i cuprinsese pe mulți în urma întăririi mangrismului. Ei au ferit de furtuni în timpul războiului conștiința și mândria națională a Bihorenilor, în așteptarea zilelor mai bune.

Bilanțul alegerilor din 1910, ultima alegere sub stăpânirea maghiară, este deficitar pentru partidul naționalist. Bihorul trimite în parlament doi deputați guvernamentali: V. Mangra (Ceica) și G. Rednic (Beiuș). Nu rămânea decât să se retranseze din nou simțirea românească în biserici, școli și societăți culturale.

Hilaria și Lyra

Din toiul adunărilor poporale și electorale se desprinde ca o melodie clară participarea corurilor „Hilaria" din Oradea și „Lyra" din Beiuș la expoziția din București, în anul 1906. Mânate de dorul de frate și chemate de vraja Bucureștilor — creerul în care se zămislea gândirea, inima în care se undia simțirea românească — din toate colțurile Ar-

1) Nagyvárad nr. 127 | 1910.

dealului au pornit la drum coriştii costumaţi şi stăpâniţi de emoţii negrăite.

„Hilaria" a participat cu cele mai bune forţe ale sale, instruite şi dirijate de vrednicul Nicolae Firu. In înţelegere cu corurile bănăţene, itinerarul Hilariei a fost: Oradea—Arad—Timişoara—Lugoj, unde s'a întâlnit cu corul lui Vidu şi apoi prin Vârciorova spre Bucureşti. Numai cel ce a trăit o viaţă întreagă anchilozat de o cultură străină, îşi poate da seama de sentimentele ce i-au cuprins pe Hilarişti când au pus piciorul pe pământul României şi au sorbit, prin toţi porii, aerul în care tremura liber cântecul şi graiul românesc. Iţi trebuia dureroasă experienţă de a fi trăit în mediu străin ca să poţi înţelege destinderea simţirii şi gândirii cari fuseseră silite să se sbată în tipare străine de firea lor.

In Arenele Romane, Hilaria a executat corurile: „Doina, doiniţă" şi „Doina înstrăinatului", iar în ansamblul tuturor corurilor s'a cântat „Imnul Regal", „Pe-al nostru steag" şi „Pui de lei". In excursia la Sinaia, Hilaria s'a prezentat în faţa suveranilor: Regina Elisabeta şi Regele Carol I, tot atât de strălucit ca şi în Bucureşti.

„Lyra" din Beiuş condusă de inimosul prof. I. Buşiţia a repurtat acelaşi succes strălucit.

Primirea corurilor ardelene a fost dintre cele mai călduroase. Ajutorul de primar al Capitalei, I. Ciurcu, adresă oaspeţilor un înflăcărat salut. „Să vă spun că poporul român de aici vă primeşte cu căldura iubirii frăţeşti, ar fi de prisos. O ştiţi voi foarte bine. Ţara întreagă se veseleşte de venirea voastră; ţara întreagă vă sarbătoreşte şi inimile Românilor din toate unghiurile bat azi în unison. De azi dimineaţă, soarele pare mai radios, iar codrii Carpaţilor mai mândri şi mai voioşi. Despărţiţi de voi prin hotare politice, dar uniţi în gânduri, uniţi în simţiri nepeitoare de legături de sânge, de amintiri ale trecutului, de datini, de limbă şi de aspiraţiuni, ne dăm azi mâna cu dragoste frăţească pe pământul binecuvântat al Patriei Mume" [1]).

Ziarele au scris reportajii din cele mai elogioase

1) Dr. T. Popa: „Almanahul Hilariei" pag. 39.

la adresa corurilor bihorene. „Adevărul" din 29 August 1906, scrie următoarele: „Corul „Hilaria" de 43 persoane din Oradea, condus de vrednicul învăţător Nicolae Firu, s'a prezentat în cele mai bune condiţiuni: voci instruite şi dirigent isteţ. Alegerea bucăţilor cântate fiind fericită, a contribuit deasemenea la splendida reuşită a acestui cor. „Dorul înstrăinatului" al lui Flechtenmacher a fost mult simţit, iar „Doina" lui Vorobghievici a frapat. In deosebi s'a distins solistul al cărui nume regretăm că l-am scăpat. O voce sonoră şi în acelaşi timp bine cultivată". (A fost Mihail Silaghi) [1]).

Impresia produsă de ansamblul tuturor corurilor, dirijate de măestrul Kiriac, a fost măreaţă. Ea s'a săpat în suflete, încâtnimic n'a mai putut-o şterge. Emoţiile stârnite de viforul armonizat al vocilor au pus în vibraţie toate fibrele participanţilor. Nu numai valurile sonore s'au armonizat în aceste coruri, dar şi bătăile inimei şi vibraţiile simţurilor s'au acordat, în acea „supremă clipă de înfrăţire a tuturor Românilor".

„Unul după altul — scrie D. Anghel — corurile veneau ca să aducă ecoul munţilor şi văilor îndepărtate şi atât de scumpe nouă; pânăce, adunate la un loc, ca o grandioasă orgă pusă în mişcare de un uriaş, ca un codru deşteptat de o vijelie, ca o mare trezită de un uragan, au început toate să cânte, intonând sub vastul cer care se boltea peste arene ca o cupolă albastră de templu, zguduitorul nostru imn naţional".

„Cel ce stăpânea furtuna asta şi o mânui cu vărguţa, lin, era departe de a fi uriaş; era numai un om şi încă unul mic de stat şi puţintel la trup, dar pe atât de mare la suflet. Omul acela era George Kiriac" [2]).

Zilele petrecute de Bihoreni în România, le-au hărăzit acestora o luminoasă amintire care va răsbi troenele sumbrelor sensaţii, ce le va cerne din nou în suflet aspra viaţă de acasă. Pe fondul mohorît al vieţii politice, excursia dela Bucureşti a fost rază rembrandtiană ce desvelea, prin comparaţie, în sufletul

1) Dr. P. Popa: „Almanahul Hilariei" pag. 39—40.
2) D. Anghel şi O. Iosif. Portrete: „Maestrul Kiriac". Biblioteca pentru toţi nr. 580.

coriştilor un fragment din întunecatul trai nefiresc al Bihorenilor.

Indată după întoarcere, începe calvarul prigonirilor împotriva coriştilor şi îndeosebi a liceului din Beiuş. Acest institut a îndrăsnit încă odată să-şi vădească sufletul. Trebuia deci, să piară. Ziarele maghiare au deschis foc concentric împotriva liceului şi îndeosebi împotriva profesorului Buşiţia.

Opinia publică maghiară a fost informată că „Lyra" din Beiuş ar fi cântat coruri antimaghiare cari ar fi provocat o demonstraţie contra Ungurilor. Preşedintele „Lyrei", Ioan Ciordaş, a publicat o desminţire. S'a cântat numai „Imnul Regal" şi „Doina inimii", care nu sunt iredente şi tendenţioase [1]). Cu toate acestea, Min. Instr., contele Apponyi, a fost sesizat de fapta profesorului Ioan Buşiţia şi prin inspectoratul regional din Oradea, a cerut directorului I. Butean din Beiuş, un raport detailat în această chestiune [2]). Era firesc ca în această materie să se ia declaraţiuni şi episcopului Demetriu Radu, patronul liceului din Beiuş. Acesta contestă că s'ar fi putut cânta cântări antipatriotice în Bucureşti. El care a propovăduit pacea între naţionalitaţi nu poate răbda „tendinţe antipatriotice". Faţă de această declaraţie oportunistă, inspectorul regional afirmă că „profesorii liceului din Beiuş sunt stăpâniţi de un puternic sentiment naţionalist". Cu toate că în clasele superioare limba de predare e cea maghiară, totuşi dragostea profesorilor pentru limba română e atât de puternică, încât chiar în prezenţa lui, a directorului regional, profesorii au întrebuinţat limba română în locul celei maghiare. Concediul profesorilor Ioan Buşiţia şi Dr. C. Pavel a fost acordat de direcţiunea liceului cu titlul de „concediu de studii" [3]).

Ziarul „Pesti Nagló", se întreabă că dacă profesorii, ca funcţionari dependenţi de Min. Instr., îşi permit să „fraternizeze" cu „Liga culturală" şi să ovaţioneze pe Regele României-Mari, ce nu-şi vor permite liber profesioniştii?

1) Nagyvárad nr. 215 | 1906.
2) Idem.
3) Idem nr. 216 | 1906

Iar faimosul Papp János, autorul pamfletului contra lui Mangra şi al articolelor insinuante la adresa Românilor, crede de cuvinţă a le ţine profesorilor din Beiuş o straşnică morală, punându-le în vedere că ei vor fi contaţi cu altă măsură ca agitatorii: Ioan Suciu şi Aurel Vlad [1]).

Rezultatul acestei campanii a fost citarea profesorului I. Buşiţia la Min. Instr. unde fu interogat personal de contele Apponyi. Cântarea „Imnului Regal" român, dirigintele corului o motivă prin aceea că el socotia că ea cimentează şi mai mult raporturile româno-maghiare, în cadrul „Triplei alianţe". Prin răspunsul său, profesorul I. Buşiţia, reuşi să înlăture furtuna ce amenința existenţa liceului din Beiuş. A fost nevoit însă, să lase altuia conducerea corului. In 1907 Ministerul refuză aprobarea statutelor „Lyrei", motivând că nu se pot înfiinţa reuniuni pe bază de naţionalitate. De aci încolo „Lyra" a fost urmărită de primpretor. Se opri orice manifestaţie, iar când odată au îndrăznit să cânte în biserica din Mizieş, au fost coriştii amendaţi [2]).

In Oradea, după 1906, Hilaria îşi continuă activitatea sa mântuitoare, întinzându-şi programul şi în domeniul literar. La sfârşitul anului 1907, societatea corală din Oradea alege de preşedinte pe Aurel Lazar, în locul decedatului Florian Duma. Ea îşi constitue un cerc cultural, în care se citesc ziare şi reviste din România („Neamul Românesc", „Viaţa Românească"). Se instituesc premii de încurajare pentru cele mai bune lucrări literare. In 1908, reuniunea organizează un concert la care se joacă şi comedia „Rigurosul teologic" a lui C. Porumbescu. In anul 1908 | 9 se dau două concerte. Programul serbării artistice din 14 Nov. 1909, este variat şi bogat. Secretarul societăţii Gheorghe Tulbure, o reală valoare culturală şi iscusit condeiu, răsleţit din Făgăraş în Bihor. îşi rosteşte discursul: „Curentul naţional în literatura noastră nouă".

---

1) Nagyvárad nr. 219 | 1906, art. de fond.

2) P. E. Papp o. c. p. 55—56.

Descălecările la sate nu se curmară. In Borod şi Orţiteag, Hilaria organiză reuşite şezători pentru săteni [1]).

Eliminarea teologilor rom. uniţi din Oradea

Una din sindromele clinice ale intoleranţei maghiare a fost eliminarea studenţilor teologi greco-catolici din teologia r. cat. din Oradea.

In seminarul rom. cat. era interzisă cu desăvârşire conversaţia în româneşte. Li se părea superiorilor că micile, abia imperceptibilele tulburări aeriene, provocate de cuvântul românesc abia şoptit, vor produce cataclisme atmosferice cari vor dărâma alcătuirea statului maghiar.

Studenţii unguri, pedagogii şi conduceraa seminarului vegheau să nu se producă aceste fenomene.

Dealtăparte, dreptul elementar şi fireasca impulsiune a studenţilor români de a vorbi în limba mamei lor, păreau atât de naturale încât se prevedea o ciocnire între forţa inhibitivă a autorităţii şi tendinţele studenţilor spre convorbiri în româneşte.

Fapta s'a savârşit la începutul lui Februarie 1912. Studentul Bonea Gheorghe şi-a vizitat colegul român în infirmerie. L-a întrebat, fireşte, în româneşte de sănătate şi au înădit o banală conversaţie despre câte toate nimicuri. Pedagogul ungur prezent i-a invitat să vorbească ungureşte, fiindcă el trebue să audă şi să înţeleagă tot ce se vorbeşte. Bonea Gh. i-a declarat că Românii au dreptul să vorbească în limba lor maternă şi la acest drept nu vor renunţa.

Cazul a fost adus în faţa superiorilor. S'a deschis o anchetă — parodie. Prefectul seminarului şi episcopul rom. cat. Lányi Iosif a intervenit pentru a-l convinge pe Bonea Gheorghe, că în seminar, conform regulamentului, numai ungureşte se poate vorbi. Studentul român rămâne refractar. Citat în faţa conferinţei prezidate de Lányi Iosif şi admonestat în prezenţa tuturor studenţilor, Bonea Gh. zbucneşte câţiva paşi înainte, din grup şi — scrie Nagyvárad — declară: „Dacă ne legaţi limba, poftiţi şi reverenda; nu rămân o clipă în acest seminar!".

1) Dr. T. Popa: o. c. p. 17—18.

Ceilalţi studenţi români s'au solidarizat cu el. Au cerut cu toţii să li se admită să poată vorbi româneşte între ei. Li s'a respins dorinţa. Episcopul Lányi Iosif le-a dat un termen de 3 zile să rumege bine răspunsul ce li-a cerut la întrebarea, dacă înţeleg să se conformeze fără murmur, regulamentului intern al seminarului, care admite numai limba maghiară ca limbă de conversaţie,

In aplanarea conflictului intervine şi episcopia rom.-unită prin canonicul Stan Florian. Nu s'a putut preveni desnodământul care a fost eliminarea tuturor studenţilor români. Mai scriau, tendenţios şi senzaţional, ziarele că Românii n'au voit să plece. Era să li se aplice forţa. La stăruinţa canonicului Ioan Buteanu totuşi au părăsit seminarul în accentele „Imnului maghiar", cântat demonstrativ de Ungurii ce s'au văzut scăpaţi de Români.

...Şi-au plecat seara, la ora 11, pe o ploauă torenţială cei 16 studenţi români, eliminaţi pentrucă au săvârşit înalta crimă de a fi vorbit româneşte într'un seminar catolic. Au fost eliminaţi: Gh. Bonea, Mihai Gherman, Ign. Chirvai, Iuliu Mărcuşiu, Gh. Pop, Ioan Paşca, Vasile Lupan, Iuliu Sabo, Valer Burcuşiu, Sabin Goron, Ştefan Mărcuş, Aurel Coza, Demetriu Salvator, Antoniu Pop, Teodor Raica şi I. Steer [1]).

„Telegraful Român" din 20 Februarie 1912, constată cu satisfacţie că şcolile ungureşti n'au putut strica conştiinţa naţională a studenţilor români, alături de care se găseşte astăzi întreaga opinie publică.

„Tribuna" şi „Românul" din Arad au luat apărarea studenţilor şi au întărîtat până la învifoare opinia publică. Guvernul maghiar cere informaţie lui Lányi Iosif, iar episcopii Radu Dumitru şi Szechenyi Nicolae încep tratative pentru înfiinţarea unui seminar teologic român-unit; o idee lansată de mai înainte de păr. Constantin Lucaciu, fratele lui Vasile Lucaciu.

„Tribuna" din 21 Februarie 1912, pretinde că seminarul gr.-cat. să se înfiinţeze în Beiuş, unde nu s'ar repeta demonstraţiile din 1893 în contra Românilor.

1) Nagyvárad nr. 34—35 | 1912.

Deschiderea seminarului să nu se pună în funcţiune de transferarea sumei alocate pentru seminarul rom. cat. din „fondul religios şi de studii" pentru cei 32 de teologi români. Episcopia română-unită este atât de bogată, încât fără orice subvenţie poate înfiinţa şi susţine un seminar.

Dealtăparte, în Nr. din 23 Februarie, lâncezeala politică a Bihariei, „Tribuna" o atribue şi faptului că teologii rom. uniţi sunt crescuţi în seminarele rom. cat. din Oradea—Ungvar—Budapesta.

Pentru învederarea spiritului în care s'a făcut ancheta contra studenţilor teologi, reproducem acidele constatări ale canonicului Dr. Florian Stan:

1. Tratativele pentru aplanarea conflictului s'au început vineri, după ce joi, celor 16 studenţi, li se confiscaseră manualele.

2. Autorităţile şi pedagogii seminarului nu puteau fi găsiţi, decât după istovitoare alergări, pentru a putea trata cu ei cazul.

3. Gh. Bonea şi I. Paşca au fost eliminaţi fără să fi fost interogaţi sistematic. Dorinţa de a se explica a celorlalţi, n'a fost împlinită nici după 5—6 inrervenţii. „Flacăra patimei ardea cu limbi înalte!" [1]).

4. Rectorul a luat act despre dorinţele studenţilor de a lămuri cazul, totuşi au fost eliminaţi.

5. Rectorul a declarat canonicului Dr. Stan Florian, chiar la începutul incidentului, că eliminarea studenţilor va procura episcopului o deosebită plăcere. „Ce dovezi mai vreţi? — încheie Dr. Florian Stan. Eliminarea acestor studenţi o fost hotărîtă de mai înainte din interese superioare, celelalte au fost pretexte şi ceremonii deşarte".

Culturale

Cronica laică înregistrează în răstimpul 1905—1914 o seamă de manifestaţiuni interesante şi folositoare, adevărate praznice culturale când graiul şi simţirea românească se afirmau mai puternic si, uneori, mai nestingherit. Şezătorile artistice ale „Hilariei", o dramă jucată de diletanţi, turneul trupelor Aurel Bănuţiu, concertele I. Crişan—Şt. Măr-

1) Nagyvárad nr. 37 din 15 Februarie 1912.

cuş—Aca de Barbu, vizitele trupei Antonescu reprezentau în suria pânză a vieţii culturale monotone înfloriturile încântătoare ale verbului şi cântării româneşti. Cu aceste prilejuri viaţa dela oraşe şi sate, ce se scurgea plictisită într'o matcă tăiată geometric de administraţia şi legile maghiare, se sbătea şi se revărsa spumoasă peste ţărmurile statornicite de „ideea de stat unitar naţional maghiar". Prin aceste manifestaţiuni geamurile dinspre răsărit, înflorite de gerul vieţii publice, se limpeziau şi lăsau să se strecoare prin ele lumina nădejdilor în zile mai bune. Actorii nu erau persoane simple, cari recitau mecanic proza sau versurile autorului, ori cântau absenţi o arie naţională ori clasică. Ei erau consideraţi ca solii unei unei împărăţii, în care ideile se zămisleau într'un climat tropic şi simţirea se undia neiscodită şi caldă.

Deaceea, se cuvine să închinăm câteva rânduri şi acestor manifestaţii cari infuzau vioiciune în societatea părăsită, uneori, de frământătorii politici.

Turneul[1]
P. A. Bănuţ

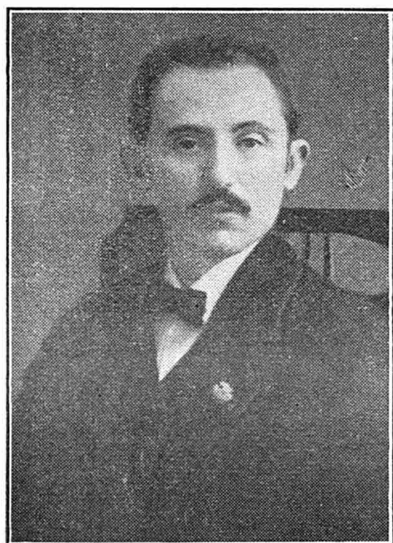
„Din puţinele însemnări ce mi-au rămas — povesteşte d-l A P. Bănuţ — purtând şi azi urmele întinate ale bocancilor ungureşti, caut să reconstitui, ajutat şi de amintirea câtă mi-a lăsat-o zbuciumul măcinător de nervi al războiului: programul şi itinerariul „Companiei mele artistice", care în lunile Iulie şi August ale anului 1911, trecând în drumul său cultural pe linia Oradea-Satu-Mare-Sighet, confundată azi cu însăşi frontiera ţării, a dat şi în Bihor trei reprezentaţii şi anume: în Oradea, Beiuş şi Tinca.

Nu-i vorbă, în calitatea mea de director al societăţii teatrale române, luasem încă din 1910 contact cu Bihorul, străbătând în lunile Noemvrie şi Decemvrie întreagă marginea apuseană a Ardealului: Bihor, Sălaj, Satu-Mare şi Maramureş, cu gândul de a câştiga bunăvoinţa intelectualilor din aceste părţi, pentru nobilele scopuri ale „Societăţii", prin discursuri, conferinţe literare, înscrieri de membri noui şi mai ales prin întemeierea de „Comitete filiale", menite să facă apoi ele înşile cea mai statornică propagandă în favoarea teatrului naţional ardelean. Impânzind deci în scurtă

1) Aceste amintiri au fost scrise la cererea noastră, pentru lucrarea prezentă, de însuşi d. A. P. Bănuţ. Au fost publ. şi în „Soc. de mâine" nr 3/935.

vreme, întreg Ardealul şi Banatul, din Panciova şi până în Sighet şi din Săcele până la Oradea, cu 63 de comitete filiale; înmănunchind toate sforţările spre aceeaşi ţintă şi coordonând întreaga mişcare teatrală — rezultatele n'au întârziat să se arate, căci dele 508 membri, câţi făcuse societatea în 38 de ani, am reuşit să urc, în doi ani, numărul lor la 1370.

Şi fiindcă vorbim acum de Bihor, putem stabili

A. P. Bănuţ

un amănunt interesant tocmai prin faptul că întemeietorul „Societăţii“, Iosif Vulcan, fusese şi el bihorean — şi anume că dela 1870 şi până la 1914 „fondul de teatru“ şi-a ţinut adunările anuale, pe rând, în toate oraşele şi orăşelele ardelene şi bănăţene, chiar în cele mai mărginaşe, ca Oraviţa, Orşova, Caransebeş, Baia-Mare, până şi în Sighet... ocolind însă, consecvent şi până la sfârşit, Oradea.

In acest oraş, periferial, cutropit de-o populaţie străină de noi, mercantilă, ostilă expansiunei noastre artistice-culturale, „bărbatul de încredere“ al societăţii teatrale era vajnicul şi temutul Român, Aurel Lazar, a cărui continuă şi multiplă activitate se împletea strâns cu cele mai de seamă probleme ale neamului nostru. Dar cu toate că în 1910 cu prilejul conferinţei mele

din Oradea, pe lângă alții, s'au mai înscris ca membri toți cei 30 de studenți români ai Academiei de Drept, prezenți în sală, deși aveam în Oradea de mai înainte vechi membri fondatori și pe viață, cum erau soții : I. Vulcan, Canonicul Artemiu Șarcadi, directorul Coriolan Pop și-atâția alții, n'am putut da de urma celor ce formau, în 1911, „comitetul teatral din Oradea", nici în anuarele societății și nici în însemnările mele. O singură scrisoare din 24 Decemvrie a acelui an, ce mi-o trimitea d-l Marcel Jourca, secretarul „Hilariei", prin care îmi cerea o comedie și mă ruga să viu cât mai curând la Oradea, îmi dovedește totuși legăturile mele teatrale cu entuziastul tineret orădan de atunci.

In Beiuș, vechiu cuib de strădanii și lupte naționale, „comitetul" se compunea din d-nii Gavril Cosma, președinte ; Constantin Popoviciu, vice-președinte, Ioan Petra, secretar și maestrul Francisc Hubic, casier. In 1913 însă, d-l Gavril Cosma demisionând, a fost ales de președinte tânărul doctor C. Neș. Anuarul din 1912 al societății noastre aduce, prin pana secretarului ei general, d-l Iosif Blaga, laude comitetului beiușean pentru frumoasa și rodnica lui activitate teatrală.

In Tinca, comitetul era compus din răposatul și mult regretatul Andrei Ille, ca președinte, secretar fiind inimosul și bunul Român, Aurel Pintia, mort în floarea vieții spre paguba acestui județ — iar casier fusese d-l Romul Barbu.

In Marghita, pe acele vremuri abia se infiripase o leacă de viață românească în jurul nou înființatei bănci „Luncana" și a tânărului desp. al „Astrei", așa că renunțai să mai încarc umerii celor doi-trei intelectuali locali, cu noui sarcini culturale.

. . . Făcui anume acest mic ocol, ca să arat punctele pe care se sprijinea „societatea" noastră în Bihor, căci turneele mele se bizuiau pe concursul nemijlocit al acestor nuclee, ce ne pregăteau terenul prin reclama trebuincioasă, ne luau în primire încă din gară, ne încartiruiau pe la familiile fruntașe, ne câștigau autorizațiile, sălile de spectacole și ne ospătau la mesele bogate ale tuturor fruntașilor din localitate.

Compania mea artistică din 1911 se compunea din

trei femei şi trei bărbaţi: surorile Popa Radu din Făgăraş, Ana Voileanu şi Ionel Crişanu din Sibiu, Moldoveanul Constantin Kalmusky şi subsemnatul — toţi cetăţeni maghiari cu „buze valahe“, înafară de C. Kalmusky, cărei îi aranjasem cetăţenia maghiară, punându-i un accent ascuţit pe *a* şi vârîndu-i după *s* un *z*, încât nici un fel de poliţai ungur n'ar fi tras la îndoială că e născut în Cluj sau Oradea, ca orice veritabil gentry al nobilei sale patrii — mă rog: Kálmuszky Szilárd! Dealtfel trebue să socot că cetăţenia lui a mai trebuit s'o aranjeze odată amicul meu Zaharia Bârsan, cu care Kalmusky jucase în două rânduri, de-alungul şi de-a-latul Ardealului.

Pe frumoasele fiice ale domnului Damaschin Popa Radu din Făgăraş (glorios veteran al războiului românesc din 1877) le-am cunoscut cu prilejul unei reprezentanţii de diletanţi din oraşul Şercaia din Ţara Oltului, convingându-mă repede de realele aptitudini scenice ale domnişoarei Aurelia, căreia i-am făcut propunerea să se înscrie la Conservator; ea acceptând cu bucurie, urmând şi terminând şcoala, ca apoi întocmai ca şi foarte talentata ei colegă, d-şoara Marioara C. Dima, să renunţe, spre regretul tuturor, definitiv la scenă.

Surorile Popa Radu erau amândouă nălţuţe, svelte, cu ochi mari albaştri, cu un bogat păr castaniu, ce le cădea până la genunchi, rezervate şi mândre ca toate nobilele oltence, nu era deci mirare că făceau atâtea victime în drumul lor triumfal, unii dintre sărmanii flăcăi cărora li se aprinseră călcâile, ţinându-se bărbăteşte în urma trupei cu geamantanele fetelor în bravele lor mâni îndatoritoare.

In drama într'un act „Jertfă“, de I. Miclescu, eu jucam pe doctorul, Ionel Crişanu pe Pricopi, Eugenia Radu pe d-na Dubău, iar sora ei pe Tincuţa.

E momentul să deschid aci marea paranteză a incidentului nostru din Oradea, remarcat şi exploatat împotriva noastră de gazetele evreo-maghiare ale vremii.

In lunga sa carieră politică Aurel Lazar o fi avut destule prilejuri să-şi afirme sentimentele sale naţionale. Cred însă că nici odată poate ele nu se vor fi

manifestat mai prompt, mai elocvent și mai vibrant, ca în seara reprezentației noastre din Oradea.

Concertul Voileanu-Crișianu se terminase și așteptam din clipă în clipă ridicarea cortinei, să putem începe drama într'un act a lui Miclescu: „Jertfă".

Deodată mă pomenesc, tam-nesam, cu un funcționar ungur care, în numele chestorului poliției, mă anunță că reprezentarea dramei noastre cu „vizibile aluzii daco-românești" este interzisă. Tablou!

Las deci să se ridice cortina și vestesc tristul eveniment, publicului, care umplea sala până la ultimul locșor.

Lumea, desiluzionată, prinse a fremăta ca un codru bătut de vânt, însă vocea de tenor strident a lui Aurel Lazar birui în cele din urmă huetul:

— „Domnule Director! Ți-am adus azi dimineață autorizația în regulă. Vă rog să jucați piesa, căci garantez personal pentru orice urmări!".

Dar cortina căzu greoaie, iar eu spusei „băeților" categoric: „Stăm pe loc... nu putem juca!".

Aurel Lazăr apăru însă în acest moment pe scenă, livid, cu ochii mari și îmi zise, tremurând din tot corpul:

„Domnule Bănuț! sunt bărbatul de încredere al Fondului de teatru. Te rog să joci piesa, căci iau toată răspunderea asupra mea!".

Ii răspunsei calm, dar foarte rezolut: „Iubite Domnule Lazăr, vă cunosc și vă prețuesc mult. Sunt la rândul meu „directorul fondului de teatru" și nu pot periclita existența societății! Vă puteți închipui cât sunt de consternat, dar nu pot, decât dacă mi-ați aduce o nouă autorizație!".

Lazăr, galben ca o făclie de ceară, îmi zise: „Te înțeleg; ei bine, am să-ți aduc o altă autorizație!".

Apoi, adresându-se din nou publicului, strigă cu glas de stentor: „Toată lumea rămâne în sală. Voiu aduce imediat o nouă autorizație. Piesa se va juca, vă garantează Aurel Lazăr!".

Plecă fulgerător. Sala vuia acum ca o furtună, dar un singur om nu se clăti din locul devenit dintr'odată veritabil „teren de luptă".

Peste exact o jumătate de oră, Lazăr intră. In mâna ridicată în sus arăta poporului revoltat autorizaţia, apoi aducându-mi-o în scenă, mi-o înmână oarecum reverenţios, zicând însă apăsat: „Dar acum vă rog.... să jucaţi!".

Ce să vă spun?

Drama noastră fu un adevărat triumf! Trebuia, nu trebuia, aplauzele curgeau într'un delir: „Trăiască actorii români! Trăiască libertatea şi dreptatea! Trăiască Aurel Lazar! Trăiaaască!".

...Şovinismul absurd al chestorului servise scânteia care aprinsese entuziasmul maselor, dar forţa elementară, ce închegase într'un mănunchiu de neînfrânat toate energiile româneşti, fusese marele suflet al regretatului Aurel Lazăr!

Trupa d-lui A. P. Bănuţ

In comedia în trei acte, localizată după Al. Fredro de d-na Elena de Jacobich, maica protectoare a teatrului de diletanţi din Caransebeş, — eu făceam pe proprietarul Drăgoescu, Crişianu pe Stăncescu, Eugenia P. pe Cornelia, Aurelia P. pe Liana, Florica Crişan pe Aurora, Eliza Ştefănică pe Silvia, Ghiţă Cosma pe Zamfirescu, etc...

Domnisoara Ana Voileanu, distinsa elevă a Aca-

demiei de muzică din Viena, cânta la pian compoziţii de ale lui Iacob Mureşan şi acompania pe Ionel Crişanu, care la rându-i cânta doine de Tiberiu Brediceanu, „Dorinţa" şi „Ştefan Vodă şi Codrul" de Gh. Dima, „Mai am un singur dor", „Ce te legeni codrule" de Skeletti, „Prologul din Pagliacci", etc.

Artistă pur sânge, Anicuţa Voileanu vădea deatunci un admirabil suflet de femeie. Fără mofturi, veselă, excelentă camaradă, pururea încântată de regiunile prin care treceam, de oamenii ce-i întâlneam... şi câte feluri n'am întâlnit, Doamne, până când în sfârşit am dat şi de Esopul Românilor din nord: părintelea Berinde din Seini, interesantă şi neuitată figură preoţească!

Marea pianistă, distinsa profesoară a Academiei clujene şi apreciata recensentă muzicală, care-i azi d-na Voileanu-Nicoară, îşi va aduce cu duioşie aminte de zilele fericite ale tinereţii noastre şi regret mult că am pierdut interesantele ei însemnări, ce le făcuse în cursul acestui turneu, neputând să mai reconstitui acum, amănuntele lui vesele, triste sau caraghioase, după situaţia încurcată în care ne găseam.

Excelentul actor şi cântăreţul Ionel Crişianu, moştenise frumosul talent muzical atât dela distinsa cântăreaţă, care a fost mamă-sa, cât şi dela tatăl-său, profesorul Sibian, Dr. Ioan Crişianu. Venea şi el ca şi Anicuţa Voileanu, tot din metropola muzicei, din Viena, stăpânind un glas cald de bariton liric, având în acelaşi timp simţul înăscut al celui mai veritabil bell-canto.

Inalt, svelt, cu o mască energică, volubil, gata oricând de un mic şi simpatic chef — se 'ncrunta însă cumplit şi nu cunoştea gluma, când era vorba de artă, în faţa căreia, profund serios, Ionel Crişianu se înclina cu un gest larg de tragedian, dar cu sinceră evlavie, ca în faţa unui adevărat altar al lui Dumnezeu!

Intre noi făcea o figură aparte mititelul Kalmusky, lat în piept, cu corp de bărbat în toată firea, dar purtat acesta de nişte picioruşe scunde, reducându-l la dimensiunile unui copilandru de 12-14 ani. Dacă era însă mărunţel, nu-i mai puţin adevărat că era plin de talente şi de drăcovenii, încât punctul de forţă al serii

erau ghiduşiile lui, noi ceilalţi trebuind să ne resignăm, dându-ne bătuţi de micul Prâslea al companiei, agreatul publicului, decum începea să spună vre-o anecdotă pipărată de Sperantia; să facă „analiza gramaticală" a liceanului evreu din Moldova, sau să deschidă „congresul petrolifer", vorbind pe rând: nemţeşte, englezeşte, franţuzeşte, italieneşte şi... ungureşte (nu era el Kálmuszky Szilárd?), iar publicul irumpea în aplauze

Constantin Kalmusky

furtunoase, ce nu conteneau decât când reapărea travestit la iuţeală în costum de mahalagioaică, jucând (împotriva programului meu select) vre-o „ţaţă" de-ale regretatului Iulian.

Incalte-acum aplauzele curgeau potop!

Numai Ionel Crişianu, enervat, izbucnea de după culise, în limba lui Schiller: „Dieser Knirps mit seinem Schabernack!".

„Eheu,fugaces labuntur anni,Posthume, Posthume!"

Iacă, sunt aproape douăzeci şi cinci de ani de atunci! Frumoasele fetişcane de eri, sânt azi respectabile matroane îngândurate, iar noi, „băieţii", moşi ninşi în cap, care uită, una după alta, frumoasele întâmplări de odinioară.

In spaţiul restrâns al celor două-trei pagini ce mi s'au dat, am povestit, la cererea şi dorinţa d-lui

T. Neş, ceeace mi-a venit în minte, din acest turneu teatral.

Din tinerii şi veselii studenţi sau liceeni de acum două decenii şi mai bine, cari veneau cu atâta drag la reprezentaţiile noastre, trebue să se mai găsească destui bărbaţi în floarea vârstei, ale căror amintiri stărue încă, proaspete, în sufletele lor.

Aşternându-le pe hârtie, ei ar putea aduce folositoare contribuţii istoriei culturale a judeţului lor bogat în frumuseţi de ale firii, în oameni buni şi de talent — care este Bihorul cel pitoresc şi întins, cât o ţară".

Turneul Şt. Mărcuş

Biharia a mai fost vizitată de grupul artiştilor: Ştefan Mărcuş, Ionel Crişan, Aca de Barbu, laureaţii conservatorului de muzică din Viena.

In anii 1908—1914 Ştefan Mărcuş şi A. Crişan ale căror nume se repetau comentate cu elogii în ziarele germane din Austria şi Germania [1]), au devenit la modă în Ardeal şi Vechiul Regat. Oraşele cu populaţie românească se grăbeau ca să-i invite să se desfăteze în arii naţionale şi clasice. Ziarele româneşti din Transilvania şi din Regat se întreceau în gradaţia elogiilor cu cari îi încărcau.

Despre Ştefan Mărcuş, „Românul" din 17 August 1912 scria: „Dispune de un tenor de o frumuseţe rară, extraordinar de simpatic, care te cucereşte pe nesimţite". Universul din 10 Decemvrie 1913, apoi „Conservatorul", „Independance Roumaine", comentând „Cavaleria rusticană" şi „Şezătoarea" reprezentată de corul „Carmen" cu Ştefan Mărcuş, în zilele de 9—11 Decemvrie, aveau cuvinte alese pentru tenorul interpretului lui Turridu.

Aceleaşi aprecieri li s'au conferit şi lui I. Crişan şi Aca de Barbu.

Ziarul „Românul" din Arad [2]), scria despre ei: D-l Ionel Crişan este angajat la Opera din Gablonz,

1) Neues Wiener Tagblatt nr. 47 | 1911. Oesterreichische Volkszeitung: die Zeit etc. din 15 Iunie 1911. Schlesische Volkspresse, Troppauer Zeitung, Deutsche Wehr etc. din 1912 | 13.

2) Nr. 134 | 1912.

iar d-l Ștefan Mărcuș la cea din Troppau. Ambii au fost distinși cu premii de către Academia de Muzică din Viena; d-l Crișan a luat premiul: Karl Goldmark, iar d-l Mărcuș. premiul Academiei".

Concertul urma să se facă după itinerarul: 1 Iulie, în Oradea; 2 Iulie, Arad; 12 Iulie, Lăpuș; 14 Iulie, Bistrița; 16 Iulie, Gherla; 19 Iulie, Cluj; 21 Iulie, Orăștie; 23 Iulie, Șebeș; 24 Iulie, Seliște; 26 Iulie, Făgăraș și 28 Iulie, Brașov.

Programul concertului era:

1. a) I. Cl. Juga: „Tu te duci bade sărace". b) T. Brediceanu: „Mândră de dragostea noastră", Șt. Mărcuș.

2. a) I. Cl. Juga: „Duce-m'aș cu luna 'n nor". b) T. Brediceanu: „Arde-mi-te-ai codru des", I. Crișan.

3. a) G. Dima: „Somnoroase păsărele". b) G. Dima: „Curcile". c) G. Meyerbeer: „Aria lui Urban" din opera „Ugenoții", d-ra Aurora de Barbu.

4. G. Verdi: „Duett din opera: „Don Carlos", Ștefan Mărcuș—Ionel Crișan.

5. a). I. Scarlatescu: „Glas de clopote". b) G. Dima: „Cerul meu". c) R. Wagner: „Romanța lui Wolfram, pin opera „Tannhäuser", I. Crișan.

6. Număr la pian: D-ra Aca de Barbu.

7. a) I. Scarlatescu: „Spune-mi codrule, vecine". b) G. Dima: „Seguidilla", c) C. Leoncavallo: Aria lui Canio din opera: „Bajazzo", Șt Mărcuș.

8. a) G. Donizetti: „L'Addio" (duett). D-ra A. De Barbu—I. Crișan, b) G. Verdi: „Terzett" din opera: „Il Trovatore" act. I. D-ra A. de Barbu—Ștefan Mărcuș—I. Crișan.

Itinerarul și programa au suferit modificări, dictate de împrejurări.

Dealtfel și compoziția grupului s'a schimbat din an în an. Inainte de 1912, artiștii Șt. Marcuș și I. Crișan erau întovărășiți de A. P. Bănuț și d-ra M. Cocorescu în orașele: Arad, Brad, Brașov, Lugoj, etc., iar în 1913 li s'a asociat artistul Nicolae Băilă dela Teatrul din Pilsen, în orașele: Timișoara, Alba-Iulia, Arad, Birchiș (la moșia lui Mocioni), Orăștie și Blaj.

Concertele acestea împănate cu arii naționale și patriotice, înflorite de compositorul Iacob Mureșianu

pe tragedia lui Constantin Brâncoveanu [1]), ori de alţi compositori pe versurile poeţilor noştri (îndeosebi ale lui Mihail Eminescu), apoi recitaţiile din autori români, au galvanizat inimile publicului. Valoarea lor de educaţie naţională va trebui necontenit accentuată de evocatorul acelor vremuri.

Trupa lui V. Antonescu

Trupa V. Antonescu a jucat în Oradea în zilele de 25 Noemvrie 1913 „Jertfa" şi „Năpasta", iar în ziua de 26 „Legea iertării".

Ea era compusă din domnii: V. Antonescu, Ioan Buzeanu, Maria Ciucurescu, Marioara Antonescu, Constantin Cortescu, Constantin Mărculescu ş. a.

Deşi înarmată cu autorizaţia guvernului maghiar, trupa în turneul său s'a izbit de rezistenţa organelor administrative. B. o. cererea trupei pentru sala teatrului „Szigligeti" (astăzi „Regina Maria"), în şedinţa din 11 Nov. 1913, a fost respinsă. Ing. Iosif Köszeghy se mira că Teatrul Naţional din Bucureşti este măsurat de unii membri ai comisiei teatrale cu etalonul teatrelor din Franţa şi Anglia, când de fapt primul nu reprezintă nici o valoare culturală. „Pur şi simplu să se refuze autorizaţia" [2]). S'a mai opus şi Adorjan Emil. Autorizaţia a fost respinsă cu 4:3 voturi. Aurel Lazar face apel la consiliul comunal, arătându-şi regretele că din chestie culturală se face politică. Apelul a fost semnat şi de Nicolae Erdelyi directorul teatrului maghiar, apoi V. Antonescu, Cor. Pop, Gh. Tulbure, Nic. Zigre, Demetriu Kiss, Marcel Jourca ş. a.

Consiliul a admis reprezentaţiile.

„Tot ce Bihorul are românesc şi mai cu stare şi-a dat întâlnire la aceste reprezentaţii. Sunt şi în acest ţinut mii de Români cari nu-şi uită limba, legea şi neamul şi cari resimt plăceri sărbătoreşti la manifestări culturale româneşti. Venit-au din comunele învecinate cete întregi de preoţi, dascăli şi economi la praznicul românesc din „Nagyvárad". Şi asta fiindcă a ştiut să „dea sfoară în ţară" comitetul organizator din Oradea

1) „Câini turbaţi, Turci liftă rea
De-ţi mânca şi carnea mea
Să ştiţi c'a murit creştin
Brâncoveanul Constantin"

2) Nagyvárad nr. 258 | 1913.

Mare, care numără pe Românii cei mai de frunte din acest oraş, d-nii: Dr. Coriolan Pop directorul băncii Bihoreana, Dr. Aurel Lazar advocat, directorul despărţământului „Asociaţiei", Dr. Demetriu Kiss, Dr. Nicolae Zigre advocaţi, Gh. Tulbure asesor consistorial şi Marcel Jurca (agil ca argintul viu care şi-a dat cele mai mari silinţe). Nu pot uita nici pe văduva d-na Iosif Vulcan. Cu toţii au manifestat faţă de trupa Antonescu curtoazia cea mai cavalerească şi ca amintire au dăruit directorului o foarte preţioasă cunună de lauri din aur şi argint. Şi corul bine disciplinat al Reuniunii de cântări „Hilaria" a adus un omagiu companiei dramatice din ţară, prin cântări de primul ordin după banchetul ce-a avut loc la hotelul „Panonia" [1]).

Rezultatul a fost strălucit.

„Aşa o reprezentaţie cu efect atât de puternic încă nu s'a pomenit în teatrul nostru — scrie ziarul „Szabadság" din 26 Noemvrie. — Oare numai de aceea, pentrucă publicului din seara aceasta teatrul e o plăcere foarte rară sau poate în aplauzele furtunoase, în rechemările artiştilor, a fost altă însufleţire, au erupt alte simţăminte cări nu pot fi simpatice nouă, Maghiarilor?".

Aşa a şi fost.

Trupa a jucat şi în Beiuş. L. Paukerow, cronicarul turneului scrie despre Beiuş şi efectul matineului dat pentru liceeni, următoarele rânduri:

„Şi 'n această localitate — ca şi la Baia-Mare, Sătmar şi Oradea — şovinismul maghiar şi-a frânt aripile, iar conştiinţa naţională română îşi ia zborul său cutezător. Sunt câţiva Români la Beiuş, foarte activi, foarte însufleţiţi, cari îşi dau silinţele pentru afirmarea permanentă a sufletului românesc, a culturei româneşti la Beiuş. In primul rând trebue să-l citez pe d-l dr. Ioan Ciordaş, advocat cu mare reputaţie, figura cea mai populară din Beiuş, bun gospodar şi bun român, care împreună cu soţia sa — Viora din Bihor, o femee distinsă, delicată, cu suflet de poetă — lucrează

1) L. Paukerow: „Când joci teatru românesc în ţara ungurească", Budapesta, 1914, pag. 155.

cu mult zel la întărirea sentimentelor româneşti la Beiuş" [1]).

Increstăm la această rubrică manifestaţia studenţilor din Oradea contra dramei „Elnémult harangok" („Clopotele amuţite") în 1905, când răbdarea, etichetată ca „pasivitate", s'a curmat. Piesa tendenţioasă a lui Victor Ràkosi cu care se colindau ţinuturile româneşti; are ca leitmotiv românizarea comunelor cu populaţie mixtă de către preoţii români, iredentişti, subvenţionaţi de Liga Culturală şi alte societăţi din România. Clopotele bisericilor maghiare amuţesc pe rând în urma acţiunii preoţilor valahi. Poporul român e reprezentat ca stăpânit de superstiţii, iar preoţii ca oameni inculţi, dar primejdioşi pentru ideea de stat maghiar.

In Oradea, reprezentaţia se afişase pe Sâmbătă 18 Martie 1905.

Studenţii români au organizat o demonstraţie contra piesei şi autorului.

In actul al IV-lea studenţii români, când pe scenă se debitau calomnii la adresa Ligei Culturale, care ar subvenţiona mişcările iredentiste din Ardeal, au prins să şuere, să fluere şi să bată din picioare. Publicul s'a năpustit asupra lor şi i-a bătut crunt. Micle Sever, Şuteu Dumitru ş. a. au fost duşi la poliţie. In urma notiţei apărute în „Nagyvárad" (Nr. 67 | 1905) studenţii români vizaţi au cerut redactorului gazetei, Sas Ede, satisfacţie cavalerească, trimiţând pe d-nii Sever Bugariu şi Fabius Bontescu ca martori. Aceştia au declarat că Românii au fost supăraţi pentru batjocorirea preoţimei lor. Studenţii maghiari au ţinut o şedinţă la Academie, în care s'a hotărît ca Românii să fie boicotaţi şi să se redacteze un memoriu catre rectorul Academiei, Al. Bozóky, în care să se ceară interzicerea cuvântului românesc între zidurile institutului. Rectorul a promis delegaţilor unguri că va lua măsuri drastice împotriva demonstranţilor. Studenţii maghiari apoi, au intonat „Hymnusul". Românii prezenţi au rămas cu pălăriile pe cap, provocând agresiunea Ungurilor. De aici apoi, Ungurii au pornit spre teatru, prin

1) L. Paukerow: Idem pag. 151.

străzile: Uri (Ep. Ciorogariu), Bulevardul Rákóczy (Regele Ferdinand), cântând cântece patriotice.

In legătură cu demonstraţia, studenţii români au dat în ziar o declaraţie din care desprindem următoarele:

1. „Studenţii români n'au fost bătuţi, n'au încercat să fugă şi n'au avut nevoie de apărarea poliţiei.

2. Cauza demonstraţiei a fost ponegrirea poporului român, în numele „licenţiei poetice". Au demonstrat contra minciunii şi dispreţului cu care era tratat, în piesă, poporul valah". Declaraţia a fost semnată de: Augustin Ciavici, Sever Micle, Iustin Német, Dumitru Truţia, Gh. Banc, Aug, Bardossy, Alex. Stoienescu, studenţi în Drept [1]).

In „Budapesti-Hirlap" autorul piesei, Victor Rákosi, afirmă că elementele dramei le-a adunat la faţa locului, în Bucureşti şi în satele româneşti. A asistat la o adunare în Dacia din Bucureşti, în care era sărbătorit un preot român, agitator din Ardeal; a asistat la adunarea naţională din Sibiu, în care s'a hotărît redactarea memorandului şi a fost de faţă în Cluj la proces. Fapt e că în anii 90—95, iredenta română era în plină putere şi era susţinută cu bani din România. Fapt e, că în fruntea iredentei stăteau preoţii. Deaceea, împreună cu Desideriu Malonyai a scris piesa aşa cum e [2]).

Astra

Incheiem aceste rânduri despre manifestaţiile culturale, cu completarea că în anii 1910—1914, „Astra" şi-a reluat activitatea întreruptă. Se distinge în deosebi despărţământul Tinca, condus de Dr. Andrei Ille. Elanul ei, însă, se frânge din nou; neînţelegerile dintre conducătorii ei paralizează orice desfăşurare mai puternică de energie.

In Iunie 1914 se vorbeşte despre reorganizarea ei.

In 8 Iunie 1914, într'adevăr, în seminarul gr.-cat. s'a ţinut o şedinţă de reorganizare prezidată de canonicul Samuil Ciceronescu. Comitetul s'a constituit astfel: preşedinte I. Stan canonic, vice-preşedinte Andrei Horváth; secretar: Vasile Chirvai; casier: Ioan Boroş;

1) Nagyvárad nr. 68 | 1905.
2) Nagyvárad nr. 69 | 1905.

cenzor: Ioachim Marta; bibliotecar: Gh. Pteancu; secretar general: Grigore Egri. In comitet mai sunt aleşi Augustin Maghiar, Cornel Sabo, Marcel Jourca şi Al. Munteanu.

Aşa ne raportează „Nagyvárad" (nr. 128 | 1914), despre încercarea de reorganizare a despărţământului orădan. Nu peste mult a izbucnit războiul şi Astra a tăcut ca toate societăţile româneşti.

Reuniunea Femeilor Române

La aceeaşi dată, în 8 Iunie 1914, la Băile Episcopeşti, s'a constituit Reuniunea Femeilor Române din Oradea şi Jur sub prezidenţia d-nei Aurelia Dr. C. Pop [1]).

Raportorul a fost d-na Dr. Leményi Nora, care într'un discurs înflăcărat arată obligaţiunile ce le are femeea română în lupta pentru existenţa naţională. Invită pe cei prezenţi la solidaritate şi la o cooperare armonică. Apoi ceteşte proectul de statute care se discută pe paragrafe şi apoi este votat. Dr. Aurel Lazar ceteşte adeziunile d-nelor: Viora dr. Ciordaş şi Maria G. Cosma din Beiuş. Primul comitet se constitue astfel: Prezidentă Aurelia dr. Coriolan Pop; vicePrezidentă: Viora dr. Ciordaş şi Elena Horváth; secretară: Maria Baby; casier: Marcel Jourca; fisc: dr. Sever Andru; membre în comitet: Aurelia Vulcan, Cornelia dr. Kiss, Ecaterina Făssie, Lucia dr. Zigre, Nora dr. Leményi-Rozvány, Irina Popescu, Gabriela dr. Mangra, Elena Muntean, Maria Ovesa, Ella dr. Popoviciu, Janeta Stanca, Rozalia Gent, Livia dr. Cosma; iar în comisia de control: Etelca Grama, Iustina Cinca şi Iosif Diamandi. Bărbaţi de încredere:

---

1) Au fost prezente d-nele: Aurelia dr. C. Pop, Cornelia dr. D. Kiss, dr. Nora Leményi, Valeria dr. Lazar, Maria Cosma de Şimleu, Teodora Sălăjian, Irina dr. Grozda, Maria dr. Illé, Iloana Székely junior, Maria Baby, Silvia Boţioc, Iustina Cinca, văd. Laura Egry, Luiza Marian, Aurora Lăpuşteanu, Ana Lăpuşteanu, Maria Papp, Ana Târnovan, Maria dr. Matei Gizela Firu, Alexandrina Gherlan, Aneta Moldovan, Valeria Căpuşan şi d-şoarele: Viorica Papp, Valeria Kiss, Felicia Fejér, Miţi Matei, Cornelia Erdeli, Valeria Ciurdariu, Irina Egry, Lucreţia Zigre, Aurelia Fritea, Veturia Firu, Elena Venter, Ana Diamandi, Gabriela Sfurlea şi apoi d-nii: dr. C. Pop, Aurel Lazar, Andrei Cosma, dr. Dem. Kiss, dr. Em. Grozda. Gh. Tulbure, Vasile Popoviciu, Gh. Papp, dr. Grigore Papp, dr. Teodor Popa, dr. Teodor Prodanoviciu, dr. Gelu Egry, dr. Sever Andru, dr. Sava Marta, dr. I. Boroş, Ioan Solomon, Iosif Diamandi, Nicolae Firu, Marcel Jurca, Victor Târnovan, Sever Sălăgian, Ioachim Marta, Gh. Morariu, Ioan Székely iunior, Ioan Cerbu, etc.

dr. Coriolan Pop, Gh. Tulbure, dr. Nicolae Popoviciu, dr. Nicolae Zigre, dr. Vasile Chirvai [1]).

Scopul Reuniunii este: „Promovarea culturală şi economică a femeii române şi ajutorarea văduvelor şi orfanelor".

Conform art. 3, acest scop se ajunge prin:

a) Sprijinirea de şcoale de fete.

b) Sprijinirea unui internat de fete.

c) Desvoltarea industriei de casă şi valorizarea produselor ei.

d) Ţinerea cursurilor practice, potrivit priceperii femeii (croitorie, menaj, industrie).

e) Cursuri poporale de cuprins ştiinţific şi practic.

f) Sprijinirea acţiunilor filantropice şi umanitare, precum patronajul şi liga pentru ajutorarea copiilor.

In timpul războiului Reuniunea a săvârşit fapte pur caritative, îngrijindu-se doar de soldaţii români din spitalele din Oradea. Dar şi aceste acte aveau un caracter mai mult de iniţiativă particulară, încât în opinia publică se ştersese amintirea înfiinţării şi a existenţii Reuniunii.

In şedinţa din 20 Decemvrie 1919, Reuniunea s'a constituit din nou în baza vechilor statute, alegând iarăşi de prezidentă pe d-na Aurelia dr. Coriolan Pop. După un răstimp scurt d-na Aurelia dr. C. Pop s'a retras şi i-au urmat d-na Elena Horváth (1920-1925) şi apoi d-na Veturia Candrea (1925—).

Astăzi Reuniunea prin opera sa caritativă şi naţională a devenit un factor hotărîtor în viaţa socială a Românilor din Oradea [2]).

Episcopia de Hajdudorog

Ungurii s'au conservat ca popor prin desfiinţarea şi asimilarea naţionalităţilor. Structura lor antropometrică şi psihofizică s'a modificat mai curând decât la alte popoare, în urma încrucişării lor cu neamurile de baştină ori cu cele aduse în Ungaria de vânturile migraţiunilor. Ungurii ca o rasă pură, distinctă, de origine turanică, nu există. Ei

1) „Procesul verbal" al şedinţei din 8 Iunie 1914.

2) a) Are „Cămin" pentru femei si împarte ajutoare elevilor săraci.

b) Colaborează la toate manifestaţiile naţionale-patriotice

c) Are şcoală ţărănească pentru femei şi o exemplară agonisoală de fonduri, în vederea împlinirii misiunii sale.

au fost transformați sub toate raporturile, doar limba le-a rămas cu o fizionomie sonoră, specială, în concertul limbilor europene.

„In secolul XIII, nu cred — scrie Szegffű I — că se găsia un trib care să fi fost pur maghiară“ [1]. „Cu încreștinarea Ungurilor s'a început acel proces care a zămislit o nouă specie maghiară, istorică, cu totul deosebită de cea străbună; adecă s'a produs formațiunea care se poate numi națiune“. Poporul maghiar există numai ca o entitate istorică, Ungurii aveau nevoe de ființe vii, de naționalități, pe cari să le asimileze sub raportul limbii și al culturei.

Așa s'a făcut că sub presiunea forțelor, de cari dispuneau Ungurii ca element alcătuitor de stat, s'au maghiarizat fracțiuni importante din toate popoarele împreună viețuitoare. Doar religia mai amintea uneori de originea străină a cutărui Ungur. Cu vremea, în Ungaria s'a ivit în urma acestui proces, o seamă de maghiari gr. catolici. „Datele precise, vrednice de încredere, arată limpede că Ungurii gr. cat. își trag originea din Sârbii, Rușii și Valahii“[2]) din secolul XVI—XVII.

Guvernele maghiare au întrebuințat un vast aparat diplomatic pentru a scoate din biserica gr. cat. limba liturgică română și slavă pe care dealtfel credincioșii n'o mai înțelegeau.

In anii 1772-1809, episcopul Bàcsinszky Andrei a îngăduit credincioșilor săi catolici de rit oriental să cânte între ectenii și ungurește.

In 27 Iunie 1896, In Budapesta s'a oficiat o liturghie orientală în ungurește [3]).

Trebuia însă, aprobarea Romei ca să se schimbe oficial limba liturgică.

Intre pionerii înființării unei episcopii gr. cat. maghiare întâlnim pe notarul din Hajdudorog, Victor

---

1) Szegfü Gyula „Történetpolitikai tanulmányok“, Magyar irodalmi társaság, Budapesta 1914, pag. 75.
2) Dr. Karácsonyi I. „A görögkath. magyarok eredete“, pag. 23.
3) Nagyvárad nr. 27 | 1897.

Farkas. Acesta, în anul milenar 1896, a condus o delegaţie la primul ministru D. Bánffy, cerând episcopia de Hajdudorogh. Acţiunea a fost susţinută de biserica rom. cat. prin primatele Vaszary Kolos şi ministrul Szilágyi Desideriu, de fel din Oradea [1]).

Bisericile rutene şi româneşti au intervenit la Sf. Scaun să nu se aprobe introducerea limbii maghiare în biserica gr. cat. [2]).

Ungurii încep să vorbească de o fuziune a bisericilor rom. cat. şi gr. cat. „Tribuna" combate cu înverşunare această idee [3]).

Se trimite o delegaţie de 100 de inşi la Roma ca să ceară aprobarea liturghilor maghiare. „Liga Culturală" se alarmează. V. A. Ureche şi Tribuniştii socot că Românii uniţi mai curând se vor lepăda de Roma, decât să admită o liturghie ungurească în biserica lor. Blajul organizează manifestaţii. Steagurile ungureşti sunt rupte şi călcate în picioare. Era o mare fierbere!

După un scurt armistiţiu, lupta Ungurilor începe din nou. Toate episcopiile gr. cat. sufragane au simţit durerea operaţiunii prin care li s'au tăiat comune şi credincioşi pentru ca să se alcătuiască monstruosul mozaic de Hajdudorog.

In 8 Iulie 1912, se promulgă Bu'a papală „Christifideles" în care Papa Pius IX-lea vesteşte înfiinţarea episcopiei de Hajdudorog la dorinţa regelui ungar şi a primatelui de Strigoniu. 104 de comune cu 76.473 de suflete au fost rupte din mitropolia Blajului şi arondate în noua episcopie.

Pentru ducerea la izbândă a mişcării s'a angajat contele Apponyi Adalbert.

După saltul spre maghiarizarea naţionalităţilor prin şcoală, Ad. Apponyi a crezut să accelereze procesul de asimilare şi prin biserică. Sub motivul că vrea să salveze ungurimea greco-catolică a cercetat. sub toate feţele posibilitatea înfiinţării episcopiei maghiare gr. cat., arondându-i un teritoriu jurisdicţional care să cuprindă cât de multe comune româneşti, nemaghiari-

1) Nagyvárad nr. 146.149 | 1896.
2) Idem nr. 274 | 1897.
3) Idem nr. 243 | 1899.

zate încă. Şi gândul său înaripat mai vedea în viitor şi o episcopie maghiara ortodoxă, care va mântui de pieire sufletele Ungurilor greco-orientali. S'a pornit deci cruciada pentru cucerirea popoarelor nemaghiare.

Pentru înfiinţarea episcopiei gr. cat. magbiare din Hajdudorog se prevedea un soroc apropiat. Mitropolia din Blaj alarmată se sfătueşte cu episcopii sufragani, redactează un memoriu trimis Vaticanului (17 Febr. 1913). In acest memoriu se cerea:

1. Blajul numai aşa va adera la înfiinţarea nouei episcopii, dacă aceasta nu primejduieşte integritatea teritorială a eparhiilor mitropoliei.

2. Limba liturgică a mitropoliei a fost decretată cea română prin bula „Exclesiam Christi".

3. E vrednică de laudă grija guvernului pentru Ungurii gr. cat., dar această îngrijire nu se poate realiza fără a se atinge drepturile provinciei mitropolitane şi a diecezelor sufragane.

4. Credincioşii uniţi ai dieceselor ar fi nevoiţi să asculte liturghia în greceşte. Unirea însă, din 1698 s'a făcut cu condiţia ca Românii să-şi păstreze ritul, sărbătorile şi posturile. Prin urmare a sili pe Români să-şi schimbe ritul, înseamnă a nu respecta condiţiile Unirii şi promisiunea solemnă a Papei.

5. Biserica gr. cat. şi până acum a admis să se ţină predici în ungureşte pentru fiii săi, cari nu ştiau româneşte ori vorbeau mai bine ungureşte, dar aceştia nu trebue să fie declaraţi de Maghiari, fiindcă criteriul naţionalităţii nu-l formează singură limba. Mitropolia acceptă să cedeze pe seama episcopiei maghiare toate parohiile neromâne. Nu poate ceda, însă, pe acei credincioşi, cari deşi vorbesc mai bucuros ungureşte, ţin la ritul lor românesc.

6. In ceeace priveşte introducerea limbii eline în liturghie, să decidă sf. Scaun [1]).

In faţa primejdiei naţionale Sibiul şi Blajul s'au înfrăţit din nou. Partidul naţional a întocmit un plan de apărare şi a urzit proecte secrete de mântuire. S'au

---

1) „Unirea" din Oct. 1913 şi Jakabffy Elemér: „Adatok a románság történetéhez a magyar uralom alatt". Lugoj 1931, p. 161—168.

ținut adunări publice în care se vorbea de „ruperea peceților cu Roma".

In adunarea din 29 Mai 1912, participă și bihorenii I. Buteanu, Cornel Bulc, canonici; Coriolan Pop, Demetriu Kiss și Mihai Pavel. D-l I. Maniu face declarația: „Au dreptul domnitorul și Papa să facă oricât de multe episcopii, dar n'au dreptul să bage în sufletul nostru suflet unguresc. Pentrucă dacă ar face aceasta cu noi, am rupe pecetii documentului așa cum a spus-o Atanasiu" [1]).

Oficiosul partidului național, „Românul" din 6 August 1912, scrie lămurit. Dacă armele legale s'au tocit, dacă toți factorii hotărîtori dela care se aștepta sprijin, întorc spatele unui popor, acesta este îndrituit a răspunde violenței prin violență: „Vim vi repellere licet". Preoții să nu recunoască pe episcopul maghiar; de va intra în comună să tragă clopotele a primejdie și dacă e nevoie, „apostolul Romei" să treacă peste cadavrele Românilor străpunse de baionetele jandarmilor. Preoții să strige poporului: „Petru l-a tradat din nou pe Hristos!".

Episcopul rutean de Hajdudorog, Jaczkovics Mihail, fost vicar gr. cat. în Satu-Mare, începe o aprigă activitate de organizare a nouei episcopii. Credința străveche a Românilor încearcă să înfrunte baionetele cari îl însoțiau pe episcop în vizitațiunile sale canonice și de organizare. Bisericile devin câmpul de luptă pe care vor cădea mulți mucenici, huliți și batjocoriți. Satele erau într'o permanentă insurecție. Clopotele și strigătul străjilor chemau satul la răsmeriță când la hotar apărea landoul episcopului maghiar.

In Noemvrie 1912, în Dob, părintele Mihail Ciurdariu, tatăl lui Dr. I. Ciordaș, a fost condamnat la trei luni temniță, pentrucă și-a îndemnat credincioșii să citească cărți românești, în vremurile grele ce se apropiau.

In 18 Aprilie 1913, preotul Octavian Gherman din Hădărău e condamnat la trei luni temniță și 100 coroane amendă, fiindcă a făcut propagandă pentru marea adunare de protestare din Alba-Iulia [2]).

1) Petru E. Papp, o. c. pag. 118.
2) Vasile Stoica, o. c. pag. 339—340.

Maşina infernală a lui Cătărău care fu trimisă din Cernăuţi şi care exploadase în ziua de 23 Febr. 1914, ora 10,30 în etajul al II-lea al reşedinţei episcopeşti din Hajdudorog, ucigând pe vicarul Mihail Jaczkovics, apoi pe secretarul şi concepistul episcopiei şi rănind grav pe 7 inşi, a fost simbolul clocotului vulcanic care fierbea în întreagă obşte românească, în contra încercării de maghiarizare.

Acest clocot care a izbucnit şi în incindentul din Moftimul-Mic, a chemat la acţiune pe Aurel Lazar şi Ioan Ciordaş.

Războiul 1914-1918

Flacăra ce a înflorit la buza revolverului lui Princip, în Serajevo, în ziua de 28 Iunie 1914, a încendiat planeta noastră. Imperialismul german, atotcutropitor, şi tendinţa de expansiune în Balcani a Monarhiei a deslănţuit sângerosul prăpăd.

In perioada 1914—1918, când se pregătea desprinderea naţionalităţilor din meşteşugita alcătuire de stat, Românii din Ungaria au făcut experienţa celei mai impresionante suferinţe spirituale. Smulşi din sânul familiei şi al satului şi încadraţi cu o feroce teroare şi disciplină, în regimentele maghiare şi austriace, trebuiau să se lupte pe fronturi unde n'aveau ce căuta. Privirea lor, care trebuia să ochească duşmanul din faţă, rătăcia în zări şi se întorcea la vrăjmaşul de acasă. Mintea ce trebuia să se concentreze întru deslușirea inamicului, mascat de tufe şi reţelele de sârmă ghimpată şi estompat de intunerec, pribegea năucită spre trecutul suferinţelor în care apărea limpede silueta trufaşă a impilatorului secular. Simţirea ce trebuia să răscolească şi să galvanizeze energiile, împingându-le irezistibil spre zidurile vii de oameni, închiegaţi în front, era tulburată de vedeniile de acasă şi din trecut. Purtaţi de silă, împotriva convingerilor, Românii au sporit cu sângele lor apele rapide ale Isonzoului, Piavei şi Bugului.

Iar acasă temniţele priveau prin geamurile lor murdare, cu ochii iscoditori la cei rămaşi; prin uşile lor căscate, cu lăcomie inghiteau în pântecele fără saţ, fiinţe nevinovate. Altora li se puneau în faţă declara-

ții ticluite cu meșteșug și tâlc; și presiunea morală și fizică a puternicilor îi silea să pună pe hârtie slove încâlcite și mincinoase, cari să grăească de imaginara alipire către Ungaria. Toată viața spirituală și socială a noastră s'a sbătut în cămașa de forță, ce o aruncase peste naționalități starea de asediu.

Viața celor de acasă și de pe front se desfășura deopotrivă de dramatic, ca o tragică și violentă ciocnire dintre convingeri și fapte. Oriunde vorbia un fruntaș, cuvântul lui acoperea gândul ce-i ințepa usturător creierul, zimbetele mascau volbura intunecatelor simțiri ce se zbăteau sălbatec în piepturi; faptele se înlănțueau straniu, ca ale unui somnambul, fără noimă psihologică. Și pretutindeni erau iscoditori cari detectau respirațiile și analizau, prin urechi spioane, undele sonore ale declarațiilor, doar vor găsi reziduuri de „înaltă trădare".

Dealtfel comitetul partidului național era risipit, nimeni nu putea face declarații în numele lui. „Ar fi de dorit — scrie „Românul" din 12 August 1914 Nr. 167 — cu acei bărbați ai noștri cari nutresc un imbold irezistibil de a face declarațiuni și enunțiațiuni politice, să binevoiască a spune că acestea sunt părerile lor personale, pentrucă comitetul partidului național român, neputându-se întruni, nu se pot face enunțiațiuni politice în numele poporului român".

Era prilej binevenit pentru Ștefan Tisza să înlăture comitetul național și să considere ca reprezentanți autentici ai poporului român pe arhiereii celor două biserici. Asupra acestora se putea exercita o presiune cu efect, pentru a-i convinge la declarații comandate ori a produce un simulacru de împăcare.

Incă la începutul războiului, din aceste două motive, sporite cu necesitatea unei înțelegeri între Ungaria și România, impusă de Kaiser, Ștefan Tisza a adresat în 22 Sept. 1914, mitropolitului Mețianu o scrisoare jalonată cu următoarele idei:

1. Manifestațiile patriotice ale Românilor, belșugul de sânge vărsat de soldații români pentru interesele Monarhiei dovedesc că antagonismul dintre Români și Unguri a dispărut.

2. Acesta e un spectacol îmbucurător pentru pionerii înfrăţirii româno-maghiare.

3. Conştiinţa despre comunitatea intereselor acestor două popoare şi sentimentul de reciprocă iubire frăţească dovedite în primele zile ale războiului indrituesc guvernul şi întreaga societate maghiară să acorde Românilor satisfacerea unor vechi dorinţe.

4. Poate fi luată în considerare revizuirea legilor şcolare în interesul naţionalităţilor.

5. Intrebuinţarea limbii materne în contactul direct cu autorităţile statului.

6. Reforma electorală pentru o mai echitabilă reprezentare parlamentară a poporului român.

7. Roagă pe mitropolit ca pe „nestorul inaltului cler român“ şi „un credincios profet al iubirii, al păcii şi al concordiei“ să sprijinească „cauza sfântă cu toată greutatea cuvântului şi cu toată puterea personalităţii sale“ [1]).

Neutralitatea României de a cărei putere armată avea mare nevoie Monarhia pe câmpiile Galiţiei, l-a făcut îngăduitor pe Ştefan Tisza; presa maghiară, atât de vrăjmaşă altădată, a descoperit că România are calităţi şi virtuţi eminente, iar patrioţii maghiari de groază „tăvălugului rusesc“ au surprins în tăinițele inimii un sentiment de milostenie pentru Românii din Ungaria.

Nagyvárad din 10 Oct. 1914, închină Regelui Carol I al României, un articol de fond, plin de admiraţie, bun pentru cea mai monarhistă gazetă din România.

Ioan Ciordaş în şedinţa congregaţiei judeţene arată limpede şi convingător că înainte vreme Ungaria acordase Românilor mai multe drepturi, decât le promite Şt. Tisza în scrisoarea către I. Meţianu. Legea naţionalităţilor din 1849 (Kossuth) era mai largă decât concesiunile promise. Românii nu cer privilegii, ci pretind drepturi egale. In privinţa liceului din Beiuş Şt. Tisza refuză să acorde dreptul de a se preda materiile în româneşte, deşi în baza constituţiei din 4 Martie 1849 limba de predare fusese cea română până în 1888, când s'a întâmplat incidentul cu steagul maghiar.

1) Discursuri: pag. 123—133. Nagyvárad 269 | 1914 din 10 Nov.

Sub urzeala aeriană a declarațiilor sonore, însă, se ascundea o rețea de tăcute complicități, cari prin semnele slovei promovau solidaritatea în altă direcție, decât cea declarată. Corespondența fruntașilor Români denunță o altă grijă și altă stare de spirit, decât cea mărturisită teatral și cu o falsă patetică de Unguri. Când pasionatul colecționar va aduna și publica aceste corespondențe, se va lămuri adevăratul suflet al Ardealului solidar, și indestructibilă coeziune culturală și organică cu al Vechiului-Regat. Este o regretabilă crimă față de unitatea sufletească a Românilor, zămislită și desăvârșită în zborul veacurilor, să stabilești prin falsa optică a aparențelor o prăpastie între cele două versante ale Carpaților, furnizând inconștient material documentar acelora, cari vor întoarcerea vremurilor absorbite de neant. Să-și ia osteneală și să se coboare acești cercetători periferici în sufletul nostru și să-i ghicească lacrimile zugrumate și sbuciumul care, uneori, se manifesta, chiar întoliți fiind în uniforme, în acte sancționate de Curțile marțiale austro-ungare.

Fără indoeală erau declarații și de altă natură. Erau cuvinte, cari se desprindeau organic și logic din ființa renegatului patent, erau asigurări de dragoste și loialitate necerute, ci oferite; mai erau vorbe răsunătoare de o slugărnicie condamnabilă, fără pic de demnitate umană și națională.

Toate faptele și declarațiile din 1914—18 trebuesc raportate la caracterul autorului, dovedit până la izbucnirea războiului mondial. In împrejurările extraordinare ale acestui măcel, firește, era nevoie în general de o atitudine de circumstanță. Numai așa se putea acoperi armata ocultă a iredentiștilor și defetiștilor, cari măcinau cotidian puterea de rezistență internă și pe front a Monarhiei.

Arătatu-s'au și suflete eroice, așezate în umile sfeșnice de lut. A fost legiunea anonimilor, slujbașilor modești, a slujitorilor la altare, prin cari a izbucnit fără teamă glasul dorințelor reale și s'a desemnat direcțiunea aspirațiunilor naționale. Au fost internații în lagărele maghiare. O mare de oameni cu portativul durerilor pe frunți, dar cu scânteia jucăușă a fanati-

smului national în ochi. Nelegiuirile faţă de ei şi suferinţele lor au sporit desnădejdea celor de acasă, i-au îndârjit până la exasperare, le-a incordat vrerea până în ceasul mântuirii, când desferecaţi, după blestemele asvârlite spre apus, s'au întors înlăcrimaţi spre răsărit şi s'au aruncat istoviţi în braţele dorobanţului descălecător.

Aceasta a fost starea de spirit până la revoluţie [1]).

Figuri

Viaţa naţională în Bihor a fost ţesută, după cele pomenite, din fire mohorîte. Prigoana învăţătorilor „recalcitranţi" faţă de legile lui Apponyi, campaniile electorale din 1905—1910, cu cortegiul lor de schingiuiri, arestări, eliminarea studenţilor teologi gr. cat. în cap de noapte, pe ploaie rece de toamnă, sfâşierea episcopiei unite din Oradea pentru arondarea „Hajdudcrog"-ului, batjocurirea sentimentului naţional prin drame tendenţioase, au constituit sumbrele elemente fuzionate în tristul fond al unei vieţi naţionale. Doar concertul Hilariei şi Lyrei în Bucureşti, turneul trupelor profesionale ori de diletanţi au însemnat o înfloritură mai vie în această pânză.

Cu toate acestea, sforţările naţionale au avut şi o splendidă erupţiune în biruinţa dela Beiuş, în 1907, şi alta pe vremea revoluţiei din 1918—1919. Tot sbuciumul perioadei atonice a fost parcă un antrenament pentru aceste izbânde.

Este adevărat că, în urma succesului dela Beiuş, guvernul a desfăşurat o teroare şi corupţie nemai cunoscută, în alegerile generale din 1910, când în locul celor 15 deputaţi români din Ungaria din ciclul 1906—1910 abia au eşit 5 deputaţi naţionalişti.

Cu toată defecţiunea lui V. Mangra, Bihorul naţionalist a lui I. Ciordaş şi A. Lazar a existat, reprezentând aspiraţiunile autentice ale Românilor la sorocul lichidării unei milenare şi silnice simbioze cu Ungurii, la 1 Dec. 1918 în Alba-Iulia.

Şi aceasta a fost a două, ultima şi eterna biruinţă a acestui popor impilat.

---

1) Ceeace s'a întâmplat în revoluţia din 1918—1919, reclamă alt volum, din care arvunăm o parte la „Rezumatul" acestei perioade (1905-1918).

Toate aceste fapte din care s'a țesut viața Românilor au fost inmuiate în tinctura roș-aprinsă a văpăii războiului și revoluției.

Pe acest fond se desluşesc figurile, cu colorile şi caracterele lor specifice, bune-rele, ale arhiereilor: Ioan Papp, V. Mangra şi luptătorilor: Coriolan Pop, A. Lazar, I. Ciordaş şi Dem. Lascu.

Episcopul Ioan I. Papp

Episcopul Ioan Papp este tipul cărturarului care, deşi trecut prin filiera şcolilor primare, secundare şi teologice, şi-a păstrat neatinse, în puritatea lor originală, calitățile sale inăscute.

Logica sa n'a fost subtilizată şi rafinată de silogismele şi metodele de cercetare ale diferitelor discipline. Ea a rămas în faza de cumințenie și înțelepciune firească cum atâte exemple găsim la țară. Nu s'a trudit niciodată să străpungă velința aparențelor, vălul Mayei, şi să prindă „Ding an sich"-ul lucrurilor. Prea puțin l-au frământat problemele metafizice, ori ipotezele ştiinţifice cari pretind a oferi cheia tainelor firii. S'a mulțumit să adune în laboratorul gândirii numai ceeace era situat în sfera de bătaie a simțurilor, să opereze numai asupra datelor sensoriale, asupra realităților şi să tragă concluzii practice.

Simțirea, încă a rămas, până la moarte, netulburată de artificialele parfumuri ale saloanelor. Ea era parcă o simfonie olfactică, împletită din miresmele florilor câmpeneşti, în care, pe lângă mirosul de sulcină şi busuioc, se amesteca şi parfumul de tămâie din biserică. Căci copilul Ignatie, al cântărețului din Pocioveliște, a crescut în strană. Ființa sa a fost frământată cu prescură; aerul ce-l respira era impregnat cu fum de tămâe; roiul imaginilor bucolice ce-i le strecora în suflet viața dela țară, era înciorchinat în jurul icoanelor sfinte din smerita biserică din lemn Şi în vocabularul basmelor s'au amestecat cuvinte alese, din condace şi tropare, iar fraza sa a dobândit o îmlădiere cucernică de căzanii.

A mai păstrat scânteeri de duh în vorbă, sinceritate în atitudini, umor care uneori se prefăcea în ironie usturătoare. Societatea lui îţi infuza o bună

doză de dispoziție veselă în care se topea amarul grijilor. Vocea metalică — Ignatie Papp era cântăreț și tipicar vestit — ducea unde cu creasta instelată de sclipiri de duh și-ți cernea în suflet îmbelșugată și aromată esență înviorătoare.

Cu acest profil psihic a rămas în amintirea contimporanilor, episcopul Ioan Papp care, plecat copil din satul său, s'a întors în sicriu purtat de opt preoți ca să-l înmormânteze totacolo, unde s'a plămădit ființa sa rămasă nestricată de atâtea școală și dialectică abstractă.

Despre originea sa avem un document sris de el însuși în anul 1914, în care spune:

„Pomul neamului din care am descins eu subscrisul episcop gr. ort. român al Aradului.

I. *Moșii — bunicii mei de după tată și mamă.*

După tată, moșul meu a fost fruntașul de odinioară a comunei mele natale, Pocioveliște, cu numele Vasilie Popa, pre carele nu l'am ajuns în vieață, dar despre care posteritatea vorbea cu multă stimă, parte că fusese om cu frica lui Dumnezeu, parte că fiind versat în cântările bisericești. fusese diacul-cantorul-bisericii din acea comună. După dânsul au rămas un fecior și trei fete și anume: Ilie, tatăl meu, Anisie, Floarea și Teodora.

De după mamă, moșul meu a fost Mitru Petroian, numit Mitrulescu, din comuna învecinată Cresuia, pre carele iarăși nu l-am ajuns în viață, dar despre care posteritatea spunea că a fost om avut și cu mare trecere în acel jur. După dânsul a rămas doi feciori și patru fete și anume: Teodor, Georgie, Evuța, Maria, Teodora și Raveica, maica mea.

Dintre frații și surorile părinților mei n'am ajuns în viață pe mătușa Anisie, măritată după Alexa Hălbac, iarăși fruntaș, iar pe celelalte mătuși și unchi le-am ajuns, toate și toți pline și plini de vieață, de cari imi aduc aminte și de aceea că mă desmerdau mult cu dragostea lor la toate convenirile.

II. *Părinţi mei.*

Tatăl meu, conform expunerii de mai sus, a fost Ilie Popa, fiul diacului bătrân Vasilie Popa, căruia i-a şi urmat în slujba dieciei-cantoratului la biserică, iar maica mea a fost Raveica, fiica lui Mitru Petroian-Mitrulescu din Cresuia.

III. *Fraţii şi surorile mele.*

Conform conscripţiei dela oficiul parohial din comuna mea natală, Pociovelişte, eu am avut mulţi fraţi şi multe surori, dar de vieaţă mai lungă şi cari se fi intemeiat familie au fost numai: Maria, Vasilie şi Teodora.

Sora *Maria* s'a măritat în comună, după Pascu Balint, fiul fruntaşului Onisie Balint.

Fratele *Vasilie*, absolvând cinci clase gimnaziale, cursul preparandial şi cel teologic regulat s'a căsătorit cu Elisabeta, fiica preotului Pavel Milian din Tulca, după aceea s'a preoţit şi ca preot a servit la Burda şi la Curăţele, comune imediat apropiate de Pociovelişte.

Sora *Teodora* s'a măritat la Pietroasa după absolventul de teologie Alexandru Popa, fiul bogătanului Georgie, numit Gyia Popa.

IV. *Nepoţii şi nepoatele mele dela frate şi surori.*

Atât fratele cât şi surorile au avut mai mulţi fii şi fete dintre cari de viaţă mai lungă şi cari au intemeiat familie a fost şi anume:

a) Dela sora *Maria* au rămas doi şi anume: Constantin şi Ioan, economi în stat.

b) Dela fratele *Vasilie* au rămas cinci şi anume:

1. *Maria,* măritată după absolventul de teologie Ilie Cioara, actualmente preot în Beinşele, protopopiatul Beiuşului.

2. *Iuliana,* măritată după absolventul de teologie Ilie Lucuţia, din Sebiş, protopopiatul Vaşcăului, preot în locul natal.

3. *Xenia,* numită Zena, măritată după absolventul de teologie Vasilie Fărcuţiu, fiul preotului Ioan Fărcuţiu, fost preot în Burda.

4. *Miron*, absolvent de VIII clase gimnaziale şi cursul teologic; s'a căsătorit cu Lucreţia fiica notarului Gavra din Bunteşti, actualmente preot în Burda, protopopiatul Beiuşului.

5. *Georgina*; măritată după absolventul de teologie, Iustin Monţia, preot în Şicula, în protopopiatul B.-Inèului.

c) Dela sora *Teodora* au rămas şi au intemeiat familie şi anume:

1. *Andreiu*, absolvent s'a căsătorit cu Elisabeta Bogdan, fiica învăţătorului de odinioară Petru Bogdan din Criştior, actualmente preot în Criştior, în protopopiatul Vaşcăului.

2. *Ioan*, deasemenea absolvent al cursului teologic regulat, s'a căsătorit cu Marioara Rusu, fiica preotului Mihai Rusu din Monoştur, protopopiatul Timişoarei căruia i-a şi urmat în parohie.

3. *Vasilie*, însurat şi stabilit în Nimoeşti.

4. *Elisabeta*, Saveta, măritată şi aşezată tot în Nimoeşti.

5. *Georgie*, însurat din Gurani, locueşte cu tatăl său în Pietroasa.

6. *Catiţa*, Ecaterina, măritată în Cociuba de lângă Gurani.

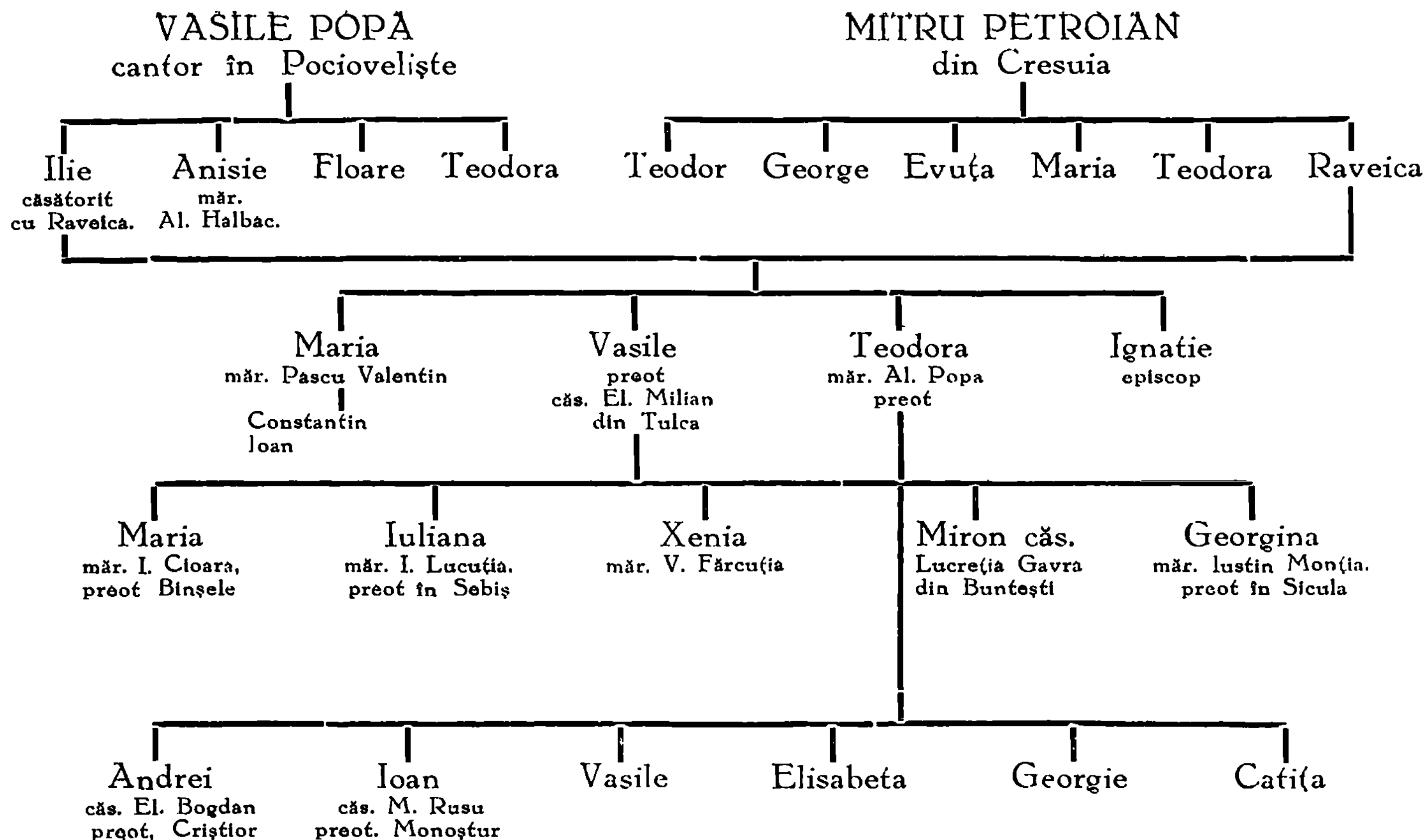
Notez, că tatăl meu a răposat în 1870, când eram elev de anul al doilea al institutului teologic; maica mea a repausat la anul 1874; sora Teodora la 1892; fratele Vasile la 1894, iar sora Maria cea mai în etate a repausat la 1902, deci nici părinţii, nici fratele şi nici surorile n'au ajuns timpul alegerii mele de episcop.

In cursul timpului au repausat şi nepoatele, Georgina Monţia şi Xenia-Zena Fărcuţia" [1]).

In baza acestui document încrengătura familiară se prezintă astfel:

---

1) Arad, 16 Februarie / 1 Martie 1914. Ioan G. Papp. (ss) episcopul Aradului.

VASILE POPA
cantor în Pocioveliște
MITRU PETROIAN
din Cresuia
Ilie
căsătorit cu Raveica.
Anisie
măr. Al. Halbac.
Floare
Teodora
Teodor
George
Evuța
Maria
Teodora
Raveica
Maria
măr. Pascu Valentin
Constantin
Ioan
Vasile
preot
căs. El. Milian din Tulca
Teodora
măr. Al. Popa preot
Ignatie
episcop
Maria
măr. I. Cioara, preot Binșele
Iuliana
măr. I. Lucuția. preot în Sebiș
Xenia
măr. V. Fărcuția
Miron căs.
Lucreția Gavra din Buntești
Georgina
măr. Iustin Monția. preot în Sicula
Andrei
căs. El. Bogdan preot, Criștior
Ioan
căs. M. Rusu preot. Monoștur
Vasile
Elisabeta
Georgie
Catița

Ignatie Papp s'a născut în 1 Ianuarie 1848, în Pocioveliște, lângă Beiuș [1]).

Școala primară a urmat-o în Curățele și Beiuș.

EPISCOPUL JOAN J. PAPP
NĂSCUT ÎN POCIOVELIȘTE
1848 – 1925

Liceul l-a absolvit în Beiuș, în anul 1868, fiind coleg de clasă cu Caius Brediceanu.

După mântuirea școalei secundare, ascultând de indemnurile lăuntrice care se zămisliseră în copilul ce-și petrecu zilele în strană și într'o casă plină de cucernicie și apoi potrivindu-se și obiceiurilor de atunci,

1) „Legea Românească" Nr. 3 | 1925.

apucă drumul Aradului unde se înscrie la teologie. Aci s'a distins ca un cântăreț și tipicar foarte bun.

După absolvirea teologiei, în 1872, episcopul Pr. Ivacicoviciu îl ia în angrenajul consistorial unde trece prin întreaga filieră a slujbelor administrative: copist, expeditor, arhivar, casier, secretar consistorial, asesor referent în senatul bisericesc.

In vreme ce prin reședința episcopească s'au perindat episcopii: Pr. Ivacicoviciu, Miron Romanul, Ioan Mețianu și Iosif Goldiș, Ignatie Papp a rămas funcționarul statornic, credincios, conștiencios, diretiscând prin arhivă, rezolvind acte cu o judecată limpede, cu o intuiție inăscută.

La 21 Aprilie 1900, a fost tuns de călugăr în mănăstirea Hodoș-Bodrog, primind numele de Ioan.

In ziua de 23 Aprilie 1900, a fost hirotonit de protosincel.

Pe această treaptă bisericească îl surprind luptele dintre Aug. Hamsia și Vasile Mangra pentru cârja episcopească.

După moartea episcopului Iosif Goldiș (5 Aprilie 1902) majoritatea deputaților sinodali s'au grupat în jurul lui Vasile Mangra, vicarul instalat, în 12 Iunie 1900, în Oradea, a cărui aureolă naționalistă încă nu pălise. Minoritatea s'a grupat pe lângă arhimandritul Augustin Hamsea, harnic scormonitor de vechi documente prin care susținea anumite drepturi ale bisericii ortodoxe române, față de Carlovit, dar un candidat permanent de episcop. Candidase și în 14 Mai 1899, față de Iosif Goldiș.

Propaganda electorală era dintre cele mai înverșunate. La alegerea din 12 Iunie 1902, V. Mangra obține 30 voturi față de Aug. Hamsea (26 de voturi). Ioan I. Papp încă fu luat în combinațiune. Inainte de alegeri însă, a declarat că „nu reflectează la scaunul episcopesc, acum vacant“ [1]).

Confirmarea lui V. Mangra a întâmpinat greutăți. Atitudinea lui intransigentă de odinioară și campania presei maghiare au determinat guvernul să-i refuze

---

1) Protocolul ședinței sinodului eparhial extraordinar. 1902 pag. 8. Concl. 67.

propunerea pentru confirmare, deşi sinodul în şedinţa sa extraordinară din 2 Noemvrie 1902, prezidată de protosincelul vicar, Ioan I. Papp, a intervenit la Mitropolia din Sibiu să zorească „îndeplinirea faptică" a scaunului. Grupul Hamsiştilor (20) prin I. Beleş a contestat legalitatea sinodului şi a hotărîrilor.

In noua situaţiune, mangriştii s'au grupat în jurul protosincelului Ioan I. Papp. In alegerea din 12 Februarie 1903, prezidată de mandatarul mitropolitului, Dr. Eusebiu Roşca, Ioan Papp a întrunit 36 de voturi contra 20, obţinute de Augustin Hamsea.

Repetatele alegeri şi propaganda înverşunată a celor două tabere au săpat prăpastie între credincioşii bisericii. Vrajba era atât de mare, încât potolirea ei a constituit multă vreme ţinta principală a năzuinţelor noului episcop. Nevoia împăciuirii eparhioţilor a fost subliniată de Ioan Papp cât şi de Nicolae Oncu încă în sinodul electoral[2]).

Alegerea lui Ioan Papp a fost confirmată de Rege.

Activitatea sa arhierească. noul episcop a început-o între împrejurări foarte grele. Ea se va desfăşura în două direcţiuni: restabilirea păcii interne între eparhioţi şi reducerea progresivă a deficitelor bugetare, printr'o chivernisire atentă a bunurilor eparhiei.

In privinţa potolirii patimilor cari dăinuiau încă de pe vremea alegerilor, episcopul I. Papp n'a izbutit desăvârşit.

In cuvântarea de descbidere a sinodului din 1905, episcopul din nou chiamă pe credincioşii săi la pace, semn că valurile nu s'au alinat. „Văzând — spunea episcopul — cât de tare era sguduită pacea internă şi dorind restabilirea ei prin închiegarea raporturilor frăţeşti între toţi fiii diecezei. eu am ridicat încă dela început şi am arborat de atunci încontinuu şi neîntrerupt, cu cuvântul şi cu exemplul propriu, flamura păcii şi am nizuit după putinţă a satisface şi am stăruit a se satisface aspiraţiunilor legitime ale tuturora"[2]).

Acoperit de o aparentă supunere ierarhică, necazul Hamsiştilor s'a prelungit, deşi slăbind progresiv,

1) Idem. pag. 23 Concl. 33 şi pag. 34 Concl. 19.
2) Protocolul 1906 pag. 7.

până la moartea lui Aug. Hamsea din 25 Ianuarie 1915, în locuința sa din mănăstirea Hodoș-Bodrog. In discursul de deschidere al sinodului din 30 Aprilie 1916, episcopul Ioan Papp a avut frumoase și obiective cuvinte de laudă pentru activitatea adversarului său.[1])

In măsura în care progresa înțelegerea dintre Hamsiști și episcop se inteția antagonismul între acesta și Mangriști. Vasile Mangra conștient de contribuția sa hotărîtoare la alegerea lui Ioan Papp, și la indemnul temperamentului său de combatant și al râvnei sale spre o desăvârșită independență întru ce'e bisericești ca vicar al Oradiei, ajunge în curând în conflict cu Aradul. Aci semnalăm numai aprinsa discuție asupra raporturilor administrative și juridice dintre Oradea și Arad cari au avut loc în sinodul din 1912 în urma interpelării și propunerilor lui Nicolae Zigre.

Vasile Mangra, deputat guvernamental a obținut unele subvenții dela Ministerul de Culte, pe care le-a încasat direct și le-a distribuit funcționarilor consistoriali și școalelor. Corespondența cu Ministerul în această materie și în alte chestiuni, o făcea nemijlocit și nu prin consistoriul din Arad. Episcopul I. Papp, gelos de atribuțiunile sale, admite la cererea lui Nic. Zigre, ședință secretă în care se constată că guvernul s'a abătut dela normele respectate până în 1907, dând ajutoare de stat numai unor funcționari consistoriali, aleși pe sprinceană, refuzându-li-se altora acest ajutor. Să se facă „remonstrațiune“ în această privință. Se hotărește apoi, că consistoriul orădan să corespondeze cu ministerele prin cel arădan. Cere să se reglementeze raportul dintre episcop și consistoriul din Oradea [2]).

Incordarea raporturilor dintre cele două consistoare au dăinuit și după alegerea lui Vasile Mangra ca mitropolit, când s'a pus în discuție alegerea noului vicar al Oradiei. După experiența din trecut, Ioan Papp s'a opus alegerii, mai ales că la succesiunea lui V. Mangra era candidat protosincelul Roman Ciorogariu, o fire deasemenea cu puternice porniri spre independență.

1) Idem. 1916 pag. 5.
2) Protocolul 1912 pag. 66. Concl. 112.

Episcopul cere sinodului modificarea „Regulamentului afacerilor interne", al consistoarelor, în scopul ca vicarul să fie „prezentat episcopului spre întărire". Față de propunerea comisiunei organizatoare, episcopul face declarația" că „pe baza alegerii, aprobării preaînalte, a hirotonirii întru arhiereu și a gramatei mitropolitane, P. S. sa este episcopul întrodus al întregei eparhii a Aradului și astfel nu numai episcopul diecezei vechi a Aradului, ci și a părților anexate ei, între care este și Bihorul"; constată în declarație că consistoriul din Oradea dela „reinființarea lui a stat totdeauna și neîntrerupt în atârnare de episcopii diecezei Aradului; ca atare P. S. este președintele natural al consistoriului orădan și nu „renunță la dreptul de acțiune în toate afacerile inerente poziției sale de episcop al întregei eparhii". Consistoriul — la stăruința comisiei organizatoare a sinodului — cere ca raportul dintre Oradea și Arad să fie lămurit de instanțele superioare bisericești. De cinci ani (de pe vremea lui V. Mangra ca vicar) a rămas nerezolvită această problemă [1]).

Acest incident cu tâlc se petrecuse cu câteva minute înainte de a se pune chestiunea alegerii de vicar în Oradea. Față de curentul general din sânul sinodului, favorabil alegerii, episcopul face iarăși o „declarație" în care se opune, fiindcă:

a) Consistoriul arhidiecezan și mitropolitul V. Mangra sunt refugiați în Oradea și ocupă toate casele consistorului orădan, deci și locuința vicarului.

b) Alegerea să se amâne până după înființarea episcopiei din Oradea, care probabil se va face în scurt termen.

c) Guvernul a cerut să studieze actele primei alegeri de vicar din 1870 și încă nu s'a pronunțat [2]).

Opoziția episcopului la alegerea de vicar s'ar fi datorit ingerinței lui Ștefan Tisza care nu putea uita intransigența naționalistă a rectorului teologiei ortodoxe, Roman Ciorogariu. Conflictul s'a terminat cu

1) Protocolul 1917 pag. 43—45. Concl. 64.
2) Idem 1917 pag. 46—47. Concl. 65.

alegerea protosincelului Roman R. Ciorogariu de vicar al Oradiei şi cu declaraţia intimă a episcopului Ioan Papp: „Mai bine cedez eu, decât să intre calul Troian în biserică şi să se facă arbitru peste noi [1]). Pentru alegerea de vicar au luptat dintre Bihoreni Aurel Lazar şi Gavril Cosma.

Paralel cu activitatea de împăciuire a celor două tabere a intelectualilor români, episcopul Ioan Papp a trebuit să-şi intoarcă atenţiunea şi asupra celeilalte primejdii, care amenința pacea internă: sectarismul. Sectarii, încurajaţi de socialismul însămânţat şi în Ungaria, vor învrâjbi tot mai mult satele. Vor exploata sărăcia populaţiei care trebuia să plătească dăjdii preotului şi vor agita contra parohului. Mai ales în Bihor s'a răspândit sectarismul unde „atât în proporţiile ce le îmbracă, cât şi prin energia ce se cheltueşte întru răspândirea ei, a ajuns o reală primejdie pentru biserică" [2]).

Consistorul orădan şi arădan au încercat să stăvilească acest periculos curent precum şi concubinajul, prin diferite măsuri administrative şi prin indemnarea preoţilor la o mai asiduă muncă apostolească [3]).

A doua direcţiune în care a lucrat episcopul Ioan Papp a fost refacerea materială a diecezei. De mai mulţi ani, eparhia a încheiat socotelile cu deficite bugetare, ceeace însemna împotmolirea oricărei propăşiri culturale şi incetinerea funcţionării aparatului administrativ.

„A două problemă, asemenea indispensabilă, mi-s'a arătat şi necesitatea de a lua în mână regularea finanţelor diecezei. Acestei afaceri a trebuit să-i dau deosebită atenţiune, nu numai pentru delăturarea în cale naturală şi normală a cunoscutului deficit dela buget", ci şi pentru a stabili veniturile anuale sigure ale fondurilor şi fundaţiunilor, menite să satisfacă trebuinţele administraţiei centrale [4]).

Activitatea episcopului Ioan Papp în această direcţiune se soldează astfel.

1) Roman Ciorogariu: „Zile Trăite" pag. 89.
2) Protocolul 1913, pag. 133.
3) Protocolul 1908, pag. 100.
4) Protocolul 1906, pag. 7.

In 1903 bugetul consistoriului orădan arată un deficit de 16.500 coroane; în 1905, acesta scade la 7830 cor.; în 1907 e de 7701'47 coroane; în 1913 se micşorează cifra deficitului bugetar la 408'13 coroane. In cursul războiului în urma devolarizării banilor, deficitul va oscila în jurul cifrei de 10.000 coroane.

Sub acest raport strădaniile episcopului Ioan Papp au dus la bune rezultate, datorită pronunțatului său spirit practic de gospodar cinstit, care prindea intituitiv şi desluşit nevoile materiale ale eparhiei. Judecata sa, mai mult pozitivistă decât avântată spre transcendentalism, nimerea cele mai potrivite soluții pentru trebuințele bisericii. Acelaşi spirit de economie l-a călăuzit şi în chivernisirea averii sale particulare. In acest chip a reuşit să lase o fundațiune de 1.000.000 Lei pentru cultivarea preoților.

Episcopul Ioan Papp a purtat grijă şi şcoalei civile ortodoxe de fete din Arad, infiripată şi inzestrată sub păstorirea sa. Şcoala a fost adăpostită în anul 1913, în clădirea sa proprie, modern construită din „jertfele aduse de dieceză şi de societatea românească animată de Reuniunea din loc a femeilor române".

Sfințirea şi inaugurarea ei s'a săvârşit de însuşi episcopul Ioan Papp, în prezența unui mare public românesc [1]).

Prin stăruințele lui s'au zidit şi sfințit în întreaga eparhie 60 de biserici [2]).

In cursul păstoririi sale, episcopul Ioan Papp a trebuit să-şi risipească energia şi în direcțiunea asigurării păcii externe a bisericii. A cârmuit biserica într'o perioadă când ea era aprig bântuită de silințele guvernului maghiar de a-i desființa autonomia şi a-i răpi şcoalele confesionale. Apoi, pe vremea sângeroasei deslănțuiri a războiului mare, episcopii români erau ațintiți de iscoditorii ochi ai Budapestei şi conştiința lor era violată mereu prin diferite semnături şi declarații de loialitate, smulse prin teroare.

In aceste stări critice, zestrea originară, afectivă a lui Ioan Papp i-au impus atitudini cari nu erau

1) Protocol 1914, pagina 143.
2) Legea românească Nr. 3 | 1925.

în contradicție cu năzuințele politice ale Românilor. Impletitura însușilor sale înăscute, ori imprimate receptivei copilării de mediul românesc al casei părintești și al satului său de naștere, n'a fost destrămată de încercările anilor de mai târziu. Așa a rezistat și sentimentul său românesc la ispitele guvernului. Episcopul Ioan Papp s'a priceput să ocolească primejdiile și cursele ce i-le întinseseră Ungurii.

Față de silințele guvernului de a știrbi autonomia bisericii ortodoxe, Ioan Papp s'a apărat prin „remonstrațiuni", proteste, delegațiuni, și memorii despre care pomenirăm la viața și faptele lui Nicolae Zigre. Legea școlară a lui Apponyi, contestarea drepturilor sinodului de către guvern, trimiterea comisarului guvernamental la ședințele sinodului din 1918, n'au rămas fără replică din partea eparhioților, înțeleși cu capul lor bisericesc.

In 1913, ca membru de drept în Casa Magnaților, analizează și combate proectul de lege al guvernului pentru gradațiile (cvincvenale) preoților. „Constată cu adâncă durere că acest proect de lege a umplut de amărăciune sufletul preoților bisericii sale. De ani de zile această preoțime așteaptă cu paciință și încredere ameliorarea stării ei materiale, iar acum după o lungă așteptare e silită a se convinge că toate sperantele i-au fost zadarnice". Imbunătățirea salarului se dă numai preoților cu pregătire superioară și așa preoții bisericii ortodoxe în cea mai mare parte cu câte 4—7 clase secundare nu se vor bucura de acest drept. Apoi, dacă se înființează un nou post de preot, ministerul poate obliga comuna să plătească un procent din ajutorul cvincvenal. Aceasta este o știrbire a autonomiei. Statul nu poate impune o dare bisericească.

„Deaceea, proectul în discuție nu numai că nu înseamnă o ameliorare generală și egală, ci deadreptul e foarte jignitor pentru interesele preoțimii desconsiderând însuși scopul pentru care a fost creeat anume, adecă regularea venitelor bisericești și pe lângă aceea taie adânc în drepturile autonomice ale bisericii noastre, drepturi asigurate prin legi"[1]).

1) Protocol 1914 pagina 123—129.

Ep. I. Papp nu s'a lăsat tărît în politică de Şt. Tisza. Când acesta a încercat să decreteze pe episcopi de capi politici ai Românilor — având față de ei mijloace de constrângere — Ioan Papp a declarat totdeauna cu o candidă naivitate: „Politica e treaba mirenilor, nu a apiscopilor. Adresați-vă comitetului național în chestiuni politice".

La banchetul de instalare a mitropolitului Vasile Mangra ținut în Oradea, dintre toți arhiereii români de ambele confesiuni, el a fost singurul care n'a menajat urechile autorităților maghiare prezente şi a vorbit româneşte [1]).

Loialitatea sa s'a epuizat în câteva fraze convenționale, recitate cu simțirea absentă la deschiderea sinodului eparhial.

Iar când s'a pus problema mare a Albei-Iulia şi s'au ispitit arhiereii în privința hotărîrilor, Ioan Papp a răspuns deschis: „Unde merge poporul, mergem şi noi, vlădicii". A fost o declarație limpede în comparație cu celelalte, învăluite în nebuloase fraze diplomatice.

Pe vremea revoluției în 23 Noemvrie 1918, Ioan I. Papp, convoacă la Arad sinodul episcopesc şi pe toți demnitarii şi „teologii" din mitropolie. Cu acest prilej s'a redactat circulara prin care s'a cerut preoților omiterea pomenirii Regelui Carol IV al Monarhiei la liturghie şi s'a redactat noua formulă: „Pentru înalta noastră stăpânire națională şi pentru Marele Sfat al Românilor — Domnului să ne rugăm".

Apoi s'a stilizat sublima rugăciune de îngenunchiere după rugăciunea amvonului din care scoatem acest minunat alineat de psalm prin care a grăit Domnul poporului său: „Iată noi venim la Tine, că Tu eşti Dumnezeul nostru, căci Tu ai zis: „O poporul meu! Rana ta este dureroasă; pedeapsa fărădelegii tale implinitu-s'a; scoală-te. Eu sunt Domnul Domnezeul vostru; Eu sunt cu tine; de voiu şi nimici toate popoarele între care te-am împrăştiat, pe tine nu te voiu nimici. Sfărma-voiu jugul de pe tine şi voiu rumpe cătuşile tale; lărgi-voiu hotarele tale; aduna-

1) Nagyvárad. Nr. 250 din 31 Oct. 1916.

vă-voiu dintre popoare şi vă voiu strânge din ţările în care sunteţi împrăştiaţi; restatori-voiu judecătorii tăi, ca mai înainte, şi sfetnicii tăi, ca la început"[1]).

In structura sufletului lui Ioan Papp mai găsim o altă caracteristică a Românilor: fatalitatea. Niciodată nu şi-a putut închipui că omul e stăpân pe forţele naturale şi sociale ce se impletesc şi se destramă în jurul lui la ordinea unei voinţe superioare. Noi trebue să ne supunem acestor forţe, fără a încerca să intervenim cu o energică voinţă modificatoare în jocul lor. In temeiul acestei credinţe Ioan Papp, pus în faţa unor rezoluţii ori a voinţei majorităţii, se resemnează, călcându-şi pe inimă. In chestiunea alegerii urmaşului lui Vasile Mangra la vicariatul din Oradea şi-a modificat ţinuta sub presiunea votului general. La alegerea de mitropolit în locul lui I. Meţianu, când i s'a cerut asentimentul să fie candidat contra lui V. Mangra, Ioan Papp a răspuns cu fraza fatalistă: „Nici nu mă obtrud, nici nu mă retrag". Şi nu s'a comănăcit nici pe la Ştefan Tisza şi nici la deputaţii români ca să fie ales[2]).

A avut fericirea ca în 23 Februarie 1920 să prezideze în Sibiu cel dintâi congres naţional bisericesc al Ardealului unit cu Patria Mamă. „Ajunşi — spunea în discursul de deschidere a congresului — sub blânda oblăduire a Domnitorului Ferdinand I, la treptele căruia ne putem apropia cu picioare vesele şi căruia îi putem descoperi în dulcea şi frumoasa noastră limbă românească tainele inimii, cerul vieţii noastre naţionale s'a inseninat şi credinţa la viitorul dorit ne inveseleşte inima[3]).

In acest congres s'a discutat chestiunea şcoalelor confesionale, reforma şcoalelor normale, înfiinţarea facultăţii teologice, chestia reînfiinţării episcopiilor istorice, organizarea bisericii în noile împrejurări.

In România întregită, ep. Ioan Papp, cu şaptezeci de ani pe umeri, a condus mai departe destinele eparhiei sale, aşa cum i-au comandat calităţile sale originare, nestricate de şcoli şi propleme metafizice.

---

1) R. Ciorogariu: „Zile trăite".
2) R. Ciorogariu „Zile trăite" pag. 74
3) Protocolul congresului 1923 pag. 94—95.

A murit în 21 Ianuarie, ora 8 seara 1925, în vârstă de 77 de ani şi după o păstorire de 22 de ani.

Prohodul a fost oficiat de episcopul Dr. I. Bădescu al Caransebeşului şi Roman Ciorogariu al Orăzii, înconjuraţi de 35 preoţi şi protopopi şi 2 diaconi. Asesorul Mihai Păcăţianu, consilierul P. Ionescu, generalul Scărişoreanu, sub-prefectul şi primarul oraşului au tălmăcit durerea obştei româneşti pentru pierderea episcopului Ioan Papp.

Sicriul, în sunetele tuturor clopotelor din Arad şi ale muzicelor militare, a fost dus la gară şi de aici transportat în satul său de naştere : Pociovelişte-Bihor. In Beiuş, ţăranii din Nimuieşti, cu prapori, au dus sicriul până la marginea comunei Pociovelişte, unde a fost preluat de credincioşii acestui sat. „Drumul dela Beiuş până în Pociovelişte a fost o mare albă de straie ţărăneşti cari încadrau minunat ceata celor 12 preoţi îmbrăcaţi în ornate", în frunte cu protosincelul Andrei Magier, astăzi episcopul Aradului.

S'a coborît în pământul satului său osemintele aceluia care în vârstă de 12 ani plecase la şcoli înalte, ducând cu sine o minunată comoară de însuşiri neaoşe, româneşti, păstrate neprihănite până la moarte.

„A petrecut jumătate de veac aproape de oameni cu moravuri subţiri şi el totuşi a rămas nemăestrit, original şi natural...

„Nu şi-a dorit nimic din fastul oraşului nici după moarte. Putea să se îngroape în criptă monumentală, pe cruce să-şi scrie numele cu litere de aur, ca mulţi ochi trecători să se oprească asupra lui şi totuşi a preferit să meargă acasă să-şi doarmă somnul de veci în liniştea satului, unde clopotul bisericii sale se va tângui după dânsul, murmurul pâraielor vor povesti urmaşilor despre fiul diacului, care a ajuns să poarte coroana de arhiereu !"[1]).

Vasile Mangra — Profesorul Vincenţiu-Vasile Mangra, preotul cu „barba neagră ca corbul, cu faţa îmbujorată, cu ochii cenuşii, cu sclipiri de oţel", a fost, până în 1899, reprezentantul politicei intransigente,

1) Dr. A. Magier : „Pro memoria" Legea românească Nr. 3 | 1925.

necrutătoare; fantoma care se ivea aproape în acelaşi timp pretutindeni, în gări, întruniri, serbări, şezători, galvanizând conştiinţele şi exaltând sentimentul naţional.

Arhimandritul Vasile Mangra, cu părul alb, cu barba căruntă, a fost ultimul reprezentant al politicei guvernamentale, susţinută în Bihor de antecesorul său întru arhimandrie şi vicariat, Iosif Goldiş. S'a desfăcut de tabăra naţionaliştilor activişti; în 1899, a schimbat leitmotivul muzical, — după care înstrunise înainte tropare pentru naţionalismul intransigent, — şi a rostit discursuri de înfrăţire româno-maghiară.

Linia de conduită a politicianilor bihoreni se înfăţişează geometric în trei forme. La oamenii constanţi, cu claviatura afectivă redusă la o singură coardă, cu conştiinţa cristalizată în jurul unei singure idei, fie naţionalistă, fie oportunistă, ea se prezintă orizontal fără suişuri şi coborîri. Aşa se zugrăveşte conduita naţionaliştilor oportunişti ori intransigenţi până la moarte. La a doua categorie de oameni, cu o concepţie în evoluţie dela oportunism la intransigenţă, linia de conduită se desemnează pieziş, ascedent, fie continuă, fie cu o bruscă frângere. Ea ar simboliza evoluţia lui Partenie Cosma şi George Pop de Băseşti dela guvernamentalism ori Kossuthism la intransigenţă, la ultraism. A treia formă a liniei este poziţia descedentă, indicând o metamorfoză a atitudinei naţionaliste dela dârjenie spre o conduită împăciuitoare, inspirată de un viriment al concepţiei politice.

Conduita lui Vasile Mangra, formal, s'ar putea reprezenta prin o astfel de linie. După orizontalitatea susţinuţă de înalta tensiune a sentimentului său naţional, ea arată o unghiulară, dureroasă discontinuitate, coborîndu-se brusc la o politică de oportunitate, de circumstanţe, al cărei resort va rămâne multă vreme tăinuit. Prietenii — avea mulţi — cari i-au cunoscut toate tainiţele sufletului, meandrele gândirii, sinuozităţile afectivităţii, sunt chemaţi să arate resorturile intime ale acestei vieţi, de un tragic shakespearian, prăbuşite în ţărână de pe soclul de idoli, fiindcă ajunsese în opoziţie cu sentimentul obştesc. Aici în Bihor, unde a trăit aproape 16 ani, astăzi s'a ţesut din vorbe

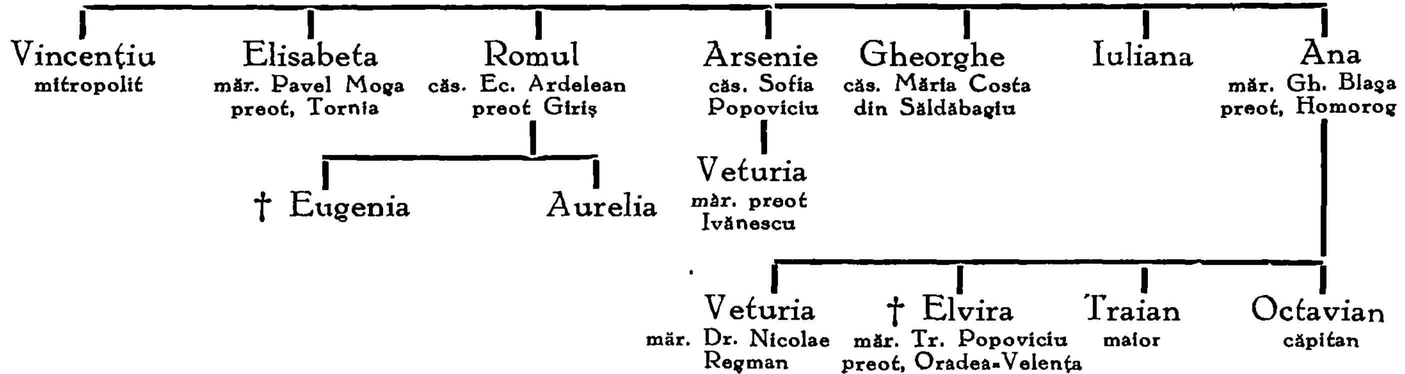
o opinie publică care cere reabilitarea lui Vasile Mangra. Noi privim viaţa şi atitudinea lui dintr'o perspectivă distanţată ; înregistrăm, fără interes, gesturile şi declaraţiile, — poate exagerat redactate de presă şi oamenii interesaţi — rămânând că alţii — prietenii — să facă o psihanaliză a complexului suflet al lui Vasile Mangra.

MITROPOLITUL VASILE MANGRA

Vincenţiu Mangra s'a născut în 1852 în comuna Săldăbagiu, şi nu în Budurasa cum scrie „Enciclopedia română" şi pe urma ei „Monografia judeţului Bihor" a d-lui A. Tripon.

Strămoşii lui — mai multe generaţii — au fost preoţi.

Arborele genealogic, după mărturia d-nei Ana Blaga, născ. Mangra, soră cu Vincenţiu Vasile Mangra, simplificat este acesta :

MIHAI MANGRA preot în Săldăbagiu
căsătorit cu Maria Ceontea
Vincenţiu
mitropolit
Elisabeta
măr. Pavel Moga
preot, Tornia
Romul
căs. Ec. Ardelean
preot Giriş
Arsenie
căs. Sofia
Popoviciu
Gheorghe
căs. Măria Costa
din Săldăbagiu
Iuliana
Ana
măr. Gh. Blaga
preot, Homorog
† Eugenia
Aurelia
Veturia
măr. preot
Ivănescu
Veturia
măr. Dr. Nicolae
Regman
† Elvira
măr. Tr. Popoviciu
preot, Oradea-Velenţa
Traian
maior
Octavian
căpitan

Școala secundară a făcut-o la liceul unit român din Beiuș. In anul 1872 | 73 în vârstă de 20 ani îl întâlnim în registrele Academiei de Drept din Oradea, ca student în cursul I. A fost coleg cu Isaia Bosco poetul din Nermiș [1]). In anul următor lipsește din matricolele Academiei.

Teologia a urmat-o în Arad, în anii 1869—1872. Ca student în cursul III, în 1871, este încredințat cu redactarea „Speranței", „primul organ bisericesc la Românii ortodoxi cis-carpatini", înființată în 1869 de către „Societatea de Lectură" a clericilor din Arad. Foaia apare de două ori lunar, la 1 și 13 ale lunei. Primul comitet de redacție fusese alcătuit din teologii: Custante Gurban, Ioan Berceanu, Iustinian Cernetia și Georgiu Morariu. Intreprinderea elevilor fu sprijinită de profesorii: Miron Romanul și Ioan Goldiș, profesor și el dela 1869. In 1870, „Sperantia" a încetat; are să apară în 1871 sub conducerea lui Gherasim Serb și apoi cu girarea lui Mihai Sturza, teolog, an. III, mai târziu preot în Seleuș, tatăl profesorului universitar Dr. Marius Sturza din Cluj. In acest an își începe colaborarea la „Sperantia" Ioan Slavici.

Proaspătul redactor, teologul Vincențiu Mangra, în Nr. 23 din 1 Decemvrie 1871, se plânge de greutăți mari; „Noi însă, ne declarăm — scrie — că dacă s'ar ivi unele păreri contrare care ar ținti paralizarea intențiuni Ilustrității Sale (Episcop Proc. Ivacicoviciu) în privința noului organ și a decisului Ven. sinod eparhial, edarea Speranței o vom continua cu orice preț, până când intreprinderea noastră va fi sprijinită de simpatia și îmbrățișarea publicului român".

Foaia este recomandată clerului printr'o circulară a Mitropolitului Andrei Șaguna, care spunea despre ea că „lățește și cuprinde cunoștințe temeinice". Iar redactorilor Ioan Damșa, preot, și Vincențiu Mangra le trimite prin consistorul arădan câteva cărți dedicate ca imbold pentru intreprinderea lor publicistică.

In anul 1872, locul „Speranței" îl ocupă revista oficială „Lumina", foaia bisericească, scolastică, literară și economică. Organ oficialu alu eparhiei române

---

1) Al. Bozóky o. c. pag. 234.

gr. or. arădane", redactată de Giorgiu Popa din Câmpanii de Jos, bihorean de naştere [1]).

După doi ani, Giorgiu Popa se retrage dela „Lumina" şi noul episcop al Aradului, Miron Romanul îl încredinţează pe Vincenţiu Mangra cu redactarea foaiei. Nr. 11 din 21 Februarie 1874 apare redactat de Vincenţiu Mangra. In 1875 încetează şi „Lumina". In 1877, organul diecezan apare cu titlul „Biserica şi şcoala", dat de primul ei redactor, Vincenţiu Mangra. In cuvântul către cititori, V. Mangra scrie: „Am fi dorit şi ne-am bucura din inimă, dacă iniţiativa în această direcţiune ar fi luat-o alţii cu mai multă experienţă şi mai multă deprindere pe terenul social-bisericesc şi şcolar; dar dacă n'au făcut-o, datoria noastră este să o facem noi, după ale noastre puteri. Biserica şi Şcoala! In hoc signo vinces" [2]).

Vincenţiu Mangra redactează „Biserica şi şcoala" până în 1878, când ea trece sub conducerea profesorului Aron (Augustin) Hamsea. In 1882, foaia îi revine din nou lui Vincenţiu Vasile Mangra, până în 1883, când s'a certat cu episcopul Ioan Meţianu pe chestia ortografiei. Vasile Mangra voia să tipărească foaia cu ortografia Academiei Române, iar episcopul, care — precum ştim din biografia lui Giorgiu Popa — era autoritar, a declarat că „profesorul aşa trebue să scrie cum îi porunceşte acela care-l plăteşte " [3]).

Vasile Mangra, cerbicos, s'a despărţit de revista pe care o moşise şi botezase. Foaia trece din nou în mâinile lui Augustin Hamsea care o redactează până în 1899. Urmaşul lui Ioan Meţianu, episcopul Iosif Goldiş, îi mai dete lui Vasile Mangra posibilitatea să conducă foaia, în 1900, până la trecerea acestuia ca vicar în Oradea în acelaşi an.

Inceputurile ziaristicei bisericeşti din eparhia Aradului sunt, precum se vede, strâns legate de cei doi Bihoreni: Vasile Mangra şi Giorgiu Popa. In timpul zămislirii revistei bisericeşti s'au legat şi prieteniile:

1) Roman Ciorogariu: „Speranţia", „Lumina", „Biserica şi şcoala" etc. Bibl. ziaristică pag. 8—9.
2) Ep. Roman Ciorogariu o. c. pag. 10.
3) R. Ciorogariu o. c. p. 11.

Vasile Mangra — Iosif Goldiş şi s'au iscat adversităţile: V. Mangra—Aug. Hamsea care se vor vădi repetat în viaţa consistorială din Arad, mai ales cu prilejul alegerilor de episcop.

Inteligent, bun şi vioi stilist şi polemist, Vasile Mangra s'a impus cercurilor superioare, bisericeşti, care l-au numit profesor suplinitor la institutul teologic din Arad.

In 1878, 11 | 23 Iulie, consistorul l-a ales profesor definitiv, cu toate că referentul şcolar Giorgiu Popa protestă contra alegerii, „deoarece nu se pot institui profesori definitivi aceia cari n'au diplomă de profesor“ [1]).

Vasile Mangra nu s'a ţărmurit numai la activitatea didactică şi publicistică religioasă. Temperamentul său explosiv, energia sa de animator l-a împins la o admirabilă desfăşurare de forţe pe scena politică a vremii.

Intră în garda „Tribuniştilor“ şi va agita şi stărui pentru o politică intransigentă. Activitatea sa devine mai intensivă şi mai importantă în ultima decadă a veacului trecut, pregătind atmosfera pentru Memorand şi apucând cu mâini vânjoase cârma smulsă de Unguri dela comitetul naţional intemniţat.

Faptele lui în această direcţiune le-a adunat Papp János, redactor la ziarul „Nagyvárad“, într'o broşură în 1902 protestând contra eventualei confirmări a lui Vasile Mangra în scaunul episcopesc, văduvit prin moartea lui Iosif Goldiş [2]).

Aşa, se scrie că în preajma congresului naţional din Sibiu, în 1892, Vasile Mangra a ţinut în Nădlac o mare adunare naţionalistă în care s'a decis trimiterea unei delegaţii la Sibiu. A expedat tuturor învăţătorilor şi preoţilor roiuri de scrisori, cu chenar tricolor, şi cu înscripţia aurită: „Totul pentru naţiune“, lozinca vremii de atunci, îndemnându-i să se înscrie cât mai mulţi în delegaţia pentru Viena. Cu câteva săptămâni înainte de plecarea Memorandiştilor, V. Mangra

1) Dr. Gh. Ciuhandu: „Giorgiu Popa“ o. c. p. 26.
2) Papp János „Részletek Mangra Vazul viselt dolgaiból“ Nagyvárad 1902.

pregătea în Viena o prielnică atmosferă pentru Români. O parte din deputaţi şi pe primarul Lueger îi câştigase pentru cauza românească. Presa română — scrie Papp János — îl adora pe V. Mangra ca pe un semizeu. Ungurii manifestau o ură neimpăcată faţă de el. Au organizat o serie de demonstraţii vrăjmaşe contra lui. Cea mai însemnată este cea din 30 Iunie 1892, povestită cu un belşug de amănunte de presa maghiară din Arad şi Ardeal [1]).

Atitudinea dârză a lui Vasile Mangra şi demonstraţiile ostile ce i-le făcuseră Ungurii, îi împletiră aureola de erou şi martir. Fotografiile lui se vindeau cu preţ bun, în Ardeal şi în România.

Acestea erau semne învederate că întreaga suflare românească era grupată în jurul lui Vasile Mangra.

„El a fost între animatorii marelor mişcări naţionale, care au pregătit calea memorandului cu juruinţe pe tricolorul românesc, ca cea a tinerimei dela Predeal. Fruntaş în delegaţia Memorandului dela Burg şi pretutindeni alături de marele luptător Vasile Lucaciu. Guvernul Ungar a avut inteligenţa ca pentru toate aceste merite naţionale să-i taie plata din buget, să

---

1) Vre-o 200 de intelectuali maghiari adunaţi în faţa cafenelei Zemplènyi au început să-i huiduiască pe memorandiştii români, cari stăteau la mesele de pe terasă. Publicul maghiar din cafenea ţinea isonul manifestaţiilor. Românii au rămas nepăsători. Un anume Kiss Ferencz s'a oprit în faţa lui Dr. Nicolae Oncu prieten cu Vasile Mangra, l-a privit ţintă în ochi şi i-a strigat: „jos valahule!" („Abcug oláh!"). Insulta a fost repetată ca un puternic ecou de către toţi Ungurii. Demonstranţii au asvârlit apoi coji de portocale asupra doamnelor române dela mese, în cât Românii s'au retras în pace în interiorul cafenelei. Un intelectual ungur i-a invitat să părăsească (localul) pentru a evita scandalul. Vasile Mangra, impresurat de o gardă de elevi normalişti („preparandişti"), înarmaţi cu bastoane şi cuţite, au plecat spre casă. Demonstranţii l-au scuipat, murdărindu-i reverenda. Un elev care încercase să-l apere pe Mangra şi Oncu, fu bătut de Unguri. La demonstraţie a asistat şi Dr. Barabás Béla, care n'a suflat nici un cuvânt pentru apărarea Românilor. Mangra şi Oncu, apăraţi de poliţie s'au strecorat printre manifestanţi până acasă. In ziua următoare, teologul Silviu Beleş ar fi împuns în coapsă pe servitorul Bodó Mihai. Vre-o 2—300 de Unguri se adunaseră în faţa Seminarului. Pe drum au fost avertizaţi de un sergent că Românii vreau să-i atace. Demonstranţii s'au aşezat în faţa institutului teologic şi au urlat: „Jos cu Mangra! „Jos cu trădătorul! Ruşine tricolorului lor!" — Ziarele maghiare afirmă că atacul l-ar fi început teologii români, cari din sălile cu luminile stinse au aruncat cu pietri asupra publicului din stradă. Pietrile apoi au fost culese de demonstranţi şi au spart cu ele geamurile. Intr'un târziu, manifestanţii fură împrăştiaţi de către poliţie.

interzică episcopului admiterea sa la catedră şi să şarjeze cu vulgul „patriotic" seminarul [1]).

Ca profesor Vasile Mangra avea o influenţă fascinantă asupra studenţilor. Aceştia erau robii privirii şi ideologiei lui, gata la cele mai grele jertfe pentru chestiunea românească. Ministrul Instrucţiunii Publice, Albin Csáky a căutat să scape tinerimea seminaristă de sub vraja profesorului Vasile Mangra. A trimis Consistorului ortodox român din Arad o adresă în care îl prezintă pe Vasile Mangra ca pe cel mai neîmblânzit duşmane al Ungurilor şi statului maghiar, imputându-i următoarele:

1. Vasile Magra a recrutat membri pentru delegaţia Memorandului la Viena. El însuşi a luat parte în delegaţia.

2. A semnat o declaraţie în „Tribuna", în care arăta ce atitudine să aibă delegaţie.

3. Prin atitudinea sa actuală, provoacă demonstraţii de stradă.

4. Aceste demonstraţii se sfârşesc sângeros, fiindcă Vasile Mangra n'are tactul să se retragă din faţa mulţimei agresive.

5. Elevii preparandiştii şi studenţii teologi, înfluenţaţi de profesorul Vasile Mangra, sunt plini de ură faţă de Unguri.

6. Ura se manifestă în agresiuni, în bătăi pe străzi, lăudându-se apoi studenţii cu bravurile săvârşite. In şcoală lipseşte spiritul „patriotic".

In consecinţă Vasile Mangra trebue să fie suspendat şi îndepărtat din Arad [2]).

A şi fost suspendat timp de 7 ani. In acest răstimp, Vasile Mangra cutreeră Ardealul şi România, agitând de sus până jos şi punând la cale organizaţii de manifestări naţionale. „Pe româneşte zis: agitaţia i-a fost pâinea" [3]).

Comitetul naţional: Dr. Ioan Raţiu, George Pop de Băseşti, Dr. Vasile Lucaciu, Demitriu Comşa, Dr. D. P. Barcianu, Nicolae Cristea, Iuliu Coroianu, Patri-

---

1) Episcopul R. Ciorogariu: o. c. pag. 42.
2) Nagyvárad Nr. 168 | 1893.
3) Ep. R. Ciorogariu: o. c. pag 43.

ciu Barbu, Dr. Teodor Mihali, Aurel Suciu, Mihai Veliciu, Rubin Patiția, Gherasim Domide și Dionisie Roman au fost intemnițați. Partidul național român în 20 Iunie 1894 a fost disolvat. Ordinul de disolvare a fost publicat și afișat în toate satele. Românii au rămas fără conducători; noul comitet, ales în locul celui intemnițat, a fost oprit dela orice activitate printr'o nouă decizie ministerială a lui Hieronimy din 6 Ianuarie 1895.

Drept răspuns la adresa de desființare a partidului, Vasile Mangra convoacă o mare adunare poporană în Sibiu pe ziua de 28 Noemvrie 1894. In cuvântul de deschidere, într'altele spune următoarele: „Astăzi când mereu se repetă că avem să ne împăcăm cu gândul de a fi asimilați sau absorbiți ca naționalitate, oare care Român s'ar putea împăca cu acest gând și care ar putea sta liniștit, când constatat este că asimilarea unui popor de către altul este procesul descompunerii sale și este pierea sa, moartea lui vecinică? Mișcarea națională este o legitimă apărare a individualității etnice a poporului român în contra sistemului de guvernământ, inaugurat pentru asimilarea sau disființarea lui“ [1]).

In această adunare ținută sub prezidenția lui Mihail Popoviciu, protopop în Orșova și ai cărei notari de ședință fuseseră: Dr. G. Tripon, Dr. Ștefan Petroviciu, Ioan Rusu-Șirianu, Dr. Șt. Cicio-Pop, Dr. Mangiuca și Nicolae Diamandi, s'a protestat contra desființării partidului național român, fiind aceasta „neconstituțională și nebazată pe nici o lege pozitivă“, ci o „procedură arbitrară“. Se repetă că partidul național își menține programul din 1881. Se protestează împotriva prigonirilor politice, „inaugurate pe toate terenele“ și îndreptate mai ales contra „luptătorilor devotați“. Adunarea se identifică cu acțiunea comitetului memorandist de 25, „condamnă politica guvernului care în numele ideii de stat național maghiar, ignorând chiar și puținele drepturi garantate prin legea de naționalitate, caută a ne împiedeca în desvoltarea

1) T. V. Păcățianu: o. c. Vol. VII. pagina 718—19.

noastră prin noui legi, cum sunt cele şcolare, proectele de legi bisericeşti, legea despre colonizare şi altele prin care se tinde la extirparea totală a naţionalităţilor". Adunarea se pronunţă pentru „intrunirea congresului naţionalităţilor, în care pe baza unui grogram comun — însă cu menţionarea nealterată a programului partidului naţional român — să lucrăm spre binele şi desvoltarea culturală, naţională şi politică a fiecărui popor".

Se aduce „tributul de recunoştinţă fraţilor noştri din Regatul Vechiu „cari în aceste zile grele nu-şi uită de noi" [1]).

Adunarea s'a încheiat cu „Deşteaptă-te Române"!

Această întrunire a fost una din cele mai frumoase şi demne adunări ale Românilor. Tonul rezolut al concluzului solidarizării cu memorandiştii, omagiul adus Vechiului Regat, fluturarea ameninţării cu congresul naţionalităţilor, a provocat alarma parlamentului maghiar, în care, la 1 Decemvrie 1894, deputatul Pázmándy Dionisiu rosteşte o interpelare, în care vorbeşte despre „declararea de războiu" a Românilor, Fiecăre punct a fost „o mânuşă aruncată naţiunii maghiare".

Iar ministrul Hieronymi Carol, drept răspuns la aceasta adunare, prin circulara Nr. 9 | 1885 din 6 Ianuarie 1895 ameninţă că toţi cei ce vor convoca şi participa la adunări, ţinute în sensul activităţii partidului naţional român desfiinţat prin ordinul Nr. 321 | res. din 16 Iunie 1894, vor fi închişi până la 15 zile şi amendaţi cu 100 floreni.

Adunarea poporală din 28 Noemvrie 1894 ţinută după disolvarea partidului şi în absenţa comitetului intemniţat, n'a fost o torpilare a partidului, cum le place unora s'o considere din motive sentimentale ori confesionale.

Ea s'a solidarizat cu programul partidului, îi admiră pe fruntaşii închişi, protestează şi înfierează actele guvernului şi pregăteşte congresul naţionalităţilor. Iar încheierile adunării, în special congresul naţionalităţilor, a fost ratificat de comitetul intemniţat. Acest

1) T. V. Păcăţianu o. c. Vol. VIII. pag. 720—722.

congres a fost doar prezidat de însuşi G. Pop de Băseşti. Furtuna provocată de ea în parlament şi presă, arată măsura intransigenţei de care erau pătrunşi oratorii.

In adunarea convocată de Vasile Mangra s'a formulat hotărîrea ţinerii congresului naţionalităţilor şi întocmirea unui program comun de luptă. Infăptuirea acestei idei îi revine în mare parte tot lui Vasile Mangra. Om de acţiune imediată, el s'a pus să organizeze acest congres pentru anul viitor, 1895, în Budapesta. Aici se vor întâlni cele trei naţionalităţi mai de seamă ale Ungariei: Românii, Sârbii şi Slovacii — membrii Micei Antante de mai târziu — pentru a discuta soarta naţionalităţilor şi a stabili un program de acţiune.

Ideea congresului e mai veche. Incă în anul 1892, toamna, Vasile Mangra a fost delegat să înceapă tratative cu reprezentanţii Slovacilor şi Sârbilor în vederea organizării lui. In 3 Ianuarie 1893, s'a şi ţinut în Viena o conferinţă comună, în care s'a hotărît convocarea congresului. Procesul memorandului a întârziat traducerea în faptă a hotărîrii [1]).

Congresul s'a ţinut în 10 August 1895, în Budapesta. Convocarea a fost semnată de Vasile Mangra, Dr. Şt. Petroviciu, Paul Mudron, Dr. Samo Daxner, Dr. Em. Gavrilă, Nicolae Ioximovici. In apel se arată că guvernele maghiare, în loc să tindă la consolidarea statului, s'au „pus exclusiv în serviciul unei utopii, pe care singuri nu au putut-o defini prin cuvinte şi noţiuni concrete, ci i-au dat numele fantastic, eufemiştic, de ideea de stat naţional maghiar“. Naţionalităţile în ciuda constituţiei au fost degradate, iar Ungurii privilegiaţi [2]).

In congresul ţinut sub prezidenţia lui G. Pop de Băseşti, abia ieşit din temniţă, s'a încheiat „alianţa“ între Românii, Slovacii şi Sârbii din Ungaria, „pentru a-şi apăra cu toate mijloacele legale naţionalitatea lor“. S'a cerut ca în judeţe, oraşe şi comune să poată fi întrebuinţată limba regiunei în administraţie şi jus-

---

1) Veritas o. c. pag. 390 şi T. V. Păcaţianu o. c. vol. VII. pag. 571.
2) T. V. Păcăţianu o. c. vol. VII pag. 766—769.

tiţie. Protestează contra legii electorale, a legii naţionalităţilor din 1868, care e însuficientă şi cere votul universal, direct şi secret, o nouă arondare a cercurilor electorale, garantarea prin noui legi a autonomiilor bisericeşti, libertatea întrunirilor şi asociaţiilor, libertatea confesională şi un minister al naţionalităţilor [1]).

„Adevăratul organizator şi animator al congresului — scrie episcopul R. Ciorogariu — a fost agitatorul Vasile Mangra, alungat de cu rând dela catedra de teologie din Arad, la ordinul guvernului" [2]).

La congres se putea întra numai cu învitare specială. Faimosul procuror Jeszenszky Alexandru n'a obţinut bilet de întrare. A fost oprit şi Cornel Bercianu, un vechiu adversar al comitetului partidului naţional. Delegatul guvernului a fost Jancsó Benedek, Săcui specializat în chestiunea românească. Sub impresia rolului lui Vasile Mangra şi a energiei organizatoare a acestuia, a scris Jancsó B. în „Pesti Hirlap" : „Mangra, Mangra, nu e locul tău între aceia, vino la noi!"

Aşa s'a prezentat Vasile Mangra în această perioadă.

„Intransigent şi îndrăsneţ, cu ochii iluminaţi de ideal, respingând orice nuanţă a oportunităţii, apărându-şi dârz şi cu o nobilă îndărătnicie convingerile în haina atât de simpatică a călugărului luptător, astfel a păşit pe arena vieţii noastre politice Vasile Mangra şi-a cucerit multe inimi... Chinuit de durerile neamului, pururi treaz la orice nedreptate a duşmanului, aprins, furtunatec, nervos, el îşi spunea cuvântul, când în adunările noastre naţionale, când în întrunirile dela Dacia din Bucureşti" [3]).

Fluxul naţionalismului, care a străbătut fiinţa lui V. Mangra, pare a fi atins nivelul cel mai înalt în adunarea poporală din Sibiu şi congresul naţionalităţilor. După acestea urmează o stagnare şi apoi, în 1899, începe refluxul care-l determină să dezerteze din lagărul naţionalist şi să se înroleze în partidul tiszaist.

1) Idem, vol. VIII. pag. 763—766.
2. Ep. R. Ciorogariu: „Speranţia, Lumina" etc. pag. 23.
3) Aprecierile d-lui Oct. Goga, implacabilul adversar de mai târziu al mangrismului. Vezi „Insemnările unui trecător" pag. 200.

O mare şi tragică oscilaţiune a fost aceasta pentru un suflet, crescut din familie de preoţi, în strană cu ceaslovul în mână, în melodiile troparelor, în mediul curat al satelor româneşti şi care a propovăduit fanatic crezul românesc de pe catedră şi şi-a luat osteneala să desgroape vlădici din hrisoave, închinându-se trecutului. S'a înregimentat în politica maghiară, el care niciodată n'a cunoscut bine această limbă şi cunoştea prea puţin istoria şi literatura ungurească.

Vasile Mangra, al cărui „fanatism politic e nemărginit", omul cu legături în Vechiul-Regat, unde era foarte popular, prieten cu V. A. Ureche, preşedintele Ligii Culturale, academicianul ardelean, bine primit in Bucureşti, printr'o metamorfoză a atitudinii şi concepţiei sale politice, se pomeni alături de prigonitorii săi de eri şi faţă 'n faţă cu foştii tovarăşi de luptă.

Schimbarea s'a arătat pe faţă la instalarea lui Vasile Goldiş, în 1899 [1]). Ajungând episcop în Arad, susţinut de Vasile Mangra, fostul vicar al Oradiei şi deputatul guvernamental Iosif Goldiş a plantat şi acolo ideea înfrăţirii româno-maghiare, al cărui propovăduitor fusese în Oradea. La faimosul banchet, în afară de Vasile Mangra, până şi vajnicul Nicolae Popea se lăsase aproape prins în mreaja de cuvinte a contelui Ştefan Tisza. De aici încolo „Tribuna Poporului" cu Ioan Rusu-Şirianu, Vasile Mangra se vor pune în slujba împăcării Românilor cu Ungurii, susţinând politica lui I. Goldiş.

Cu toate declaraţiile sale transpuse în altă gamă, V. Mangra şi-a păstrat încă până târziu (aproape până în 1910) prestigiul de intransigent. E un exemplu cum stărue o părere bine icuită în opinia publică, în ciuda schimbărilor.

In 1902, la alegerea succesorului lui I. Goldiş, întâlnim în jurul lui Vasile Mangra, candidat de episcop, pe cei mai de seamă naţionalişti: Dr. Aurel Lazăr, Nicolae Zigre, Dr. Gavril Cosma, iar alături de contracandidatul său se grupează Bihorenii: Florian Duma, Toma Păcală, Nicolae Roxin protopop de Tinca,

1) Vezi pagina 217.

Petru Serb protopop de Beliu [1]). Gruparea Bihorenilor, în cele două tabere s'a observat, când Ioan Beleş reprezentantul Hamsiştilor, a contestat legalitatea sinodului convocat pentru zorirea confirmării lui Vas le Mangra şi a declarat că vor considera nulă orice hotărîre. Punându-se la vot chestiunea „legalităţii" sinodului extraordinar, Hamsiştii prin votarea nominală au rămas în minoritate faţă de Mangrişti.

Aceste două grupări adverse se vor ataca multă vreme în sinod, de câte ori se va ivi prilejul, In şedinţa a VII-a, din 30 Aprilie 1903, grupul V. Mangra prin I. Rusu-Şirianu îl atacă pe Augustin Hamsea, fiindcă nu locueşte la Mânăstirea Hodoş-Bodrog, cum pretinde Statutul Organic şi nu poate prin urmare exercita un control permanent asupra vieţii mânăstireşti [2]).

Iar Hamzistul, Florian Duma, în scrisoarea de demisie din sinod, debitează calificative severe, injurioase la adresa lui V. Mangra [3]).

Ioan Beleş a fost atacat de „Tribuna Poporului" pentru propunerea sa din sinod şi pentru o scrisoare particulară trimisă lui Paul Papp din Beiuş, în care afirma că V. Mangra ar fi dat guvernului o „carta bianca" în schimbul confirmării de episcop [4]). Presa maghiară îl considera pe Aug. Hamzea de naţionalist instransigent, prieten cu Şt. Cicio-Pop şi abonat la „Cartea de Aur" a lui T. V. Păcăţianu, ceeace pe atunci era un act antipatriotic [5]).

Cu toată campania lui Aug. Hamzea contra lui V. Mangra, acestuia îi rămâne încă aproape tot nimbul de ultraist în opinia publică românească. Nici presa maghiară nu-l credea pe Vasile Mangra fără rezervă. „Pesti Napló" consideră de nesincere declaraţiile de prietenie şi loialitate ale lui V. Mangra. Ziarele din Oradea, însă, sunt alături de el încă din 1899 şi îi iau apărarea faţă de presa din Budapesta. „Nagyvá-

1) „Protocolul" din 1902 (12 Iunie şi 2 Nov., pag. 22).
2) Protocolul din 1903, pag. 36—37.
3) Idem, pag. 56.
4) Nagyvárad nr. 158 | 1902.
5) Idem, nr. 144 | 1902 şi 193.
6) Idem, nr. 100 | 1902.

rad" [6]), într'un articol de fond crede că „patriotismul vicarului din Oradea e curat ca aurul" și el e plin de duhul păcii dintre naționalități și națiunea dominantă. Cu câteva zile mai târziu ziarele publică interviewuri în care Vasile Mangra face noui declarații de loialitate și respect față de legile statului și acceptă ideea de stat național maghiar [1]).

In 1903, refuzându-se confirmarea lui V. Mangra de episcop, acesta îl susține pe bihoreanul Ioan I. Papp față de Aug. Hamsea. In ședința din 12 Februarie 1903. Ign. Papp a și fost ales cu 36 de voturi contra 20 obținute de adversarul său [2]).

Activitatea literară a lui Vasile Mangra s'a desfășurat între anii: 1896—1908 [3]).

In „Cercetări literare-istorice", București 1896, V. Mangra descrie manuscrise din secolul al XVI—XVIII-lea, descoperite de el în Lăzăreni și alte sate bihorene. Accentua rolul diecilor veniți din Moldova cu cărțile lui Varlaam și cu manuscrise românești în desagi, pe cari apoi le multiplicau prin copieri și le răspândeau în Bihor, Crișana și Banat. Aceste cercetări au atras atențiunea Academiei Române și au fost continuate de d-nii Nic. Firu și Gh. Ciuhandu.

In „Mitropolitul Sava II Brancovici", Arad 1906, și în „Ierarhia și Mitropolia Bisericii române din Transilvania și Ungaria 1908" polemizează cu istoricul din Blaj, Augustin Bunea. In cea dintâi respinge interpretarea tendențioasă a rapoartelor unguești contemporane despre motivele destituirii și maltratării marelui mitropolit ardelean și-l prezintă ca martir al ortodoxiei, al autonomiei mitropoliei ardelene și al lăcomiei calvinilor unguri, cari stăpâneau atunci Ardealul. Acuzele aduse de aceștia contra mitropolitului, primite de Bunea, le arată a fi simple pretexte, născocite spre a justifica răpirea averii lui Sava și răzbunarea independenții sale ortodoxe.

Intr'a doua combate teza lui Bunea, că înainte de Unirea lui Atanasie, ortodoxii n'ar fi avut mitropolie

---

1) Nagyvárad nr. 124 și 139 | 1902.
2) Idem, nr. 35 | 1903 și „Protocolul" din 1903.
3) Informațiile și aprecierile le avem dela d-l St. Lupșa, prof. la Acad. teolog. ort. rom. Oradea.

şi ierarhie dincoace de munţi. Susţine că ei au avut mitropolie chiar înainte de Mihai Viteazul. Cercetări ulterioare i-au dat dreptate. Lucrând în condiţiuni materiale mult inferioare celor ale lui Bunea, nu renunţă totuşi a-şi procura izvoarele primare ale chestiunei lor. Le foloseşte cu agerime şi bună credinţă, ferindu-se de exagerări. In polemică e fin, în stil, îngrijit.

In scrierea comemorativă la 100 de ani dela moartea lui Şaguna, contribue cu studiul: „Şaguna ca organizator constituţional". Dă dovadă de mare erudiţie, citând pe lângă vechii istorici şi pe părinţi bisericeşti şi nume ca Montesquieu, Mazières, Guizot, Suliotis, Hardonin, Hefele, etc.

Din vasta sa colecţie de documente, privitoare la istoria bisericească a Românilor Bihoreni, a publicat Sever Secula celea privitoare la biserica din Leheceni-Cărpinet, în Arad la 1904.

In baza acestei activităţi V. Mangra a fost ales membru al Academiei Române din Bucureşti.

In răstimpul 1899—1910, repetatele declaraţii ale lui Vasile Mangra au produs totuşi peîndelete un viriment în opinia publică în privinţa atitudinii sale politice. I s'au făcut şi critici sporadice în „Tribuna", dar a fost cruţat în anume măsură.

In 1910 însă, Vasile Mangra a acceptat să candideze în faimosul fief guvernamental, român, în Ceica, cu programul lui Ştefan Tisza. Prietenii lui V. Mangra dela „Tribuna": Dr. Nicolae Oncu, Roman Ciorogariu, Gh. Popoviciu, Gh. Lazar, Sever Raicu, au primit cu multă amărăciune fatala hotărîre. Intre el şi Roman Ciorogariu, prieten intim al lui, s'a petrecut o scenă sguduitoare. Vasile Mangra i-a făcut o vizită lui R. Ciorogariu. „Erau dd. Oncu, Raicu, Bocu şi eu de faţă — povesteşte R. Ciorogariu — şi s'a petrecut o scenă sfâşietoare de inimi între vechii prieteni, cari voiau să-l reţină pe părintele Mangra dela acest pas al sinuciderii". I s'a pus în vedere că cine „iese din cadrele partidului, va fi strivit ca trădător de către opinia publică românească" [1]).

1) R. Ciorogariu: „Spre prăpastie" p. 22, Arad 1911, Tip. „Tribuna".

Vasile Mangra n'a cedat. Nu este fără temeiu ipoteza că el şi-a părăsit tovarăşii de arme în urma asigurărilor lui Şt. Tisza că acesta va desfiinţa partidul naţionalist şi-i va sili pe Români să se încadreze în partidele maghiare; o condiţie pe care într'adevăr o va şi pune Şt. Tisza comitetului naţional când va începe tratativele cu el. Dealtă parte Vasile Mangra s'a crezut pe sine de ales pentru misiunea de „împăciuire a Românilor cu guvernul". Era atât de convins de desfiinţarea partidului naţional, încât într'o scrisoare din 5 Iulie 1910, trimisă lui Roman Ciorogariu, într'altele declară: „Imi ţin de datorinţă şi de demnitate să declar şi să te asigur" că asupra „situaţiei fatale" nici prin minte nu mi-a trecut să cer sfatul sau ajutorul „patriotic", ci să vă spun că calea voastră duce la faliment sigur, moral şi material; am vrut să-ţi spun lucruri spre a preveni, dacă este cu putinţă, catastrofa care fatalmente vă va ajunge, persistând în calea voastră... veţi vedea că opinia publică care nu se poate emancipa de sub influenţa celor mai competenţi factori şi cercuri politice, se va întoarce cu înverşunare contra voastră, precum bărbaţii serioşi politici deja cu dispreţ privesc la comedia politică ce o jucaţi. Bănatul vă va întoarce întâi spatele. Nicăiri nu veţi fi mai avea credit. Ce veţi face atunci, Ierusalime, Ierusalime?" [1]).

In socoteala sa politică Vasile Mangra a operat cu neinţelegerile din sânul comitetului naţional şi cu vrajba dintre „Românişti" şi „Tribunişti". Guvernul credea că-i va veni uşor desfiinţarea partidului şi silirea lui la o pace cu Ungurii. Şi dacă n'a izbutit Dr. I. Mihu în această directiune, Vasile Mangra credea că va reuşi el, ajungând astfel pe primul plan al politicei din Transilvania.

In acest caz şi-ar fi putut realiza gândul reinfiinţării episcopiei din Oradea şi ar fi putut apăra mai mult ca oricine interesele bisericii şi a şcoalelor confesionale. L'a mai încurajat şi politica temperată a arhiereilor români şi a antecesorului său Iosif Goldiş.

---

1) R. Ciorogariu: „Spre prăpastie" pag. 27—28. Asupra cauzelor, vezi şi I. Slavici: „Sbuciumări politice la Românii din Ungaria", Buc. 1911.

Socoteala sa însă, a fost greşită. In faţa primejdiei. conştiinţa românească s'a alarmat, antagonismele s'au redus la directive comune şi nu peste mult „Româniştii" şi „Tribuniştii" — la intervenţia lui C. Stere — s'au împăcat în 1912.

L-au urmat puţini politiciani, din categoria „ciraci".

In acest răstimp, atât „Românul" cât şi „Tribuna" vor ataca cu o rară violenţă politica mangristă.

In deosebi d-l Octavian Goga, cu un splendid panopliu stilistic şi o sublimă revoltă, smulse prin fiecare s'ovă câte-o rază din nimbul de odinioară a lui Vasile Mangra. Prin articolele sale de fond: „A murit un om"[1]. „Mici negustori", „Oameni slabi". „Condotieri mărunţi", „Un fals Coriolan"[2], „Drumeţi întârziaţi", O nouă morală" etc. publicate în „Tribuna" a dus o ucigătoare campanie împotriva celor trecuţi în rândurile guvernamentalilor: Siegescu, Burdea, Babeş, I. Slavici, E. Brote, Vasile Mangra. Din partea Comitetului naţional şi a ziarului „Românul" în deosebi d-l Alexandru Vaida-Voevod a atacat impetuos politica lui Vasile Mangra, necruţând nici „Tribuna" care ar fi avut atitudinea echivocă de a menţine legăturile cu V. Mangra, iar faţă de conducerea partidului de a se înfăţişa în nota intransigentă[3].

„Tribuna" de fapt a rupt orice legătură cu V. Mangra, după ieşirea acestuia din partidul naţional, „deoarece prin act fundaţional era legată a servi numai interesele partidului naţional"[4].

In acele zile a scris d-l Octavian Goga reversul rândurilor citate de noi la caracterizarea lui V. Mangra dinainte de 1899[5]:

„Toate cuvântările, toate aruncăturile din tren, tot ce a gândit, tot ce a vorbit vreme de un sfert de veac, desminte acum acest om ajuns în pragul bătrâneţii. Vor fi triste urmările acestei sinucideri morale

---

1) Ion Slavici.
2) V. Mangra.
3) Dr. Al. Vaiva-Voevod „Mangra, Tisza şi Tribuna". Braşov, 1914. Tip. A. Mureşianu.
4) R. Ciorogariu, o. c. p. 23.
5) Vezi pag. 481 al. 4.

şi politice, căreia nu-i lipseşte nici germenul tragic. Părintele Mangra nu mai este al nostru, al Ungurilor nu poate fi. A părăsit tabăra noastră de care-l lega trecutul cu toate amintirile lui şi-a făcut drum spre lagărul potrivnic de care-l leagă aspiraţiile de mâine. Va rămânea, însă, până la sfârşitul zilelor sale un pribeag între două tabere, nici al lor, nici al nostru. Iată un om care şi-a sfărâmat acum la bătrâneţe puntea de aur a sufletului, şi-a sdruncinat echilibrul moral. Stai şi-l priveşti şi nu poţi să-ţi suprimi sentimentul de compătimire pe care ţi-l trezeşte deaproapele pe povârnişul căderii..." [1]).

Opinia publică aţâţată de campaniile concentrice ale ziarelor româneşti, a reacţionat drastic împotriva lui Vasile Mangra.

Dacă acesta n'ar fi fost atât de mare agitator ultraist, înzestrat cu alese însuşiri de animator, reacţia n'ar fi fost aşa de aspră. Dealtăparte, când, prin programa din 1905 s'a declarat activismul politic după directivele formulate de conferinţa naţională, solidaritatea Românilor nu putea fi spartă prin acţiuni separate. Apoi interesele naţionale pretindeau ca Românii să fie cantonaţi într'o tabără izolată de Unguri; să nu se îngădue nici un amestec de oameni cu ei, pentru a se impiedeca desnaţionalizările. Românii trebuia să rămână în luptă cu Ungurii şi să înlăture ori ce gest din care străinătatea ar conchide că ei ar fi mulţumiţi în Ungaria. La acestea se mai adaugă părerea curentă, justificată, că partidul naţionalist insemna însuşi poporul român cu toate aspiraţiunile sale spre mai bine. In sânul acestui partid puteai concepe curente de dreapta, cum a fost al „Tribuniştilor" cari pretindeau un ritm viou şi o mai răspicată intransigenţă în luptă, decât cum li se părea că le are comitetul şi cereau primenirea cadrelor „bătrânilor" cu „tineri oţeliţi". Nu se putea însă, admite o ieşire din partid pe motivul că ar fi prea naţionalist şi nu se putea concepe atitudine „moderată", de târguială cu puterea, a cărei scop final: maghiarizarea naţionalităţilor, era mai presus de orice indoială.

1) O. Goga: „Insemnările unui trecător".

Aceste motive împătrite ar putea doar, explica extraordinară reacțiune a publicului față de Vasile Mangra care, pe poteca sa răzlețită, mergea cu aceeași dârjenie și îndărătnicie ca odinioară pe drumul intransigenței. Vorbirea electorală din plasa Ceica [1]), declarațiile de prietenie cu Ungurii, spărtura făcută în rândurile Românilor, s'au împletit într'o rezultantă, care a dus la seriile de manifestații împotriva lui Vasile Mangra.

In Sibiu, într'un restaurant, (în 1910) a fost atacat de studenții români [2]); la sinodul eparhial din Arad e hărțuit de grupul „Tribuniștilor" [3]); în Budapesta îl atacă din nou studenții [4]); în congresul național bisericesc din Sibiu este ținut sub focul cuvântărilor d-lor: Oct. Goga, A. Vlad, V. Braniste [5]); în Arad, în 1913, e din nou insultat [6]); în București Academicienii l-au ocolit, lăsându-l singur, izolat într'un ungher al incintei, iar la ieșirea din palatul Academiei a fost insultat de studenți [7]).

Prăpastia dintre el și partidul național a crescut în fiecare zi. Și ca o fire sensibilă și reactivă, la atacurile ultraiștilor a încercat să răspundă cu violență, îndârjind și mai mult opinia publică împotriva sa.

„Până aci — scria lui R. Ciorogariu — am tăcut și răbdat toate atacurile, dar și răbdarea mea are margini. Un partid național cu conducerea din urmă este o rușine pentru neamul românesc" [8]).

Vasile Mangra a greșit. Evenimentele au dat dreptate dartidului național. Acesta n'a putut fi desființat de Șt. Tisza; împăcarea nu s'a făcut și Vasile Mangra n'a ajuns pe primul plan al politicei.

Greșala politică a lui V. Mangra, vădită pragmatic în urma eșuării trativelor cu Tisza și în urma înviforării opiniei publice românești contra sa, a fost un izvor de o statornică tulburare sufletească pentru el.

---

1) Vezi pag. 418.
2) Nagyvárad Nr. 203 | 1910.
3) Idem Nr. 93 | 1911.
4) Idem Nr. 68 | 1911.
5) Idem Nr. 239 | 1912.
6) Idem Nr. 104 | 1913.
7) Idem Nr. 110 | 1913.
8) R. Ciorogariu: „Spre prăpastie", pag. 27.

Văzându-se eliminat din corpul neamului și aproape izolat în acțiunea sa, a jucat totuși mai departe rolul la care s'a angajat.

A suferit să fie ales Mitropolit prin teroare administrativă, în vreme ce în parlament se făureau draconice legi pentru desființarea noastră, se înființa zona culturală și etnică la Carpați, iar prin pacea dela Buftea se tăiau felii din hotarele Vehiului Regat și deputaților români li se promiteau ștreanguri în dieta din Budapesta.

Conștiința sa de Român prin volniciile guvernului a fost chinuită îngrozitor. Tot mai mult și-a dat seama că a devenit jertfa unei false optice politice.

N'a avut însă, tăria sufletească să se oprească pe drumul apucat și să se întoarcă la matcă.

Tragedia acestei vieți consistă, după părerea noastră, în conflictul dintre conștiința sa lucidă de Român și voința slăbită, prin vraja hipnotică a lui Ștefan Tisza asupra lui V. Mangra. Sunt semne și fapte cari arată că în sufletul său se dădea o luptă crâncenă între porunca sângelui românesc și voința sa paralizată, din care, spre nefericirea lui, agentul extern, Ștefan Tisza și guvernul, ieșeau biruitori.

Așa b. o. după scena impresionantă a despărțirii de N. Oncu, Sever Raicu și Roman Ciorogariu, Vasile Mangra, „sguduit de tragedia ce îl aștepta, a plecat la Budapesta să renunțe la candidatură, dar s'a înapoiat cu rezultatul că „e prea târziu". Tisza nu și-a mai lăsat victima din mâini" [1]).

Candidatura lui V. Mangra de Mitropolit în locul lui Ioan Mețianu, a fost impusă de Ștefan Tisza. „V. Mangra nu se gândea să-și pună candidatura. El sta pe lângă aspirațiile lui de a reînființa episcopia din Oradea" [2]). Ștefan Tisza însă, i-a declarat categoric, că vrea neapărat ca să fie el mitropolit la Sibiu". Și V. Mangra s'a supus. N'a putut renunța, nici împie-

---

1) Roman Ciorogariu: „Zile trăite" pagina 65.

2) Idem, pagina 68.

deca teroarea electorală şi amestecul administraţiei în alegerea deputaţilor congresului[1]).

In sinódul eparhial din Sibiu, în 12 Mai 1918, care avea să protesteze împotriva comisarului guvernamental, prezidentul V. Mangra în prima zi a sinodului nu ia act de pezenţa comisarului, Br. Horváth Petricsevich; în 15 Mai însă, V. Mangra înfrânt, n'are nici un cuvânt de protest când comisarul declară sinodul disolvat, în urma rezoluţiei majorităţii, citită de Dr. A. Vlad [2]). In plus, V. Mangra declară că nu cosimte cu hotărîrea sinodului.

Apoi, când consistorul arhidiecezan în şedinţa din 22 Nov. 1917, în rezoluţia sa a făcut anumite concesiuni în privinţa „zonei culturale" a lui Apponyi, V. Mangra s'a exprimat că consistoriul cu unele excepţii, n'a dovedit energie suficientă întru apărarea şcolii româneşti. A acceptat ca consistoriul mitropolitan să discute din nou chestiunea şi să smulgă o nouă decizie consistorului arhidiecezan [3]).

Aceste oscilaţiuni ilustrează îndestul furtuna ce se petrecea în sufletul lui V. Mangra când trebuia să ia o hotărîre.

Când prin distanţă şi mediu era scos de sub influenţa nemijlocită a lui Ştefan Tisza, conştiinţa sa,

---

1) Vasile Mangra a fost ales mitropolit în 23 Iulie (5 August) 1916, cu 71 de voturi, contra 24 obţinute de episcopul Miron Criste, 12 voturi obţinute de episcopul Ioan Papp şi 7 bile albe. Guvernul prin administraţie s'a amestecat în alegerea deputaţilor sinodali, impunând „mangrişti" pe toată linia. Aşa fiind, aspectul noului sinod era cu totul diferit de cel vechiu. „S'au prezentat un număr considerabil de deputaţi noui — spunea Dr. Il. Puşcaziu. Asimilarea elementelor vechi cu cele noui se întâmplă pe lângă manifestarea unor diferenţe de idei şi desbateri animate".

Face aluzie la ciocnirile dintre curentul mangrist: Arsenie Vlaicu şi cel naţionalist vechiu.

Sinodul a protestat contra ingerinţei guvernului în alegeri. O serie de deputaţi — se afirma în sinod — au fost aleşi prin teroarea organelor administrative. Numele lor — nomina sunt odiosa — este însemnat în Protocolul congresului naţional bisericesc din 1917. Nicolae Comşa şi A. Vlad au cerut anchetă. Propunerea lor însă, a căzut, mangriştii erau în majoritate

In vorbirea sa, după alegere, Vasile Mangra a declarat: „Mă voiu sili a corespunde la chemarea bisericii şi a naţiunii, căci în biserică şi prin biserică viează neamul românesc, anghira tare şi nemişcată... Voiu propovădui întotdeauna pacea, iubirea, concordia între fii bisericii şi cetăţenii patriei... Unire în sentimente creştineşti, naţionale şi patriotice !". (Protocolul congresului 1917, pag. 265. In legătură cu alegerea de mitropolit, vezi Roman Ciorogariu: „Zile trăite").

2) Roman Ciorogariu. o. c. pag. 115.

3) Idem, pag. 103.

redată libertății, l-a îndemnat la fapte românești. B. o. în calitate de vicar al Oradiei prin intervenții la Min. Instr. a stors guvernului unele subvenții pentru îmbunătățirea salarului consilierilor consistoriali.

Ca deputat, vicar și mitropolit, a mântuit pe câțiva învățători români, suspendați pentru necunoașterea limbii maghiare și a salvat câteva școli amenințate să fie închise din motive igienice In cursul războiului a intervenit — rugați de alții, nu de cei interesați — pentru a opri internarea d-lor I. Lupaș și Dr. Ioan Suciu și o seamă de alți Români, ochiți de guvern [1]).

A luat drastice măsuri față de preoții români cari n'au apărat școlile confesionale față de organele administrative. In 1914, a cerut „disciplinarea a 9 preoți pe motivul că n'au satisfăcut datoriile de catiheți și că n'au desvoltat activitate mulțumitoare în scopul apărării școalei confesionale [2]).

Faptele lui bune le-a săvârșit cu timiditatea omului care ascultă de o putere dinafară de el, ceeace constitue unul din sindromele voinței stăpânite de alții.

Toate acestea, precum nici declarațiile de solidarizare ale consistoriului orădan cu actele sale [3]), nu i-au redat liniștea sufletească. Apropiindu-se prăbușirea Ungariei și văzându-se distrus sub raportul moral și național, alerga ca o umbră prigonită pe cheiul Dunării, cu reverenda umflată de vânturile reci de toamnă, cu ochii tulburi, cu nervii plesniți de atâta încordare până în ziua de 14 Oct. 1918 când fu găsit mort în camera sa din hotelul „Central" din Budapesta.

Așa și-a încheiat viața această figură bihoreană, din care vor rămâne faptele sale până în 1899 și, lucrările sale istorice, iar din restul vieții va rămâne cristalizată învățătura: „Celce se opune năzuințelor unui neam, răsărite din instinctul său de conservare

---

1) R. Ciorogariu: „Zile trăite", pag. 81.
2) Protocol 1914 pag. 186.
3) Nagyvárad Nr. 171 | 1911.

şi nevoia deplinei solidarităţi, acela se prăbuşeşte".

Mangrismul

Mangrismul a fost văzut în Bihor sub diferite aspecte. Era o categorie de mangrişti, recrutaţi din preoţi naţionalişti, cari în urma raportului de subordine ierarhică faţă de V. Mangra l-au ascultat şi urmat. Aşa vedem în suita sa pe cei mai devotaţi agenţi naţionalişti din alegerile din 1906 şi 1907 în Beiuş. Era altă categorie de mangrişti, preoţi şi mireni cari l-au urmat pe V. Mangra din convingere, crezând că numai prin el se poate mântui biserica ortodoxă.

A fost a treia categorie care s'a folosit de mangrism ca de un mijloc de a parveni. Era cea mai urîtă speţă sub raportul moral. Aceştia au întrodus politica în biserică şi în şcoală. Trăiau într'o fel de asistenţă mutuală, formând o clică de ajutorare reciprocă înlăuntru şi 'n afară. Socotim că aceştia au compromis în Ardeal mai mult noţiunea de „mangrism".

Bihorul, cu vicariatul său ortodox, sărac, deprins cu politica oportunistă a protopopilor I. Papp, S. Bica şi a vicarului I. Goldiş şi a tuturor arhiereilor, l-a judecat pe V. Mangra cu mai puţină asprime decât Ardelenii.

Protopopul Gheorghe Dudulescu, Român verde totdeauna, care ne-a mai ajutat cu informaţiile sale despre unele figuri bihorene, ne scrie mărturisirea: „Eu care am umblat în casa lui V. Mangra, pe când eram teolog în Arad, şi am umblat în casa lui şi cât a fost vicar la Oradea şi i-am cunoscut sufletul şi credinţa, acum când sunt bătrân şi „pe unde iese cuvântul, iese şi sufletul", n'aş putea muri liniştit, dacă n'aş glăsui cu toată convingerea sufletului meu că Mangra n'a fost trădător", ci un „sacrificiu benevol" de dragul bisericii sale strămoşeşti şi a neamului, pe care credea că numai pe aceasă cale poate să le apere şi susţine", precum n'au fost trădători nici „centraliştii" din Vechiul Regat, ori Ardelenii semnatari ai declaraţiilor de loialitate către statul maghiar.

Române ca istoria în bază de documente inedite să-şi spună definitiv verdictul în această chestiune.

Vasile Ştefănica

Ni s'a imbiat de mai multe ori prilejul de a aminti de liceul român unit din Beiuş. Acela care doreşte să cunoască în toate amănuntele viaţa acestui institut, să răsfoească volumul profesorului Dr. Constantin Pavel: „Şcoalele române din Beiuş", închinat Românilor din colţul sudest al Bihariei, profesorilor cari şi-au risipit comoara sufletului şi tălăzuirile simţirii între zidurile acelei şcoale şi elevilor cari au primit cunoştinţele liceeale dela catedrele slujite de vechii dascăli ai Beiuşului.

Dintre seriile de dascăli cari s'au părândat în acest liceu, numai doi au fost de obârşie bihoreană: Vasile Ştefănică din Uileacul de Beiuş şi ginerele său Dr. C. Pavel din Beliu [1]). Activitatea variată şi profundă a profesorului Dr. Constantin Pavel — o figură în a cărui creer înfloreau elegante imagini stilistice, şi trecutul nostru istoric şi literar se închegau în strălucite fresce — se încadrează mai bine perioada de după 1918 şi aşteaptă peana elevului recunoscător să-i contureze cu alt prilej profilul psihologic şi să-i analizeze maldărul de lucrări, unele de interes regional, bihorean, altele de un interes general, şi toate de-o valoare necontestată.

Acum ne oprim o clipă asupra directorului Vasile Ştefănică, care 40 de ani a slujit cu omenie şi cinste la catedra de matematică şi fizică a liceului.

Icoana lui şi acum strărue în mintea noastră, vie aşa cum se imprimă un fenomen în avidul creer al copilului. Cărunt, cu faţa îndoită în cute moi şi marcată de o seriositate abia stăpânită — gata, gata să fie inundată de lumina unui zîmbet provocat de răspunsurile poznaşe ale unui elev, de o scenă anecdotică din clasă ori de cine ştie ce imperechere glumeaţă de imagini lăuntrice — aşezat în faţa tablei negre, scria cu creta acele semne stenografice, îndescifrabile care întotdeauna începeau cu „ştim că..."

Era metoda lui de a scrie lecţia pe tablă în re-

1) Col puţin în lucrarea citată a Dr. C. Pavol, n'am găsit alţii.

zumat; şi pentrucă noi elevii n'am fi putut urmări cu creionul cuvântul volubil, profesorul scanda şi înfrâna fraza cu creta, încârligând pe tabla poroasă şi tocită, odată cu vorba, linii albe şi încolăcite, cari îi astâmpărau graba.

Vasile Ştefănica a fost un bun pedagog. Definiţiile şi formulările teoremelor le prezenta elevilor în diferite forme gramaticale, în fraze cu topica şi părţile schimbate, lămurind însă, toate acelaşi conţinut. Lecţiile le intuia prin cele mai simple mijloace, ce-i stăteau la îndemână. O pălărie „gambeta" oferea un minunat mijloc de a ilustra teoremele trigonometriei sferice ori vre-o lege astronomică. Meridianele, longitudinile şi latitudinile cereşti se desemnau ca o ţesătură rară de dimie. Rodul străduinţelor sale pedagogice a fost că la sfârşitul orei elevii se alegeau cu nouile lecţii ştiute şi asimilate, iar manualele erau de prisos; doar câte-o problemă mai lucram, acasă, din ele. Răspunsurile mai slabe ale elevilor, ori absurdităţile — cari la matematici şi la fizică se debitează cu prisosinţă de către elevi — nu-l scoteau din fire. Cu o admirabilă răbdare şi stăpânire de sine, explica din nou „ad personam" locurile confuze.

Cu elevii întreţinea raporturi părinteşti, fiindcă n'avea nimic din ceeace îngrozeşte pe şcolar şi-l ţine la distanţă. Faţa şi manierele sale aveau un farmec atrăgător, de aceea elevii la Sf. Vasile, de ziua numelui, îi arătau dragoste şi respect sincer, fără socoteala obţinerii unei indulgenţe la notare.

Profesorul V. Ştefănica, însă, s'a strecorat în sufletul nostru şi prin cuvintele sale dinafară de dicţionarul fizico-matematic. La câte-o serbare comemorativă, gândurile sale îmbrăcau alt stil şi omul deprins cu analiza fenomenelor fizice şi cu glacialele demonstraţii matematice ni se desvăluia cu o caldă şi impetuoasă simţire românească şi cu o logică cârmuită de dragostea de neam. Multe cuvinte frumoase a rostit în cinstea ţăranului român, arătându-i robustele însuşiri şi invitându-ne la iubirea plugarului care este „talpa ţării". Aşa cu creta şi cu lexicul fizic al ştiinţelor în clasă şi cu verbul cald şi avântat înafară de clasă,

Vasile Ştefănica a colaborat cinstit şi româneşte la conservarea conştiinţei naţionale.

Vasile Ştefănica, după informaţiile profesorului Dr. Constantin Pavel [1]), şi-a desfăşurat viaţa după o linie simplă, neîntortochiată.

S'a născut în 9 Aprilie 1852, în Uileacul de Beiuş.

Şcoala secundară a urmat-o la liceul premonstratens din Oradea.

După trecerea examenului de maturitate se înscrie la teologie în Satu-Mare.

Ştiinţele matematico-fizice le-a studiat la Universitatea din Cluj.

1) Dr. C. Pavel: „Şcoalele din Beiuş", pag. 234—235.

In 1881 | 82, e numit profesor suplinitor, iar în anul 1884 e definitivat.

In 1896—1914, pe lângă catedra dela liceul de băeţi i se dete şi directiunea şcoalei civile de fete.

In 1911, după moartea directorului V. Dumbravă, fu numit şi director al liceului de băeţi.

In 1914, renunţă la direcţiunea şcoalei civile de fete şi-şi concentrează activitatea asupra liceului de băeţi.

A condus cu destoinicie liceul printre anii plini de primejdie ai războiului şi revoluţiei.

A avut suprema bucurie de a ajunge reromânizarea liceului şi a fi martorele Unirii tuturor Românilor.

In 1922, a fost promovat„ canonic onorific al capitlului catedral din Oradea" şi a fost decorat cu Coroana României în grad de ofiţer şi „Răsplata muncii pentru Biserică şi şcoală cl. I".

In răgazurile ce i le-a lăsat activitatea sa profesorală s'a îndeletnicit şi cu scrisul.

A colaborat la „Tribuna" din Sibiu. Articolele publicate răsleţ le-a adunat într'o broşură „Chestiuni actuale" Sibiu 1899.

„Din Beiuş", Sibiu 1901, cuprinde alte scrisori despre problemele actuale.

A scris o privire asupra Internatelor şi şcoalelor din Beiuş" Tribuna, Sibiu 19 Ianuarie 1912.

In anuarul şcoalei civile de fete publică: „Jubileul episcopului Pavel" (1901 | 2), „Instrucţiunea economică pentru adulţi" (1906) şi „Chestiuni de igienă şcolară" (1909 | 11).

In anuarul liceului de băeţi (1903 | 4) scrie despre „Fenomenele principale ale electricităţii".

A murit în 17 Februarie 1924.

Seriile elevilor lui cu prilejul întâlnirilor în Beiuş, cu evlavie înconjoară mormântul din deal al fostului lor profesor, înviind din cripta trecutului icoana dascălului bun, de omenie, care în clasă îşi făcea datoria cerută de programul oficial, iar înafară de clasă făptuia după porunca conştiinţei sale de Român.

Dr. Pop Coriolan[1]) Silueta lui Coriolan Pop apare pe o scenă minunat împodobită, cu un decor istoric de o excepţională importanţă.

Deoparte se zăreşte tabloul memorabilei adunări generale a „Astrei“ din Beiuş, cu pitorescul costum al doamnelor, cu frazele naţionale ale oratorilor înmlădiate individual, cu dansurile româneşti, în care dansatorii destrămau o figură geometrică pentru a împleti alta simetrică ca într'un caleidoscop.

In altă zonă apar învălmăşelile electorale dela Aleşd. Ţăranii, îndărătnici în mântuitorul crez naţional, sunt loviţi cu paturile de puşti. Candidatul Coriolan Pop într'o căruţă ţărănească, gardată de preoţi şi ţărani, cutreeră satele; pistoalele pocnesc şi alegătorii naţionalişti cântă versul electoral:

„Haideţi fraţi toţi laolaltă,
S'alegem şi noi odată,
Deputat din al nost' neam
Trăiască Pop Coriolan!“...

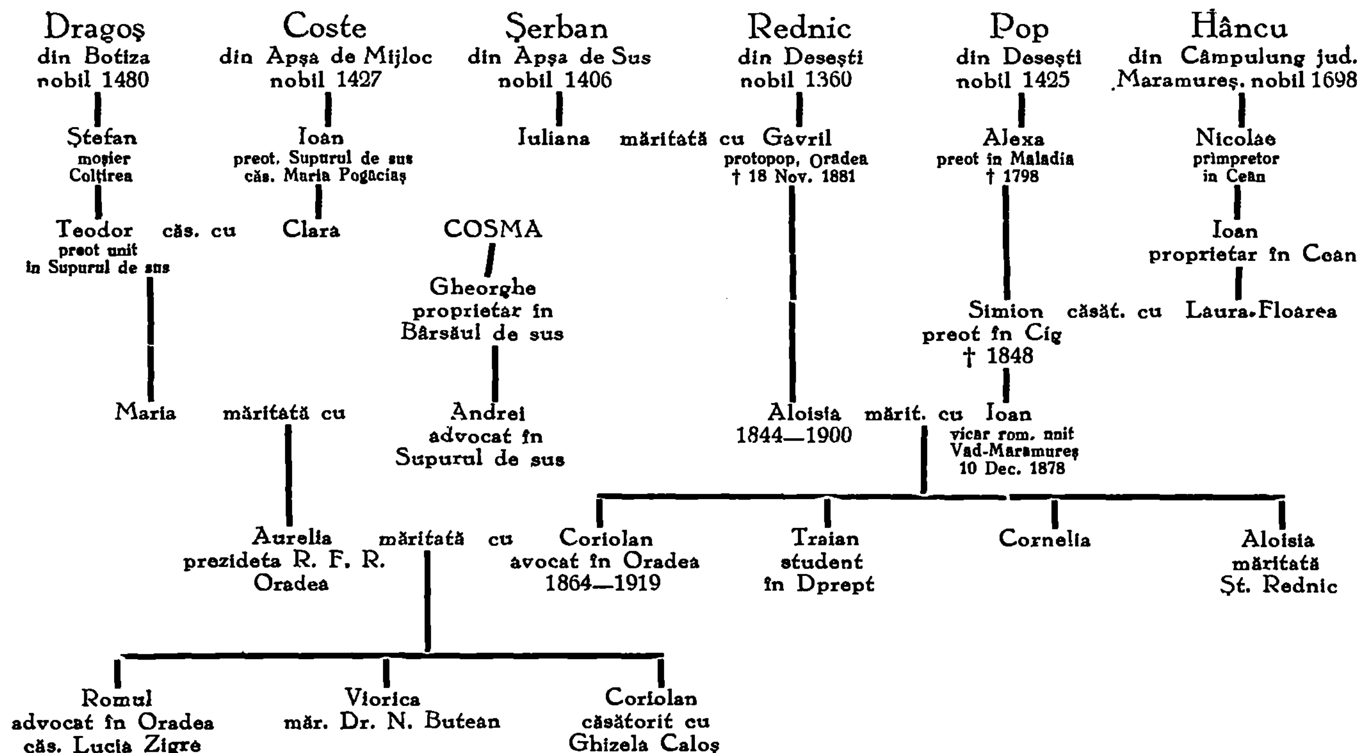
In altă parte se înalţă cetăţuia financiară a Bihariei, banca „Bihoreană“ de unde se va conduce lupta de apărare şi prosperarea economică a satelor româneşti.

Dar mai ales impresionează panoul revoluţiei din 1918—1919. Pe fondul zugrăvit din roşul focului din zări se profilează case sparte, caruri sfărâmate, leşuri străpunse de Săcui ori bolşevici, figuri buimăcite cari căutau prin smidarele codrilor potece de scăpare; de-o parte, adunaţi la un loc, intelectualii Bihariei sunt străjuiţi de soldaţii lui Bela Kun. In spre Ciucea geana soarelui împodobeşte cu raze resfirate cerul purpuriu. S'anunţă izbăvitorul răsărit de soare către care Bihorenii se întorc în rugăciuni, chemându-l cu un ceas mai de vreme...

In altă zonă se desluşeşte adunarea dela Alba-Iulia. Afară, în cetate o lume frământa neastâmpărată cu picioarele omătul care se topia; în sălile de şedinţă plesneau frazele oratorilor şi din văpaia creerilor şi a

1) Evocăm aci această figură, care deşi n'a fost bihoreană de origine a făcut politică naţionalistă în Biharia. Aşa am procodat şi cu vicarul I. Goldiş, pag. 214.

Increngătura familiei CORIOLAN POP

499

inimilor se cristalizau faimoasele „puncte“ ale rezoluţiei, comunicate în aclamaţii tunătoare mulţimii.

Un alt panou reprezintă luptele dela Ciucea, şerpuirea coloanelor de dorobanţi pe valea Crişului Repede, intrarea armatei biruitoare în Oradea în sunetul clopotelor cari vesteau deodată Invierea Domnului şi a Bihariei. Soldaţii tenaci, ofiţerii mândri şi generalii încrezători în izbândă au fost primiţi şi salutaţi de preşedintele consiliului naţional român: Dr. Coriolan Pop.

Acestea sunt scenele la care a asistat şi a colaborat cu cinste şi omenie şi în care s'a împletit viaţa celui dintâi prefect român al Bihariei: Dr. Coriolan Pop. In ele se rezumă faptele acestui român bun.

In drumul său, cu prea puţine întortocheri, a dus pretudindeni în adunări şi consilii o judecată limpede, o inimă românească şi o voinţă cinstită.

Coriolan Pop, s'a născut în 2 Decemvrie 1864, în Tăuţi judeţul Satu-Mare, dintr'o veche familie nobilă. Tatăl său: Ioan Pop a fost vicar gr. cat. în Sighet; mama sa: Aloisia Rednic îşi trage originea din familia nobilă a Redniceştilor din Bihor.

Şcoala secundară a urmat-o în Oradea în arhigimnaziul premonstratens unde, în anul 1882, a trecut examenul de maturitate cu nota „eminens“ [1]).

In anul 1882—1886, urmează dreptul la Academia din Oradea [2]).

Examenul de advocat l-a trecut în Budapesta.

După obţinerea diplomei, s'a aşezat definitiv în Oradea, unde îşi deschide birou advocaţial.

Cadrele activităţii sale profesionale au fost prea mici pentru a cuprinde întregul elan al tânărului advocat, care doria să muncească pentru binele obştei româneşti. Indemnurile lăuntrice spre o activitate naţională, îl împing în curând pe terenurile extraprofesionale, economice, culturale, politice, unde i se oferea prilejuri de muncă pentru consolidarea vieţii spirituale şi economice a Românilor.

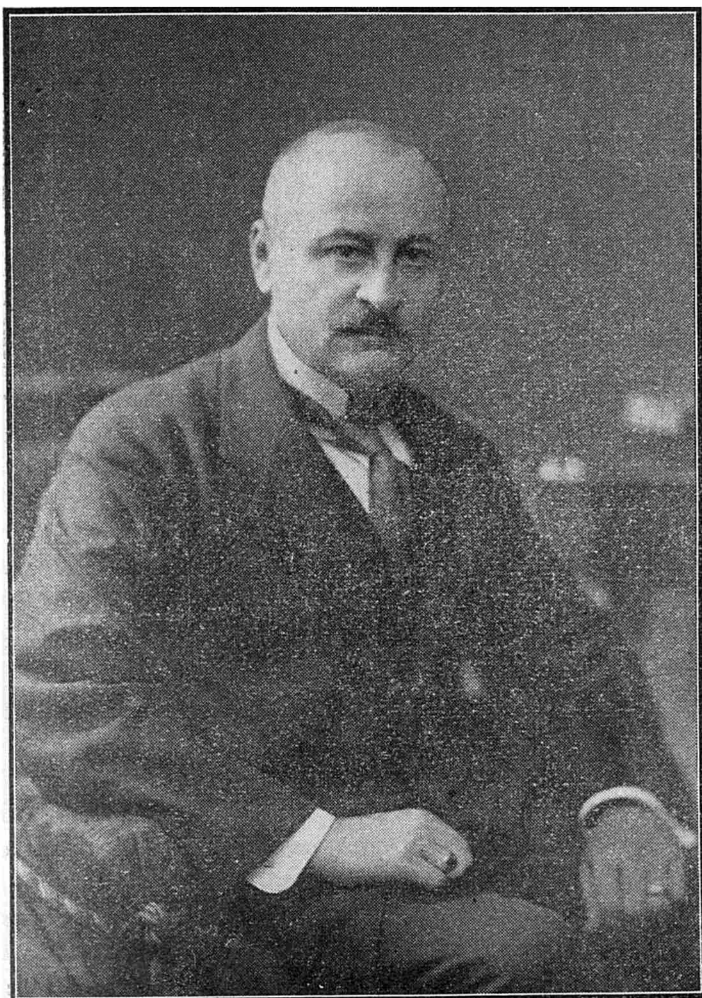
Dându-şi seama de importanţa instituţiilor ban-

---

1) Adalbert Ötvös: „Krónikák könyve“. Oradea 1920, pag. 143-159.
2) Al. Bozóky: o. c., pag. 246—249.

care la formarea osăturii economice în organismul unui neam, Coriolan Pop se înrolează între inițiatorii și fondatorii „Bihorenei“ [1]).

In consfătuirea confidențială a inițiatorilor, din

Dr. Cortolan Pop

24 Iulie 1897, Coriolan Pop este însărcinat să recruteze acționari și alți fundatori. Impreună cu Iosif Roman și Nicolae Zigre au delegația de a difuza prospectul înființării băncii.

1) Vezi pag. 205.

In adunarea generală de constituire, din 12 Mai 1898, Coriolan Pop este ales director al băncii. Sub conducerea sa Bihoreana în curând s'a consolidat aşa de puternic, încât presa maghiară şi economiştii unguri au atras atenţiunea guvernului asupra primejdiei ce însemna pentru maghiarime, această bancă românească.

Paralel cu activitatea sa de director de bancă, Coriolan Pop a colaborat la înfiriparea „Astrei", despărţământul Bihor. Insufleţit de programa Asociaţiei se înscrie de membru fundator al ei; iar sub impresia adunării generale din Beiuş din anul 1898, îi oferă lui Nicolae Zigre întregul concurs la constituirea despărţământului local. A fost ales membru în primul comitet, în şedinţa din 26 Februarie 1900, iar în 26 Aprilie 1900, e ales casierul asociaţiei [1]).

Sub raportul politic, Coriolan Pop, este ales în repetate rânduri delegat pentru conferinţele naţionale din Sibiu ale partidului naţional român [2]). A rămas credincios până la sfârşit steagului şi lozincelor formulate în 1881 | 1905. Vânătoarea Ungurilor după Românii de seamă, n'a reuşit să-l prindă cu laţul, pentru tabăra „oportuniştilor" şi a „moderaţilor", şi pe Coriolan Pop. Odată cu decretarea acţiunii politice, în 1905, Coriolan Pop alături de Aurel Lazar, Nicolae Zigre, Dumitru Lascu, Ioan Ciordaş, s'aruncă în vâltoarea luptelor, organizând adunări şi rostind discursuri pentru teza românească.

Am amintit în baza presei maghiare, luptele purtate în cercul electoral Aleşd în alegerile din 1906 şi 1910 [3]). Completăm informaţiile cu unele date suplimentare culese din aceeaşi presă.

Invitarea la candidare a fost semnată de vrednicii: Ştefan Domocoş, paroh în Bratca, Teodor Tărău, preot ort. rom., Georgiu Morărescu preot gr. ort. rom., I. Stanca, preot în Groşi, G. Abrudan preot în Auşeu, Vasile Chirila preot în Tilecuş [4]), Nicolae Maliţia preot ort. rom., Alex. Munteanu protopresbiter, Vasile Bulzan preot ort. rom. în Fecheteu, Ştefan Puşcaşiu, Pe-

1) Vezi pag. 202—203.
2) Vezi pag. 172 şi „Nagyvárad" nr 183 | 1893.
3) Vezi pag. 401.
4) Tatăl subprefectului Aug. Chirila.

tru Roita, Simeon Butiri preot ort. rom., Ioan Butiri înv., Indrieş Mitru, Toader Sime, Petru Seleş, Petru Papi şi Iosif Moldovan.

In această invitare se spunea:

„Conduşi de adevărata iubire de neam în aceste vremuri grele ce le străbatem ni se impune să ascultăm şi noi de glasul conştiinţei şi să urmăm cu dragoste hotărîrea conferinţei naţionale care a decretat pe toată linia lupta legală şi constituţională pentru ca să străbată în parlament... bărbaţi cu adâncă pricepere politică şi cu învăpăiată iubire faţă de oropsitul popor. Ne-am luat deci hotărîrea de a vă invita să primiţi candidatura în cercul nostru şi să începeţi cu drag împreună cu noi campania electorală pentru a desfăşura programul partidului naţional român şi a face să triumfe stindardul acestui partid cu glorie. Veniţi şi Dumnezeu să vă ajute!" [1]).

Această invitare la hora electorală arată îndrăzneala preoţilor români din Valea Crişului-Repede şi calităţile: de „adâncă pricepere politică" şi „învăpăiată iubire faţă de oropsitul nostru popor" ale candidatului Coriolan Pop.

Cronicele electorale ale ziarelor maghiare scriau cu multe zile înainte de alegeri despre agitaţiile neînfrânate ale naţionaliştilor români.

„In campania electorală — scrie Friss Ujság — candidaţii români fanatizează masele, încât în unele comune candidatul maghiar nici nu poate intra, fiindu-i în primejdie siguranţa personală. Românilor li se ia jurământul că numai pe candidatul naţionalist al lor vor vota" [2]).

„Nagyváradi Napló" nu are certitudinea izbândei candidatului Kossuthist, Sigismund Farkasázy. Românii se grupează cu însufleţire în jurul lui Coriolan Pop [3]).

Dintre agenţii naţionalişti ziarul maghiar îl încre-

---

1) După originalul din posesiunea d-lui Dr. Romul Pop, adv. Oradea.
2) „Friss Ujság" nr. 113 din 24 Aprilie 1906.
3) Nagyváradi Napló" nr. 97 din 24 Aprilie 1906.

stează pe notarul G. Darabant, care cu un curaj temerar agită contra ideii de stat maghiar" [1]).

Polemicile din presă ale candidatului Sigismund Farkasházy şi P. Ertsey preşedintele biuroului de scrutin, aruncă o lumină complimentară asupra agitaţiei Românilor.

Farkasházy în „Magyar Hirlap" afirmă că preoţii români, învăţătorii şi studenţii dela Academia de Drept din Oradea au desfăşurat o propagandă puternică pentru candidatul naţionalist. In tabăra lui Coriolan Pop se striga: „Trăiască România!". Fiul părintelui din Fecheteu, V. Bulzan, cu o ceată de Români au risipit, prin bătăi în drumul mare, pe aderenţii candidatului Kossuthist cari se duceau la Aleşd [2]).

Faţă de teroarea administrativă şi propaganda făcută de unii Români, în favoarea lui Farkasházy, candidatul naţionalist s'a retras în cursul votării, când bilanţul voturilor era 958 voturi pentru candidatul Kossuthist şi 530 pentru Coriolan Pop [3]).

In urma experienţei din 1906 şi a situaţiei din 1910, Coriolan Pop a renunţat să mai candideze la Aleşd, deşi Sibiul stăruia să nu lase pradă agitaţiilor tiszaiste şi kossuthiste acest cerc electoral românesc.

In 1910, Românii din Oradea în frunte cu Dr. Aurel Lazar, Coriolan Pop şi Gheorghe Tulbure se frământau să scoată un ziar românesc, cultural şi de informaţii; „cam deodată — se scrie în convocare — politica va fi exclusă din programul ziarului".

Şedinţa în care s'a discutat ideea şi partea tehnică a gazetei, a fost convocată de Coriolan Pop, pe

1) Alegătorii Români agitau pentru candidatul lor cu cântecul electoral:

„Haideţi fraţi toţi la olaltă,
S'alegem şi noi odată,
Hai, Române, hai!..
Deputat din al nost' neam,
Trăiască Pop Coriolan!
Hai, Române, hai!...
E creştin şi bun Român,
Nu ne lasă la păgân,
Hai, Române, hai!...
Nu se teme de duşman,
Trăiască Pop Coriolan!
Hai, Române, hai!...

2) „Nagyváradi Napló" nr. 107 | 1905.

3) „Nagyvárad" nr. 106 | 1906.

ziua de 23 Nov. 1910. Au participat la această şedinţă şi au luat cuvântul conform rolurilor distribuite înainte: Dr. Aurel Lazar propunător, Gheorghe Tulbure raportorul comisiei pregătitoare, Dr. Dumitru Kiss prezintă textul hotărîrii. In comitetul administrativ ar fi fost să intre: Dr. Coriolan Pop, Dr. Aurel Lazar, Dr. C. Bulc, Dr. Demetriu Kiss, Dr. Florian Stan, Gheorghe Tulbure şi Dr. Ioan Ciordaş.

In cuvântul de deschidere a şedinţei prezidentul Coriolan Pop zugrăveşte starea înapoiată sub raportul cultural al ţăranului român bihorean. „Am devenit o celebritate tristă, servim ca temă pentru deprinderile stilistice ale tuturor începătorilor în ale publicisticei, pentrucă totdeauna îşi află gata subiectul în jalbele asupra stărilor de aici".

Intelectualii răsăriţi din rândurile ţăranilor au datoria să se ocupe de luminarea satelor. Aceasta ar fi rostul ziarului.

Nobila năzuinţă a intelectualilor din Oradea, în această direcţiune a rămas fără rod. Este un semn doar al preocupărilor lor obşteşti.

In perioada 1910—1918, Coriolan Pop şi-a concentrat puterile pentru înflorirea Bihorenei. Sub firma acesteia — cum am pomenit — s'au ajutat multe instituţiuni culturale. A contibuit pe cale piezişă la înfăptuirea în parte a scopului ce-l avusese cu ziarul românesc.

In timpul războiului s'a reţinut dela orice declaraţii politice echivoce, ascunzând sub vestmântul tăcerii, aceeaşi simţire românească, ca în trecut. Datorită încrederii societăţii orădane în sentimentele sale, în 1918, după izbucnirea revoluţiei, Coriolan Pop a fost ales delegatul cercului electoral Oradea, la adunarea din Alba-Iulia şi apoi preşedinte al Cons. Naţ. Român, în locul lui D. A. Lazar, plecat la Sibiu, ca şeful resortului de justiţie.

Situaţia sa era din cele mai grele.

„Acest Coriolan Pop era un om admirabil — scrie Episcopul Roman Ciorogariu. — Inţelept şi inimos, real în chivernisirea bunurilor comune, om de înţelegere şi hotărît în voinţa sa. Pentru aceste calităţi e

stimat de toţi şi de străini. Cum e mai bun omul de acţiune! Era însă, atacat în sănătate, permanent în temperatură şi trebuia să-l rog, câteodată să-l silesc chiar, ca să se mai odihnească, căci vedeam cum se topeşte de agitaţiile prin cari trecem. Eram un suflet şi un om, amândoi!" [1]).

Deşi cu nervii consumaţi de statornica îngrijorare şi nelinişte ce o avea pentru cei doi fii ai săi, de pe câmpul de luptă, Coriolan şi Romul, tatăl lor n'a înţeles să se retragă dela postul de răspundere şi primejdie al Consiliului Naţional Român. A stat, a lucrat, cât i-a îngăduit sănătatea. Socialiştii, cu prilejul adunării din 7 Decemvrie 1918, era să-l atace; 30 de gardişti unguri i-au apărat casa [2]).

Conflictul dintre Consiliul Naţional Român şi colonelul Nebowitzky pe chestia agitaţiilor preoţilor şi învăţătorimei române a fost aplanat, graţie întorsăturei date de tacticosul Coriolan Pop, care, a propus să se aleagă o comisie permanentă mixtă pentru anchetarea cazurilor [3]).

In 12 Martie 1919, e chemat împreună cu vicarul Roman Ciorogariu, Gheorghe Tulbure şi Sever Andru la comenduirea pieţii, unde li se pune în vedere că sunt „puşi sub paza militară pentru spionaj. La cea mai mică mişcare vor fi arestaţi şi judecaţi după legea Curţii Marţiale" [4]).

Coriolan Pop s'a cuminecat sub escortă

Spionaţi de detectivi, cu moartea în pragul uşii, cu nervii sdruncinaţi de o prea intensă vibrare şi încordare, Românii aşteptau armata izbăvitoare dela Ciucea. Ştirile aduceau când bucurie, când durere. S'a aşteptat sosirea oştirii române pe Crăciun, pe Bobotează, apoi s'a aflat că a rămas la Ciucea, ţintuită de opreliştea Aliaţilor. In Oradea Consiliul Naţional Român, prezidat de Coriolan Pop, se pregătea de primire. Cu izbucnirea revoluţiei bolşevice, Românii s'au retras scrâşnind în casele lor şi aşteptau împlinirea ursitei.

1) Ep. R. Ciorogariu: o. c. pag. 179.
2) Idem, pag. 195.
3) Idem, pag. 215.
4) Idem, pag. 225.

Şi s'a întâmplat minunea. Când, concentraţi şi condamnaţi la moarte, la Primărie intelectualii îşi aşteptau sfârşitul, s'a săvârşit mântuirea. In ziua de 20 Aprilie 1919, dimineaţa la ora 6, Coriolan Pop, Nicolae Firu, Gheorghe Morariu, Sever Andru, Sever Erdeli, încărcaţi într'o maşină, au plecat la Tileagd întru întâmpinarea armatei române.

La ora 11.30, la periferia oraşului apare prima patrulă de roşiori. După câteva minute se desluşeşte coloana regimentelor care şerpueşte spre Primărie, în furtuna de ovaţii, în ploaia de flori a Românilor şi Ungurilor, bucuroşi că au scăpat de bolşevici.

După împlinirea formalităţilor de supunere, se constituie prima organizaţie românească judeţeană şi municipală, cu Coriolan Pop, ca prefect, în frunte.

Cel dintâi prefect român al Bihariei a avut fericirea ca în 23 Mai 1919 să prezinte M. L. L. Regelui Ferdinand I şi Reginei, omagiile şi supunerea acestui judeţ.

Sănătatea sdruncinată nu i-a îngăduit să conducă mult timp treburile acestui judeţ. In 23 Septemvrie 1919, la cererea sa fu schimbat în acest post de comandă prin dr. Nicolae Zigre. Consiliul Dirigent prin hârtia nr. 1, Res. 30 „îşi exprimă mulţumirile pentru zelul şi abnegaţiunea cu care i-a stat într'ajutor la munca de întâia organizare a municipiului, precum şi pentru activitatea desvoltată între cele mai grele împrejurări în interesul consolidării noului stat Român în părţile sale cele mai expuse".

A fost ales senator în primul parlament al României întregite.

Nu i-a fost dat să asiste la desbateri. In ziua de 28 Noemvrie 1919, ora 9,15 seara s'a stins. Decoraţiile „Meritul comercial şi industrial cl. I" acordat încă în 1913 de Regele Carol al României, apoi „Coroana României" arătau buna apreciere ce i s'a făcut pentru activitatea sa la „Bihoreana" şi consideraţiile Statului Român pentru munca desfăşurată în trecut şi în primele zile de închegare.

„Tribuna" din Oradea scrie despre el aceste rânduri: „Bihorul Românesc a pierdut pe unul din

fruntaşii săi. S'a stins încet ca o luminărică blândă, cum era sufletul lui. Dragostea de muncă şi o prea mare conştiinţă de datorie i-au săpat groapa înainte de vreme. Moartea lui înseamnă o pierdere reală pentru judeţul acesta, pentru că dr. Coriolan Pop era unul din caracterele tot mai rar întâlnite în atmosfera — azi atât de îmbâcsită — a vieţii noastre publice. Alaiul şi sgomotul de bâlciu nu-i plăceau. Parvenitismul şi arivismul, lipsa de scrupule morale, duplicitatea şi traficăriile din jurul său îl desgustau şi-i smulgeau adeseori accente de revoltă. Era omul păcii şi al muncii tăcute. Şi mai presus de toate, omul cinstei desăvârşite, practicată în toate raporturile vieţii: sub raportul naţional ca şi sub aspectul familiar. Tată duios şi bun, toată mulţumirea şi-o găsea în cercul familiei sale. Iar casa lui a fost model de casă românească. A fost una din prea puţinele familii orădene, unde limba streină, cartea streină şi gazeta streină de graiul strămoşilor, n'au avut omenie".

Ioan Ciordaş

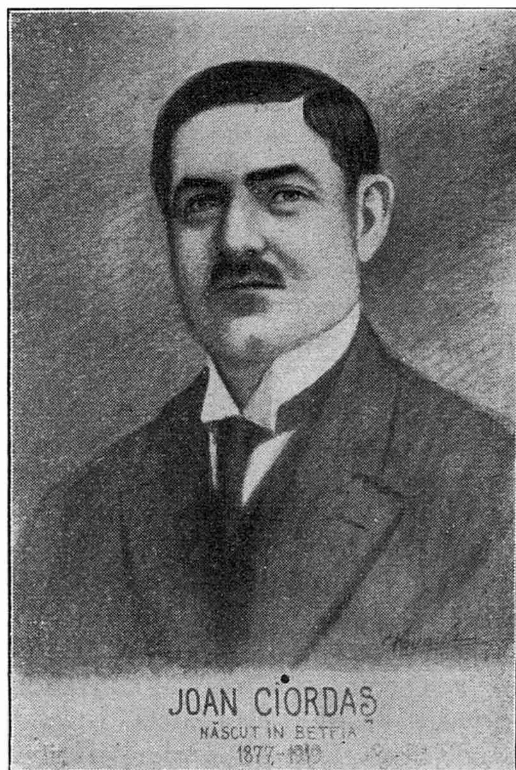
Jurist, pe al cărui creier se desdepănau fraze sobre, logic şi persuasiv înlănţuite, fără fragmente colorate de o vervă în erupţie; un pasionat al luptelor naţionale, în a cărui imaginaţie, ca zările într'un glob de decor, se desena viitorul mai fericit al neamului său obidit, o voinţă răscoaptă într'o caldă simţire românească, pe care n'o puteau înmuia ori sfărâma nici ameninţările, nici teroarea şi nici ispitele — acesta era Ioan Ciordaş, răscolitorul întru cele naţionale ale colţului sudestic al Bihariei.

Silueta lui irizată cu aureola muceniciei se proectează pe un fond iluminat de vâlvătaele revoluţiei. In jurul lui, în chipuri de sfinţi, se înşiruesc martirii Bihariei cu feţele crispate de schingiuiri, cu rouă de sânge pe frunţi — scumpe diademe de rubin — dar în ochii întorşi spre Răsăritul izbăvitor ardea o lumină transcedentală: razele vecinicei mântuiri naţionale.

A apărut în preajma apocalipticei cataclisme. A stat pe răzorul ce despica şi despărţea două lumi: una care se scufunda în nefiinţă sub povara păcatelor milenare, alta care se înălţa frumoasă, feerică, tinără, plină de vigoare, chemată la viaţă de virtuţile

ei lăuntrice, de Justiţia istoriei, de arme viteze şi de glasul dumnezeesc care răsplăti suferinţele neamului prin învierea lui din moartea naţională.

Ioan Ciordaş, deşi a simţit instinctiv primejdia — i-au spus-o şi prietenii — a rămas pe loc ca să se împlinească scriptura neamului. Căci aceste sguduiri seismice au pretins jertfe de sânge. Şi între

prăpastia ce hăuia între cele două lumi, Ioan Ciordaş s'a prăbuşit cu cei peste cincizeci de tovarăşi întru crezul naţional.

Ioan Ciordaş îşi trage obârşia din părinţii Mihai Ciurdariu preot în Betfia şi Sfârnaş, protopop în Dob, pensionar în Pocola şi Emilia Farcaş de Péterfalva. A avut patru surori: Veturia, Irina, Valeria, Eleonora şi trei fraţi: Ioan, Augustin şi Victor [1]).

1) Biografia şi faptele lui Ioan Ciordaş, le rezumăm după lucrarea d-lui Petru E. Papp „Din trecutul Beiuşului".

Ioan s'a născut în 25 Decemvrie 1877, în Betfia.

Şcoala secundară a urmat-o la liceul premonstratens din Oradea.

Aici, în liceu, a trebuit să simţească sila oficială cu care se stâlcea structura sufletească, originară a elevilor români şi se arăta tendinţa de maghiarizare a profesorilor, cari i-au schimbat numele din Ciurdariu în Ciordaş. După trecerea examenului de maturitate, se înscrie la Academia de Drept din Oradea. Aici se solidarizează cu Lucian Bolcaş, semnând telegrama trimisă ziarului „Tribuna" în 28 Ianuarie 1899. Drept consecinţă a acestei solidarizări, Ioan Ciordaş, împreună cu cei 17 tovarăşi ai săi, a fost eliminat [1]). Fu nevoit să treacă la Universitatea din Cluj unde, în Septemvrie 1900, ia doctoratul.

In 21 Septemvrie 1899, intră ca stagiar în cancelaria deputatului Teodor Fässie din Beiuş.

In 1900, trece în aceiaşi calitate în cancelaria lui Aurel Lazar.

In anii 1900—1901 îşi face stagiul militar în Timişoara.

După trimitera la vatră, în 1902, intră în cancelaria luptătorului naţionalist Ioan Suciu din Arad.

In 30 Iunie 1902 se căsătoreşte cu Viora Ignat, fiica luptătorului Vasile Ignat [2]), scriitoare cu o simţire delicată, învăluită parcă în umbra proectată înainte a suferinţelor de mai târziu şi o Româncă animată de un puternic sentiment naţional. Este mai presus de orice îndoială contribuţia d-nei Viora Ciordaş la intensificarea sentimentelor naţionale ale lui Ioan Ciordaş, care se zămisliseră în el încă în casa părintească a protopopului din Dob. Prin această alianţă, în casa familiei Ioan Ciordaş, se aprinse candela unui naţionalism care nu s'a stins nici în furtunile alegerilor şi nici în vifornita revoluţiei, ceeace fu remarcat şi de d-l Nicolae Iorga în articolele şi notele sale asupra vieţii româneşti din Beiuş.

In atmosfera caldă, familiară, însotită de dragostea pentru cei doi copii: Ovid şi Scumpa, parfumată de

---

1) Vezi pag. 197 a acestei lucrări,
2) Vezi pag. 343.

convorbirile literare şi artistice ale cenacului, ce se înjghebează în casa d-nei V. Ciordaş, vibrantă în urma discuţiilor politice şi economice ale căpeteniilor societăţii beiuşene, energia lui Ioan Ciordaş a sporit în aşa măsură, încât ea s'a revărsat şi a străbătut toate instituţiile chemate la viaţă de nevoile vremii. Sub ochii lui şi în parte la îndemnul său, s'a înfiripat asociaţia culturală: Lyra, a înviat „Astra", s'a pus temelia băncii „Drăganul" şi s'a înfiinţat tipografia „Doina", Dinamismul său s'a răsfirat ca o impresionantă putere motrice în toate instituţiile şi mişcările culturale şi politice ale Beiuşului. Campaniile electorale, adunările de protestare împotriva lui Apponyi, unele procese politice, şcoala de copii analfabeţi şi pentru cetăţenii maturi neştiutori de carte cari nu puteau fi alegători, erau toate însufleţite de duhul naţional al lui Ioan Ciordaş.

Să înădim câteva cuvinte despre întreita activitate culturală, economică şi politică a lui Ioan Ciordaş.

Ca focar de răspândire a culturii, Beiuşul avea liceul său vechiu. Profesorii şcoalei în general se îndeletniceau şi cu meşteşugul scrisului, tipărind cărţi didactice, de literatură, istorie, ştiinţe, ori ţinând conferinţe publice. Şi oricât de treaz era ochiul spion al administraţiei şi autorităţilor şcolare superioare, nu se putea opri ca prin pauzele arătate de semnele de punctuaţie ale lecţiilor şi conferinţelor să nu se strecoare în sufletul elevilor şi al publicului căldura naţională desprinsă din însuşi sufletul profesorului. Era aşa dar în Beiuş un centru cultural din care se torceau razele iubirii de neam şi de glie.

Nu exista însă, un organ social, cultural, extraşcolar care să împlinească funcţiunea asimilării curentelor de idei şi revărsarea lor asupra societăţii. Lipsea acea conştiinţă colectivă, unitară care se creează numai în cadrul unei asociaţii prin înrâurirea reciprocă interpsihică a membrilor. Fără această fuziune de suflete şi tovărăşie pe bază de idei şi simţire, societatea se găseşte pulverizată în indivizi cu voinţe disparate.

O societate se înţeleneşte când membrii săi se

grupează în diferite forme sociale, atraşi de o idee, de un principiu reprezentat sugestiv şi autoritar de o personalitate.

Rolul acesta l-a avut Ioan Ciordaş şi sub raportul cultural în Beiuş.

Este adevărat că sub vraja adunării generale a „Astrei" din 1898, în Beiuş se înfiinţase o filială. Aceasta însă, tânjea lipsindu-i poate inima centrală din care să-şi pompeze entuziasmul şi dinamismul.

In anii 1898—1912, când se perândau atâţia preşedinţi, doar Nicolae Fabian a rămas secretar statornic, asigurând o continuitate. A plecat şi el. Lui Ioan Ciordaş şi dr. G. Cosma, apoi secretarilor: Moise Popoviciu şi Petru E. Papp le-au revenit sarcina să reorganizeze despărţământul şi să colinde satele cu flamura culturei. La impulsul lor, comunele au fost răscolite de conferenţiari şi coruri- ţinându-se în anul 1913, 115 conferenţe la sate şi 6 conferinţe la oraş.

Pe vremea lâncezelii Astrei, datorită de altfel şi îngrădirilor vrăjmaşe ale administraţiei, advocatul dr. Gavril Cosma şi profesorul Ioan Buşiţia, au lansat ideea înfiinţării unei reuniuni corale. Gândul trup s'a făcut. In 27 Sept. 1905 se constituie „Lyra" sub prezidenţia lui Ioan Ciordaş. Şi iarăşi armonia muzicală s'a pus în slujba neamului, purtând şi strecurând în inimi căldură, nădejde, mândrie şi revoltă faţă de asupritori. In 1906, împreună cu „Hilaria" din Oradea, au reprezentat cu mândrie şi demnitate Bihorul la expoziţia generală din Bucureşti [1]). Ungurii au avut grija — ca totdeauna — să sfărâme acest început de organizaţie a cărei pulsaţiune nu era în sinergie cu ideea de stat maghiar.

Aci înregistrăm activitatea lui Ioan Ciordaş, ca preşedinte al Casinei Române, înfiinţată în 1872 de Partenie Cosma. Intâlnirile cotidiane ale intelectualilor în sala de lectură a Casinei, discuţiile asupra problemelor curente, balurile organizate în spirit românesc, găzduirea conferinţelor Astrei şi a întrunirii meseriaşilor români, erau prilejuri de promovare a solidarităţii între Români.

1) Vezi pag. 421.

Sub raport economic, se impunea şi în Beiuş înfiinţarea unui institut de credit. Era nevoe mare de o bancă care să aspire ca depuneri prisosul agoniselii şi să-l repartizeze ca împrumut ţăranului care voia să-şi încropească o gospodărie. Mai era trebuinţă de o bancă şi pentru scopuri culturale. Şcoalele confesionale, sărace, obligate să-şi plătească învăţătorul cu minimul de salar prevăzut de stat, erau în primejdia de a fi statificate. Trebuiau ajutate comunele şi apărate şcoalele

Ioan Ciordaş se gândise la aceasta, şi îndemnul lui dr. T. Mihali din 1907 a fost bine primit de el. In 16 Iunie 1907, se înfiinţează „Drăganul" cu un capital de 200.000 coroane sub direcţiunea lui Ioan Ciordaş.

„Bisericile şi şcoalele noastre confesionale se împărtăşeau anual de însemnate ajutoare prin care făceau faţă nevoilor urgente". Era b. o. în primejdie şcoala primară confesională ort. română, secţia pentru fete din Beiuş. N'avea local potrivit, aşa cum cerea legea lui Apponyi. Pentru salvarea ei dr. G. Cosma — un nume care se impune cititorului prin repetiţia sa aproape pe fiecare pagină de luptă şi sbucium naţional în anii 1892—1918 — cu învăţătorul I. Roşu au plecat la Călimăneşti, la Partenie Cosma, şi prin acesta au primit dela marele mecenat V. Stroescu o sumă care completată, la îndemnul lui Ioan Ciordaş, de banca „Drăganul" a mântuit şcoala, clădind un local modern pentru fetele ortodoxe şi unite române [1]).

Ioan Ciordaş, stăruind pe linia preocupărilor economice-culturale, sub sugestia preoţilor Petru E. Papp şi G. Cristea din St.-Mărtin şi C. Foltuţiu din Feneriş hotărî înfiinţarea tipografiei româneşti „Doina". In Martie 1911, tipografia şi librăria şi-au început activitatea sub conducerea lui Ioan Ciordaş ca preşedinte, iar G. Cosma, Const. Popoviciu, Vasile Ştefanica, P. Hetcou, I. Epure, I. Roşu şi P. E. Papp, membri în consiliul de administraţie. Directorul executiv al tipografiei a fost Lucian Bolcaş [2]).

1) Petru E. Papp o. c. pag. 81—83.
2) Vezi pag. 187.

Activitatea politică a lui Ioan Ciordaş s'a desfăşurat în două forme: în procesele politice el apăra energic pe Românii prigoniţi, iar în adunările poporale şi electorale binevestea evanghelia naţionalismului neîntinat.

Procesele politice erau frecvente. O vorbă românească spusă mai tare s'o auză şi alţii, un cântec fredonat, trecut pe index, un îndemn să-ţi trimiţi copilul la şcoala confesională şi nu la cea comunală ori de stat, un sfat dat în public pentru apărarea bisericii ameninţate să fie trecută la Hajdudorog, o frază încruntată în care să răsune nemulţumiri, erau fapte cari îţi aduceau acţiunea publică a procurorului.

In 1902, ajutorul de preot George Ardeleanu din Dob, ginerele protopopului Mihai Ciurdariu, a oprit năravul „modern" al credincioşilor să cânte ungureşte în biserică. E dat în judecată. Il apără Ioan Ciordaş. Tribunalul i-a redus pedeapsa la 7 zile temniţă şi 20 coroane amendă, din 6 luni închisoare şi 200 coroane amendă la cât fusese condamnat de prima instanţă. A fost rodul pledoariei lui Ioan Ciordaş.

In 1911, tatăl lui I. Ciordaş, protopopul Mihail Ciurdariu, îndemna credincioşii să-şi trimită copiii la şcoala confesională şi nu la cea de stat. Săvârşi deci, crima „trădării de patrie". In 7 August 1911, procesul se desbate la Tribunalul din Satu-Mare. Apărătorul lui Mihail Ciurdariu, fu însăşi fiul său, Ioan Ciordaş, advocat în Beiuş. Câtă dialectică juridică susţinută de iubirea de tată şi de neam n'a pus Ioan Ciordaş în această pledoarie, care impresionă publicul!

Impricinatul fu achitat. Era o altă izbândă a lui Ioan Ciordaş.

Al treilea proces politic în care se arătau calităţile lui, fu procesul Moftinenilor [1]) în care, alături de Aurel Lazar şi delegat de conducerea partidului naţional român, rosti o pledoarie sobră, cu fraze şi argumente înlănţuite cu o logică de fier.

Pledoaria lui Ioan Ciordaş în procesul Moftinenilor, s'a clădit pe dreptul canonic şi legile bisericeşti.

1) Ceeace s'a întâmplat la Moftinul Mic este o

1) Vezi pag. 444.

operetă istorică cu triste consecințe. Pe câmpia dela Moftin, odinioară armatele imperiale, împinse de spiritul contrareformatorului Kollonics, au dezarmat pe Curuții lui Rákoczy, răsculați pentru apărarea libertăților religioase contra catolicismului. Astăzi 7 jandarmi, un popă și un solgăbirău mânați de același duh alui Kollonics, dublat cu spiritul modern al maghiarizării naționalităților, constrâng mulțimea răsvrătită să-și depună bastoanele și furcile apucate pentru apărarea limbii și legii.

2) Puterea idealului însă, totdeauna a primit forța brutală. Apărătorii idealurilor nu pot fi tratați ca niște bande de răufăcători.

3) Moftinenii în fapta lor au fost pătrunși de același ideal național care rezidă la baza înființării episcopiei maghiare. Voiau să-și apere limba, un drept vechiu, de mult câștigat, cum Statul apără limba gr.-cat. maghiari.

4) Biserica trebue să evolueze și să se adapteze nevoilor actuale. Ținând seamă de ideea națională, ajunsă la stăpânirea sufletelor în vremurile de azi, biserica nu poate fi negația, ci palodiul drepturilor limbei naționale.

5) Manifestarea credincioșilor pentru idealul lor național a fost o izbucnire spontană și nu premeditată, ori organizată, fiindcă în acest caz nu ar fi putut rezista bruma de baionete ce le stătuseră în față.

6) Privită prin prizma legilor bisericii catolice, răzmirița din Moftinul Mic, nu poate fi judecată de Tribunalul civil, ci de autoritățile eclesiastice, fiindcă: a) Instrucția papală din 1869 către Mitropolia din Praga spune: „Atingerea preoților, a călugărilor și a călugărițelor cu mâna în mod forțat", este un delict pus în competința autorităților bisericești. b) Enciclica Papei, Piu X-lea, din 1911, oprește persoanele bisericești de a-și căuta repararea drepturilor la vre-o autoritate". c) Curia regească din Budapesta a scos de sub acuză pe un preot rom.-cat., care în calitate de revizor școlar delapidase o sumă de bani, deferind cazul instanței eclesiastice. In consecință, cazul vicarului Jaczkovits trebuia judecat de autoritățile bisericești.

7) Apoi, dacă facem abstracţie dela competenţa Tribunalului, vicarul n'a avut calitatea oficială, laică de revizor şcolar şi n'a fost deci ultragiat în exerciţiul funcţiunii, fiindcă: a) Revizorul şcolar bisericesc niciodată n'a fost considerat de biserica catolică ca o autoritate administrativă. In Franţa nici unui revizor şcolar catolic nu-i trece prin gând să ceară protecţia procurorului contra francmasoneriei şi socialismului care-şi bat joc de ei. b) Titlul de revizor al lui Mihai Jaczkovics era „gol", de paradă, pe care oricine îl putea avea dintre membrii ordinariatului. c) Episcopia de Hajdudorog încă nu-i organizată. N'are canonici, prin urmare lipseşte corporaţiunea care putea da mandat lui Mihai Jaczkovits. Dealtfel, nici comunitatea bisericească din Moftinul Mic, nici preotul ca director al şcoalei confesionale, n'a fost înştiinţat de calitatea de revizor şcolar a vicarului foraneu.

8) Vicarului Jaczkovits i-a „lipsit filozofia păstoririi, darul dumnezeesc de a pătrunde în suflete, jertfa de sine şi stăpânirea de sine". In loc să urmeze pe Cristos şi pe apostolii cari au cutreerat pe arşiţă, desculţi, pe pietri tăioase, pustiile Africei, el face vizită cu trăsura prefectului şi vrea să-şi dobândească iubirea credincioşilor prin ajutorul baionetelor.

9) Niciodată vicarul n'a raportat supuşilor săi starea de spirit a populaţiei şi cum s'ar fi putut linişti spiritele tulburate. A raportat doar cum s'a prezentat preotului sau preotesei.

10) Credincioşii Moftineni au fost indignaţi de intrarea în altar a vicarului, în simpla reverendă de stradă. Prin aceasta a săvârşit o aberaţie canonică. Moftinenii şi-au apărat ritul, când l-au poftit afară.

11) Credincioşii ca proprietarii bisericii, l-au scos afară din templul lor pe profanatorul altarului care n'a respectat ordinea.

12) Apoi ei au fost izgoniţi de spectrul pericolului care ameninţa biserica, şcoala şi credinţa lor.

13) Mihai Jaczkovits a avut nesocotinţa să viziteze comuna în trăsura prefecturii, motivând că „credincioşii vor avea mai mare respect" văzând trăsura prefectului. Aşa dar, nu cu bula papală, nici în cali-

tate de revizor, nici cu prudența pastorală, ci cu căleasca prefectului a încercat să-și stoarcă simpatia credincioșilor. Și fiindcă n'avea trăsură la dispoziție, la ora anunțată Moftinenilor, el s'a dus prin surpriză la altă oră și a tulburat serviciul divin din biserică. Insuși primatele I. Csernák a fixat oficial că „nu i-ar fi fost permis să intre în biserică, atunci când acolo se celebra liturghia". Prin urmare biserica n'a fost un loc deschis tuturor și faptele imputate nu poartă gravitatea penală ce li se atribue.

După aceste reliefări generale, oratorul Ioan Ciordaș, își continuă pledoaria de o rară frumusețe arhitectonică și de argumentație, analizând juridic faptele ce se imputau fiecărui acuzat. In încheiere reproduc cuvintele procurorului din procesul memorandului, care, dupăce condamnase pe memorandiști, exclamă: „Domnilor! pe dumneavoastră v'am judecat, dar procesul l-am pierdut noi, ba am pierdut mai mult, de cât atât, am pierdut Ardealul!" [1])

Pentru chipul cum și-a făcut datoria în acest proces, Ioan Ciordaș fu felicitat de președintele comitetului național român dr. T. Mihali.

De altfel în vremea când se fierbea Hajdudorogul, d. Iuliu Maniu, întreținea o corespondență neîntreruptă cu Ioan Ciordaș, informându-l și dându-i directive pentru viitor.

Matca adânc și larg săpată însă, în care s'a desfășurat activitatea politică a lui Ioan Ciordaș au fost campaniile electorale și adunările de protestare în contra legilor unguresti.

Am zăbovit cu alt prilej asupra acestor campanii electorale din 1905—1906 și asupra alegerii lui Vasile Lucaciu [2]). In vârtejul oamenilor prinși în hora electorală, figura lui Ioan Ciordaș apare în regiunea Beiuș-Vașcău, ca un stegar neînfricat, spre care erau ațintite privirile Românilor buimăciți, îngroziți, terorizați ori clătinați prin ispite în credința lor. A fost o perioadă și o frământare care a pretins lui Ioan Ciordaș un bine chibzuit plan de luptă.

1) Petru E. Papp, pag. 124—161.
2) Vezi pag. 405.

Pe linia acestei activităţi se situează organizarea adunărilor de protestare contra legilor lui Apponyi, din care unii Români se aleseră cu capetele sparte, iar organizatorii fură jigniţi în demnitatea lor de trufaşul pretore Markovits Coloman. [1])

Campaniile şi adunările de protestare constituiau un fenomen general în Bihor. O notă specială a Beiuşului o alcătui meetingurile ţinute la sate pe vremea tratativelor cu Tisza Stefan în 1914. Ioan Ciordaş crezu că în aceste întruniri Românii să se solidarizeze cu conducerea partidului naţional, căruia Tisza îi contestă calitatea de a vorbi în numele poporului român. Mai socoti că e bine să protesteze în contra legii electorale, care cerea cetăţeanului certificat de 6 clase primare şi un impozit direct de 20 coroane cel puţin. Aplicate aceste norme asupra Beiuşului, numărul alegătorilor s'ar fi micşorat înspăimântător, încât Românii s'ar fi văzut despoiaţi şi de bruma de drepturi ce le avuseseră până aci. S'a mai gândit Ioan Ciordaş ca în adunări să se ceară votul universal.

Dintre adunările de soiul acesta, cele din Budurasa şi Mizieş par a fi mai importante. La ele au participat comunele: Budurasa, Mizieş, Cărbunari, Saca, Talpi, Telec şi Seliştea de Beiuş. S'a redactat în româneşte o adresă către ministerul de interne, în care, între altele, se protesta împotriva fărâmiţării cercului electoral Beiuş în trei secţii: Beiuş, Tărcaia şi Vaşcău. In deosebi noua secţie a Tărcaiei îi jignea pe Români, deoarece prin aceasta, o seamă de comune fură lăsate pradă teroarei Tărcăienilor bătăuşi şi sălbatici. E semnificativ curajul cu care se scria şi spunea: „Ne jigneşte în mod simţitor dispoziţia comitatului şi din acel motiv că — de vreme ce ordonanţa ministerială prevede ca constituirea circumscripţiilor de votare să se facă în astfel de chip ca alegătorii aparţinători unui partid politic să nu treacă prin satele cunoscute ca aparţinătoare partidului contrar — pe noi ne trimite în comuna Tărcaia, cu care un partid niciodată n'am format şi nu vom forma, de vreme ce noi, ca Români, sprijinim partidul naţional român,

1) Vezi pag. 393.

iar Tărcăienii, ca Unguri, sunt 48-işti. Faţă de terorizările acestora pe vremea alegerilor, cerem sprijinul preventiv al d-lui Ministru încă de pe acuma, şi protestăm contra acestei dispoziţii a comitatului care ne dă pradă acestui terorism" [1]).

Din aceste adunări s'au trimis telegrame de alipire către conducerea partidului naţional român şi „a tuturor principiilor susţinute de acest partid, dorind conducătorilor perseverenţa de până aci".

Adunarea din Budurasa a fost prezidată de I. Dan; notar a fost Florian Matei. In Mizieş prezidează preotul Florian Goina; notarul adunării fiind Terentie Roman.

S'a mai ţinut o adunare cu aceiaşi programă în Rieni, prezidată de Terentie Popa.

Prin aceste mişcări, duhul naţional al lui Ioan Ciordaş a trecut peste întregul cuprins al cercului Beiuş-Vaşcău, înviorând inimi şi călind voinţe.

Acestea au fost stările în 1914, când s'a aprins Europa. Oamenii au fost smulşi dela vetrele lor, familiile s'au destrămat; acasă au rămas femeile puse la munca grea a câmpului în locul bărbaţilor, şi au rămas copiii şi fetele mălcede de foame şi cu ochii învăpăiaţi de friguri. Pe front pământul se frământa cu sânge, ţărâna se amesteca cu creeri, pietrele şi aşchiile arborilor mutilaţi de schije se învăluiau cu ţăndări de oase craniene.

Şi apoi pretutindeni; acasă şi pe front, starea de asediu şi disciplina de fier gâtuia orice murmur de nemulţumire individuală sau colectivă. Sentimentele de răzvrătire, cari colcăiau odinioară în vârtejuri şi explodau în fraze violente, fură ţinute sub o înaltă presiune. Acolo, zugrumate, dospiau şi aşteptau vremea cu prilej ca să izbucnească.

In timpul războiului a fost chemat şi Ioan Ciordaş la arme. I s'a dat o însărcinare uşoară în „Hinterland". Trebuia să organizeze spitalele militare în B.-Bánya. Fireşte, nu ştia nimeni ce va aduce ziua de mâine. Şi în această atmosferă de incertitudine, care apăsa greu asupra sufletelor, între familia rămasă în

1) Petru E. Papp, o. c. pag. 176.

Beiuş şi capul ei dus de acasă, vagonul poştal, ca o suveică harnică, a ţesut o duioasă corespondenţă.

In anul 1915, Ioan Ciordaş a fost dispensat dela armată în calitate de director al „Drăganului". A stat acasă până la izbucnirea revoluţiei, luând cuvântul în congregaţia judeţeană, făcând declaraţii dictate de împrejurări şi ţinând legătură cu fruntaşii români pentru uniformizarea conduitei în viitor.

In anul 1918, actul din urmă de pe filmul războiului se depănă dramatic. Ultimele sforţări ale Germaniei de a îndoi frontul apusean n'au reuşit. In schimb lama de oţel a frontului german plesneşte sub iureşul tancurilor şi al infanteriei Aliaţilor. In Balcani linia de trăgători a Bulgarilor, la atacul aliaţilor s'a răsucit într'un ghem amorf. La Piave armata austriacă se descompune ca un corp din care evaporă viaţa ce ţinuse împreună artificial acest conglomerat. Pe cerul Europei străluceau tot mai clar punctele wilsoniene: noui luceferi de orientare şi de noui aşezări. Frontierele statelor, sub marile sguduiri, se mlădiau şi căutau noui statorniciri. Din lugubra simfonie a armelor de foc, care se stingea estompată de îndepărtări, se desluşeşte tot mai puternic glasul naţiunilor asuprite cari cer ţară şi hotare noui.

In 12 Octomvrie 1918, în casa lui Aurel Lazar, Ioan Ciordaş alături de ceilalţi fruntaşi Români vor redacta şi semna declaraţia de desfacere de către Ungaria, care în 18 Octomvrie va fi cetită de către d-l Al. Vaida-Voevod şi omologată oficial de parlamentul maghiar. A fost momentul istoric când s'a anunţat lumii alunecarea geologică spre Vechiul Regat al pământului locuit de Români din Ungaria şi Transilvania.

Şi aci, la răzorul de vest, s'au învălmăşit într'o ultimă încleştare pe viaţă şi moarte neamurile amestecate. Ungurii desnădăjduiţi şi-au înfipt degetele în terenul ce luneca, în oamenii, cari pluteau spre pământul visurilor lor. Aşa s'a întâmplat că în prăpastie s'a scurs sânge de mucenici.

In 4 Noemvrie, pe casa lui Ioan Ciordaş se legănă în boare cel dintâi steag românesc. Se înfiinţează gărzi naţionale sub conducerea locotenentului

dr. Ioan Voştinariu şi o seamă de ofiţeri. Se constituie Consiliul Naţional Român local, sub prezidenţia lui Ioan Ciordaş care avea să colaboreze cu Ungurii pentru menţinerea păcii dintre oameni şi apărarea vieţii şi avutului cetăţenilor. Colaboratorii lui Ioan Coirdaş, în consiliu au fost: dr. Gavril Cosma şi dr. Const. Popoviciu, vicepreşedinţi; dr. Constantin Pavel, secretar general şi dr. Tr. Pinter, ajutor de secretar.

Faţă de sălbăticia oamenilor, în cari se suspendase forţa de coeziune socială şi puterea normelor morale, Românii intelectuali, meseriaşi şi ţărani, s'au organizat în gărzi naţionale [1]).

In 27 Noemvrie, în localul Casinei Române sub prezidenţia lui Moise Popoviciu s'aleg delegaţii pentru Alba-Iulia. Sunt aleşi dr. Ioan Ciordaş, Ilarie Crişan din Beiuş, Teodor Cosma din Meziad, Atanasiu Toader din Sighiştel, Lăpădat Cioflan din Ghighişeni.

In această vâltoare şi proces spre o nouă organizaţie socială sunt prinse şi femeile române, cari sub prezidenţia d-nei Viora Ciordaş se constituesc în „Reuniunea Femeilor Române din Beiuş şi jur".

Prin decretul din 23 Noemvrie 1918 al episcopului Demetriu Radu, în liceul din Beiuş se introduce limba română izgonind pentru totdeauna aspra sonoritate a limbii maghiare octroite în 1888.

La 1 Decemvrie, în vreme ce în cetatea din Alba-Iulia oratorii citeau poporului asistat de umbrele lui Mihai, Horia şi Cloşca hotărîrile adunării, în Beiuş protopopii, Moise Popoviciu şi dr. P. Hetcou, sfinţesc steagurile naţionale şi oratorul dr. Constantin Pavel într'un discurs înaripat vorbeşte mulţimii despre izbăvirea neamului, iar seara târguşorul fu inundat de luminile feerice ce se torceau din ferestre şi din torţe.

După izbucnirea spontană a acestei bucurii au urmat zile cumplite.

Armata Română fu oprită la Ciuci şi Zam din ordinul Aliaţilor. In faţa ei se adunau şi se rânduiau în straje Săcuii cari jurară moarte Românilor.

---

1) Vezi lista lor: Petru E. Papp o. c. pag. 205.

In 29 Ianuarie 1919, Beiuşul e ocupat de aceste bande, unite prin ura în contra poporului nostru.

In 30 Ianuarie, Ioan Ciordaş protestează din şedinţa Consiliului Naţional Român. Consiliile maghiare şi muncitoreşti îi întorc spatele. Armata secuească pretinde să preia armele gărzii naţionale române. „La provocarea aceasta esmişii consiliilor au declarat că se supun forţei majore şi vor preda mitralierele; doresc însă, să cunoască condiţiile pe lângă care va fi posibilă conlucrarea trupei cu garda naţională“. Căpitanul maghiar declară cinic că garda naţională s'a desfiinţat ea însăşi prin predarea armelor şi părăsirea cazarmei [1]). In zadar protestează Ioan Ciordaş şi în deşert raportează Consiliului Naţional din Oradea. Românii sunt dezarmaţi şi lăsaţi la discreţia Săcuilor. Această hotărîre a Consiliului a supărat în parte pe comandanţii gărzilor din Vaşcău-Beiuş: dr. Petru Popoviciu şi dr. Ioan Voştinariu cari socoteau că dacă ar fi înarmat cu puştile şi mitralierele predate, pe feciorii Români din cele două cercuri, gărzile unite din Beiuş-Vaşcău, acoperite la spate de avangarda armatei dela Zam-Ciuci, ar fi putut rezista sălbăticiilor săcueşti şi ar fi mântuit poate şi viaţa lui Ioan Ciordaş şi a celorlalţi mucenici din Valea Crişului Negru.

In urma celor întâmplate, ofiţerii şi oamenii s'au risipit pe la case, aşteptând înfriguraţi moartea sau izbăvirea. Alţii au apucat potecile tăinuite ale Codrilor şi au trecut la armata română.

După instalarea regimului comunist, în Martie 1919, întreaga Biharie, dar mai ales basinul Beiuşului, aproape de frontul român a devenit un iad. Armata roşie a inaugurat teroarea. Cruci sfărâmate, icoane spintecate cu baioneta, case aprinse, biserici profanate, copii înjunghiaţi, femei batjocorite, erau semnele barbariei pe unde treceau bandele beţivului căpitan, Verböczy, care nu-şi putea astâmpăra jarul setei decât prin sânge.

Ioan Ciordaş cu ceilalţi fruntaşi Români erau

1) Procesul-verbal al consiliilor mixte: român-maghiar-muncitoresc. P. E. Papp o. c. pagina 227—235.

trecuţi pe lista neagră [1]). Trebuiau să fie executaţi. Ioan Ciordaş o ştia aceasta. I-o spusese un Ungur de omenie şi soldatul Todor Arpad, straja vicarului Roman Ciorogariu.

Dr. Ioan Iacob, îl invită să se ascundă la moşia sa din Duşeşti.

— „Intâmple-se orice cu mine, bine că neamul va fi mântuit" — răspundea. Ori:

„Dacă eu plec, ce va fi cu voi? Nu pot să vă las pradă în mânile duşmanilor".

Acestea s'au întâmplat pela sfârşitul lunei Martie.

In noaptea din 3 spre 4 Aprilie, Ioan Ciordaş fu ridicat de acasă şi excortat cine ştie unde, împreună cu advocatul dr. Nicolae Bolcaş. Românii fuseseră îngroziţi. Inebuniţi alergau pe stradă. Moartea le înfipse un cuţit în creier. Unde sunt Ciordaş şi Bolcaş şi cine le va urma?

Misterul fu lămurit în 24 Aprilie 1919, după ocuparea Beiuşului de către armata română.

In Lunca, în ograda lui Nicolae Hasan al Onichii, într'o groapă adâncă de un metru, s'au găsit cadavrele celor doi martiri: Ioan Ciordaş şi Nicolae Bolcaş.

Reproducem din raportul pretorelui Tr. A. Pinter din Beiuş şi al lui Al, Ghera din Vaşcău, istorisirea arestării, executării şi agnoscării cadavrelor găsite în Lunca.

„In 3 Aprilie sfatul militar, care a luat puterea dela sfatul muncitoresc, în şedinţa de după masă l-a osândit pe Ioan Ciordaş şi Nicolae Bolcaş la moarte. Răspunderea o poartă toţi, dar mai ales Verböczy şi adjutantul său locotenentul Ürmösi, un adevărat diavol în chip de om. La miezul nopţii dr. Ioan Ciordaş a fost deţinut şi ridicat din casă de locotenentul Magos, însoţit probabil de soldaţii marinari: Keresztesi, Topai şi Becsádi. Pe la ora 1 după aceia, a fost deportat dr. Nicolae Bolcaş. Amândoi au fost duşi în localitatea primpretoriatului unde găzduiau Verböczy şi Ürmösi. Găsind acolo dr. Ciordaş pe sublocotenentul Furis l-a rugat să stea de faţă, pentrucă soldaţii

1) Dr. I. Ciordaş, dr. N. Bolcaş, Il. Crişan, Tr. A. Pinteru, dr. Al. Pteancu şi aproape toţi profesorii liceului din Beiuş.

îl scuipă şi insultă mereu. Pe la orele 1'30 noaptea au sosit Verböczy şi Ürmösi din Tărcaia, amândoi beţi. Ce s'a petrecut acolo nu se ştie. La ceasurile 2 însă, un tren special cu o locomotivă şi un vagon i-au dus în comuna Lunca, de lângă Vaşcău, unde erau detaşaţi câteva sute de Săcui sub conducerea locotenentului Hankoczi. Trenul s'a oprit pe câmp lângă macazul unei firme de lemne dela Lunca. Victimele au fost duse în odaia lui Hankoczi care locuia la Ana Fordon, soţia lui Gavril Moş. Numita mi-a şi fasionat că, în zorii zilei de 4 April, a văzut prin perdeaua uşei de sticlă doi oameni civili cari şedeau cu capul răzimat pe palme la masă, în odaia lui Hankoczi. Lncotenetul Hankoczi însă, observând că în odaia vecină arde lampa, a înjurat-o, strigându-i româneşte: „Stinge lampa gudă şi te culcă, că de nu te împuşc!“ S'a speriat şi s'a culcat. Mânezi a şi amintit în taină prin sat că au fost ea în casă deţinuţi pe semne doi popi şi că spre dimineaţă Hankoczi i-a dus undeva. Odaia lui Hankoczi avea încă o uşă care da în coridor deadreptul.

„Ioan Herle al Vilii din Luncă, ni-a fasionat că tot în 4 Aprilie dimineaţa la trei ceasuri, cadetul Károl Tamás originar din Beiuş şi cadetul Kádár Francisc cari locuiau la el cu alţi cadeţi şi marinari i-au cerut să le dea o luminare şi o lopată. El le-a dat cele cerute, dar nici el şi nici alţii nu s'au gândit şi nu s'au interesat mai deaproape că de ce şi pentru ce le trebuiesc, fiind grozav de terorizaţi. Şi-a închis uşa şi s'a culcat. Peste o jumătate de ceas a auzit nişte puşcături“.

La exhumare s'au stabilit:

„Groapa era afundă de un metru, lungă de 5 şi lată de 3 paşi, plină de spume şi de sânge închegat. Pe cei morţi i-am agnoscat noi şi exmişii familiilor mai presus de orice îndoială. Deşi faţa lui dr. Ciordaş era de tot desfigurată, capul şi corpul mutilat de putrefacţie şi apă, i-am recunoscut mustăţile tunse, l-am cunoscut de pe verigheta de pe deget, de pe sweater, pantaloni, ghete, ciorapi, de pe lanţul de aur, ceasornicul de buzunar şi cheile dela casă. Acestea

le-am şi luat la mine şi le-am dus familiei. In lipsă de medic nu s'a făcut secţionarea. Am constatat însă, că ceafa şi întreg capul i-a fost sdrobit într'un mod bestial. Creier, oase, păr şi sânge erau amestecate. Mâna dreaptă era frântă în mai multe locuri, ochii scoşi. Infiorătoare privelişte!"

„Tot asemenea era sdrobit capul lui dr. Nicolae Bolcaş şi era încovoiat de grumaz. A fost recunoscut şi el, deşi erau amândoi negri ca tăciunele; căci nu avea barbă şi mustăţi, l-am recunoscut de pe o cicatrice a unei operaţii mai vechi, de pe haine, palton, chipiu şi orologiul din argint. Ni s'a spus că amândoi au fost găsiţi în groapă cu faţa în jos, dedesubt Bolcaş, deasupra Ciordaş. Acesta din urmă având gura înfundată cu o batistă" [1]).

Aşa au murit dr. Ioan Ciordaş şi dr. Nicolae Bolcaş pentru înväpăiata lor dragoste de neam şi din pricina unei negre uri, ancestrale a Ungurilor, îngrămădită în Bihorul care se despărţea de Ungaria.

Astăzi, după crâncena şi sângeroasa învolburare, figurile lor se luminează tot mai strălucit. Inconjuraţi de cetele celorlalţi mucenici, de sus, din sferele eterice, străjuesc asupra Bihariei şi hotarelor ei. Conştiinţa obştească când e tulburată lor li se închină şi ei îndrumă pe cei osteniţi la credinţă, stăruinţă şi fapte româneşti.

Nicolae Bolcaş

Aci îl pomenim şi pe martirul Nicolae Bolcaş, care şi-a amestecat sângele şi creierii cu aceeaşi ţărână ca Ioan Ciordaş.

Silueta tânărului advocat e conturată cu linii îndrăzneţ arcuite. Nasul coroiat, privirea pătrunzătoare, muşchii încordaţi ai feţei, maxilarele strânse, constituesc semnele fiziognomice ale unei energii în continuă tensiune.

Intr'adevăr, Nicolae Bolcaş a fost exemplarul select al intelectualului român, impulsiv, neînfricat, gata să riposteze la orice observaţie ce i-ar jigni demnitatea personală de român. Şi în Beiuş, înainte şi pe vremea revoluţiei, deatâtea ori a fost pălmuită

1) Petru E. Papp o. c. p. 251—255.

această demnitate, de funcționari ori de servitorii dela pretură, ori de particularii trufași cari se făleau cu cei 1000 de ani!

„Nicolae Bolcaș este de fel din Remetea, o comună lângă Beiuș. Mama sa Maria Bolcaș — scrie d-l Petru E. Papp [1]) — aduse pe cei doi fii ai săi: Gheorghe și Nicolae la școalele din Beiuș. Gheorghe

NICOLAE BOLCAȘ
NĂSCUT IN REMETEA
1882 - 1919

după absolvirea a patru clase liceale îmbrățișă comerțul. Crutător, onest, judecată reală și muncitor din cale afară, toate acestea îl predestinau să devină un bun comerciant. Și cum nu aveam în Beiuș decât trei negustori români, viitorul îi surâdea. Azi e unul din cei mai bine așezați negustori".

Nicolae, fratele mai mare, s'a născut în 24 Noemvrie 1882.

1) Petru E. Pap o. c. pag. 185—190.

Şcoala secundară a terminat-o în Beiuş, în 1903, iar dreptul l-a absolvit la Universitatea din Cluj.

Inzestrat cu diploma de advocat, în 1912, îşi deschide biroul în casa lui Teodor Cristea din Beiuş.

Ca student în Drept şi mai târziu stagiar, a participat la toate mişcările naţionale şi campaniile electorale din cercul Beiuş-Vaşcău. Temperamentul exploziv, impulsivitatea, reacţiunea sangvinică, constituiau minunate calităţi de agitator în ochii mulţimii. Toate mizeriile vieţii publice, încruntările administraţiei, ori zâmbetele de dispreţ ale stăpânirii pentru biata „plebe" română, se 'nfăţişau publicului în proporţii revoltătoare, amplificate fiind prin sensibila şi irascibila sa nervură. Contribuţia sa la aceste lupte a fost subliniată de factorii în drept, cari-i apreciau însuşirile de animator.

Dar tocmai această fire sfidătoare faţă de îngâmfarea Ungurilor din Beiuş, l-au făcut să fie luat la ţintă de cerberii administrativi.

Incă de copil arăta „o fobie" pentru tot ce era unguresc. Odată, băeţandru încă, a smuls brâul cu tricolorul unguresc dela o fetiţă.

După demobilizare, pe vremea revoluţiei, atitudinea sa dârză de Român a provocat ura Ungurilor. Agitaţiile înteţite, evocarea României-Mari în satele româneşti, fluturările steagului nostru, juruinţele luate ţăranilor pentru Craiul dela Răsărit au sporit şi mai mult duşmănia ce i-o purtau Ungurii.

Sub regimul bolşevic, Nicolae Bolcaş îşi „bătea joc de înţelepciunea comuniştilor şi nu odată a avut curajul să-i înfrunte pentru cutezanţa cu care dispuneau asupra intelectualilor". Deaceea la sfârşitul lunei Martie, fu excortat la Oradia „în urma unui schimb de vorbe cu sălbatecul Verböczy [1]); deacolo însă, fu eliberat, ceeace jigni ambiţia călăului".

Comandantul Săcuilor din Beiuş aştepta vremea cu prilej să-l răpună. Şi deşi în Beiuş erau oameni, profesori şi alţi intelectuali cu o personalitate naţională mai plastică, cu un activ cel puţin egal de agitatori. Verböczy a înţeles în oarba sa răzbunare să-l

1) Petru E. Papp o. c. pag. 241.

pună pe Nicolae Bolcaş, al doilea pe lista neagră după Ioan Ciordaş.

Aşa această primă pereche de pe listă, a fost smulsă din mijlocul familiilor, în miez de noapte, în 4—5 Aprilie şi dusă la locul de pierzare unde au fost asasinaţi în mod neomenesc.

A trebuit să fie jertfit pentru izbăvirea Bihariei şi Nicolae Bolcaş, tânărul plin de energie, demn şi radicalist în atitudinea sa naţionalistă. A murit în Lunca, cu capul şi oasele sfărâmate, cu carnea scrijelată. Fruntea însă îi era înfăşurată în efluvii, şi faţa stricată de baionetă reflecta lumina ce mijia pe crestele Munţilor Apuseni.

Aurel Lazar

Stegarul naţionalismului intransigent în Bihor, în anii 1905—1918 a fost dr. Aurel Lazar.

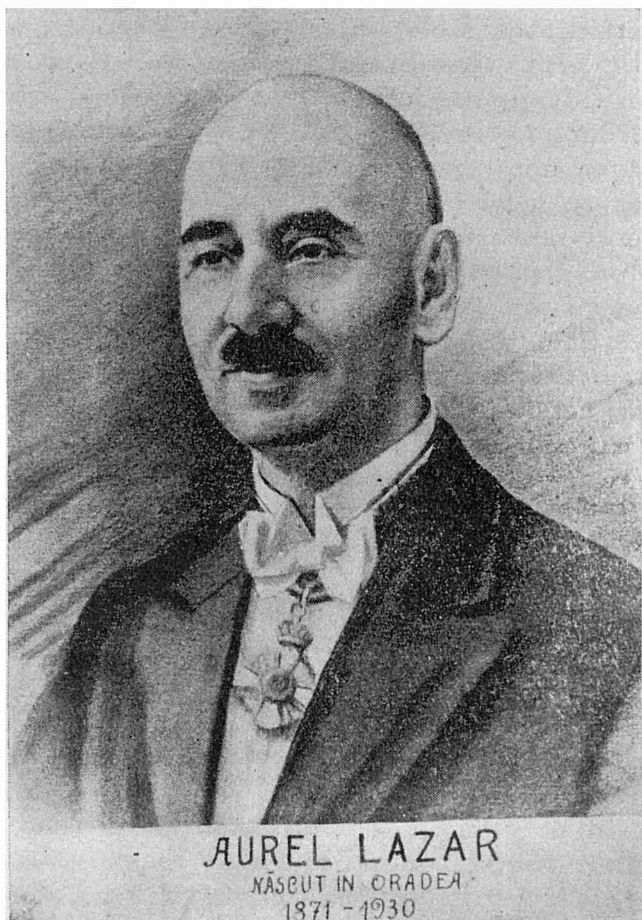
Il vedem încă cu faţa ovală, surâzător, grăbit, cu paşi mărunţi, elastic, fredonând o arie populară sau o romanţă, răspicând un discurs ilustrat cu gesturi unduioase, ori explodând în râsete contagioase. Silueta lui pluteşte încă deasupra satelor bihorene, purtată de acea dragoste de neam care i-a încâlcit de-atâtea ori drumurile prin comunele româneşti, unde stătea de vorbă cu ţăranii, sfătuindu-i ori agitându-i, sau prinzându-se în horă cu flăcăii şi fetele satelor.

Figura lui, încă în viaţă fiind, se învestmântase în legenda ţesută de agenţii săi, cari povesteau la şezătorile de iarnă despre isprăvile lui şi ale lor în campaniile electorale în luptă cu zbirii şi urgia administrativă.

Conţinutul sufletesc al acestei figuri bihorene se polarizează, ca la mulţi predecesori, în jurul celor două nuclee apropiate până la confuzie: naţionalism şi creştinism, cu nuanţa ortodoxă. In slujba lor şi-a pus verva oratorică, discursurile împănate cu erupţii de naţionalism şi pitoresc bălţate cu flori retorice, precum şi acea formidabilă energie care nu voia să se moleşească într'un salon confortabil şi nu cunoştea piedeca distanţelor sau a drumurilor leproase din Bihorul său iubit şi nici a solului uneori bizar şi

prăpăstios accidentat ce despărțeau pe Aurel Lazar de satele bihorene.

Animator naționalist și luminat sfetnic al adunărilor eparhiale din Arad și al congresului bisericesc din Sibiu, punct de reper în revoluția din 1918—1919,

Aurel Lazar este ultima figură mare în Bihor în perioada dinnainte de războiu.

Cum arată încrengătura familiară, Aurel Lazar a fost nepotul prin mamă al lui Ioan Pop, protopop de Beiuș, și fiul lui Teodor Lazar. 1)

S'a născut în Oradea, la 17 August 1872.

1) Vezi pag. 340.

In 1878 în vârstă de 6 ani s'a înscris în şcoala primară „învăţând foarte bine“ — cum scrie în însemnările sale tatăl său Teodor Lazar.

După absolvirea claselor primare, în 1882, se înscrie în liceul premonstratens din Oradea, unde e clasificat în general cu media „eminent“, afară de dexterităţi.

Certificatul şcolar atestă că în clasa II, avea la caligrafie nota „insuficient“; în clasa I-II şi VI-VIII era scutit de gimnastică; în clasa VII forma exterioară a lucrărilor era „neîngrijită“, iar la purtare, în această clasă, avea nota „potrivită“.

Aşa se vede că, în copilărie, îi lipsea stăpânirea de sine şi răbdarea cu care trebuia să poarte condeiul între liniile paralele ale caetului de caligrafie, ori să imprime mişcărilor de gimnastică ritmul armonios. In ce priveşte purtarea, elevul Aurel Lazar, avea un temperament năvalnic, o pornire impetuoasă spre autonomia conduitei şi a concepţiilor sale, care anevoie se puteau indigui în regulamentul şcolar. De altfel, încă elev, provoca discuţii în jurul chestiunii naionalităţilor, ceeace-l făcuse să fie supraveghiat de profesorii şovinişti.

După trecerea examenului de maturitatea, în 1890, se înscrie la Academia de Drept din Oradea (3 ani), apoi la Facultatea de Drept din Budapesta (anul al IV-lea). Examenele le-a trecut cu foarte bine şi în 6—18 Ianuarie 1896, în ziua de Bobotează, a fost promovat „doctor iuris“. Examenul de advocat l-a făcut în 30 Iunie 1897, în faţa tablei regeşti din Budapesta.

In Iulie 1897, îşi deschide cancelaria de avocat în Oradea, strada Szèchenyi Nr. 263 [1]).

In 7 Noemvrie 1897 s'a căsătorit cu Valeria Fejér, fiica advocatului Gheorghe Fejér din Boroşineu. Cununia s'a celebrat în biserica din Boroşineu, zidită din strădania moşului său Ioan Papp, mai târziu protopresbiter de Boroşineu şi inspector şcolar în judeţele Arad şi Cianad. [2])

Actul cununiei l-a săvârşit ieromonahul Vasile Mangra, mare agitator daco-român pe acele vremuri.

1) „Foaia Literară“ Nr. 16 1897.
2) Vezi pag. 341.

Deşi liceul maghiar a stricat puţin româneasca lui Aurel Lazar, impunându-i un accent strein şi expunându-l la frecvente greşeli de acord gramatical, sufletul lui s'a desvoltat în climatul naţional din casa părintească şi sentimentele sale au rămas neintinate de influenţa mediului unguresc.

In anii 1890-97, când Aurel Lazar era student, s'au produs mareele patimilor răscolite de Memorand. Valurile Replicei şi ale Memorandului au inundat intregul teritor locuit de Români, s'au infiltrat în toate conştiinţele, galvanizându-le şi indemnându-le să ia atitudini. Studentul, licenţiatul şi advocatul stagiar Aurel

Casa lui A. Lazar.

Lazar, sensibil şi gata de reacţiuni, a fost cu desăvârşire impregnat de spiritul memorandist şi s'a aruncat în primele rânduri ale tinerimei care se agita pe sine şi prin sine pe alţii pentru chestiunea naţională.

Iar cancelaria sa advocaţială deveni în curând un institut de educaţie naţionalistă, în care studenţii dela Academia din Oradea, primeau indemnuri şi istrucţiuni cum să se organizeze într'un corp solidar în acţiune.

„In acele vremuri grele — spunea Gheorghe Crişan lângă catafalcul lui Aurel Lazar — în casa lui s'a plămădit sufletul românesc, s'a desăvârşit simţirea şi

gândirea românească a atâtor tineri intelectuali cari mai târziu au umplut rândurile prime în luptele naționale ale Ardealului și Banatului românesc" [1]).

In 1899, Aurel Lazar este amendat cu 100 coroane pentru adeziunea la Apelul adresat „Poporului român" [2]).

In 1897-1899, A. Lazar e ales deputat sinodal pentru Arad. Este debutul lui pe terenul bisericesc-național, pe care tatăl său lucrase atâția ani, cu cinste, cumințenie și cu dragoste de biserică. Calitatea de deputat o va păstra până în 1920, cu o intermitență în ciclul 1899-1901. După 1902, va reprezenta statornic Bihorul în sinodul eparhial și în consistoriul ort. rom. din Oradea, unde fu ales asesor în senatul bisericesc, ciclul: 1902-1905 și apoi în senatul școlar 1906-1920.

In 1902, e ales fisc în locul tatălui său, care după o activitate de 55 de ani (1846-1901) își prezentase demisia din acest post pe data de 25 Aprilie 1902.

In 1903, Bihorul îl trimite în Congresul Național bisericesc din Sibiu, în care, îndeosebi în primii ani după unire, devine un fruntaș ascultat și respectat.

Paralel cu preocupările în cadrele sinoadelor, A. Lazar, în 1905, începe o mai pronunțată și oficială activitate politică. In acest an e ales în comitetul executiv al partidului național alături de membrii: Gh. Pop de Băsești, Dr. Vasile Lucaciu, Dr. Al. Vaida-Voevod, Dr. T. Mihali, Dr. I. Suciu, Dr. Nicolae Comșa, Dr. A. Vlad Dr. Aurel Cosma, Dr. Isidor Pop, Dr. Victor Bontescu, Dr. I. Senchea, Dr. Victor Onișor, Nic. Ivan, Dr, Șt. Cicio-Pop și Virgil Tomici [3]).

Ca exponentul partidului național, Aurel Lazar, asistat de-o mână de tineri entuziaști a intreprins acea operă de educație civilă pe care am pomenit-o [4]). A fost regisorul neodihnit al adunărilor poporale din 1905, al celor politice din 1906, și al celor de protestare contra legii lui Apponyi din 1907-1908. In aceste adunări și în campaniile electorale din 1906și 1910 a vădit calități excepționale de orator popular; avea o variată gamă

1. „Gazeta de Vest" No. 381/1930.
2. „Calvarul" lui Sever Bocu și Vasile Stoica o. c. Anexă.
3. T. V. Păcățianu: o. c. vol. VIII. p. 168.
4. Vezi pag. 389.

de simţire dela tânguirile minore şi elegice la adresa trecutului de suferinţe, până la accentele majore, războinice, prin cari indrumă la rezistenţă şi violenţă; apoi stăpânea un vocabular ales din expresiuni şi idiome bihorene pe care le infira în fraze patetice, ori le depăna pe un glas monoton de povestitor bătrân şi cuminte; locurile mai importante le sublinia cu gesturi lămuritoare; întrebuinţa trucuri electorale şi regisa scene cari impresionau, încât Bihorul cât a trăit el, a fost considerat aproape ca patrimoniul său personal politic.

In anul 1907, Aurel Lazar devine preşedintele societăţii corale „Hilaria", în locul lui Florian Duma. Prin aceasta, alături de interesul arătat pentru trebile bisericeşti şi chestiunile politice, Aurel Lazar prezintă o nouă faţă a personalităţii sale: preocuparea de nevoile culturale ale Românilor bihoreni. Sub prezidenţia lui se înfiinţează în cadrele „Hilariei", cercul de lectură al reuniunii, în care se va ceti „Neamul Românesc" şi revista „Vieaţa românească" şi se vor ţine conferinţe cu subiecte literare şi istorice [1]). Dealtăparte, se va continua cu organizarea şezătorilor artistice, culturale la ţară. Aurel Lazar cu instinctul său politic şi-a dat seamă de importanţa acestor manifestaţiuni, în deşteptarea conştiinţei naţionale şi solidarizarea maselor cu partidul naţional.

Dintre şezătorile organizate de „Hilaria" sub prezidenţia lui, cea mai strălucită a fost şezătoarea lui C. Brediceanu, din 10 Martie 1910, când Aurel Lazăr a ştiut potrivi artisticul cu politicul. La această serbare, în afară de lumea politică, au fost convocaţi toţi fruntaşii vieţii publice a Ardealului. T. Mihali, preşedintele clubului deputaţilor români, Vasile Lucaciu şi Dr. Alexandru Vaida-Voevod, Aurel Lazar s. a. au ţinut o consfătuire în casa lui Mihai Pavel, preşedintele partidului naţional, organizaţia Bihor. S'a examinat situaţia politică în urma declaraţiilor lui Ştefan Tisza, dela Arad şi Oradea. Rezultatul consfătuirii l-a formulat Dr. Alexandru Vaida-Voevod într'un interviu

1. In 1907 Dr T. Popa: „Naţionalismul lui Mihail Eminescu". In 1909 Gheorghe Tulbure: „Curentul naţional în literatura noastră nouă".

dat ziarelor maghiare din Oradea: „Discursul lui Ștefan Tisza ținut în Oradea e pacifist și tonul lui loial e simpatic partidului național român, în fond însă are unele idei cari nu îngăduesc partidului național să renunțe la opoziție" [1]). S'a hotărît campania din 1910, pentru candidații Sibiului și contra lui Ștefan Tisza.

„Șezătoarea" a fost introdusă de prologul d-nei Viora Dr. Ioan Ciordaș „Deșteptarea Bihorului", din care reținem semnificativele versuri:

„Din neguri fumurii se desprinde mândrul Bihor,
Și creștetul lui de argint s'aprinde cu zor
De lumina ce din codru'n codru se 'mpânzește;
Sufletului care din dureri se primenește
Inlăcrimată slavă aducând de peste Carpați!
. . . .
Și de aici prinde veste tot ce e mărginean
Că fiorul dimineții al deșteptării noastre
S'a infiripat din cântece și jocuri măestre
Din datini și legi hărăzite din moși, strămoși,
Din pilduirile femeii cu ochii duioși" [2]).

După această manifestare culturală politică care a avut un deosebit răsunet în toată presa și lumea românească, cum se vede din telegramele și adresele de felicitare trimise Hilariei [3]), Aurel Lazar își dă demisia împreună cu secretarul Gh. Tulbure.

In anii 1910-1924, politica naționalistă a întrat în zodia tratativelor cu Ștefan Tisza. Convorbirile contelui de Geszt cu I. Mihu și tratativele oficiale cu delegația partidului național român au rămas fără rod. Concesiunile făcute de Ștefan Tisza erau mai puține, decât programa minimă a Românilor.

Rămâne ca membrii în viață din delegația partidului național să publice documente și memorii cari să lămurească această fază interesantă a politicei române și care să vorbească autentic lumii de felul cum a înțeles oficialitatea maghiară să asigure libertăți pe seama naționalităților.

In faza decizivă a tratativelor, in Februarie 1914,

1. „Nagyvárad" No. 56 1910,
2. Petru E. Papp o. c. pag 89.90.
3. D. T. Popa o. c. pagina 43.

preşedintele Gheorghe Pop de Băsesti a convocat comitetul de 40, în care erau şi Bihorenii: Aurel Lazar, Ioan Ciordaş, Coriolan Pop şi Pavel Mihai. S'a declarat oficial eşuarea tratativelor [1]).

In cursul negocierilor, delegaţii românii — afirmă Ştefan Tisza în discursul său din 20 Februarie 1914 — au discutat academic şi n'au avut nici-o dorinţă personală.

Ziarele locale care urmăreau atente fazele discuţiunilor, pretindeau a şti că, dacă se va încheia acordul româno-maghiar, Aurel Lazar va fi numit subsecretar de Stat pentru Români. Această informaţiune arată doar prestigiul politic de care se bucura leaderul naţionalist al Bihorului.

In vreme ce în taină se trata cu Ştefan Tisza, pe scena publică Aurel Lazar a înregistrat două succese care i-au sporit nimbul politic.

E vorbă de rolul pe care l-a avut în procesul Moftinenilor şi de discursul ţinut în şedinţa publică din 5-6 Aprilie 1914, organizată în sala festivă a Primăriei din Oradea, de către „Societatea de sociologie" („Társadalom tudományi társaság"). de sub prezidenţia lui Oscar Jászy.

Procesul Moftinenilor s'a iscat în urma înfiinţării episcopiei gr. cat. maghiare de Hajdudorogh.

In ziua de 10 Aprilie 1913, vicarul Jaczkovits Mihai a făcut o vizită canonică Moftinenilor [2]). Preotul Gheorghe Mureşan nu l-a primit; s'a opus întrării lui în şcoală. Ţăranii adunaţi în curte, la un semn al preotului, l-ar fi îmbrâncit pe vicar — aşa a depus pretorele din Carei: Ştefan Madarassy. Jandarmii — declară ţăranii şi martorii — au lovit cu săbiile în mulţime.

Rezultatul a fost arestarea şi excortarea preotului Mureşan şi încă a 15 săteni la închisorile din Satu-Mare. Pentru punerea lor în libertate s'a cerut o garanţie de 160.000 coroane; era o imposibilitate de a se aduna banii şi astfel arestaţii au stat un an în închisoare preventivă, până în 24 Aprilie 1914, când li s'a desbătut procesul în faţa Tribunalului din Satu-

1. „Nagyvárad" Nr. 39 1914, din 18 Februarie.
2 „Nagyvárad" Nr. 93 1914, 25 Aprilie.

Mare. Sentința a fost gravă. Gheorghe Mureșan a fost condamnat la 18 luni închisoare ordinară. Ioan Ceghi la 8 luni și 3 săptămâni, iar ceilalți la câte 3—6 luni, în total: 7 ani și jumătate de pușcărie ordinară [1]).

Partidul național român a dat procesului o semnificație .politică deosebită. In proces s'a ciocnit cu o rară violență furia ancestrală a Ungurilor și a administrației cu desnădejdea Românilor condamnați la moartea spirituală. Desbaterile trebuiau să răsune în toată presa românească din Ardeal și România; ba să treacă poate și din colo de hotare, în presa planetei. Deaceea regisarea procesului s'a făcut cu multă circumspecție. Această sarcină și-a asumat-o dl. Iuliu Maniu, care a delegat din sânul partidului pe cei mai buni advocați și a dat prin scrisori particulare directivele apărării. S'a mai hotărît, cum s'a și 'ntâmplat, că la desbatere să asiste ca spectatori fruntașii partidului național, încurajând prin prezența lor pe credincioșii răpiți și făcând o presiune tăcută asupra Tribunalului.

In scrisoarea din 26 Martie 1914, d-l Iuliu Maniu comunică lui Aurel Lazar următoarele:

„Pe părintele Mureșan îl va apăra d. I. Pordea din Cluj. L-a angajat el personal. Nici Ștefan Cicio-Pop, nici eu nu voiu susține apărarea, neaflând de bun, ca noi care am condus agitația de până acum contra Bulei și a diecezei înființate, să luăm parte la proces. Vor fi însă între apărători: Dr. Romul Boilă și Dr. Ioan Ciordaș, va să zică vor fi trei din comitet, apoi Dr. Pordea și advocații din Satu-Mare. Țin foarte mult — asemenea și Mihali și Vaida, — ca tu să fii între apărători".

Asupra planului apărării dl Iuliu Maniu e de părerea: „E vorba de un proces *politic* și *bisericesc* [2]) dela care depind foarte multe *interesele mari*, deci procesul nu se poate conduce din considerații pur juridice. Cu acest lucru e în clar și dl Pordea. Cum veți împărți rolurile, să vă înțelegeți; împrejurarea însă, că primul acuzat s'a adresat lui Dr. Pordea nu se mai

1. Stoica: o. c. pagina 339-340.
2. Sublinierile sunt ale dlui Iuliu Maniu. Corespondența aceasta se află în posesiunea dlui Dr. Liviu Lazar, prof. univ. din Cluj.

poate schimba . . . In decursul pertractărilor, cel puţin în primele zile, voiu fi şi eu la Sătmar şi mă bucur înainte de buna reputaţie care o veţi câştiga la acel tribunal pentru întreg corpul advocaţial român. Dumnezeu V'ajute!

Te îmbrăţişează cu tot dragul şi cu toată afecţiunea, al tău devotat amic: uliu Maniu. Blaj, la 26 III. 1914".

In altă scrisoare (Blaj, 17. IV. 1914) dl Iuliu Maniu comunică lui Aurel Lazar că Pordea se va îngriji de stenograf. La desbatere vor asista şi ziarişti din România. „Probabil va veni şi reprezentantul din Budapesta al ziarelor din România, care ne va fi de cel mai mare folos. Acuzaţii, dacă ştiu româneşte bine, aşa ca să înţeleagă şi să poată da răspunsuri corecte, atunci neapărat trebue să vorbească româneşte la pertractare . . . Privitor la asistenţa publicului, sigur va fi *multă lume*. Regret că, luând Mihali şi Părintele Lucaciu aranjarea acestui lucru şi scriindu-mi mie, că nu numai că nu e necesar să merg pentru preparea lucrărilor acolo, dar direct nu e bine să mă duc, eu n'am putut să mă îngrijesc de lucru, dar nu mă îndoesc că ei au făcut tot ce le stă în putinţă. Eu voiu fi în 22 Aprilie la Sătmar".

La desbatere au asistat Vasile Lucaciu, Teodor Mihali, Iuliu Maniu, Ştefan Cicio-Pop şi alţi fruntaşi ai partidului naţional.

In numele apărării au vorbit între alţii Bihorenii: Ioan Ciordaş şi Aurel Lazar.

Amândoi s'au achitat în mod strălucit de insărcinarea ce li s'a dat.

Pledoaria lui Aurel Lazar colcăia de revolta naţionalismului jignit. In discursul său puterea persuasiunei şi frumuseţea geometrică a canoanelor retorice le-a înlocuit prin fraze şi gesturi violente, prin eruptiuni puternice — semnele sensibile al sufletului înfocat.

Vom reproduce câteva fragmente caracteristice din pledoarie pentru a ne da seama de sti ul, verva şi curajul lui Aurel Lazar.

In introducere: „Suntem urmaşii lui Cain; nu putem suporta rugul aprins pe care arde cu flăcări

strălucitoare, jertfa adevăratei iubiri; nu putem suporta fumul de tămâie ce se înalță și care întărește pacea și liniștea; urechile noastre nu încearcă să desluşească din dangătul clopotelor, cum ni se înalță simțirea la tronul iubirii divine...

Gândirea omenească este plină de mister. Veacuri dearândul se frământă, se luptă și suferă, pentruca să descopere tot ce ar putea face umanitatea mai mare, mai puternică și mai fericită; în acelaşi timp însă, şi încă în ritm mai accelerat, va născoci și creea tot ce distruge fericirea.

Satana i-a arătat lui Adam pomul cunoașterii: în creație se cuprinde și spiritul negației. Aceasta îi alcătuieşte smalțul, dantela, decorul, puterea și destinul. Omul n'a putut creea numai binele, adevărul și frumosul. Focul lui Promoteu, în mâinile omului este dătător de viață, dar și distrugător. Iubirea divină, infinită a creat universul, ne-a mântuit de păcate și a hărăzit umanității puterea minunată a luminii. Iubirea omenească însă, n'a putut trăi fără egoism; aceasta este elixirul vieții. Istoria omenirii e strălucire care orbeşte, pentru ca să nu vedem umbrele; e libertate și frățietate, ce sună straniu pe buzele tiranului făuritor de lanțuri; e iubire, cultură, care sunt numai pretexte de a găsi inculpați și de a renega frați.

Aşa a fost, aşa este, și numai speranța te ademenește și te mințește că va fi altfel. Clopotele amuțite din Moftinul Mic dovedesc că această concepție nu e pesimistă. Se repetă doar istoria. Pe câmpia Moftinului, s'a dat odinioară lupta pentru libertate[1]) și strănepoții Curuților învinşi ce ar putea face — se întreabă ironic — decât să amuțească clopotele?

La 11 Aprilie 1913, baionetele jandarmilor au dus la închisoare pe preotul hirotonit al Moftinului, pe servitorul uns al Domnului și pe cucernicii săi credincioşi. Un tablou vrednic de paleta lui Veresciaghin, de condeiul lui Sienkievitz. E mai teribil decât celebra tăcere din trecătoarea Şipka; mai strivitoare decât circul lui Nero, fiindcă acest tablou s'a zugrăvit într'o țară creștină și liberă, într'o zi de sărbătoare

1) Rákóczy Francisc II.

națională — ziua sancționării legilor din 11 Aprilie 1848 — când credincioșii se pregăteau pentru prăznuirea Sf. Vineri, a răstignirii Domnului Hristos.

Tăcuți și cu putere istovită priveau cum este dus unsul Domnului pe drumul criminalilor, fiindcă așa a dispus puterea sancrosanctă și inviolabilă a legii. Și Hristos a fost lovit de puterea legii omenești pentru a birui păcatul și pentru gloria strălucită a Invierii întru mântuirea umanității ce se svârcolea. Paștile credincioșilor din Moftinul Mic încă n'au sosit. Clopotele lor sunt mute; limba lor poate bate, dar sufletul tace. Acest proces este continuarea pregătirii lor pentru Vinerea Patimilor".

In continuare, Aurel Lazar arată cum au fost persecutați în trecut protestanții cu toate promisiunile regale ale lui Carol III, care a declarat că va respecta și interpreta legea în favoarea lor. Acum tot așa, în zodia libertății conștiinței și sub scutul apărării religiilor, s'a pornit acest proces Se va ocupa cu procesul numai sub raportul constituțional și penal. Ceilalți apărători ai procesului l-au discutat pe latura lui dogmatică. Ca leitmotiv al procesului enunță după Carara: „Știința dreptului penal ține seamă și de politică, dar refuză cu o nobilă revoltă, să se facă instrumentul pretențiilor ei nelimitate".

In Moftinul Mic, ordinea publică n'a fost violată; dimpotrivă ea a fost respectată de Moftineni, care au apărat drepturile garantate prin legi: libertatea personală și religioasă, apoi naționalitatea, limba și, firește, eparhia tulburată de politică,

Decizia ministerială motivează astfel înființarea episcopiei de Hajdudorog: „Inființarea unei episcopii greco-catolice maghiare, a fost o veche necesitate a Ungurilor greco-catolici. Ungurimea gr. cat. numeroasă s'a simțit jignită prin întrebuințarea limbii române ori rutene ca limbă liturgică, fiindcă prin aceasta ea a fost considerată de română ori ruteană și nu de maghiară. In aceste împrejurări Ungurii de religie gr. cat. s'au înstrăinat tot mai mult de biserică și au ajuns în faza că ritul gr. cat. nu-i mai satisface trebuințele sufletești".

Guvernul s'a grăbit să scape câteva mii de Un-

guri gr. cat., fără a întreba imensa majoritate a credincioşilor din noua episcopie, dacă doreşte încorporarea în eparhia de Hajdurogh ori nu. Dimpotrivă, i-a încorporat în noua eparhie ca pe nişte sclavi cu toate protestele şi răscoalele lor. Nu-i interesează dacă prin aceasta ei se vor „înstrăina“ de biserică, cum au făcut-o Ungurii.

Procesul trebuie analizat în baza § 14 din articolul din lege: 44 din 1868, care prevede că comunităţile religioase, corporaţiunile şi autorităţile bisericeşti au dreptul de a hotărî asupra limbii întrebuinţate în administraţie; iar folosirea limbii române ca limba liturgică este un drept secular. Această lege niciodată n'a fost scoasă din vigoare. Moftinenii, ca Români, sunt datori şi au dreptul la limba română garantată prin constituţie. Decizia ministerială este în conflict cu această constituţie. Trebuia întrebată şi comunitatea bisericească, fiindcă nu există putere de stat care să impună credincioşilor limba în care să se roage.

Prin urmare aici se desbate chestiunea politică şi nu penală. „Ura faţă de naţionalităţi şi asuprirea dănţuieşte şi ca izbândă să fie completă, trebuia smulsă o sentinţă judecătorească. Aşa s'a zămislit ideea vizitei la Moftin şi aşa s'a întocmit, jubilând, dosarul procesului“.

„Vizita s'a organizat în chipul acesta. La prefectură s'a ţinut „un consiliu de răsboi“ şi fiindcă nu dispuneau de carul de foc al Sf.-lui Ilie, s'a pus la dispoziţia vicarului echipajul prefectului cu pretorele în suită, „pentruca, văzând trăsura prefectului, credincioşi să aibă respect mai mare“, — cum spunea Mihai Jaczkovits.

Aşadară, aceasta este cultura adevărată!

„Acum înţeleg — izbucneşte ironic — severitatea procurorului şi a rechizitorului; înţeleg punctul de vedere al judecătorului de instrucţie şi al camerei de acuzare în chestiunea arestării preventive a vinovaţilor, care n'au arătat respectul cuvenit faţă de trăsura prefectului.

Imi vine în minte că există un popor care îşi

pleacă fața în țărână în fața calului alb al pontificelui suprem. Poate la aceasta s'a gândit consiliul de războiu!... Echipajul! El desvălueşte concepția guvernului despre sărăcia morală și sufletească a poporului; el reprezintă iobăgia modernă, cultura patriei, iar vederile organelor administrative se rezumă în cai și trăsuri de paradă, pocnituri de biciu. Iar poporul, nefericita gloată, simte că în fața lui se găsește un domn și uită de principiile libertății religioase și ale limbii. Trăsura de lux este atletul ideilor nouă. Și poporul care îndrăzneşte să suspine ori s'apuce în biserică biciul lui Hristos, este pus pe banca acuzării".

In cele ce urmează, Aurel Lazar arată că pretorele n'a avut calitatea oficială. Ultrajul nu conține nici unul din elementele ce-l caracterizează: consumarea faptei, să se fi săvârşit în loc public și poporul să se fi adunat anume pentru acest scop.

Față de vicarul Jaczkovics, țăranii n'au manifestat porniri spre insultă. L-au scos numai din biserică; afară însă nu i-au făcut nimic. Ei au voit atât, — să-și apere biserica, precum, înainte de amiazi, s'au adunat în curtea școalei, au scos clanța din ușă, ca să apere școala. Credeau că școala și biserica sunt inviolabile. Vorba lui Pitt: „Casa fiecărui cetățean este o cetate: furtuna doar poate strecora stropi de ploaie prin acoperișul de paie, dar Regele nu poate intra în ea". Așa se vede că Pitt n'a cunoscut instituția jandarmeriei și a preturei.

Cere să se schimbe calificarea culpei, deoarece țăranii nu erau înarmați cu arme regulate. Nu poate fi vorba nici de cumul de infracțiuni.

Incheierea: „Am arătat adevărul ca să scap pe acuzați. Nu numai pe cari stau în fața noastră, ci pe toți Românii, fiindcă cei 36 de țărani reprezintă 3.000.000 de suflete în urma unității de simțire și voință... Adevărata acuză este „alipirea poporului român la cultura, limba și conștiința sa națională. Aceasta este crima inculpaților și nu ultrajiul".

Să știe Ministerul Public: „Acuzații au dus o luptă națională în curtea bisericii și a școalei. Și-au apărat clopotele din Moftin, ca să nu amuțească. Și-au

apărat dreptul, stiind că „dreptul smuls cu forța se poate recuceri, dar dreptul la care ai renunțat de bună voe, e perdut pentru veci". Şi-au apărat naționalitatea fiindcă ştiau ce spune Széchényi: „Naționalitatea este o proprietate naturală, strâns asociată de sânge şi de cele mai tăinuite părți ale sufletului". Prin înființarea episcopiei maghiare această proprietate, voiau să ni-o răpească.

„Să nu uite procurorul public că sentința de condamnare a acuzaților va lovi într'o biată țară vecinic frământată şi popoarele libere ale lumii vor descifra din sentința dată: „Libertatea din nou a fost învinsă".

Nici argumentația clară a lui Dr. Ioan Ciordaş, nici violența şi ironia lui Aurel Lazar n'a putut stoarce tribunalului achitarea acuzaților. Lipsa de respect față de landoul prefectului şi față de brandeburgurile vizitiului şi îndrăzneala țăranilor revoltați de a-şi apăra limba şi legea, trebuia pedepsită pentru restabilirea ordinei publice tulburate.

Un frumos succes a repurtat Aurel Lazar în discuțiile publice, organizate de „Societatea de sociologie" a lui Jászi Oscar în Oradea în 5—6 Aprilie 1914 despre „Problema naționalităților".

Oratorii invitați să lămurească chestiunea din diferite perespective au fost: Oscar Jaszi, Krüger Aladar, Ioan Kocsán, Augustin Péter, Ioan Papp, Eugen Rozvány, N. Huzella, Vasile Goldiş şi Aurel Lazar.

Jászi Oscar, sociologul iluminat, a arătat rezumativ că problema naționalităților este produsul civilizației şi democrației. Popoarele au ajuns la faza diferențierii lor prin limbă, în opoziție cu diferențierea pe clase din evul mediu. In fața acestei realități sociale, naționalitățile au dreptul a reclama un tratament mai omenos. Asimilarea în masă a naționalităților e imposibilă. Problema absorbirii lor se poate rezolvi: 1) Prin asimilarea forțată, ceeace e cu neputință. 2) Prin compromis, ceeace e paliativ. 3) Prin deplină libertate în folosirea limbii materne în şcoală, administrație şi justiție.

Constată că legea naționalităților din 1868, nu s'a aplicat niciodată în Ungaria.

Krüger Aladar, reprezentantul punctului de vedere șovinist, insista asupra unității politice și teritoriale ale Ungariei, care nu pot fi violate în nici un chip. Se declară contra admiterii limbii naționalităților în administrație și justiție. Aceasta ar produce anarhie. Problema naționalităților, trebue deplasată de pe terenul cultural pe cel economic.

Acest punct de vedere a fost susținut și de Kocsán Ioan, care stăruia pe lângă ideea de stat maghiar, adecă pentru reorganizarea statului pe bază națională maghiară. Papp Iános, cunoscut cetitorului, aproba maghiarizarea naționalităților.

Concepțiilor șoviniste au fost combătute de Augustin Péter și Eugen Rozvány, socialiști, mai târziu comuniști, cari au pretins tratament egal pentru naționalități.

Punctul de vedere al naționalităților trebuia să fie susținut de Vasile Goldiș și Aurel Lazar.

Lui Vasile Goldiș însă, i s'a făcut rău. A amețit și a fost transportat la locuință. [1]. Conferința sa a fost publicată într'o broșură.

Discursul lui Aurel Lazar, deasemenea publicat într'o broșură, în ediția Tipografiei „Concordia“ din Arad, îl putem rezuma în următoarele idei centrale: [2].

1. „Libertatea e rodul tiraniei, asuprirea a dat ideii naționale și problemei de naționalitate ființă“. Prin urmare până la 1438, („Uniunea celor trei națiuni“) când Românii erau egal îndreptățiți cu Ungurii, nu întâlnim mișcări cu caracter național. Acestea apar pe vremea asupririlor religioase, îndurate din partea reformației care a atacat religia ortodoxă cu gândul de a distruge naționalitatea. O parte din Români s'au refugiat în limanul Romei. Gh. Șincai, P. Maior și S. Micu-Klein au fost luptători pentru cultura națională, iar Inocențiu Micu-Klein a fost cel dintâi martir național.

2. „Supplex libellus Valahorum“, redactat în 1791 și semnat de episcopii Adamovici și Bob, este cel din-

1) Nagyvárad No. 78 | 1914.

2) Deoarece conferința lui A. Lazar reprezintă programul și vederile quasi oficiale ale partidului, o rezumăm mai explicit.

tâi document al mişcărilor naţionale. El formează testamentul politic al Românilor, care nici astăzi n'au eşit din organizaţia preconizată în suplice. Faptul că Românii în acest document, încă înainte de revoluţia franceză, au cerut libertate, drepturi şi toleranţă religioasă, arată „capacitatea politică şi puterea morală, tenacitatea conştiinţei de sine şi convingerea neclintită ale poporului român".

3) „Ideea naţională nu numai că nu e în contrazicere cu libertatea şi egalitatea, ci chiar le creează şi lutpă pentru acestea". Poporul român este stăpânit de ideea naţională, luptă şi pentru drepturile celorlalte popoare.

4) Ungurii, în schimb, în apogeul eroismului lor din 1848—49 n'au dovedit nici o licărire în inimă şi în suflet pentru „dreptate, toleranţă, înţelegere, egalitate şi frăţietate, faţă de celelalte popoare conlocuitoare".

5) Doleanţele naţionalităţilor nu sunt în contradicţie cu interesele statului. Dovadă legea din 1849, făcută de Kossuth în favoarea popoarelor nemaghiare.

6) Dela votarea legii naţionalităţilor din 1868, „istoria chestiunii naţionalităţilor nu e decât o luptă necontenită, un şir nesfârşit de persecuţiuni pe terenul administrativ şi politic, o neîncetată neîndreptăţire, şicană şi întemniţare, alteori împreunată cu fabricarea imorală de renegaţi, deşi e lucru cert şi bine cunoscut că oamenii de teapa unui „Ocskay Brigadéros" (Generalul trădător al lui Rákóczy) niciodată n'au dus la izbândă cauza, al cărei steag l-au părăsit.

7) Din punctul de vedere al dreptului public şi constituţional, naţiunea maghiară a fost complexul diferitelor familii nobile, a fost alcătuită numai din o parte a locuitorilor ţării şi nici această naţiune, n'a fost condusă de un scop unitar". După Mohács a urmat e perioadă de apăsare turcească.

8) In Ardeal, Martinuzzi, Bethlen şi Bocskay au încercat salvarea unităţii şi libertăţii naţionale. Şi tocmai în cuibul libertăţii s'a făurit uniunea celor trei naţiuni „îndreptată contra Românilor".

9) Poporul maghiar a fost asuprit la fel ca popo-

rul român de către aristocrație. Ambele popoare conduse de sentimentul național s'au silit să-și câștige, înainte de toate, libertatea politică și să-și asigure existența și desvoltarea națională". Ungurii însă, în 1848, nu s'au mai gândit să aplice naționalităților principiul de frățietate și egalitate. Au încercat ei, să corecteze greșala prin legea din 21 Iulie 1849, dar au făcut-o prea târziu. Iar în 1867, când s'au văzut consolidați și împăcați cu Viena, au declarat că legea naționalităților s'a confecționat într'un moment de neprecugetare a națiunei maghiare. Au regretat-o.

10) Legea din 1868 a fost plină de contradicții practice și teoretice.

11) Ungurii urmăreau realizarea de stat unitar maghiar, de aici oscilațiile lor la început. Cu timpul, favorizați de împrejurări, au întreprins maghiarizarea cu forța. Prin aceasta „au împiedecat desvoltarea intensă a unui popor de 3 milioane, silit să-și prădeze energia în lupte zadarnice în loc s'o întrebuințeze în chip rodnic; s'a exclus un popor întreg din mecanismul de stat, din oficiile publice și s'a desmembrat societatea". Cum cred însă, Ungurii că vor putea maghiariza un popor cu mii de școli și licee, când n'au reușit să-i despoaie de limbă pe bieții păstori de capre dinainte de 1868?

12) Teoria națiunii maghiare unitare e în contradicție cu scopul statului ideal, care vizează libertatea cetățenilor și armonizarea năzuințelor individuale. Spiritul maghiar, care este așezat la temelia tuturor instituțiunilor și sistemului de drept, exclude afirmarea spiritului, caracterului și particularităților de seamă ale popoarelor nemaghiare. Nu crede vorbitorul că ideea de stat maghiar ar fi adoptată de poporul maghiar. Ea este invenția unora care „într'o nouă și mai grea formă vreau să restabilească iobăgia".

13) In situația dată programul partidului național român este lupta pentru a asigura în statul ungar existența națională a poporului românesc, libertatea desvoltării lui politice, culturale și economice.

14) Pentru încetarea luptei trebuesc rezolvite du-

rerile (gravaminele) poporului român care se pot divide în:

I. Gravamine generale, anume: a) Gravaminul moral. Ungurii înfăţişează poporul român fără simţ de cultură şi moralitate, iar pe conducătorii lui ca nişte agitatori politici fără convingere. b) Gravaminul politic. Românii sunt excluşi din Constituţie. Scopul tuturor legiuirilor a fost, cum s'ar putea împiedeca „afirmarea naţionalităţilor", contrar declaraţiilor solemne de egală îndreptăţire a tuturor cetăţenilor. c) Gravaminul neîncrederii. Statul numai când va avea încredere în naţionalităţi, le va înzestra cu drepturi; aşa se face şi cu un „puşcăriaş". In definitiv a cui încredere şi simpatie s'o dobândească naţionalităţile când guvernele se perindă mereu? d) Presa maghiară tratează chestiunea naţionalităţilor în mod preocupat, zădărnicind limpezirea atmosferei în care s'ar putea ajunge la bună înţelegere,

II. Gravamine speciale ca: a) Legea lui Apponyi care creează bilingvismul, sfidând principiile pedagogice. Intâi trebue învăţată limba maternă, apoi limbi streine. „Nu e bine să călărim, până când nu ştim umbla", — zice Commenius. „Nu vei fi mai înţelept — zice Leibnitz — dacă vei şti să numeşti acelaşi lucru în trei limbi". b) Inlăturarea limbii române din administraţie şi justiţie, deşi acest drept a fost asigurat în art. 44 din legea din 1868. Această procedură este în contra principiului pertractării orale nemijlocite cu justiţiabilii. c) Neglijarea intereselor economice ale naţionalităţilor. Prin subvenţionarea financiară a colonizărilor, se aduc mari prejudicii naţionalităţilor. d) Inăbuşirea libertăţii opiniei şi a gândirii, confiscarea dreptului de asociere şi întrunire. Presa maghiară n'a fost niciodată condamnată pentru propagarea urii faţă de Români, iar procesele ziarelor române se ţineau lanţ. Trebue să se lase gândirii libertate deplină, căci numai libera întrecere a popoarelor va rezolvi chestiunea egemoniei ideale".

Pentru rezolvirea problemei de naţionalitate, Aurel Lazar pune următoarele soluţii:

a) Trebue restabilită armonia sufletească, încura-

jată cultura, conştiinţa şi mândria popoarelor şi trebue inaugurată „dragostea familiară“ ca principiu dominant. b) Restabilirea moralului politic. „Trebue admisă fără rezerve unitatea de simţământ şi unitatea politică a poporului român din patrie“. „Unul este poporul român, unul e crezul lui politic, una este concepţia lui în chestia naţională“. c) Să se revină la „punctul de mânecare“; din 1868. Experienţa de 50 de ani a arătat că nu se poate maghiariza cu forţa. A înăbuşi simţul naţional, a înfăptui unitatea de limbă nici în alţi 50 de ani sau 100 de ani nu se poate“. Trebuie asigurată pentru naţionalilăţi libertatea individuală şi naţională. „Baza fiecărui simţământ naţional — zice Br. Eötvös — este convingerea ca aparţinând poporului respectiv, este o glorie. Deaceea, să se „dea popoarelor putinţa la întrecerea nobilă, pentruca să se vadă din care naţiune e mai mare glorie să faci parte“?

In discursul său asupra chestiunei naţionale, Aurel Lazar s'arată mai temperat, mai sistematic, cu o mai accentuată coeziune logică în argumentare, decât în explosiva pledoarie din procesul Mofltinenilor. Adecvat tezei, în discursul său ideile se înfiră după un plan străveziu, în ordinea de bătae care avea să cucerească raţiunea auditorului; pledoaria sa dimpotrivă, era adresată urechilor şi afectivităţii; frazele ei erau menite să mângăe auzul, să producă o stare de nervi, necesară, în prealabil, oricărei sugestiuni.

Aceste două cuvântări de seamă în jurul cărora roiesc serii de mici pledoarii, ţinute pentru apărarea acuzaţilor politici români, au sporit prestigiul de advocat şi naţionalist declarat al lui Aurel Lazar. Nota esenţială a structurei sale psihice a fost naţionalismul dinamic, în desfăşurare continuă, şi nu contemplativitatea statică a unei ideologii abstracte.

In timpul războiului Aurel Lazar, bolnav de diabet, a fost hărţuit prin concentrări şi vizite medicale. Cea mai mare parte însă, a petrecut-o la vatră, unde aprindea speranţele aproape stinse, în sufletele Românilor de acasă. Câteodată, la stăruinţa ziarelor maghiare, făcea câte-o declaraţie de circumstanţă. De fapt însă, sub pânza intervievurilor, Aurel Lazar intreţinea corespon-

dență cu toți fruntașii politici ai Românilor și mai ales cu membrii din comitetul partidului. In aceste scrisori se discutau problemele zilei, se analizau situațiuni și oameni, se opinteau să întrezărească prin haotica nebuloasă conturурile statelor viitoare.

Reproducem câteva scrisori de ale d-lui Iuliu Maniu și Dr. T. Mihali, din cari, pe lângă părerile lor despre evenimentele curente, se desprinde și osebita considerațiune ce o aveau pentru Aurel Lazar.

In chestia scrisorii lui Tisza cu Mețianu, dl Iuliu Maniu scria:

„Vei fi cetit desigur și tu, cu mirare, corespondența dintre Tisza și Mețianu. E evident că e vorba de a compromite cauza românească și de a ataca pela spate organizația politică a poporului român. E aproape sigur că se va pune totul în mișcare ca să se câștige cât de mulți aderenți și declarații favorabile acestui plan, direct umilitor pentru rezolvirea chestiei românești.

Ce nu a primit comitetul, acum vrea Tisza să fie primit prin eposcopi, de poporul român".

„Și până când ne vom întâlni te rog să arați *tuturor* că nimic comun nu are comitetul național cu acest plan de rezolvire și de împăcare pe care-l detestă și-l găsește nesuficient și periculos pentru viitorul neamului românesc".

„Te îmbrățișează cu drag etc . . ."

Din 1915, găsim următoarea corespondență a d-lui Iuliu Maniu:

„Este adevărat, că Maiorescu e cu Viena. Ce isprăvește, nu știu. E fapt că se fac mari sforțări pentru a câștiga România. In acest scop Puterile Centrale fac diferite propuneri României, în care firește se face pomenire și de situația noastră de aici. Deocamdată atât pozitiv. Te voiu aviza. Combinații și știri neautentice sunt destule, care însă nu sunt sigure. Șoapte vei fi auzit și tu destule. Intre-altele „Alkotmány" de alaltăeri reproduce o informație din „Adevărul" care deastădată nu-i departe de adevăr.

„Consfătuiri, de când ne-am întâlnit, nu am ținut. Nu era pentru ce etc. etc". (Blaj, 30 VI. 915).

In scrisoarea din 28 VII, 1915, referindu-se la acelaşi subiect se spune:

„In procesul amuzant nimic nou. E fapt că Germania şi Austria se nizuesc a câştiga România şi în acest scop se folosesc şi de promisiuni şi de ameninţări. România însă, nu poate să se declare şi nu cred să ia vre-o decizie prin Septemvrie. *Una* din multele piedeci este că guvernul maghiar *nu* vrea să admită pentru Românii din Ungaria drepturile lor naţionale şi istorice. Cerbicia lui este mult întărită prin declaraţiile copilăreşti şi inconştiente a diferiţilor Români, prin congregaţii, pe care guvernul direct le forţează".

„Astfel, convingerea mea este tot cea veche. Sunt convins că lucrurile se vor desfăşura în modul prevăzut încă în primăvară. Tot ce s'a schimbat e că durata războiului s'a prelungit cel puţin cu un an. Am toate indiciile pentru a şti acest lucru şi e bine să-l ştie toţi, ca să-şi poată aranja astfel lucrurile. Ceva extraordinar ar trebui să intervină ca să fie altfel. Dacă va fi ceva de interes, neapărat te voiu aviza. Când voiu merge la Arad şi Budapesta, te voiu înştiinţa".

Aşadară conducerea oficială a Românilor se desolidarizează cu „declaraţiile copilăreşti şi inconştiente" ale celor înmlădiaţi de presiunea guvernului. Ele au avut caracter particular care nu angajeau poporul român.

O scrisoare a lui T. Mihali, din 28 Aug. 1915:

„Aflu de lucru natural, că precum toată lumea aşa şi tu să fii ingrijorat de soarta viitorului nostru în aceste vremuri grele.

„Să nu ne pierdem însă credinţa în Dumnezeu şi să fim cu răbdare, căci va trece şi această mare nefericire peste noi.

„Nu te mira că Goldiş nu ţi a răspuns, pentrucă azi nici el şi nici alţii nu pot şti nimic, cum se vor desvolta lucrurile în viitor.

„Cine susţine că s'ar fi făcut ceva în numele comitetului, este în mare rătăcire, căci doar am hotărît că în aceste vremuri excepţionale, comitetul nu face politică şi eu cred că acesta este lucrul cel mai înţelept.

„Dacă însă tu şi alţii, cari ar avea nedumerire,

ar afla de bine, eu bucuros mă învoesc ca să convenim în mod privat şi discret, ca să mai vorbim şi să ne lămurim asupra situaţiei.

„Nu pricep deloc aluzia ce-o faci, că unele persoane vor trage folosul evenimentelor de azi. Dacă sunt astfel de versiuni absolut nebazate, apoi ar fi indicat ca noi între noi să ne înţelegem şi să ne lămurim, căci cea mai mare primejdie pentru cauza noastră ar fi aceea, dacă suspiciunea ar prinde rădăcini, căci precum bine ştii, oamenii noştri sunt foarte aplicaţi a se suspiciona unii pe alţii şi pe viitor ar trebui să conlucrăm cu toţii ca să dispară acest viţiu naţional de suspiciune şi să fie înlocuit cu principiul „viribus unitis".

„De sine înţeles, că astfel de lucruri nu se pot lămuri în scris".

Aceste semne, rupte din corespondenţa vastă, ticluită cu precauţiune şi teamă de ochiul tutelar al cenzorului nevăzut, indică frământările petrecute de desubtul declaraţiilor şi pastoralelor arhierişti.

Războiul continuă şi spasmodicele convulsiuni de pe fronturi pregătiau naşterea revoluţiei din 1918 şi formarea de state noui.

Perioada de gestaţie a revoluţiei din 1918, a fost de lungă durată. Ea începe decând poporul român a fost considerat şi exploatat ca „lucru". Cartea descifrată trudnic, propovăduirea timidă, apoi mai îndrăsneaţă a aceluiaşi crez de viaţă, institutele radiatoare de cultură, ţeseau însă fără odihnă invizibile fire între sufletele iobagilor legate, doar, prin suferinţa comună. Peste viaţa indivizilor degradată la brută exploatată, s'aşterne o minunată ţesătură, năvădită din aceleaşi aspiraţii. Incordările musculare ale muncitorului, se spiritualizează în tensiuni psihice diriguite spre ţinta eliberării. Gândul şi simţirea, ce se târau prin smârcurile nevoilor zilnice, încep a circula între planurile materialului şi spiritualului. Nimeni nu mai putea acum opri desfacerea indivizilor organizaţi pe acelaşi plan cultural din braţele celor ce-i reţineau cu sila. Sorocul lichidării definitive a unei situaţiuni care

sfida elementele de justiție socială, economică și culturală se apropia cu viteză astrală.

Simptomele prăbușirii sporeau, evenimentele se precipitau dramatic, numai spiritul Budapestei încătușat într'un inert tradiționalism sa țâra a lene pe urma faptelor accelerate. Topirea frontului bulgar, năvala armatelor de Sud spre Dunăre, îndoirea și străpungerea frontului german de Vest, pulverizarea și capturarea armatei austro-ungare la Piave au fost, pentru Unguri, numai halucinații care nu puteau în mod real influența nouile rânduiri de state de pe planetă.

Precum nici astăzi efectiva stăpânire a Ardealului de către Români și a chenarului de Nord și Sud de către Cehi și Sârbi n'are — precum se vede — destulă energie pentru a șterge din sufletele Ungurilor vechia hartă a Ungariei și a le imprima nouile frontiere statornicite la Trianon.

Poporul maghiar este închis într'o cameră pneumatică în care nu pătrund furtunile sociale dinafară. El formează o enclavă preistorică, ferită de dinamica evoluției și a istoriei.

Procesul de disoluție pornit în masele de jos, s'a ridicat printr'un fenomen de capilaritate socială, până la stratul suprapus al conducătorilor politici și militari. Parlamentul, acest centru nervos al vieții de stat, deasemenea n'a scăpat de boala descompunerii. Repercursiunea desmățului anarhic din parlament asupra străzii a fost fulgerătoare, încât masele anarhiste și parlamentul pulverizat fuseseră prinse în amețitorul vârtej vicios, al acțiunei și reacțiunei, din care nu mai era scăpare.

In stratul eteric al ideologiei, revoluția izbucnise fățiș în ședința parlamentului austriac dela începutul lunii Octomvrie. Deputatul Stanek declară că legea electorală din Ungaria e cântecul de lebedă a statului maghiar. Pe ruinele Monarhiei se va înființa un stat care va cuprinde și pe Slovacii din Ungaria. Iar deputatul Krosec denunță Camerei pe Ștefan Tisza care, în misiunea sa din Bosnia, a răspuns memorandiștilor bosnieci ținuți în picioare: „Se poate că vom pieri.

Inainte însă de a fi distruşi vom avea puterea să vă sfărâmăm şi pe voi" [1]).

In 12 Octomvrie 1918, fruntaşii partidului naţional: Vasile Goldiş, Nicolae Ivan, dr. Al. Vaida-Voevod, Ştefan Cicio-Pop, dr. A. Vlad, dr. Aurel Lazar, dr. Teodor Mihali, dr. Ioan Suciu şi dr. Ioan Ciordaş şi oaspeţii: dr. Gheorghe Crişan, dr. Sever Dan, dr. Gh. Popoviciu, întruniţi în casa lui Aurel Lazar, au discutat declaraţia de independenţă a poporului român, prezentată comitetului de Vasile Goldiş. Acest act de-o istorică semnificaţie şi redactată în Bihorul nostru, are următorul text:

„Comitetul executiv al partidului naţional român din Ardeal şi Ungaria, ca organ politic al naţiunii române din Ardeal şi Ungaria, constată că urmările războiului îndreptăţesc pretenţiunile de veacuri ale naţiunii române la deplina libertate naţională. Pe temeiul dreptului firesc că fiecare naţiune poate dispune, hotărî singură şi liber de soarta ei — un drept care este acum recunoscut şi de către guvernul ungar prin propunerea de armistiţiu a Monarhiei — naţiunea română din Ungaria şi Ardeal doreşte să facă acuma uz de acest drept şi reclamă în consecinţă şi pentru ea dreptul ca liberă de orice înrâurire străină să hotărască singură aşezarea ei printre naţiunile libere, precum şi stabilirea legăturii de coordonare a ei cu celelalte naţiuni libere. Organul naţional al naţiunii române din Ungaria şi Ardeal nu recunoaşte îndreptăţirea acestui parlament şi a acestui guvern să se considere ca reprezentante ale naţiunii române, ca să poată reprezenta la congresul general de pace interesele naţiunii române din Ungaria şi Ardeal, căci apărarea intereselor ei, naţiunea română o poate încredinţa numai unor factori designaţi de propria lor adunare naţională.

„Afară de organele delegate de adunarea generală sau alese din mijlocul său, aşadară afară de comitetul executiv al partidului naţional român, nimeni nu poate fi îndreptăţit să trateze şi să hotărască în treburi care se refer la situaţia politică a naţiunii române. Toate deciziunile şi acordurile care s'ar lua şi s'ar face

1) „Szabadság" nr. 221 din 3 Octomvrie.

fără aprobarea acestor organe, le declarăm ca nule și fără valoare care nu leagă întru nimic națiunea română. Națiunea română care trăește în Monarhia austro-ungară, așteaptă și cere — după multe suferinți de veacuri — afirmarea și valorizarea drepturilor ei nestrămutate și inalienabile la deplina sa viață națională"[1]).

Masa la care s'a redactat declarația din 12 Oct. 1910

Pe masa, pe care s'a redactat în forma sa definitivă această declarație, în 12 Octomvrie 1928 — la aniversarea de 10 ani — s'a fixat, în cadre solemne o placă comemorativă în care s'au săpat aceste fraze:

„La această masă s'a redactat în ziua de 12 Octomvrie 1918, în Oradea, în casa d-lui Aurel Lazar, de Comitetul Național Român, proclamațiunea independenței Națiunei Române din Ardeal, Crișana și Banat, cetită de deputatul Alexandru Vaida-Voevod în parlamentul ungar din Budapesta, în ședința din 18 Octomvrie 1918.

„S'a așezat această placă în ziua de 12 Octomvrie 1928, aniversarea a zecea a marelui eveniment".

A doua zi după redactarea rezoluției, în ziarul

1) Ion Clopoțel: „Revoluția din 1918". Ed. revistei: „Societatea de Mâine". Cluj 1926 p. 37—38.

„Világ“ al lui Oscar Jászi (Duminică 13 Oct. 1918), apare un articol al lui Aurel Lazar, în care acesta cu o ironie corosivă îşi bate joc de aristocraţia maghiară, care — cum a făcut Ştefan Tisza la Serajevo — intimidează cu cravaşa naţionalităţile şi rezolvă marele probleme naţionale.

„N'a fost nici un bărbat maghiar de stat — cu excepţia lui Eötvös Iosif şi Francisc Deák — a cărui dreapta, întinsă naţionalităţilor spre împăcare să nu fi fost însoţită de cravaşa din mâna stângă. Deaceea, nu s'a putut rezolvi problema naţionalităţilor.

La izbucnirea războiului, cravaşa a apărut în forma unui apel ameninţător. Apoi un răstimp s'a prefăcut în bagheta maestrului care dirijea corul perfidiei şi al scamatoriei“. De când s'a cunoscut atitudinea României faţă de Monarhie cravaşa şi-a început crâncena funcţiune. Ziarul „Românul“ e suspendat; constituţia bisericii ortodoxe române e călcată în picioare prin alegerile de mitropolit, iar după intrarea României în războiu, cravaşa prefăcută în val de foc a pretins tot mai multe victime. Când cineva îndrăsnea, în şoapte, să ceară un tratament uman pentru naţionalităţi, i-se răspundea: „Ştreang vă trebue!“. Cravaşa a constituit blocul electoral din care naţionalităţile au fost excluse; ea a închis 400 de şcoli şi a creeat zona culturală. Nici o gazetă, nici un partid, nici o biserică reformată n'a protestat contra sistemului cravaşei.

Naţionalităţile nu pot discuta cu cravaşa. Poporul român vrea să se situeze în circuitul cultural şi economic al omenirii Deaceea vrea să-şi asigure o poziţie din care întreaga energie, măcinată până acum în lupte sterile, s'o poată întrebuinţa pentru prosperarea sa în toate privinţele. Aceasta aşteaptă poporul român dela năprasnica încăerare a popoarelor“.

Articolul, încă moderat, al lui Aurel Lazar a avut largă rezonanţă în lumea politică maghiară. Ungurii care nu şi-au dat seama de ritmul accelerat al evenimentelor, cu câteva zile mai târziu implorau naţionalităţilor iubirea creştinească de care era inspirat articolul lui Aurel Lazar, dar care nu mai era de actualitate.

In 18 Oct. 1918 în atmosfera inviforată a camerei maghiare, în mijlocul unui tumult şi vacarm desnădăjduit, cu vocea zugrumată de clamoarea deputaţilor maghiari, într'un vârtej de simţiri fără seamăn, d-l Al. Vaida-Voevod ceti declaraţia dela Oradea. Fiecare cuvânt izbea cu putere de ciclop în structura artificial înseilată a Ungariei. Mozaicurile de naţionalităţi, legate cu sârmele ruginite ale compromisului din 1867, se desfac una câte una, rămânând doar mijlocul oval, câmpia Tisei şi a Dunării brăzdată de albastrul lor şi locuită de mase compacte maghiare

Ungurii nici acum nu văd sensul evenimentelor precipitate şi din mişcările străzii ochiul lor nu desluşeste direcţiunea superbului marş istoric. Ei strigau: „Nu cedăm nici un petec din pământul patriei", şi cu o candoare naivă de copil inocent invită naţionalităţile la alipire către patria milenară [1]).

Iar Apponyi rezumă, cu o trândavă şi tardivă percepţie a realităţii, opinia publică maghiară când califică de fantasmagorie statul ceho-slovac. O părere girată şi de contele Tisza Ştefan, care se prăbuşi împuşcat în ziua de 31 Octomvrie.

In 26 Octomvrie se constitue în Budapesta Consiliul Naţional Maghiar; în 31 Octomvrie împăratul abdică, iar guvernul democrat şi social al lui Mihai Karolyi preia puterea.

Convulsiunile centrale se propagă pe întregul cuprins al ţării până la periferii.

La 1 Noemvrie, Oradea era cuprinsă de efervescenţa revoluţiei. Piaţa Bémer (Regina Maria) e inundată de mulţimea ce se scurgea de pe străzi. Oratorii socialişti şi comuniştii: Agoston Péter şi Katz Lipót rostiau cuvântări incendiare în care se arăta prăbuşirea întocmirilor sociale din trecut şi se schiţa o fantastică orânduire viitoare, bineînţeles, între hotarele vechi ale Ungariei.

D. a. la ora 2, în aceeaşi piaţă, se constitue Consiliul Naţional Maghiar (C. N. M.) în care întraseră şi doi ofiţeri români. [2])

1) Szabadság, Nr. 238 | 1918.
2) Szabadság, Nr. 246 | 1918.

In 3 Nov., în casa lui Aurel Lazar s'a constituit Cons. Național Român (C.N.R.) în persoanele: A. Lazar președinte, R. Ciorogariu, Coriolan Pop, Iacob Radu, Ioan Ciordaș, Sever Erdélyi, Dr. Nicolae Zigre, Florian Stan, Dr. Vasile Kirvai, Ștefan Domocoș, Grigore Egry, Andrei Horváth, Dr. Demetriu Mangra, Ioan Sfurlea, Nerva Traian Cosma ș. a. Secretarul C. N. R. a fost Dr. Andru Sever. Mai târziu numărul membrilor s'a sporit.

Din acest consiliu s'a ales un comitet executiv de 6 membri: Aurel Lazar, Roman Ciorogariu, Iacob Radu, Coriolan Pop, Dr. Nicolae Zigre și Sever Erdélyi, care avea să se ocupe de organizarea întregului județ, pe baza autonomiei naționale și avea să reprezinte C. N. R. în comitetul executiv mixt: româno-maghiar.

Sub directivele C. N. R. s'a organizat Consiliul Militar Roman care trebuia să înființeze gărzile naționale. Conform ordinului de zi: Nr. 3/14 Nov. 1918 al Comandamentului Gardei Naționale din Oradea și Bihor cu organizarea militară a satelor au fost delegați următorii ofițeri:

Secția I-a *Centrală:* Comandant Dr. Demetriu Mangra locotenent; subalterni: locotenent Ioan Crețu, subl-ții Traian Sfurlea, Ioan Gherlan și Adrian Gherlan.

Secția II-a *Aleșd:* Comandant locot. Aug. Filip, subalterni: subl-ții: Petru Cepleu, Aurel Dejeu și Ioan Sfurlea.

Secția III-a *Beiuș:* Comandant locot, Dr. Ioan Voștinariu, subalterni: locot-ții: Liviu Cosma, Dr. Vasile Bledea, subl̦t. Vasile Selișteanu, Aurel Mureșanu, Alexandru Ghera și Dr. Nicolae Bolcaș.

Secția IV-a, *Beliu:* Comandant: locot. Paul Teochar, subalterni: sublocotenenții Ștefan Petrovan, Alexandru Popoviciu, Gheorghe Serb, Victor Maiorescu și Ioan Cinca.

Secția V-a, *Ceica;* Comandant locot. Ioan Corbuțiu. subalterni: locot. medic Dr, D. Bodor, subl-ții: Aurel Popescu, Aurel Comșa, Ioan Buhuș, Ioan Mangra, Dr. Faust Sălăgianu și Dr. Augustin Ciavici,

Secția VI-a, *Cefa:* comandant, locot. Dimitrie Abrudan; subalterni: locot. Gheorghe Petca, Iosif

Albuţiu stegar, serg. major Nicolae Crişan, cadet aspirant, Ioan Dancea.

Secţia VII-a, *Marghita:* comandant subl. Gavril Bejan; subalterni; preot militar Eduard Bacos, cadet asp. Dr. Savu Marta şi of. susbstitut: Traian Ursu.

Secţia VIII-a, *Sălard:* comandant locot. Iosif Horvath; subalterni: sblt. Teofil Indrieş, stegar Florian Ştefănică, sergent Gheorghe Badea.

Secţia IX-a, *Salonta:* comandant, locot. Ioan Bredău; subalterni: voluntar Dr. Moise Cooş, stegar Ambrosiu Catona, sblt. Traian Blaga şi voluntarul Nicolae Furtună.

Secţia X-a, *Tinca:* comandant, locot. Teodor Neş; subalterni: locot. Sever Pelle şi sblt. Nestor Costa,

Secţia XI-a, *Vaşcău:* comandant, locot. Petru Popoviciu, subalterni: locot. Mihai Popa, locot. Cornel Neagu, locot. Aug. Maghiar, stegar Cornel Crişan şi sublocotenenţii: Lazar Ciupe şi Dr. Salvator Mihali.

In cursul revoluţiei numărul ofiţerilor a sporit cu cei întorşi de pe fronturi.

Aceste două organizaţii C. N, R. şi G. N. R. s'au ocupat de restabilirea ordinei sociale, de pregătirea sufletească a Bihorului pentru Alba Iulia şi de intreţinerea nădejdilor mereu eclipsate de teroarea Ungurilor şi oprilişte aliaţilor cari ţintuiseră la Ciucea — Zam armata română izbăvitoare.

Ungurii într'o supremă sforţare au voit să-i reţină pe Români în cadrele vechii Ungarii. Din Budapesta se înălţau în văzduh versuri mieroase, sonorităţi ce schiţau fantastice şi amăgitoare forme de stat cu gândul să ademenească în apele Ungariei vechi vasul politicei române ce apucase directiunea unirii noastre naţionale.

In Arad, în sala Prefecturei s'a dat ultima şi disperata luptă ideologică a celor două neamuri. Bihorul, prin Aurel Lazar şi-a dat contribuţia energetică la desfacerea definitivă a celor două lumi îmbucate de secole.

Ziarele maghiare din Arad. dau ample reportajii despre tratative.

Ele au avut loc în ziua de 13 Nov. Delegaţia

română era compusă din: Vasile Goldiş, Ştefan Cicio-Pop, I. Erdeli, Eneas Grapini, Iosif Jumanca şi Ioan Flueraş. Secretarul delegaţiei a fost Gheorghe Crişan. Intretimp sosiră şi d-l Aurel Vlad şi Aurel Lazar, iar în ziua următoare veni şi d-l Iuliu Maniu.

Delegaţia maghiară ara alcătuită din Oscar Jászi, Abraham Rezsö şi Desideriu Bokányi, amplificată cu experţi şi cu: Apáthy Ştefan, Contele Teleky, Somló Bódogh şi Alex. Vincze din C. N. M. al Ardealului.

Propunerea concretă a lui Oscar Jászi a fost aceasta: „Propun . . ., ca abandonând graniţele comitatense de azi sa luăm de bază ca unitate districtele, ori chiar unităţi mai mici, să formăm blocuri naţionale, întrucât se poate de compacte şi omogene, care după pilda elveţiană să-şi formeze organele proprii şi apoi aceste organe să le adunăm într'o unitate mai mare". [1])

Faţă de această propunere concretă care pretindea enclave maghiare icuite în masele româneşti, d-l Aurel Vlad declară că nu poate renunţa la continuitatea geografică a elementului românesc de dragul funcţionarilor, al coloniilor maghiare, presărate printre Români. Statul român are teritoriu şi mase compacte care nu se pot compromite cu ostrove minoritare, artificial create. D-l Iuliu Maniu, răspunzând lui Desideriu Bokányi care contestă comitetului naţional român dreptul de a reprezenta întregul popor, declară că Românii îşi pretind drepturile în baza existenţei sale în mase compacte pe teritoriul Ungariei. Comitetul reprezintă autentic aspiraţiunile naţionale, încă din 1848. In această calitate declară că poporul român vrea să-şi aibă statul său propriu, suveran, şi nu „admite să se pună piedeci acestei suveranităţi prin enclavele străine, meşteşugit făcute şi susţinute".

Aurel Lazar, afirmă că propunerea lui Oscar Jászi este în contradicţie cu dreptul de autodeterminare a naţiunilor, fiindcă ea „pare a statornici în mod definitiv hotarele ţinuturilor româneşti, negând compactitatea geografică a poporului românesc". „Continuitatea geografică a elementului românesc este un fapt indi-

1) I. Clopoţel; o. c. p. 86.

scutabil; statistica maghiară prezentată de referentul special nu corespunde adevărului; dealtăparte, fixarea hotarelor ținutului românesc, în amănunte are să o facă congresul de pace ca judecător drept și imparțial al diferitelor considerațiuni de comunicație și de natură economică. Atitudinea rigidă, maghiară, silește pe Români, în mod logic, să constate imposibilitatea de a ajunge la o înțelegere și a-și valorifica drepturile ce urmează în mod firesc din concepțiunea suveranității naționale. [1]).

O. Jászi, a replicat că nu înțelege și nici conștiința nu-i îngădue să admită înființarea unui bizar stat român din teritoriile locuite de Românii din Ungaria și Ardeal. Ar fi mai lesne de înțeles, dacă Ardelenii ar vrea unirea cu România. [2]).

Intretimp, satele ajung în plină insurecție. Autoritatea de stat s'a desființat complet. Individul inferecat în severa disciplină militară și copleșit de permanenta stare de asediu, s'a văzut deodată scăpat de obezile insuportabile în care se sbătea. Și cu frenezia omului eliberat s'a dedat la excese de libertate, ajungând în conflict cu semenii săi. Disciplina eteronomă impusă din afară prin legi, trebuia să fie înlocuită cu disciplina internă, autonomă. S'a dovedit însă, că și cele mai luminate minți pot fi cuprinse de daltonism moral. Satele și orașele au devenit teatrul unor violente ciocniri de drepturi civile și penale. Dreptul de proprietate al moșierului explotator, dreptul la libertatea fizică a notarului impilator, erau suspendate în ochii mulțimei răzvrătite, care-și făcea dreptate singură și sumar.

Aceste stări agravau nevroza presei meghiare și a conducătorilor politici. Oricât de potolită se cerea să fie presa, totuși, uneori, denunța accente violente față de Români. „Nu cunoaștem pe lume nici un consiliu național, nici un Aurel Lazar, nici un Wilson și nici un tratat de pace. care să aibă suficientă putere de a face din Nagyvárad, Oradea Mare. [3]).

De altă parte, răscoala satelor îi îndemnă pe Un-

---

1) I. Clopoțel: o. c. p. 90 | 92.
2) Aradi Közlöny Nr. 297 din 15 Nov. 1918.
3) Szabadság Nr 255 | 1918.

guri să procedeze în bună înțelegere cu Românii la potolirea spiritelor. Acesta era un obiectiv imediat și iminent. Au știut-o și Românii, cari n'au refuzat Ungurilor concursul lor pentru stabilirea ordinei stricate. La instalarea prefectului: Agoston Péter, întâlnim și o reprezentanță a Românilor în frunte cu Aurel Lazar. Acesta i-a adresat noului și revoluționarului prefect aceste cuvinte; „Când fiecare națiune s'a liberat și tinde spre independența sa, Românii din Ungaria, poate, se vor separa de această țară, dar sunt convins că cele două popoare: român și maghiar vor urma calea democrației".[1])

Declarațiile partidului național din 12 și 18 Oct., apropiata izbăvire, organizarea Românilor din Ungaria într'un stat cel puțin autonom a produs între intelectualii renegați o mișcare contrară celei observată în ultimul deceniu la dezertorii români.

Această speță de oameni, care până ieri intrase brusc în circuitul fiziologic al poporului maghiar, ca o substanțială rezervă etnică, a început procesul invers, desprinzându-se de societatea ungurească și cerând primirea în rândurile Românilor. Firește, o societate în plină disoluție, nu le putea oferi satisfacerea exigențelor personale orice caracter ar fi avut acestea.

In provincii, oamenii sunt mai generoși Cuprinși de fiorii entuziasmului, Românii primesc în brațe pe toți care până acum dintr'un snobism ori din necunoașterea potențialităților etnice ale Românilor sau dintr'o aversiune față de sate ori în urma unui desacord cu cultura română, se deslipiseră de organismul românesc și se încuibaseră în societatea ungurească,

Un caz tipic de această generositate provincială este cazul unui avocat. Acesta într'o scrisoare, adresată președintelui C. N. M. Grosz Menyhért anunță oprirea pe loc și înversarea mișcării ce-l apropiase de Unguri. Furtuna revoluției îi vântură puzderia de atitudini și cunoștințe convenționale, ce le culesese în societatea maghiară; și găsise în adâncimile ființei sale, atenuate svâcniri de sânge românesc. „In consecință, ca unul de origină română, trebue să trag

1) Szabadság. Nr. 267—1918.

consecințele (vremii) și cu toate că limba maternă o silabisesc numai, originea mea nu o poate modifica nimeni și nimic, nici credințele mele de până acum și nici părerile altora despre mine, Trebue să trec și eu în tabăra fraților mei asupriți" etc. etc.

In altă scrisoare adresată lui Aurel Lazar cere primirea în partidul național român. Și cum mișcarea de sens invers către matca etnică a românismului nu se putea face la început cu vertiginoasă iuțeală, deși accelerat, colaborarea sa cu Aurel Lazar e legată de anumite condițiuni. „Te voi urma, până când vei avea în vedere exclusiv interesele Românilor din Ungaria, fiindcă lupta noastră este numai lupta Românilor din Ungaria, fără a ține seamă de frații noștri de peste frontiere. Deaceea o declar deschis că planurile și sforțările multora desfășurate în vederea unirii și liberării tuturor Românilor, o consider de zadarnică și ca o risipire de energie". [1])

Acestei scrisori deschise, Aurel Lazar îi răspunde cu o biblică iertare: „Cetind scrisoarea Dvs. ce mi-ați adresat-o, mi-au venit în minte cuvintele Bibliei. Nu este nevoie să precizez la care evanghelie m'am gândit. Cu dragoste frățească salutăm întoarcerea acasă a Dvs. Eu vă înțeleg gândirea, fiindcă Dvs. ați trăit într'o lume străină, v-ați câștigat cultură străină și ideologia Dvs. este impregnată cu credințe străine. Ințeleg că Dvs. în interesul națiunii române deocamdată admiteți numai un jumătate de pas. Dvs. nu cunoașteți suferințele milenare ale Românilor, îndeosebi ale celor din Ardeal, cel mult din legiuirile maghiare și din faimoasele codice ardelene. Nu cunoașteți sufletul poporului român, sentimentele și puterea lui de voință, cultura și literatura lui. Nu fac incriminări pentru aceasta; bărbăteasca voastră hotărîre vă va pune desigur în situația să împliniți lacunele trecutului și atunci cred cu tărie îmi veți adresa o altă scrisoare deschisă, în limba română. . .

Cum va fi viitorul națiunii române și cum se va intensifica cultura și viața lui națională, încă nu o știu. Vă asigur însă, că scopul final al luptelor și

1) Nagyváradi Napló, Nr. 261—1919. 26 Nov.

activității noastre este asigurarea libertății naționale a Românilor din Ungaria și Transilvania și organizarea independentă a culturei și vieții sale economică. Noi, conducătorii, pentru înfăptuirea acestui scop alegem căile indicate de sufletul, dorințele și voința poporului român. Această cale, acum, duce la Alba Iulia!"[1])

Acest episod din marile mișcări sociale ce agitau oamenii pentru găsirea unui rost și echilibru stabil arată, semnificativ, deoparte ridicarea în lumina conștiinței a forțelor tainice, etnice, înăbușite vremelnic de mediul maghiar, dealtăparte, ne desvăleşte un colț din sufletul luptătorului român, Aurel Lazar.

Alături de advocatul din Oradea, erau mulți mai mărunței, cari descopereau în sângele lor câteva picături de sânge românesc și deslușeau în sufletele lor o chemare în surdină la matca originară. Intâlnim în aceste vremuri lepădări de nume maghiarizate și întoarcerea la străbunul nume românesc, fără respectarea procedurilor legale. Alții, numele vechiu, românesc, ce purta însă, haina unei stâlcite ortografii ungurești, îl vor scrie de acum cu ortografia românească de ultima ediție.

Aceste însă, sunt mici și neînsemnate revoluții de sonorități onomastice.

Marea frământare își urma nestingherită drumul său fatal.

Separarea definitivă urma să fie proclamată de adunarea din 1 Decemvrie 1918, în Alba Iulia. Cu câteva zile înainte de această dată istorică, satele își alegeau delegații și eliberau „credenționalele".[2])

1. Nagyváradi Napló, No. 262 1918, 27 Nov.

2) Din comitatul Bihorului: 1. Cercul orașului Oradea: Dr. Iustin Ardelean adv.; adv. Dr. Sever Erdélyi; adv. Dr. Ioan Boroș; Ioan Pogan proprietar; Dr. Coriolan Pop, director de bancă; toți din Oradea-Mare. 2. Cercul *Salonta*: Dimitrie Popa, preot, Tulca; Nicolae Costa, agricultor din Homorog; Ioan Teoran agr. din Mădăras; Teodor Pătcaș, agr. Micherechiu și Gavril Rocsin. agr. în Ciumeghiu. 3. Cercul *Ceica*: Alexandru Golea, preot în Hidișelul nou; Dr. Emil P. Groza adv.: Dr. Ioan Iacob adv. ambii din Ceica; Ioan Porjea, econom Dușești; Dr. Eugeniu Niechi, adv. Ceica. 4. Cercul *Beiuș-Vașcău:* Dr. Ioan Ciordaș adv.; Ilarie Crișan, argăsitor, ambii din Beiuș; Teodor Cornea, agr. Meziad; Atanasie Toader, proprietar Sighiștel; Läpădat Cioflan, agricult. Ghighișeni. 5. Cercul *Tinca*. Dr. Andrei Ille adv.; Dr. Aurel Pinția, adv; ambii din Tinca; Vasile Teuca înv. în F.-Tăut; Pavel Govoșdan, agr. Tăgădău; Dănilă Vicaș, agr. Husasău. 6. Cercul *Aleșd*: Dr. Aurel Lazar, adv. Oradea; Iosif Tărău, preot Săcădat, Teodor Popoviciu propr. Vârciorog; Dumitru Bradea, agr. Ponora; Teodor

Inafară de persoanele oficial delegate, o mulţime de inşi au apucat drumul spre Alba Iulia, unii cu trenul şi cei mai mulţi pe jos peste munţii Apuseni. Bihorul părea un roiu de albine. Ţăranii, surtucarii şi ofiţerii erau culeşi în fiecare gară de trenuri speciale şi prin serioase primejdii erau duşi spre simbolica cetate a lui Mihai Viteazul. Acolo cu asistenţa eterică a marelui Căpitan şi a ostaşilor săi, într'o sublimă îngemânare de simţuri şi vreri, sutele de mii de inimi şi glasuri au proclamat tunător, să se audă peste ţări şi veacuri, Unirea Tuturor Românilor.

In adunarea din Alba Iulia, A. Lazar a reprezentat curentul Unirii fără condiţiuni cu Vechiul Regat, alăturându-se d-lui Vaida Voevod, care combătea cu înverşunare curentul autonomist susţinut de Şt. Ciceo Pop.[1])

Lumea era lămurită asupra gândului Ardealului. Chiar şi opaca sensibilitate a Budapestei îşi dădu seama acum de inconmensurabila importanţă a actului dela Alba Iulia. Şi dacă spre răsărit geana aurorii libertăţilor naţionale se întindea, cuprinzând zarea întreagă, spre apus, dincoace de blăstămaţii munţi de cremene ai Bihariei, cerul se întunecă amenintător, a sângeroasă primejdie. Pentru Biharea mai strâns încleştată în statul maghiar, desfacerea trebuia să fie întovărăşită de suferinţe mai crâncene.

Bolşevicii şi socialiştii din Oradea protestează în contra imperiului român „care însemna înstăpânirea

---

Manea, agr. Bratca; ca suplenţi: Iosif Tripon, înv. Bratca; Coriolan Mursa agr. Aleşd; Pavel Domocoş a Famii, agr. Dimitrie Ciuplan a Lienii agr. ambii din Bratca; Ioan Sfârlea adv. Aleşd; Dr. Emil Lazar, adv. Borodul-Mare. 7. Cercul *Marghita*: Dr. Iuliu Chiş, adv. în Marghita; Coriolan Manu preot în Abrămuţ: Ioan Popa, preot în Chişlaz; Ioan Cheregi, agr. în Satul Barbă şi Graţian Horgoş, agr. în Sântlazar. 8. Cercul *Ugra*: Teodor Luncan agr. în Roit; Alexandru Poptămaş agr. în Cefa; Dimitrie Pop agr. Samiclăuş; Petru Cristea agr. Nojorid: Dr. Nicolae Zigre adv. Oradea. 9. Cercul *Biharia*: Dr. George Roxin adv. Oradea; Silviu Bejan prof. Arad. George Mudura propr. Alparea. George Pop propr. Oşorheiu, Ioan Bordaş a Gligorii agr. în Leş. 10. Cercul *Beretyó-Ujfalu*: Dr. Demetriu Mangra adv. Oradea, George Mureşan agr. în Bedeu, Teodor Pătcaş preot Peterd; Ioan Bodor agr. Victor Domocoş propr. ambii din Vecherd. 11. Cercul *Bărand-Hosszupályi*: Dr. Teodor Budan adv. Arad, Dr. Traian Păşcuţiu inginer, Liviu Lazar propr. Andrei Popoviciu propr. toţi din Oradea, Dr. Sever Ispravnic adv. Arad. 12. Cercul *Săcuieni*, Gavril Goie, Gheorghe Şandor, Ioan Rocica, Ilio Zacota, Gheorghe Cuibuş toţi agricultori din Cheniz. „Gazeta oficială" nr. 1 din 1 | 14 Dec. 1918. Sibiu.

1) I. Clopoţel. o. c. p. 114—116.

unei burghezii şi aristocraţii nouă în locul celei maghiare". Ei nu credeau în viitoarea reformă agrară a Românilor.

In această înverşunată stare pentru a para ameninţările anunţate din partea Ungurilor, conducătorii Români făceau declaraţii publice împăciuitoare; oficial însă, protestau cu toată energia contra atrocităţilor ce sporeau.

Aurel Lăzar şi Ioan Ciordaş sublineau cu insistenţă autonomia Românilor şi făceau declaraţii nebuloase asupra soartei Oradiei şi a liniei demarcaţionale pentru a nu întărîta şi provoca opinia publică maghiară, ostilă aspiraţiunilor noastre.

Totatunci, însă, Aurel Lazar protestează răspicat în contra atitudinii indolente a C. N. M. şi a administraţiei ungureşti faţă de Români. Reclamaţiile principale din actul Nr. 388 din 17 Dec. 1918, sunt următoarele:

1. C. N. R. este coordonat, cu aceleaşi drepturi, ca şi C. N. M.; prin urmare C. N. R. trebue să dispună de o plină autoritate şi resurse materiale pentru menţinerea gărzilor naţionale româneşti. Judeţul şi guvernul însă, împiedecă desfăşurarea activităţii pacificătoare a C. N. R., cu toate intervenţiile orale şi scriptice. Ungurii vreau să demonstreze incapacitatea C. N. R., vizând scopuri politice străvezii.

2. Dealtăparte, guvernul tolerează propaganda desmăţată a social-democraţilor în contra Românilor şi a C. N. R. In această situaţiune C. N. R. nu garantează ordinea publică şi denunţă colaborarea pacifică cu Ungurii, dacă stările nu se schimbă radical.

3. Constată că administraţia maghiară este tot aşa de indolentă faţă de Români ca în trecut. In Marghita primpretorul nu admite nici gardă şi nici sfaturi comunale româneşti. Ajutoarele de războiu nu se ordonanţează, administraţia s'a împotmolit, se anunţă o completă anarhie şi descompunere.

4. Deoarece în virtutea dreptului de autodeterminare, imperiul va trece în mâinile Românilor, judeţul să facă numai numiri provizorii cu avizul C.N.R.,

care în fiecare caz va propune concret persoana potrivită pentru funcțiunile de notari, pretori, etc.

5. Să se asigure căzărmi, hrană și echipament pentru gărzile naționale române.

Incă a doua zi după adunarea dela Alba-Iulia, Aurel Lazar fu numit șeful rezortului Justiției în Consiliul Dirigent. Prin această înaltă funcțiune el trece la Sibiu. Câteodată însă, se mai întorcea în Oradea să rezolve unele chestiuni curente, până când n'a trecut prezidenția C. N. R. asupra lui Cor. Pop.

In noua sa calitate, Aurel Lazar s'a ocupat de românizarea Justiției, selecționând corpul magistraților și numind advocați români în locul judecătorilor unguri cari nu depuseseră jurământul. Arhiva Consiliului Dirigent, Resortul Justiției, descifrată de un om răbduriu, ar putea arăta înfăptuirile lui Aurel Lazar în această direcțiune.

In vremece Aurel Lazar, stătea în Sibiu, acasă în Bihor, Românii trăiau zile de nădejde urmate de o teroare bolșevică.

Fascinați de lumina ce flutura deasupra Munților Apuseni, Bihorenii cu privirea întoarsă spre răsărit, iscodeau sclipirea baionetelor românești și cu urechia atentă se trudeau să deslușească marșul oștirii izbăvitoare.

Se credea că de Crăciun armata va fi în Oradea.

Ea însă, rămase țintuită, din ordinele aliaților, pe linia Ciucea—Zam, iar geana aurie a mântuirii ce fluturase deasupra Munților Apuseni se 'nroșise a primejdie și vărsare de sânge.

Sufletele Românilor orhestrase pentru marșuri eroice, printr'o violentă schimbare de gamă și timp se prefăcuseră în suspine și gemete. Iar inimile Ungurilor, înmuiate o clipă de apropierea armatei dela Ciucea, se umplură de o dușmănie setoasă de sânge față de Români.

Odată cu înțelenirea frontului la Ciucea-Zam, se reînființează gărzile maghiare, desarmate parțial și începe dramaticul proces al desarmării gărzilor națioale. Se dezarmează garda din Marghita și Ceica, iar în 20 Februarie începe desarmarea generală a tuturor gărzi-

lor române. In Vaşcău sunt arestaţi ofiţerii români: P. Popoviciu, Mihai Popa, Mihai Sima, P. Băruţia ş. a. şi excortaţi la Oradea, fiindcă ar fi proteguit acţiunea armatei române dela Zam. In curând vine desarmarea gărzii din Beiuş şi Beliu. Comandanţii din Tinca: Teodor Neş şi Sever Pelle sunt arestaţi şi excortaţi la domiciliul lor.

Apoi începe năpraznica prigoană împotriva tuturor Românilor, ţărani şi intelectuali.

C. N. R. protestează: „Plin de uimire constată că dupăce armata Republicei Ungare a desarmat cu forţa gărzile naţionale, locuitorii români ai comitatului au ajuns pradă jafurilor şi omorurilor". S'a instituit o comisiune mixtă de anchetă. „Comisiunea ungurească sub felurite pretexte ştie să zădărnicească dovedirea atrocităţilor şi rezultatul cercetării. In răstimpul acesta siguranţa persoanei şi averii noastre din zi în zi, e tot mai primejduită. Cruzimile le săvârşesc ostaşii unguri înarmaţi" [1]).

Iar lui Károlyi, care vizită frontul dela Ciucea, Arhimandritul R. Ciorogariu, într'o scrisoare deschisă între altele, îi spune aceste cuvinte: „Uite, la horcăiturile de moarte din Biharia şi la preoţii fugari din Oradea. Uite, la bestialitatea din Arad.,. Vino să vezi ce se 'ntâmplă în Biharia şi în Arad cu acei ce au cutezat să-şi pună cocarda naţională şi steag naţional român.. Toţi au dreptul să agite pentru idealul lor, numai Românii sunt tocaţi în ziua mare pe drum, pe uliţe şi în casele lor, dacă cutează numai să vorbească româneşte, necum să agite" [2]).

Aşa ne-am sbătut până în 20 Aprilie 1919, când armata română, de sub comanda generalului Tr. Moşoiu, a intrat în Oradea şi a pus stăpânire românească peste Biharea.

In noua întocmire Aurel Lazar, a continuat să funcţioneze ca ministru de justiţie în Consiliul Dirigent până la disolvarea acestuia în 1920.

1) Raportul C. N. R. către prefectul Katz Bela. Vezi R. Ciorogariu: o. c. p. 214.

2) Idem, pag. 216.

Notă. — Nu ne îngădue spaţiul să arătăm faptele păgâne ale bolşevicilor în revoluţia din 1918 | 19. Documentele adunate cu ajutorul inimosului subprefect Aug. Chirila, aşteaptă să se publice în alt volum.

Intors în Biharea sa iubită, pe care a frământat-o cu atâta energie, Aurel Lazar a insuflat viaţă tuturor instituţiunilor economice şi culturale.

Vom rezuma în câteva rânduri activitatea sa sinodalnică şi culturală.

Aurel Lazar — fiscul Consistorului ort. român din Oradea după pensionarea tatălui său — a fost, încă începând cu 1897, aproape fără întrerupere [1]) deputat sinodal în Arad şi Oradea, membru în congresul naţional mitropolitan din Sibiu şi după legea de organizare a bisericii ortodoxe (1925), membru în congresul naţional bisericesc din Bucureşti. A mai fost statornic membru în senatul şcolar (dela 1902).

Din activitatea lui sinodalnică înregistrăm aci numai faptele sale din trei sesiuni: 1917, 1918 în Arad şi 1920 în Sibiu.

In 1917, în conflictul dintre episcop şi sinod, pe chestiunea atribuţiunilor şi a raporturilor de dependenţă a vicariatului din Oradea faţă de Arad, Aurel Lazar a cerut stăruitor să pună la ordinea de zi alegerea de vicar. „Episcopul-preşedinte este dator să pună la ordinea zilei orice afacere intrată la sinod, acesta fiind suveran", deoarece, „constituţia bisericei noastre este întemeiată pe principii liberale".

In această discuţie Aurel Lazar, s'a arătat apărătorul intransigent al drepturilor acordate sinodului de către regulamentul organic.

A doua faptă, pe care o subliniem este colaborarea lui Aurel Lazar la protestul sinodului împotriva comisarului guvernamental: Barabás Bela, delegat la sinodul din 1918.

Comisia de 12 însărcinată cu discuţia adresei ministeriale, l-a încredinţat pe Aurel Lazar să redacteze protestul, cetit apoi în sinod de raportorul Nic. Zigre.

Aurel Lazar respinge amestecul guvernului în trebile sinodului prin următoarele argumente:

1. Din punctul de vedere *canonic*, autonomia bisericii ortodoxe e de origină divină. „In cele duhovniceşti" biserica este absolut independentă de stat cum „în cele lumeşti" statul e independent de biserică.

1) In ciclul 1900—1902 a avut întrerupere.

Monarhul sprijineşte şi păzeşte biserica, dar n'o controlează şi nu se amestecă în împlinirea misiunei sale divine. Dacă aceste drepturi nu se respectă, biserica va declara rezistenţa pasivă.

2. Sub raportul dreptului public maghiar, autonomia inarticulată în art. IX din 1868, face parte integrantă din constituţia statului maghiar. Statutul organic are două principii: autonomia şi rezervarea dreptului de supremă inspecţiune. Aceasta însă, nu poate fi preventivă — ar fi în contradicţie cu autonomia — ci represivă. Statutul nu prevede comisar regal, care are o sferă de atribuţii în lucrările sinodului. Prezenţa lui stânjeneşte libertatea şi „încătuşează discuţiile".

3. Măsura este jignitoare. Ea acuză biserica, o condamnă şi-i aplică pedeapsă fără ascultare. Biserica a propagat cu zel supunerea cetăţenească, iubirea de patrie şi credinţa către Tron. „Comisarul regal e o timbrare, o „retorsiune" fără temeiu. Chiar dacă membrii în particular s'ar abate dela „linia de conduită patriotică", să fie pedepsiţi ei şi nu instituţiunea.

Apărarea Statutului Şagunian şi a autonomiei bisericeşti, a drepturilor elementului laic în viaţa bisericească, va constitui pentru Aurel Lazar şi în 1920, tema propunerilor sale din congresul naţional bisericesc sibian.

După întregirea României, în sufletul Ardelenilor se furişă teama ca noua lege de organizarea bisericii să nu desfiinţeze Statutul Şagunian eliminând elementul mirean din conducerea administrativă a eparhiilor. Cel dintâi care a pledat în congres pe lângă conservarea autonomiei bisericii şi Statutului Şagunian a fost Aurel Lazar.

In congresul ordinar din 9—22 Februarie 1920—21 propune o serie de telegrame către factorii constituţionali în care cere insidios păstrarea organizaţiei Şaguniene.

In telegrama către Regele Ferdinand se scrie că autonomia bisericii este „cea mai puternică pavăză a moralităţii şi virtuţilor creştineşti şi cetăţeneşti".

Primului ministru, Şt. Cicio-Pop, îi cere ca „reor-

ganizarea bisericii să se facă pe baze democratice, asigurând bisericii libertate şi deplină outonomie".

D-lui Nicolae Iorga, preşedintele Camerei, îi telegrafează: „Nădăjduim că acest parlament ieşit prin votul obştesc, ca adevărat reprezentant al naţiunii întregi, însufleţit de principiile mari ale democraţiei veritabile, va clădi noul nostru stat pe temeliile libertăţii desăvârşite şi această libertate o va da şi bisericii strămoşeşti a Românilor ca astfel această biserică autonomă şi chemată la nouă viaţă prin conlucrarea organică a tuturor credincioşilor săi să devină cetatea de neînvins a iubirii de neam şi patrie, a moralei creştine şi a credinţei neamului nostru către Dinastia liberatoare".[1])

In acelaşi sens s'a trimis o telegramă şi preşedintelui Senatului. Din ele se arată limpede concepţia politică a lui Aurel Lazar, o democraţie desăvârşită în statul laic şi în biserică.

Activitatea culturală a lui Aurel Lazar s'a desvoltat în cadrele celor două asociaţii din Oradea: „Hilaria" şi „Astra".

In 1905, Hilaria îl alege vicepreşedinte, iar în 1907 e urmaşul lui Florian Duma la prezidenţie, având de secretar pe Dr. T. Popa. In această ipostază, Aurel Lazar abonează pentru „Hilaria" reviste şi ziare din Vechiul-Regat, înfiinţează un cerc de lectură, institue premii pentru cele mai bune lucrări literare.[2]) Dintre şezătorile artistice, organizate sub prezidenţia lui cea mai strălucită a fost cea din 1910, când s'a reprezentat „Şezătoarea" lui Brediceanu. „Serata aceasta, din 10 Mai 1910 — spune raportul general al comitetului — se poate numi punctul şi momentul cel mai luminos din întreg trecutul de 35 ani al reuniunii noastre; acest moment a devenit strălucitor prin faptul că la serata din Martie şi-a dat întâlnire nu numai inteligenţa întreagă din Bihor, ci floarea şi elita românismului de pretutindeni, dând astfel producţiunii, care şi altcum au fost la un nivel artistic superior, aspectul unei grandioase şi impunătoare ma-

1) Protocolul congresului 1923 pag. 22
2) Vezi pag. 425.

nifestări sociale şi culturale româneşti, cum nu s'a văzut în Bihor".

Alături de Hilaria şi despărţământul „Astra", în 1910, îl reclamă de preşedinte pe Aurel Lazar, având de secretar pe d-l Gheorghe Tulbure. La adunarea generală din Borod (29 August 1910), Dr. Valeriu Hetco a desvoltat conferinţa: „Temelia şi însemnătatea culturei naţionale", iar părintele Petre Popa a ţinut o prelegere despre: „Originea neamului, frumuseţea portului şi a datinelor, primejdia viţiilor". S'a ales noul comitet pe o perioadă de trei ani; Director Dr. Aurel Lazar, membri: Dr. Cornel Bulc, Alex. Muntean, Dr. Valer Hetco şi Corneliu Abrudan.[1])

Pentru adunarea generală din Dej au fost delegaţi; Dr. Coriolan Pop şi Aurel Lazar. S'a înfiinţat „agentura Borod" a Astrei, alegându-se de preşedinte preotul Emil Perènyi şi de notar: Ioan Papp.

Cu toate sforţările conducerii însă, lumea părea nepăsătoare, ca în 1902, faţă de Asociaţiune, încât în 9 Oct. 1910, comitetul s'a văzut silit să lanseze un nou apel pentru înscrieri de membri, ameninţând că „nepăsarea faţă de suprema noastră instituţiune cultural-naţională, va fi timbrată şi detestată în publicitate".[2])

S'a elaborat un plan de propagandă culturală, împărţindu-se despărţământul în cinci secţiuni: Valea Crişului, Tinutul Oradiei, Tinca, Beliu, Salonta şi delegându-se conferenţiari pentru fiecare ţinut. S'a instituit un premiu de 50 coroane „pentru acel dascăl sătesc din fiecare secţiune, care va presta la sfârşitul anului cel mai bun examen de limba română cu elevii săi".

Cu toate năzuinţele bune ale comitetului, despărţământul avu din nou o sincopă până în anul 1914, când în şedinţa din 8 Iunie sub prezidenţia delegaţilor

1) Comitetul, în şedinţa din 9 Oct. 1910, prin cooptări s'a întregit astfel: Dr. C. Bulc secretar episcopesc, vice-preşedinte. Secretar; Gh. Tulbure asesor consistorial; vicesecretar Petru Tămâian profesor; bibliotecar: Vasile Popoviciu preot ort. rom.; casier: Eugen Sibian funcţionar de bancă: controlor: Aug. Maghiar, profesor: arhivar: Dr. N. Zigre adv.

2) Procesul-verbal din 2 Oct. 1910.

centrului: S. Ciceronescu şi Dr. Aurel Lazar, s'a reorganizat, alegând de preşedinte pe canonicul Ilie Stan.[1])

După hiatul, produs de anii 1914—1918, Astra, în şedinţa din 26 Noemvrie 1918, iarăşi s'a reorganizat în vederea campaniei cultural-naţionale, pretinsă de revoluţie. Totuşi n'a putut încresta o mai însemnată activitate.

Energia organizatoare a lui Aurel Lazar în cadrele Astrei s'a arătat în plenitudinea sa după anii 1923.

In 25 Aprilie 1923, judeţul e arondat în 10 secţii, date în grija comitetului central de acţiune (14 membri).

Din procesele verbale redactate de secretarul, Dr. Vasile Lăzărescu, spicuim din anii 1923—1926 următoarele înfăptuiri: In anul 1923—24 s'au ţinut şezători comunale în: Cefa, Gepiu, Inand, Chioag, Sârbi, Burzuc Sântandrei, Giriş, Velenţa, ş. a. In toate comunele s'au înfiinţat biblioteci poporale. S'a inaugurat serbarea zilei de 1 Decemvrie, care a devenit apoi tradiţională în programul Astrei.

In anul 1924—25 la şcoala primară din str. Decebal, s'au ţinut în fiecare duminică, sub conducerea protopopului Andrei Horvath şezători şi conferinţe în intervalul 15 Oct. 1924—15 Aprilie 1925. S'au înfiinţat cercuri culturale şi biblioteci în 25 comune. S'au ţinut zeci de conferinţe de către intelectualii din Oradea, mai ales de către profesorii liceului „Em. Gojdu".

In adunarea generală din 20 Iunie 1926, biroul Astrei s'a constituit astfel: Preşedinte: Dr. Aurel Lazar, secretar: Iosif Pogan, profesor la liceul "Em. Gojdu"; bibliotecar: Augustin Cosma, profesor la lic. „Em. Gojdu"; economi: Dr. T. Popa; controlor: Ioachim Marta; casier: Dr. Ioan Boroş.[2])

In ciclul 1926—1929, „Astra" şi-a făcut adunările generale în regiuni cu populaţie mixtă: Diosig (10 Aprilie 1927), Marghita şi Tileagd (7 Iulie 1929), unde

---

1) Vezi pag. 442 şi procesul verbal de şedinţă.

2) In comitet s'au ales încă: Andrei Horváth şi Iacob Radu vicepreşedinţi şi membri: Dr. A. Magier, rectorul teologiei ort. rom.; canonicul Petru Tamâian, T. Neş, directorul liceului „Em. Gojdu", maiorul Năsturaş (Volbură-Poiană), judecătorul N. Niciu, Victor Cădere profesor la Academia de Drept şi Ştefan Mărcuş, advocat.

prin conferințe patriotice și programe artistice au insuflat Românilor încredere și străinilor respect. S'au ținut în medie: 60 de conferințe anual; în anul 1929 însă, în urma frământărilor politice din județ, s'au ținut numai 14 șezători. S'au împărțit 735 de volume, „număr foarte redus față de anii trecuți". Printre conferențiarii Astrei s'au distins profesorii liceului „Em. Gojdu" și Dr. Ioan Matei, medic, care a ținut conferințe cu film aproape în toate comunele din județ.

La adunarea generală din Tileagd, în locul lui Iosif Pogan, a fost ales secretar general d-l Damaschin Ioanoviciu, profesor la liceul „Em. Gojdu".

In ultimul an 1929—30 Astra condusă de Aurel Lazar și-a însușit propunerea P. S. Andrei Crișanul de a înființa muzeul etnografic al județului Bihor, iar la propunerea d-lui Ștefan Mărcuș organizarea corurilor sătești, care s'au și prezentat la concurs cu prilejul adunării generale din Oradea la 8 Sept. 1930.

Aici a rostit Aurel Lazar, ultima sa cuvântare în calitate de președinte al despărțământului. Subliniază noua menire a Astrei în România Mare, față de rolul avut în Ardealul subjugat. In stilizarea secretarului Damascin Ioanoviciu, rolul actual al „Astrei" spre deosebire de cel din trecut este acesta:

„Propaganda noastră culturală în mijlocul poporului nu se poate mărgini la un fel de export de cultură intelectuală la sate dela centru ca și cum am avea inmagazinată aci, cultura satelor noastre. Cultura satelor înseamnă descătușarea, organizarea și fructificarea energiilor social-culturale-economice care stau îngropate acolo în solul nerăscolit încă a păturii noastre țărănești. „Astra„ nu se poate mulțumi ani de ani cu înregistrarea unei serii mai mult sau mai puțin bogate de conferințe și manifestări intelectuale la *sate* și pentru *săteni*, ci trebue să organizeze și să orienteze energiile de acolo prin așezăminte culturale, potrivite cu trebuințele locale și hrănite cu energiile locale" [1]).

Aurel Lazar n'a mai putut realiza acest admirabil program L-a oprit moartea.

Darea de seamă generală pe anul 1929—30.

In 1928, prezidează adunarea de constituire a Casei Naționale, convocată la stăruințele advocatului Dr. Demetriu Mangra. Aurel Lazar a fost printre primii membri fondatori. Ca primar al Oradiei a înlesnit ca consiliul municipal compus în majoritate din Unguri și comuniști, într'o ședință prezidată de ajutorul de primar, Dr. Iosif Pogan, să cedeze pentru scopurile Casei Naționale clădirea din Bulevardul Regele Ferdinand Nr. 11 [1]). Prin aceasta a contribuit la consolidarea acestei instituțiuni culturale de o deosebită importanță în viața culturală și mișcările antirevizioniste din Oradea [2]).

In anii 1923—1930 a fost președintele comitetului școlar al liceului „Emanuil Gojdu". Activitatea sa în această calitate a rezumat-o secretarul comitetului, în adunarea generală din 1931, în următoarele fraze:

Durerea Bihorului pricinuită de dispariția dintre cei vii a vajnicului luptător național Dr. Aurel Lazar, îi străfulgeră și pe membrii comitetului școlar al liceului „Em. Gojdu". Opt ani a stat Aurel Lazar ca președinte în fruntea comitetului. In această vreme activitatea sa îndrumătoare pentru gospodăria liceului a fost călăuzită de principiul justiției și echității, care n'a fost eclipsat o singură clipă și de un puternic sentiment de umanitate care a știut să îndulcească deopotrivă necazurile tuturor părinților și elevilor săraci, și de un naționalism limpede conturat, care a ajutat cu largă mână talentele native, presărate în imensa masă a țăranilor români și ademenite la școală de vraja învățăturilor înalte.

„In viața sbuciumată a școlii, în acești 8 ani, Aurel Lazar a întruchipat spiritul păcii și al bunei înțelegeri. Zâmbetul, vorba dulce, abilitatea și tactul său de o rară fineță, a știut să impună un armistițiu celor învrăjbiți de greutățile vieții și de diversitățile de păreri cu privire la propășirea școlii" [3]).

In anii 1928—30 a fost primarul Oradiei. Cu organismul slăbit de diabet și cu nervii sdruncinați de

1) Procesul verbal nr. 78 din 10 Sept. 1929.
2) Vezi: „Bihorul strajă la hotar". Ed. „Casei Naționale".
3) Procesul verbal al com. școlar nr. 50 | 1930 din 17 Dec. 1930.

discuţiile vrăjmaşe ale membrilor maghiari şi comunişti din Consiliu, a trebuit să-şi irosească energia cu conducerea încurcatei gospodării a oraşului,

Sufletul celor ce au cunoscut această energie compactă, incapsulată într'un corp, care părea a nu fi biruit niciodată de osteneli şi boală, s'a încins de durere, văzând cum se topeşte forţa extraordinară a acestui om, cum se destramă trăsăturile feţei lipsite de puterea coordonătoare, cum începea să tremure mâna care cu atâta siguranţă sublinia unele locuri din cascadele de fraze, ce curgeu năvalnice din gura oratorului Aurel Lazar.

In 18 Noemvrie 1930, s'a stins.

Cu el a dispărut ultimul luptător mare din vechea generaţie bihoreană.

Catafalcul i-a fost încărcat cu elogiile celor ce l-au cunoscut şi cu regretele întregului Bihor.

„Activ, neobositor, clocotitor de energie şi de muncă — care nu-i dădea răgaz de odihnă — el punea cuvântul, experienţa şi riscul firii sale şubrede, peste tot şi în tot locul, pentru a împlini printr' nouă rânduială realizarea unei justiţii cu adevărat românească. Cu el magistratura perde un patrimoniu moral, se pierde o zestre ţesută din probitate şi desinteresare — care face farmecul unic al marilor luptători" — spunea reprezentantul magistraturii din Oradea, consilier N. Niciu.[1])

„Totdeauna am recunoscut — e mărturisirea d-lui Tiberiu Moşoiu, şeful partidului liberal — că întreaga activitate a lui Aurel Lazar a însemnat o perpetuă afirmare a ideii naţionale, în vremi, când a fi luptător pentru această idee era o primejdioasă cinste".[2])

D-l Alexandru Vaida Voevod, evocă o scenă istorică din viaţa luptătorului Aurel Lazar.

»Intr'o seară de Octomvrie, s'au întrunit delegaţii tuturor partidelor din vechea Ungarie în palatul contelui Karolyi Mihai din Budapesta pentru a examina situaţia zilei. Karolyi a pus atunci întrebarea ce ar fi, dacă s'ar ordona un plebiscit în Transilvania.

1) „Legea Românească" Nr. 23—1930.
2) idem.

D-l Aurel Vlad, a răspuns imediat că Românii din Ardeal, vor vota cu siguranţă cu România. Atunci oamenii lui Karolyi încercau ca să convingă pe delegaţii partidului naţional român că este o absurditate economică unirea Transilvaniei cu România. Defunctul Aurel Lazar într'un expozeu strălucit a arătat marele avantaj economic, care ar rezulta pentru Ardeal din această Unire, dovedind şi spunând şi aceea că întreaga Europă are un interes profund ca Românilor să li se dea dreptate.

In faţa acestor argumente orice insistenţe ale oamenilor lui Karolyi au rămas zadarnice. In faţa argumentării strălucite şi documentelor dârze ale lui Aurel Lazar, politicianii maghiari au trebuit să se dea înapoi" [1]).

Iar d-l Nicolae Iorga i-a închinat aceste rânduri :

„Repede s'a dus dintre noi omul rar între Ardelenii din generaţia sa, care a fost Aurel Lazar.

„Sunt câteva luni [2]) decând vorbeam în acest ziar de adâncile lui cunoştinţe în materie de drept administrativ, de realul lui talent de expunere, unite cu obiectivitate, cu un spirit amabil, cu o modestie încântătoare. Am aflat că el a preţuit aceste rânduri cu o preţuire absolut desinteresată.

„Şi totuşi cu aceste mari însuşiri, omul perfect onest a cărui viaţă a fost toată numai o luptă pentru liberarea si apoi organirea Bihorului său de naştere, n'a putut ajunge la onorurile rezervate unora cari sub toate raporturile îi erau inferiori.

„Dar cuminte cum era şi bun la lucru — ce mare calitate — el nu s'a descurajat. Pe când alţii se instalau la locuri ministeriale, el s'a mulţumit să i-se dea acasă la dânsul o primărie.

„Aurel Lazar nu lasă numai o amintire înduioşată, ci un exemplu de civism".

Ziarele locale şi regionale istoriseau în coloane

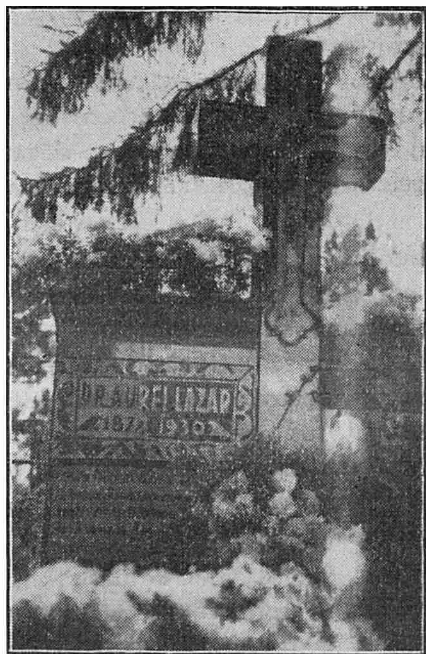
1) „Gazeta de Vest" Nr. 381—1930.

2) Cu prilejul marelui discurs rostit de Aurel Lazar în Cameră, în discuţia legii administrative.

încadrate în chenar negru, viața și faptele lui Aurel Lazar. [1]).

Viața lui a rezumat-o episcopul Roman Ciorogariu în epitaful ;

„Animatorul Bihorului în vremuri de restriște,
Inainte mergător în luptele de prefacere istorică,
Patriot luminat în România întregită,
Luptă bună a luptat, credința a păzit".

Crucea lui Aurel Lazar din cimitirul Olosig

Rezumat

In perioada naționalismului intrasigent, simțirile și vrerile dospite în liniștea aparentă a anilor trecuți, au izbucnit la lumină. Ceeace diagnostica Budapestei mai mault o ghicise, acum apare lămurit. Năzuințele Românilor sunt formulate în fraze precise și mărturisite fără teamă în adunări publice, culturale, ori politice. Atât s'a schimbat doar în crezul național că s'a pus în paranteză autonomia Ardealului. In realitate această dorință, dela care fruntașii români prin diversiunea reticenței au abătut atențiunea Ungurilor, a rămas idealul

1) „Gazeta de Vest" Oradea. Nr. 379 | 930 ; 380 și 381 | 1930. „Dreptatea poporului" Oradea. Nr. 78 | 1930. „Vestul". Timișoara 174-76 | 1930.

tăinuit [1]*), o fază de tranziție către Unirea tuturor Românilor, care se desena limpede în zări, pentru ochii sociologilor ageri și a istoricilor cu temeiuri. A întrezărit-o și contele Ștefan Tisza, dar printr'o autosugestie încăpățînată a încercat să se amăgească și pe sine și neamul său. Credea că prin voința omenească se poate abate evoluția din matca sa firească și în complicitate cu strașnicul Apponyi Adalbert au făurit planul maghiarizării rapide a naționalităților. Legea școlară, din 1907, cu suplimentele ucigătoare a zonei culturale și etnice, care își înfigeau piroanele adânc în trupul neamului, tratativele faimoase ale premierului maghiar cu partidul național român, declarațiile mieroase din Arad și Oradea, cari au prins în mâzga lor câteva caractere șubrede, prigoana învățătorilor și a teologilor greco-catolici, teroarea și corupția la alegeri, episcopia de Hajdudorogh, au constituit o serie de verigi din lanțul ce apăsa tot mai greu asupra neamului nostru.*

In aceste vremuri aspre, sufletul românesc se reculegea în adunările de protestare în contra legii lui Apponyi, a legii electorale și în înfruntările politice. Aici uneori prin discursuri înflăcărate, altădată prin fraze temperate — mult și cald grăitoare însă, prin gesturile intuitive ale oratorului, prin sclipirea ochilor și jocul mușchilor feței — se îndemna la răbdare, la rezistență, ori la reacțiune sângeroasă.

Așa s'au învrednicit de zăbava cronicarului comunele: Sânicolaul-Român, Beiuș, Vașcău, Ceica, Budureasa, Miezieș ș. a. și animatorii: Nicolae Zigre, Dr. Aurel Lazar, Coriolan Pop, Demetriu Lascu, Ioan Ciordaș, Gavril Cosma și o seamă de preoți, învățători și studenți.

La aceste izvoare tămăduitoare de suflete se adăugau șezătorile culturale-artistice ale Hilariei și Lyrei și reprezentațiile trupelor A. P. Bănuțiu, V. Antonescu și Ștefan Mărcuș. Ele aduceau în Bihor fragmente din viața spirituală a fraților liberi, ori prin vraja muzicei deschideau o clipă zăvoritele porți ale unei împărății întemeiate pe dreptatea dintre oameni. Deaceea, la aceste reprezentații curgeau valuri-valuri de intelectuali dela țară, cu sufletele

1) Țăranii mai puțin diplomați, strigau: „Trăiască România". Erau cuprinși de sublima psihoză a „Daco-României".

destinse pentru a primi sugestiile lumii ideale, in a cărei reînviere credeau.

Paralel cu acţiunea şi credinţa majorităţii intransigente, s'a ivit »fenomenul Mangra« care privit prin prizma geometriei sociale, însemna o sfărâmare a blocului românesc şi încercarea formării unui nou conglomerat după reţeta Budapestei. Oricare ar fi fost motivele părăsirii stindardului naţional, disidenţa aceasta a slăbit rândurile, a amplificat oscilaţiile sufletelor slabe şi s'a arătat ca pete de nouri îngrămădite în apropierea idealului naţional, gata să-l învăluiască. »Mangrismul« a reprezentat rămăşiţele solidificate şi încrustate cu sgură ale curentului pornit în 1848 de către Românii alipiţi la Kossuth şi continuat prin guvernamentalii din perioada afoniei politice.

Curentul naţionalismului pur, însă, s'a revărsat năvalnic peste pământul Bihariei şi peste negustorii mărunţi ai politicei guvernamentale. In el se împleteau autenticele dorinţi ale poporului bihorean; puterea lui i-a împins pe mucenicii Bihariei pe rugul jertfei de sine şi în temniţele din Oradea. El — pornit cu socoteală şi timiditate în perioada naţionalismului oportunist de către luptătorii bihoreni — în perioada lâncezelii politice, sub tăcerea dela suprafaţă, şi-a săpat albia adâncă, încât după 1905 a ţâşnit cu putere la lumină. »Mangrismul« reprezintă o ramură moartă a acestei revărsări.

In această situaţie ne-a ajuns războiul mondial cu cortegiul lugubru al chinurilor fiziologice şi psihice. Simţirea în expansiune a fost comprimată prin starea de asediu şi păgânele legi ale lui Apponyi. Era însă, cu neputinţă ca mozaicul austro-ungar dinamitat în fiecare provincie de nemulţumirile naţionalităţilor să poată rezista cataclismului. Descompunerea Puterilor Centrale, bătute pe fronturi şi infiCiate de microbii comunismului, apoi anarhia societăţii de acasă au dus la pulverizarea Monarhiei, în care nu se mai găseau două voinţi acordate. Ungurii erau solidari doar în tânguirea lor pe ruinele ţării, pe care o stăpâniseră o mie de ani, bizuiţi pe dreptul forţei.

După această primă fază a buimăcelii începuse la Unguri faza a doua, adunarea în pas alergător în jurul unor noui lozinci. Aşa s'a întâmplat că Românii rânduiţi cot la cot de asprimea veacurilor şi uniţi de idealul izbă-

virii proclamate la Alba Iulia, se vor simţi hărţuiţi de cete ungureşti tot mai puternice, adunate în numele apărării hotarelor milenare, faţă de »Valahii cutropitori«. Aceste cete risipite de armatele române, s'au adunat în cotlonul Bihariei, unde şi-au revărsat ereditara ură în pară şi foc.

Aşa s'a început calvarul Bihariei.

Pe baza documentelor oficiale semnate de martori şi autorităţi, iată cum se prezintă, în parte, calvarul Bihariei până la 20 Aprilie 1919.

In Banlaca. Lopeţile şi târnăcoapele izbeau cadenţat în glia trudită. Ţăranii Groza Gheorghe şi Ungur Mitru îşi săpau mormintele. Aşezaţi pe baza gropilor deschise, o descărcare de armă îi prăvăli în mormânt. Era isprava călăului locotenent Molnár Ernö.

In Beiuş, in noaptea dinspre 3—4 Aprilie, Dr. Ioan Ciordaş şi Dr. Nicolae Bolcaş, au fost asasinaţi în hotarele comunei Lunca. Desgropându-i, după sosirea armatei române, i-au găsit înfiorător mutilaţi. »Ceafa şi aproape capul întreg a fost sdrobit într'un mod bestial. Creer, oase, păr şi sânge, eau amestecate. Mâna dreaptă era frântă în mai multe locuri, iar ochii erau scoşi«.

In comuna Beliu, Mateoc Nicolae, tată a trei copii, a fost împuşcat pe podul din centrul comunei de către Mezei Szilárd, comandantul gărzii maghiare.

In Birtin, primarul Bolojan Dumitru, a fost împuşcat. Avea şi el o vină: a spus o vorbă amărîtă bolşevicilor care rechiziţionaseră în sat tot ce aflau.

In Bojei, la 8 Februarie, baionetele călăilor au însulitat trupul învăţătorului şi teologului Vasile Filip. Patul puştei îi sfărâmă oasele. Schinjuitorii îl batjocoreau: »Strigă să trăiască România Mare!«. Glasul stins al martirului filtrat printre maxilarele descleştate cu cuţitul, şoptea: »Să trăiască România Mare!«.

In Bratca, fruntaşii Ţepele David şi Ţepele Dumitru, săpau o groapă în care gândeau să-şi ascundă averea lor, agonisită cu trudă. Surprinşi de soldaţii unguri, li s'au tăiat urechile şi nasul. Coşul pieptului a fost străpuns cu baioneta şi-au fost îngropaţi pe jumătate vii.

In Beznea, ţăranul Brândaş Mihai, a fost ucis, fiindcă refuzase să predeie bolşevicilor căruţa sa.

In Câmpanii de Jos, *țăranii* Pele Tănase Puiu *și* Pele-Tănase Bibu, *iar în* Câmpanii de Sus, Pele Ioan *și* Cișmaș-Ilie, *au fost împușcați.*

In Ciutelec, *garda maghiară se desfăta prin »desfrâu și violență» — cum scrie Mierea Ioan — față de tot ce era românesc. Au asasinat doi săteni, pe* Teodor Magdaciu, *ucis în curte la jupânul Itic și* Soroca Ioan *împușcat sub ochii familiei.*

In gara Ceica, *licențiatul în litere* Sever Alexandru Pele, *locotenent în rezervă, cu care organizasem garda națională în Tinca, a fost crunt bătut de Secui. Trupu-i chinuit n'a rezistat. A murit, după puțin timp, în clinica din Cluj.*

In Cristiorul de Jos, Filimon Dolog și Mihai Dolog, *au murit sfărâmați în bătăi de Secui.*

In Cristiorul de Sus, *fetița* Elena Tomșa a Ionuțului, *de 14 ani, a fost împușcată pentrucă își apărase cinstea!*

In Câmp, *fruntașul* Vasile Rădac a lui Ionuț, *întorcându-se acasă dela târgul din Vașcău, fu împușcat de Unguri.*

In Dijir, *preotul* Mihai Dănilă *fu bătut crunt și apoi dus pe jos din Dijir la Marghita. Istovit căzu pe drum. Escorta de soldați au tras cinci focuri de armă în trupul lui. Acolo a rămas până noaptea, când corpul său neînsuflețit a fost furat de către credincioșii săi care l-au înmormântat în ziua de 16 Febr. 1919.*

In Finiș, Gheorghe Pălcuț, *om cu carte, delegatul satului la Alba Iulia, rătăcia speriat prin codri, urmărit ca o fiară sălbatecă. După zile chinuite de tresăriri la fiecare trosnet de creangă frântă, ori foșnet de frunză uscată, bolșevicii l-au ademenit în sat sub cuvântul de onoare că nu i-se va întâmpla nimic. L-a adus desigur și dorul celor trei copii mici. Dar, în ziua de 17 Aprilie, fu împușcat pe loc, imediat după prezentare.*

In Haieu, *a fost asasinată femeea* Maria Bara.

In Lugașul de Jos, *garda maghiară s'a răsbunat asupra familiei* Ilea, *care trimisese un delegat la Alba-Iulia. Intr'o noapte, întreaga familie fu surprinsă de călăii gărzii maghiare. Fură batjocoriți și împunși cu baioneta. Bătrânul* Teodor Ilea *muri după o lună de chinuri.*

In Mădăras, Iosif Silaghi-Oarga, *fu împușcat în căruța sa cu care ducea lemne de foc acasă.*

In Poiana, Micula Petruț a Popii *fu împușcat. Vitele i s'au furat și tăiat pentru bolșevici.*

In Săliște, Toma Petrișor a Hucului *și* Tuhan Gheorghe a Dighii, *olari, fură împușcați.*

In Sântlazăr, *fruntaşul săfean* Florian Popoviciu, *a fost asasinat în modul cel mai odios de către garda ungurească-bolşevică. I-s'au implântat baionete în umeri şi coaste şi a fost bărtuit şi purtat pe ulițe până la nesimțire, apoi împuşcat în curtea sa, în fața soției şi a copiilor micuți, pentru faptul că a crezut în „venirea Românilor pe plaiurile lui, încingând la brâu tricolorul românesc“.*

In Sebiş, *familia înfometată a lui* Popa Ioan a lui Oşel, *înzadar aştepta întoarcerea tatălui care dusese la moara din Negru un pumn de grăunte. El fu împuşcat pe drum în comuna Drăgăneşti.*

In Sighişel, *la 2 Martie. câțiva bolşevici transportați cu căruța au voit să rechiziționeze alimente dela* Atanasie Toader. *Sărind din trăsură, grenata unui soldat explodă. S'a dat alarma. Comuna a fost incendiată. Printre limbele de foc, copiii, femeile şi bărbații alergau ca animalele speriate. Satul fu împresurat de bolşevici. Mitralierele vărsau gloanțe ucigătoare în gloata îngrozită. Au murit în acest măcel:* Ştefan a lui Simion *din Băița,* Vasile Ghergar *din Băița,* Ilie Paşca a Ciontului; Costan Tuduc a Licuții, Vasile Boldor a Anei *ars de viu*; Mariuca Boldor *arsă de vie;* Marinca Roman *arsă:* Ileana Haneş *înjunghiată cu baioneta;* Anisie Paşca a Lii Costei *înjunghiată cu baioneta şi arsă de vie.*

In Sohodolul de Vaşcău, Ştefan Stoița a Marcului *este ucis la 17 Aprilie.*

In Siad, *la 11 Noemvrie 1918, printre făcliile uriaşe ale căpițelor de fân şi cirezilor de paie, se strecurau pripite umbrele sinistre ale bolşevicilor. Intrau în case jefuiau şi schingiuiau.*

In Țețchea, Teodor Corb, *a fost împuşcat iar mamă-sa* Gui Rusandra şi fiul ei Gaşpar, *au fost străpunşi cu baioneta.*

In Țigăneşti, *femeia lui* Ioan Hogea, *fu asasinată.*

In Vaşcău, Nicolae Bogdan, *om cu şcoală, directorul băncii »Şoimul«, naționalist înflăcărat în alegerile din 1906—1907, fu ucis lângă Lunca. unde îşi găsiseră moartea Ioan Ciordaş şi Nicolae Bolcaş.*

Lung pomelnic scris cu belşug de sânge!

Suferințele Bihariei au ajuns la cunoştiința colonelului Brusson *şi a căpitanului* Dauphont, *delegați să ancheteze măcelurile din județ.*

Iar Românii refugiați prin smidarele spinoase ale codrilor, întăritau trupele dela Ciucea prin jalnica zugrăvire a iadului bihorean.

Nervii nu mai suportau tensiunea.

Ofesiva se deslănţui.

Armata română era împărţită în două grupuri: grupul de nord sub conducerea generalului Traian Moşoiu, *era format din detaşamentul mixt al generalului Olteanu, Divizia a doua de cavalerie, în regiunea Baia-Mare, Divizia 7-a infanterie în regiunea Zălău şi Divizia 6-a infanterie din regiunea Ciucea-Huedin, sub comanda generalului Holban. Grupul de sud era sub ordinele directe ale comandamentului trupelor din Transilvania. Desrobirea Bihariei a săvârşit-o Divizia 6-a infanterie dela Ciucea şi Detaşamentul Rasoviceanu din grupul de Sud.*

In ziua de 16 Aprilie, ora 3 a. m. coloanele regimentelor româneşti izbesc ca vechile catapulte toate defileele.

Trupele Diviziei 6-a se desfac în trei coloane, cu efectivul de câte-un regiment. Coloanele mărginaşe vor şerpui prin văile dela Ciucea şi vor strânge în cleşte defileul; iar coloana din mijloc va ataca piepţiş. In seara de 17 Aprilie defileul trozni şi căzu în braţele Diviziei 6-a. Valea Crişului Repede se deschisese larg şi ispititoare trupelor. Orice rezistenţă fu înfrântă.

In urma armatei, ca prin farmec, simţirile întunecate şi înăbuşite de teroare explodară în chiote de bucurie.

Biharia a fost mântuită! [1].

---

1) Prigonirile Românilor şi desrobirea Bihariei, în 1918—1919, vor constitui cuprinsul unui alt volum.

Incheiere

Ostenit-am să aducem în fața generației de azi pe toți Bihorenii răsăriți din acest județ, cari au lăsat o dâră în trecutul sbuciumat al pământului acestuia, în anii 1848—1918.

Am socotit — cum face naturalistul — să înfățișăm toate speciile faunei politice: trădători, dezertori, circumspecți, naționaliști, oportuniști, ori intransigenți, scriitori umili ori miruiți cari au scris o slovă de îndemn național pentru Biharia.

N'am îndrăsni să afirmăm că nu ne-a scăpat nici unul.

Cutezăm însă, să spunem că i-am pomenit pe toți de cari știam ceva.

Să vină contimporanii — oameni înălbiți de vremuri și necazuri — și să insereze în chip postum la locul potrivit, câte o figură care nu trecuse prin conștiința noastră, dar care trăește în amintirea altora.

Nu ne-am oprit decât la cei morți, cu excepția lui Lucian Bolcaș, deși sunt încă destui în viață dintre aceia cari s'au trudit întru cele naționale ori cărturărești, alături de figurile evocate. Veți întâlni pe multe file nume, care vor trebui scrise sub portrete noui, zugrăvite mai târziu [1]*.*

Și-apoi, ne-am oprit la anul 1918, anul mântuirii naționale. Cele întâmplate de atunci încoace s'au desfășurat sub ochii generației de azi și va forma, pentru cineva, cartea a doua a Bihariei. In ea va trebui să stea în loc de frunte figurile: Dr. Constantin Pavel și Dr. Gheorghe Crișan, apoi: Iosif Maiorescu ș. a., precum și cei încă vii, a căror activitate izvorește din perioada dinainte de 1918 și se prelungește până în zilele noastre.

1) Ar fi trebuit să schițăm neapărat legendara figură a tinărului de odinioară, cu părul negru și creț, ochi pătrunzători, agitator cu însușiri strălucite, care a fost Dr. Dumitru Lascu. *Ne-a rugat însă, stăruitor, în două scrisori, să nu ne ocupăm de dânsul. I-am respectat dorința, călcându-ne pe inimă și înfrânând condeiul căruia i se îmbia insistent.*

Medalioanele înfăţişate de noi au proporţii microscopice. Faptele celor mai mulţi ar umplea câte un volum, dacă ar fi fost prezentate în dimensiunile lor fireşti, cum au făcut-o unii scriitori, cu Georgiu Popa din Câmpani, Miron Pompiliu şi Dr. Ioan Ciordaş.

Schiţele le-am făcut din câteva linii şi chemăm pe toţi scormonitorii trecutului Bihariei şi pe contimporani să coloreze aceste crochiuri cu fantezia şi aducerea lor aminte.

Am încercat, mai departe, să urzim din câteva întâmplări, grupate pe perioade, fondul pictural al expunerii noastre. E aproape cert că şi aici ne-au scăpat unele fapte, vrednice de peana cronicarului. Le vor învia, poate, alţii şi le vor pune la locul potrivit.

Conştiinţa noastră e mulţumită că din dragostea pentru Bihor, am evocat atâtea figuri şi întâmplări câte am putut.

Am avut o rară plăcere, când am văzut, cum se lămureşte şi diferenţiază politica noastră din haosul vremurilor 48-iste şi cum a trecut dela nuanţa oportunismului dictat de împrejurări la intransigenţa de după 1905, pe care »mangrismul« a slăbit-o, dar n'a putut-o îmblânzi.

Căci condensată într'o frază aceasta a fost politica Bihariei. La început, în 1848, Bihorenii au crezut că pot trăi în bună înţelegere cu Ungurii. Această credinţă o mărturiseau luptătorii perioadei oportuniste. S'au înşelat. A urmat o perioadă de decepţie şi pregătire pentru luptele de după 1905.

In 1905—1918 Bihorul a propovăduit crezul întregului Ardeal: asigurarea libertăţilor culturale şi economice ale Românilor cu gândul de a-i conserva pentru marea Unire. Aşa s'a şi făcut. „Mangrismul" a rămas ca o ecrescenţă degenerată a oportunismului de odinioară, perimat însă, în 1905—1918. Revoluţia şi sângele mucenicilor a pecetluit pe veci Unirea Bihariei cu Vechiul Regat.

Şi am avut mai departe bucuria să vedem că acest pământ pus în discuţie de revizionişti, a dat în intervalul 1848—1918 mai multe personalităţi culturale şi politice decât au dat Ungurii.

Aceşti oameni — precum şi mia şi jumătate ce se grupează în jurul lor, având roluri mai umile — sunt mărturiile unei străvechi vieţi româneşti organizate, urmărită şi desluşită de unii Bihoreni, pe linia trecutului, până la cele dintâi Cnezate şi Voevodate din Bihor şi până la primele înfiripări de şcoli şi manifestări religioase.

Viaţa românească din 1848 până la 1918, schiţată de noi, a fost o eflorescenţă a existenţii noastre vechi pe aceste locuri.

Albumurile tendenţioase [1] *ungureşti, nu pot masca adevărul istoric şi realitatea. Ele vor să arate, că politica şi slova în Bihor, au fost reprezentate numai de Unguri şi doi-trei Români. Paginile precedente, arată dimpotrivă, o pleiadă de luptători Români şi oameni de condeiu, cari au reprezentat năzuinţele politice şi spirituale ale elementului românesc băştinaş.*

Dacă întregim cuprinsul filelor cu istoria instituţiunilor, bisericile şi şcolile româneşti, scrise de iscusite condeie, vom ajunge la încheierea:

„Fost-au oameni şi Români şi în Biharia!".

---

1) Vezi Febér Dezsö: „Vén diákok albuma". Oradea 1937.

ANEXE

Testamentul lui Emanuil Gojdu [1])

Pentru cazul morții mele au următoarele declarațiuni și descoperiri ale voinții mele ultime, să servească de îndreptar jurisdicțiunilor civile, soției și neamurilor mele și tuturor acelora, pe cari voiu să-i împărtășesc din averea mea.

Inainte de toate însemnez că toată averea mea mișcătoare ce se află în locuința, casa și curtea mea de afară, precum mobilele de casă, tot felul de vase, argint, aur, prețioase, cai, vite, căruțe, care și unelte, cu excepțiunea acelor hârții de valoare care sunt scrise pe numele meu și se află ori în lada mea ori în vreun institut de împrumut, provăzute cu gira mea, toate sorțile de Stat sau private care s'ar afla în lada mea de fier, în fine acele hârtii de valoare care ar fi prevăzute cu gira de mâna mea proprie: încă fiind eu în viață, sunt predate în proprietatea soției mele, născută Melania Dumcea și pentru aceea să nu se iee în conscripțiune.

Dacă între scriptele mele s'ar afla afară de documente, care privesc pretensiunea de 4000 floreni, adeca patru mii floreni, la massa concursuală alui Ioan Poynar, acelea, față cu massa ce testez să se privească de nule, deoarece pretensiunea aceea încă de mult o am donat copiilor lui Ioan Poynar.

De propria-mi avere dispun în următorul chip:

1. Să se asigure din averea mea înainte de toate 12.000 fl. adeca douăsprezece mii floreni v. a. pe seama copiilor Iuliei Mandrino, măritată după Petru Margaritovics, fiica surorii soției mele dintâi, Anastasia Pometa; din interesele acestei sume să se dea lui Mihail Mandrino pe an, cât va trăi, câte treisuteșasezeci florini v. a., în rate trimestriale, celelalte interese să se pună în casa de păstrare din Pesta spre înmulțirea sumei de 12.000 floreni, arătată în punctul acesta și să se capitalizeze, până când unul dintre copiii Iuliei Mandrino va ajunge etatea majoră; dacă într'aceea Mihail Mandrino ar muri, toate interesele celor 12.000 fl. să se pună în Casa de

1) E traducerea din Protocolul congresului național bis. 1866, pag. 314

Păstrare din Pesta, spre a se capitaliza. Pe când vreuna din fiicele Iuliei Mandrino, prin măritare — sau fiul ei ajungând etatea majoră — se va îndreptăți a primi în modul prescris de lege, proprietatea sa, dacă Mihail Mandrino, va fi în viață, să se pună la o parte pentru asigurarea intertențiunii [1]) lui 6.000 fl. v. a. care se vor lua din cele 12.000 fl. și din interesele lor capitalizate să se estradeie lui Mihail Mandrino în modul sus arătat, 6% după aceasta sumă, iară cealaltă sumă întreagă să se împartă în atâtea părți, câți copii va avea atunci Iulia Mandrino și aceea parte, care se va cuveni copilului lui ajuns la etatea legală, să se extradee aceluia în timpul cel mai scurt posibil, însă așa, ca prin estradarea aceasta rămasul, pentru cazul dacă în acela n'ar fi bani gata, să nu se știrbească, ceeace va rămâne după aceea pe seama celorlalți copii să se mărească prin camete și astfel să se urmeze până vor ajunge și ceilalți copii etatea majoră, înțelegându-se de sine, că împărțirea întregei sume capitalizate se face în atâtea părți, câți copii încă nu și-au primit partea lor, iar copilul care va fi să se împărțească mai pe urmă, va primi suma întreagă ce va rămâne, dimpreună cu interesele ei cu tot. Dacă însă Mihail Mandrino va muri, cele 6000 fl. v. a. separați ca intertențiune pentru el să se împartă în părți egale, după principiile sus expuse, între toți copii Iuliei Mandrino, deoarece suma aceasta dela început a constituit proprietatea lor. Dacă vreunui copil, în viață fiind, i-aș da partea anumită în punctul acesta, partea aceea este a se computa în suma testată copiilor Iuliei Mandrino.

A doua. După moartea mea, să se conscrie prin intervenirea jos numiților executori ai testamentului meu, atât averea mea nemișcătoare, hârtiile de preț și pretențiunile, ce le am la Mauriciu Ernst și la frații Villibald și Virgil Bogdanovics, la massa lui Laurențiu Marczibányi, la Alexiu Fényes, la consorții Balcz și Márk și la consorții Antoniu Rottenbiller și Martin Koszálek, care pretensiuni, dacă la moartea mea se vor afla în posesiunea mea, se vor socoti ca părți ale averii ce testez; din veniturile acelora să se plătească interesele datoriilor mele și amortizările cu care m'am îndatorat la Casa de Păstrare din Pesta, precum și reparările bunurilor mele nemișcătoare, pe cât se va recere pentru conservarea acelora; și în fine să se plătească 6% interese după cele 12.000

1) Intreținere.

floreni testate în punctul întâi pe seama copiilor Iuliei Mandrino.

A treia. Soția mea născută Melania Dumcea, să folosească tot venitul ce va rămâne după plătirea sarcinilor amintite în punctul al doilea până când va purta numele meu, astfel, că în cazul, ce abia se poate presupune, dacă acest venit curat, pe an nu ar ajunge la 6000 fl. v. a. să iee ea întreg venitul, ca subsistență în văduvie; iar dacă acest venit ar trece peste 6000 fl. v. a. suma ce va trece peste 6000 fl. să se dea spre plătirea datoriilor mele și amortizarea celor 12.000 floreni testați în punctul întâi.

A patra. Dacă iubita mea soție ar păși la a doua căsătorie, în loc de subsistență pentru văduvie să i-se estradee din averea ce las 60.000 de floreni v. a. — pentru extradarea acestei sume, dacă iubita mea soție nu ar voi să aștepte vânzarea cu preț cuviincios a averii mele nemișcătoare, hârtiile mele de valoare să se zălogească la oarecare institut de credit, până când bunurile mele nemișcătoare se vor putea preface în mod convenabil în bani; la punctul acesta însă atrag atențiunea iubitei mele soție și o rog, asemenea și pe executorii testamentului meu, că la vânzarea pământurilor mele existente pe lângă calea ferată, să nu se grăbească pentrucă având acelea o pozițiune favorabilă vor ajunge la tot cazul să aibă mare preț. In caz însă dacă iubita mea soție ar muri ca văduva mea, din averea ce las poate să dispună liber de 25.000 fl. v. a., care sumă este a se estrada din rămasul meu după moartea soției mele în înțelesul dispozițiunii ei, înțelegându-se de sine că suma aceasta, dacă nu ar dispune de ea prin testament, va rămâne proprietatea rămasului meu.

A cincia. Competințele după cele 12.000 fl. menționate în punctul întâi și după cele 60.000 fl. menționate în punctul al doilea, să se estradee din averea ce las, astfel, încât legatarii mei sumele destinate lor să le poată căpăta în mână — fără nici o scurtare ori substragere.

A șasa. Astrucarea rămășițelor mele pământești o încredințez iubitei mele soție, dar o rog să o ducă în îndeplinire cât mai simplu și cu spese mai puține, chemând numai pe preotul român din Pesta; în locul cheltuelilor zadarnice, să împartă după îngropăciunea mea, în Sâmbăta cea mai deaproape între săraci 100 floreni; să fie bine încredințată iubita mea soție că pompa costisitoare ce durează o oră nu va putea

schimba judecata lumii, care asupra fiecărui om numai după moarte s'a obişnuit a se pronunţa fără rezerve! In privinţa îngropăciunii mele mai fac următoarele dispoziţiuni:

a) Corpul meu mort să se pună în sicriu de fier, aşezându-se lângă prima mea soţie, deocamdată în cripta familiei Pometa edificată de mine;

b) Dupăce soţia mea Melania Dumcea, va muri, să se edifice în despărţământul românesc al cimitirului o criptă nouă şi apoi să se strămute oseminţele mele în cripta nouă lângă soţia mea a doua.

A şaptea. Toată averea mea, ce va rămâne din plătirea datoriilor, a legatelor expuse în punctul întâi şi al patrulea şi a speselor de îngropăciune expuse în punctul şase, o testez întreagă acelei părţi a naţiunii Române din Ungaria şi Transilvania care se ţine de credinţa răsăriteană ortodoxă. Acest legat voind a-l constitui în o fundaţiune perpetuă să poarte numele „Fundaţiunea lui Gojdu", iar pentru administrarea ş manipularea ei să servească de îndreptar nestrămutabil următoarele mele dispoziţiuni:

a) După moartea mea să se facă inventar despre toată averea mea, să se substragă din ea sarcinile ce vor fi mai rămas, să se plătească, respective să se asigure intertenţiunea de văduvă (punctul 2), sau legatul ei (p. 4), sau în caz dacă soţia mea ar muri ca văduva mea, în înţelesul p. 4, cele 25.000 fl. şi în fine copiilor Iuliei Mandrino, cele 12.000 fl. (p. 1); iar ce va rămâne peste aceasta, pe lângă un inventar separat să se transpună reprezentanţei fundaţionale prescrisă mai jos, ca eredului universal;

b) dacă reprezentanţa fundaţională va afla de folos vânzarea bunurilor mele nemişcătoare, va putea realiza aceasta numai cu consimţirea soţiei mele, chiar şi dacă s'ar fi măritat; executorii testamentului meu vor putea face aceasta pe lângă observarea celor prescrise în punctul 4 şi fără intervenirea reprezentanţei fundaţionale şi încă între împrejurări favorabile fără licitaţiune din mână liberă; iar dacă în întrebarea aceasta respectivii nu s'ar putea înţelege unii cu alţii, opiniunea acelei părţi are să decidă de care se va ţine soţia mea;

c) fiindcă eu prevăd un viitor strălucit pentru acţiile dela „Prima Casă de Păstrare din Patrie", de care am 54 bucăţi — acestea, dacă referinţele patriei nu se vor schimba spre rău — ceeace Dumnezeu să apere — să nu se vândă, ci

fiindcă aduc mai bine de 6%, nici reprezentanța fundațională să nu le vândă, ci să le conserve ca izvoare de un venit sigur.

d) Pentru administrarea fundațiunii mele împuternicesc pe următoarea reprezentanță din națiunea română de religiunea răsăriteană ortodoxă:

aa) Pe Mitropolitul sau Arhiepiscopul român de religia răsăriteană ortodoxă;

bb) Pe toți Episcopii români de religia răsăriteană ort. din Ungaria și Transilvania;

cc) Pe tot atâți și peste numărul acestora, încă trei bărbați civili onorabili, cunoscuți prin onorabilitatea lor ca buni și înțelepți români ortodoxi, la a căror alegere și soția mea, chiar și dacă s'ar fi măritat și executorii testamentului meu, dacă vor fi în viață, precum și neamurile mele din Király-Darocz în comitatul Bihorului, care vor purta numele Poynár să aibă vot decisiv; din familia Poynár, dacă vor fi indivizi capabili în ea, cel puțin unul să se aleagă în reprezentanță.

e) Dupăce această reprezentanță va primi în numele națiunii române de religiunea răsăriteană ortodoxă rămasul fundațional, acesta pe lângă un control corespunzător se va depune în casa Mitropoliei române ort. și se va așeza spre fructificare în locuri sigure și solide; până atunci să se pună în Casele de Păstrare în Pesta, Oradea-Mare, Arad și Sibiu, iar din venitul curat două din trei părți să se capitalizeze în tot anul și să mărească prin cametele cametelor, respective prin veniturile veniturilor în curs de 50 ani dela primire.

f) Din a treia parte a venitului, respective a intereselor, plătindu-se un oficial purtător de socoteli, restul sumei să-l împartă reprezentanța fundațională ca stipendii pentru tinerii români de religiunea răsăriteană ortodoxă, distinși prin purtare bună și prin talente, ai căror părinți nu sunt în stare cu averea lor proprie să ducă în deplinire creșterea și cultivarea copiilor lor. La locul acesta se stabilește ca principiu general: că stipendiile să se facă după cerințele respectivelor împrejurări locale și după gradele școalelor; anume: studenților în țări streine sau în Budapesta, respective auditorilor de științe mai înalte să se dea stipendii mai mari decât acelora care studiază în provincie și respective în școale inferioare; stipendiile anuale, destinate celor dintâi să nu fie mai mari de 500 fl. și mai mici de 300 fl. iar pentru cei din urmă să nu fie mai mare ca 300 fl.

g) După expirarea celor 50 ani, menționați în punctul e), cametele capitalizate să se adauge la capital — și cantitatea mărită prin cametele acestora să se privească ca o sumă capitală și apoi din venitul acestei sume trei cincimi să se capitalizeze cu interesele intereselor lor iară cincizeci de ani, amăsurat computului de „anatocism".

h) Din cele două cincimi ce rămân din veniturile acestei sume principale, — scoțându-se afară spesele pentru purtarea socotelilor — să se dee iarăși stipendii studenților distinși cu calitățile de sub f), însă acum să se estindă stipendierea și asupra tinerilor cari sunt în cale de a se califica pentru cariera industrială, preoțească și învățătorească.

i) Dupăce și al doilea period de cincizeci de ani va decurge, să se compute la capital interesele capitalizate și cantitatea mărită prin cametele acelora să se privească de o nouă sumă capitală și după aceea jumătate din veniturile sumei aceleia să se capitalizeze precum s'a arătat sub e) și g) iară 50 de ani.

k) Din a doua jumătate a venitului acestei sume, sustrăgând spesele pentru purtarea socotelilor, să se ajute după principiile de mai sus mai mulți tineri studenți, însă atunci să se împărtășească din venit și preoții și învățătorii, având însușiri eminente, familie numeroasă sau fiind îmbătrâniți săraci.

l) După trecerea și a rândului acestuia de 50 ani să se adauge la capital cantitatea adunată din camete și din jumătatea acestor camete capitalizate și astfel, să se facă o sumă principală stabilă, însă atunci să înceteze capitalizarea ulterioară.

m) Cu toate acestea, din a 10-a parte a venitului întregei fundațiuni, să se facă un fond de rezervă pentru înconjurarea pierderilor posibile din capital sau a confuziunilor ce s'ar putea naște din nerăspunderea cametelor; — dacă prin seperarea zecimei din venitul curat, fondul acesta de rezervă s'ar mări într'atâta încât să ajungă a 5-a parte din suma fundațiunii, fondul de rezervă să se adauge la capitalul fundațiunii principale și să se înceapă un nou fond de rezervă pentru scopuri de mai sus tot în același mod.

n) Venitul întreg al fondului principal cu separarea și economisirea fondului de rezervă, — să se întrebuințeze, pe lângă sus expusele stipendieri, pentru orice scopuri ale românilor de religie răsăriteană ortodoxă, după buna chibzuire a majorității reprezentanței, având în vedere prosperitatea și în-

florirea Patriei comune, a bisericii răsăritene ortodoxe română şi a naţiei române.

o) La toate ajutoarele, ce se dau din această fundaţiune — pe lângă asemenea calificaţiune — Poynarii din Bihor, care după mamă se trag din neamul moşului meu Dimitrie Poynár, dacă vor rămâne credincioşi religiunii răsăritene ortodoxe să aibă întâietate.

p) Cunoscând zelul neinteresat al tuturor membrilor naţiunii române în privinţa salutarei înaintări naţionale, sunt convins că toţi membrii reprezentanţei vor lua asupra lor osteneala afacerilor şi îngrijirilor lor fără nici o răsplată materială, simţindu-se remuneraţi prin conştiinţa că au conlucrat şi ei a spori materia dată de mine spre înflorirea iubitei lor naţiuni.

q) Până când la naţiunea română se va înfiinţa pe cale constituţională o corporaţiune naţională, o adunare naţională, un congres sau alt corp autonom, reprezentanţa fundaţiunii dă seamă despre administrarea sa numai publicului astfel, că — nealterându-se suprainspecţiunea regimului de Stat — socotelile să se dee judecăţii publice prin Foaia oficială Ungară şi prin trei foi române mai răspândite; — iar dacă naţiunea va câştiga o corporaţiune organică autonomă, socotelile se substern acelor corporaţiuni spre aprobare, după aceea se prezintă regimului de stat maghiar ungar şi în modul arătat mai sus să dau publicităţii, — şi dacă în administraţiune s'ar comite erori sau fapte contra dispoziţiunilor acestora sau defraudaţiuni, rog şi împuternicesc pe Inaltul regim ungar pentru amendarea în virtutea dreptului său de suprainspecţiune, dealtmintrelea eu înţeleg o astfel de suprainspecţiune din partea regimului statului care va fi normată şi definită prin lege.

r) Reprezentanţa are dreptul exclusiv de a împărţi stipendiile şi ajutoarele la aceia, cari în urma concurselor publicate în trei foi române în intervale cuviincioase şi în înţelesul punctelor f), h), k), n) şi o), prin majoritate de voturi se vor recunoaşte mai demni.

s) Dacă cu timpul biserica ortodoxă răsăriteană din patrie s'ar constitui astfel, ca sârbii cu românii răsăriteni să ţină împreună sinoade bisericeşti, sau dacă în privinţa naţională românii de religia răsăriteană ar ţine împreună cu românii greco-catolici, numiţi altfel uniţi, congrese sau alte adunări amestecate, — în acelea fundaţiunea mea, niciodată şi sub

nici un titlu, să nu se poată face obiect de discuţiune; — asupra sorţii acestei fundaţiuni nici voturile şi nici opiniunea sârbilor sau a românilor uniţi să nu se asculte.

A opta. Pentru executarea testamentului meu rog pe iubiţii şi onoraţii mei amici: D-nii: Mihail Széher, Georgiu Ioanoviciu de Duleu şi Valea Mare şi pe Georgiu Gabrovszky de Apadia, dela a căror amiciţie ce mi-au arătat în decursul vieţii sper şi aştept, că ei vor lua sarcina aceasta asupra lor şi vor executa testamentul meu cu conştiinciozitate.

A noua. La caz când în testamentul acesta s'ar ivi astfel de îndoieli, după care drepturile soţiei mele s'ar vedea a fi în colisiune cu interesele massei ce testez, sau cu drepturile erezilor mei, rog pe executorii testamentului meu şi pe respectiva jurisdicţiune, a explica astfel de îndoieli în favoarea soţiei mele, pentrucă în lumea aceasta numai cu soţia mea iubită mă simt dator cu mulţumită şi de aceea nici într'un caz nu aş vrea să o amărăsc.

A zecea. Rog pe executorii testamentului meu să binevoiască a transpune, respective a trimite pe cale oficială, copiile autentificate ale testamentului acestuia: iubitei mele soţie, nepotului Mihail Mandrino, Iuliei Mandrino, magistratului pestan, rudeniei mele Ioan Poynár senior, locuitor în Oradea-Mare, Metropolitului românilor răsăriteni ortodoxi din Ungaria şi Transilvania, Episcopilor români răsăriteni din Arad, Caransebeş şi dacă în decurgerea timpului se va mai înfiinţa şi alt undeva o episcopie şi aceleia şi în fine regimului ungar din patrie.

Pentruca dispoziţiunile acestea testamentare sub decurgerea timpului să nu se dee uitării, dispun, ca testamentul acesta să se citească în toţi anii, în toate bisericile catedrale române răsăritene în 9 Februarie calendar vechiu, ca în ziua naşterii mele.

Cu aceasta încheiu ceeace mult am purtat în inima mea.

Dumnezeu cu voi, iubită patrie şi naţiune, iubită soţie şi iubite neamuri! Dumnezeu cu voi, iubiţi amici!

S'a făcut în două exemplare conforme, dintre care unul s'a trimis păr. Arhiepiscop şi Mitropolit gr. or. Andrei Baron de Şaguna şi celalalt magistratului liberei r. cetăţi Pesta.

(Pesta anul 1869).

In fine declar că, până când economia mea de afară va fi proprietatea massei, locuinţele acelea şi partea din grădină,

care le-am folosit cu familia mea, să rămână sub dispozițiunea liberă a soției mele.

Pesta, în 4 Noembre 1869.

Emanuil Gojdu (ss.).

Subscrișii fidel adeverim, că fiind recercați prin Ilustritatea Sa d. jude la suprema curie ungurească regească Emanuil Gojdu, ne-am înfățișat toți deodată la Ilustritatea Sa, care trupește ce e drept era slăbit, sufletește însă în stare deplin sănătoasă, a declarat înaintea noastră documentul acesta de desaoperirea ultimei sale voințe și l-a subscris în prezența noastră a tuturora. Insemnăm cu ștergerea celor trei cuvinte de pe fața din urmă a documentului acestuia, șirul 27 s'a făcut după dorința testatorului.

(L.S.) Simion Popoviciu, m. p. semtemvir pensionat; (L.S.) Ioan Aldulianu m. p. jude la suprema curte r. u.; (L.S.) Ioan Pușcariu m. p. jude la suprema curte r. u.; (L.S.) Florian Varga m. p. advocat comun și cambial; (L.S) Atanasiu Cimponeriu m. p. secretar ministerial.

Ca martori recercați.

Nr. 5814 | 1870. Acest testament s'a publicat în ședința judecătoriei lib. reg. cetății Pesta, ținută în ziua mai jos însemnată. Pesta 3 Faur, 1870. Ludovic Bogisich m. p. jude primariu, Nicolau Gyürky m. p. actuariu judecătoresc.

Testamentul lui Nicolae Jiga [1]

„In numele Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh, Amin!"

Eu Nicolae Zsiga, cetățean și negutător în Urbea-mare (Oradea-mare), care sunt născut din părinți români, în satul „Szent-Micloș" cel român, în comitetul Bihor-Medional. și sunt creștin după credința bisericei drept-credincioase creștino-răsăriteană — în imperiul austriac nominată „greco-neunită", — și soția mea, Anna Kosperda, asemenea din părinți români și creștină bisericei numite, facem tuturor, la cari se cuvine, și anume națiunei române cunoscut aceea, că eu Nicolae Zsiga, aducându-mi aminte de darul dumnezeesc, după care eu câteva școli am putut învăța, apoi la negutătorie a păși, și prin binecuvântarea Domnului ceriului și a pământului, după osteneala mea, mi-am putut agonisi o avere, deși nu multă totuși atâta, cât un fiu al meu și două fete ale mele, ca cetă-

1) După protocolul sinodului oparhial Arad. 1913, pag. 205—211.

țeni, și cu purtare bună, vor putea dintrânsa fără lipsă viețui, eu în inima mea am pus legătură înaintea Domnului Dumnezeu, că pentru dumnezeescul acesta dar mare, voiu face neamului meu și anume tinerimei române de religia greco-orientală, care va studia la gimnaziu și academie în Urbea-mare, un ajutor de veci și în folosul tinerimei acesteia, voiu face o fundațiune școlară.

Spre scopul acesta dară am rezolvat o sumă 20,000 adecă: douăzeci mii florini în valuta austriacă, bani gata și din suma aceasta am cumpărat dela strălucitul domn Emeric Tokody de Szent-András cu 18.000 adecă optsprezece mii florini v. a. curtea, care se află în Urbea-mare, în piațul »la sfântul Ladislau“ în unghiul stradelor, „la grădină“ și cea „maghiară“, între cele două biserici române, una greco-orientală, și în alt- greco-occidentală, și care curte în protocolul fundual al Urbeia Mare, de sub numărul 2617 (fest 234) cu numărul de conscriere 250, și a parcelei 358 este însemnată. Pe lângă prețul cumpărării eu sunt legătuit a plăti și centima erarială și spesele cumpărării.

Suma după plătirea prețului, a taxei erarhiale și a speselor de cumpărare disponibilă o voiu întoarce spre înbunătățirea curtei susnumitei fundaționale și spre cumpărarea celora de lipsă pentru institutul acesta.

Statutele fundațiunei le-am determurit, după cum acele urmează:

I-tâiu. Scopul fundațiunei este creșterea de oameni de omenie și cetățeni crescuți în frica Domnului, creșterea de români și creștini adevărați, cari să lucre, spre binele bisericei greco-orientale și cari să înainteze luminarea poporului român.

2-lea. In fundațiunea aceasta se vor primi tinerii aceia, născuți din părinți români, sau cel puțin din tatăl român, cari tineri, vor studia la gimnaziu și academia din Urbea-Mare. și cari mărturisesc credința bisericei greco-orientale, cari tineri mai departe au lipsă de ajutorul acesta.

3-lea. Numărul tinerilor se va primi după puterile fundațiunei. adecă înainte de toate se va asigura administrarea fundațiunei, apoi la suma disponibilă se vor primi elevi.

Acei tineri, cari pătimesc de boale lipicioase, sau cari pentru ceva scăderi trupești nu pot fi în stare cândva scopului fundațional a răspunde, nu se vor primi.

Mai departe dorința fundatoriler este, ca altoirea (vacci-

narea) sau trecerea prin vărsat după putinţă să se tragă în considerare.

4-lea. Ajutorul fundaţional va sta din provederea cu prefect, din cortel şi bucate, din cărţi şi materie de scriere, din vestminte de purtat şi de pat, din spălat, lumină şi încălzire.

5-lea. Primirea va fi numai pe an, şi pentru aceea la începutul ori căruia an şcolastic se va cenzura purtarea celora, cari vor cere ajutor din fundaţiunea aceasta.

6-lea. La institutul acesta se vor primi numai studenţii, cari vor putea dovedi purtare bună, şi care deosebit întru cele bisericeşti, în limba şi literatura română au meritat laudă.

Fundatorii doresc aceea că studenţii din familia lor într'o primire la fundaţiunea aceasta — având asemenea calităţi cu ceilalţi concurenţi — cu preferinţă să fie părtaşi.

7-lea. Purtarea necuvenită, căderea măcar numai din un studiu în clasa 2-a, cea mai puţină negrijire întru cele bisericeşti, în limba sau literatura română va avea după sine şi de urmare pierderea ajutorului fundaţional pentru acela carele prin astfel de necuvenire a micşorat scopul fundaţional.

8-lea. Elevii institutului acestuia sunt îndatoraţi la sărbători mari, în sf-ta biserică greco-orientală (Adormirea Preacuratei) din Ürbea-Mare şi după reposarea fundatorilor, ţinând a cânta.

9-lea. Ordinea institutului se va determina din timp în timp, prin senatul fundaţional.

10-lea. Direcţiunea institutului acesta o va duce „un senat fundaţional" din un prezide şi alţi zece membri, de totul din 11 mădulare — toţi de religiune răsăriteană stătători, între cari de toţi să fie din cetul preoţesc 5 şi dintre mireni 6. Dorinţa fundatorilor este ca prezidiul senatului în tot timpul să-l poarte protopresbiterul, atunci vicarul protopresbiteral, şi de cumva vicar protopresbiteral nu ar fi, sau prezidele va fi împiedecat de a putea lua parte în senat — atunci parohul bisericii orădane — totdeauna cel mai de mult sfinţit — vor duce prezidiul. Mai departe doresc fundatorii că până va trăi fundatorul Nicolae Jiga şi el să fie mădular la senat, iar după moartea dânsului, din familia sa în linia bărbătească cel mai bătrân, să se numere între mădularii senatului.

Asemenea doresc fundatorii acea ca parohul bisericii greco-orientale hramul „Adormirea Preacuratei" — din Urbea mare, sau de va fi numai unul, acela, precum şi curatorul

cel întâi sau locținătorul acestuia, în tot timpul să se cunoască de membri ai senatului.

11-lea. Membrii senatului afară de prezide, de parohi și curatorul bisericii numite și afară de bărbatul dintre urmașii fundatorului Nicolae Zsiga, se vor numi prin măritul episcopat greco-oriental dela Arad, și că Preasfinfitul părinte și domn episcopul greco-oriental din Arad în cointelegere cu Venerabilul său Consistor arădan să binevoiască numirea aceasta a o face, fundatorii fac umilită rugare.

12-lea. Propunerea de denumire în membru de senat o va face senatul fundațional din timp în timp, de după enascânda lipsă, iar propunerea cea mai întâie o face protopresbiterul orădan întru înțelegere cu fundatorul Nicolae Zsiga.

13-lea. Senatul fundațional aduce determinările sale după majoritatea voturilor și spre a se putea în senatul acesta determina — este de lipsă ființa de față alor 5 membri.

14-lea. Seatul fundaționale în tot anul, la capătul anului școlastic va subșterne socoatele sale prin Venerabilul Consistor greco-oriental dela Urbea-mare la Măria Sa Episcopul diecezan în Arad, pe carele fundatorii cu umilință îl roagă, ca prin Venerabilul Consistor din Arad să binevoiască socoatele și administrarea fundațiunii a o cenzura și determinarea sa prin gazetele cele române a o publica.

15-lea. De cumva senatul fundațional sau oarecarele membru din senatul acesta va cugeta că forul diecezan întru determinările sale a vătămat legile fundațiunii, atunci senatul sau acel membru are drept de recurs sau apelată a ruga determinarea Măritului Episcopat român de religiunea greco-orientală din Transilvania.

Insă după restituirea metropoliei române greco-orientale, forul metropolitan să aibă drept în a doua instanță a delibera și ca măritul episcopat greco-orientală să binevoiască a o primi chemarea aceasta, fundatorii cu acesta fac umilită rugare.

16-lea. Anul fundațiunei va fi după anul școlastic.

17-lea, Până va fi gimnaziu în Urbea-mare, ajutorul fundațional se va da numai la studenții din gimnaziul acesta și de va susta academie și la cei din academie, însă dacă gimnaziul orădan (Urbea-Mare) cândva ar înceta, atunci din fundațiunea aceasta se vor împărtăși studenții dela alte sau alt gimnaziu din dieceza greco-orientală dela Arad.

18-lea. Documentul acesta după întărirea Inaltului Gu-

vern de Stat în origine se va depune în arhivul comunei dela biserica greco-orientală din Urbea-Mare, iar exemplare tipărite se vor trimite la toate măritele episcopaturi greco-orientale din Banat, Bucovina Transilvania și Ungaria.

19-lea. Voia fundatorilor este ca națiunea sau religiunea străină în fundațiunea aceasta încurgere sau drept să nu aibă, pentru aceea voia fundatorilor se va face cunoscută prin tipar cu rugarea către națiunea română ca dânsa institutul acesta de orice încurgere străină să-l apere.

Cartea aceasta fundațională au subscris-o fundatorii, în ființa de față a subscrișilor martori:

Dată în Urbea-marea, în 14 | 2-a Octomvrie (ziua a doua a lunei Octomvrie după calendarul vechiu) la anul Domnului o mie optsuteșesezeci (1860) Nicolae Zsiga, m. p. Anna Kosperda, m. p. (L. S.) Ca martori la subscrierea aceasta au fost de față: Atanasiu Bóczkó m. p. protoprezbiter orădan și prezide consistorial (L. S.) Gavril Neteu m. p. protoprezbiterul Luncei și paroh în V. Velencze, Simeon Bica m. p. protoprezbiterul Peșteșului. Ioan Fasie m. p. paroh și asesor consistorial. Paul Fasie m. p. administrator parohial (L. S.) Demetriu Ionescu m. p. protoprezbiterul Peșteșului. Ioan Fasie m. p. paroh și asesor consistoral. Paul Fasie m. p. administrator parohial. (L. S.) Demetriu Ionescu m. p. ces. reg. consilier și inspector la școale. Michael Stupa m. p. preceptorul Urbei-mare. Georgiu Popa m. p. consilier la ces. reg. tribunal din Urba-mare, Teodor Lazar m. p. advocat și fiscul consistorial.

15850 | 33609. sz. Ezen „Zsiga"-féle alapitvány és annak alapszabályai helyben hagyattak. Kelt Budán, ápril II-án 1861. Károlyi László, m. k. n. m magy. kir. helyt. tan. m. elnöke. Karánsebesi Rácz Atanász m. k. helyt. titkár. (H. P.) Ad. Nr. 169 | 1861. Epp. Arad."

Din Circulara Mitropolitului Miron Romanul, data cu prilejul serbărilor milenare[1])

„O împrejurare însă este deja constatată, anume aceea: că niciunul din popoarele nemaghiare, dar compacte ale Ungariei, pe lângă toate exemplele seducătoare ale multora din cei mai buni fii ai săi cu nume istorice, nu voiește să se contopească în rasa dominantă maghiară, nici să dispară sub no-

1) No. 2362 Pres. Sibiu. 10 | 21 Aprilie 1896.

menclatura generală de națiune politică unitară; ci ținând mult la vechiul lor caracter național, vreau toate să-și conserve sub scutul legilor acel caracter, care se manifestă în limbă, religiune și datinele fiecăruia.

— — — — — — — — — — — — — — —

Ce privește în special sfânta noastră biserică ortodoxă națională, ai cărei fii și conducători sunt din partea autorităților statului, nu numai învitați ci oarecum chiar constrânși a participa la festivitățile milenare, — nu pot suprima declarațiunile auzite din toate părțile țării locuite de credincioși de ai noștri: că pentru ei și mai ales pentru clasa mai inteligentă este absolut imposibil să participe la aceste festivități, cu acea căldură a inimei și cu acea liniște a sufletului, cari numai atunci le-ar avea și numai atunci s'ar putea manifesta în faptă când nu ne-ar fi înaintea ochilor acele multe dovezi din timpurile mai vechi și mai noui despre ignorarea aproape totală a intereselor noastre de existență și de progres și când n'am vedea abandonate în paguba noastră cele mai sublime și mai salutare într'o viață de stat: libertate, egalitate și fraternitate.

— — — — — — — — — — — — — — —

Dar peste acestea se cade să ne facem seamă mai ales cu interesele sfintei noastre biserici, care în fața festivităților milenare și în vederea ținutei tuturor altor biserici din patrie, ne impun în mod indispensabil datorința ca, deși nu avem motive de a ne însufleți pentru acele festivități în măsura cum se însuflețesc alții, cari sunt mai bine favoriți de soartă, cel puțin să ne aranjăm și noi pe timpul acelora o sărbătoare proprie, care să corespundă deopotrivă obligămintelor noastre bisericești și patriotice și dorințelor comun; să ne adunăm în sfintele biserici și acolo recugetând la cele ce relativ s'au petrecut la noi, în țara aceasta, din timpurile cele mai vechi, să mulțumim lui Dumnezeu că pe lângă toate suferințele din mileniul trecut ne-a învrednicit să vedem încă păstrat tesaurul nostru cel mai prețios: biserica și naționalitatea noastră, cerându-i într'una preaputernicul ajutor la păstrarea acestora și pe viitor; iar în celelalte să ne rugăm după rândul sfintei biserici pentru monarhul nostru, pentru toată curtea și ostașii lui, pentru toate țările și ținuturile lui, pentru potolirea vrajbelor dintre diferitele popoare și biserici, pentru pacea internă și cea a toată lumea, pentru bunăstarea sfintelor lui Dumne-

zeu bisericii şi a patriei, pentru concordia tuturora şi pentru alte trebuinţe de care ne-am deprins a ne aduce aminte şi la alte ocaziuni în sacrele noastre rugăciuni. [1])

Ioan Clintoc

Insemnările despre Ioan Clintoc (pagina 253), în baza unor notiţe şi manuscrise primite dela părintele I. Clintoc, fiul profesorului versuitor, le completăm cu datele acestea:

Ioan Clintoc a murit în 6 Mai 1914, în Oradea, în vârstă de 65 de ani [2]).

Ioan Clintoc

Diploma lui de profesor (Nr. 720 | 1885) a fost semnată de Alex. Roman, profesor de limba română la Universitatea din Budapesta.

Câteva poezii originale s'au păstrat pe nişte file smulse dintr'un caiet mai mare.

„15 Maiu 1871", publicată în „Familia" nr. 21,

„La o fetiţă", d-rei C... O...; e o poezie erotică.

„Cătră cucul", e scrisă în formă poporală.

„Cătră stele", (Doiniţă) şi „O rogare" sunt erotice; ultima e scrisă în 21 Martie 1872.

Mai cunoscută e poezia: „Ce e Românul?", 10 strofe, scrisă în 29 Iulie 1879. Cuprinsul acestei poezii patriotice îl rezumă în ultimele două strofe.

1) Am reprodus aceste fragmente pentru ilustrarea afirmaţiunei noastre că mitropolitul Miron Romanul se abătea uneori dela linia politicei arhiereşti, spre intransigenţă exprimată în ton energic.

2) Nr. 597 din Matricola morţilor of. stării civile din Oradea,

„Vedeţi dar ce e românul? — o stâncă seculară,
Ce valurile grele, vrând, — nu-l pot nimici,
Un fiu născut în luptă, o mândră primăvară,
O stea şi un falnic soare, ce 'n veci va străluci.

Sămânţa cea divină ce 'n el este plantată,
Nu poate să încete, ce tot va înflori,
Şi astă floare scumpă, va fi 'n veci adorată,
De gintele străine, ce 'n lume vor trăi!"

Afară de „Acrosticonul" pomenit, a mai scris o laudă episcopului Demetriu Radu, cu prilejul înscăunării lui ca urmaş al episcopului Mihail Pavel în anul 1903.

„Azi e zi de sărbătoare,
Şi sub soare şi răcoare,
Căci în locul lui Mihai,
Aduc îngerii din rai
Pre Radu dela Banat
La Oradea de prelat", etc.

Poezia a fost reprodusă de ziarul d-lui Dr. A. Vlad „Poporul român" nr. 19 din 9 | 22 1914, în care s'a pomenit moartea autorului.

Vocabularul şi frazeologia lui I. Clintoc e latinistă.

Poeziile lui sunt de un interes exclusiv local.

Biografia familiei „Lazar" [1]

Subsemnatul, având în vedere că oricare om este muribund, mai ales cel înaintat în etate — după cum sunt şi eu, care împlinesc anul etăţii mele al 80-lea — din acest pont de vedere m'am hotărît a descrie biografia familiei „Lazar", din care şi eu îmi trag originea.

In comuna Săldăbagiu, din comitatul Bihor, în apropiere de oraşelul Marghita, în secolul al XVIII-lea, vieţuia moşul meu: Ioan Lazar, ai cărui părinţi şi-au tras originea din Transilvania, care a fost un credincios fidel al bisericii ort. orientale şi care din fidelitatea, iubirea şi râvna cu care au fost către religiunea sa, fiind om bogat, şi-au câştigat respect înaintea conlocuitorilor săi din comuna Săldăbagiu şi din provinţa acelei părţi, şi ca epitrop (curator) al bisericii din Săldăbagiu,

1) Originalul e în posesiunea d-lui Dr. L. Lazar, prof. univ. Cluj. Documentul l-am transcris cu ortografia actuală; fraza şi cuvintele au rămas neschimbate.

fiind biserica veche din lemn edificată, la stăruința și conlucrarea sa și în mare parte și din propriile spese — ca om bogat — s'au edificat acolo, în comuna Săldăbagiu, biserică din piatră, care și astăzi există.

Intru recunoaștere, că moșul meu au fost inițiatorul edificării bisericii noue, din partea comunei bisericești din Săldăbagiu, i s'a dat dreptul ca lângă strana din dreapta nemijlocit (sic!) lângă sântul altar să aibă scaun dânsul și după moartea lui urmașii dânsului. Iară după moartea lui întâmplată în anul 1811 au fost înmormântat sub altariul bisericii nou edificată.

Moșul meu: Ioan Lazar, a avut 4 feciori și anume: Mihail, Găvrilă, Ioan-Dimitrie și pe tatăl meu Ștefan și două fete cu numele: Oana și Medrana; cei trei frați ai tatălui meu au fost plugari; surorile tatălui meu au fost măritate, Oana în Satulbarbă, Medrana în Săldăbagiu, după plugari. Tatăl meu, Ștefan Lazar, care a fost cel mai mic dintre frații și surorile sale, fiind în apropiere comuna Deda [1]), care la anul 1777, a trecut la religiunea greco-catolică, întru care a fost primul paroh gr. cat. în Deda: Ioan Corneli ca preot celibe, și care pe moșul meu Ioan Lazar, ca pe un om cinstit și vrednic cunoscându-l, au umblat la casa moșiului meu și din considerare că pe vremurile acelea nu erau școale populare prin comune, numitul paroch gr. cat. din Deda, Ioan Corneli, consultând pe moșul meu, la ale cărui sfaturi tatăl meu a mers în comuna Deda și au învățat carte dela parohul de acolo, Ioan Corneli, și așa tatăl meu s'a făcut preot, sfințindu-se la la Arad, pe parohia Chiraleu, — nu în mare depărtare de comuna Săldăbagiu.

Notez aici, că Ioan Corneli, primul paroh gr. cat. în comuna nou convertită Deda, au fost un preot cult cu mare învățătură și iubitor de cultura neamului românesc, au fost promovat din paroh din Deda, canonic gr. cat. și în urmă au fost prepozit în dieceza gr. cat. din Oradea Mare, până la anul 1848, când la adâncile sale bătrânețe, au reposat în Domnul și înmormântat în cripta de sub biserica catedrală gr. cat. din Oradea Mare. In veci amintirea lui!

Pe Ioan Corneli eu l-am cunoscut foarte bine; ca student aici la Oradea Mare, am umblat adese ori la dânsul și

1) Ghida.

m'au iubit dându-mi sfaturi bune şi încă şi ajutoriu material. Deci:

Despre cele mai sus scrise referitoare la starea moşului, Ioan Lazar şi despre edificarea bisericii din Săldăbagiu, precum şi despre modul învăţării de carte a tatălui meu şi despre toate împrejurările descrise am avut şi am şi acum deplină cunoştinţă, auzindu-le dela iubitul meu tată şi dela fraţii săi, pe cari i-am ajuns în viaţă; dar în special dela fie-ertatul Ioan Corneli, fost prepozit gr. cat. în Oradea Mare, care adeseori cu bucurie îmi enara toate cum s'au întâmplat.

Descrierea mai departe referitor la iubitul meu tată o cuprind în următoarele:

Tatăl meu, Ştefan Lazar, s'au căsătorit şi şi-a luat de soţie pe fiica lui Ioan Vereş, cu numele Ioana Vereş; tatăl maicii mele a fost oficiant în domeniul episcopesc romano-catolic din Oradea Mare, aplicat fiind în orăşelul Tinca, unde maică-mea au învăţat carte la şcoala rom. catolică, au ştiut ceti şi scrie bine în limba maghiară, dară precum tatăl ei, aşa şi maică-mea au fost fideli credincioşi ai religiunei ortodoxe orientale, până la moarte.

Tatăl meu, Ştefan Lazar, fiind preot în Chiraleu, au avut 4 feciori şi 2 fete şi anume pe: Maria, reposată încă de tinără şi Ana, măritată după nobilul Alexandru Kiss de Kécz, locuitor în comuna Cheţiu apoi au avut următorii fii — şi anume:

1. Pe *Ioan Lazar*, fost preot mai înainte în comuna Chişlaz, iar după moartea tatălui meu şi al fratelui mai mic, Pavel Lazar, au fost preot în Chiraleu, care au reposat în anul 1871, luna lui Ianuarie, lăsând numai pe fiul său, Ladislau-Vasile Lazar, advocat în Vaşcău şi pe două fiice măritate după plugari, una în comuna Sântlazăr, Maria, care şi astăzi se află în viaţă, cealaltă au fost măritată în comuna Chiraleu, dar au reposat.

Fiul său Ladislau-Vasile Lazar, advocat în Vaşcău, au reposat la anul 1898 după care au remas urmaş Corneliu Lazar, acum paroh gr. ort. în comuna Almaş, în comitatul Aradului, — şi au rămas încă 4 fiice: Lenca, Silvia, Gabriela şi Letiţia, care sunt încă în viaţă.

2. Al doilea fiu al tatălui meu au fost *Georgiu Lazar*, fost preot în Oradea-Velenţa, apoi în comuna de frunte Cefa; totodată au fost asesor consistorial şi vicar protobresbiteresc

lângă îmbătrânitul protopresbiter și președinte consistorial, Atanasiu Boțco; au reposat în comuna Cefa la anul 1864, luna lui Martie 6, lăsând urmași 4 fiice: Catița, măritată după Teodor Botto, paroh în Mezö-Peterd și pe fiica sa Nina, măritată după Georgiu Gurbădan, oficiant la Calea ferată principală din Orașul Cluj; cele două fiice au reposat.

3. Al treilea fiu al tatălui meu, am fost *eu*, subscrisul *Teodor Lazar* și

4. Al patrulea fiu al tatălui meu au fost *Pavel Lazar*, fost preot în Chiraleu după moartea tatălui meu. Acest frate al meu, Pavel Lazar, a reposat de tinăr, încă la anul 1853, urmașii săi încă au reposat.

Eu, subscrisul *Teodor Lazar*, m'am născut în anul 1818, luna lui Februarie, ziua 17, după călindarul Iulian, chiar în sărbătoarea sântului Teodor Tiron, pentru aceea în sântul botez mi s'a dat numele de „Teodor". Carte am învățat acasă dela instructor privat, apoi 2 clase normale le-am absolvat în Șimleul Silvaniei; deacolo, la anul 1831, am venit la Oradea Mare, unde am absolvat arhigimnaziul, apoi studiile filosofice și în urmă științele juridice. In anii școlari 1841 | 42 și 1842 | 43, am absolvit studiile teologice în Institutul clerical gr. or. din Arad; pe lângă speciala indulgență a episcopului de atunci, în Domnul reposat Gherasim Rațiu; după absolvirea studiilor teologice, la începutul anului 1844, prin comitatul Bihor am fost ales de practicant la dietă în orașul Pojon, lângă renumitul deputat dietal Eugeniu Beöti și fiind absolut jurist, m'am înscris de notariu la Tabla Regească, care era cu localitatea în Pojon, unde se ținea și dieta regnicolară. După finirea dietei regnicolare, am mers la Pesta, unde la anul 1845, luna Februarie, am depus censura advocațială și la 1 Martie 1845, după calendarul Gregorian, chiar în ziua nașterii și onomasticei mele, am depus jurământul advocațial. Dela Pesta am mers la Arad, unde fiind absolut teolog, tot în anul 1845, luna lui Octombre 9 | 21, episcopul diecezan Gherasim Rațiu, m'au denumit de notariu la Ven. Consistoriu gr. or. din Oradea Mare, deci m'am așezat aici, în Oradea Mare, fungând ca notariu consistorial și ducând praxă de advocatură; apoi:

După revoluția din anul 1848 | 49, la anul 1853, episcopul diecezan de atunci Procopie Ivacicovici fiind aici la Oradea Mare ca episcop nou, în vizitațiune canonică și nefiind la Ven. Consistoriu gr. or. de aici fiscal consistorial, reposând

fostul fiscal octogenar Ludovic Erdei, m'au numit de fiscal consistorial şi îndelungat timp am dus şi notariatul şi fiscalatul la Ven. Consistoriu.

La anul 1859, luna lui Mai 22, după calendarul Gregorian, căsătorindu-mă, am luat de soţie pe fiica protopresbiterului Beiuşului: Ioan Papp, cu numele Lila. Din această căsătorie s'au născut fiica mea cea prea dulce, la anul 1860 luna lui August 27, după calendarul Gregorian, care s'au măritat după advocatul Dr. Demetriu Kiss; iară la anul 1872 luna lui August 17, s'au născut fiul meu cel prea dulce, Aureliu.

In anul 1860, luna lui Decemvrie, prin comitatul Bihor, am fost ales subfisc comitatens cu unanimitate. Aci notez următoarele şi adecă: socrul meu Ioan Papp, au fost deputat dietal, din cercul electoral Beiuş, apoi din Beiuş au fost promovat de protopresbiter la Boroşineu în comitatul Aradului, unde fiind în bună harmonie şi în mare amiciţie cu proprietarul domeniului Boroş-Ineu: Petru Aczél şi fiind biserica gr. or. din Boroş-Ineu, într'o lature îndepărtată şi veche, din lemn edificată, prin întrepunerea sa au esoperat dela Petru Aczél, proprietarul domeniului Boroş-Ineu, loc de biserică, chiar în mijlocul oraşului Boroş-Ineu, unde cu râvna sa şi cu sârguinţa sa neobosită s'au edificat biserică frumoasă, mare şi de model şi la edificarea nouei biserici, numitul proprietariu, în mare măsură au fost într'ajutoriu. Socrul meu având mare cunoştinţă cu toţi miniştrii, în special cu Ministru Cultelor, Baron Iosif Eötvös, au fost denumit de inspector regesc de şcoli în comitatul Arad şi Cenad şi ca atare la anul 1870, în Iuliu cam la mijloc, în etate de 58 de ani au reposat de moarte grabnică.

Ginerele meu, Dr. Demetriu Kiss, după căsătoria sa cu iubita mea fiică Cornelia, ca un fidel credincios religiunii sale au fost ales de epitrop (curator) la biserica gr. cat. de lângă seminarul gr. cat. din Olosig şi de prezinte încă şi astăzi şi 'mplineşte datorinţa sa ca epitrop cu rară acurateţă. Mai după aceea au fost numit de către Episcopul diecezan Excelenţa sa domnul Michail Pavel de fiscal diecezan şi capitular al Diecezei gr. cat. de Oradea Mare şi ca atare funghează şi astăzi la îndeplina îndestulire a superiorităţii sale bisericeşti.

Din căsătoria cu iubita mea fiică Cornelia, s'au născut fiul său cel iubit Demetriu-Aurel, prea-dulcele meu nepot, apoi s'au născut fiica sa prea iubită Cornelia, preadulcea mea

nepoată, reposată în etate de 5 ani, la anul 1891 luna Iuliu 6, după calendarul Gregorian şi înmormântată în cimitirul gr. cat. aşa numit „Grădina Verde". S'au mai născut fiicele iubite: Eleonora şi apoi Valeria, preadulcele mele nepoate, cari din îndurarea lui Dumnezeu sunt în viaţă şi astăzi.

Cu inima întristată şi rănită până la moarte, notez aici că preadulcele şi iubitul meu nepot Demetriu-Aureliu, în 3 | 15 Mai 1903, au reposat şi înmormântat în 4 | 17 Mai 1903 în floarea vieţii sale, la al 19-lea an şi s'au înmormântat în cimitirul Olosig, când totodată reposata sa suroră, prea-dulcea mea nepoată Cornelia, din cimitirul gr. cat. din „Grădina Verde", desgropându-se s'au înmormântat lângă mormântul raposatului său frate Demetriu-Aureliu, spre cea mai mare întristare a mea şi a întregei preadulcii mele familii.

Fiul meu Aurel, au început a umbla la şcoală, în anul 1878, în etate de 6 ani, învăţând foarte bine, până când au absolvit gimnaziul. După absolvarea gimnaziului, făcând examenul de maturitate, s'au înscris aici în Oradea Mare, în Academia de aici, şi absolvind trei cursuri, pentru absolvirea anului al 4-lea juridic, au mers la Budapesta la Universitate, unde au absolvit şi anul al 4-lea juridic. Aici în Academie, depunând examenele fundamentale, au obţinut calculele „unisono preclare". Apoi s'au pregătit pentru depunerea rigoroselor, care succesive le-au şi depus şi în anul 1896, Ianuarie 6 18, chiar în ziua Botezului Domnului Iisus Christos, au fost promovat de juris-doctor în Universitatea de Budapesta. După aceea au depus censura advocaţială înaintea Tablei regeşti din Budapesta, în anul 1897, Iuliu 30, şi cancelaria sa advocaţială au deschis-o tot în anul 1897, luna Iuliu. In anul 1896, luna lui Noemvrie, ca juris-doctor, au fidanţiat fiica advocatului Georgiu Fejér, Valeria, din Boroş-Ineu, şi în anul 1897 Noemvrie 7, ca advocat s'au cununat cu iubita sa fidanţiată, în biserica gr. or. din Boroş-Ineu, în acea biserică, care a fost zidită la stăruinţa moşului său Ioan Papp, fost protopresbiter al Boroş-Ineului şi inspector reg. de şcoale, în comitatul Arad şi Cenad. Actul cununiei l-au îndeplinit preacuvioşia sa ieromonahul Vasile Mangra, acum protosincel şi vicariu episcopesc şi preşedinte al consistoriului eparhial gr. ort. din Oradea Mare. Din fericita sa căsătorie, s'au născut la anul 1898, Noemvrie 5, fiul său cel preaiubit, Liviu Lazar, preadulcele meu nepot.

Incă ca advocat incipient cu râvnă au întreprins înfiin-

ţarea institutului de Credit „Bihoreana" cu amicul şi fostul conşcolar al său, Andrei Horváth, paroh gr. or. în Oradea-Velenţa, şi acum asesor consistorial în senatul strâns bisericesc şi substitut referinte consistorial la Consistoriul gr. or. eparhial din Oradea Mare şi ambii după înfiinţarea institutului de credit, prin respectiva reprezentanţă au fost aleşi de conducători la acel institut de credit, în special fiul meu Dr. Aurel Lazar, de juris-consult şi fiscal al institutului.

Eu fiind înaintat în etate şi după îndeplinirea funcţiunii mele sub durata peste 55 de ani, din slăbiciunile bătrâneţelor am abzis dela funcţiunile consistoriale, în anul 1901, în luna lui Iulie, prin urmare s'au efectuit alegerea de fiscal consistorial, la care competind şi fiul meu Dr. Aurel Lazar, care mai înainte fusese fisc consistorial onorariu, la alegere cu majoritatea voturilor au fost ales de fiscal consistorial ordinar, mai sus numitul preadulcele meu fiu, Dr. Aurel Lazar.

Deci eu acuma, la adâncile mele bătrâneţe, aştept cu firmă speranţă şi firmă credinţă disposeţiunea atot potintelui Dumnezeu, care este Tatăl, Fiul şi Sfântul Duh, o treime sântă, împreunată şi nedespărţită şi întru care cred, pe carea o mărturisesc până la sfârşitul vieţii mele, aşteptând tot cu firmă speranţă mântuirea şi salvarea sufletului meu, după obvenienda adormirii mele în Domnul, făcătorul cerului şi al pământului. Amin!

s.s. Teodor Lazar, fisc consist. emerit, iubilat semisecular.

Adeverinţă

Nr. 44 | 1936.

Prin aceasta adeveresc, că d-ra *Suciu Lucreţia*, de religie gr. ort. a terminat clasa V-a a şcoalei primare „Sf. Ursula" în anul şcolar 1872 | 73 şi a primit următoarele note:

Purtarea	foarte bună
Aptitudinile . . .	foarte bine
Capacitatea . . .	bine
Lucru manual . . .	foarte bine
Istoria şi geografia . .	excepţional
Citirea maghiară . . .	excepţional
Gramatica	excepţional
Ortografia	foarte bine
Exerc. de memorie şi compunere	foarte bine
Citirea germană . . .	foarte bine

Gramatica germană . .	excepţional
Ortografia germană . .	foarte bine
Exerc. de memorie şi compunere	foarte bine
Limba franceză . . .	bine
Matematica . . .	foarte bine
Caligrafia	foarte bine
Desemnul	foarte bine
Ştiinţele fizico-chimice . .	foarte bine
Ştiinţele naturale . .	foarte bine

Situaţia la finea anului şcolar şi clasificarea: foarte bine.

Oradea, la 3 Februarie 1936.

s.s. M. Orosz Emilia
(L. S.) directoare

Ioan Gozman [1]

In conscripţia din 1856, Oradea, la Nr. curent 15, găsim însemnat:

Ioan Gozman, gr. cat. căsătorit cu Eleonora, are de copil pe Eugen, gr. cat. născut în 29 Iunie 1854.

Beöthy Emanuil [2]

In aceeaşi conscripţie la Nr. curent 95, găsim:

Beöthiy Emanuil, român. Soţia: Iuliana, calvină, maghiară, născută în Noemvrie 1808.

---

1) Vezi pagina 31.
2) Vezi pagina 27, nota 2) jos.

BIBLIOGRAFIE

A) Lucrări consultate

1. *»Analele Fundaţiunii Gojdu«:* Anul 1884—1889.
2. *Bălcescu Nicolae:* „Scrisori către Ion Ghica". Biblioteca pentru toţi. Nr. 668 | 9 b.
3. *Bariţiu Gheorghe:* „Părţi alese din instoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă". vol. I-III, Sibiu 1891.
4. *»Beiuşul«.* Ziar săptămânal, an. 1923.
5. *»Biharvármegye és Nagyvárad«.* Colecţia: „Magyarország vármegyei és városai". Tip. Légrády testvérek. Budapesta.
6. *Bodnar Gavril:* Poezii. (Lipseşte coperta).
7. *Bolcaş Lucian:* „Cum a devenit ziarist". „Gazeta antirevizionistă". Arad nr. 48 | 935.
8. *Bolca Vasile:* „Şcoala normală unită din Oradea" 1934. Scrisul românesc.
9. *Bosco Isaiia:* „Florile inimii". Poezii Arad 1884. Tip. Diecez. ort. rom.
10. *Bozóky Alois:* „A nagyváradi kir. Akadémia százados multja". Budapesta 1880. Magyar kir. egyetem kőnyvnyomda.
11. *Buta Nicolae:* „Avram Iancu şi epoca sa".
12. *Cardaş Gheorghe:* „Poeţii şi prozatorii Ardealului până la Unire". Biblioteca pentru toţi nr. 1376—1382.
13. *Chendi Ilarie:* „Foiletoane" Bibl. scriitorilor români. Buc. 1925.
14. *Chendi Ilarie:* „Zece ani de mişcare literară în Transilvania" 1890—1900. Revista „Familia" nr. 5 | 1901. Oradea.
15. *Ciorogariu Romul:* „Spre prăpastie". Arad 1911, Tip. „Tribuna".
16. *Ciorogariu Romul, episcop:* „Zile trăite". Oradea 1926, Tip. Diecezană.

17. *Ciorogariu Romul:* „Speranța", „Lumina", „Biserica și Școala", „Tribuna". Bibl. ziaristică Nr. 3—4 | 1934. Sindic. presei române din Ardeal și Banat.
18. *Ciuhandu Gheorghe:* „Giorgiu Popa". Conferință. Publ. în revista „Hotarul" Arad nr. 5 | 1933.
19. *Ciuhandu Gheorghe:* „Giorgiu Popa". Bibl. Ateneului popular, Arad. nr. 3 | 1934.
20. *Dr. A. Diaconovich:* „Enciclopedia română". Sibiu Ed. W. Krafft, 1898—1904.
21. *»Diorile Bihorului«:* „Almanac naciunal de la Sotietatea de leptură a Iunimei Romane". Oradea-Mare cu tiparul lui Aloisiu Tichy 1854.
22. *Dragomir Silviu:* „Avram Iancu". Publ. Casei Școalelor. Buc. 1924. Tip. România nouă".
23. *»Familia«:* Budapesta, Revista lui Iosif Vulcan 1866—1869.
24. *»Fenicele«:* „Almanacu Beletristicu dela Sotietatea de Lepturǎ a Iunimei Romane studiose la Academia de drepturi și arhigimnaziul din Oradea". Tichy A. 1867.
25. *Firu Nicolae:* „Date și documente cu privire la Istoricul Școalelor românești din Bihor". Arad 1910. Tip. Diecezană.
26. *»Gazeta Transilvaniei«:* Anul 1861.
27. *Georgescu Ioan,* canonic: „Gheorghe Pop de Băsești". Oradea. Ed. Asociația Culturala „Astra", Bibl. „Astrei" Sibiu 1935.
28. *Ghibu Onisifor:* „Portrete pedagogice". Bibl. pentru toți nr. 1111.
29. *Goga Octavian:* „Insemnările unui trecător". Arad 1911.
30. *Goga Octavian:* „Mustul care fierbe".
31. *Hegyessy Márton:* „Biharvármegye 1848—49-ben". Nagyvárad 1885. Hügel Ottó könyvnyomda.
32. *Horváth Jenö;* „Magyarország és a nemzetiségi kérdés", 1815—1920. Budapesta 1920. Ed. Pfeifer Ferdinand.
33 *Jakabffy Elemér:* „Adatok a románság történetéhez a magyar uralom alatt". Lugoj 1931.

34. *Jancsó Benedek:* „Szabadságharcunk és a dákó-román törekvések". Budapest 1895. Tip. Lampel Robert.
35. *Iorga Nicolae:* „Oameni cari au fost" vol. I-III, „Fundaţia Regele Carol II" 1934.
36. *Iorga Nicolae:* „Istoria literaturii româneşti contimporane" vol. II. Bucureşti 1934.
37. *Dr. Karácsonyi János:* „A görög kathólikus magyarok eredete". Budapest. Stephaneum-nyomda 1924.
38. *»Legea Românească«:* Revista episcopiei ortodoxe române. Tip. Diecezană.
39. *Dr. Lupaş Ioan:* „Istoria bisericească a Românilor Ardeleni". Sibiu 1918. Tip. Arhidiecezană.
40. *Dr. Lupaş Ioan:* „Originea lui Emanuil Gojdu". Ziarul „Universul". Febr. 1934.
41. *Maiorescu Titu:* „Critice" 1866—1907. vol. I-III. Publicate de I. Rădulescu-Pogoneanu. Bucureşti Socec 1928.
42. *Márki Sándor:* „Bihari román írók". Nagyvárad 1880. Hollósi Jenö.
43. *Dr. Magier Andrei:* „Pro memoria" (Ioan I. Papp). „Legea Românească", nr. 3 | 1925.
44. *Meza Cornel:* „Dr. Vasile Lucaciu". Presa Liberă. Satu-Mare 1936.
45. *Nagy Iván:* „Magyarország nemes családai". Pest 1865. Ráth Mór vol. XIV.
46. *»Nagyvárad«:* Ziar cotidian maghiar, Oradea 1872—1918.
47. *»Nagyváradi Napló«:* Cotidian maghiar Oradea.
48. *Ötvös Béla:* „Krónikák könyve". Oradea 1920.
49. *Păcăţianu* T. *V.:* „Cartea de aur". Sibiu Tip. Arhidiecezană.
50. *Papp János:* „Részletek Mangra Vazul viselt dolgairól". Nagyvárad 1902.
51. *Papp E. Petru:* „Din trecutul Beiuşului". Beiuş 1928. Tip. Doina.
52. *Papp E. Petru:* „Oameni din trecutul Beiuşului. Paul Pop de Belkenpojána". Gazeta de Vest Oradea, nr. 129—36 | 1929.
53. *Papp E. Petru:* „Biruinţa dela Beiuş a lui Vasile Lucaciu deputat dietal". Manuscris publicat

în mare parte în lucrarea lui Cornel Meza": „Dr. Vasile Lucaciu". Presa Liberă. Satu-Mare 1936.
54. *„Parnasul Român"* : Antologie. Braşov 1892.
55. *Paukerow Leonard* : „Când joci teatru românesc în Ţara ungurească". Budapesta 1914.
56. *Dr. Pavel Constantin* : „Alexandru Roman". Beiuş Tip. Doina 1927.
57. *Dr. Pavel Constantin* : „Şcoalele române din Beiuş". Beiuş 1298. Tip. Doina.
58. *Dr. Pavel Constantin* : „Miron Pompiliu". Beiuş 1930. Tip. Doina.
59. *P. P. I.* : „Procesul Memorandului". Acte şi documente. Buletinul Justiţiei vol. I-II. 1933—34.
60. *„Pesti Hirlap"* : Anul 1848.
61. *Popa Giorgiu* : „Merinde dela şcola". Gherla 1888. Tip. Aurora.
62. *Dr. Popa Teodor* : „Almanahul jubilar al Hilariei". Oradea 1926. Tip. Rom.
63. *Popfiu Iustin* : „Poezie şi Proză". Tom. I. Oradea, Tip. Ottó Hügel 1870.
64. *Popoviciu Moise* : „Monografia Internatului de băeţi ort. rom. din Beiuş". Oradea 1932. Tip. Diecezană.
65. *Potoran Eugen* : „Poeţii Bihorului". Oradea 1934, Chiriaşii Tip. Româneşti.
66. *Protocoalele* sinoadelor eparhiale din Arad 1870—1920.
67. *Protocoalele* congresului naţional bisericesc din Sibiu 1872—1923.
68. *Puşcariu I. Cav.* : „Notiţe despre întâmplările contimporane". Sibiu 1913.
69. *Radu Iacob* : „Istoria Diecezei române unite a Orăzii-Mari". Oradea 1932. Chiriaşii Tip. Româneşti.
70. *Rudow W.* : „Geschichte des Rumänischen Schrifttums". Wernigerode 1892.
71. *Rudow W.—Suciu Lucreţia* : „Foaia Literară". Oradea anul 1897.
72. *Slavici Ioan* : „Tribuna şi Tribunişti". Orăştie 1896. Tip. Minerva.

73. *Slavici Ioan:* „Sbuciumări politice la Românii din Ungaria". Bucureşti Tip. Minerva 1911.
74. *Stoica Vasile:* „Suferinţele din Ardeal". Bucureşti 1916. Librăria Şcoalelor C. Sfetea.
75. *Suciu Lucreţia:* „Versuri". Sibiu 1889. Institutul Tipografic S. A.
76. *Şzegfü Gyula:* „Történetpolitikai tanulmányok". Magyar irodalmi társaság. Budapest 1914.
77. *Tămâian Petru:* „Istoria Seminarului şi a educaţiei clerului Diecezei române unite de Oradea". Oradea 1930. Tip. Românească.
78. *Telegraful Român:* Sibiu an. 1890, luna Octomv.
79. *Tisza Ştefan:* „Discursuri" 1893—1915. In româneşte de „Un român iubitor de adevăr". Budapesta Tip. Poporului Român.
80. *Tulbure Gheorghe:* „Vieaţa şi faptele mecenatului Nicolae Jiga". Discurs comemorativ, Arad 1912.
81. *Tulbure Gheorghe:* „Coloniile macedo-române". Conferinţă ţinută la „Universitatea liberă: „Em. Gojdu" Oradea, 25 Martie 1925.
82. *»Unirea«:* Rev. bisericească. Blaj 1892.
83. *Vaida-Voevod Alexandru:* „Mangra, Tisza şi Tribuna". Braşov 1911. Tip. A. Mureşanu.
84. *Veritas:* „A magyarországi románok egyházi, iskolai, közmüvelödéşi, közgazdasági intézményeinek és mozgalmainak ismertetése". Budapest Urania 1909.
85. *Vulcan Iosif:* „Poezii". Pesta 1866. Tip. Alexandru Kocsi.
86. *Vulcan Iosif:* „Ranele naţiunii". Roman în trei tomuri. Budapesta Tip. Alex. Kocsi 1876.
87. *Vulcan Iosif:* „Miresă pentru miresă". Comedie în trei acte. Budapesta 1877, Tip. Alexandru Kocsi.
88. *Vulcan Iosif:* „Ştefan Vodă cel Tânăr". Tragedie în 5 acte şi 2 tablouri.
89. *Vulcan Iosif:* „Lira mea". Oradea 1882.
90. *Vulcan Iosif:* „Familia". Revistă. Mai multe numere.
91. *Wlad Alois:* „Originea Familiei Vlad". Lugoj 1865.
92. *Wlad Alois:* „A román nép és ügye". Lugoj 1863.

B) **Alte lucrări** [1]).

93. *Ardelean I.:* „Istoria Diecezei gr. cat. de Oradea". 2 vol. 1883.
94. *Dr. Borovszky I.:* „Biharvármegye és Nagyvárad". Budapest 1902 [2]).
95. *Bunyitay Vincze:* „A váradi püspökség története". Nagyvárad 1883.
96. *Bunyitay Vincze;* „Biharvármegye oláhjai és a vallás Unió".
97. *Bufean Ioan:* „Stâna de Vale". Gherla 1887.
98. *Idem:* „O privire fugitivă asupra trecutului institutului nostru". (Liceul român unit Beiuş). In anuarul liceului 1889—1890.
99. *Idem:* „Discurs cu ocaziunea jubileului de 50 ani de preoţie a episcopului Mihail Pavel". In anuarul liceului rom. unit din Beiuş, anul 1902.
100. *Chioreanul-Kőváry Teodor:* „Document istoric dela Gh. Rákóczy despre politica antică a Beiuşului" 1861. Publicat în „Foaia pentru minte, inimă şi literatură". Braşov nr. 24 | 1861.
101. *Ciuhandu Gheorghe:* „Vechi urme de cultură românească în Bihor". Rev. Cele Trei Crişuri, Oradea nr. 8—11 din 1920.
102. *Dejeu Petru:* „Aşezămintele culturale din municipiul Oradea şi judeţul Bihor". Tip. Transilvania Oradea 1926.
103. *Dumbrava Vasile:* „Istoria gimnasticei şi istoria acceleea în gimnaziul gr. cat. din Beiuş". In anuarul liceului, anul 1901—1902.
104. *Idem:* „Beiuş ori Beinş"? Rev. „Familia" nr. 24—25 din 1902.
105. *Fărcaşiu Traian:* „Istoria gimnaziului gr. cat. din Beiuş". Gherla 1896.
106. *Firu Nicolae:* „Geografia judetului Bihor" 1904
107. *Idem:* „Date şi documente referitoare la istoricul bisericii ort. din Oradea".
108. *Idem:* „Biserica ort. română din Bihor în luptă cu unirea". 1700—1750, anul 1923.

1) N'am epuizat toată bibliografia.
2) Vezi nr. curent 5.

109. *Idem:* „Urme vechi de cultură românească în Bihor" 1922.
110. *Idem:* „Oradea-Mare". Ed. Cultura Națională 1924.
111. *Idem:* „Revoluția lui Horia". 1784—1785, anul 1925.
112. *Idem:* „In Legea Românească". Mitropolitul Șaguna și relațiile lui cu Oradea", nr. 26 | 1923. „La biserica veche din Varviz", nr. 29 | 1923. „Luptele Românilor pentru ortodoxie", nr. 33—35 | 1923. „Pagini din trecutul Bihorului, nr. 21 | 1934. „Rostul școalei de Normă", nr. 24 | 1934.
113. *Idem:* „In Gazeta de Vest". „Intrarea armatei Române în Oradea", n-rul din 20 Aprilie 1933. „Din trecutul Hilariei", nr. din 11 Oct. 1936, „O alegere de primar în Oradea 1818", nr. din 10 Martie 1937, „Episcopul Efrem Banianin", n-rul din 2 Mai 1937, „Pe marginea unei comemorări", n-rul din 30 Mai 1937.
114. *Idem:* „Poezii populare culese din Bihor și satul meu Chișoda". Rev. „Familia" 1901—1903.
115. *Georgescu Ioan:* „Istoria Seminarului din Oradea". București 1923.
116. *Idem:* „Un martir al datoriei către țară, Episcopul D. Radu". Analele Dobrogei, Cernăuți a. V.
117. *Idem:* „Episcopul Mihail Pavel". Oradea 1927.
118. *Idem:* „Școala normală română unită". Rev. „Boabe de grâu", București a. IV. nr. 6 | 1933.
119. *Dr. Hetco Gheorghe:* „Dialectul bărcăuan din Bihor". Cluj 1904.
120. *Hubic Francisc;* „Coruri mixte, Cântece populare din Bihor".
121. *Iorga Nicolae:* „Vechimea și originea elementului românesc în părțile Bihorului". Oradea-Mare, Conferință 1921.
122. *Karácsonyi-Borovszky:* „Ritus explorandae veritatis". Regestrum Varadinense examinum feri cadentis ordine Chronologico, digestum descripta effigie editionis anul 1550 illustratum, Budapest 1903.

123. *Lupşa Ştefan:* „Istoria Bisericească a Românilor Bihoreni până la 1829". Oradea 1935, Extras din Monografia-Almanah, A. Tripon Oradea.
124. *Lupşa Ştefan* [1]*:* „Istoria Bisericească a Românilor Bihoreni până azi". Almanahul Bihorului Fehér Dezsö, Oradea 1936.
125. *Idem:* In „Legea Românească". „Situaţia financiară a eparhiei orădane şi a episcopiilor ortodoxe din Ungaria la începutul veacului trecut", (nr. din 1—15 Iulie 1929). „Un plan de unire, urzit la 1809 în Oradea", (nr. din 15 Aug. 1929). „Vechimea şcoalei normale unite din Oradea", (nr. din 15 Aug. 1933 şi 15 Iunie 1934). „Vechile biserici bihorene". (nr. 1 Nov. 1934). „Fost-a Efrem Banianin episcop al Orăzii" (n-rul din 15 Oct. 1935 şi 1 Ian. 1937).
126. *Idem. Universul:* „Vechile biserici Bihorene" (nr. din 11 Nov. 1934). In »*Biserica ort. română*«. Bucureşti, Fost-a Efrem Banianin episcop al Orăzii? (n-rul din Iunie 1935 şi Dec. 1936). In »*Gazeta de Vest*« Oradea. „Vizitaţii canonice de azi şi de altădată, un document istoric", (nr. din 8 Sept. 1935). In »*Biserica ort. română*« *Bucureşti.* „Istoria episcopiei romano-catolice a Orăzii, de Bunyitay" vol. IV. 1556—1780. Notă bibliografică (nr. din Ian. 1937). „Cum a ajuns Meletie Kovács episcop?" Documente şi insemnări (nr. din Martie—Mai 1937.
127. *Márki Al.:* „A Fekete Körös és vidéke". Nagyvárad 1877.
128. *Meza Cornel:* „Jertfa Românilor din Valea Beiuşului pentru întregirea neamului". Bibl. Beiuşului, nr. 1 Beiuş, 1935 Tip. Doina.
129. *Neş Teodor:* „Liceul de băeţi din Oradea". 80 pag. Tip. Minerva. Oradea 1929.
130. *Papp E. Petru:* „Biblioteca Beiuşului" nr. 3. (Part. Cosma şi Veturia Lapedatu). Tip. Doina Beiuş 1937.

1) Amintim numai lucrările despre Bihor.

131. *Patiția Rubin:* „Țara Țopilor". Orăștie 1912 [1]).
132. *Dr. Pavel C.:* „Episcopul Mihail Pavel". Anuarul liceului S. Vulcan Beiuș, anul 1905—1906.
133. *Idem:* „Episcopul Samuil Vulcan". Anuarul liceului 1907—1908.
134. *Idem:* „Inceputul culturii românești în Bihor". Anuarul liceului din Beiuș 1922—23.
135. *Idem:* „Locuri și oameni în munții Beiușului". Beiuș 1925. Tip. Doina.
136. *Idem:* „Zile trăite". Beiuș 1926. Tip. Doina.
137. *Idem:* „Școalele episcopiei române unite de Oradea Mare". Vestitorul nr. 12 | 1927.
138. *Idem:* „Iosif Vulcan". Rev. Familia Oradea 1927.
139. *Popoviciu Moise:* „Monografia comunei Seghiște din Bihor". Rev. Transilvania, Sibiu nr, 3 | 1911.
140. *Idem:* „Contribuiri la monografia comunei Leheceni".
141. *Idem:* „Meseriași și negustori români în cercul Vașcăului". Rev. Transilvania nr. 10—12 | 1914.
142. *Pteancu Alexandru:* „Reprivire peste trecutul școalei noastre". (Liceul român unit din Beiuș). Anuarul liceului 1914—15.
143. *Pușcariu Sextil:* „Sohodol—Valea-Seacă". Convorbiri literare. București 1906, pag. 459.
144. *Radu Iacob:* „Viața și operele episcopului Dr. Demetriu Radu". Vol. I. Predici. Oradea 1923.
145. *Idem:* „Manuscrisele din biblioteca Episcopiei gr. cat. din Oradea". București, Analele Academiei, București 1923.
146. *Idem:* „Monografia orașului Oradea". In „Buletinul Societății Române de Geografie", anul 1921.
147. *Idem:* „Samuil Vulcan, Episcopul român unit al Orăzii și biserica ort. română". Oradea 1925.
148. *Idem:* „Răspuns și apărare". Oradea 1927.
149. *Idem:* „Episcopul Baron Vasile Erdélyi". Oradea 1928.

1) Are părți și despre Bihor.

150. *Idem*: „Fundaţiunea Episcopului Demetriu Radu". Oradea 1925.
151. *Idem*: „Insemnări din corespondenţa episcopului gr. cat. de Oradea-Mare, Dragoş". Rev. „Cultura Creştină", Blaj 1918.
152. *Roşu Th.*: „Răspuns istoriografului maghiar, Vincenţiu Bunyitay, asupra scrierii acestuia: „Biharvármegye oláhjai s a vallás Unió". Rev. „Familia", nr. 37—48 | 1892.
153. *Sabău Ign.*: „Cauza şcoalelor - poporane din dieceza gr. cat. română a Orăzii Mari". In „Foaia pentru minte, inimă şi literatură", Braşov nr. 3 | 1860.
154. *Secula Sever*: „Biserica din Leheceni-Cărpinet". Rev. „Biserica şi Şcoala" Arad, pag. 234, anul 1904.
155. *Selegianu Ioan*: „Gimnaziul gr. cat. român din Beiuş", Rev. „Familia" 1865.
156. *Idem*: „Impresii de călătorie". Rev. „Familia" nr. 29—31 | 1872.
157. *Dr. Schmidl Al.*: „Das Bihar-Gebirge". Wien 1863.
158. *Ştefănica Vasile*: „Din Beiuş". Sibiu 191.
159. *Idem*: „Internatele şi şcolile din Beiuş". Tribuna Sibiu, Ian. 1912.
160. *Tăşedan Ştefan*: „Icoane din viaţa poporului român din Bihor". (1726—1748). In „Cultura creştină", Blaj 1913.
161. *Idem*: „Din viaţa şi activitatea primului episcop sufragan român din Oradea-Mare: Meletie Kovács". In „Cultura Creştină", Blaj 1914.
162. *Tripon A.*: „Monografia-Almanah a judeţului Bihor". Ordea 1937 [1]).
163. *Tulbure Gh.*: „Cuvinte din Bihor". Oradea 1920.
164. *Dr. Vancea Ioan*: „Biografia sinoptică a episcopului Vasile Baron de Erdélyi" Oradea-Mare 1863.
165. *Vlas Gheorghe*: „Brevis gymnasi Historia Belényesiensis". Beiuş, Anuarul liceului 1853—1854.

1) Colaboratori: Lupşa Şt., Neş T., Dr. Pauca Mircea, Mărcuş Şt., Ceontea Eugen, Angela Sălăgean-Butean, Dr. Liviu Pova, Nich. Iudo.

Indice de nume

1) Mulţumesc d-lor: Andrei Pogan, I. Trifoiu, Vas. Jarca, Oct. Clej, cari mi-au ajutat la întocmirea „Indicelui de nume" şi au bătut la maşină manuscrisul.

Indreptar[1]

Pag.	Rândul	In loc de	Se citește
3	18 s	în	din
3	8 j	inielectuală	intelectuală
5	2 j	1438	1437
8	6 j	confirmările	conformările
9	7 j	neîmplinundu-se	neimplinindu-se
10	9 j	Pom-Piliu	Pompiliu
16	15 j	de individualitatea	ca individualitate
18	6 s	emegranți	emigranți
26	3 s	numită	neunită
26	15 s	impărției	împărăției
26	18 s	rezoluție	rezoluția
27	1 s	).	):
28	11 s	răspunerii	răpunerii
28	13 s	cuvintele	cuvinte
30	13 j	contiporane	contimporane
32	9 s	aceea	acea
34	2 s	emingrații	emigranții
34	18 j	idei	ideii

1) Greșelile de tipar le-am împărțit în trei categorii.

In prima grupă am repartizat greșelile mici, când cuvântul se abate dela scrierea corectă numai printr'o nuanță de sunet, lămurită de noua ortografie a Academiei. Așa b. o. *zbucium*, în loc de *sbucium* (p. 7, r. 12 s) *zgâlțâie*, în loc de *sgâlțâe* (p. 38, r. 19 j.) *hotărâtă* în loc de *hotărîtă* (p. 47. r. 10 j), *indoeli* în loc de *îndoieli* (p. 100, r. 15 s.), *creiat* în loc de *creat* (p. 103, r. 19 s), *lipsia* în loc de *lipsea* (p. 108, r. 7 j), *isvor* în loc de *izvor* (p. 126, r. 11 j), *munciască* în loc de *muncească* (p. 144, r. 17 j, *nărue* în loc de *năruie* (p. 145, r. 3 s), *creerul* în loc de *creierul* (p. 158, r. 8 j), etc. Precum se vede, în deosebi imperfectul verbelor de conjugarea IV-a, s'a scris în general cu „ia" în loc de „ea"; de altă parte grupul inițial „sb, sg" s'a scris greșit cu „zb, zg". Greșelile aceste nu le-am trecut în „Indreptar".

In a doua categorie am grupat cuvintele din care s'au omis ori la cari s'au adaogat sunete noui, ori s'au făcut înlocuiri de sunete esențial deosebite. B. o. *răspins* în loc de *respins* (p. 116, r. 3 s), *to pila* în loc de *torpila* (p. 170, r. 19 j), sau metateze ca: *Ciopu* în loc de *Cipou* (p. 204, r. 15 s) ș. a. Aceste sunt trecute în „Indreptar".

In a treia categorie am cuprins cuvintele, cifrele și semnele de punctație cari schimbă înțelesul frazei. Aceste greșeli grave sunt trecute firește în „Indreptar".

Cerem cetitorilor iertare pentru aceste supărătoare metehne ortografice, inevitabile la tipăriturile dela frontieră, unde culegătorii sunt în parte minoritari ori cu atențiunea slăbită de lucrul mult, sau le lipsește o elementară cultură românească gramaticală. In lipsă de corector angajat de tipografie, autorii români își indreptează singuri greșelile, scăpându-le însă unele din cauza, că ei, cunoscând textul, percep configurativ cuvântul întreg și nu părțile componente, scrise greșit.

Notă: „s" și „j" lângă „rând", înseamnă „de sus", „de jos".

Pag.	Rândul		In loc de	Se citeşte
38	18	j	emeferă	efemeră
39	17	j	după „secretar cu corespondenţa"	Iacob Breduşianu
39	16	j	Vele-Ventrarul	Vela-Ventrarul
41	15	s	Marineşcu	Marienescu
43	17	j	Vera-Ventrarul	Vela-Ventrarul
44	13	s	Mocani	Mocanii
46	8	s	lăi	lui
47	11	s	şedinţe	şedinţele
53	6	s	Marinescu	Marienescu
53	3	j	Popp	Pop
54	17	j	anul	amarul
56	10	j	că	ca
61	1	j	Goeth	Goethe
64	9	j	de	de o
69	12	s	pnntru	pentru
69	11	j	că se	că nu se
71	8	j	vom	Vom
71	8	j	ca...	ca heloţii
75	1	s	(de	de
77	3	s	el, care îşi	El îşi
80	15	s	Mnemosimul	Mnemosinul
80	18	j	mo mânt	mormânt
81	20	j	Poporul Român	poporul românesc
81	12	j	încoronareaa	încoronarea
84	3	j	intrasigenta	intransigenţă
87	1	j	Purcariu	Puşcariu
95	6	s	naţiuneau nitară	naţiunea unitară
96	2	j	la nota: [1])	volumul II. pag. 4 8.
99	10	j	Fudaţiunea	Fundaţiunea
100	15	s	îndoeli	îndoieli
100	3	j	periodă	perioadă
111	11	j	lu	lui
116	3	s	răspins	respins
128	16	j	Inptei	luptei
130	4	j	Timoteni	Timoteiu
138	10	s	palament	parlament
145	12	s	coronne	coroane
147	16	j	oficu	oficiu
161	10	s	ce şi-a	ce şi-au
162	7	j	Ungariei	Ungariei,
163	2	s	zări;	zări
163	4	s	legi;	legi
165	10	s	Istin	Iuţiu
166	8	s	i se	li se
170	19	j	to pila	torpila

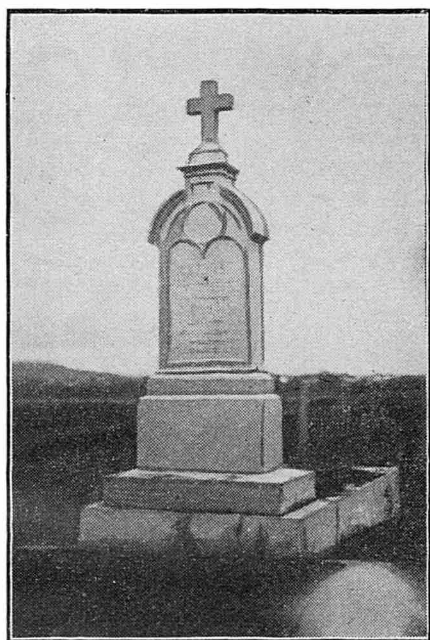
Pag.	Rândul	In loc de	Se citeşte
171	16 j	Botiu	Boiţiu
177	17 s	P. Păcală	T. Pacală
177	11 j	Negyvárad	Nagyvárad
179	9 s	apărătorului	apărătorul lui
184	2 j	la nota 1): Bozóks	Bozóky
187	19 j	Sopro-nnyek	Soprony -nyek
190	6 s	cu toţii ai	cu toţii, ai
200	7 j	la 15	la 15 zile
202	16 j	Floerian	Florian
203	10 s	înt'raltele	într'altele
204	15 s	Ciopu	Cipou
204	20 s	1897	1898.
206	3 s	Horvátn	Horváth
211	1 s	ofalctic	olfactic
214	8 j	Coldiş	Goldiş
218	14 s	1840	1840 în Oradea
218	11 j	1803	1903
218	6 j	Romănl	Românii
221	5 j	Dunca	Duma
222	10 j	validitata	validată
223	7 s	vreme l-a lăsat. „Tot...	vreme „A lăsat tot...
226	4 j	Satu Mare	Leta-Mare
232	19 j	print'o	printr'o
235	14 s	inonică	iunonică
235	16 j	Szunygváry	Szunyogváry
236	10 s	Deşteaptăte	Deşteaptă-te
242	4 j	se lupă	se luptă
248	1 s	precisă	precise
250	5 s	desfăsuat	desfăşurat
253	4 s	înaltele zile	înaltele feţe
253	8 j	1913	1914
255	2 j	nota 3: Diaaonovich	Diaconovich
260	5 s	cu-alui	cu a lui
263	1 j	Elena Farago	se omite
265	10 j	ducem'aşi	duce-m'aş
266	17 s	dourl	dorul
272	7 s	i-a	i-au
272	2 j	Volkslie der	Volkslieder
275	17 s	expresiune din Gh. Coşbuc	Se mută cu 3 rânduri mai sus, după poezie
281	15 j	vericată	verificată
284	7 j	odişneşte	odihneşte
285	13 j	galaria	galeria
287	9 j	văd, timpul	văd cum timpul
294	12 j	schinteează	scânteează

Pag.	Rândul	In loc de	Se citeşte
297	4 j	absolută	absolvă
299	16 j	Principiat	România
300	18 j	ca ceia	ca aceéa
301	16 s	eomunicat	comunicat
301	6 j	Cihandu	Ciuhandu
304	17 j	creeatorul	Creator
305	11 s	constructţi	construcţie
306	12 j	de o dată	deodată
307	4 j	merindele	merindea
324	6 j	Debreţiu ?	Debreţin.
329	12 s	1808	1898
339	4 s	activităţii	societăţii
340	25 s	geneologic	genealogic
341	13 s	Gherasin	Gherasim
348	3 j	permanet	permanent
349	6 s	fudaţiunii	fundaţiunii
351	14 s	absoibite	absorbite
351	14 s	mrejele	mrejile
351	5 j	lăpădau	lepădau
352	2 s	atitudinile	aptitudinile
352	15 j	cemune	comune
354	5 s	începe	a început
354	6 s	strecoară	strecura
356	14 s	împreună că	împreună cu
358	8 j	centimentele	sentimentele
361	9 j	îmviforate	înviforate
364	7 s	renumerat	remunerat
366	13 j	scârşnire	scrâşnire
370	6 j	organizato i	organizatori
375	11 j	şdolari	şcolari
377	14 s	opoi	apoi
378	3 s	cenfesiune	confesiune
379	6 j	maghiar	maghiare
387	4 s	Stăvroiu	Străvoiu
394	7 s	P. Björnson	B. Björnson
397	5 j	atrofiere	ipertrofie
397	4 j	copleşiră	copleşi
400	5 s	în ungureşte	ungureşte
401	3 j	nota 2): Nemzetségi	Nemzetiségi
405	1 j	notă: 1986	1936
407	2 j	nota 1). Peuru	Petru
417	9 j	moborit	mohorît
416	6 s	apel apel	apel
418	4 s	problematică,	problematică ;
418	5 s	cu teroarea administraţiei	că teroarea administraţiei

Pag.	Rândul	In loc de	Se citeşte
423	15 s	încâtnimic	încât nimic
423	3 j	Nota: 1) Dr. P. Popa	Dr. T. Popa
425	3 s	cuvinţă	cuviinţă
425	5 s	contaţi	cotaţi
428	18 j	inrervenţii	intervenţii
429	14 s	unei unei	unei
441	7 j	Acadamiei	Academiei
445	5 s	maghiară	maghiar
456	11 j	stat	sat
464	12 j	încetenerea	încetinirea
465	9 s	intituitiv	intuitiv
466	2 s	însuşilor	însuşirilor
468	1 j	propleme	probleme
469	20 s	S'a	S'au
473	20 s	talăl	tatăl
477	11 s	duşmane	duşman
477	15 s	delegaţia	delegaţie
477	17 s	delegaţie	delegaţia
489	7 j	dartid	partid
490	8 s	Vehiului	Vechiului
491	19 j	Nota: Puşcaziu	Puşcariu
494	1 s	Române	Rămâne
503	3 j	Farkasázy	Farkasházy
505	17 j	contribuit	contribuit
508	20 s	iurist, pe	iurist, de pe
510	18 j	trimitera	trimiterea
515	7 s	alui	al lui
521	6 s	Coirdaş	Ciordaş
524	14 s	Lncotonentul	Locotenentul
524	16 s	că de nu te	că de nu, te
526	7 j	împrătişa	înbrăţişa
531	5 j	istrucţiuni	instrucţiuni
532	18 j	rcspectat	respectat
533	11 j	C. Brediceanu	T. Brediceanu
534	13 j	1910—1924	1910—1914
537	19 s	preparea	prepararea
540	3 s	Hajdurogh	Hajdudorogh
541	4 j	ultrajiul	ultrajul
544	11 s	lutpă	luptă
546	2 j	pune	propune
548	21 j	eposcopi	episcopi
551	14 j	Repercursiunea	Repercusiunea
551	11 j	vicios	viţios
558	6 s	ara	era
563	10 j	inconmensurabila	incomensurabila
565	3 j	naţioale	naţionale

Pag.	Rândul	In loc de	Se citeşte
569	2 s	outonomie	autonomie
576		pagina: 76	576
576	7 j	mault	mult
579	12 s	baza	buza
590	2 s	Mandrlno	Mandrino
590	6 s	12.000 fl.	12.000 fl.;
590	10 s	copilului lui	copilului ei
590	14 s	ştirbească	ştirbească;
596	16 s	numai cu soţia	numai faţă cu soţia
597	10 s	desaoperire	descoperire
600	17 s	Seatul fundationale	Senatul fundaţional
614	6 s	instoria	istoria
614	14 s	cum a devenit	cum am devenit
619	2 j	anul 1550	a. 1550
625	8 s	Bodgan	Bogdan
631	18 s	Gro escu	Grozescu
631	22 s	G rban	Gurban
632	21 j	Hu ic	Hubic
634	21 s	528—76	628—576
634	4 j	Maiar	Maior
638	22 s	8 84	81—84
638	21 s	Petitia	Patitia

Mormântul părinţilor lui Em. Gojdu.
Cimitirul Rulikovszky.

